

3 KRONIKA 62

2014

časopis za slovensko krajevno zgodovino

IZ ZGODOVINE DOBRNE

62
2014

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

<http://www.odmev.zrc-sazu.si/kronika/>

Iz zgodovine Dobrne

Uredil Miha Preinfalk

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<http://www.ff.uni-lj.si/zzds/index.htm>

Kronika 2014, letnik 62, številka 3 – Iz zgodovine Dobrne

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana),
dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana),
dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),
Irena Lačen Benedičič (Jesenice), dr. Tomaž Lazar (Ljubljana),
dr. Vlasta Stavbar (Maribor) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

17. oktobra 2014

Naslednja številka izide/ Next issue:

februarja 2015/ February 2015

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič – angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
tel. 01 47 06 200

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji je/ Single issue 10,00 EUR

Cena tematske številke/ Theme issue 15,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz sredstev državnega proračuna iz naslova
razpisa za sofinanciranje domačih znanstvenih periodičnih publikacij/ *Slovenian Research Agency by national
budget allocations under the call for proposals to co-financing domestic scientific periodicals*
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute
Ta številka je izšla v sodelovanju z Občino Dobrna.

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

800 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Bibliography of the History of Art, Medline; ERIH – European Reference Index for the Humanities

Na naslovni strani/ Front cover: Dobrna, Karl Reichert; kamnotisk s tonsko ploščo; napis: Neuhaus,
Druck v. A. Leykam's Erb. in Graz, oval = 138 x 191 mm, 236 x 276 (vel. lista), PMC, inv. št.: G/VI-268.

KAZALO

Miha Preinfalk:	Dobrna ni nič več »na smrt dolgočasna«.....353
	Dobrna will no longer be »boring one to death«.....354
Julijana Visočnik:	Rimski spomeniki na Dobrni in njeni okolici.....355
Boris Hajdinjak:	Dobrnski do začetka 15. stoletja 365
Rok Poles:	Gospodje Dobrnski in cerkev sv. Janeza Krstnika v Šentjanžu na Peči (Vinski Gori) 411
Boris Golec:	Dobrna – eno stoletje dom potomcev Janeza Vajkarda Valvasorja 423
Boris Golec:	Zrušitev starega dobrnskega gradu Schlangenburg (Kačji grad) med legendo in zgodovino 461
Elke Hammer-Luza:	Zdravilišče Dobrna v prvi polovici 19. stoletja v očeh zdraviliške gostje Anna Plochl.....469
Irena Ivančič Lebar:	Občini Dobrna in Nova Cerkev med obema svetovnima vojnama.....483
Marija Počivavšek:	Oaza miru in zdravja. Zdraviliški utrip na Dobrni 511
Mojca Štuhec:	Stavbna dediščina zdravilišča Dobrna.....525
Andreja Mihelčič Koželj:	Vrtnoarhitekturna dediščina zdravilišča Dobrna 539
Jože Hudales:	Ljudsko izročilo o gradovih v okolici Dobrne.....555
Vito Hazler:	Mlini ob potoku Temnjaški vrec v Lokovini pri Dobrni.....571
Božena Hostnik:	Zgodovinsko-etnološki oris naselja Lemberg pri Novi Cerkvi.....587
Igor Sapač:	Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg 599

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4Dobrna)(082)

Iz zgodovine Dobrne / uredil Miha Preinfalk ; [prevodi povzetkov Manca Gašperšič]. -
Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2014. - (Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino,
ISSN 0023-4923 ; letn. 62, 3)

ISBN 978-961-6777-15-5

1. Preinfalk, Miha

276146176

Dobrna ni nič več »na smrt dolgočasna«*

Leta 1960 je Janko Orožen, velik poznavalec zgodovine širšega celjskega območja, v članku Doneski k zgodovini Dobrne zapisal, da bi »na osnovi dosedanjih spisov že lahko nastala večja monografija [o Dobrni]«. Tega se je v naslednjih letih lotil kar sam in leta 1975 izdal monografijo oz. vodič z naslovom *Dobrna: preteklost in sedanjost zdravilišča, kraja in okolice*. Od tedaj je minilo že štirideset let in o Dobrni se v tem času ni kaj dosti novega pisalo, z izjemo drobnega vodiča o Dobrni leta 1995 izpod peresa Ivana Stoparja, ki pa se osredinja bolj ali manj le na zdravilišče.

Tudi v *Kroniki* ni v več kot šestdesetih letih njegova izhajanja izšel niti en članek o Dobrni; kazalo njene bibliografije pokaže le en zadetek, in sicer recenzijo omenjene Orožnove knjige, ki jo je napisala Olga Janša-Zorn. Ravno zato, ker je od zadnjih objav o zgodovini Dobrne preteklo precej časa in ker se ob pomanjkanju novih raziskav pogosto dogaja, da avtorji zgolj povzemajo že starejše ugotovitve, smo se pri *Kroniki* odločili, da eno tematsko številko posvetimo tudi Dobrni in njeni okolici in s tem spodbudimo nove raziskave o dobrnski zgodovini.

Ob imenu Dobrna danes največkrat pomislimo na zdravilišče oz. toplice. Tako je že nekaj stoletij, saj Dobrna velja za eno najstarejših zdravilišč v današnjem slovenskem prostoru. Resda ima ravno zdraviliški turizem glavno zaslugo za razvoj kraja in širše okolice, vendar je Dobrna veliko več kot zgolj zdravilišče. Zato se pri izbiri obravnavanih tematik nismo omejili le na ta aspekt, ampak smo posegli tudi v starejšo zgodovino Dobrne, ki sega že v antiko, z etnološkimi prispevki pa smo se dotaknili tako osrednje, zdraviliške, kot tudi druge, nezdraviliške dediščine na Dobrni in opozorili na problematiko njenega ohranjanja.

Ker je nekdanj proti Dobrni gravitiralo širše ozemlje kot danes (na kar med drugim opozarja tudi obseg nekdanje občine Dobrna), smo z raziskavami skočili tudi preko njenih današnjih občinskih meja. Zato smo v raziskave vključili tudi sosednji Lemberg,

kraj z istoimenskim gradom, ki sta prav tako tesno povezana z zgodovino Dobrne, čeprav danes ležita v drugi občini. O njuni povezanosti priča že dejstvo, da se je včasih kraj Lemberg imenoval tudi Lemberg pri Dobrni, da so ga razlikovali od Lemberga pri Šmarju. Grad Lemberg, ki danes z entuzijazmom lastnika Francija Zidarja doživlja novo renesanso, v preteklosti ni bil deležen poglobljenih raziskav, zato smo mu tokrat namenili malo več prostora. Upamo, da bodo novi izsledki o njegovi zgodovini pomagali pri njegovi nadaljnji obnovi in revitalizaciji.

Kako se skozi čas spreminja dojemanje prostora in okolice, zanimivo pokaže članek Roka Polesa o cerkvi sv. Janeza Krstnika v Šentjanžu na Peči (Vinski Gori). Cerkev so v času gospodov Dobrnskih, pa tudi še njihovih naslednikov Gačnikov-Schlangenbergov dojemali kot del ožje dobrnske okolice, Dobrna sama pa se je celo smatrala kot del Šaleške doline.

V zadnjem času se je veliko novega odkrilo predvsem v zvezi z dobrnskimi graščaki Dienerspergi, ki so bili potomci znamenitega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja. Intenzivno raziskovanje njihove (tudi zelo intimne) zgodovine, za kar gre zasluga predvsem Borisu Golcu, je odkrila ne le tančico z dolgo zamolčevane plemiške zgodovine, temveč tudi dinamiko v samem razvoju kraja in zdravilišča.

Tematska številka *Kronike* »Iz zgodovine Dobrne« je nastala tudi zato, da se znova opomni na zanimivo in bogato zgodovino Dobrne, ter hkrati pokaže, kako pomembno je raziskovanje lokalne zgodovine za samozavedanje kraja in prebivalcev in za njihov nadaljnji vsestranski razvoj. Upamo, da se bo ob prebiranju člankov utrnila tudi kakšna ideja za novo in izvirno prezentacijo dobrnske zgodovine in za razvijanje dobrnske turistične infrastrukture. Marsikatera tema je tudi zdaj žal ostala prezrta ali neobdelana, a to lahko pride na vrsto ob kakšni drugi priložnosti.

Miha Preinfalk
odgovorni urednik *Kronike*

* Naslov je parafraza citata iz dnevnika Anne Plochl iz leta 1826 (gl. prispevek Elke Hammer-Luza v pričujoči številki *Kronike*).

Dobrna will no longer be »boring one to death«*

In 1960, Janko Orožen, a prominent authority on the history of the broader Čelje area, wrote in his article »Doneski k zgodovini Dobrne« [»Contributions to the history of Dobrna«] that »the hitherto documents provide a sound enough basis for a major monograph [on Dobrna]«. In the following years, he undertook the task himself and in 1975 published a monograph or, rather, a guide titled: *Dobrna: preteklost in sedanjost zdravilišča, kraja in okolice* [*Dobrna: the past and the present of the health resort, the town and its surrounding area*]. Forty years have passed since then and nothing new has been written on Dobrna, with the sole exception of a tiny guide on Dobrna, written in 1995 by Ivan Stopar, whose primary focus, however, is on the health resort.

In more than sixty years of its existence, *Kronika*, too, has failed to publish a single article on Dobrna; its bibliographic index only shows one hit: a review of the aforementioned Orožen's book, written by Olga Janša-Zorn. Given that many years have passed since anything was written on Dobrna and because the lack of new research often lead authors to merely summarise old conclusions, the editorial board of *Kronika* has decided to dedicate one thematic issue to Dobrna and its surroundings, and thus encourage new research on the history of the area.

Today, the name Dobrna is most often associated with the health or thermal spa resort, as it has been for several centuries, with Dobrna considered one of the oldest health resorts in the present-day Slovenian territory. Although spa tourism has been the main driving force in the development of the town and its wider surroundings, Dobrna is so much more than a health resort. Therefore, in selecting themes to be discussed we did not limit ourselves to this aspect alone but delved into Dobrna's ancient history, which reaches back into Antiquity; moreover, our ethnological contributions also touch upon the central, i.e. spa, as well as other non-spa heritage at Dobrna, and point to the problem of its conservation.

Since in the past a larger territory gravitated towards Dobrna than today (which is among others evident from the fact that the Dobrna municipality once covered a larger area), our research reached beyond its present-day municipal boundaries to include the neighbouring Lemberg, a place with its homony-

mous castle that was closely tied with the history of Dobrna, even though they now lie in different municipalities. Their close ties are already reflected in the fact that Lemberg was once called Lemberg pri Dobrni so as not to be confused with Lemberg pri Šmarju. This issue of *Kronika* affords more attention to the Lemberg Castle, which is currently being led towards a new renaissance by its enthusiastic owner, Franci Zidar, and which has never been subject to any in-depth research. It is our hope that the new findings regarding its history will facilitate its further restoration and revitalisation.

The ways in which the perception of place and its surroundings change with time are splendidly illustrated by the article of Rok Poles on the Church of St. John the Baptist at Šentjanž na Peči (Vinska Gora). During the period of the Lords of Neuhaus (present-day Dobrna) and their successors, the Gačnik-Schlangenbergs, the church was perceived as part of Dobrna's immediate surroundings and Dobrna itself was regarded as part of the Šalek Valley.

Many new discoveries have been made over the recent decades, especially in relation to the Diener-spergs, the descendants of the famous polymath Jan- ez Vajkard Valvasor. Intensive research of their (also very intimate) history, largely done by Boris Golec, has unveiled not only the long-concealed noble history, but also the dynamics in the development of the town and its health resort.

Another aim of this thematic issue of *Kronika*, titled »Iz zgodovine Dobrne« [»From the history of Dobrna«], is to refresh the memory of the interesting and rich history of Dobrna, as well as to demonstrate just how important the studies of local history are for the self-awareness of the town and its inhabitants, and for their further overall development. It is our hope that reading these contributions will also lead to ideas for making a new and original presentation of Dobrna's history and for the development of Dobrna's tourist infrastructure. Regrettably, many themes continue to remain overlooked or neglected, but they will get their turn on some other occasion.

Miha Preinfalk
Editor-in-Chief of *Kronika*

* The title is a paraphrase of the quote from the diary of Anna Plochl of 1826 (see the contribution of Elke Hammer-Luza in this issue of *Kronika*).

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 726.825:003.071(497.4Dobrna)(=1:37)"652"

Prejeto: 4. 6. 2014

Julijana Visočnik

doc. dr., arhivistka z doktoratom, Nadškofjski arhiv Ljubljana, Krekov trg 1, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: julijana.visocnik@rkc.si

Rimski spomeniki na Dobrni in njeni okolici

IZVLEČEK

Rimljani so svoje sledi pustili v vseh delih Slovenije, Dobrna pri tem ni nobena izjema. Dokaze o poselitvi je mogoče najti sicer že v starejših obdobjih (železnodobna keramika), avtorica pa bo na tem mestu predstavila spomenike iz časa rimskega imperija, ki so jih našli na sami Dobrni ali v njeni bližnji okolici. Nekateri med njimi so žal že izgubljeni in jih poznamo samo še iz literature; v glavnem pa gre za nagrobne napise (lahko tudi samo fragmentarno ohranjene), ki pa nam vendar posredujejo nemalo informacij o prebivalstvu tega prostora, pa naj bo to avtohtono ali priseljeno.

KLJUČNE BESEDE

Rimljani, antika, epigrafika, nagrobni spomeniki, funkcije, Dobrna in okolica

ABSTRACT

ROMAN MONUMENTS AT AND AROUND DOBRNA

Romans left traces all over Slovenia, Dobrna being no exception. Evidence of settlement can be found even in older periods (e.g. pottery from the Hallstatt period) but the author will at this point present monuments from the time of the Roman Empire, which were found in Dobrna or its vicinity. Some of them are today lost and are therefore known only from older references; mostly we are dealing with funerary inscriptions – possibly only fragmentarily preserved –, from which, nevertheless, much data about the inhabitants from this region can be discerned, regardless if they be of indigenous origin or immigrants.

KEY WORDS

Romans, Roman times, epigraphy, funerary monuments, offices, Dobrna and its vicinity

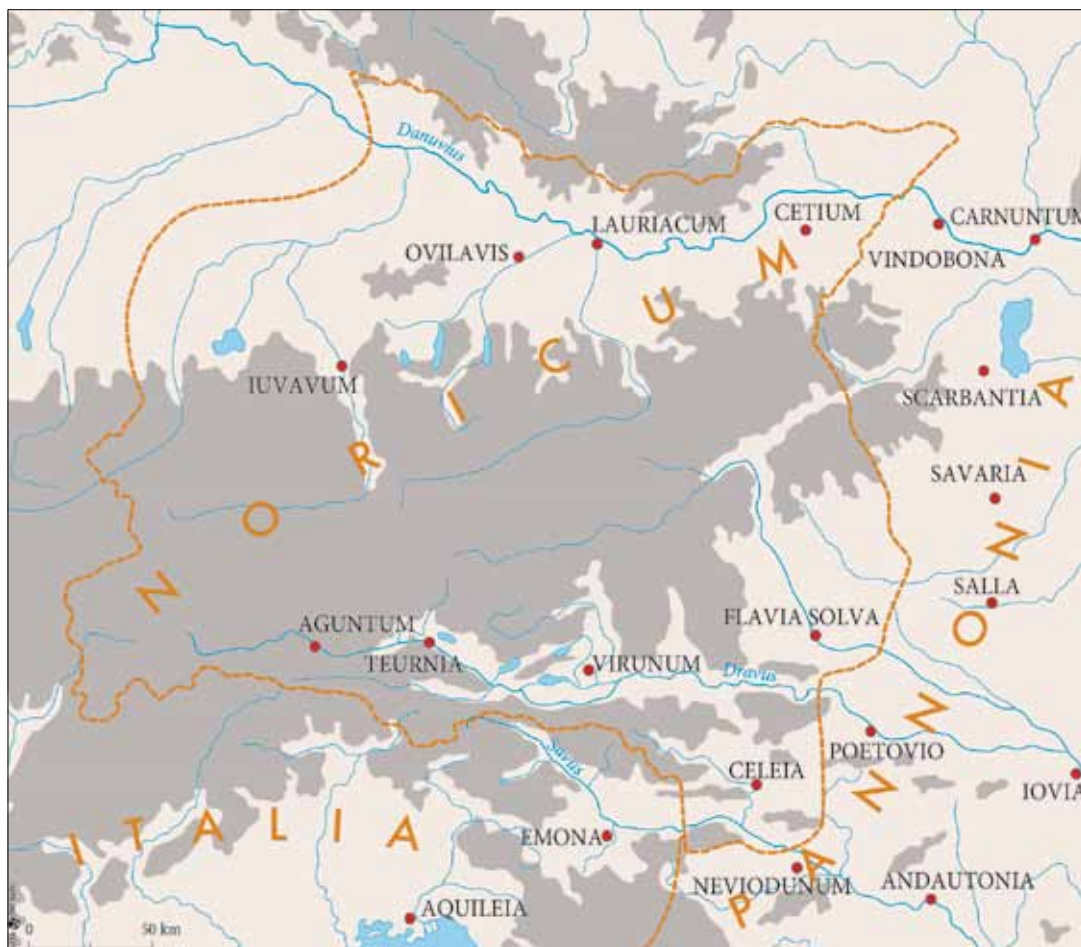
I. Uvod

Kraj Dobrna z okolico in zdraviliščem se razprostira v predalpskem pogorju, kjer so položna pobočja in rodovitne rečne doline že zgodaj privabljale prve naseljence, o čemer nam govorijo predvsem arheološke ostaline tega območja. Te segajo vse do starejše železne dobe, saj so na hribu Gradišče našli fragmente halštatske keramike. Gradišče pri Dobrni se nahaja severovzhodno od vasi Dobrna in južno od cerkve sv. Miklavža. Ob vsej severni steni platoja, kjer je moralo biti gradišče, se namreč nahaja porušeno in z grmičevjem poraslo zidovje brez sledov malte. Na platoju sicer ni ostankov keramike, so pa na pobočju samega hriba.¹ Medtem ko so si staroselci svoja bivališča postavljali na naravno zavarovanih vzpetinah, so se razmere spremenile s prihodom Rimljanov, ki so vzpostavili urbana središča in jih strateško s cestnim omrežjem dobro povezali med seboj ter z zaledjem.

Na tem mestu imamo seveda v mislih Celejo (*municipium Claudia Celeia*), ki že od srede (morda že začetka) 1. stoletja po Kr. naprej predstavlja upravno središče južnega Norika.²

Nova rimska provinca Norik je nastala kmalu po priključitvi Noriškega kraljestva (*regnum Noricum*) rimskemu imperiju, do česar je prišlo v letih 16 do 15 pr. Kr. Leta 16 pr. Kr. se je namreč del Norikov (najverjetneje del Tavriskov) združil s panonskimi plemeni in skupaj so vdrl v Italijo (Istro). Prav ta noriški izgred pa naj bi bil razlog za priključitev kraljestva rimskemu imperiju. Nato je v Noriku sledila vmesna faza, ko se je noriško prebivalstvo prilagajalo rimskim normam. Vse to pa je privedlo do ustanovitve nove rimske province, kar se je najverjetneje zgodilo v času cesarja Klavdija, ko je Norik postal prokuratorska provinca.³

Vsako rimsko mesto, pa naj je imelo status kolonije (*colonia*) ali municipija (*municipium*), je poleg

Rimska provinca Norik (priprava zemljevida Mateja Belak).

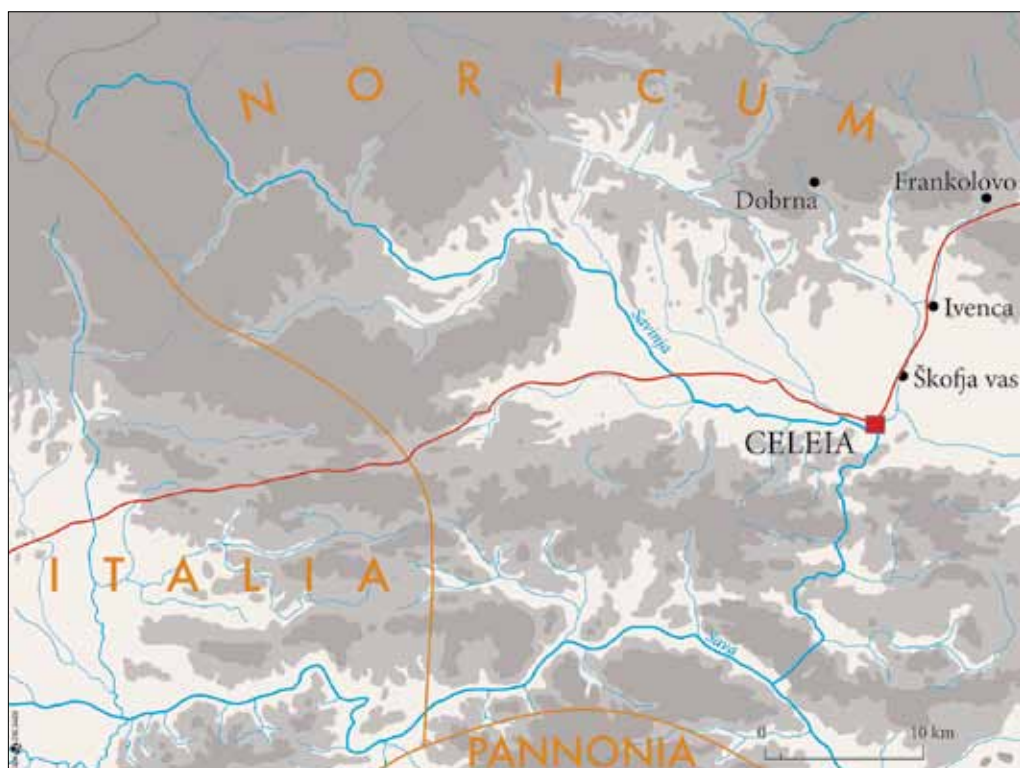
¹ Bolta, Gradišče pri Dobrni, str. 138.

² Prim. Visočnik, Vojaški napisi iz Celeje, str. 336 o možnosti Celeje kot glavnega mesta Norika, predvsem v začetnem obdobju.

³ Visočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 12–13; Weber, *Die Anfänge der Provinz Noricum*, str. 225–235.

Slovenski prostor v rimskih časih (priprava zemljevida Mateja Belak).

Dobrna z okolico v rimskih časih (priprava zemljevida Mateja Belak).

ozkega urbanega središča obsegalo tudi relativno velik del podeželskega zaledja, t. i. agra, ki je s poljedelstvom in živinorejo poskrbel za to, da je samo mesto lahko preživelo. Celeja pri tem nikakor ni izjema, njen ager lahko v grobem omejimo s Trojanami na zahodu, na severu z naselbino *Colatio* (Kolaciona – Stari trg pri Slovenj Gradcu), s Savo na jugu in s Sotlo na vzhodu.⁴

Nikakor ni sporno, da je Dobrna z okolico upravno sodila k Celeji. V neposredni bližini po imenu sicer ne poznamo nobene rimske naselbine, rimskodobne spomenike pa je vendarle mogoče najti, kar ni presenetljivo, saj Dobrna leži le streljaj od rimske »avtoceste«, ki je vodila od zahoda preko Emone, Celeje in naprej proti Petovionu. Od današnjega Celja proti vzhodu je cesta evidentirana na več mestih, predvsem s pomočjo milnikov, ki so še stali »in situ«, torej na mestu prvotne postavitve. Cesta je očitno vodila iz centra Celeje, preko Škofje vasi⁵ in Ivence,⁶ mimo Frankolovega⁷ in Stranic⁸ naprej proti vzhodu. Ob pogledu na zemljevid lahko ugotovimo, da je od križišča pri Ivenci, kjer je potekala državna rimska cesta, do Dobrne res le kratek skok, tudi za antične razmere. Predvidevamo lahko, da so imeli bogatejši prebivalci Celeje (med njimi tudi predstavniki mestnih oblasti) tudi tukaj, v širši okolici, svoja posestva, kot je bilo to mogoče predvidevati že za številne druge kraje celejskega agra (npr. Šempeter v Savinjski dolini).⁹ Na Farovskih njivah, v bližini Loke pri Dobrni, pa je bilo v okviru terenskih pregledov leta 1986 ugotovljeno tudi rimskodobno grobišče.¹⁰

Rimljani so se v zgodovino gotovo zapisali tudi kot strastni izkoriščevalci naravnih termalnih izvirov, na našem prostoru so najlepši primer tega gotovo Rimske Toplice, ki to dejstvo potrjujejo že s samim imenom. K temu pa moramo dodati še votivne spomenike, ki so tam prišli na dan; posvetitve nimfam¹¹ je mogoče postaviti v neposredno povezavo z izkoriščanjem vodnih izvirov, prav gotovo pa je pomenljivo tudi posvetilo božanstvu *Valetudo*,¹² ki je danes žal izgubljeno. Glede na zgoraj omenjeno lokacijo Dobrne ob glavni prometnici bi bilo moč predvidevati,

da so termalne izvire na Dobrni italški prišleki, ki so morali »zaiti« tudi na te konce, poznali. Če so jih in do kakšne mere so jih dejansko izkoriščali, pa je vprašanje, na katerega trenutno še nimamo odgovora. Obstoj kopališča (torej rimskih term) neposredno in konkretno ni izpričan, našli pa se niso niti posredni indici (npr. v obliki žrtvenikov kot v Rimskih Toplicah). Ostaja nam torej samo geografski položaj in druge sledi rimske civilizacije na tem prostoru, ob njenem poznavanju pa sklep, da so termalne izvire s pridom izkoriščali, če so na njih le naleteli.

Arheološke ostaline in epigrafske spomenike iz Dobrne in njene okolice v literaturi srečujemo od srede 19. stoletja naprej. A. Muchar in K. Tangl sta namreč prva, ki omenjata oboje.¹³ Konec 19. stoletja je potrebno omeniti tako Ignaca Orožna (*Dekanat Neukirchen*), kakor tudi A. Fekonjo (v reviji *Dom in svet*), ki na enem mestu zelo jedrnatost naveže vse epigrafske spomenike s tega območja. Približno v ta čas sodi tudi objava spomenikov z napisi v znamenitem korpusu CIL (*Corpus inscriptionum Latinarum*), ki še vedno velja za standardno objavo in h kateri se, predvsem zato, ker so nekateri spomeniki izgubljeni, vedno znova vračamo, kljub temu da se pripravlja njena nova, revidirana in dopolnjena izdaja. V 20. stoletju je bilo posamičnih objav obravnavanih spomenikov malo; nikoli pa se vseh rimskih ostankov tega prostora (predvsem tistih z napisi) ni postavilo na eno mesto in se jim posvetilo kot celoti, ki bi lahko kaj več povedala o prebivalstvu tega prostora in njihovem življenju ter se jih tudi postavilo v kontekst širšega prostora in ostalih nahajališč napisnih spomenikov. Na tem mestu, ki se zdi za to idealna priložnost, se bomo poskusili posvetiti prav temu in s tem preseči objave in analize posameznih spomenikov, do katerih je prihajalo tekom 20. stoletja in v preteklih letih.¹⁴

II. Rimski spomeniki iz Dobrne in njene okolice

Dobrna in njena okolica nas popeljeta v čas Rimljanov, saj so ti, torej italški prišleki in romanizirani staroselci tudi na tem območju pustili nekaj sledi, predvsem v obliki različnih vrst nagrobnih spomenikov. V nadaljevanju jih navajam z osnovnimi najdiščnimi podatki, njihovim opisom, prepisom morebitnega napisa, prevodom napisa in s komentarjem k napisu.

Pri izboru napisov se je bilo potrebno odločiti, katere napise oziroma spomenike sploh pritegniti v raziskavo. Pri tem sama Dobrna in njena res bližnja okolica (vas Vrba) nista sporni; ker je bil Lemberg že

⁴ Sicer pa so meje še vedno v veliki meri vprašljive, pogojene z naravnimi preprekami, in ne nazadnje tudi stvar dogovora; za natančnejšo opredelitev meje glej Višočnik, *Jezikovne značilnosti*, str. 19–20 in Šašel, Celeia, str. 144–145.

⁵ CIL XVII 4, 113; CIL XVII 4, 114; CIL XVII 4, 115; CIL XVII 4, 116; CIL XVII 4, 117; CIL XVII 4, 118; CIL XVII 4, 119.

⁶ CIL XVII 4, 120; CIL XVII 4, 121; CIL XVII 4, 122; CIL XVII 4, 123; CIL XVII 4, 124.

⁷ Lindek pri Frankolovem: XVII 4, 126; XVII 4, 127.

⁸ CIL XVII 4, 128; CIL XVII 4, 129; CIL XVII 4, 130.

⁹ Temu v prid bi lahko govoril tudi fragment z napisom, ki omenja župana (*duumvir*), glej št. 1; pa tudi Galicija v Rožni Dolini s svojimi spomeniki ni daleč (CIL III 5281, CIL III 5282).

¹⁰ <http://arkas.zrc-sazu.si/index.php?kaj=viewNajdisce.poglej&id=160302.01> (23.5. 2014).

¹¹ CIL III 5146; CIL III 5147; CIL III 5148; CIL III 11688.

¹² CIL III 5149.

¹³ Glej literaturo.

¹⁴ Prim. Saria, Zur Geschichte der Provinz Dacien, str. 251–252; Bolta, Dobrna, str. 282; Bolta, Zavrh nad Dobrno, str. 282; Bolta, Lemberg pri Strmcu, str. 290; Bolta, Strmec pri Vojniku, str. 290; Pflaum, The supposed late Roman hoard, str. 292–294; Višočnik, Vojaški napisi iz Celeje, str. 334 (350) št. 20, str. 342–343.

tako ali tako predmet preučevanja v ostalih prispevkih, smo dodali še napis s tega gradu (ki je danes sicer izgubljen); in ker je bil antični nagrobni lev dolga leta hranjen na Dobrni, si je zagotovil mesto v pričujočem prispevku. Podobna logika velja tudi za sarkofag, katerega del je danes sicer izgubljen, a starejši viri poročajo, da bi naj bila ena polovica vzdana v pokopališče na Dobrni. Poleg omenjenih spomenikov so ne prav daleč od Dobrne še številni drugi, ki pa niso neposredno povezani s krajem, za katerega se zanimamo tokrat: torej na eni strani Vojnik in miljniki (pri Ivenci) ob glavni cesti in na drugi strani cerkev sv. Jakoba v Galiciji s svojimi epigrafskimi spomeniki.

Antični spomeniki na Dobrni in njeni okolici

1. Fragment nagrobnika iz neidentificiranega kamna so leta 1843 našli na Dobrni; vzdian je bil v severno steno starega župnišča. Nato so ga vzeli iz zidu in kar nekaj časa je ležal ob župnišču, na njegovi severni strani. Ko pa so utrjevali cesto do župnišča, so ga uničili, saj je bil del tega fragmenta uporabljen za cesto.¹⁵

Branje iz CILa (CIL III 5284):¹⁶

[---]A[---]

[--- II vir] iur(e) [dic(undo)]

[---] pr(---) si[---]

[---]AIII[---]

5 [---]II[---]

Prevod: ... eden od dveh županov ...

Kljub temu da je napis ohranjen le fragmentarno, je v drugi vrstici iz ohranjenih črk IUR mogoče re-

konstruirati funkcijo župana (*duumvir iure dicundo*), torej enega izmed dveh mož, ki sta v nekem mestu opravljala službo, primerljivo s funkcijo današnjega župana. Njihova glavna zadolžitev je bilo sodstvo, izrekanje kazni in podobno. Župana v nekem mestu sta bila izvoljena iz sveta stotih oz. mestnega sveta (*ordo decurionum*) za dobo enega leta.¹⁷ Ker je Dobrna z okolico predstavljala del celejskega agra, je z veliko verjetnostjo mogoče zaključiti, da gre za nagrobnik celejskega visokega uradnika, ki se je najverjetneje po poteku svojega mandata umaknil na svoja posestva v okolici Dobrne. Ker je v teh krajih najverjetneje tudi umrl, je za njim ostal spomenik, ki smo ga na tem mestu predstavili. Okvirno datacijo lahko postavimo v čas med koncem 1. in 3. stoletjem.

2. Dva fragmenta sarkofaga iz neidentificiranega kamna, verjetno iz marmorja. Ker sta danes izgubljena ali zaradi poškodovanosti neberljiva, je nekatere podatke težko preveriti ali sploh ugotoviti, vendar pa je iz literature razvidno, da sta bila oba fragmenta enake dolžine. Zdi se, da je bila na levi stranski ploskvi upodobitev moža v togi, na desni pa je bilo še vedno mogoče videti ostanke *loricae* (neke vrste železna srajca – del opreme rimskih vojakov), kar pomeni, da bi lahko tam bil upodobljen vojak.

Spodnji del so pred 1809 našli v bližini graščine Tabor v Višnji vasi (pri Vojniku),¹⁸ zgornji del je našel R. Knabl v vasi Polže pri Novi Cerkvi leta 1862.¹⁹ Bil je vzdian nad vrati viničarije, ki je pripadala dekanu.²⁰ Medtem ko so spodnji del prepeljali na pokopališče na Dobrno, so zgornjega na željo nadvojvode Janeza

Zgornji del sarkofaga iz Nove Cerkve (foto J. Visočnik).

¹⁵ Tangl, *Beiträge zur Geschichte*, str. 166–167.

¹⁶ Poleg omenjenih referenc za ta napis, glej še: Orožen, *Dekanat Neukirchen*, str. 16; Fekonja, *Celje in okolica*, str. 372; Bolta, *Dobrna*, str. 282; *ILLPRON* 1769.

¹⁷ Prim. Wedenig, *Administration*, str. 18–19 predvsem glede te funkcije v Noriku.

¹⁸ Orožen, *Dekanat Neukirchen*, str. 10.

¹⁹ Prav tam, str. 11.

²⁰ Knabl, *Epigraphische Exkurse*, str. 67–69.

prepeljali v Novo Cerkev in ga najprej namestili pri vhodu na pokopališče.²¹ Spodnjega, ki bi se naj nahajal na Dobrni, danes ni mogoče najti, zgornji pa je vzdian v obzidje župnijske cerkve sv. Lenarta v Novi Cerkvi, levo od stopnišča, ki vodi k cerkvi. Fragment z merami 21–23 x 185 cm je popisan s črkami, ki so velike 5–6 cm.

Branje iz CILa:²²

*V/iini(a)e²³ Aureliae coniugi
carissim(a)e st(olatae) f(eminæ) nation^e²⁴*

*Dardana qu(a)e vixit an-
nis X[^]X[^]X II A^urelius Valenti-*

5 *nus v(ir) e(gregius) maritus vivus
posuit.*

Prevod: Najdražji soprogi Viiniji (Veriniji) Avreliji, odlični ženi, po rodu Dardanki, ki je živela 32 let, je za življenja postavil soproga Avrelij Valentin, izvrsten mož.

Besedna zveza *vir egregius* je bila v rabi za prokuratorje od Marka Avrelija naprej in je začela izginjati v času Konstantina. Od konca 3. stoletja dalje pa je postal naziv, neodvisno od opravljanja kake funkcije, statusni simbol vitezov.²⁵ Besedno zvezo *femina stolata* lahko povežemo z izrazi *matrona stolata* oziroma *filia stolata*.²⁶ Od konca 2. stoletja dalje beseda *stolata* označuje ženske pripadnikov viteškega razreda (*equites*), kar gre lepo v kontekst na tem napisu uporabljene že omenjene besedne zveze *vir egregius*. Omenjena mož in žena sta tako oba pripadala zgornjemu družbenemu sloju, kar lepo dokumentirata besedni zvezi, ki ju natančneje določata. Na njuni osnovi lahko namreč trdimo, da sta pripadala viteškemu sloju celejskega prebivalstva. Na širšem območju Celja se besedna zveza s pridevnikom *stolata* pojavi še dvakrat: v Celju²⁷ in v Šmartnem na Pohorju (CIL III 5293). Na obravnavanem napisu je mogoče prebrati še eno zanimivo besedno zvezo, namreč *natione Dardana*. Viinia oz. *Verinia V[er]ini(a)* Avrelija se je priselila iz Zgornje Mezije, saj so bili Dardani tamkaj živeče ljudstvo. Beseda *natio* se je namreč uporabljala v primerih, če je nekdo prišel oz. se priselil iz tujine ali pa če je nekdo želel poudariti svoj izvor. Predvidevali bi celo lahko, da sta se v Celejo (oz. njen ager) priselila skupaj, vendar pri imenu Avrelija Valentina ni zapisan njegov *origo*, tako ne moremo dokazati, da je tudi on prišel iz Mezije. Viinia (Verinija) Avrelija sicer ni potovala sama, na pot pa se je lahko odpravila

npr. z očetom in je svojega moža spoznala kasneje v sami Celeji.²⁸

Glede na zgoraj povedano bi bilo napis najverjetneje mogoče datirati v 3. stoletje.

3. Nagrobna stela iz belega marmorja, ki meri 138 cm v višino in 55 cm v širino ter je vzdiana v zunanjo steno cerkve, je ohranjena v celoti. Napisno polje, ki ima obliko skoraj popolnega kvadrata, 38 x 39 cm, je dvojno profilirano. Nad njim je portretna niša z upodobitvijo pokojnega vojaka, ki je oblečen v kratko tuniko s širokim pasom in ogrinjalom, pritrjenim na desnem ramenu. Upodobljen je v vojaški opremi: z ovalnim ščitom, kopjem, z dolgim mečem, ki ima velik okrogel zaključek nožnice. V vsakega od obeh zaklinkov nad portretno nišo je postavljen hipokamp. Črki D in M (za *Dis Manibus*) sta vklesani na preklado med portretno nišo in napisno polje (t. i. vmesno polje). Črke so elegantne, visoke 3,5 (v prvi in drugi vrstici) in 3 cm (v ostalih vrsticah). Posamezne besede so med seboj ločene s trikotnimi ločilnimi znamenji.

Stelo so našli leta 1889 v cerkvi sv. Nikolaja v Vrbi,²⁹ ko so odstranjevali stopnice pri stranskem oltarju, ki je posvečen sv. Lovrencu. Leta 1890 so jo vzdiali v južno zunanjo steno iste cerkve, kjer je še vedno.³⁰

D(is) M(anibus)

Aur(elius) Victor m[^]i[^]l(es) l(egionis)

*II It^a(licae) bello deside-
rat^us hoste Gutⁱca*

5 *an(norum) X[^]X[^]X A^ur^ur(elia) Lupula
con(iugi)*

*kar[^]issimo f(ecit).*³¹

Prevod: Božanskim Manom. Avrelij Viktor, vojak Druge italke legije, pogrešan v vojni z gotskimi sovražniki, star 30 let. Avrelija Lupula postavila najdražjemu soprogu.

Besedna zveza *hoste Gutica* pomeni gotskega sovražnika, s katerim se je boril Avrelij Viktor, prav tako vojak Druge italke legije. Oblika *Gutica* je nekoliko nenavadna, saj za Gote takšne oblike doslej še nismo poznali, čeprav se za *Gothicus* (gotski, Got) na napisih poleg tukaj izpričane oblike najdejo še druge: *Gotico*, *Guttico*, *Guthicus*. Prvi cesar, ki si je nadel ta naziv, je bil *Claudius Gothicus* (268–270), ki je leta 269 pri Naisu (Naissus, Niš) odločilno porazil Gote. Avrelij Viktor bi lahko sodeloval v omenjeni bitki, saj

²¹ Orožen, *Dekanat Neukirchen*, str. 10.

²² Muchar, *Geschichte Steiermark* I, str. 402–403; Knabl, *Epigraphische Exkurse*, str. 67–69; Orožen, *Dekanat Neukirchen*, str. 10–11; Fekonja, Celje in okolica, str. 372; Bolta, Višnja vas, str. 295; *ILLPRON* 1731; lupa št. 4137.

²³ Lupa in *ILLPRON* predlagata ime Verinija, kar se zdi verjetneje.

²⁴ ^ – znamenje za ligaturo.

²⁵ Wedenig, *Administration*, str. 109–111 (C 2).

²⁶ Holtheide, *Matrona stolata – femina stolata*, str. 127–134.

²⁷ Wedenig, *Administration*, str. 123–124 (C 15).

²⁸ Visočnik, *Foreigners in the area of Celeia*, str. 289.

²⁹ Cerkev je podružnica župnije Dobrna.

³⁰ Orožen, *Dekanat Neukirchen*, str. 16–17.

³¹ Fekonja, Celje in okolica, str. 372; *CIL* III 11700; Prim. Saria, *Zur Geschichte der Provinz Dacien*, str. 251–252; *AfJ* 10; Bolta, Zavrh nad Dobrno, str. 282; *ILLPRON* 1770; Reuter, *Gefallen für Rom*, str. 261 (št. 15); Petrovitsch, *Legio*, str. 206–207; Pflaum, *The supposed late Roman hoard*, str. 292–293; Visočnik, *Vojaški napisi iz Celeje*, str. 334 (št. 20); lupa št. 3598.

Nagrobna stela za Avrelija Viktorja (foto J. Višočník).

že sama oblika napisa in celotnega napisnega kamna govori v prid nastanku v tem času. Poleg tega je svojo vojaško službo opravljal v Drugi italjski legiji, torej legiji, ki bi se te bitke dejansko lahko udeležila.³² Petrovitsch omenja še cesarja Decija, ki se je med letoma 249 in 251 boril z Goti;³³ po njegovem mnenju je verjetneje, da je Avrelij Viktor padel na tem pohodu. Pri tem pa ne gre zaobiti upodobitve vojaka v reliefni niši, ki je nadvse zanimiva. Poleg ostalih podrobnosti je na tem mestu ključnega pomena okrogel zaključek nožnice meča, ki ga je mogoče uporabiti kot kriterij za datiranje. Tovrstne okrogle zaključke delimo na dve veliki skupini, vendar obe datiramo v drugo polovico 3. stoletja. To dejstvo tako bolj potrjuje prvo datacijo (*Claudius Gothicus*).³⁴

Stelo je tako mogoče datirati v drugo polovico 3. stoletja.

4. Na vrtu gradu Lemberg je bil leta 1865³⁵ najden fragment rimskega nagrobnika, pri katerem se predvideva, da zaradi poškodovanosti napisnega polja ali fragmentarne ohranjenosti napis nikoli ni bil pojasnjen. Sklepiti pa je mogoče (na osnovi ohranje-

ne prve in zadnje vrstice), da gre za nagrobnik. *Dis manibus* (božanskim Manom) je namreč uvodna vrstica velikega odstotka nagrobnih napisov od konca prvega stoletja po Kristusu naprej; zadnja vrstica *sit tibi terra levis* (naj ti bo zemlja lahka) se sicer v Celeji in njenem agru ne pojavlja pogosto, je pa vendar čisto običajen zaključek nagrobnega napisa. Ker je napis danes izgubljen, je nemogoče priti do končnih odgovorov, kdo ga je postavil in komu. Na tem mestu navajam branje iz CILa, obstajajo pa še nekatere druge različice, ki pa vendar ne morejo biti veliko bolj točne. Zaključimo lahko, da gre za nagrobnik, ki ga je postavila žena (morda Valerija) svojemu soprogu, s katerim je živela 22 let.³⁶ V CILu nam je na voljo še zelo kratek komentar (spomenik takrat očitno še ni bil izgubljen), da je na spomeniku upodobljena sedeča figura in pes (*figura sedens et canis*).³⁷ Glede na omenjene upodobitve bi lahko govorili tudi o nagrobni steli s portretno nišo in, ob upoštevanju bližine zahodnih obronkov Pohorja, je bila zelo verjetno iz marmorja.

Branje iz CIL III 6524.³⁸

D(is) M(anibus)

I E SS AA Ra^re L

ATA i^nter Dena

Tesuu ER Latienis

5 *VVE^R cum V v(i)x(i)t*

an(norum) XXII

s(it) [t(ibi)] t(erra) l(evis).

Prevod: Božanskim Manom. Valeria ?, ... s komer (?) je živela 22 let. Naj ti bo zemlja lahka.

Branje druge, tretje in četrte vrstice je onemogočeno, saj ohranjen prepis ne dopušča smiselnih zaključkov. Morda se v teh vrsticah skrivajo tudi manj pogosta in nenavadna avtohtona imena. Iz ohranjenega pa je mogoče razbrati, da gre za nagrobni napis življenjskemu sopotniku, s katerim je oseba, ki je spomenik dala postaviti (verjetno Valerija) preživela 22 let.

Najverjetneje bi ga lahko datirali v 2. ali 3. stoletje.

Lev z Dobrne

5. Orožen³⁹ omenja antičnega kamnitega leva, ki so ga našli v kraju Rabensberg. Nekateri viri so ta Rabensberg identificirali z Vranjo Pečjo pri Kamniku,⁴⁰ saj se je tudi ta kraj v nemščini tako imenoval, vendar pa je nekoliko nenavadno, da bi lev iz Vranje Peči našel svojo pot do zdraviliškega kompleksa na Dobrni. V okolici Dobrne je namreč mogoče najti še en Rabensberg, danes kraj Rupe (kjer so poznane tudi ru-

³⁶ Glej peto vrstico.

³⁷ CIL III 6524.

³⁸ Glej še: Pichler, *Die römischen Grabschriften*, str. 105; Orožen, *Dekanat Neukirchen*, str. 15; Fekonja, *Celje in okolica*, str. 382; Bolta, *Strmec pri Vojniku*, str. 290; *ILLPRON* 1808.

³⁹ Orožen, *Dekanat Neukirchen*, str. 15.

⁴⁰ Prim. Fekonja, *Celje in okolica*, str. 372.

³² Petrovitsch, *Legio II Italica*, str. 291.

³³ Prav tam, str. 206.

³⁴ Višočník, *Vojaški napisi iz Celeje*, str. 342–343.

³⁵ Orožen, *Dekanat Neukirchen*, str. 15; CIL III 6524.

Rimskodobni kamniti lev z Dobrne (foto O. Harl).

ševine gradu Ranšperk oz. Lanšperk) v okolici Šmartnega v Rožni Dolini. Verjetnost, da lev izvira od tam, je seveda veliko večja kot iz Vranje Peči. Orožen zapiše tudi, da lev pod sprednjimi tacami drži ovno glavo, česar danes ni več mogoče razložiti (glej sliko). Z Rup so ga prenesli k dvorcu Neuhaus (dvorec Dobrna), kjer ga je našel A. Muchar.⁴¹ Od leta 1998 (19. februar) je lev hranjen v Pokrajinskem muzeju Celje, kamor je bil prepeljan z Dobrne.⁴² Tam je bil dolga leta spravljen pri graščinskem poslopju blizu toplic pod Starim gradom.⁴³ V Pokrajinski muzej Celje je bil prepeljan zaradi selitve neke šole iz graščine v nove prostore. Ker je bila graščina od takrat naprej prazna, so leva preventivno pripeljali v muzej. Razstavljen je v prostoru I lapidarija Pokrajinskega muzeja v Celju in ima inventarno številko PMC L 351.⁴⁴

Tovrstni Levi so bili zvesti čuvarki velikih monumentalnih zidanih grobov (edikul); tiste, ki jih je mogoče najti na slovenskem prostoru, je zbral in analiziral prof. E. Cevc že leta 1955.⁴⁵ Iz njegovega prispevka je mogoče razbrati, da so običajni tisti, ki držijo ovno glavo (kakor ta z Dobrne), izstopa pa tisti, ki ga hranijo v Narodnem muzeju v Ljubljani (inv. št. L 193), saj ima namesto ovno glavo med tacami glavo konja.⁴⁶ So pa naši Levi gotovo nastali

pod vplivom tistih iz Akvileje, saj jih je od tam poznanih še posebej veliko.⁴⁷ »Lev iz Dobrne« je narejen iz marmorja, visok je 55 cm in širok 93 cm. Je slabo ohranjen, saj je poškodovan na vseh straneh, prav tako je odbita desna sprednja taca, tako ni več mogoče razbrati, če je bila in kje je bila ovno glava, o kateri je pisal Orožen. Videti pa je mogoče leva v ležečem položaju z glavo, ki je obrnjena na desno.

III. Namesto zaključka

Vsi obravnavani spomeniki so povezani s pogrebnim obredjem, saj gre za »rimski« običaj postavljanja nagrobnih spomenikov v takšni ali drugačni obliki. Ohranjena je namreč ena velika nagrobna stela za vojaka Druge italjske legije (št. 3), fragment sarkofaga (št. 2), in dva fragmenta, ki danes sicer nista več na voljo, a je vendar mogoče sklepati, da sta bili to dve nagrobni plošči (tabuli) – št. 1 in 4. Poleg tega sodi v skupino spomenikov z Dobrne še antični kamnit lev (št. 5), ki velja za čuvarka večjih monumentalnih zidanih grobov (edikul). Sklepati je torej mogoče, da je bila tudi v okolici Dobrne takšna arhitektura, ki bi jo morda lahko primerjali z zidanimi grobovi iz Kolacione.⁴⁸

Omenjeni lev in s tem večja grobna arhitektura dovoljujeta sklepe o tem, da je moralo tod živeti premožno prebivalstvo, saj si v nasprotnem primeru tovrstnega razkošja ne bi mogli privoščiti. Morda bi tako lahko potrdili tezo, da so tudi na tem delu celejskega agra imeli svoja posestva celejski velmožje: funkcionarji in premožni trgovci ter obrtniki. Temu

⁴¹ Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark I.*, str. 402.

⁴² Inventarna knjiga PM Celje.

⁴³ Bolta, Dobrna, str. 282.

⁴⁴ Informacijo je avtorica pridobila od kustosa za področje arheologije v PM Celje, Jureta Krajška (elektronsko sporočilo z dne 22. maja 2014).

⁴⁵ Prim. Cevc, Problem kamnitega leva, str. 33–49.

⁴⁶ Prim. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions*, str. 416–418 št. 151 in Lovenjak, *Neviodunum*, str. 215–217 št. 110 in str. 279 št. 147.

⁴⁷ Prim. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions*, str. 416–418 št. 151.

⁴⁸ Prim. Višochnik, Epigrafski material, str. 111–121.

lahko pritrdimo tudi z dvema napisoma, namreč s tistim fragmentom (št. 1), ki omenja župana; ter z delno ohranjenim sarkofagom (št. 2), saj napis na njem omenja par, ki je moral pripadati višjemu sloju municipalne elite, saj sta se opredelila kot *vir egregius* in *femina stolata*, torej z besednima zvezama, ki ju oba postavljata v t.i. viteški razred (*ordo equester*).

Imena, ki nam jih ohranjeni napisi posredujejo, niso nenavadna za čas, v katerem so napisi očitno nastali. Dvodelnna imenska (*duo nomina*) in ne klasična tridelna formula že sama po sebi govori v prid nastanku v drugi polovici 2. stoletja (oz. v 3. stoletju), če pa k temu dodamo še tolikšno dokumentiranost Avrelijev, ki se razširijo predvsem po *Constitutio Antoniniana* leta 212, je datacija dveh spomenikov v 3. st. pravzaprav nesporna. Poleg upravne funkcije župana, predstavnika viteškega reda in njegove žene, nam spomeniki na Dobrni omenjajo še rimskega vojaka, ki mu je žena dala postaviti imenitno stelo z natančno upodobitvijo v reliefni niši. Avrelij Viktor je služboval v Drugi italjski legiji, ki je imela svoj prvi legijski tabor prav v agru Celeje (pri Ločici).

Rimskih epigrafskih spomenikov z območja Dobrne ni veliko, pa še ti ne morejo biti vzorčni, saj vemo, da se je tovrstnih spomenikov do danes ohranilo le malo, lahko so bili prineseni od drugod, sploh pa si je kamnite nagrobnike z napisi lahko privoščil le majhen odstotek ljudi. Kljub vsemu pa nam ti ohranjeni spomeniki iz Dobrne omogočajo vsaj droben vpogled v romanizirano družbo 2. oz. 3. stoletja po Kristusu v okolici Dobrne.

OKRAJŠAVE

AIJ: Hoffiller, Viktor, Saria, Balduin: Antike Inschriften aus Jugoslawien. Heft I: Noricum und Pannonia Superior. Zagreb: Narodne novine, 1938.

ANSI: Arheološka najdišča Slovenije. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Institut za arheologijo, Državna založba Slovenije, 1975.

CIL: Corpus inscriptionum Latinarum.

ILLPRON: Hainzmann, Manfred, Schubert, Peter: *Inscriptionum lapidarium Latinarum provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertum indices*, Berolini: 1986.

LITERATURA

Bolta, Alojzij: Dobrna. *ANSI*, 1975, str. 282.

Bolta, Alojzij: Gradišče pri Dobrni. *Varstvo spomenikov IX* (1962–1964), str. 138.

Bolta, Alojzij: Lemberg pri Strmcu. *ANSI*, 1975, str. 290.

Bolta, Alojzij: Rupe. *ANSI*, 1975, str. 294.

Bolta, Alojzij: Strmec pri Vojniku. *ANSI*, 1975, str. 290.

Bolta, Alojzij: Sv. Jošt na Kozjaku. *ANSI*, 1975, str. 282.

Bolta, Alojzij: Višnja vas. *ANSI*, 1975, str. 295.

Bolta, Alojzij: Zavrh nad Dobrno. *ANSI*, 1975, str. 282.

Cevc, Emilijan: Problematika kamnitega leva iz Kostanjevice ob Krki. *Arheološki vestnik* 6/1 (1955), str. 33–49.

Fekonja, Andrej: Celje in okolica. *Dom in svet* 8 (1895), str. 371–375.

Holtheide, Bernard: Matrona stolata – femina stolata. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 38, 1980, str. 127–134.

Knabl, Richard: Epigraphische Excursus. *Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark* 17, 1869, str. 56–69.

Lovenjak, Milan: *Neviodunum. Inscriptiones Latinae Sloveniae 1*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1998.

Muchar, Albert: *Geschichte des Herzogthums Steiermark I*. Graetz: In Verlag der Damian und Sorgeschen Buchhandlung, 1844.

Orožen, Ignacij: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Theil 8, Das Dekanat Neukirchen: mit den Pfarren St. Leonhard in Neukirchen, St. Bartholomä in Hohenneck, Maria Himmelfahrt in Doberna, St. Peter und Paul in Weitenstein, St. Martin im Rosenthale, St. Joseph in Sternstein, St. Judok am Kozjak und U. L. Frau in Kirchstätten*. [Marburg]: der Verfasser, 1893 (in Marburg: Cyrillus-Buchdruckerei).

Petrovitsch, Hans: *Legio II Italica. – Forschungen in Lauriacum* 13. Linz: Oberösterreichisches Landesmuseum, 2006.

Pflaum, Veronika: The supposed late Roman hoard of tools and a steelyard from Vodice near Kalce / Domneva poznorimska zakladna najdba orodja in hitre tehnice z Vodice pri Kalcah. *Arheološki vestnik* 58 (2007), str. 285–332.

Pichler, Franz: Die römischen Grabschriften des norisch=panonischen Gebietes. *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark* 19 (1871), str. 77–128.

Reuter, Markus: Gefallen für Rom Beobachtungen an den Grabinschriften in Kampf getöteter Römischer Soldaten. V: *Limes XIX: proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies held in Pécs, Hungary, September 2003* (ur. Zsolt Visy). Pécs: University of Pécs, 2005, str. 255–263.

Saria, Balduin: Zur Geschichte der Provinz Dacien. *Buličev zbornik: naučni prilozi posvećeni Franu Buliču prigodom LXXV. godišnjice njegova života od učenika i prijatelja, IV. oktobra MCMXXI* (ur. M. Abramić, V. Hoffiller). Zagreb, Split: Tiskara Narodnih novina, 1924, str. 249–252.

Stopar, Ivan: *Zdravilišče Dobrna*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 185. Lju-

- bljana: Ministrstvo za kulturo, Uprava republike Slovenije za kulturno dediščino, 1995.
- Šašel Kos, Marjeta: *The Roman inscriptions in the National Museum of Slovenia*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1997.
- Šašel, Jaroslav: V: Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE) *Suppl.* XII, 1970, str. 139–148 (= *Opera selecta*, 1992, str. 583–587).
- Tangl, Karlmann: Beiträge zur Geschichte der Herrschaft und des Badeortes Neuhaus. *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark* 3 (1852), str. 160–222.
- Višochnik, Julijana: Epigrafski material zidanih grobov v Starem trgu (Kolacioni) pri Slovenj Gradcu. *Studia universitatis hereditati* 1 (2013), str. 111–121.
- Višochnik, Julijana: Foreigners in the area of Celeia. *Classica et christiana* 9/1 (2014), str. 275–298.
- Višochnik, Julijana: *Jezikovne značilnosti napisov antične Celeje z okolico kot vir za preučevanje romanizacije celejskega prostora* (neobjavljena disertacija). Ljubljana, 2007.
- Višochnik, Julijana: Vojaški napisi iz Celeje in njene okolice/ Roman military inscriptions from Celeia and its surroundings. *Arheološki vestnik* 59 (2008), str. 325–357.
- Weber, Ekkehard: Die Anfänge der Provinz Noricum. *Die Römischen Provinzen. Begriff und Gründung* (ur. J. Piso). Cluj-Napoca: Mega, 2008, str. 225–235.
- Wedenig, Reinhold: *Epigraphische Quellen zur städtischen Administration in Noricum*. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1997.

ELEKTRONSKI VIRI

- Arkaz: Arheološki kataster Slovenije: <http://arkaz.zrc-sazu.si/> [datum zadnjega dostopa 25. 5. 2014].
- Lupa: ubi erat lupa: <http://www.ubi-erat-lupa.org> [datum zadnjega dostopa 25. 5. 2014].

S U M M A R Y

Roman monuments at and around Dobrna

The authoress presents five monuments that are or were directly or indirectly linked to Dobrna and its immediate surroundings, which she reasonably delimits at the beginning of the paper, without taking into consideration the main route that ran through Vojnik. She briefly mentions Nova Cerkev (also named Strmec pri Vojniku in the 20th century), since according to information gathered from old sources, a part of the monument found in the local field somehow made its way to the Dobrna cemetery (but is no longer there). The authoress also devotes some attention to the lost and poorly comprehended monument from the Lemberg Castle, which is included in this research elsewhere (see other contributions). For a long time, Dobrna also boasted the ancient lion, which originated from Rupa (Šmartno in Rožna Dolina). Perhaps it seems more reasonable to discuss the lion together with the monuments from Galicia (reliefs and inscriptions), but given its long-lasting »residence« at Dobrna, it seems perfectly safe to also present it here.

All monuments are tombstones. Four of them bear inscriptions, while the stone lion must have been part of a larger sepulchral architecture which it was sculpted to guard. Only one inscription-bearing tombstone, a stele, has been preserved to date and all others have been partially or completely lost. However, since the inscriptions were transcribed on time, they have passed on interesting information on the local population, for instance: by referring to the soldier of the Second Italic Legion, Aurelius Victor, who died in the battle against the Goths in the second half of the 3rd century; by documenting the functions of the mayor, who most probably had his seat in Celeia (present-day Celje); as well as by indicating two other members of the local elite that were men of knightly rank: *vir egregius* and *femina stolata*. The latter settled here from Upper Moesia, which is another illustrative example of mobility in ancient times.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.5Dobrnski

Prejeto: 13. 10. 2014

Boris Hajdinjak

prof. zgodovine in geografije, Prva gimnazija Maribor, Trg generala Maistra 1, SI-2000 Maribor
E-pošta: boris.hajdinjak@prva-gimnazija.org

Dobrnski do začetka 15. stoletja

IZVLEČEK

Rodbine vitezov oz. baronov Dobrnskih (*von Neuhaus*, tudi *Neuhauser*) se je imenovala po danes zapuščenem gradu Dobrna (*Neuhaus*) v istoimenski vasi severno od Celja. Kraj se prvič omenja leta 1155, ko je prešel iz posesti bavarske rodbine grofov Bogenskih v posest krške škofije. Kdaj točno je bil zgrajen grad, je težko vprašanje, saj se na območju Vzhodnih Alp in sosednjih dežel v srednjem veku omenja ob gradu Dobrna še osemnajst gradov z imenom Neuhaus. Rodbina t. i. prvotnih Dobrnskih se prvič omenja leta 1322 in je bila veja rodbine krških ministerialov, ki so se prvotno imenovali po Dobrni bližnjem gradu Ranšperk. T. i. prvotni Dobrnski so izumrli po letu 1378 in pred letom 1395 so jih na gradu Dobrna zamenjali t. i. drugotni Dobrnski. Ta rodbina je nastala s poroko neznane Dobrnske z neznanim članom viteške rodbine, ki se je imenoval po vasi Getzersdorf v Spodnji Avstriji. Tako je torej ob koncu 14. stoletja na gradu Dobrna živela pravzaprav nova rodbina, ki pa se je s salzburškim nadškofom Eberhardom III. in njegovim bratom Sigmundom I., članom prestižnega Zmajevega reda, takoj dvignila visoko nad svoje predhodnike.

KLJUČNE BESEDE

gradovi, plemstvo, genealogija, heraldika, grofje Bogenski, Dobrna, Dobrnski, Neuhaus, Novi grad pri Podgradu, Ranšperk, Lemberg pri Novi cerkvi, Helfenberg, Rabensperk, Štrasperk, salzburški nadškof Eberhard III., Judje, Ptuj, Kalnik, Zmajev red, Ptujška Gora, Rifnik

ABSTRACT

THE NEUHAUS FAMILY UNTIL THE BEGINNING OF THE 15TH CENTURY

The family of the Knights or, rather, Barons of Neuhaus, present-day Dobrna (also *von Neuhaus* or *Neuhauser*), was given its name after the now abandoned Dobrna (*Neuhaus*) Castle standing in the homonymous village north of Celje. The place first appeared in written sources in 1155, when it was passed from the hands of the Bavarian family of the Counts of Bogen into the possession of the Gurk Diocese. It is difficult to determine when exactly the castle was built, since in addition to the castle at Dobrna eighteen other castles by the name Neuhaus appear in medieval sources for the area stretching between the Eastern Alps and the neighbouring provinces. The so-called original Neuhaus family was first mentioned in 1322. It was a line of ministeriales from the Gurk Diocese, who were initially named after the nearby Ranšperk Castle. This family line died out sometime after 1378 and was succeeded at the castle by the so-called second Neuhaus family before 1395. This family line was constituted through the marriage between an unknown female member of the Neuhaus family and an unknown male member of the knightly family named after the village Getzersdorf in Lower Austria. Thus, at the end of the 14th century, the Dobrna Castle came to be populated by an entirely new family, which the Salzburg Archbishop of Salzburg, Eberhard III, and his brother Sigismund I, a member of the prestigious Order of the Dragon, immediately catapulted high above its predecessors.

KEY WORDS

castles, nobility, genealogy, heraldry, Counts of Bogen, Dobrna, Barons of Dobrna, Neuhaus, Novi grad pri Podgradu, Ranšperk, Lemberg pri Novi cerkvi, Helfenberg, Rabensperk, Štrasperk, Archbishop of Salzburg, Eberhard III, Jews, Ptuj, Kalnik, Order of the Dragon, Ptujška Gora, Rifnik

Uvod*

Rodbine vitezov, od leta 1636 (bavarska veja izumrla leta 1758) oz. 1646 (koroška veja izumrla leta 1742) baronov¹ Dobrnških (nemško von Neuhaus, tudi Neuhauser) se je imenovala po danes zapuščenem gradu Dobrna (nemško Neuhaus)² v istoimenski vasi severno od Celja. Rodbina ni nikoli sodila med tiste rodchine, za katere bi tako njihovi sodobniki kot današnja strokovna ali laična javnost menili, da njihova zgodovina sodi med pomembna poglavja zgodovine dežel, v katerih so živeli. Med temi deželami sta bili do konca 16. stoletja najbolj pomembni Štajerska, kjer je stal v začetku 14. stoletja prvič omenjeni izvorni grad Dobrna, in Koroška, kjer je bil od začetka 15. stoletja drugi sedež rodchine na gradu Greifenfels. V teh deželah so Dobrnški v 16. stoletju dosegli svoj zenit, saj jih *Štajerska grbovna knjiga* iz leta 1567 uvršča med najuglednejše rodchine tistega časa.³ Bavarska je bila območje, kjer se je konec 16. stoletja izoblikovala bavarska veja rodchine, ki je po

* Za pomoč pri pripravi članka se zahvaljujem kolegom Jožetu Rataju iz Celja, dr. Matjažu Bizjaku, dr. Mihi Kosiju, dr. Mihi Preinfalku in dr. Juretu Volčjaku iz Ljubljane ter dr. Poloni Vidmar iz Maribora. Kadar obstaja več objav vira, navajam samo zadnjo ali najboljšo.

¹ Cesar Ferdinand II. je 6. XII. 1636 v Regensburgu podelil baronski naziv bavarski veji Dobrnških, cesar Ferdinand III. pa 10. VI. 1643 na Dunaju še koroški veji: Zahn – Siegenfeld, Nachwort, str. 80 in Leitner, *Genealogische Anmerkungen*, str. 106. Originalna listina iz leta 1643 je neznano kako prišla v arhiv gradu Boštanj pri Grosuplju in je danes v ARS. Regest te listine je objavil Koblar, Regesti, str. 217–218, njen prepis pa je v Stadl, *Hellglänzender Ehrenspiegel V*, str. 471–479.

² O gradu in gospodstvu Dobrna, rodbini Dobrnških ter o kasnejših posestnikih Dobrne (izbor): Tangl, *Beiträge*, str. 160–222, Kneschke, *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon* 6., str. 485–486 (pomešani Dobrnški in Novograjski), Weiß, A., *Kärntner's Adel*, str. 225–229, Orožen, *Das Bisthum ... VIII.*, str. 340–361, Zahn – Siegenfeld, Nachwort, str. 79–80, Starzer, *Die landesfürstlichen Leben*, str. 286/118–287/119, Lang, *Die Salzburger Leben ... II.*, str. 315–316, Pirchegger, *Die Herrschaften*, str. 14–17, Orožen, *Doneseck*, str. 280–291, Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 220–222, FRA II/79, str. 206–208, Kohla – Metnitz – Moro, *Kärntner Burgenkunde ... 2.*, str. 19–20 in 50–51, Koropec, *Srednjeveška Dobrna*, Stopar, *Dobrna*, Blaznik, *Historična topografija ... 1*, str. 147–148, Stopar, *Grajske stavbe ... 3.*, str. 32–34, Leitner, *Genealogische Anmerkungen in Kos, D.*, *Vitez*, str. 266–268.

³ V *Steiermärkisches Wappen-Buch* je skupaj upodobljenih 168 grbov. Najprej je upodobljenih 5 grbov avstrijskih dežel in 13 grbov štajerskih prelatov, nato sledi 135 grbov štajerskih plemiških rodbin, na koncu pa je 15 grbov štajerskih mest. Med 135 plemiškimi grbi, ki si sledijo po stopnji ugleda, je grb Dobrnških na 29. mestu. Pred njimi so: baroni Ungnadi, baroni Hofmanni, grofje Monfortski, baroni Dietrichsteinski, baroni Herbersteinski, baroni Ravberji, baroni Pögli, gospodje Stubenberški (3 grbi), gospodje Liechtensteinski, gospodje Polheimski, (baroni) Székelyi, (vitezi) Auersperški na Šumberku, gospodje Svibenski, baroni Thannhausenski, gospodje (pravilno vitezi) Lindeški, baroni Windischgrätzki, baroni Kainachi, (vitezi) Saurauvski, (vitezi) Teufenbachki (iz Zgornje Štajerske), (vitezi) Rajhenburški, (vitezi) Ratmannsdorfski, (vitezi) Trautmannsdorfski, (vitezi) Welzerji, (vitezi) Stadlerji in (vitezi) Gradeneggi. Pred Dobrnškimi je bilo samo deset rodbin viteškega stanu.

Grb Dobrnških v Wappen Buch, darinen aller geistlichen Prelaten Herren und Landleut auch der Stett des löblichen Fürstenthums Steyer Wappen und Insignia, mit ihren Farben, nach Ordnung, wie die im Landthaus zu Grätz angemahlt zu finden. Gedruckt zu Grätz durch Zachariam Bartsch, list 46 iz leta 1567 (slika: <http://www.coresno.com/index.php/heraldik/86-bartsch1567>). To je popolna oblika grba, saj ima ščit, razklan – spredaj (levo): črni krokar s sklenjenimi krili in z zlatim prstanom v kljunu na srebrnem polju, zadaj (desno): stranska srebrna konica usmerjena naprej (torej v levo), ki polovico ščita razdeli na (zgoraj) rdeče in (spodaj) črno polje, šlemno ogrinjalo in šlemni okras: črni krokar z razprtimi krili in z zlatim prstanom v kljunu.

pomenu kmalu presegla štajersko-koroške sorodnike, saj je pred njimi pridobila baronski naziv. Kranjska, Salzburška in Slavonija so bile dežele, kjer je bilo delovanje Dobrnških omejeno na krajši, a pomembni čas. Nekateri člani rodchine Dobrnških so se dvignili zares visoko nad povprečje svoje dobe. To so bili salzburški nadškof Eberhard III. (1403/06–1427) in njegov brat Sigmund I., ki je bil član prestižnega Zmajevgega reda, Hans Franc I., pomembni organizator obrambe pred Turki v času nadvojvode Karla II. (1564–1590), in Ferdinand Marija Franc, ki je bil

med najvplivnejšimi dvorjani bavarskega volilnega kneza Maksimilijana Emanuela II. (1679–1726).

Čeprav Dobrnski niso nikoli bili zelo pomembna rodbina, sega pisanje o njihovi zgodovini še v sredino 17. stoletja, torej že več kot 350 let nazaj. Prvi kratki pregled zgodovine rodbine Dobrnskih je namreč sestavni del listine,⁴ s katero je cesar Ferdinand III. (1637–1657) 10. VI. 1643 na Dunaju podelil baronski naziv koroški veji rodbine. Za preučevanje zgodovine Dobrnskih v 16. stoletju je pomembno delo benediktinca in polihistorja Gabriela Bucelina (* 1599–† 1681) iz znamenitega samostana Weingarten v današnji nemški deželi Baden-Württemberg. V tretjem delu svoje *Germaniae topo-chrono-stemmatographia sacra et profana*, izdane leta 1672, se je posvetil tudi Dobrnskim.⁵ Omenjeno delo, v katerem so genealogije številnih z ozemljem današnje Slovenije povezanih plemiških rodbin, je žal zelo nezanesljivo za obdobje pred letom 1500, za 16. stoletje pa je pogosto presenetljivo natančno. Vzrok je dejstvo, da je Bucelin uporabljal tudi danes izgubljene vire in le obžalujemo lahko, da njegove genealogije običajno ne sežejo preko začetka 17. stoletja. Pomembno dopolnilo Bucelinovemu prispevku k poznavanju zgodovine Dobrnskih je knjiga genealoga Johanna Seiferta (* 1655–† 1733) iz Regensburga z baročni dobi primerno dolgim naslovom.⁶ Knjiga je sicer posvečena zgodovini Dobrnskih do avtorjevega časa, vendar je zaradi pogostosti rodbin z imenom Neuhaus dobršen del njene vsebine namenjen razločevanju med Dobrnskimi in ostalimi Neuhausi. Obenem je knjiga, ki je nastala po naročilu že omenjenega Ferdinanda Marije Franca, lep dokaz njegovega položaja v takratni Bavarski. Baron Franz Leopold iz in na Stadlu (* ok. 1674–† ok. 1747) je v svojem znamenitem, leta 1731 začetem, a nikoli dokončanem rokopisnem delu o štajerskih plemiških rodbinah Dobrnskim posvetil 46 strani,⁷ ki pa žal ne sodijo med najbolj kvalitetne strani sicer zelo obsežnega dela. Zgodovina Dobrnskih je nato od 19. stoletja naprej sestavni del vseh knjig, ki se pregledno ukvarjajo z zgodovino gradov ali plemstva na Štajerskem in Koroškem.⁸ Izpostaviti velja prispevka iz let 1956 in 1962⁹ najpomembnejšega avstrijskega raziskovalca lokalne zgodovine Štajerske Hansa Pircheggerja, ki je tudi za Dobrnške napisal temeljne ugotovitve. Med samostojnimi prispevki o zgodovini Dobrne velja najprej izpostaviti najpomembnejšega slovenskega raziskovalca lokalne zgodovine Slovenske Štajerske Jožeta Koropca, ki je

v svoje delo o zgodovini Dobrne do začetka 17. stoletja iz leta 1982¹⁰ vključil tudi zgodovino Dobrnskih, vendar samo toliko, kolikor se je dotikala zgodovine Dobrne. Dokončno je temelje za zgodovino Dobrnskih vzpostavil koroški zgodovinar in muzealec Friedrich Wilhelm Leitner s svojim člankom o njihovi genealogiji iz leta 2000.¹¹ S tem delom je bil vzpostavljen trden temelj za natančno preučevanje Dobrnskih. S svojim člankom želim doseči prav to za prvih 107 let zgodovine Dobrnskih, torej od prve omembe leta 1322 do smrti Sigmunda I. leta 1429. Za doseg tega cilja je potrebno preučiti zgodovino kraja Dobrna od prve pisne omembe leta 1155 naprej kot tudi zgodovino rodbine krških ministerialov Ranšperških in njihovih vej, med katerimi so bili tudi Dobrnski. Sicer pa upam, da bo članek kdaj v prihodnosti doživel nadaljevanje.

Prva omemba Dobrne

Kraj Dobrna se prvič omenja v listini, izdani leta 1155 v Krki (nemško Gurk) na Koroškem,¹² ko je krški škof Roman I. (1131–1167) dokončno pridobil alod Dobrna (*»allodium Dobern«*) od bavarskih grofov Bogenskih.¹³ Oznaka alod ne pomeni samo to, da je bila pridobljena posest prej lastnina Bogenskih, pač pa najverjetneje tudi to, da je s tem izrazom mišljeno območje Dobrne in ne samo kraj Dobrna, ki pa je gotovo bil središče posesti. Predaja aloda Dobrna je potekala v več korakih. Najprej je pred majem 1147 škof Roman kupil od grofa Hartvika (1142–1149, † 6. IV. po 1155)¹⁴ za 145 mark (srebra)¹⁵ alod Dobrna, *»ki se je nahajal tik posestev njegove cerkve«*. Hartvik je posest najverjetneje prodal zaradi udeležbe v II. križarski vojni (1147–1149). Z bližnjimi posestmi krške škofije je gotovo mišljeno območje Vitanja, kjer

¹⁰ Koropec, Srednjeveška Dobrna.

¹¹ Leitner, Genealogische Anmerkungen.

¹² Listina ddo. 1155, III. 27., Krka (org. KLA, regest AT-KLA 418-B-C1271, *MDC* 1, št. 150, *GZS* 4, št. 342 in fotografija *MOM*).

¹³ O njih: Braunmüller, Die lobsamen Grafen, Braunmüller, Die bescholtenen Grafen Tyroller, Bogen, Piendl, Böhmen, Tyroller, Genealogie, str. 238–239, št. 4–5, 240, št. 15–18, 241 in 244, št. 23–26 in št. 28–32 ter 242–243, Tafel 17 (genealoška tabela), Jungmann-Stadler, Hedwig, str. 250 (genealoška tabela) in 288–289 (poreklo Bogenskih: potomci grofa Askvina in grofice Liutgarde Württemberske), *Europäische Stammtafeln* ... XVI, Tafel 80 B, Kosi, ... quam terram, str. 52–53 ter Štih, Dve novi notici, str. 36–39: v genealoški tabeli na str. 38 je gotovo zaradi tehnične napake prišlo do napačnih letnic pri posameznimi osebah, zato prilagam popravljeno in dopolnjeno genealoško tabelo z alodom Dobrna povezanih rodbin: glej Priloga 1.

¹⁴ O njem: Braunmüller, Die lobsamen Grafen, str. 127–132, Tyroller, Genealogie, str. 244, št. 25 in 242–243, Tafel 17 (genealoška tabela), *Europäische Stammtafeln* ... XVI, Tafel 80 B in Štih, Dve novi notici, str. 37–39.

¹⁵ V listini ni izrecno navedeno, da gre za utežno enoto za srebro (1 dunajska marka = 280 g) in ne za števno enoto (1 marka = 160 denaričev), čeprav je prva možnost bolj verjetna.

⁴ Glej op. 1.

⁵ Bucelin, *Germaniae topo-chrono-stemmatographia* III., str. (b)141 (genealoška tabela).

⁶ Seifert, *Wahrhaftige Historische und Genealogische Beschreibung* – za popolni naslov glej spisek literature.

⁷ Stadl, *Hellglänzender Ehrensiegel* V., str. 449–496.

⁸ Glej op. 2.

⁹ Pirchegger, *Die Herrschaften*, str. 14–17 in Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 220–222.

je v tem času že stal grad (Staro) Vitanje,¹⁶ ki ga je okoli leta 1140 z vojsko želel zasesti še neidentificirani Herman. Dve leti po Hartvikovi daritvi je na državnem zboru v Regensburgu med koncem maja in koncem junija 1149 za alod Dobrna dobil Hartvikov starejši brat grof Bertold II. (1134/35–† 21. III. 1167)¹⁷ še 100 mark (srebra). Bertold se je pri svojih zahtevah do aloda Dobrna skliceval na prejšnjo lastnico svojo teto,¹⁸ ki ga je odstopila Kadoldu iz Sommersdorfa (ok. 1130–ok. 1180),¹⁹ svobodnemu gospodu iz Bavarske v službi Bogenskih, s pogojem, da ga ta prepusti le njemu ali pa tistemu, za kogar bi on prosil, nikakor pa ne bratu Hartviku. Namig, zakaj bi teta izključila Hartvika iz posedovanja Dobrne, se verjetno kaže v tem, da je bil označen tako kot »najslabši človek« (*»homo pessimus«*) kot tudi, da je kot konverz in kot blaznež končal življenje (*»insanis vitam finivit«*) v samostanu Windberg. Skupna cena aloda Dobrna, ki je znašala 245 mark srebra (68,6 kg), kar ni bilo malo,²⁰ potrjuje pravilnost zgoraj navedenega mnenja, da gre za več kot samo vas Dobrno. Šele leta 1155, ko je bil Hartvik še vedno živ, a zaprt v samostan, je sledila dokončna predaja aloda Dobrna. Ob praznovanju takratne velike noči je škof Roman v Krko povabil grofa Rapota I. Ortenberškega (ok. 1123–† 26. VIII. 1184/86),²¹ začetnika še danes z imenom Ortenburg živeče bavarske veje Spanheimskih, ki mu je po navodilu Bertolda Bogenskega Sommersdorfski leta 1149 predal alod Dobrna. Rapoto, mrzli stric bratov Bogenskih, kar gotovo ni bilo brez pomena, je na velikonočni dan v prisotnosti nič manj kot 48 prič predal alod Dobrna krški škofiji. Med pričami je bil v skupini krških ministerialov tudi Odeskalk iz bližnjega Vitanja, sicer

pa domnevno eden od prvih članov rodbine prvotno krških ministerialov, iz katere bodo izšli tudi Dobrnški.²²

Že samo dejstvo, da so bili grofje Bogenski lastniki Dobrne, je vredno pozornosti. Gre namreč za domnevno stransko vejo Babenberških, ki se je od začetka 12. stoletja imenovala po kraju Bogen ob Donavi pri Straubingu. Rodbina je bila ena izmed najpomembnejših bavarskih plemiških rodbin, saj so po smrti zadnjega člana rodbine leta 1242 njihov grb s srebrno-modrimi karami prevzeli vojvode Bavarske Wittelsbachi in je še danes sestavni del grba dežele Bavarske. Iz omenjene listine izhajajoče, za najzgodnejšo zgodovino Dobrne ključno vprašanje, je, kdo je bila teta bratov Bertolda in Hartvika Bogenskih oz. kdo je bil lastnik Dobrne pred njo. Na prvi pogled je odgovor preprost: v listini omenjena teta grofov Bogenskih je bila Zofija († 6. IX. po 1132),²³ prva žena grofa Bertolda II. Andeškega († 27. VI. 1151),²⁴ ki je bila sestra njune matere Hedvike (* ok. 1092–† 1. XII. 1162),²⁵ sicer žene grofa Adalberta II. Bogenskega (1104–† 13. I. 1146).²⁶ Ta se je imenoval tudi po drugem sedežu rodbine Windberg pri Bognu, v katerem je ustanovil še danes delujoči samostan premonstratencev. Hedvika in Zofija sta bili hčerki in dedinji mejnega grofa Istre Popona II. Weimar-Orlamünde (* ok. 1065–† verjetno 1101)²⁷ in Rikarde († 8. IV. ok. 1125),²⁸ hčerke grofa Engelberta I. Spanheimskega

¹⁶ O gradovih Staro Vitanje, prva omemba gradu v letih 1172/76 ponarejeni listini z datacijo v leto 1140 (*MDC 1*, št. 111, *GZS 4*, št. 159), grad posredno omenjen leta 1144 z ministerialom Adalprehtom iz Vitanja (*GZS 4*, št. 200), in Novo Vitanje, prvič omenjen leta 1301 (gl. op. 51), ter Vitanjskih: Orožen, *Das Bisthum ... VIII.*, str. 452–470, Pirchegger, *Die Herrschaften*, str. 10–12, Pirchegger, *Die Untersteiermark*, 213–215, Stopar, *Vitanje*, Koropec, Vitanjsko zemljiško gospostvo, Blaznik, *Historična topografija ... 2*, str. 470–475, Stopar, *Grajske stavbe ... 2.*, str. 153–156 in Kos, D., *Vitez*, str. 391–393.

¹⁷ O njem: Braunmüller, *Die lobsamen Grafen*, str. 127–128 in 132–145, Tyroller, *Genealogie*, str. 241 in 244, št. 25 ter 242–243, Tafel 17 (genealoška tabela), Brunner, K., *Herzogtümer*, str. 86 in 191 (genealoška tabela) ter *Europäische Stammtafeln ... XVI*, Tafel 80 B.

¹⁸ Pisar listine je za ime tete pustil prazen prostor za naknadni vpis, vendar se to ni zgodilo in zato ne poznamo njenega imena.

¹⁹ O njem: Tyroller, *Genealogie*, str. 523, št. 110 in *Europäische Stammtafeln ... XVI*, Tafel 85.

²⁰ Ko je Adalbert IV. Bogenski leta 1189 (*URBK 1*, št. 152, *GZS 4*, št. 760) zastavil grad Krško z vsem pripadajočim, je bila zastavna vsota 700 mark preiskanega srebra.

²¹ O njem: Tyroller, *Genealogie*, str. 272–273, št. 19 in 278–279, Tafel 20 (genealoška tabela), Brunner, K., *Herzogtümer*, str. 162 (genealoška tabela) in 342 ter Štih, *Rodbina*, str. 66 in 75 (genealoška tabela).

²² Za vse sorodstvene povezave Dobrnških glej Priloga 2: Dobrna (Neuhaus) do sredine 15. stoletja – genealoška preglednica (dopolnjeno), ki je zaradi omejenega prostora v primeru ostalih vej ne bom podrobneje utemeljeval.

²³ O njej: Jungmann-Stadler, Hedwig, str. 248, Brunner, K., *Herzogtümer*, str. 336 (genealoška tabela), 366 (genealoška tabela) in 367 ter Komac, *Od mejne grofije*, str. 52, 55–56 in 102.

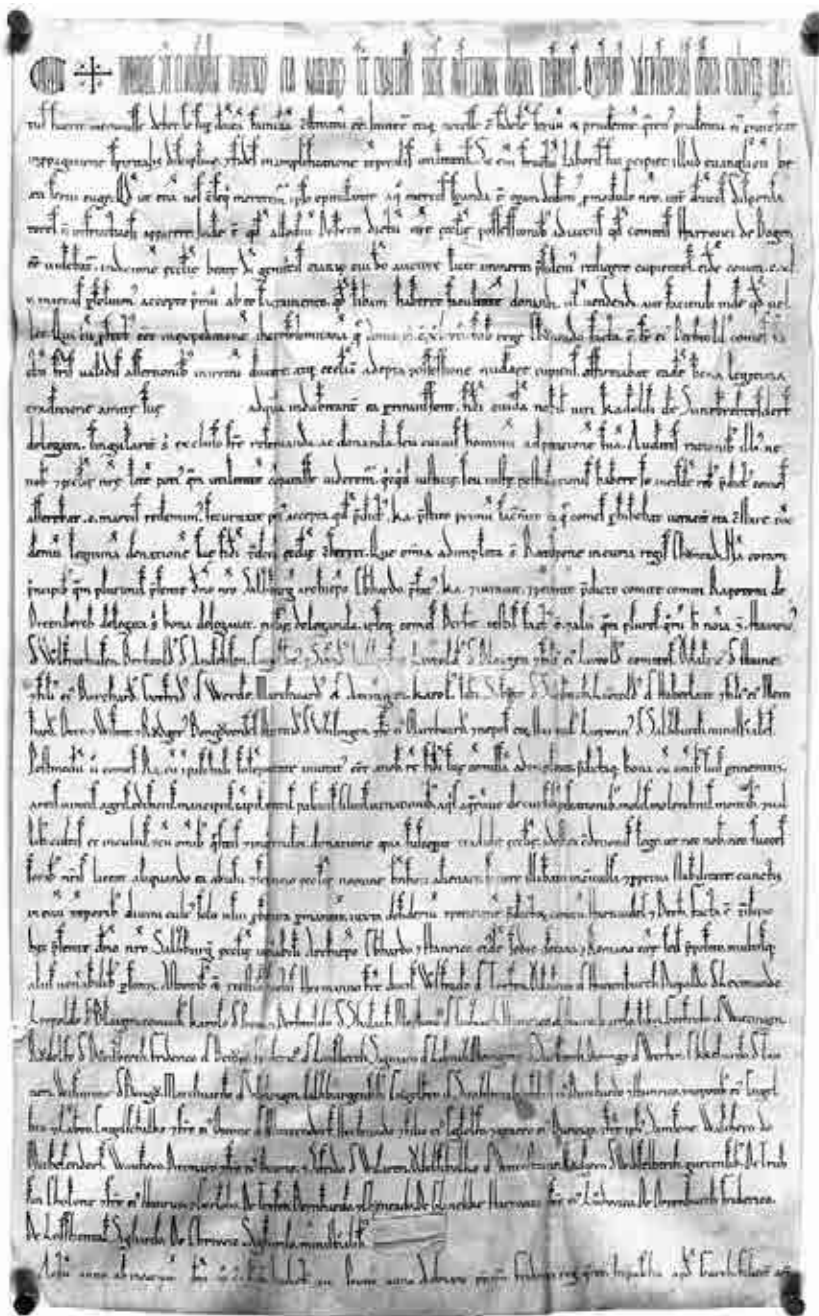
²⁴ O njem: Tyroller, *Genealogie*, str. 153–154, št. 30 in 158–159, Tafel 10/1 (genealoška tabela), Brunner, K., *Herzogtümer*, str. 191 (genealoška tabela), 291, 336 (genealoška tabela), 366 (genealoška tabela) in 367, Štih, *Kranjska – Krain*, str. 11–13, 20 in 25–26 ter Komac, *Od mejne grofije*, str. 52–53, 102 in 116.

²⁵ O njej: Braunmüller, *Die lobsamen Grafen*, str. 106–107, 110 in 146 (genealoška tabela), Jungmann-Stadler, Hedwig, *Europäische Stammtafeln ... XVI*, Tafel 80 B, Štih, *Dve novi notici*, str. 37 in Komac, *Od mejne grofije*, str. 52.

²⁶ O njem: Braunmüller, *Die lobsamen Grafen*, str. 102–127, Tyroller, *Genealogie*, str. 240, št. 17 in 242–243, Tafel 17 (genealoška tabela), Jungmann-Stadler, Hedwig, str. 249 in 288–300, *Europäische Stammtafeln ... XVI*, Tafel 80 B, Štih, *Dve novi notici*, str. 37 in Komac, *Od mejne grofije*, str. 52.

²⁷ O njem: Jungmann-Stadler, Hedwig, str. 243–245, Brunner, K., *Herzogtümer*, str. 162 (genealoška tabela), 164, 167 (genealoška tabela), 335 in 336 (genealoška tabela), Štih, *Oglejski patriarhi*, str. 42–43, Štih, *Kranjska – Krain*, str. 12–13 in 20, Štih, *Dve novi notici*, str. 37 ter Komac, *Od mejne grofije*, str. 52, 55–56 in 102.

²⁸ O njej: Tyroller, *Genealogie*, str. 269, št. 6 in 278–279, Tafel 20 (genealoška tabela), Jungmann-Stadler, Hedwig, str. 247 (njen prvi mož ni bil Bertold Schwarzenberški in zato je imela dva moža), Brunner, K., *Herzogtümer*, str. 162 (genealoška tabela), 268, 335 in 336 (genealoška tabela), Štih, *Dve novi notici*, str. 37–38 ter Štih, *Rodbina*, str. 60 in 75 (genealoška tabela).

Listina ddo. 1155, III. 27., Krka kriškega škofa Romana I. s prvo omembo Dobrne (org. KLA, fotografija: MOM). Med pričami je naveden tudi Odeskalk iz Vitanja, domnevno eden od prvih članov rodbine prvotno krških ministerialov, iz katere bodo izšli tudi Dobrnški.

(1057–† 1. IV. 1096),²⁹ sicer v času investiturnega spora voditelja papeške stranke v Vzhodnih Alpah in ustanovitelja samostana benediktincev Šentpavel. Obenem sta bili Hedvika in Zofija nečakinji Ulrika

II. Weimar-Orlamünde († 13. V. 1112)³⁰ s katerim je izumrla starejša linija grofov Weimarskih in po njegovi smrti sta obe podedovali njegove posesti na Kranjskem. Prav iz te rodbinske povezave so izvirale

²⁹ O njem: Tyroller, Genealogie, str. 264–265, št. 2 in 278–279, Tafel 20 (genealoška tabela), Brunner, K., *Herzogtümer*, str. 161, 162 (genealoška tabela), 268–269, 316 in 328 ter Stih, Rodbina, str. 58, 59–60 in 75 (genealoška tabela).

³⁰ O njem: Jungmann-Stadler, Hedwig, str. 243 in 245 (napačno: »mejni grof Istre«), Brunner, K., *Herzogtümer*, str. 336 (genealoška tabela) in Komac, *Od mejne grofije*, str. 52 in 55.

tako obsežne posesti grofov Andeških³¹ na območju Koroške in Kranjske kot tudi posest Bogenskih na Kranjskem:³² Ljubljana, Bašelj pri Preddvoru, Dvor ob Krki, Raka, Konjsko in Preska pri Boštanjju, Krško in Vipava, in Koroškem:³³ Podkrnos (nemško Gurnitz) in Jezernica (nemško Glanfurt) pri Celovcu, Ribnica (nemško Reifnitz) ob Vrbskem jezeru ter Khünburg v Ziljski dolini. Običajno se kranjskim posestim Bogenskih doda še Dobrna, ki je bila na območju Savinjske krajine.

Vendar je bila v listini iz leta 1155 za teto bratov Bogenskih uporabljena beseda *amita*, kar pomeni očetovo sestro ali ženo očetovega brata, in ne *mater-tera*, kar pomeni materino sestro.³⁴ Zato za teto bratov Bogenskih pridejo v poštev samo sestre in žene bratov njunega očeta grofa Adalberta. Njegova edina v virih znana sestra je bila Liutgarda (* ok. 1075–† 31. XII. verjetno po 1100),³⁵ od leta 1094 žena vojvode Češke Bretislava II. (1092–1100),³⁶ ki je bil umorjen v atentatu. V zakonu se jima je rodil sin Bretislav († 8. III. po 1130), ki pa ga je dal leta 1130 oslepiti njegov polstric vojvode Češke Sobeslav I. (1125–1140). O Liutgardini usodi po smrti moža ni znano nič, kar pa ne pomeni, da jo lahko izključimo kot možno lastnico Dobrne. Kot kandidatki za lastnici Dobrne ne prideta v poštev ženi Adalbertovih bratov Friderika

(ok. 1100)³⁷ in Bertolda I. (1104–† 2. VIII. 1141),³⁸ ker jih najverjetneje nista imela. Prvi se omenja samo enkrat in najverjetneje ni bil poročen, drugi pa je po ok. 1105 postal menih in nato opat samostana benediktincev St. Blasien v Schwarzwaldju. Možno je, da je imel Adalbert še kakšno sestro in/ali poročenega brata, ki ni omenjen v ohranjenih virih ali pa v teh še ni bil odkrit. Ne glede na to, da ne morem ugotoviti zanesljive identitete tete Bogenskih, je dejstvo, da je bil alod Dobrna že pred sredino 12. stoletja v posesti Bogenskih in da ni izvirail od Weimar-Orlamündskih ali Spanheimskih. Glede na to, da obstaja možnost tudi koroškega porekla grofov Bogenskih,³⁹ menim, da velja iskati odgovor v tej smeri.

Za nadaljnji razvoj Dobrne je bila pomembna leta 1155 zapisana želja grofov Hartvika in Bertolda Bogenskih, da aloda Dobrna ne sme škof Roman, ne kateri izmed njegovih naslednikov, dati v fevd, temveč naj ga za večne čase obdrži krška cerkev. Ta želja nam omogoča, da območje aloda Dobrna prepoznamo v območju⁴⁰ kasnejših gradov Ranšperk (nemško Rabensberg, kasneje Ravni breg)⁴¹ pri Dobrni, ki se prvič omenja leta 1189⁴², Lemberg (v srednjem veku *Löwenberg*)⁴³ pri Novi cerkvi, ki se prvič

³¹ Omembe posesti Andeških na Kranjskem v 12. stoletju v nekrologu in listinah: da. (po 1115/20): Zofija, žena Bertolda II. Andeškega – Štefanja Gora pri Cerkljah (*GZS* 4, št. 116), da. (1147): Majnhard Schabab iz Kokre, ministerial Bertolda II. Andeškega – Preddvor (*MDC* 3, št. 1377/I, *GZS* 4, št. 235) in da. 1163, Škrlevo: Gerloh Velesovski, ministerial Bertolda III. Andeškega – Velesovo (*URBK* 1, št. 128, *GZS* 4, št. 462). Vse posesti Andeških na Kranjskem v 12. in začetku 13. stoletja: Komac, *Od mejne grofije*, str. 53–55 (tudi zemljevid 2).

³² Omembe posesti Bogenskih na Kranjskem v 12. stoletju v nekrologu in listinah: da. (1140/50) Hartvik (Bogenski) – Ljubljana (Štih, Dve novi notici, str. 11), da. (1154/56), »Hohenbruche« pri Bledu: Hedvika, mati Bertolda II. Bogenskega – Bašelj (*MDC* 3, št. 1377/VIII, *GZS* 4, št. 338), da. (1154/56), Luže: ista – Vipava (*MDC* 3, št. 1377/IX, *GZS* 4, št. 339), da. 1168, Liezen: Liutgarda, vdova Bertolda II. Bogenskega – Dvor ob Krki (*URBK* 1, št. 132, *GZS* 4, št. 497), da. 1171: Adalbert IV. Bogenski in njegova mati Liutgarda – priče »... de Wipach, ... de Gurkenueld, ...« (*MDC* 3, št. 1143, *GZS* 4, št. 527) da. 1178: (Liutgarda) Bogenska – Raka pri Krškem, Konjsko in Preska pri Boštanjju (*GZS* 4, št. 614) in ddo. 1189, VII. 25., Breže: Adalbert IV. Bogenski, sin Bertolda II. Bogenskega – Krško (glej op. 20). O posestih Bogenskih na Kranjskem in o Dobrni: Hauptmann, *Nastanek*, str. 92 in Hauptmann, Grofovi, str. 225–227.

³³ Omembe posesti Bogenskih na Koroškem v 12. stoletju v listinah: da. 1171: Adalbert IV. Bogenski in njegova mati Liutgarda – Jezernica in Ribnica, priče »... de Gurnitz, ...« (*MDC* 3, št. 1143, *GZS* 4, št. 527) in ddo. 1189, VII. 25., Breže: priče »Ministeriales de Pogin, Bernhardus Alramus et frater eius Gilsilbertus de Gurnitz, Pero de Kinburch, Rudolfus castellanus de Riunze, Ortolfus de Gurkenueld« (glej op. 20).

³⁴ Pomen obeh izrazov: Preinfalk, Rodbina, str. 364.

³⁵ O njej: Piendl, Böhmen, str. 139–140, Tyroller, Genealogie, str. 240–241, št. 18 in 242–243, Tafel 17 (genealoška tabela: napaka »poroka 1104«) ter *Europäische Stammtafeln* ... XVI, Tafel 80 B.

³⁶ O njem: Tyroller, Genealogie, str. 5–6, Tafel 2 (genealoška tabela).

³⁷ O njem: Tyroller, Genealogie, str. 240, št. 15 in 242–243, Tafel 17 (genealoška tabela).

³⁸ O njem: Tyroller, Genealogie, str. 240, št. 16 in 242–243, Tafel 17 (genealoška tabela).

³⁹ Članka o tem mi nista bila dostopna: Fink, Wilhelm: Kärntnerische Vorfahren der Grafen von Bogen?, *Jahresbericht des Historischen Vereins für Straubing und Umgebung*, 62, 1959, str. 26–31 in Fink, Wilhelm: Zur Frage der Ahnen der Grafen von Windberg-Bogen. *Jahresbericht des Historischen Vereins für Straubing und Umgebung*, 63, 1960, str. 23–37. Hauptmann, Grofovi, str. 226 meni, da je posest Bogenskih v Dobrni in na Gorenjskem izvirail od Heme Krške ali od njenega rodu.

⁴⁰ Glej zemljevid: Ravnikar, *V primežu*, str. 442–443 (Posestna struktura v Savinjski in Šaleški dolini).

⁴¹ O gradu Ranšperk in Ranšperških: Orožen, *Das Bisthum ... VIII.*, str. 507–514, Pirchegger, Lemberg, str. 39–44, Pirchegger, *Die Herrschaften*, str. 14, Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216–217, Blaznik, *Historična topografija ... 2*, str. 207–209, Stopar, *Grajske stavbe ... 3.*, str. 119–120, Kos, D., *Vitez*, str. 362–362 in Ravnikar, *V primežu*, na več mestih, spoznanja povzeta na str. 452–453 (genealoška preglednica Poskus razrešitev genealogije družin Ranšperško-Lemberških) in 462–463 (genealoška preglednica Poskus rekonstrukcije rodbinskih povezav družin »Sentiljskih«, Ranšperških, Helfenberskih in Freudenberskih).

⁴² S pričanjem Ulšalka II. (= »mlajšega«) Ranšperškega v listini ddo. 1189, IV. 20. (*MDC* 1, št. 342).

⁴³ O gradu Lemberg in Lemberških: Orožen, *Das Bisthum ... VIII.*, str. 196–210 (pomešano z Lembergom pri Poljčanah), Pirchegger, Lemberg, str. 39–44, Pirchegger, *Die Herrschaften*, str. 14, Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216–217, Kolšek, Gospodarsko stanje, str. 21–38, Blaznik, *Historična topografija ... 1*, str. 414–415, Stopar, *Grajske stavbe ... 3.*, str. 67–72, Kos, D., *Vitez*, str. 308–310 in Ravnikar, *V primežu*, na več mestih, spoznanja povzeta na str. 452–453 (genealoška preglednica Poskus razrešitev genealogije družin Ranšperško-Lemberških) in 462–463 (genealoška preglednica Poskus rekonstrukcije rodbinskih povezav družin »Sentiljskih«, Ranšperških, Helfenberskih in Freudenberskih), glej tudi prispevek Igorja Sapača v tej številki Kronike.

omenja leta 1213,⁴⁴ Helfenberg (tudi Soteska)⁴⁵ pri Veliki Pirešici, ki se prvič omenja verjetno leta 1224, zagotovo pa leta 1251,⁴⁶ in najmlajšega Dobrna, katerega nemško ime pomeni Novi grad.⁴⁷ Ti gradovi niso sodili med »pet glavnih fevdov« krške škofije: Planina (nemško Montpreis), Podsreda (nemško Hörberg), Lemberg (v srednjem veku *Langenberg*) pri Poljčanah, Kunšperk (nemško Königsberg) in Rogatec (nemško Rohitsch), navedenih v listini krškega škofa Ulrika I. Ortenburškega (1221–1253) iz leta 1251.⁴⁸ Te gradove so imeli v tem času v fevdu rodbine gosposkega in celo svobodnega stanu.⁴⁹ Planino gospodje Svibenski, katerih veja so bo kasneje imenovala po Planini, Podsredo gospodje Podsredski, veja gospodov Ptujskih, Lemberg pri Poljčanah svobodni gospodje Žovneški, ki so se tudi imenovali po Lembergu in bodo kasneje postali grofje Celjski, Kunšperk gospodje Kunšperški, veja gospodov Ptujskih, in Rogatec gospodje Rogoški. Na vseh gradovih nekdanjega aloda Dobrna, torej na Ranšperku, Lembergu pri Novi Cerкви, Helfenbergu in Dobrni, pa so živele sorodstveno povezane družine krških vitezov Ranšperških in njihovih vej Lemberških, Helfenberških in Dobrnskih,⁵⁰ ki so opazno nižjega stanu kot nosilci »petih glavnih fevdov« krške škofije. Te družine so živele na gradovih zgolj kot kastelani in jih niso imele v »pravem« fevdu. Zelja Bogenskih

se kasneje ni več spoštovala, saj so gospodje Ptujski dobili v fevd gradove Ranšperk, Lemberg pri Novi Cerкви in Dobrna, Žovneški pa grad Helfenberg. Sodeč po osebnih imenih so Ranšperški morda izvirali od kastelanov gradu Vitanje, sicer najstarejšega in glavnega krškega gradu na tem območju.⁵¹ Sredi 13. stoletja se je izoblikovala veja rodbine tudi na Gorenjskem s sedežem na gradu Rabensberk (nemško Rabenberg, kasneje Vranja peč)⁵² pri Kamniku, ki je izumrla po letu 1320.⁵³ Potem ko so konec 13. stoletja gospodje Ptujski pridobili grad Lemberg,⁵⁴ so se Lemberški preseli na Dolenjsko na grad Štrasberk (nemško Strassberg)⁵⁵ in na njem živeli do izumrtja v začetku 15. stoletja.⁵⁶ Vse veje Ranšperških so prvotno imele v grbu krokarja na hribu,⁵⁷ kar je sicer lep primer govorečega grba (krokar = nemško der Rabe) in dokazuje njihovo skupno poreklo. Rabensberški so grb spremenili v krokarja, ki pleza po hribu,⁵⁸ Lemberški oz. Štrasberški pa v spet govoreči grb s heraldično naprej (torej proti levi) gledajočim levom, ki se vzpenja po trohribu⁵⁹ (lev = nemško der Löwe). Najbolj so menjavali grbe Helfenberški, ki so imeli prvotno v grbu krokarja na peterohribu⁶⁰, kasneje pa srebrno škarnico z (zgoraj) rdečim in (spodaj) črnim poljem⁶¹ ter šele v 15. stoletju govoreči

⁴⁴ S pričanjem Eberharda Lemberškega v listini da. 1213, Maribor (*UBSt* 2, št. 125).

⁴⁵ O gradu Helfenberg in Helfenberških: Orožen, *Das Bisthum ... V*, str. 370–377, Zahn – Siegenfeld, Nachwort, str. 37–38, Starzer, *Die landesfürstlichen Leben*, str. 235/67, Pirchegger, *Die Grafen*, str. 181, Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 227, Blaznik, *Historična topografija ... 1*, str. 273–275, Stopar, *Grajske stavbe ... 3*, str. 127–129, Kos, D., *Vitez*, str. 287–289 in Ravnikar, *V primežu*, na več mestih, spoznanja povzeta na str. 452–453 (genealoška preglednica Poskus razrešitev genealogije družin Ranšperško-Lemberških) in 462–463 (genealoška preglednica Poskus rekonstrukcije rodbinskih povezav družin »Šentiljskih«, Ranšperških, Helfenberških in Freudenberških).

⁴⁶ S pričanjem Henrika »de Nouo Castro« v listini ddo. 1224, III. 29., Straßburg (*MDC* 1, št. 498, fotografija MOM) oz. Henrika I. Helfenberškega v listini ddo. 1251, VIII. 6., Bizeljsko (*GZS* 6/1, št. 141).

⁴⁷ Stopar, *Grajske stavbe ... 3*, str. 33 in 33–34, op. 3 ugotavlja, da v ruševinah gradu ni opaziti romanske gradnje.

⁴⁸ Listina ddo. 1251, XI. 30. (*GZS* 6/1, št. 144).

⁴⁹ Vse navedene rodbine so predstavljene tudi z navedbo starejših literature v Kos, D., *Vitez*, str. 220–224 in 341–344 (Svibno in Planina), 310–313 in 408–410 (Lemberg pri Poljčanah in Žovnek), 304–307 (Kunšperk) in 365–366 (Rogatec). Izjema so gospodje Podsredski, ki niso bili stranska veja Svibenskih, temveč stranska veja Ptujskih, o čemer sem že večkrat pisal: Hajdinjak, *Gospe*, str. 75, Vidmar – Hajdinjak, *Gospodje / Lords*, str. 14, Hajdinjak, *Viteštvo*, str. 116 in Hajdinjak, Rajhenburški, str. 723. Sicer pa o gradu Podsreda in Podsredskih: Orožen, *Das Bisthum ... VI*, str. 317–323, Pirchegger, *Die Grafen*, str. 190 in 199 (genealoška preglednica), Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 242–243, Schmölzer, *Die Adelswappen*, str. [52]–[53], Koropec, *Zemljiško gospodstvo Podsreda*, Blaznik, *Historična topografija ... 2*, str. 103–104, Stopar, *Grajske stavbe ... 5*, str. 79–92, Stopar, *Grad Podsreda*, Kos, D., *Blesk*, s. v. in Kos, D., *Vitez*, str. 348–350.

⁵⁰ Glej Prilogo 2.

⁵¹ Morda na izvor iz Vitanja kaže tudi samo v regestu ohranjenega listina da. 1301, po kateri sta krškemu škofu Henriku III. brata Viljem I. in Bertold Štrasberška predala grad »Neuhaus« v Vitanju (Wiessner, Gurker Urbare, str. 390, št. 156).

⁵² O gradu Rabensberk in Rabensberških: Kos, M., *Gradiivo ... II*, str. 421–422, Stopar, *Grajske stavbe ... 7*, str. 126–129 in Kos, D., *Vitez*, str. 206–207.

⁵³ Kot zadnji moški član rodbine Heinzel/Henrik Rabensberški v listini ddo. 1320, V. 18. (org. ARS, citirano po Kos, D., *Vitez*, str. 206, op. 673).

⁵⁴ Iz listine ddo. 1288, XII. 8., Ptuj (*UBOÖ* 4, št. 101) izhaja, da je bil grad že prej v posesti Ptujskih. Brata Viljem I. in Bertold Lemberška oz. Štrasberška sta se z listino ddo. 1299, X. 27., Vitanje dokončno odpovedala gradu (*UBOÖ* 4, št. 340).

⁵⁵ O gradu Štrasberk in Štrasberških: Kos, M., *Gradiivo*, str. 577–578, Stopar, *Grajske stavbe ... 14*, str. 103–104 in Kos, D., *Vitez*, str. 231.

⁵⁶ Kot zadnji moški član rodbine Viljem II. Štrasberški, ki pa se ne omenja zadnjič v listini ddo. 1389, IV. 22, Celje (org. ARS, citirano po Kos, D., *Vitez*, str. 231, op. 817), temveč še tudi v 1403/04 nastalem spisku fevdov krške škofije »in der marich und Krain« (Wiessner, Gurker Urbare, str. LXVII, op. 32).

⁵⁷ Grb je prvič viden kot krokar na peterohribu na pečatu Ortolf I. Ranšperškega (napis: »+ S. ORTOLPHI • DE • RABENSBERCH«), ohranjenega na listini Henrika I. Helfenberškega ddo. 12. III. 1256, Pilštajn (org. DOZA, fotografija MOM, *UBSt* 3, št. 193, opis pečata Zahn – Siegenfeld, Nachwort, str. 38).

⁵⁸ Grb je viden na pečatu Hajncla/Henrika Rabensberškega, ohranjenega na listini ddo. 1303, VIII. 4. (org. ARS, fotografija pečata Kos, D., *Vitez*, str. 206, sl. 59).

⁵⁹ Grb je viden na pečatih Hansa I. Štrasberškega na listinah ddo. 1335, III. 24. (*TKL* 1, št. 55, fotografija pečata str. 432, pril. 88) in ddo. 1340, IX. 9. (org. ARS, citirano po GZS, fotografija pečata Kos, D., *Vitez*, str. 231, sl. 68) ter Vošalka/Ušalka IV. Štrasberškega na listini ddo. 1335, V. 25. (*TKL* 1, št. 56, fotografija pečata str. 432, pril. 89).

⁶⁰ Glej op. 57.

⁶¹ Grb je viden na pečatu Štefana II. Helfenberškega, ohranjenega na listini ddo. 1406, II. 3. (org. ARS, fotografija pečata

grb s slonom in stolpom (Helfenberg = »helfant« + berg). Kljub temu pa se je krokar kot del njihovega grba uporabljal tudi še v 16. stoletju.⁶²

Dobrna in osemnajst Neuhausov

Na vprašanje, kdaj se v virih prvič pojavijo Dobrnski in z njimi grad Dobrna, ni lahko odgovoriti že zaradi tega, ker je bilo na Dobrni bližnjih območjih v srednjem veku še osemnajst gradov z istim imenom v nemščini. Gradov z imenom Neuhaus, za katere nisem ugotovil plemičev ali plemiških rodbin, ki bi se po njih imenovali, je osem:

- v Zgornji Avstriji grad Neuhaus⁶³ pri Geinbergu oz. Riedu am Inn, prvič omenjen leta 1280, in grad Neuhaus⁶⁴ na Donavi pri St. Martin im Mühlkreis, prvič omenjen leta 1319;
- na Bavarskem grad Neuhaus⁶⁵ na Innu nasproti današnjemu zgornjeavstrijskemu mestu Schärding, prvič omenjen leta 1320;
- v avstrijski Koroški grad Neuhaus⁶⁶ na reki Zilji pri Podklostru (nemško Arnoldstein), prvič omenjen leta 1307, ki se kasneje ne omenja več, je pa dal ime vasi Neuhaus an der Gail s slovenskim imenom Poturje (po 597 m visoki vzpetini Turja, nemško Turnberg, na katerem so ostanki gradu);
- na avstrijskem Štajerskem grad Neuhaus (od leta 1672 Trautenfels)⁶⁷ v Aniški dolini pri Lieznu, prvič omenjen leta 1262;
- na Tirolskem grad Neuhaus⁶⁸ pri Gundhabingu oz. Kitzbühlu, prvič omenjen v letih 1262–1277 ali 1296–1313, vendar že leta 1323 porušen ter nikoli več obnovljen;
- na Gradiščanskem grad Neuhaus (slovensko in madžarsko Dobra)⁶⁹ ob današnji tromeji med Avstrijo, Madžarsko in Slovenijo, ki je bil zgrajen pred letom 1326;
- na Hrvaškem grad Vrbovec (nemško ime Neuhaus, madžarsko ime Orbolc)⁷⁰ pri Humu na

Sutli in nasproti Rogatcu, ki se prvič omenja leta 1338.

Sedem gradov z imenom Neuhaus, po katerih se imenujejo plemiči ali plemiške rodbine, je zaradi časovne ali geografske oddaljenosti oz. višjega plemiškega stanu manj problematičnih za morebitno zamenjavo z Dobrno in Dobrnskimi:

- v južnem delu Češke, blizu meje z Moravsko in Spodnjo Avstrijo, grad Hradec (nemško Neuhaus) v mestu Jindřichův Hradec (nemško Neuhaus), prvič omenjen leta 1220, je zgradil Henrik I. iz Hradca (1205–† 1237), začetnik rodbine gospodov iz Hradca (češko z Hradce, nemško von Neuhaus),⁷¹ veje znamenite češke plemiške rodbine Vitkovcev, ki je do izumrtja leta 1604 sodila med najbolj pomembne češke plemiške rodbine in katerih rodbinske povezave so v srednjem veku segale tudi na območje Koroške in Štajerske;⁷²
- v Furlaniji grad Castelnovo (tudi Castelnovo, nemško Neuhaus, tudi Nauhaus)⁷³ pri Pordenonu, po katerem se tudi imenujeta člana rodbine gospodov Devinskih Kono (1188–1227) leta 1223 in 1224 ter Štefan II. (1234–1260) leta 1260;⁷⁴
- na Tirolskem grad Neuhaus⁷⁵ pri Terlanu oz. Boznu, prvič omenjen leta 1228, po katerem se samo do leta 1270 imenujejo nekateri ministeriali⁷⁶ grofov Tirolskih in Goriško-Tirolskih;
- prav tako na Tirolskem grad Neuhaus⁷⁷ pri Gaisu oz. Brunecku, prvič omenjen leta 1248: po tem gradu se je od leta 1504, ko ga je kupil Mihael

dovi, s. v.

⁷¹ Kratek pregled zgodovine rodbine: Halada, *Lexikon*, str. 207–208.

⁷² Koroška: leta 1289 je bila Katarina, hči Ulrika I. iz Hradca, žena grofa Valterja II. Sternberškega (listina ddo. 1289, X. 9., pred Kisegom: *MDC* 6, št. 138) in leta 1337 je bila Klara, hči grofa Majnharda I. Ortenburškega, žena Ulrika III. iz Hradca (listina ddo. 1337, VI. 23., Ortnek: *MDC* 10, št. 59). Štajerska: Ana iz Hradca je bila gotovo pred letom 1390 druga žena Hansa Stadeskega, glavarja Štajerske v letih 1396–1398 (o njem: Naschenweng, *Die Landeshauptleute*, str. 79–80), in nato verjetno od leta 1401 tretja žena grofa Huga XII. Montfortskega iz bregenske veje na Pfannbergu (* 1357–† 4. IV. 1423), tudi glavarja Štajerske v letih 1413–1415 in minnesängerja (o njem: Naschenweng, *Die Landeshauptleute*, str. 89–91); in Ana, hči Henrika (III.) iz Hradca, je bila od leta 1391 žena Bernarda Liechtensteinskega iz judenburške veje, ki je bil prav tako glavar Štajerske v letih 1399–1401 (o njem: Naschenweng, *Die Landeshauptleute*, str. 83).

⁷³ O gradu Castelnovo: Štih, *Goriški grofje*, s. v.

⁷⁴ O obeh: Štih, *Goriški grofje*, str. 21, 52, 53 in 240 (genealoška preglednica) ter Štih, *I conti*, str. 31, 150–151 in 159 (genealoška preglednica). Štih sicer dvomi o Konovem imenovanju po Castelnovu v Furlaniji in meni, da je bil morda iz kraškega Novega gradu pri Podgradu. Menim, da ta dvom ni upravičen, saj je bil kraški Novi grad zgrajen šele okoli leta 1270.

⁷⁵ O gradu Neuhaus pri Boznu: Ladurner, *Schloß, Huter et al.*, *Handbuch*, str. 596 in Bitschnau, *Burg*, str. 386–387.

⁷⁶ Tako leta 1228 Ekehard iz Neuhausu in v letih 1235 in 1242 Randold iz Neuhausu.

⁷⁷ O gradu Neuhaus pri Brunecku: Siefel, *Neuhaus* (napačno: prva omemba 1245), Huter et al., *Handbuch*, str. 565 (isto: 1245) in Bitschnau, *Burg*, str. 385.

Kos, D., *Vitez*, str. 287, sl. 91), njegove barve pa na grbu Hansa I. Helfenberskega v eni izmed grbovnihi knjig Krištofove bratovščine na Arlbergu (*Codex Figdor*, fol. 24v: faksimile kodeksa, risba grba Hupp, *Die Wappenbücher*, str. 199).

⁶² Tako tudi v Bartschevi grbovni knjigi iz leta 1567 (faksimile Zahn – Siegenfeld, list 73).

⁶³ O gradu Neuhaus v Innviertlu v Zgornji Avstriji: *Schloss Neuhaus (Geinberg)*.

⁶⁴ O gradu Neuhaus v Mühlviertlu v Zgornji Avstriji: Lechner et al., *Handbuch*, str. 83.

⁶⁵ O gradu Neuhaus na Bavarskem: *Schloss Neuhaus am Inn*.

⁶⁶ O gradu Neuhaus na Zilji: Kohla – Metnitz – Moro, *Kärntner Burgenkunde* ... 1., str. 227–228.

⁶⁷ O gradu Neuhaus, danes Trautenfels: Huter et al., *Handbuch*, str. 174 in Ebner, *Burgen* ... 2., str. 135–136.

⁶⁸ O gradu Neuhaus pri Kitzbühlu: fevdni zapis da. 1346 (*MDC* 10, št. 229), listina ddo. 1364, IX. 15., Pazin (*MDC* 10, št. 643) in Bitschnau, *Burg*, str. 385–386.

⁶⁹ O gradu Neuhaus na Gradiščanskem: Lechner et al., *Handbuch*, str. 749 in Engel, *Magyar középkori adattár*, s. v.

⁷⁰ O gradu Vrbovec: Szabo, *Sredovječni gradovi*, str. 100–101, Engel, *Magyar középkori adattár*, s. v. in Miletić, *Plemički gra-*

Neuhauser († ok. 1530),⁷⁸ tudi imenovala meščanska in kasneje plemiška rodbina Neuhaserjev iz Brixna, katere prvotno ime pa je izviralo iz palače Neuhaus v Brixnu, omenjeni Mihael je znan iz slovenske zgodovine kot zastavni imetnik gospostva Tolmin v letih 1511–1523 in povod za tamkajšnji kmečki upor v letih 1513–1515;

- v Spodnji Avstriji grad Neuhaus⁷⁹ pri Badnu, prvič omenjen leta 1335, po katerem se imenuje viteška rodbina Neuhas(er),⁸⁰ katere člani so potem, ko so leta 1362 dobili v fevd deželnoknežji grad Wildeg⁸¹ v Wienerwaldu in leta 1377 prodali prvotni grad, do začetka 15. stoletja prevzeli ime po novem domovanju, nato pa ponovno prevzeli izvirno ime⁸² in ga uporabljali do izumrtja sredi istega stoletja;⁸³
- na Kranjskem grad Neuhaus v Tržiču⁸⁴, ki se prvič omenja leta 1444,⁸⁵ ko je bil v posesti prvotno koroške in verjetno od srede 14. stoletja tudi kranjske viteške rodbine Paradeiserjev,⁸⁶ slednji bodo šele

od leta 1530⁸⁷ začeli uporabljati tržiški Neuhaus kot del svojega priimka, kar bodo ohranili tudi kasneje kot baroni in grofi od leta 1625 oz. 1644;

- na avstrijskem Štajerskem grad Neuhaus⁸⁸ pri Hartbergu, prvič omenjen leta 1455, na katerem je bila od prve omenbe naprej viteška rodbina Drachslerjev na Neuhausu (Drachsler auf Neuhaus).⁸⁹

Gradovi z imenom Neuhaus, po katerih se imenujejo plemiške osebe ali rodbine, ki zaradi geografske ali časovne bližine oz. enakega plemiškega stanu povzročajo zamenjevanje z Dobrno in Dobrnskimi,⁹⁰ so trije. V izogib zamenjevanju teh gradov z Dobrno in Dobrnskimi, se bom najprej posvetil tem gradovom oz. po njih imenovanim osebam ali rodbinam.

Prvi med temi gradovi je leta 1219 prvič omenjeni grad Neuhaus⁹¹ v Salzburgu. Grad, ki spremljen v dvorec stoji še danes v delu Salzburga na desni strani reke Salzach z imenom Gnigl, je bil postavljen izven mestnega obzidja. Ime je dobil kot nasprotje »starega gradu« Hohensalzburg nad mestnim središčem na levem bregu Salzach. Po njem se je v letih 1277–1293 imenoval tudi v koroških in štajerskih listinah pogosto omenjeni salzburški vitez Gotškalk (III.) ((1232/40) 1242–† 13. XII. 1298),⁹² ki se je

⁷⁸ O njem: Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, str. 91–92, Rutar, *Zgodovinske črtice*, str. 10, Siesl, *Neuhaus*, str. 4, Seuffert, *Drei Register*, str. 176, 188, op. 65, 245, op. 50, 248, op. 7, 263 in 304, op. 4 ter Verbič, *Gospodarski in socialni položaj*.

⁷⁹ O gradu Neuhaus v Spodnji Avstriji: Lechner et al., *Handbuch*, str. 434–435 in Gröninger, *Bericht*.

⁸⁰ O njih: Donin, *Wildeg*, str. 11–15 in Gröninger, *Bericht*, str. 5.

⁸¹ O gradu Wildeg: Donin, *Wildeg* in Lechner et al., *Handbuch*, str. 602.

⁸² Tako se Pankrac (1406–1429, † pred 19. V. 1438) v listini ddo. 1406, XII. 28. (org. NÖLA, StA Urk 1701) imenuje po Wildeggu, nato pa se od listine ddo. 1410, III. 2. (org. BayHStA, fotografija MOM) naprej imenuje kot Neuhaser in od listine ddo. 1427, II. 18., Dunaj (org. NÖLA, StA Urk 2187) kot Neuhauser na Wildeggu.

⁸³ Zadnji moški član rodbine Toman III. se v meni znanih virov zadnjič omenja v listini da. 1449 (org. NÖLA, Hardegger Urk 0284).

⁸⁴ O gradu Neuhaus v Tržiču: Hitzinger, *Zur Geschichte*, str. 16 in 22–23, Kragl, *Zgodovinski drobci*, str. 122–129, Kos, M., *Gradiivo ... II*, str. 650, Smole, M., *Grasčine*, str. 504–506 (nepravilno: po Neuhausu v Tržiču naj bi se imenovali »Janez pl. Neuhaus od 1363 do 1381 (= Hans Novograjski) in Niklas 1394 (= Nikl/Nikolaj (II.) Novograjski), v 15. stoletju pa Peter od 1401 do 1420 (= Peter (II.) Novograjski) ter Gašper 1440 (= Gašper (I.) Novograjski)«. Pri razreševanju dilem o začetkih Neuhausu mi je svoje ugotovitve posredoval dr. Matjaž Bizjak, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

⁸⁵ Prvič omenjen v listini ddo. 1444, V. 16. (TKL 2, št. 224). V listini ddo. 1331, III. 17. se omenja posest v Hribu in Podpeškarju (»Goertschach vnder dem sant«) pri Predvoru kot »pei dem Newwen haus in Chrain gelegen« (org. KLA AT-KLA 418-B-A 253 St, MDC 9, št. 430 in fotografija MOM, cf. tudi Kos, M., *Gradiivo ... I*, str. 171 in 205 ter Kos, M., *Gradiivo ... II*, str. 447) – gre za napačno poimenovanje gradu Novi grad (nemško Neuburg) ob Kokri.

⁸⁶ Vitezi Paradeiserji, bamberski in deželnoknežji ministeriali, so se imenovali po Paradeis, kar je verjetno kasnejši Gradisch (cf. MDC 4/1, št. 2437 op.). Od sredine 13. stoletja je njihov sedež grad Prägrad (tudi Pregrad) pri Glanhofu oz. Feldkirchnu, ki ni isti kot grad Prägrad (tudi Pregrad) pri Zweinitzu v Krški dolini, na katerem so bili krški ministeriali. V začetku 14. stoletja so Paradeiserji izgubili grad Prägrad in morda so prav zato prisotni na Kranjskem od sredine 14. stoletja: listini ddo. 1348, IV. 19. (org. HHStA, citirano po Stražar, *Morav-*

ška dolina, str. 102) in ddo. 1367, X. 25. (org. ARS, citirano po Hančič, *Klarise*, str. 259). O njih: Weiß, A., *Kärnten's Adel*, str. 108–109, Kneschke, *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon* 7., str. 55–56 (brez omenb iz srednjega veka), Witting, *Beiträge*, str. 126–135 (kljub obsežnemu gradivu zelo nezanesljivo do sredine 16. stoletja) in Kohla – Metnitz – Moro, *Kärntner Burgenkunde ... 2.*, str. 43, 46, 48, 66, 84, 91, 99, 109, 110, 121 in 145 ter Wlatnig, *Abteilung*, str. 280 in 282–283. Svoje ugotovitve o začetkih Paradeiserjev na Kranjskem mi je posredoval dr. Matjaž Bizjak, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

⁸⁷ V meni poznanih virih kot prvi uporabi Neuhaus v Tržiču kot del priimka Avguština Paradeiser v listini ddo. 1530, IV. 25., Vetrinj (org. KLA, regest AT-KLA 418-B-A 2007 St).

⁸⁸ O gradu Neuhaus pri Hartbergu: Huter et al., *Handbuch*, str. 123 in Krenn, *Die Oststeiermark*, str. 286.

⁸⁹ O njih: Posch, *Die Drachsler*, str. 391–396.

⁹⁰ Tako sta s sklicevanjem na Nedopil, *Deutsche Adelsproben ... 1.*, str. 278–279, št. 1899 Dobrna in Novi grad zamenjana pri FRA II/79, str. 208 in Leitner, *Genealogische Anmerkungen*, str. 91, kjer se navajata kot starša Sigmunda I. in njegovih bratov nadškofa Eberharda III. in Andreja I. Nikolaj Dobrnški ter Katarina Gallenberška/Gamberska, dejansko pa gre za Nikla/Nikolaja (II.) Novograjskega in Klara Gallenberško/Gambersko, glej listine ddo. 1387, IX. 10., ddo. 1387, IX. 10. in ddo. 1395, IV. 27. (vse org. StLA, Brunner, W. – Otorepec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, št. 76, 77 in 84). Tudi nista iz iste rodbine v listini ddo. 1463, I. 12., Wiener Neustadt, s katero je cesar Friderik III. izboljšal grb Kranjske, navedena »Neuhauserja«, pač pa je Erazem iz Novega grada, Andrej pa iz Dobrne (org. ARS, citirano po GZS), cf. Nared, *Dežela*, str. 44 in 146–147 (tudi črnobela fotografija listine).

⁹¹ V listini da. 1219, v kateri se omenja »Chūnradus de nova domo« (UBS 3, št. 748). O gradu Neuhaus v Salzburgu: Huter et al., *Handbuch*, str. 367 in Reindel-Schedl, *Die Herren*, str. 264, op. 62.

⁹² O njem: Reindel-Schedl, *Die Herren*, str. 262–265 in 280 (Stammtafel der Wispeck I), Dopsch – Lipburger, IX. 1. *Die rechtliche und soziale Entwicklung*, str. 723 in Freed, *Noble Bondsmen*, str. 141.

sicer imenoval po Unzingu pri Salzburgu. Bil je salzburski vicedom v Salzburgu v letih 1249, 1263–1272 in 1274, kastelan gradu Hohensalzburg leta 1276 ter dobrotnik leprozorija v Müllnu nekoč pred, danes v Salzburgu. Kljub mnenju nekaterih raziskovalcev⁹³ ni prvi znani Dobrnski. Po Gotšalkovi smrti se je po Neuhausu v Salzburgu imenoval samo še v letih 1296–1300 njegov zet in dedič Henrik Wiesbach/Wispeck (1261–† pred 9. XII. 1300) kot »sodnik iz Neuhaus«, za njim pa nihče več.

Grad Neuhaus (slovensko ime kraja Suha),⁹⁴ ki še danes spremenjen v двореc stoji na desnem bregu Drave med Pliberkom in Labotom v avstrijski Koroški, je prvič omenjen leta 1264. Svoje ime je dobil kot nasprotje bližnjemu »staremu gradu« Žvabek (nemško Schwabegg), ki je sicer propadel že pred koncem srednjega veka. Po obdravskem Neuhausu imenovana brata Nikolaj (1282–1312) in Ulrik (1282) iz Neuhaus, viteza grofov Vovbrških, nista bila Dobrnska⁹⁵ in tudi ni ta Nikolaj isti kot Nikolaj II. Lemberški (1279 in 1286?).⁹⁷ Po tem Neuhausu se za Nikolajem ni imenoval nihče več.

Najbolj zapleteno zgodovino ima danes zapuščen grad Novi grad (nemško Neuhaus, italijansko Castelnovo)⁹⁸ v Brkinih pri Podgradu, jugozahodno

od Ilirske Bistrice, ki je bil v lasti grofov Goriških. Prvič je omenjen leta 1275 kot »Castrum novum situm in Carsis«.⁹⁹ Ime je nastalo kot nasprotje bližnjemu »staremu gradu« Karsperk (tudi Karstperk) v Čičariji pri Golcu, jugozahodno od Podgrada in nedaleč od današnje slovensko-hrvaške meje. Po kraškem Novem gradu so se imenovale kar tri viteške rodbine in to celo istočasno, kar seveda otežuje razlikovanje posameznih rodbin.

Verjetni graditelji in tudi prvi stanovalci kraškega Novega gradu so bili goriški ministeriali Karsperški (tudi Karstberški)¹⁰⁰ iz »starega gradu« Karsperk, ki se po letu 1277 več ne omenjajo. Od Karsperških so domnevno izvirali Črnomaljski,¹⁰¹ ki so v 15. stoletju postali ena izmed najpomembnejših kranjskih plemiških rodbin in so imeli od konca 14. stoletja v grbu¹⁰² levo poševni (levo zgoraj-desno spodaj) ali

⁹³ Npr. Leitner, Genealogische Anmerkungen, str. 96. Tudi velja opozoriti, da ni isti kot Gotšalk iz Hompoša (nemško Haus am Bachern), katerega pečat se je ohranil na listini ddo. 1292, X. 24., Maribor (org. SA Šentpavel, MDC 6, št. 238): napis: »+ S • GOTSCHALCI • DE • HAYS«, grb: medvedji taci, obrnjeni v nasprotnih smereh (opis in risba pečata: Rainer, Die Adelswappen, str. 68).

⁹⁴ O gradu Neuhaus pri Labotu: Weiß, A., Kärnten's Adel, str. 105, Pirchegger, Die Herrschaften, str. 15, op. 43, Kos, M., Monumenta, str. 344: prva omemba gradu v listini ddo. 1264, VII. 29., Velikovec (MDC 4/2, št. 2844: »*novum etiam castrum quod Zouch dicitur*«) in ne v listini ddo. 1288, VIII. 15., Ljubljana (MDC 6, št. 108 (napačno: »VIII. 13.«): »*neve haus zu Zouch*«), Kohla – Metnitz – Moro, Kärntner Burgenkunde ... 2., str. 227, Huter et al., Handbuch, str. 276, Wiessner – Seebach, Burgen, str. 134–135, Smole, C., Frühe Verhältnisse, str. 23–24 in 28–29 ter Deuer, Bau- und kunstgeschichtliche Streifzüge, str. 195–196.

⁹⁵ Brata edinokrat omenjena skupaj v listini ddo. 1282, III. 8., Laško (MDC 5, št. 510, cf. Kos, D., Vitez, str. 196: Novi grad ob Kokri ali »radeški Novi grad«), Nikolaj nato omenjen sam od omembe v listini ddo. 1288, IV. 20., Pliberk (MDC 6, št. 90) do zadnje omembe v listini ddo. 1312, V. 25., Pliberk (RHS 1/1, št. 404).

⁹⁶ Na zadnje navedene listini se je ohranil njegov pečat: napis: »+ S. NYCLA VON DEM NEUEN HOUŠ«, grb: minuskulna črka n (org. HHStA, opis in risba pečata: Rainer, Die Adelswappen, str. 68).

⁹⁷ Edina zanesljiva omemba v listini ddo. 1279, IX. 29., Gradec skupaj z bratom Viljemom I. in Bertoldom (MDC 5, št. 399). V listinah ddo. 1286, april 8., Žiže »her Nycolav de Lengenburch« (CeKL 1, št. 54), da. 1286, Žovnek »Nicolaus milite de Lengemberch« (CeKL 1, št. 53) in ddo. 1298, IV. 11. »her Nycla von Lengenburch« (MDC 6, št. 401) je omenjen Nikolaj, kastelan Žovneških na gradu Lemberg pri Poljčanah (v srednjem veku Lengenberk).

⁹⁸ O gradu Novi grad ter o različnih rodbinah Novogradijskih oz. Neuhausih: Kneschke, Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon 6., str. 486, Czoernig, Görz, str. 656–657, Rutar, Neuhaus-Castelnovo (1.), str. 191–203, Rutar, Berichtigungen,

str. 72, Rutar, Završniška gosposčina, str. 218–219, Rutar, Neuhaus-Castelnovo (2.), str. 115–123, Rutar, Zgodovinske črtice, str. 9–11, Koblar, Regesti, str. 200–211, Vilfan, Zgodovinske slike, Kos, M., Urbarji ... 2. del, str. 40–41, Trotter, Die Burggrafen, str. 99, op. 4, Igálffy-Igály, Beiträge, Smole, M., Graščine, str. 126, 317, 322–323 in 505, Štih, Goriški grofje, str. 108–110, 184 in 199, Sapač, Grajske stavbe ... 19., str. 84–95, 162 in 172–173 ter Sapač, Grajske stavbe ... 22., str. 341–343.

⁹⁹ Podobno tudi v listinah ddo. 1320, X. 20., »Tarum« Lenart (III.) in Lovrenc (Wachsputl) »*fratribus de novo Kastro super Charstis*« (Kos, F., Iz arhiva, str. 59, št. 3) in ddo. 1330, VIII. 29. brata Albert in Friderik (I.) »*von den Newenhaus auf dem Charst*« (Ottenthal – Redlich, Archivberichte ... III., str. 412, št. 2035).

¹⁰⁰ O gradu Karsperk/Karstperk in Karsperških/Karstperških: Kos, M., Urbarji ... 2. del, str. 40, Štih, Goriški grofje, str. 108–110 in Sapač, Grajske stavbe ... 22., str. 66–71.

¹⁰¹ O gradu Črnomelj in Črnomaljskih (izbor): Strnadt, Geschichte, str. 184–188, Starkenfels – Kirnbauer von Erzstätt, Die Wappen ... Oberösterreich, str. 503–508, Kos, M., Gradivo ... I, str. 92–93, Smole, M., Graščine, str. 125–126, Jarc, Gospodje, Štih, Goriški grofje, str. 107–112, Stopar, Grajske stavbe ... 15, str. 11–20, Kos, D., Vitez, str. 115–117 in Sapač, Srednjeveški stavbni zasnovi, str. 532–544.

¹⁰² Primeri grbov Črnomaljskih: pečat Raspa na listini ddo. 1326, VI. 16., Turjak (TKL 1, št. 47, fotografija pečata str. 432, pril. 86) – iz hriba rastoča rastlina; pečat Ulrika na listini ddo. 1353, V. 8. (org. ARS, opis grba Kos, D., Vitez, str. 116) – trije krogi (2:1); pečat Uzlajna na listini ddo. 1375, VI. 23. (org. ARS, fotografija pečata Kos, D., Vitez, str. 116, sl. 3) – iz trohriba rastoči štor; pečat Bertolda na listini ddo. 1375, VI. 23. (org. ARS, fotografija pečata Kos, D., Vitez, str. 116, sl. 4) – iz trohriba rastoče suho drevo; pečat Dipolda II. na listinah ddo. 1388, V. 14., ddo. 1395, I. 27. in ddo. 1398, XI. 22. (vse org. HHStA, opis in risba grba Starkenfels – Kirnbauer von Erzstätt, Die Wappen ... Oberösterreich, str. 503 in Taf. 116) – razklan, spredaj prazno, zadaj šahovnica s tremi vrstami navpično in šestimi vrstami vodoravno; pečat Majncclajna/Majnharda na listini ddo. 1389, I. 21. (TKL 1, št. 250, fotografija pečata str. 432, pril. 87, cf. opis in risba grba Starkenfels – Kirnbauer von Erzstätt, Die Wappen ... Oberösterreich, str. 503 in Taf. 116) – levo poševni tram; pečat Dipolda II. na listini ddo. 1390, V. 7. (org. ARS, fotografija pečata Kos, D., Vitez, str. 115, sl. 2) – levo poševni tram; pečat Petra na listini ddo. 1432, II. 2. (org. HHStA, opis in risba grba Starkenfels – Kirnbauer von Erzstätt, Die Wappen ... Oberösterreich, str. 503 in Taf. 116) – levo poševni tram; pečat Martina na listini ddo. 1436, XI. 7. (TKL 2, št. 185, fotografija pečata str. 654, pril. 86) – levo poševni tram; pečat Jurija na listini ddo. 1479, VII. 22. (org. HHStA, fotografija MOM) – levo poševni tram in

desno poševni (desno zgoraj-levo spodaj) tram s trivrstno ali redkeje dvovrstno rdečo-črno šahovnico na rdečem in redkeje srebrnem polju. Glede na to, da je imela ena izmed po kraškem Novem gradu imenovanih rodbin podoben grb¹⁰³ kot Črnomaljski: desno poševni (desno zgoraj-levo spodaj) ali levo poševni (levo zgoraj-desno spodaj) tram s trivrstno ali redkeje dvovrstno rdečo-črno šahovnico na srebrnem polju, so morda tudi ti izvirali iz rodbine Karsperskih. Vsekakor velja opozoriti, da Črnomaljski niso imeli do konca 14. stoletja podobnega grba kot domnevno iz Karsperskih izvirajoči Novograjski. Karsperski, ki jih je po izumrtju na Novem gradu domnevno zamenjala tržaška patricijska rodbina Borsa d'Argento, so morda izvirali iz Trsta. Temu v prid bi govorila prva omemba Karsperskih leta 1249,¹⁰⁴ ko je tržaški škof Ulrik de Portis (1234–1253) Almeriku, sinu pokojnega Ravina Karsperskega in možu tržaške ministerialke, dovolil gradnjo gradu Vikumberg¹⁰⁵ na ozemlju tržaške škofije. Prvi zanesljivi član domnevno iz Karsperskih izvirajočih Novograjskih je Vinter (1306–1320), sin drugače sicer neznanega Majnhalma (I.) († pred 12. VI. 1310)¹⁰⁶ in kuharski mojster grofa Henrika II. Goriškega († 24. IV. 1323) v letih 1306 in 1320. Po Novem gradu se izrecno imenuje od leta 1310.¹⁰⁷ Žal na trenutni stopnji poznavanja virov še ni možno sestaviti zanesljive genealogije teh

Novograjskih pred drugo polovico 15. stoletja.¹⁰⁸ Domnevno naj bi se leta 1358 Novograjski s tramom v grbu odselili v Krmin (italijansko Cormons) v Furlaniji in od takrat naprej naj ne bi imeli neposredne povezave z kraškim Novim gradom. Glede na pregledane viri se mi zdi, da tudi pred letom 1358, razen plemiškega priimka, ni opaziti jasne povezave z Novim gradom ali njegovim območjem. Pomislek o resničnosti odhoda iz Novega gradu v Krmin vzbuja domnevni povod za odhod: leta 1358 naj bi grof Majnhard VI. Goriški († po 6. V. 1385) zastavil Novi grad svoji sestri Elizabeti, ženi grofa Babonić-Blagajskega. Dejstva so drugačna: tega leta sta Majnhard in njegov brat Henrik III. zastavila grad Rašpor v Istri Elizabeti in njenemu možu Juriju I. Krbavskemu.¹⁰⁹ Rodbina Novograjskih s tramom v grbu sicer živi še danes z imenom grofje Nayhauß oz. Nayhauß-Cormons v Nemčiji,¹¹⁰ stranska veja s sedežem na dvorcu Štmaver (italijansko San Mauro) pri Gorici pa je izumrla v 19. stoletju.

Prvi, ki so se imenovali po kraškem Novem gradu, so bili Novograjski s črno kroglo na srebrnem polju v grbu.¹¹¹ Tudi ti so bili vitezi grofov Goriških. Začetnik rodbine Vitigon (I.) (1279–1300, † pred 6.

pečat Gašperja I. na listinah ddo. 1457, VII. 11., Wiener Neustadt in ddo. 1461, XI. 3., Gradec (obe org. HHStA, opis in risba grba Starkenfels – Kirnbauer von Erzstätt, *Die Wappen ... Oberösterreich*, str. 503 in Taf. 116) – levo poševni tram; pečat Hansa/Janeza II. na listini ddo. 1501, IV. 4. (org. ARS, fotografija listine SI AS 1063/1131) – levo poševni tram in orel z razprtimi krili v ozadju ter grbovna sklepika iz druge polovice 15. stoletja iz gradov Hmeljnik in Klevevž (opis ter risba in fotografija Jarc, *Gospodje*, str. 122 in 140) – desno poševni tram. Različne verzije grba Črnomaljskih so narisane v Valvasor – Ramschissl, *Opus*, fol. 31, 33, 46, 55.

¹⁰³ Kraßler, *Steirischer Wappenschlüssel*, str. 33 navaja grb z desno poševnim tramom s šahovnico po imenu neznanega člana rodbine »Neuenhaus« iz leta 1347. Primeri grbov Novograjskih s tramom v grbu: grbovni plošči deželnega komturja križnikov na Tirolskem v letih 1495–1503 Volfganga Novograjskega/Neuhaserja (1475–† pred 25. VII. 1503, pred tem komtur komende Metlika vsaj leta 1475, komtur komende Ljubljana v letih 1478–1485, komtur komende Schlanders v letih 1486–1490 in komtur komende Lengmoos v letih 1490–1495) na gradovih Reifenstein pri Sterzingu – levo poševni tram in v komendi Sterzing – desno poševni tram (fotografiji in opisa Hye, *Auf den Spuren*, str. 89 in 237) ter nagrobnik Antonija Novograjskega/Neuhaserja (* 1505–† 1586) (opis Igálffy-Igály, *Beiträge*, str. 180–181 in fotografija Sapač, *Grajske stavbe ...* 22., str. 342) – levo poševni tram. Različne verzije grba Novograjskih s tramom v grbu so narisane v Valvasor – Ramschissl, *Opus*, fol. 30 (= grb komturja Volfganga Novograjskega/Neuhaserja), 69, 103, 180 in 246.

¹⁰⁴ Listina ddo. 1249, V. 25., Trst (*GZS* 6/1, št. 90).

¹⁰⁵ O gradu Vikumberg in Vikumberških: Kos, M., *Urbarnji ... 2. del*, str. 41–42, Štih, *Goriški grofje*, s. v., Sapač, *Grajske stavbe ...* 22., 317–324 in Štih, *Goriški grofje in Trst*, str. 129–130.

¹⁰⁶ Listina ddo. 1310, VI. 12., Čedad (Otočec, *Gradivo*, št. 265).

¹⁰⁷ O njem: Štih, *Goriški grofje*, str. 110, 183–184 in 199. Izrecno imenovan po Novem gradu: »Wychardus nepos Wintheri de nouo Castro« v listini ddo. 1310, V. 12., Gorica (Koblar, *Regesti*, str. 201).

¹⁰⁸ To je vidno iz tozadevne genealogije pri Igálffy-Igály, *Beiträge*, str. 44, kjer so do druge polovice 15. stoletja navedeni po generacijah: 1.) Vinter, 2.) Nikolaj, 3.) Simon, 4.) Janez, 5.) Franc in 6.) Jakob. V virih so do konca 14. stoletja omenjeni po verjetnih generacijah: 1.) Majnhalm (I.), 2.) Vinter (I.) in Amalrik, 3.) Vikard, Merklin/Markvard, Majnhalm (II.), Nikel/Nikolaj (I.), Vinter (II.), Mihael, Simon (I.), 4.) Nicoluscio/Nikolaj (II.) in Simon (II.).

¹⁰⁹ Listina ddo. 1358, XII. 12., Castelluto (Kos, M., *Odnosaji*, str. 299–300, št. 4). O gradu Rašpor: Klen, Prodaja, Štih, *Goriški grofje*, str. 97–100 in Štih, *I conti*, s. v.

¹¹⁰ Kneschke, *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon* 6., str. 453–454 in *Nayhauß (Neuhaus)* (http://de.wikipedia.org/wiki/Nayhau%C3%9F_%28Neuhaus%29; 15. X. 2011).

¹¹¹ Grb je viden na pečatu Friclajna/Friderika Novograjskega (II.) iz Planine, ohranjenega na listini ddo. 1344, XII. 26. (org. ARS, citirano po GŽS, fotografija pečata Kos, D., *Vitez*, str. 137, sl. 17, opis pečata: oblika: okrogel 2r = 2,8 cm; napis: »+ S. FRICLINI D' CASTRO NOVO«; podoba: enostavna shema z grbovnim ščitom, grb v konicasto ovalnem ščitu: krogla), na pečatih Nikla/Nikolaja (II.) Novograjskega, Jurija (I.) Novograjskega in Niksa/Nikolaja (III.) Novograjskega, ohranjenih na listinah, navedenih v op. 90 (risbe grbov Brunner, W. – Otočec, *Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv*, str. 205, št. 35) ter na pečatu Miksa/Mihaela (II.) na listini ddo. 1403, IV. 29. (*TKL* 2, št. 12, fotografija pečata str. 657, pril. 107). Barve grba so vidne na grbih Rudolfa Novograjskega v dveh grbovnih knjigah Kristofove bratovščine na Arlbergu (*Hauptbuch der Bruderschaft St. Christoph auf dem Arlberg*, HHStA Cod. W 242, fol. 195v in BayHStA, *Münchner Handschrift*, fol. 67v; risbi obeh grbov Hupp, *Die Wappenbücher*, str. 320). Rudolfa Novograjskega do sedaj še nisem zasledil v pisnih virih. Nenavadno je, da grb Novograjskih s kroglo v grbu ni narisani v Valvasor – Ramschissl, *Opus*. Na fol. 125 navedenega dela je med grbi nekdanjih vitezov in deželanov Kranjske grb, ki ustreza opisu grba Novograjskih s kroglo v grbu, vendar ima pripisano ime »v. Pailikb«. Za tem imenom se zelo verjetno skrivajo Poschi iz Kamna in Begunj ter Poljski iz Polj na Gorenjskem (cf. Adam, *Grad Kamen ... II. del*, priloga): na njihov grb me je opozoril dr. Matjaž Bizjak, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

VI. 1310),¹¹² ki je bil sicer v letih 1279–1300 komornik grofa Alberta II. Goriškega († 1325/27), se prvič imenuje po Novem gradu leta 1285. V naslednji generaciji¹¹³ sta sinova Vitigona (I.) živelata tudi na notranjskih gradovih Jama (nemško Lueg),¹¹⁴ tako je bil tamkajšnji kastelan leta 1328 Vitigon (II.), imenovan »Bogatec« (1300–1328),¹¹⁵ in Hošperk (nemško Haasberg) oz. v Planini (nemško Alben),¹¹⁶ po katerih se je imenoval Renco/Lovrenc (1307–† pred 10. VIII. 1332).¹¹⁷ Preostala brata Albert (1320–1332, † pred 10. VIII. 1381)¹¹⁸ in Friderik (I.) (1320–1330)¹¹⁹ sta leta 1330¹²⁰ izrecno omenjena kot brata »iz Novega grada na Krasu«. Kako pomembni plemiči so bili Novograjski, se kaže v podatku, da so v vojnem pohodu koroškega vojvode Henrika Goriško-Tirolskega († 2. IV. 1335) proti gospodarju Verone Cangrandu I. della Scalli poleteli leta 1324 sodelovali z dvanajstimi težko oboroženimi konjeniki: Friderik z dvema, »Bogatec« s šestimi in Renco s štirimi.¹²¹ Kaže, da so naslednje generacije Novograjskih živele in umirale na kraškem Novem gradu.¹²² Zenit ugle-

da je rodbina doživela s Hansom (1354–† pred 10. IX. 1387).¹²³ Njegova prva žena je bila Ana (1357–† pred 18. V. 1369) iz rodbine Blagoviških¹²⁴, hči Nikolaja in nečakinja Otokarja, ustanovitelja samostana klarisinj v Škofji Loki. Kot dediščino po svoji prvi ženi je Hans leta 1369 prodal grad Blagovico, sicer oglejski fevd, ženinemu sorodniku grofu Ivanušu iz takratni in sedanji državni meje na Kolpi bližnjega gradu Ribnik¹²⁵ pri Karlovcu. Najverjetneje je bil ta visokorodni sorodnik grof Ivan III. Babonić-Blagajski (1352–1382). S prodajo se je strinjala tudi Agneza (1357–1372), Hansova svakinja in žena Merklajna II. Lindeškega (1369–1372).¹²⁶ Kako pomemben je bil Hans Novograjski, se kaže v tem, da je bil leta 1385 med petimi plemiči, ki so grofu Majnhardu VI. Goriškemu svetovali, da naj bosta krški škof Janez IV. Mayerhofer (1376–1402) in grof Friderik III.

Neuwmbause želela podariti župnijski cerkvi sv. Krizogona/Kerševana v Hrušici (pri Podgradu), za svoj in dušni blagor svojega moža, eno kmetijo. Listino ddo. 1394, IV. 24., Novi grad (org. ARS, citirano po GZS) na domačem gradu izdata Nikl/Nikolaj (II.) in njegova žena Klara, sopečati pa Niks/Nikolaj (III.).

¹¹² Omembe: »de Novocastro« v listini ddo. 1285, III. 31., pri Greifenburgu (MDC 5, št. 630), zadnjič kot živ v listini ddo. 1300, VI. 20., Unec (Schumi, Urkunden, str. 245, št. 8: »camerario de Castronuovos« in skupaj z Ulšalkom (II.) Wachspeutlom) in kot pokojni v listini ddo. 1310, VI. 6. (Otošep, Gradiivo, št. 264). O njem: Štih, *Goriški grofje*, str. 199.

¹¹³ Za vse sorodstvene povezave Novograjskih s kroglo v grbu glej Priloga 3: Novi grad (Neuhas) »s kroglo v grbu« – genealoška preglednica (osnutek), ki je narejena na osnovi meni razpoložljivih virov in literature. Čeprav je genealoška tabela osnutek in za vsakega člana rodbine posamezno ne navajam virov, menim, da je lahko osnova za nadaljnje raziskave.

¹¹⁴ O gradu Jama: Rutar, Schloß, Kos, M., *Urbardi ... 2. del*, str. 54, Trotter, *Die Burgrafen*, str. 98–107, Kos, M., *Gradiivo ... I*, str. 220 (»Jama, tudi Jamski grad pri Begunjah«), Kos, D., *Vitez*, str. 143 in Sapač, *Grajske stavbe ... 17.*, str. 44–67.

¹¹⁵ Prvič omenjen v listini ddo. 1300, VI. 20., Unec (Schumi, Urkunden, str. 245, št. 8). Zadnjič omenjen kot kastelan gradu Jama v listini ddo. 1328, VII. 8., Videm (*Documenti ... II.*, št. 520).

¹¹⁶ O gradu Hošperk in trgu Planina: Kos, M., *Urbardi ... 2. del*, str. 43–44 in 131–132, Kos, M., Doneski, str. 145–146, Kos, M., *Gradiivo ... I*, str. 197, Kos, M., *Gradiivo ... II*, str. 428–429 in 658, Bizjak, *Ratio*, str. 136–137 in 167–168, Kos, D., *Vitez*, str. 137 in Sapač, *Grajske stavbe ... 17.*, str. 15–19 in 93. Umrl je pred omembo v listini ddo. 1332, VIII. 10. (org. ARS, citirano po GZS).

¹¹⁷ Prvič omenjen kot kastelan iz Unca v listini ddo. 1307, VIII. 22., (Škofja) Loka (FRA II/35, št. 467).

¹¹⁸ Prvič omenjen v listini ddo. 1320, IV. 21., Begunje (Komatar, Ein Copialbuch, str. 52, št. 23, GZL 11/36).

¹¹⁹ Prvič omenjen v isti listini kot brat Albert. Zadnjič omenjen: glej op. 99.

¹²⁰ Glej op. 99.

¹²¹ Navedeni v spisku plačil iz dne 3. VI. 1324: Riedmann, *Die Beziehungen*, str. 550. Za primerjavo: Herdegen I. Ptujski je imel nič manj kot 50 težko oboroženih konjenikov in 16 strelec, kar je bil največji oddelek med plemiči iz današnjega slovenskega ozemlja in konkretno dvakrat večji oddelek od oddelka, ki ga je vodil Friderik Zovneški, bodoči prvi grof Celjski (Hajdinjak, *Viteštvo*, str. 117). O poteku pohoda: Lazar, *Vojni pohod* = The military campaign.

¹²² Z listino ddo. 1363, VI. 25., Gorica (Štih, *Goriški grofje*, str. 191) grof Majnhard VI. Goriški potrdi, da je takrat že pokojna »Vrouw Margret etwenne Nicoluss Witwe von den

¹²³ Listine ddo. 1354, V. 4. (org. ARS, citirano po GZS) – prva omemba, ddo. 1355, X. 18. (GZL 7/31), da. 1356 (Kos, M., *Urbardi ... 2. del*, str. 134, op. 8), ddo. 1358, XI. 11. (org. HHStA, AT-Oesta/HHStA UR AUR 1358 XI 30), ddo. 1363, IX. 21. (org. ARS, citirano po GZS), ddo. 1369, V. 18. (org. ARS, citirano po GZS), ddo. 1373, XI. 7., Senožče (De Franceschi, I Castelli, str. 242–243, priloga IV.), da. 1376 (Trotter, *Die Burgrafen*, str. 34), ddo. 1381, VIII. 10. (org. ARS, citirano po GZS, cf. Koblar, Regesti, str. 206), ddo. 1385, V. 6., Heunfels (MDC 10, št. 928) – zadnjič omenjen kot živ, ddo. 1387, IX. 10. (Brunner, W. – Otošep, Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv, št. 76) in ddo. 1387, IX. 10. (Brunner, W. – Otošep, Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv, št. 77) ter) ter vpisi v urbar za gospodstvo Švarcenek da. (1381/1403) oz. (ok. 1400) (Kos, M., *Urbardi ... 2. del*, str. 134 in str. 138).

¹²⁴ O stolpu/gradu Blagovica in Blagoviških: Schumi, Pfarre, Kos, M., *Gradiivo ... I*, str. 21–22, Stražar, *Črni graben*, str. 93–100 in 146–149 in Bizjak, Otokar – članek, ki je najbolj popoln prikaz zgodovine rodbine, mi je posredoval avtor, ko je bil še v tisku, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

¹²⁵ Ivanuš iz Ribnika se na Kranjskem omenja vsaj še v listini ddo. 1372, X. 1. (TKL 1, št. 192), ko od Ane iz Strettwegga, priorinje samostana Velesovo, kot njen »poseben prijatelj« (= sorodnik) kupuje posest pri Blagovici. Kot Blagajski in sin grofa Dujma se z brati omenja v listini ddo. 1378, V. 28. (TKL 1, št. 213). O gradu Ribnik, ki je bil v posesti grofov Babonić-Blagajskih v prvi polovici 14. stoletja, kasneje pa vsaj med letoma 1382 (listina ddo. 1382, IX. 12., org. DL št. 6949) in 1394 (listina ddo. 1394, VIII. 5., Zagreb, org. DL št. 25736, CD 17, št. 426) v posesti rodbine Akoš (madžarsko Ákos) iz Prodaviča, potomcev Mikka I., ban Slavonije v letih 1325–1343: Lopašić, *Oklo Kupe*, str. 228–248, Szabo, *Sredovječni gradovi*, str. 54 (Sl. 29), str. 55 (Sl. 30) in 58–59, Engel, *Magyar középkori adattár*, s. v. in Miletić, *Plemički gradovi*, s. v. O grofih Babonić-Blagajskih (izbor): MHH 28, Thallóczy, *Geschichte*, Engel, *Magyar középkori adattár*, s. v., Kos, D., *Vitez*, str. 219–220, Škiljan, *Srednjeevropski grad*, str. 99–101, Preinfalk, *Rodbina Ursini-Blagaj*, Miletić, *Plemički gradovi*, str. 102–103 in Kekez, Na meji, str. 86–102.

¹²⁶ O Agnezi Blagoviški in njenem možu Merklajnu II. Lindeškem: Kos, D., *Vitez*, str. 317 in 318 (genealoška preglednica: »Agneza z Dobrne« gotovo zaradi zamenjave Hansa Novograjskega s Hansom Dobrnskim).

Ortenburški (1374–† 28. IV. 1418) skrbnika njegovih mladoletnih sinov Henrika IV. (* 1376–† 18. III. 1454) in Janeza Majnharda († 1429/30), obenem pa jih je Majnhard določil za varuhe svojih mladoletnih sinov. Posamezni člani rodbine Novograjskih so opravljali kastelansko ali oskrbniško službo na Novemu gradu bližnjem gradu Švarcenek (nemško Schwarzenegg)¹²⁷ in še vedno tudi na Planini,¹²⁸ pa tudi na bolj oddaljenih gradovih Krmin¹²⁹ v Furlaniji, Klevevž (nemško Klingenfels)¹³⁰ na Dolenjskem, Goričane (nemško Görttschach)¹³¹ na Gorenjskem in Završje (italijansko Piemonte)¹³² v Istri. Novi grad je bil v letih 1392–1402 zastavljen Ani, hčerki grofa Majnharda VI. Goriškega in ženi grofa Ivana V. Modruško-Krčkega. Ta ga je kot vdova skupaj z Rašporjem ponudila Beneški republiki, vendar so Benečani prevzeli samo Rašpor.¹³³ Zdi se, da to dogajanje ni vplivala na bivanje Novograjskih na Novem gradu. Se potem, ko je bil Novi grad leta 1426¹³⁴ zastavljen mestu Trst za 1500 zlatnikov, je na njem do leta 1428¹³⁵ ostal Peter (II.) Novograjski (1395–1428)¹³⁶ kot njegov glavar. Petra so Tržačani odstavili zaradi številnih pritožb in spora s sorodnikom Angelom, na njegovo mesto pa postavili enega izmed mestnih patricijev.¹³⁷ Novograjski s kroglo v grbu tako izumrtja v drugi polovici 15. stoletja niso dočakali na Novem gradu.¹³⁸

¹²⁷ Npr. Niks/Nikolaj (III.) in Miks/Mihael (I.) v goriških urbarialnih dohodkih in obračunih iz leta 1398: Kos, M., *Urbarji ... 2. del*, str. 119, 120 in 121. O gradu in gospostvu Švarcenek: Rutar, Završniška gosposčina, Kos, M., *Urbarji ... 2. del*, str. 39–40, 118–121 in 133–144, Štih, *Goriški grofje*, s. v., Bizjak, *Ratio*, str. 163–167 in Sapač, *Grajske stavbe ...* 19., str. 171–181.

¹²⁸ Npr. Jurij (I.) v listini ddo. 1403, IV. 29. (*TKL* 2, št. 12) in Nikolaj (V.) v listini ddo. 1453, VIII. 5., Gradec (*RI* 13/29, št. 52).

¹²⁹ Miks/Mihael (I.): listina ddo. 1399, I. 17. (Trotter, *Die Burggrafen*, str. 27).

¹³⁰ Gašper (I.) v letih 1397–1400: Bizjak, *Srednjeveški obračuni ... 2*, str. 354, 355, 356, 358, 359 in 363. O gradu in gospostvu Klevevž: Blaznik, *Zemljiška gospostva*, str. 5–40, Kos, M., *Gradiivo ... I*, str. 257–258, Smole, *Graščine*, str. 217–219, Stopar, *Grajske stavbe ...* 11–12, str. 110–124, Bizjak, *Ratio*, str. 190–196, Kos, D., *Vitez*, str. 154–156, Stopar, *Klevevž in Granda, Grad Klevevž*.

¹³¹ Gašper (I.) leta 1429: Bizjak, *Ratio*, str. 128. O gradu in gospostvu Goričane: Kos, M., *Gradiivo ... I*, str. 162–163, Smole, *Graščine*, str. 161–162, Stopar, *Grajske stavbe ...* 7, str. 55–57, Bizjak, *Ratio*, str. 127–128 in Kos, D., *Vitez*, str. 127–129.

¹³² Gašper (I.) leta 1438: Bizjak, *Ratio*, str. 139. O gospostvu Završje: Štih, *Goriški grofje*, s. v., Bizjak, *Ratio*, str. 139 in Štih, *I conti*, s. v.

¹³³ O okoliščinah in poteku prodaje Rašporja: Klen, *Prodaja*.

¹³⁴ Listini ddo. 1426, IV. 28., Trst in ddo. 1426, VIII. 7., Lienz (oboje *CDI*, s. d.). V prvi listini je omenjenih 2000 zlatnikov, v drugi pa 1500 zlatnikov.

¹³⁵ Listini ddo. 1428, IV. 11., Trst in ddo. 1428, IV. 21., Trst (oboje *CDI*, s. d.).

¹³⁶ Prvič omenjen v listini ddo. 1395, XII. 20. (org. ARS, Kos, D., *Vitez*, str. 137, op. 176). Zadnjič omenjen v listinah iz leta 1428, navedenih zgoraj.

¹³⁷ Tako je bil leta 1450 v imenu mesta Trst glavar na Novem gradu Andrej de Leo (*TKL* 2, št. 253 in 255).

¹³⁸ Zadnji meni znani član rodbine Novograjskih s kroglo v grbu

Po kraškem Novem gradu se je imenoval tudi v prvi tretjini 14. stoletja živeči Vošalk (II.) Wachspeutl (1300–† pred 1. VII. 1333),¹³⁹ ki je sodil med najpomembnejše viteze grofov Goriških. Bil je sin Vošalka (I.), imenovanega »Otzman« († verjetno pred 19. IX. 1303).¹⁴⁰ Prvič se imenuje Vošalk (II.) po Novem gradu leta 1300 in zadnjič leta 1319, od leta 1321 pa se imenuje po gradu Momjan (italijansko Momiano)¹⁴¹ v Istri. V že omenjenem pohodu proti Cangrandu della Scali poleti leta 1324 sta sodelovala tudi Vošalk (II.) z osmimi oz. desetimi težkimi konjeniki in petimi strelci ter njegov brat Markvard (I.) s štirimi težkimi konjeniki.¹⁴² Kaj je Vošalk (II.) smatral za svoj dom, se zrcali v njegovi oporočni, leta 1327 v minoritskem samostanu v Trstu zapisani želji, da bi bil pokopan v cerkvi sv. Krizogona/Kerševana v Hrušici pri Podgradu. Po Novem gradu so se imenovali tudi nekateri sorodniki Vošalka (II.), tako leta 1320¹⁴³ nečaka Lenart (III.) in Lovrenc kot »brata iz Norvega grada nad Krasom«. Med po Novem gradu imenovane sorodnike pa ni sodil Nikolaj Ebersteinski, glavar v Pazinu leta 1362,¹⁴⁴ vnuk Vošalka (II.) Wachspeutla in sin njegove hčerke Itigalde/Hildegarda (1316–1341)¹⁴⁵ ter Fricla/Friderika Ebersteinskega,¹⁴⁶ kuharskega mojstra grofa Henrik II. Goriškega v letih 1310–1313 in nato maršal istega grofa v letih 1313–1324. Leta 1337 imenovani »Niklas von Newenhaus«, ki je bil kuharski mojster grofice Beatriks Goriške, je namreč Nikolaj (I.) (1337–1338, † verjetno pred 4. I. 1354)¹⁴⁷ iz rodbine Novograjskih s kroglo v grbu. Tudi velja opozoriti, da je Itigalda/Hildegarda ime-

je že omenjeni Erazem (glej op. 90), ki se zadnjič omenja v listini ddo. 1471, XII. 6., Gorica (Koblar, Regesti, str. 207).

¹³⁹ Omemb: »de Nova domo« v listini ddo. 1300, IV. 8., Gorica (Schumi, Urkunden, str. 243–244, št. 4) in »de Castronovo« skupaj z Vitigonom (I.) Novograjskim v listini ddo. 1300, VI. 20., Unec (Schumi, Urkunden, str. 245, št. 8). O Wachspeutlih: Štih, K zgodovini, str. 189–192, Štih, *Goriški grofje*, str. 80–82 in 244 (genealoška preglednica) ter Štih, *I conti*, str. 175–179 (tudi genealoška tabela).

¹⁴⁰ Listina ddo. 1303, IX. 19., Planina (Koblar, Regesti, str. 200–201).

¹⁴¹ O gradu Momjan: Štih, *Goriški grofje*, s. v., Sirk, Između lava, s. v., Štih, *I conti*, s. v. in Sapač, *Gradovi*, str. 210–219.

¹⁴² Vošalk naveden v spisku ob skupnem popisu z osmimi konjeniki in z desetimi konjeniki skupaj z Markvardovimi štirimi konjeniki v spisku plačil iz dne 3. VI. 1324: Riedmann, *Die Beziehungen*, str. 546 in 550.

¹⁴³ Glej op. 99.

¹⁴⁴ O njem: Štih, K zgodovini, str. 191 in Štih, *Goriški grofje*, str. 82, 196 in 200.

¹⁴⁵ O njej: listine ddo. 1316, III. 17., Lienz (*MDC* 8, št. 310), ddo. 1335, I. 30., Gorica (Komatar, Ein Copialbuch, str. 54, št. 29), ddo. 1341, III. 31., Gorica (org. HHStA, Štih, K zgodovini, str. 191: »Hiltigardis de Goritia filia quondam Osalci de Castronovo ac Nicolussius filius ei cum voluntate et consensu mariti sui Friderici de Wippach«) in ddo. 1341, IV. 2., Bruck/Lienz (*MDC* 10, št. 137).

¹⁴⁶ O njem: Štih, *Goriški grofje*, str. 82, 187, 188, 199, 200 in 212.

¹⁴⁷ Umrl je verjetno pred prvo omembo svojega domnevnega sina Hansa (glej op. 123), ki je zastopal interese svoje matere oz. njegove vdove. O njem: Trotter, *Die Burggrafen*, str. 101–102, Štih, *Goriški grofje*, str. 184 in 200 ter Pleterski, *Nevidna srednjeveška Evropa*, str. 112.

la leta 1341 drugega moža Friderika iz Vipave, ki ni isti kot omenjeni Friderik Ebersteinski. Zadnji meni znani moški član rodbine je bil leta 1341¹⁴⁸ zadnjič omenjeni Lenart (II.), imenovan »Lense«.

Prvi Dobrnski

Čeprav sta Henrik »*de Nouo Castro*«, omenjen leta 1224,¹⁴⁹ in Bertold »*de Castro Nouo*«, omenjen leta 1252,¹⁵⁰ gotovo člana rodbine Ranšperških, menim, da vseeno še nista Dobrnska. Grad Dobrna je namreč najmlajši izmed vseh gradov Ranšperških in je bil zgrajen po koncu romanike.¹⁵¹ Po mojem mnenju je prvi Henrik I. Helfenberski, drugi pa Bertold III. Rabensberski. Menim, da je grad Dobrna nastal šele potem, ko so okoli leta 1275 grad Ranšperk pridobili gospodje Ptujski.¹⁵² Namig na spremembo bivališča kažejo imena Ranšperških v drugi polovici 13. stoletja. Brata Henrik I. (1261 in 1262) in Eberhard I. (1262 in 1282)¹⁵³ sta vedno imenovana kot »*iz Ranšperka*«, torej kot še vedno živeča na gradu Ranšperk. V naslednji generaciji se domnevna Henrikova sinova – po imenu neznani in Leutold,¹⁵⁴ še vedno imenujeta »*iz Ranšperka*«, domnevna Eberhardova sinova – Albreht (1297) in Henrik II. (1297 in 1298),¹⁵⁵ pa tudi, razen zadnje omembe Henrika, ko je že imenovan kot »*Ranšperški*«, kar verjetno pomeni, da njegovo bivališče ni več Ranšperk. Po mojem mnenju je Ortolf iz leta 1290, ki je bil sin po imenu neznane Leutoldovega brata, verjetno isti kot starejši od

dveh Ortolfov Ranšperških, ki ju očitno z bivališčem v Straßburgu na Koroškem ali v njegovi okolici najdemo v virih v letih 1339, 1343, 1344 in 1345.¹⁵⁶ V meni znanih virih se zadnji Ranšperški pojavijo leta 1388, ko sta omenjena brata Eberhard in Nikolaj, slednji se omenja tudi leta 1361, ter leta 1407, ko je omenjena vdova Kunigunda z mladoletnimi otroki Tomažem, Margareto in Katarino.¹⁵⁷

Če se je torej del rodbine Ranšperških odselil na Koroško, je drugi del ostal na novozgrajenem gradu, ki ga v virih prvič srečamo leta 1322¹⁵⁸ z omembo prvih Dobrnskih – Albrehta, ki je morda isti kot Albreht Ranšperški, njegove žene Berte in Eberharda II., ki je morda sin Henrika II. Ranšperškega. Vsi trije so navedeni kot prodajalci kmetije pri Ranšperku, ki jo je od krškega škofa Henrika III. (1298–1326) dobil v fevd sicer drugače neznani, verjetno vitez gospodov Ptujskih Ulrik »*der feyngengnoewzzel*« iz Ranšperka. Eberharda najdemo v virih še v listinah v letih 1329, 1331 in 1335.¹⁵⁹ Najprej je naveden kot eden izmed štirih cenilcev in eden izmed štirih porokov Dipolda II. Kacenštajnskega ob prodaji gradu Kostrivnica pri Rogaški Slatini Frideriku Žovneškemu (1317–† 9. VIII. 1359), bodočemu prvemu grofu Celjskemu. Obe vlogi izkazujeta Eberhardov lokalni ugled, morda pa tudi sorodstvo s Kacenštajnskimi. Na tej listini se je ohranil Eberhardov pečat, ki je prvi ohranjeni pečat kakšnega Dobrnskega in zato tudi njihov najstarejši ohranjeni grb. V grbu je sicer ranšperški krokar, vendar že s prstanom v kljunu. Z drugo navedeno listino Eberhard obljublja poplačilo škode Frideriku Žovneškemu in braslovškemu župniku Janezu, ker sta bila zanj poroka s 16 markami srebra nasproti Kuncu Windischgrätzerju. V zadnje navedeni listini s svojimi, žal neimenovanimi, dediči prodaja Frideriku VII. Ptujskemu (ok. 1320–† pred 12. II. 1363) svoj del »*na starem gradu Ranšperk*«. Znana je identiteta Eberhardove žene:¹⁶⁰ to je bila po imenu neznana hčerka Vulfinga I. (1293–1326) najprej iz Aflenza in kasneje iz Fladnitza, oba kraja sta danes v avstrijskem delu Štajerske. Ko leta 1346 v virih prvič izrecno srečamo grad Dobrno, z njim ali

¹⁴⁸ Listina ddo. 1341, VIII. 15., Gorica (Kos, F., Iz arhiva, str. 76, št. 28).

¹⁴⁹ Listina ddo. 1224, III. 29., Straßburg (MDC 1, št. 498, fotografija MOM).

¹⁵⁰ Listina ddo. 1252, december 16. (GZS 6/1, št. 181).

¹⁵¹ Glej op. 47.

¹⁵² Nedatirani regist listine, s katero je Friderik iz Ptuja obljubil, da ne bo z gradu Ranšperk napadel posesti krškega škofa Ditrika in njegove cerkve, se je ohranila samo v prepisu iz 19. stoletja (UBSt 4, št. 581).

¹⁵³ Omenjena v listinah ddo. 1261, V. 11., Žovnek Henrik sam (UBSt 4, št. 34), ddo. 1262, IV. 21., Gornji Grad oba skupaj (UBSt 4, št. 61) in ddo. 1282, III. 26., Trušnje Eberhard sam (MDC 5, št. 513). V listini ddo. 1278, V. 3., Velikovec se omenja sicer neznani Konrad »*de Rabensperch*« med meščani (MDC 5, št. 345).

¹⁵⁴ Omenjena samo v listini ddo. 1290, IX. 27., Lovrenc (na Dravskem polju) (org. DOZA, fotografija MOM). Večina dosedanjih raziskovalcev je listino poznala po napačno datiranem in nepopolnem registu UDOCA 1, št. 29 (»1219, IX. 28.«), vendar je nepopolni regist tudi v najnovejši UDOZA 1, št. 1005. Zato tukaj podajam pravilni regist: Leutold iz Ranšperka (»*Rabensperch*«), njegova žena Alhajda in otroka njegovega brata Ortolf in Zofija prodajo bratom Nemškega reda pri (Veliki) Nedelji 6 šilingov imenja pri Sv. Lovrencu (na Dravskem polju) pri Polskavi. Listino pečatita izstavitelj in gospod Leopold iz Konjic. Priče: brat Ditrik, župnik v (Veliki) Nedelji, Henrik, župnik iz Sv. Lovrenca, brat Oto, komtur iz (Velike) Nedelje, gospod Amelrik »*Spät*« (»*Spet*«), dva brata iz Sv. Lovrenca, Eberhard in Konrad, in drugi ...

¹⁵⁵ Omenjena skupaj v listinah 1297, XI. 19., Straßburg (MDC 6, št. 389) in ddo. 1297, XII. 24., Straßburg (MDC 6, št. 391), v listini da. 1298 Henrik sam kot »*Heinrich der Rabnsperger*« med »*dienstmane von der Gegend*« (MDC 6, št. 394).

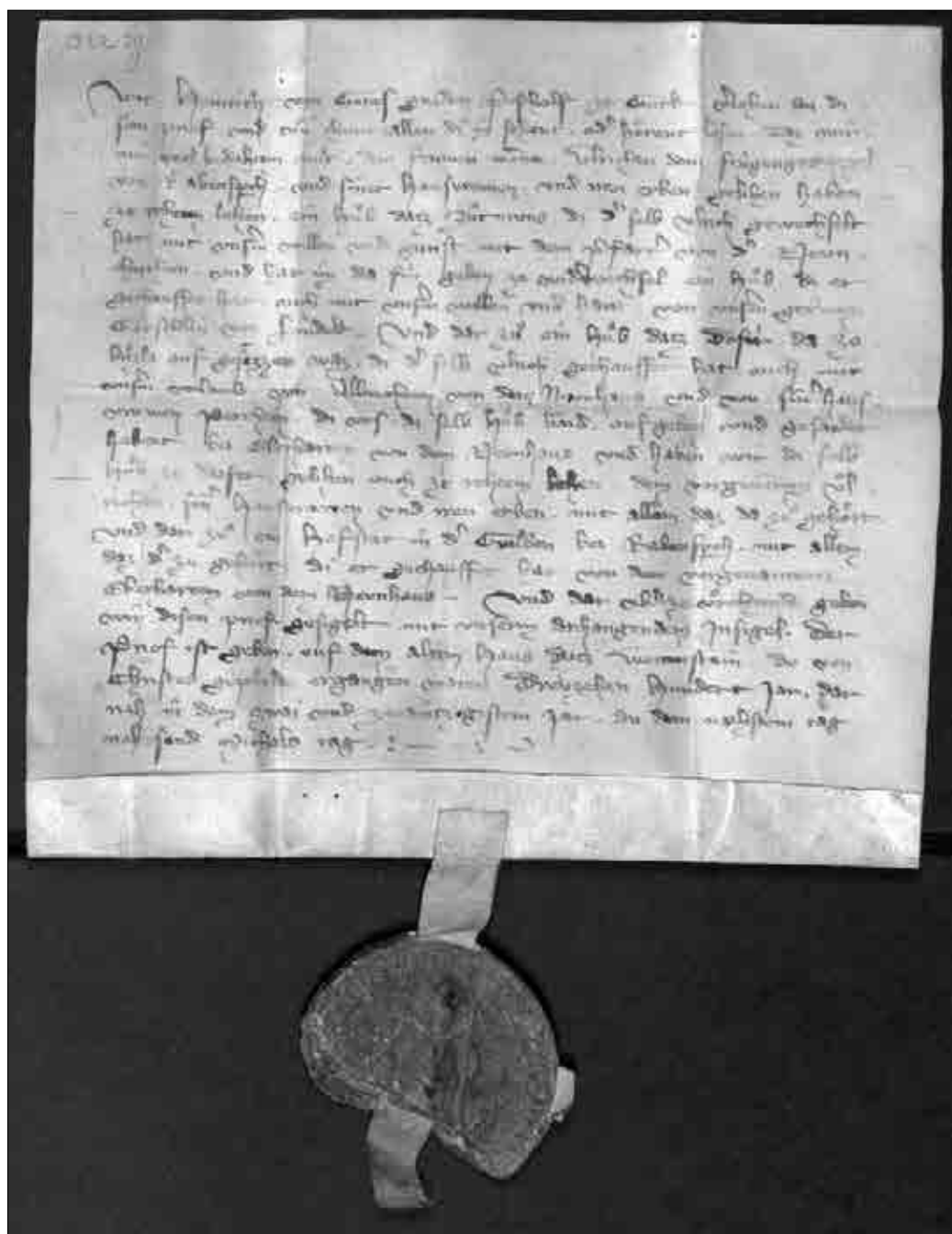
¹⁵⁶ Omenjena bodisi sama bodisi skupaj s še nekaterimi člani rodbine v listinah ddo. 1339, VI. 10., Videm (Otošec, Gradio, št. 867), ddo. 1343, I. 18., Straßburg (MDC 10, št. 173), ddo. 1344, V. 3., Straßburg (MDC 10, št. 198, fotografija MOM) in ddo. 1345, V. 15., Straßburg (Orožen, Das Bisthum ... VIII., str. 507–508).

¹⁵⁷ Listina ddo. 1361, II. 13. (Pirchegger, Landesfürst ... III., str. 279, št. 102), ddo. 1388, VIII. 5. (TKL 1, št. 246) in ddo. 1407, III. 15. (org. KLA, regist AT-KLA 418-B-C 2285 St in fotografija MOM).

¹⁵⁸ Listina ddo. 1322, IX. 30., Vitanje (UBOÖ 5, št. 345). Fotografijo listine mi je posredoval dr. Miha Kosi, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

¹⁵⁹ Listine ddo. 1329, XI. 18., Wildon (CeKL 1, št. 126, opis pečata Zahn – Siegenfeld, Nachwort, str. 79, fotografija pečata Kos, D., Vitez, str. 267, sl. 77), ddo. 1331, X. 1., Gratec (CeKL 1, št. 139) in ddo. 1335, X. 4., kjer se omenja »*an dem alten Haus ze Rabensperch*« (UBOÖ 6, št. 173).

¹⁶⁰ O njej: Rajakovics, Die steirische Geschlecht, str. 153.

Listina ddo. 1322, IX. 30., Vitanje krškega škofa Henrika III. z omembo prvih Dobrnskih: Albrehta, njegove žene Berte in Eberharda II. (org. OÖLA, fotografija: Miha Kosi).

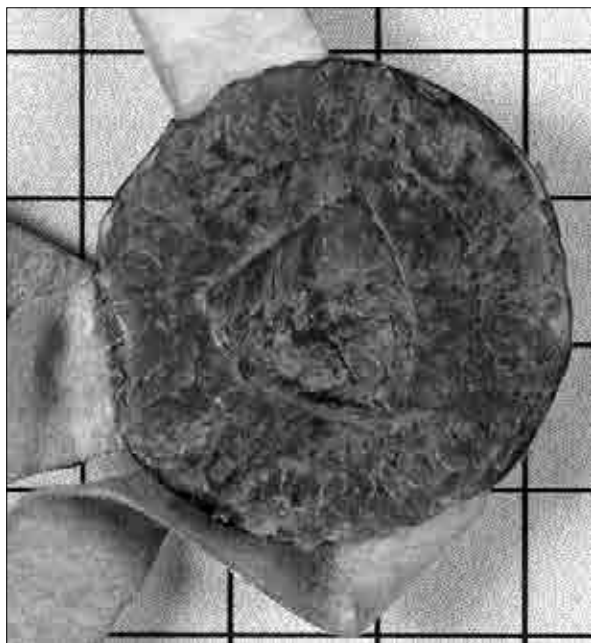
verjetneje z njegovim delom razpolagata Eberhard III. Vrbovski (1332–1362, † pred 24. IV. 1368),¹⁶¹ kasneje zaupnik avstrijskega vojvode Albrehta II. (1330–1358) in ustanovitelj samostana avguštincev puščavnikov v Judenburgu, in njegova žena, verjetno sestra Eberharda II. Dobrnskega.¹⁶² Odsotnost nje-

gove omembe v tako pomembni zadevi zelo verjetno pomeni, da je bil takrat že mrtev.

¹⁶¹ O njem: Popelka, Eberhard, str. 37–44 in Ravnikar, Eberhard, str. 150–155.

¹⁶² Listine ddo. 1346, XI. 25., s katero Eberhard III. Vrbovski

skupaj s svojo ženo poravnal dolg 120 funtov oglejskih denaričev do krškega kapitlja z zastavo svoje utrdbe Dobrna (»Neubause«) (Orožen, *Das Bisthum ... VIII.*, str. 353–354, ki navaja kot vir: »Gurk. Arch. Fasc. 1. Nr. 1.«). Eberhardova neimenovana žena se omenja še v listinah ddo. 1346, I. 26., Videm (Otorepec, *Gradivo*, št. 1027) in ddo. 1347, VIII. 15. (org. NSAL, fotografija MOM, cf. Orožen, *Das Bisthum ... II. 1.*, str. 127–128).

Pečat Eberharda II. Dobrnškega na listini ddo. 1329, XI. 18., Wildon (org. ARS 1063 št. 4022, fotografija: ARS).

Za naslednjo generacijo so viri o Dobrnskih še posebej skopi, saj je edini v pisnih virih neposredno omenjeni predstavnik te generacije Hans I. Dobrnški. Obenem je to čas, ko se v virih pojavlja že zgoraj omenjeni in sicer bolj pomembni Hans Novograjski, kar zahteva previdnost pri odločanju, za katerega Hansa v posameznem primeru gre. Izkazalo se je, da se Dobrnški omenja samo dvakrat. Prvič leta 1375,¹⁶³ ko je skupaj s svojimi neimenovanimi brati in/ali sestrami ter Hansom (I.) Glanerjem potrdil, da je krški škof Janez III. (1364–1376) plačal dolg 20 mark oglejskih denaričev, ki je izviral od njegovega predhodnika krškega škofa Lovrenca I. (1334–1337). Glede na čas nastanka dolga je bil posojilodajalec Eberhard II., kar tudi pomeni, da je bil Hans njegov sin. Pomenljiva je omemba očitno sorodnika Glanerja,¹⁶⁴ sicer prvega znanega predstavnika rodbine, ki se bo v prvi polovici 15. stoletja s službo grofom Celjskim v Slavoniji dokopala tako do premoženja, v posesti ali upravi bodo imeli več gradov v Slavoniji, kot tudi

do ugleda, saj bodo v svaštvu s tako pomembnimi rodbinami, kot so bili Bevenjudi, Hohenwartherji in Lambergi. Žal v listini ni navedena stopnja sorodstva z Dobrnskimi, a glede na to, da je Glaner imel pravico do plačila tega dolga, je dolg izviral od skupnega sorodnika. Zato je zelo verjetno bila Glanerjeva žena ena izmed neimenovanih Hansovih sester. Naslednjič in zadnjič se Hans I. omenja leta 1378¹⁶⁵, ko spor z grofom Hermanom I. Celjskim († 21. III. 1385) razsodi Hartnid V. Ptujski (1354–† pred 22. II. 1385). Ptujski je potrdil, da je grof Hansov gospod in da naj grof odpusti vse, kar je Hans naredil proti njemu, Hans pa ga bo odslej ubogal ter mu začel služiti na njegovem dvoru. Listino je sopečatil tudi Hans Dobrnški in na ohranjenem pečatu je podoben grb kot na pečatu Eberharda II.: krokar s prstanom v kljunu, ki tokrat stoji na trohrību. Izbira Ptujskega kot razsodnika je bila pogojena s tem, da je bil Celjski njegov sorodnik,¹⁶⁶ Dobrnški pa verjetno tudi njegov vazal, saj je Dobrna kmalu zatem leta 1387 izrecno izpričana kot fevd Ptujskih.¹⁶⁷ Takrat je krški škof Janez IV. obljubil grofoma Hermanu II. († 13. X. 1435) in Viljemu († 19. IX. 1392) Celjskima ter svojemu nečaku (Konradu II.) Frutu Mayerhoferju (1373–† pred 28. V. 1392)¹⁶⁸ gradove Ranšperk, Lemberg, Dobrna, Kebelj (pri Oplotnici) in Erkenštajn (pri Radečah), ki sta jih imela v fevdu od krške škofije pokojna Hartnid IV. (1336–1382) in Hartnid V. Ptujski (1354–† pred 22. II. 1385). Ta obljuba je bila gotovo posledica tega,¹⁶⁹ da je bil takrat edini živeči gospod Ptujski komaj 5 do 10 let stari Bernard (1385–† 1420/21), mrzli nečak starejšega in sin mlajšega Hartnida ter bodoči graditelj romarske cerkve na Ptujski Gori, katerega skrbniki so upravljali ogromno premoženje, obsegajoče več kot 20 gradov. Navedeni krški gradovi so bili za grofe Celjske zanimivi že zaradi zaokrožitve njihove takrat že obsežne posesti ne samo v okolici Celja, pač pa tudi na jugu Štajerske. Pomenljivo pa je, da je krški škof želel priložnost izkoristiti tudi za povečanje premoženja svo-

¹⁶³ Listina ddo. 1375, X. 13. (org. KLA, regest AT-KLA 418-B-C 873 St in fotografija MOM).

¹⁶⁴ Ali je ime rodbine izviralo od reke Gline (nemško Glan) na Koroškem? Vsekakor se rodbina ni imenovala po Glini v srednjeveški Slavoniji in današnji Hrvaški, saj s tem območjem leta 1375 še niso mogli imeti stika. Naslednji predstavnik rodbine Anderl/Andrej je omenjen samo leta 1396, ko je bil najemnik salzburškega nadškofa (Klein, *Das salzburgische Söldnerheer*, str. 142). O Glanerjih: Laszowski, Bevenjudi, str. 57 in 59 (genealoška tabela), Engel, *Magyar középkori adattár*, s. v., Miljan, Grofovi, str. 14, 18 in 21, Kos, D., *Zemljišna vlastelinstva*, str. 128 in Preinfalk, Auersperzi, str. 144–145.

¹⁶⁵ Listina ddo. 1378, III. 21. (org. ARS, citirano po GZS, opis pečata: oblika: okrogel 2r = 2,4 cm; napis: »S IOHANNIS DE NOVADOMO«, podoba: enostavna shema z grbovnim ščitom, grb v konicasto ovalnem ščitu: iz trohrība krokar s prstanom v kljunu).

¹⁶⁶ V zgornji listini Hartnid V. Ptujski imenuje Hermana I. Celjskega kot svojega ujca, kar je običajno pomenilo starejšega krvnega sorodnika. Po listini ddo. 1385, II. 22., Radgona je bil Herman varuh otrok pokojnega Hartnida V. (org. SA Göttweig, fotografija MOM, *FRA II/51*, št. 766). Žal ne poznam natančnejše stopnje sorodnosti kot to, da je bila Hartnidova mati Klara sestra Alberta III. Goriška, njegova žena Katarina, Hartnidova nekrvna teta, pa sestra Hermana I. Celjskega. Tukaj velja opozoriti na s sorodstvom pogojeno sodelovanje grofov Celjskih pri izgradnji Ptujске Gore.

¹⁶⁷ Listina ddo. 1387, VIII. 28. (org. ARS, citirano po GZS).

¹⁶⁸ O njem: Loserth, *Das Archiv*, str. 140, št. 584 in 585, Pirchegger, *Landesfürst ... III.*, str. 234 in 244, op. 20, *TKL 1*, št. 257 in *RH 5/2*, št. 1005.

¹⁶⁹ O razmerah v tem času pri gospodih Ptujskih: Vidmar – Hajdinjak, *Gospodje / Lords*, str. 26.

Pečat Hansa I. Dobrnškega na listini ddo. 1378, III. 21. (org. ARS 1063 št. 4303, fotografija: ARS).

jega nečaka in tako nazorno pokazal, od kod izvira še danes aktualna beseda nepotizem.

Vendar menim, da lahko grb iz glavne grbovne knjige Krištofove bratovščine na Arlbergu,¹⁷⁰ ki je zelo podoben kasnejšim grbom Dobrnških, pojasni, kaj se je zgodilo z Dobrnškimi v tem času. Grb je pripadal sicer vsaj meni podrobneje neznanemu Juriju Getzersdorferju (»Geczendorffer«) (1344–1372)¹⁷¹ iz viteške rodbine, ki se je imenoval po vasi Getzersdorf (danes Inzersdorf-Getzersdorf) pri St. Pöltnu v Spodnji Avstriji. Sklep je torej naslednji: neznani Getzersdorfer se je poročil z neznano Dobrnško,¹⁷² verjetno sestro Hansa I., ki je umrl brez otrok in zato so grad Dobrna podedovali njeni potomci. Ti, verjetno že generacija, ki se bo v virih pojavila leta 1395, so zato ime Dobrna prevzeli za priimek ter v novi rodbinski grb združili krokarja Ranšperških oz. prvotnih Dobrnških in stransko konico Getzersdorferjev. V podkrepitev navedenega velja opozoriti, da je vsaj en član rodbine Getzersdorfer kasneje izpričan na ozemlju današnje Slovenije: to je Henrik

Grb Jurija Getzersdorferja iz glavne grbovne knjige Krištofove bratovščine na Arlbergu (*Hauptbuch der Bruderschaft St. Christoph auf dem Arlberg*, HHStA Cod. W 242, fol. 200v: Hupp, *Die Wappenbücher*, str. 158).

(1423–1432),¹⁷³ ki je bil vsaj leta 1432 fevdni sodnik grofije Celje. Bil je tudi tretji mož¹⁷⁴ Katarine (1398–1428, † pred 1436)¹⁷⁵ iz po gradu Rifnik

¹⁷⁰ *Hauptbuch der Bruderschaft St. Christoph auf dem Arlberg*, HHStA Cod. W 242, fol. 200v, risba grba Hupp, *Die Wappenbücher*, str. 158.

¹⁷¹ O njem: Hupp, *Die Wappenbücher*, str. 158. Pri identifikaciji je potrebno upoštevati tudi možnost, da je bil Jurij »Geczendorffer« tudi iz katerega od številnih drugih avstrijskih Götzendorfov: Götzendorf an der Leitha jugovzhodno od Dunaja, Götzendorf (danes Velm-Götzendorf) severovzhodno od Dunaja, Götzendorf pri Rohrbachu in Oberösterreich, Götzendorf pri Schardingu, Götzendorf pri Hartbergu, Götzendorf pri Judenburgu in Götzendorf pri St. Georgen in Lavanttal.

¹⁷² Ali se za sv. Erazmom in sv. Barbaro, svetnikoma v stranskih nišah oltarja sv. Sigmunda na Ptujski Gori, ki ga je ustanovil Sigmund I. Dobrnški, skrivata imeni Sigmundovih staršev oz. neznane Dobrnške in neznanega Getzersdorferja?

¹⁷³ Prvič omenjen v pozivu vojvode Ernesta štajerski (plemiški) deželni vojski, naj pride 18. I. 1423 zaradi turške nevarnosti na Kranjsko (Seuffert – Kogler, *Die ältesten steirischen Landtagsakten ... I.*, št. 11). Zadnjič omenjen v listini ddo. 1432, VI. 27., Celje (org. ARS, citirano po GZS).

¹⁷⁴ Za vse sorodstvene povezave Rifniških glej Priloga 4: Rogatec-Lemberg-Žovnek-Rifnik - genealoška preglednica (osnutek), ki je narejena na osnovi meni razpoložljivih virov in literature. Čeprav je genealoška tabela osnutek in za vsakega člana rodbine posamezno ne navajam virov, menim, da je lahko osnova za nadaljnje raziskave.

¹⁷⁵ O njej: Luschin von Ebengreuth, *Die Reichenecker*, str. 83–84 in 87 (genealoška preglednica). Umrla je pred omembo v *Celjski fevdni knjigi*, ki je datirana z letnico 1436 (fol. 114A–115A). Da je bila pokopana pri celjskih minoritih, izhaja iz listine ddo. 1463, IX. 30., Wiener Neustadt (prp. StLA št.

(nemško Reichenegg)¹⁷⁶ pri Šentjurju imenovane veje rodbine vitezov Rogoških, kasneje žovneško-celjskih kastelanov gradov Lemberg pri Poljčanah, Rogatec in Žovnek (nemško Sannegg). Slednja je bila sestra Agneze (1391–† pred 25. II. 1405),¹⁷⁷ prve žene Sigmunda I. Dobrnškega (1395–† pred 13. IV. 1429).¹⁷⁸

Prva generacija t. i. drugotnih Dobrnških

Tako je torej ob koncu 14. stoletja na gradu Dobrna živela pravzaprav nova rodbina, ki pa se je takoj dvignila visoko nad svoje predhodnike. Prvi, ki mu je to uspelo, je bil salzburški kanonik Eberhard III. († 18. I. 1427).¹⁷⁹ Žal ni znano, če je študiral oz. kje je študiral. Glede na kariero in poreklo je sicer zelo verjetno, da je študiral na leta 1384 ustanovljeni teološki fakulteti, sicer že leta 1365 ustanovljene dunajske univerze. Neznano kdaj pred letom 1395 je postal salzburški stolni kanonik, saj je bil od tega leta salzburški stolni dekan.¹⁸⁰ Od leta 1396 je bil izvoljen in od leta 1397 potrjeni salzburški stolni prošt.¹⁸¹ Eberhardovo poreklo izkazuje tudi njegov pečatnik, ki ga je uporabljal kot stolni prošt. Na njem je v grbu krokar s prstanom v kljunu.¹⁸² Glede na pomembnost obeh služb in na odsotnost kakršnihkoli namigov na nepotizem ali simonijo lahko sklepamo, da je bil takrat ne več mladi Eberhard izvoljen na oba položaja zaradi svojih dejanskih sposobnosti. Slednjemu pritrjuje tudi dejstvo, da si je položaj salzburškega

Pečat Eberharda III. Dobrnškega kot salzburškega stolnega prošta iz listine ddo. 1399, III. 3. (org. SLA, fotografija: MOM).

stolnega prošta neuspešno poskušal prilastiti kardinal Francišek Carbone († 8./18. VI. 1405),¹⁸³ sicer sorodnik papeža Bonifacija IX. (1389–1404).

Eberhardov brat Sigmund I. se v virih prvič pojavi prav tako leta 1395,¹⁸⁴ ko mu na Dunaju avstrijski vojvoda Albreht III. (1365–1395) podeli v fevd stolp »zu Aich«, dve kmetiji v Dobruški vasi (»zu Dowersdorff«)¹⁸⁵ (pri Škocjanu), eno kmetijo »zu Freßaw«, dve kmetiji »unter Aich«, pet domcev istotam in eno desetino v Gabrju (»zu Gabria«)¹⁸⁶ pri Mehovem (oz. pod Trdinovim vrhom). Skupaj torej deset posestnih enot, pet kmetij in pet domcev, ter desetina na območju ene vasi, kar ni bilo prav veliko premoženje in zato tudi ni bilo vezano na grad, pač pa na skromnejši stolp. V listini so navedeni štirje kraji, od katerih se da brez težav lokalizirati dva: Dobruško vas zaradi tega, ker je edina vas s tem imenom na Kranjskem, in Gabrje, ki je v listini lokalizirano z omembo Mehovega. Oba kraja sta na Dolenjskem, prvi severovzhodno, drugi pa jugovzhodno od Novoga mesta. Težje vprašanje je, kje je bil stolp »Aich«, kar v nemščini pomeni krajevno ime z uporabo imena drevesa hrasta doba (nemško die Eiche). V poštev pridejo kraji, ki imajo nemško in/ali slovensko ime, nastalo iz doba, in so bili plemiško bivališče. Temu kriteriju sicer najbolj ustreza kraj Pudob pri Ložu,¹⁸⁷ ki ima nemško srednjeveško ime Aich in v katerem je leta 1415 stal dvor Hansa »Engersdorferja«.¹⁸⁸ Po tem dvoru so se tudi imenovali nekateri vitezi Loško-

6986a, Weiss, *Das Städtewesen*, s. d.).

¹⁷⁶ O gradu Rifnik in Rifniških: Luschin von Ebengreuth, Die Reichenacker, str. 80–84, Pirchegger, Die Grafen, str. 174–176, Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 231, Blaznik, *Histo-rična topografija ...* 2, str. 227–229, Stopar, *Grajske stavbe ...* 5., str. 106–110 in Kos, D., *Vitez*, str. 312–313, 364–365 in 376 (napačno: »Hans iz Rifnika«).

¹⁷⁷ O njej: Luschin von Ebengreuth, Die Reichenacker, str. 83–84 in 87 (genealoška preglednica).

¹⁷⁸ Prva omemba: glej op. 184. Datum smrti izhaja iz datuma pogreba, navedenega na nagrobniku.

¹⁷⁹ O njem (izbor): Krones, Eberhard, Mell, R., *Abhandlungen* (I.), str. 174–178 in 360–363, Mell, R., *Abhandlungen* (II.), str. 160–171 in 205–255, Wretschko, Zur Frage, str. 205, 246–248 in 280–282, Kovačič, *Zgodovina*, str. 174 in 178, Wagner – Klein, *Salzburger Domherren*, str. 6, 8, 42–43, Leuschner, Eberhard, Koller, *Registrum*, Dopsch, VIII. 2. Salzburg im 15. Jahrhundert, str. 491–501, Weiß, S., *Salzburg*, s. v., Weiß, S., *Salzburg ... Register ...*, s. v., Sacherer, *Habsburgs Griff in Dopsch – Hoffmann Salzburg*, s. v. Bil je tretji z imenom Eberhard tako kot član rodbine in kot salzburški nadškof: pred njim nadškofa Eberhard I. (1147–1164) in Eberhard II. (1200–1246).

¹⁸⁰ Prvič omenjen s tem nazivom v listini ddo. 1395, III. 30. (Doppler, *Die ältesten Original-Urkunden*, št. CLXXVIII, op. 3).

¹⁸¹ Listini ddo. 1397, X. 12., Rim papeža Bonifacija IX., kjer je omenjen ugovor kardinala (in njegovega sorodnika) Franciška, ki je želel prevzeti mesto oz. boljše povedano dohodke salzburškega stolnega prošta (org. HHStA, fotografija MOM) in ddo. 1397, X. 20., Salzburg nadškofa Gregorja, kjer je ob naročilu za umestitev izrecno omenjen njegov priimek kot »Newnhas(er)« (org. HHStA, fotografija MOM).

¹⁸² Ohranjen na več listinah, najlepše viden na listini ddo. 1399, III. 3. (org. SLA, fotografija MOM).

¹⁸³ O njej: Miranda, *The Cardinals*, s. v. (<http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1384.htm#Carbone>; 15. XI. 2011).

¹⁸⁴ Listina ddo. 1395, II. 28., Dunaj (prp. (16. st.) KLA, regest AT-KLA 418-B-C 2095 St).

¹⁸⁵ Kos, M., *Gradivo ... II*, str. 665–666.

¹⁸⁶ Kos, M., *Gradivo ... I*, str. 135.

¹⁸⁷ O vasi in dvoru Pudob: Kos, M., *Gradivo ... II*, str. 491 in Sapač, *Grajske stavbe ...* 18., str. 132.

¹⁸⁸ Omenjen v listini ddo. 1415, IV. 3. (org. ARS, citirano po GZS). Od kod je bil Hans »Engersdorfer«, mi ni znano, omenja pa se še v listinah ddo. 1402, IV. 20. (org. ARS, citirano po GZS) in ddo. 1403, IV. 29. (TKL 2, št. 12).

Snežniški:¹⁸⁹ Herbard II. (1285–† pred 16. II. 1321) in njegov sin Volker I. (1320–1327) ter Herman III. (1283–1300, † pred 10. XII. 1327). Ta je imel sina Pirs (1332, † pred 19. XI. 1361), katerega zet je bil Erhard/Eberhard (verjetno Reynman) z Bleda in iz Pudoba (1354–1365, † pred 29. V. 1405),¹⁹⁰ vnuk pa Pirs iz Pudoba (1399–1423),¹⁹¹ ki je bil kastelan gradu Zgornji Kamnik v letih 1402–1403. Slednji je začel v drugi polovici 15. in v prvi polovici 16. stoletja pomembne kranjske plemiške rodbine Pirsov.¹⁹²

¹⁸⁹ O njih: Šumrada, Nekaj, str. 36–37, Smole, M., *Graščine*, str. 450, Otorepec, Grad Snežnik, Okoliš, Izseki ... 2. del, str. 557–566, Slana, Iz zgodovine, str. 23–27, Kos, D., *Vitez*, str. 180–181, 182 (genealoška tabela) in 217–218 (tudi genealoška tabela) ter Sapač, *Grajske stavbe* ... 18., str. 24 in 132–134. Smole, M., *Graščine*, str. 133 je zamenjala Pudob in Dob: »Grad (Dob v Straži) je bil dedina gospodov pl. Aychov, ki so izumrli leta 1420. V virih se omenjajo Veriand in Ulrik leta 1302, Volker 1320 in Erhart 1361. Ko je rod gospodov z Doba ugasnil, so postali njegovi lastniki Pyrschi, ki so bili v sorodu s Snežniškimi; neki Pyrsch z Doba, nečak Zofije pl. Schneeberg, se je 12. avgusta 1399 odpovedal posesti, ki jo je njegova teta zapustila Juriju pl. Lambergu.«

¹⁹⁰ Prvič omenjen v listini ddo. 1354, IV. 4. (org. ARS, citirano po GZS) kot Erhard iz Pudoba (pečat: Erhard z Bleda). Fotografija njegovega pečata iz listine ddo. 1357, VI. 15. (org. ARS, Trotter, *Die Burggrafen*, str. 100): Kos, D., *Vitez*, str. 247, sl. 74. V listini ddo. 1361, XI. 19. (org. ARS, citirano po GZS) je omenjen kot mož Zofije, hčerke pokojnega Pirs iz Snežnika. Zadnjič omenjen kot živ v listini ddo. 1365, VII. 1. (Brunner, W. – Otorepec, Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv, št. 56). Zagotovo pokojni je bil pred omembama v listinah ddo. 1405, V. 29. (org. ARS, Stražar, *Župnija*, str. 65) in ddo. 1408, XI. 19. (Domenig, »tuon kunt«, str. 165, št. 168), ko se omenja njegova druga žena Agneza, zdaj žena Ortolf Wartenaueja. O njem: Trotter, *Die Burggrafen*, str. 100–101, Otorepec, Grad Snežnik, str. 33, Okoliš, Izseki ... 2. del, str. 564, Slana, Iz zgodovine, str. 26 ter Pleterski, *Nevidna srednjeveška Evropa*, str. 113 in 118.

¹⁹¹ Prvič omenjen v listini ddo. 1399, IV. 3. (Brunner, W. – Otorepec, Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv, št. 85, tudi risba grba z ohranjenega pečata: str. 208, št. 67). V listini ddo. 1399, IV. 15. (org. ARS »1399, VIII. 12.«, citirano po GZS) je omenjen kot nečak Zofije, sestre pokojnega Viljema Snežniškega. V listini ddo. 1405, V. 29. (org. ARS, Stražar, *Župnija*, str. 65, Kos, D., *Vitez*, str. 202, sl. 58: fotografija pečata) se omenja kot sin pokojnega Erharda iz Pudoba. Zadnjič omenjen v listini ddo. 1423, II. 6. (org. KLA, regist AT-KLA 418-B-A 779 St in fotografija MOM). O njem: Otorepec, Prebivalstvo, str. 88, Stražar, *Črni graben*, str. 106, Otorepec, Grad Snežnik, str. 33 (»† pred 28. III. 1403«, na osnovi listine ddo. 1403, III. 28., Ortenburg (org. ARS), katere vsebine nisem uspel preveriti), Okoliš, Izseki ... 2. del, str. 564, Stražar, *Župnija*, str. 65, 81 in 87 (meni, da je bil Pirs iz Doba pri Domžalah), Slana, Iz zgodovine, str. 27 ter Nared, *Dežela*, str. 312 in 313.

¹⁹² Npr. Sigmund Pirs je bil v letih 1492–1517 glavar v Metliki. Njihov grb: Valvasor – Ramschissl, *Opus*, fol. 124. Rodbina je dobila ime po osebnem imenu Pirs oz. Piers. Piers je sicer redka srednjeveška oblika imena Peter v nemščini, v angleščini pa precej pogosta – najbolj znani primer uporabe te oblike imena Peter je pesnitev *Piers Plowman* iz druge polovice 14. stoletja, ki se jo pripisuje Wiliamu Langlandu (* ok. 1332–† ok. 1386). Ime je v 14. stoletju prisotno na Kranjskem: poleg že omenjenega Pirs Snežniškega, so mi še znani trije člani rodbine Črnelških s tem imenom – Pirs (I.) (1343–1348, † pred 23. II. 1362: Brunner, W. – Otorepec, Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv, št. 17, 19, 24, 27, 28 in TKL 1, št. 132), Pirs (II.), župnik v Dobriču na Dolenjskem v letih 1348–1378 (Brunner, W. – Otorepec, Das ältere Gallenberger

Urkundenarchiv, št. 28 ter TKL 1, št. 188, 212 in 214) in Pirs (III.) leta 1399 (Brunner, W. – Otorepec, Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv, št. 85).

Glede na to, da notranjski Aich v 14. stoletju ni bil deželno knežji fevd in je bil v posesti zgoraj omenjenih plemičev, Pudob odpade kot lokacija leta 1395 omenjenega stolpa. Tudi velja poudariti, da dvor Aich ni nujno stolp Aich in da je bila stolpu Aich pripadajoča posest na Dolenjskem in ne na Notranjskem. Zato menim, da je Sigmund dobil leta 1395 v fevd stolp v kraju Dob (nemško Aich)¹⁹³ v Straži (danes Slovenski vasi) pri Šentrupertu na Dolenjskem. Tako je ta stolp predhodnik kasnejšega dvorca, ki so mu leta 1650 po takratnih lastnikih spremenili ime v Wazenberg. Leta 1942 je bil dvorec požgan in nato po letu 1945 uničen, na njegovem mestu pa je danes najbolj znani slovenski zapor z uradnimi imenom Zavod za prestajanje kazni zapora Dob pri Mirni. Z lokalizacijo Sigmundovega stolpa v Dob pri Šentrupertu je tudi lokalizirana lega v listini navedenih dveh kmetij in petih domceev »unter Aich«. Preostala kmetija je bila »zu Freßaw«. Izmed številnih krajevnih imen, ki imajo nemško ime, nastalo z uporabo slovenskega imena drevesa breza (Fresach, Fresnach, Fresen) in ne nemškega (breza = die Birke), se je pri nenatančnem opisu lokacije težko odločiti, za katero naselje gre. Možnosti sta dve: Brezje pri Raki,¹⁹⁴ ki se nahaja blizu Dobruške vasi in se v srednjeveških virih omenja tako kot »Fresach« okoli leta 1440, kot tudi kot »Pirich« leta 1477; ali Brezje pri Brinju¹⁹⁵ med Dobom ob Mirni in Šentrupertom, ki se v srednjeveških virih omenja tako kot »Pirk« leta 1436 kakor tudi kot »Fresaw« leta 1444. Žal ne vemo, kako so Dobrnski prišli do navedene posesti. Tudi ne vemo, kako dolgo je ta posest ostala Dobrnskimi, možno pa je, da vsaj do leta 1463, ko se eden od Dobrnskih navaja med kranjskimi plemiči.¹⁹⁶

Najmlajšega brata Andreja I. Dobrnskega ((1398/99) 1404–1424, † pred 7. VI. 1425)¹⁹⁷ spoznamo prvič v leta 1398 ali 1399 nastalem spisku štajerskih, koroških in kranjskih plemičev¹⁹⁸ in to sku-

ger Urkundenarchiv, št. 28 ter TKL 1, št. 188, 212 in 214) in Pirs (III.) leta 1399 (Brunner, W. – Otorepec, Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv, št. 85).

¹⁹³ O vasi in dvorcu Dob pri Straži oz. Šentrupertu: Kos, M., *Gradiivo* ... I, str. 98, Smole, M., *Graščine*, str. 133, Stopar, *Grajske stavbe* ... 14, str. 11–16, Preinfalk, *Auerspergi*, str. 385, TKL 1, št. 204, TKL 2, št. 324 in *Schloss Wazenberg*.

¹⁹⁴ Kos, M., *Gradiivo* ... I, str. 49.

¹⁹⁵ Kos, M., *Gradiivo* ... I, str. 50.

¹⁹⁶ Glej op. 90.

¹⁹⁷ Prva njegova natančno datirana omemba je v prepisu ohranjena listina ddo. 1404, XI. 10., Salzburg, kjer ga nadškof izrecno omenja kot svojega brata (Koller, *Registram*, št. 67). Zadnjič je omenjen kot živ v listini ddo. 1424, IV. 8. (org. HHStA, fotografija MOM). Prvič omenjen kot umrl v listini ddo. 1425, VI. 7., Celje (org. ARS, citirano po GZS).

¹⁹⁸ Spisek štajerskih, koroških in kranjskih plemičev (org. StLA, Meillerakten XIV-a, Nr. 1) je bil do zdaj že dvakrat deloma objavljen: Krones, *Landesfürst*, str. 233–237 – izbor za vse tri dežele, datacija (1399/1402) in Mell, A., *Grundriß*, str. 298–299, op. 114 – samo štajerski del, datacija (1400/10), in večkrat komentiran. Nazadnje se je temu spisku posvetil Nared, *Dežela*, str. 36 in 37 (fotografija kranjskega dela), ki ga datira z (okoli 1400).

paj z bratom Sigmundom I. v njegovem kranjskem delu. Omenjeni spisek so do sedaj različno datirali. Menim, da je spisek potrebno datirati z (1398/99), saj ta datacija ustreza času opravljanja službe v spisku omenjenega štajerskega deželnega glavarja Bernarda Liechtensteinskega († 21. IV. 1417),¹⁹⁹ ki je to bil vsaj od 5. III. 1399, ne pa še 23. IV. 1398, ko je to službo opravljal še njegov predhodnik Hans iz Stackeda (1367–† 6. IX. 1398),²⁰⁰ kot tudi času v spisku prav tako omenjenega koroškega deželnega glavarja Konrada II. iz Kraiga (1355–1398, † pred 4. IX. 1399),²⁰¹ ki je to bil še 17. XII. 1398, ne pa več 5. V. 1399, ko je to že bil njegov dotedanji namestnik Oton V. Ehrenfelski (1361–† 8. XI. 1401/06), ki je v spisku kot takšen tudi omenjen. To tudi pomeni, da je potrebno podaljšati čas v spisku omenjenega kranjskega deželnega glavarja grofa Hermana II. Celjskega iz 1390–1397²⁰² vsaj še na leti 1398 in 1399, morda pa še vse do leta 1402, saj se naslednji kranjski deželni glavar Hans (III.) Neidegger/Neudegger na Ranna (1377–† 29. VI. 1425), ki je bil iz Spodnje Avstrije in ne iz Mirne (nemško Neidegg) na Dolenjskem, kot se pogosto napačno navaja, prvič omenja s tem nazivom 29. VII. 1402.²⁰³ Sicer je kranjski del z naslovom »*Nomina dominorum et militarium in Carniola*« nenavaden, saj so med njimi naštet plemiči, ki so zagotovo bili Štajerci. Verjetno so bili zaradi služenja na začetku kranjskega dela spiska navedenemu kranjskemu glavarju Hermanu II. Celjskemu navedeni med kranjskimi plemiči.²⁰⁴ Tudi za Dobrnška je glede na položaj njunega sorodnika Hansa I. v letu 1378 to pričakovano in kaže, da je v letu 1399 prav Sigmund opravljal službo glavarja v županiji Zagorje,²⁰⁵ takrat novi pridobitvi grofa Hermana II. Celjskega. Velja opozoriti, da takšen prehod plemiča iz Štajerske oz. Kranjske v službi grofov Celjskih na njihove posesti v Slavoniji ni bil posamičen pojav. Na

to, še ne dovolj raziskano poglavje tako slovenske kot hrvaške zgodovine, je pred kratkim opozorila hrvaška zgodovinarica Suzana Miljan.²⁰⁶ Kljub očitnemu družbenemu vzponu Dobrnskih v službi Celjskih pa se njihov položaj na domačem gradu ni spremenil. To je izrecno potrjeno tudi v letih 1403/04 podeljenih in zapisanih fevdih krške škofije, kjer se kot krški fevdi Bernarda Ptujkega navajajo gradovi Rabenšperk, Lemberg in Erkenštajn z vsem njim pripadajočimi posestmi ter Dobrna, ki ga imajo Dobrnški kot podfevd (»*auerlehn*«) ter pri navedbi vseh krških fevdov Sigmunda in njegovega brata (Andreja), kjer se izrecno omenja, da so izvzeti utrdba Dobrna in dvanajst domceev pod njo, ki so podfevd (od Ptujskih).²⁰⁷

Že kmalu po začetku 15. stoletja pa je sledil verjetno najbolj pomemben dogodek za nadaljnjo zgodovino Dobrnskih. Potem ko je 9. V. 1403 umrl salzburški nadškof Gregor Ostroviški (1396–1403), je bil za njegovega naslednika 22. V. 1403 izvoljen dotedanji stolni prošt Eberhard Dobrnški, kot nadškof Eberhard III. Takoj na začetku se je novi nadškof srečal s skoraj nepremostljivima ovirama: ogromnimi dolgov, ki sta jih salzburški nadškofiji zapustila njegova predhodnika Pilgrim II. Puchheimski (1365–1396) in Gregor, ter stanovskimi zahtevami plemstva in meščanov dežele Salzburske, izražene z znamenito, 20. V. 1403, torej še v času sedisvakance izdano *Igelbundurkunde*.²⁰⁸ Že 23. V. 1403 je Eberhard obljubil, da bo upošteval v njej izražene zahteve, takoj ko bo papež potrdil njegovo izvolitev in tako vsaj začasno pomiril notranjepolitično napetost. V naslednjih mesecih je začel odplačevati dolgove nadškofije, v veliki meri z zastavljanjem posesti.²⁰⁹ In prav v tem kritičnem trenutku je bratu s posojilom 1000 zlatnikov

¹⁹⁹ O njem: glej op. 72.

²⁰⁰ O njem: glej op. 72.

²⁰¹ O njem: Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 76–77.

²⁰² Tako Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 40.

²⁰³ Listina ddo. 1402, VII. 29. (Baraga, Šentrupert, št. 51, tudi fotografija dela listine), Kozina, *Die Landeshauptleute*, str. 40 in Lackner, *Hof*, str. 103, ki omenjata kot prvo omembo 27. X. 1402.

²⁰⁴ Npr. Popl iz Vitanja, ki je v listini ddo. 1398, VII. 6. omenjen kot »comes« zagorske županije, dejansko pa je bil namestnik grofa Hermana II. Celjskega (Engel, *Magyar közeppkori adattár*, s. v.). V listini iz leta 1407 (glej op. 245), s katero je Herman II. Celjski ustanovil samostan Pleterje je naveden med sopečatniki za njegove sinove Friderika II., Hermana III. in Ludvika. V tej listini je sopečatnik tudi v kranjskem delu spiska navedeni Friderik Lindeški. V spisku omenjeni neimenovani Žusemski je verjetno Hans I. Žusemski, ki je v listini ddo. 1413, IV. 4. omenjen kot glavar gradu Steničnjak (prp. StLA, citirano po Blaznik, *Historična topografija ... 2*, str. 568), delu dote Elizabete Krčko-Modruške, žene Friderika II. Celjskega.

²⁰⁵ V listini ddo. 1403, X. 21., Rim je omenjen v zvezi z dogodki iz leta 1399 »*Sigismundo capitaneo pro tunc terre Zagorie*« (MEZ 5, št. 172). Menim, da je s tem mišljen Sigmund Dobrnški.

²⁰⁶ Miljan, Grofovi Celjski ... Zagorsko knežstvo, in Miljan, Grofovi Celjski ... Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji. Žal avtorica predstavljenih podatkov na osnovi virov iz hrvaških in madžarskih arhivov ni povezala z viri iz slovenskih in avstrijskih arhivov. Na osnovi svojega znanja lahko dopolnim objavljene podatke z navajanjem v slovenski literaturi običajnih oblik priimkov plemiških rodbin: Abprecher (»*Apprehar*«), Baumkircher, Dienstl (»*Deinstel*«), Dobrna (»*Neubause*«), Glaner (»*Glaynar*«), Griebinger (»*Grebnynger*«), »Hanchyhar«, Kapfenstein, »Kasnar«, Katzendorf, Kraig (»*Kreiger*«), »Kuhinger«, Mayer-Fischer, Meusenreuter (»*Mesenraytere*«), Mindorfer, »Olsl«, Pirs (»*Piers*«), »Ratimpergar«, »Reutcher«, Sachs (»*Sax*«), Saurau (»*Zawurar*«), Sebiach (»*Sibreicher*«), »Stamm«, »Stooz«, »Trisel«, Vitanje (»*Weitensteins*«), »Walpoth«, Wernburger (»*Wernburg*«), »Zipser« in »Zmolyk«.

²⁰⁷ *Krška fevdna knjiga I*, fol. 240' in 233'.

²⁰⁸ Listina ddo. 1403, V. 20., Salzburg je dobila ime po ježu (nemško der Igel), na katerega spominja zaradi nič manj kot 56 pečatov na njej. Napisana je bila v več izvodih, ohranjena izvoda sta v Salzburgu (org. Archiv der Stadt Salzburg, fotografija Dopsch – Hoffmann Salzburg, str. 188 in Schopf, Igelbund) in Münchnu (org. BayHStA, fotografija MOM). O njej: Schopf, Igelbund.

²⁰⁹ Obseg dolgov nam nakazujejo številni vpisi v *Registrum Eberhardi* (SLA, objava Koller, *Registrum*), pa tudi številne ohranjene listine, tako mi je po MOM znanih najmanj 20 tovrstnih listin samo od julija do decembra 1403.

priskočil na pomoč Sigmund Dobrnški.²¹⁰ Kmalu zatem se je Eberhardov položaj še poslabšal, saj ga papež Bonifacij IX. kljub podpori rimsko-nemškega kralja Ruperta Pfalškega (1400–1410)²¹¹ ni potrdil, temveč je 4. II. 1404 s provizijo po intervenciji avstrijskega vojvode Viljema (1395–1406) postavil za salzburskega nadškofa dotedanjega freisinškega škofa Bertolda Wehingenja (1381–1410),²¹² sicer tudi Viljemovega kanclerja.

V tako zaostrenem položaju so 6. VII. 1404 Jude v Salzburgu²¹³ obtožili, da so najeli tatu, ki je zanje iz cerkve v Müllnu ukradel posvečene hostije. Zato so jih vse, verjetno okoli 70 ljudi, zaprli. Po za tiste čase običajnem mučenju so v kratkem času dosegli za obsodbo potrebna priznanja. Še več: zaslišani so priznali še več nakupov hostij in celo ritualni umor krščanskega dečka, kar je bila še posebej absurdna protijudovska obtožba. Oba glavna obtoženca sta v ječi naredila samomor. Že 10. VII. 1404 so na Eberhardov ukaz na grmadi sežgali skoraj vse Jude v Salzburgu in iz bližnjega Halleina. Prizaneseno je bilo samo 25 otrokom pod enajstim letom starosti, dvema nosečnicama in moškemu, ki so jih krstili oz. so se dali krstiti ter se tako spreobrnilo v krščanstvo. Nadškof je zaplenil judovsko premoženje, kar je bil verjetno dejanski motiv za pogrom. Pogrom se je razširil tudi na salzburski mesti Breže²¹⁴ in Ptuj.²¹⁵ Ptujski Judje so bili »samo« zaprti do 5. (kot je datiran nemški del listine, ali do 14., kot je datiran hebrejski del) IX. 1404, nato so bili izpuščeni in pregnani, njihovo premoženje pa je bilo zaplenjeno v korist nadškofa.²¹⁶ Izjemno je, da

se je listina o tem dogodku ohranila tako v nemški kot v hebrejski različici. Z njo je trinajst ptujskih Judov naznanilo zase in za svoje žene, dediče in vse svoje prijatelje in pomočnike, da se zaradi priprtja na Ptuj in zaplomb njihovih tamkajšnjih hiš, ki sta jih izvedla salzburski nadškof Eberhard in njegova cerkev, ne bodo maščevali in zanje ne bodo terjali odškodnine, kot tudi ne za imetje, ki jim je bilo zaplenjeno bodisi v Salzburgu, Brežah ali kjerkoli drugje. Listino sta pečatila ptujski mestni sodnik Friderik Plöchel in judovski sodnik v Mariboru Friderik (II.) Leupacher na prošnjo izstaviteljev, ki so jo še potrdili s svojim judovskim, torej hebrejskim, podpisom. Ptujška sinagoga je po pogromu postala cerkev Vseh svetih in Judovska ulica Ulica Vseh svetih. Čeprav se je na Ptuj leta 1432 ponovno naselila ena judovska družina, se ni obdržala,²¹⁷ in zato lahko trdim, da se po pogromu leta 1404 judovska skupnost na Ptuj ni več obnovila. Pogrom leta 1404 na Ptuj je sicer edini zanesljivi judovski pogrom v srednjem veku na ozemlju današnje Slovenije. Z njim so neločljivo povezani bratje Dobrnški: Eberhard kot pobudnik, Sigmund in Andrej pa kot verjetna izvajalca, vsekakor pa kot dobičkarja.

Del plena iz pogroma poleti 1404 sta konec leta 1404 oz. v začetku leta 1405 dobila nadškofova brata: Andrej hišo v Brežah,²¹⁸ skupaj s Sigmundom pa še hišo na Ptuj.²¹⁹ Verjetno sta bili hiši del nadškofovega plačila bratoma za opravljanje dveh zanj zelo pomembnih služb, saj se v listinah o predaji navedenih hiš Andrej prvič omenja kot glavar v Brežah,²²⁰ Sigmund pa prvič kot glavar v Salzburgu.²²¹ Prav v

²¹⁰ V prepisu ohranjena listina ddo. 1403, X. 27., Salzburg, kjer ga nadškof omenja kot svojega brata (Koller, *Registrum*, št. 12).

²¹¹ V prepisu ohranjeni listini ddo. 1403, VI. 8., Heidelberg in ddo. 1403, (po VI. 8.) (*RPIRb* 2, št. 2996 in 2999). Ker je z v prepisu ohranjeno listino ddo. 1404, XI. 25., Heidelberg (*RPIRb* 2, št. 3777) kralj Rupert določil pogajalce za pogajanje z nadškofovimi svetovalci, se zdi, da ni več verjel v možnost, da se Eberhard ohrani na čelu salzburske nadškofije.

²¹² O njem: Lackner, *Hof*, str. 299–307.

²¹³ Še mesec in pol pred pogromom je z listino ddo. 1404, V. 25. Salzburg nadškof Eberhard potrdil nakup hiše v Judovski ulici v Salzburgu, v kateri je bila sinagoga (Koller, *Registrum*, št. 60, cf. Wadl, *Geschichte*, str. 186). Notica o pogromu: *Registrum Eberhardi*, fol. 19v (Koller, *Registrum*, št. 62). Sicer pa o tem pogromu: Wenninger, IX. 2. *Zur Geschichte*, str. 748–749, Wadl, *Geschichte*, str. 185–187, Wenninger, Salzburg, str. 1291 (za posredovanje tega dela se zahvaljujem dr. Janezu Premku), Weiss, *Das Städtewesen*, str. 137, Dopsch, *Die Salzburger Juden / Salzburg Jewry*, str. 36, Vidmar – Hajdinjak, *Gospodje / Lords*, str. 34 in Hajdinjak, *Judje*, str. 78–82.

²¹⁴ O Judih v srednjem veku v Brežah: Wadl, *Geschichte*, str. 181–226. Po pogromu se v Brežah Judje ne omenjajo več.

²¹⁵ O Judih v srednjem veku na Ptuj (izbor): Rosenberg, *Beiträge*, s. v., Herzog, *Jüdische Grabsteine ... II.*, str. 61–67, 70–79 in 118–121, Vivian, *Le iscrizioni*, str. 249–260, Wadl, *Geschichte*, s. v., Wenninger, Pettau (za posredovanje tega dela se zahvaljujem dr. Janezu Premku), Špitzer, *Bne chet*, s. v., Weiss, *Das Städtewesen*, str. 131–133 in 136–138, Brugger, *Von den Ansiedlung*, s. v., Vidmar – Hajdinjak, *Gospodje / Lords*, str. 34–35, Hajdinjak, *Mesto*, str. 291–294 in Hajdinjak, *Judje*.

²¹⁶ Listina 1404, IX. 5. in 14. (org. HHStA, fotografija MOM in Hajdinjak, *Judje*, str. 80, za pomoč pri branju listine se za-

hvaljujem dr. Andreju Hozjanu iz Maribora v nemškem delu ter dr. Janezu Premku iz Ljubljane in dr. Michaelu Ronyu iz Izraela v hebrejskem delu).

²¹⁷ O Judih na Ptuj po pogromu leta 1404: Hajdinjak, *Judje*, str. 82–85.

²¹⁸ V prepisu ohranjena listina ddo. 1404, XI. 10., Salzburg (Koller, *Registrum*, št. 67).

²¹⁹ V prepisu ohranjena listina ddo. 1405, II. 2., Salzburg (Koller, *Registrum*, št. 72) in listina ddo. 1405, II. 2., Salzburg (org. HHStA, fotografija MOM).

²²⁰ O glavarjih v Brežah: Wadl, *Friesach*, str. 157. Od leta 1267 prvič omenjeno službo so običajno opravljali predstavniki najpomembnejših plemiških rodbin Koroške (Vivšniški, Silberberški, Kraigi) ali Štajerske (Liechtensteinski). Znanih je nekaj primerov z nadškofom sorodstveno povezanih glavarjev: Hartnid II. Vivšniški v letih 1351–1352 je bil nečak nadškofa Ortolf Vivšniškega, Pilgrim VI. Puchheimski leta 1374 je bil nečak nadškofa Pilgrima II. Puchheimskega in Nikolaj Ostroviški leta 1398 je bil sorodnik (bratranec?) nadškofa Gregorja Ostroviškega.

²²¹ O glavarjih v Salzburgu oz. salzburskih deželnih glavarjih: Dopsch, X. *Recht*, str. 948–949. Od leta 1268 prvič omenjeno službo so običajno opravljali predstavniki najpomembnejših plemiških rodbin Salzburske: Almski/Albenski, Felbenski, Frauenberški, Goldegi, Gutratski, Kuchlski, Törringerji, Überackerji in Wispecki/Wiesebachi. Toda tudi tukaj je znanih nekaj primerov z nadškofom sorodstveno povezanih glavarjev: v času nadškofa Pilgrima II. Puchheimskega so bili glavarji v Salzburgu nečak Henrik III. Neitberški v letih 1369–1374 in 1393, brat Alber IV. Puchheimski v letih 1366, 1374 in 1380 ter nečaka Pilgrim VI. Puchheimski leta 1384 in Alber V. Puchheimski leta 1387; v času nadškofa Gregorja Ostroviškega pa že omenjeni Nikolaj Ostroviški leta 1400.

tem času pa je tudi službo salzburskega vicedoma v Lipnici²²² po smrti prejšnjega vicedoma Hansa/Janeza iz Wigoltingena (1355–† pred 8. X. 1405)²²³, sicer tudi ptujskega župnika, začel opravljati sorodnik Dobrnških, najverjetneje mož po imenu neznane sestre bratov Dobrnških²²⁴ (Jurij I.) Stainwalt iz Fladnitza (1391–ok. 1438).²²⁵ To pomeni, da je nadškofov sorodnik upravljal velik del salzburskih posesti na Štajerskem, nadškofova brata pa sta bila njegova namestnika ne samo v najpomembnejšem salzburskem mestu na Koroškem, kar je bil Andrej morda do smrti, saj je bil skupaj s prvo ženo Dorotejo pokopan v dominikanskem samostanu v Brežah,²²⁶ temveč tudi v mestu Salzburg oz. za deželo Salzbursko, kar je bil Sigmund do začetka leta 1407.²²⁷ Izjemnost Sig-

²²² O vicedomih v Lipnici: Marx, *Das Salzburger Vicedomamt*. Že od začetka niso upravljali salzburske posesti na Zgornjem Štajerskem, od druge polovice 14. stoletja naprej pa tudi ne tiste v Posavju. Od leta 1234 prvič omenjeno službo so do začetka 15. stoletja običajno opravljali duhovniki, pogosto ptujski župniki (Hajdinjak, Mesto, str. 280–282), vendar tudi pripadniki manj vplivnih plemiških rodbin iz Štajerske, kot so bili Lipniški in Windischgrätz. Šele v 15. stoletju se pojavijo vicedomi, ki so nadškofovi sorodniki in/ali pripadniki vplivnih plemiških rodbin: Dietegen II. Emmerberški leta 1444, ki je bil brat nadškofa Friderika IV. Emmerberškega, Viljem (III.) Reisberški v letih 1448–1451 (Hajdinjak, Mesto, str. 275), ki je bil sorodnik nadškofa Janeza II. Reisberškega, Sigmund Weißpriški v letih 1461/65 (Hajdinjak, Mesto, str. 275 in 276–278), ki je bil brat nadškofa Burkharda II. Weißpriškega, Tomaž Stubenberški 1467–1468 in Andrej I. iz Kraiga v letih 1468–1479, ki je bil svak nadškofa Bernarda Rohrskega.

²²³ O njem: Hajdinjak, Mesto, str. 281.

²²⁴ Njeno identiteto nam razkriva njen grb v eni zmed grbovnih knjig Kristofove bratovščine na Arlbergu (BayHStA, *Münchner Handschrift*, fol. 134; risba grba Hupp, *Die Wappenbücher*, str. 135).

²²⁵ O njem: Hupp, *Die Wappenbücher*, str. 94 in 135, Pirchegger, *Landesfürst ... II.*, str. 269–271 (tudi genealoška preglednica) ter Marx, *Das Salzburger Vicedomamt*, str. 113–114. Pirchegger sicer navaja kot njegovo prvo ženo »1416? (Zofija?) Pottschacher«. Vicedom v Lipnici je bil kar 20 let (ok. 1406–ok. 1426), pred tem pa je bil kastelan gradu Deutschlandsberg leta 1405, nato pa salzburski oskrbnik gradu v Lipnici leta 1430, od leta 1432 tudi doživljenjsko.

²²⁶ Andrej se kot glavar v Brežah omenja poleg že omenjene listine iz leta 1404 (glej op. 197 in 218), samo še v listinah: da. (1415) (Koller, *Registrum*, št. 155) in ddo. 1420, VI. 9. (Tangl, *Reihe*, str. 433). Omemba prve žene in njenega pokopa v nedatiranem seznamu aniverzarijev dominikanskega samostana v Brežah (Zotter, *Der Dominikanerkonvent*, str. 712, št. (25)).

²²⁷ Sigmund se kot glavar v Salzburgu omenja poleg že omenjene listine iz leta 1405 (glej op. 219), še v listinah: ddo. 1405, VIII. 1., Salzburg (Koller, *Registrum*, št. 88), ddo. 1405, VIII. 14., Salzburg (Koller, *Registrum*, št. 90), ddo. 1405, XII. 31., Salzburg (Koller, *Registrum*, št. 103), ddo. 1406, IV. 7., Salzburg (Koller, *Registrum*, št. 112), ddo. 1406, XI. 11., Salzburg (org. HHStA, fotografija MOM), ddo. 1407, I. 10., Salzburg (org. BayHStA, fotografija MOM), ddo. 1407, I. 11. (org. BayHStA, fotografija MOM). Morda je postal glavar že konec leta 1403, saj se njegov predhodnik Wernhard (III.) Grans iz Uttendorfa omenja kot glavar v listinah ddo. 1403, V. 13. (org. HHStA, fotografija MOM) in ddo. 1403, VIII. 12. (org. HHStA, fotografija MOM). Vsekakor pa je prenehal opravljati službo v začetku leta 1407, saj se v tem letu že omenja njegov naslednik Ožbalt II. Törringer iz Steina, ki je bil glavar do leta 1413.

Grbi (Jurija I.) Stainwalta iz Fladnitza, njegove žene iz rodbine Dobrnških in sorodnika (brata?) Hertla iz Fladnitza iz münchenske grbovne knjige Kristofove bratovščine na Arlbergu (BayHStA, *Münchner Handschrift*, fol. 134; Hupp, *Die Wappenbücher*, str. 135).

mundovega opravljanja službe salzburskega glavarja se kaže tudi v tem, da sta bila tako njegov predhodnik Wernhard (III.) Grans iz Uttendorfa kot naslednik Ožbalt II. Törringer iz Steina predstavnika salzburskega plemstva. Če k temu dodamo še nova denarna posojila,²²⁸ ne preseneča, da se mu je nadškof za dolg, ki je narastel na 3050 zlatnikov, leta 1406 oddolžil s podelitvijo oskrbnitva kastelanstva gradu Pišece (nemško Pischätz)²²⁹ pri Brežicah s pripadajočimi posestmi in posestmi v uradu Sevnica.²³⁰

Čeprav je bil Sigmund v začetku februarja 1405

²²⁸ Pred 27. III. 1405 nastali dopis k prepisu listine iz leta 1403 (glej op. 210) z omembo dolga 1300 zlatnikov in prepisu ohranjena listina ddo. 1406, IV. 7., Salzburg o novem posojilu 750 zlatnikov (Koller, *Registrum*, št. 112).

²²⁹ O gradu Pišece: Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 254–255, Stopar, *Grad, Blaznik, Historična topografija ... 2*, str. 73–74, Stopar, *Grajske stavbe ... 5*, str. 58–63 in Kos, D., *Vitez*, str. 339–341.

²³⁰ V prepisu ohranjena listina ddo. 1406, VII. 2., Salzburg, v kateri je omenjenih 31 vasi z 222 kmetijami in 5 polkmetijami (Koller, *Registrum*, št. 35).

v Salzburgu, ga zaradi smrti prve žene Agneze Rifniške konec istega zimskega meseca najdemo v Celju.²³¹ Sodeč po besedilu listine, ki omenja samo njene neimenovane otroke²³² iz njenega prvega zakona z Jurijem Vrbovskim (1391–1395, † pred 25. II. 1405),²³³ se zdi, da Sigmund z Agnezo ni imel otrok. Listina je nastala zaradi spornih zadev glede dediščine Agnezinih otrok, katerih varuh je bil sam grof Herman II. Celjski, in Sigmundom kot njihovi očimom. V listini torej ni navedena vsa Agnezina dediščina, ki ni bila majhna, že glede na to, da je imel njen oče Martin II. Rifniški (1338–1401, † pred 6. X. 1404)²³⁴ v fevdu gradova Rifnik in Šalek (nemško Schallegg).²³⁵ Od obeh gradov je kasneje omenjena Agnezina polovica gradu Rifnik,²³⁶ kar verjetno pomeni, da je imela tudi polovico gradu Šalek. Vsekakor se v tej listini ne omenja ta ne Rifnik in ne Šalek, pa tudi kasneje ni nikjer ostalo zabeleženo, da je Sigmund imel kaj opraviti s tema gradovima. Iz listine lahko razberemo, da je Agneza namenila po sto funtov (denaričev) minoritom v Celju in dominikankam v Velesovem. Iz tega lahko tudi sklepamo, da je bila v enem izmed teh samostanov pokopana in glede na to, da se bo kasneje omenjala v darovnici sestre Katarine za celjske minorite,²³⁷ je verjetno, da je bila pokopana v njihovem samostanu. Na listini je ohranjen Sigmundov pečat, ki je odtis nedvomno enega lepših pečatnikov tistega časa. Na pečatu lahko razberemo novo inačico grba Dobrnskih, ki je tudi prvi ohranjeni primer njihovega popolnega grba: na ščit heraldično desna (torej iz leve) stranska konica,

Pečat Sigmunda I. Dobrnskega na listini ddo. 1405, II. 25., Celje (org. ARS 1063 št. 4402, fotografija: ARS).

ostri/zaprti šlem, šlemno ogrinjalo iz vrtnic in šlemni okras: krokar s krono na glavi z razprtimi krili in s prstanom v kljunu.

Morda se je Sigmund Dobrnski prav zato, ker z Agnezo Rifniško ni imel otrok, kmalu poročil z žal po imenu neznano ženo.²³⁸ Verjetno leta 1406 ali 1407 sta brata Sigmund in Andrej Dobrnska dobila v fevd od svojega brata nadškofa Eberharda oskrbo njegove (nadškofijske) polovice gradu Greifenfels²³⁹ pri Zrelcu (nemško Ebenthal in Kärnten) zahodno od Celovca. To polovico Greifenfela je salzburska nadškofija pridobila ok. leta 1400, ko jo je takratnemu nadškofu Gregorju predal njegov sorodnik Jurij I. Hanauvski (1379–1412)²⁴⁰ v zameno za doživljenjsko glavarstvo v Sevnici in Brežicah.²⁴¹ Kmalu zatem, v začetku leta 1408, sta Sigmund in Andrej v Salzburgu polovico gradu Greifenfels, ki je bil njuna prosta lastnina, predala salzburski nadškofiji in jo od

²³¹ Listina ddo. 1405, II. 25., Celje (org. ARS, citirano po GZS, opis pečata: oblika: okrogel $2r = 3,2$ cm; napis: »S. sigismundi newenhausers«, podoba: v mandorli sestavljena shema z grbovnim ščitom, šlemom in šlemnim okrasom, grb: stranska konica, usmerjena naprej na ščit in krokar s krono na glavi z razprtimi krili in s prstanom v kljunu kot šlemni okras).

²³² V listinah ddo. 1427, VII. 20. (org. StLA št. 5117, Weiss, *Das Städtewesen*, s. d.) in ddo. 1427, XII. 21. (org. StLA št. 5132, Weiss, *Das Städtewesen*, s. d.), ki sta nastali ob predaji Agnezine polovice Rifnika, se omenja neporočena Agneza, na dvoru Celjskih živeča hčerka Nikolaja Galla iz Pukštajna, kot prejemnica 100 funtov denaričev, ko se bo poročila. Glede na to menim, da je bila Nikolajeva žena neimenovana hči Agneze Rifniške iz njenega prvega zakona.

²³³ V meni znanih virih je prvič omenjen ob poroki z Agnezo Rifniško v sicer neohranjeni listini da. 1391 (Luschin von Ebengreuth, *Die Reichenacker*, str. 95, št. 30). V letih 1393–1395 je bil kastelan gradu Klevevž (Otošec, Stari grad, str. 63 in Bizjak, *Srednjeveški obračuni ... 2*, str. 338). Umril je pred omembo v listini iz leta 1405 (glej op. 231).

²³⁴ O njem: Luschin von Ebengreuth, *Die Reichenacker*, str. 83 in 87 (genealoška preglednica).

²³⁵ O gradu Šalek: Orožen, *Das Bistum ... V*, str. 147–152, Pirchegger, *Die Grafen*, str. 177–178, Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 222–224, Blaznik, *Historična topografija ... 2*, str. 383–384, Stopar, *Grajske stavbe ... 4*, str. 91–95 in Kos, D., *Vitez*, str. 375–375.

²³⁶ Listini iz leta 1427 (org. StLA št. 5117, Weiss, *Das Städtewesen*, s. d.) in ddo. 1427, XII. 21. (org. StLA št. 5132, Weiss, *Das Städtewesen*, s. d.).

²³⁷ Listina ddo. 1417, VI. 20. (org. StLA št. 4656, Weiss, *Das Städtewesen*, s. d.).

²³⁸ Omenjena v že omenjeni listini iz leta 1406 (glej op. 228).

²³⁹ V prepisu ohranjena nedatirana listina (Koller, *Registrum*, št. 40, datacija: št. 39 ima datacijo 1406, XI. 28., Salzburg, št. 41 pa (1407), I. 17.). O gradu Greifenfels: Weiß, A., *Kärnten's Adel*, str. 70–71, Kohla – Moro, *Kärntner Burgenkunde ... 1*, str. 92, Kohla – Metnitz – Moro, *Kärntner Burgenkunde ... 2*, str. 50–51 in Wiessner – Seebach, *Burgen ... 2*, str. 61–62.

²⁴⁰ V meni znanih virih je prvič omenjen v listini ddo. 1379, V. 1. (org. HHStA, fotografija MOM), sicer pa o njem: Heissenberger, *Die Adelswappen*, str. 62 (»I. 1380« in »II. 1388–1412«). Grad Greifenfels je leta 1356 kupil njegov oče Volfhard I. (1335–1357), dvorni mojster vojvode Albrehta II., od Ostroviških (MDC 10, št. 460). Neugotovljena stopnja sorodstva izhaja iz že omenjenega nadškofovega sorodnika Nikolaja Ostroviškega, katerega prva žena Diemuta († pred 28. I. 1370) je bila rodbine Hanauvskih. Poleg Jurija I. Hanauvskega se omenja tudi njegov »Vetter« Jurij II. Hanauvski (ok. 1400–1409).

²⁴¹ Dve nedatirani listini da. (ok. 1400) Jurija I. Hanauvskega in ena nedatirana listina da. (ok. 1400) nadškofa Gregorja (vse org. HHStA, fotografija MOM).

nadžkofa Eberharda dobila nazaj v fevd tudi za svoje potomce.²⁴² To je bila druga polovica gradu Greifenfels, ki jo je skoraj zagotovo dobil Andrej kot doto svoje druge žene Klare ((1429/41) 1430),²⁴³ hčerke Friderika III. Hanauvskega (1357–† (po 29. IX.) 1413).²⁴⁴ Grad Greifenfels je tako postal bivališče Dobrnskih na Koroškem za šest naslednjih generacij vse do leta 1588, ko ga bodo zapustili zaradi novozgrajenega dvorca Ebenthal. Kljub temu pa bo Greifenfels ostal sestavni del polnega plemiškega naziva Dobrnskih do izumrtja obeh vej rodbine.

Sigmunda Dobrnskega kmalu po koncu opravljanja službe salzburškega glavarja najdemo ponovno v službi grofa Hermana II. Celjskega. Ko je slednji 10. VII. 1407 v Celju izdal ustanovno listino za samostan kartuzijanov Pleterje, je listino za njegove sinove Friderika II. (* ok. 1378–† 9. VI. 1454), Hermana III. († 30. VII. 1426) in Ludvika († 1417) pečatilo tudi šest »*die edeln vnd lieb getrew*« sopečatnikov. Med njimi je na prvem mestu naveden Sigmund Dobrnski, »*vnsern ritter*«. ²⁴⁵ Tako torej ni nenavadno, da je bil Sigmund Dobrnski od leta 1409 do leta 1417 v Slavoniji v službi ne samo Hermana II. Celjskega, temveč tudi njegove hčerke Barbare (* 1392–† 11. VII. 1451),²⁴⁶ od leta 1401 zaročenke in od leta 1405, dejansko pa od leta 1408, ko je dosegla starost 16 let, žene 24 let starejšega ogrskega kralja Sigmunda Luksemburškega (* 14. II. 1368–† 9. XII. 1437), kasneje sicer tudi rimsko-nemškega kralja oz. cesarja in češkega kralja. Najprej je bil leta 1409 glavar gradu Garić (madžarsko Garics)²⁴⁷ pri Garešnici, ki je sicer pripadal zagrebski škofiji, vendar je bil v letih 1409–1419 v posesti kraljice Barbare Celjske,

nato pa v letih 1409–1417 kastelan oz. glavar gradov Mali Kalnik in Veliki Kalnik (madžarsko Kiskemlék in Nagykemlék)²⁴⁸ pri Križevcih, ki sta sicer pripadala kralju Sigmundu, vendar sta bila prav tako v letih 1409–1419 v posesti kraljice. Barbara Celjska je sicer od leta 1407 do leta 1413 večino časa prebivala v Budimu ali pa v Slavoniji,²⁴⁹ kjer ji je Sigmund Luksemburški leta 1409 odkazal dohodke za izpolnitev jutrnje in ji zato poleg tridesetine in kunovine prepustil več gradov in mest.²⁵⁰ Te Barbarine posesti gotovo niso bile naključno izbrane, saj so bile blizu posesti njenega očeta Hermana II. v Medžimurju in Zagorju. Žal iz meni dostopnih virov o tem obdobju kariere Sigmunda Dobrnskega nisem mogel razbrati kakšnih posebej vznemirljivih dogodkov, razen sicer običajnih posestnih sporov z zagrebskim kapitljem. Glede na itinerarij kraljice Barbare²⁵¹ pa lahko sklepam, da je bila zagotovo v neposrednem stiku s Sigmundom Dobrnskim verjetno septembra in oktobra leta 1410 ter novembra leta 1412, ko je bila v Garešnici, in gotovo oktobra leta 1412, ko je bila v Kalniku. Tako ostajajo zasluge Sigmunda Dobrnskega za Barbaro Celjsko in/ali Sigmunda Luksemburškega, za katere je bil, sodeč po Sigmundovem nagrobniku in oltarju sv. Sigmunda na Ptujski Gori, nagrajen s članstvom v Zmajevemu redu, v podrobnostih še vedno neznane. Vsekakor pa so morale biti te zasluge dovolj pomembne, da je Sigmund Dobrnski, kot samo vitez, postal član tako prestižnega reda, kot je bil Zmajev

²⁴² Listina ddo. 1408, I. 22, Salzburg Sigmunda in Andreja (org. HHStA, fotografija MOM) in v prepisu ohranjena listina ddo. 1408, I. 22., Salzburg Eberharda (Koller, *Registrum*, št. 53).

²⁴³ Omenjena kot vdova v listinah da. (1429/41) (Lang – Metnitz 1971, št. (I)146–2 in št. (I)218–3), ddo. 1430, II. 13. (org. KLA A 818, citirano po Weberrig, *Landeshauptmannschaft*, str. 80–81 ter Leitner, *Genealogische Anmerkungen*, str. 97 in 108 op. 50) in ddo. 1430, VI. 27. (org. HHStA, fotografija MOM).

²⁴⁴ V meni znanih virih je prvič omenjen v listini ddo. 1357, XII. 31., Dunaj (*MDC 10*, št. 488), sicer pa o njem: Heissenberger, *Die Adelswappen*, str. 62 (samo »pečatil 1407–1413«).

²⁴⁵ Listina ddo. 1407, VII. 10., Celje (org. ARS, fotografija MOM, Mlinarič, *Kartuzija*, str. 104–107 ter Dolinar et al., *Samostani*, str. 121 (fotografija) in 145). Listino so pečatili še Jurij Silberberški, Hermanov dvorni mojster Konrad Färber, Poplajn iz Vitanja, Friderik Lindeški in Ludvik Sachs, glej op. 204.

²⁴⁶ O točnih datumih Barbarine zaroke, poroke in kronanja: Wertner, *Zur Genealogie*, str. 38–39. O Barbarinih posestih v Slavoniji: Mályusz, *Kaiser*, str. 91–92 in Pálosfalvi, Barbara, str. 296. Menim, da o njej še vedno ni preseženo delo: Chilian, *Barbara*.

²⁴⁷ Listina ddo. 1409, IX. 23. (*MEZ 5*, št. 255) v kateri je omenjen kot »*Sigismundo, capitaneo gubernatori*« (= grofa Hermana Celjskega) *de Garigh et Gerzenches*. O gradu Garić: Szabo, *Sredovječni gradovi*, str. 105–106 in 107 (Sl. 96), Engel, *Magyar középkori adattár*, s. v., Regan, *Plemićki grad in Miletić, Plemićki gradovi*, s. v.

²⁴⁸ Listine ddo. 1409, X. 28., ddo. 1409, XI. 23., ddo. 1410, I. 20., ddo. 1410, VIII. 29., ddo. 1414, VI. 26., ddo. 1414, IX. 18. (vse Engel, *Magyar középkori adattár*, s. v.), ddo. 1411, IX. 14., (Čazma), ddo. 1412, VIII. 1., Budim, ddo. 1412, VIII. 25., (Čazma), ddo. 1412, X. 16., Zagreb, ddo. 1412, XI. 15., Križevci (*MEZ 5*, št. 279, 294, 296, 300 in 305), ddo. 1414, VI. 26., ddo. 1414, IX. 18. (obe Engel, *Magyar középkori adattár*, s. v.), ddo. 1415, VI. 11., Đakovo, ddo. 1415, VII. 4., (Čazma) (*MEZ 5*, št. 359 in 360), ddo. 1417, VIII. 17. (Engel, *Magyar középkori adattár*, s. v.) in 1417, XII. 24., Konstanca (*MEZ 5*, št. 390). O gradovih Mali Kalnik in Veliki Kalnik: Kukuljević-Sakcinski, Grad (na str. 285–290 o obdobju kastelana Sigmunda iz Neuhausela oz. *de Nova domo*), Szabo, *Sredovječni gradovi*, str. 83–84, 92 (Sl. 78), 93 (Sl. 79), 94–98 in 103 (Sl. 90 in 91), Engel, *Magyar középkori adattár*, s. v. in Miletić, *Plemićki gradovi*, s. v.

²⁴⁹ Zanesljive navedbe bivanja v Slavoniji (in Čakovcu): Engel – Tóth, *Királyok*, str. 169–172: 31. X. 1407: Dubrava, 9. I. 1408: Čakovec, 28. IX. 1408: Samobor, 29. VIII. 1410: Virovitica, 27. IX. 1410 in 5. X. 1410: Garešnica, 19. XII. 1410: Đakovo, 2. X. 1412: Koprivnica, 16. X. 1412: Kalnik, 15. XI. 1412: Križevci, 25. XI. 1412: Garešnica, 17. XII. 1412, 1.–7. I. 1413, 3. II. 1413: Virovitica, 1.–6. IV. 1413: Stari grad, danes Jagjedovec pri Koprivnici.

²⁵⁰ Vseh šest gradov je bilo v županiji Križevci: poleg omenjenih treh še grad Stari grad, danes Jagjedovec (madžarsko Kóvár oz. Kókapronca) pri Koprivnici, kjer je bil Barbarin kastelan leta 1414 Gašper »*Ratimpergar*«, grad Stupčanica (madžarsko Szaplonca) pri Daruvarju in grad Velika, danes Kraljeva Velika (madžarsko Velike) pri Kutini; za vse gradove gl. Szabo, *Sredovječni gradovi*, str. 99, 109–110 (tudi Sl. 97 in 98) in 118, Engel, *Magyar középkori adattár*, s. v. in Miletić, *Plemićki gradovi*, s. v. Mesta, katerih dohodke je dobila Barbara, so bila Zagreb, Virovitica in Požega, slednji tudi z dohodki županije.

²⁵¹ Glej op. 249.

red (latinsko običajno *Societas Draconistrarum*),²⁵² ki sta ga 12. XII. 1408 v Budimu ustanovila ogrski kralj Sigmund in njegova žena Barbara. Z ustanovitvijo Zmajevega reda je kralj Sigmund želel povezati svoje najbolj pomembne ogrske vazale²⁵³ nominalno v boj proti sovražnikom krščanstva in ogrskega kraljestva, dejansko pa z osebno prisego zvestobe predvsem za svojo politiko.

Ceprav pisni viri o podrobnostih Sigmundovih let v Slavoniji molčijo, o tem ne molči ljudsko izročilo. Tudi v Sloveniji je znano, da je po hrvaškem ljudskem izročilu Barbara Celjska »Črna kraljica«: ohola in zlobna ženska, ki ima ljubljence črnega krokarja. Če jo je kdo razjezil, je nanj spustila svojega ljubljence, ki je bil tako močan in krvoloč, da je ljudem izkopal oči in jim trgal meso, lase, brke, brado, dokler niso umrli. Prvi je to izročilo v povezavi z gradom Medvedgrad nad Zagrebom zabeležil sredi 19. stoletja hrvaški zgodovinar Ivan Kukuljevič-Sakcinski,²⁵⁴ August Šenoa pa je na osnovi tega motiva napisal pesem *Zmajska kraljica*. Legenda ima tudi inačice iz Like, okolice Senja in iz Kalnika. V kalniški inačici²⁵⁵ nastopa kot ljubimec »Črne kraljice« Sigmund »Neuhäusel«, kastelan Velikega Kalnika. Njuno ljubezensko gnezdo je bil grad Mali Kalnik, katerega ruševine se danes imenujejo Pusta Barbara. Zaradi kraljičine ljubezni je kastelan postal prevzet. Bil je nasilen do podložnikov in hotel si je prilastiti posesti zagrebskega kapitlja v Varaždinskih Toplicah. Ta se je zaradi tega pritožil kralju Sigmundu in ljubezenska afera je bila razkrita. Kaj se je zgodilo z ljubimcem,

iz izročila ni znano, kraljico pa je dal kralj zapreti v grad Mělník (nemško Melnik) na Češkem. Ljudsko izročilo o »Črni kraljici« ima vsaj v delu o Sigmundu Dobrnskem kot kastelanu obeh gradov na Kalniku zgodovinsko jedro. Tudi črni krokar v medvedgradski inačici ima lahko povezavo s krokarjem kot delom grba Sigmunda Dobrnškega. Poseganje po posesti zagrebskega kapitlja ni bilo tuje kalniškemu kastelanu. Dejstvo je tudi, da je leta 1419 prišlo do spora²⁵⁶ med Barbaro Celjsko in Sigmundom Luksemburškim zaradi obojestransko očitane nezvestobe. V Sigmundovem primeru so bili očitki upravičeni, ni pa povsem jasno, koliko so bili upravičeni v Barbarinem primeru. Vsekakor je bila Barbara s hčerko Elizabeto (* 7. X. 1409–† 19. XII. 1442) do božiča leta 1419 pregnana v okolico danes romunskega mesta Oradea (madžarsko Nagyvárad). In slednjič: Mělník je grad, na katerem je Barbara kot vdova živela in tudi umrla. Ne glede na to, da bi bila ljubezenska afera Barbara Celjske in Sigmunda Dobrnškega zanimiva poživitev slovenske srednjeveške zgodovine, dejstva govorijo proti njeni resničnosti. Namreč, težko si predstavljamo, da bi »rogonosec« Sigmund Luksemburški nagradil ljubimca svoje žene s članstvom v Zmajevem redu. Tudi starost domnevnih ljubimcev ni najbolj običajna: Barbara se je rodila leta 1392, Sigmund pa se kot polnoletni prvič omenja leta 1395, kar pomeni, da je bil rojen najmanj okoli leta 1375/77 in zato vsaj 15 let starejši. Možno pa je, da je Barbara kot otrok spoznala Sigmunda Dobrnškega v rojstnem Celju in mu je bila zato kasneje bolj naklonjena kot drugim. Od nevoščljivosti do obrekovanja pa še danes ni težko priti. K Sigmundovemu bivanju na Kalniku je potrebno dodati še en potencialno zanimiv detalj. V prvotno leta 1421 podružnični, od leta 1440 pa župnijski cerkvi sv. Brcka (slovensko sv. Bričija) v naselju Kalnik se je cerkveni ladji ohranila freska *Mučeništvo sv. Petra iz Verone z donatorjem*, katere avtor je slikar z zasilnim imenom Mojster severnoitalijanskega kroga in je bila z nedavno datacijo hrvaškega umetnostnega zgodovinarja Zdenka Baloga postavljena v prvo četrtino 15. stoletja.²⁵⁷ Po dosedanjih mnenjih je donator bodisi ogrski kralj Ladislav I. Anžuvinski (1342–1382) ali Sigmund Luksemburški, bodisi član rodbine Gorjanskih ali grof Herman II. Celjski. Glede na obleko donatorja gre nedvomno za osebo plemiškega rodu. Po mojem mnenju ne gre za vladarja, saj bi v tem primeru pričakovali krono ali kakšno drugo znamenje vladarskega položaja. Ob glavi donatorja je sicer viden grbovni ščit, a žal z neprepoznavnim grbom. Barve grba ne spominjajo na barve grba Dobrnških. Menim, da kljub temu ne moremo izključiti možnosti, da je naslikani donator Sigmund Dobrnški.

²⁵² O Zmajevem redu (izbor): Lövei, Der ungarische Drachenorden, str. 64–67, Lövei, Hoforden, str. 251–263 in Lövei et al., Der Drachenorden, str. 337–356. Opis znamenja Zmajevega reda v ustanovni listini: »... za znamenje ali simbol (reda) smo izbrali znak ali sliko zmaja, skrčenega v obliki kroga, z repom navrtim okoli vratu ...« (Lövei, Hoforden, str. 258, fotografija listine Lövei et al., Der Drachenorden, str. 338).

²⁵³ Med 24 ustanovnimi člani reda so bili despot Štefan Lazarevič, Herman II. in Friderik II. Celjska, Nikolaj II. in Ivan Gorjanska, pa tudi »prekmurški« Nikolaj IV. Széchy. V red so bili pogosto sprejeti tudi plemiči, ki niso imeli posesti na Ogrskem, vendar so služili Sigmundu Luksemburškemu. Tako je postal član reda na državnem zboru v Nürnbergu leta 1431 tudi viteški pesnik Oswald Wolkensteinski, sicer Tirolec, ki mu je služil kot diplomat. Člani reda so postali tudi nekateri plemiči, ki s Sigmundom niso imeli neposredne povezave in mu zato niso prisegli osebne zvestobe. Že 16. II. 1409 v Sopronu se je redu pridružil vojvoda Ernest Železni s skupino 24 avstrijskih in štajerskih plemičev, ki so obljubili, da se bodo držali njegovih obveznosti do Sigmunda, njegove žene Barbare in ogrskih članov reda. Kakšen je bil pomen Zmajevega reda, se kaže ob Sigmundovem obisku Anglije, ko je 24. V. 1416 postal član najbolj prestižnega angleškega reda Reda hlačne podveze (angleško *Order of the Garter*), njegov gostitelj angleški kralj Henrik V. pa član Zmajevega reda.

²⁵⁴ Kukuljevič-Sakcinski, Događaji, str. 129–131: menil je, da je »Črna kraljica« Barbara Celjska, vendar je del izročila o krokarju povezan z Beatriko Frankopansko († po 10. III. 1510), vdovo Ivaniša († 12. X. 1504), nezakonskega sina ogrskega kralja Matije Korvina (1458–1490), in to zaradi tega, ker so imeli Hunyadi v grbu krokarja, ki je sicer vrani podoben ptič iz istega rodu vrane (*Corvus*).

²⁵⁵ Miletič, *Plemički gradovi*, str. 29.

²⁵⁶ Chilian, *Barbara*, str. 39–43.

²⁵⁷ Podrobno o freski in novi dataciji: Balog, Ciklus, sicer pa Balog, *Križevačko-kalniška regija*, str. 61–62 in 196 (fotografija).

Kalnik, ž. c. sv. Brcka, ladja, freska Mučeništvo sv. Petra iz Verone z donatorjem (Mojster severnoitalijanskega kroga, prva četrtina 15. stoletja; fotografija: Balog, Križevačko-kalnička regija, str. 196). Morda je donator Sigmund I. Dobrnski, ki je bil v letih 1409–1417 kastelan oz. glavar gradov Veliki in Mali Kalnik.

Podelitve fevdov krške škofije v letih 1413, 1414 in 1415²⁵⁸ kažejo, da je Sigmund Dobrnski zelo verjetno v času službovanja v Slavoniji vsaj občasno prihajal na Štajersko. Obenem pa prav nakupi teh v fevd podeljenih posesti kažejo na njegovo premožnost, ki je morda izvirala iz zaslužka v Slavoniji. Sigmunda Dobrnškega od konca leta 1417, ko je zadnjič omenjen v Slavoniji, pa do leta 1421, ko je omenjen skupaj s svojim bratom Andrejem pri sprejemanju fevdov krške škofije,²⁵⁹ ne najdemo v virih. Vsekakor se je njegovo službovanje v Slavoniji končalo najkasneje leta 1419, ko je Sigmund Luksemburški Barbari Celjski zaradi domnevne nezvestobe odvzel njene slavonske posesti. Do konca življenja se Sigmund

Dobrnski omenja samo še na Štajerskem. Tako je bil leta 1422 posestnik vinograda v »*inn Ternawcz*« (verjetno Trnovec pri Nazarju).²⁶⁰ Leta 1423 je grof Herman II. Celjski v Celju razsojal spor nadškofa Eberharda in njegovega brata Sigmunda Dobrnškega s Henrikom Apfalterjem in pokojnim Jakobom »*Lasnikg*«. ²⁶¹ Dokaz Sigmundovega ugleda je njegov položaj med 150 z imeni navedenimi plemiči, ki so 13. XI. 1424 v Gradcu po smrti vojvode Ernesta Železnega (1402–1424) opravili dedni poklon njegovemu bratu vojvodu Frideriku IV. (1406–1439), regentu bratovih dežel in skrbniku njegovih otrok: Sigmund Dobrnski je naveden takoj za gospodi kot drugi med vitezi.²⁶² Od leta 1425 se Sigmund Dobrnski omenja kot glavar v Brežicah, kar je bila služba, ki jo lahko pojasnimo z dejstvom, da je bil salzburški nadškof še vedno njegov brat Eberhard. V tej funkciji se Sigmund prvič omenja 12. V. 1425, ko mu verjetno v Celju njegova svakinja Katarina Rifniška s soglasjem svojega moža Henrika Getzersdorferja proda dežel-noknežje fevde na Koroškem in pri Slovenj Gradcu.²⁶³ Listino pečatijo za Katarino, ki nima pečata, Erazem I. Lihtenberški (1406–1444, † pred 19. VII. 1445),²⁶⁴ dvorni mojster grofov Celjskih, njen mož Getzersdorfer ter celjski (trški) sodnik Henrik Erlauer (1413–1425, † (verjetno) pred 11. IV. 1451),²⁶⁵ iz česar lahko sklepam, da je bila verjetno izdana v Celju. Vzrok za pečatenje dvornega mojstra Erazma Lihtenberškega ni bil samo v tem, da je bil v tem času eden najbolj uglednih plemičev v službi Celjskih,²⁶⁶ pač pa gotovo predvsem v tem, da je bil sin Ane, sestre tukaj omenjene Katarine in Agneze, prve žene Sigmunda Dobrnškega. Kmalu zatem, 7. VI. 1425,²⁶⁷

²⁶⁰ Listina ddo. 1422, VI. 24. (org. ARS, citirano po GZS).

²⁶¹ Listina ddo. 1423, VIII. 29., Celje (prp. StLA št. 4929a, Weiss, *Das Städtewesen*, s. d.).

²⁶² »*Hie sind vermerkt di lantleut in Steier, den ich hertzog Friedreich von gots gnaden hertzog ze Osterreich etc. gebulldigt hab und seu mir herwider.*« (Mell, A., *Grundriß*, str. 150, op. 752).

²⁶³ Listina ddo. 1425, V. 25. (org. StLA št. 5027, Weiss, *Das Städtewesen*, s. d.).

²⁶⁴ V listini iz leta 1417 (glej op. 237) Katarina omenja svoji pokojni sestri Ano (ženo Bertolda Lihtenberškega) in Agnezo (ženo Sigmunda I. Dobrnškega), v listinah iz leta 1427 (glej op. 236) Erazma Lihtenberškega Katarina imenuje »vetter«, kar po Preinfalk, Rodbina, str. 364 pomeni: očetov brat ali njegov sin (bratranec); nečak; (običajno enako star ali mlajši) krvni sorodnik. O njem (izbor): Zwiedineck-Südenhorst, *Das gräflich Lamberg'sche Familienarchiv*, str. 12/136, Zennegg-Scharffenstein, *Urkundenregesten*, str. 265–267, Lanjns, Schwab-Lichtenberg, str. 629, Pirchegger, *Die Grafen*, str. 175–176, Domenig, »*tuon kunt*«, str. 113, Kos, D., *Vitez*, str. 172 in Slana, Grad Lihtenberk, str. 419–420 (tudi genealoška tabela) in 421 (genealoška tabela).

²⁶⁵ V listini ddo. 1413, II. 14., Marienburg (ROT 2, št. 1768) je naveden kot »zakladnik rimske kraljice Barbare«. V spremstvu grofa Hermana II. Celjskega je bil na koncilu v Konstanzi (*Chronik*, str. 201).

²⁶⁶ O njem: Weiss, *Das Städtewesen*, str. 238 in 255.

²⁶⁷ Listina ddo. 1425, VI. 7., Celje (org. ARS, citirano po GZS). V njej je navedenih kot gradu pripadajoča posest 23 celih, 4 polovične in glavnem puste kmetije, mlin in 4 novine v bližnjih krajih.

²⁵⁸ *Krška fevdna knjiga I*, fol. 83–84 (1413: pri Dobrni 2 kmetiji, 39 posesti, 3 mline, dvor in 5 vinogradov), fol. 84–84' (1414 (navedeni 1418: fol. 97): pri Dobrni 10 kmetije in destina, ki jih je kupil od Jošta I. Helfenberškega, in pri Šentjurju 25 kmetij, 6 posesti, 6 domcev, 2 mlina, dvor in gornina, ki jih je kupil od Popla Vitanjskega) in fol. 97' (dvor »zu hard«, ki ga je kupil od bratov »Ayshaimer«). Koropec, Srednjeveška Dobrna, str. 216–217.

²⁵⁹ *Krška fevdna knjiga I*, fol. 93' (fevdi pri Dobrni, kupljeni od Hansa Lindeškega) in fol. 94 (fevdi na Bizeljskem, kupljeni od Hansa Kozjanskega).

je Sigmund v Celju potrdil, da je grof Herman II. podelil v fevd njemu, njegovemu (nedavno) pokojnemu bratu Andreju in njunim moškim potomcem grad Forhtenek (nemško Forchtenegg)²⁶⁸ pri Šošanju s pripadajočimi posestmi, kar jim je bilo pred tem vse »od sovražnikov odvzeto«. Žal ni navedeno, kdo so bili ti sovražniki, vsekakor pa mu je Forhtenek pripadal po njegovi prvi ženi Agnezi Rifniški, kar pa ni navedeno v listini.²⁶⁹ Zelo izpoveden del omenjene listine je, ko Sigmund obljublja »zase in za otroke njegovega prej omenjenega brata in njihove dediče, ki so sinovi«, da bo z gradom Forhtenek služil grofom Celjskim. To pomeni, da Sigmund sam ni imel otrok, medtem ko je njegov brat imel iz prvega zakona vsaj hčer Uršulo, ki se je leta 1412²⁷⁰ poročila s Kolomanom Windischgrätzom (* 1378/80–† 1433),²⁷¹ in vsaj enega, po imenu neznanega sina. Potem ko je v začetku leta 1427 umrl salzburški nadškof Eberhard III., je postal novi nadškof Eberhard IV. Starhemberski (1427–1429). Sigmund Dobrnski je kljub spremembi v Salzburgu ohranil svoj položaj glavarja v Brežicah. Kot takšnega ga srečamo kmalu po izvolitvi novega nadškofa v Brežicah,²⁷² ko kot njegov svetovalec potrdi umestitev Ahaca Rajhenburškega (1394–† pred 1. I. 1433)²⁷³ na grad Rajhenburg. 8. X. 1427

na Ptuj²⁷⁴ se Sigmund z novim nadškofom v svojem imenu in kot skrbnik svojih (pra)nečakov Sigmunda II. (1427–† 1463)²⁷⁵ in Volfganga I. (1427–1487),²⁷⁶ vnukov svojega pokojnega brata Andreja, poravna o terjatvah in zahtevah glede nadomestila škode za službo in škode v vojni nadškofije.

Po skoraj 24 letih škofovanja je v začetku leta 1427 umrl brat Sigmunda Dobrnskega nadškof Eberhard.²⁷⁷ Kot je bilo že opisano, se je njegovo škofovanje začelo dramatično. Razmere so se umirile leta 1406, ko se je njegov protikandidat freisinski škof Bertold odpovedal salzburški stolici v zameno za letno izplačilo 2000 zlatnikov. Eberhard se je udeležil koncila v Konstanci, na katerega je prišel v spremstvu 64 konjenikov. Za primerjavo: grofa Hermana II. in Friderika II. Celjska je spremljalo kar 300 konjenikov.²⁷⁸ Na koncilu nadškof ni imel opaznejše vloge, se je pa v koncilске kronike zapisal zaradi pomoči revežem in spravljivosti. Prav ta značajska lastnost ga je ob geografski legi Salzburske med deželami avstrijskih vojvod Habsburžanov in bavarskih vojvod Wittelsbachov postavila za posrednika v pogostih sporih med njimi. Zato je večina njegove vladavine potekala v zadovoljstvo podanikov. Izjema v njegovi miroljubnosti je bila udeležba v križarski vojni kralja Sigmunda Luksemburškega proti husitom leta 1420. Tudi sicer je večkrat sodeloval s Sigmundom Luksemburškim, kar je še posebej zanimivo v luči zgoraj opisanih stikov Sigmunda Dobrnskega z Barbaro Celjsko. Na območju današnje Slovenije je bil zagotovo leta 1408, ko je v Brežicah potrdil trgu Sevnica njegove privilegije.²⁷⁹ Med njegove dosežke sodita tudi sprememba že omenjenega gradu Neuhaus pri Salzburgu v utrjeno poletno rezidenco nadškofov in gradnja kapele sv. Ane v salzburški stolnici. V tej, danes zaradi barokizacije stolnice izginuli kapeli, je bil pokopan.

²⁶⁸ O gradu Forhtenek: Orožen, *Das Bisthum ... V*, str. 441–456, Pirchegger, *Die Grafen*, str. 179, Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 205–206, Blaznik, *Historična topografija ... 1*, str. 189–191, Stopar, *Grajske stavbe ... 4.*, str. 24–25 in Kos, D., *Vitez*, str. 273–274.

²⁶⁹ Z listino ddo. 1360, VII. 30., Celje (org. HHStA, prp. StLA št. 2752, Luschin von Ebengreuth, *Die Reichenecker*, str. 95, št. 22) je Hans III. Rogaški potrdil, da mu je grof Ulrik I. Celjski podelil v fevd grad Forhtenek s pripadajočimi posestmi in da bo v primeru, da bi njegovi otroci umrli, grad s posestjo pripadal njegovemu »vetter« Martinu II. Rifniškemu, če pa ne njemu, pa njegovemu nečaku Andreju »von Obrenen«. Hči Martina II. Rifniškega je bila Agneza, prva žena Sigmunda I. Dobrnskega. Sodeč po listinah iz leta 1427 (glej op. 236) je Agneza podedovala polovico gradu Rifnik, ki pa ga je po njeni smrti podedovala njena sestra Katarina. Ta je podedovala tudi grad Salek. Verjetno je Agneza zato dobila pravice do dedovanja gradu Forhtenek. Sigmund je tako po Agnezi Rifniški podedoval samo pravice do gradu Forhtenek in nobenih pravic do gradov Rifnik in Salek. S »sovražniki« so verjetno mišljeni Friderik II. Turner, ki se je konec 14. stoletja začel imenovati tudi po Forhteneku oz. njegov zet Jošt I. »Guelcz«, ki je prevzel grb Turnskih (cf. njegov grb v BayHStA, *Münchner Handschrift*, fol. 118v; risba Hupp, *Die Wappenbücher*, str. 115) in se je prav tako imenoval po Forhteneku, ter njegovi potomci, ki pa so se izključno imenovali po Forhteneku.

²⁷⁰ Listina ddo. 1412, VI. 5. (StLA, Landrecht Neuhaus, citirano po Leitner, *Genealogische Anmerkungen*, str. 97 in 108 op. 51).

²⁷¹ O njem: Hönisch, *Zur Geschichte*, str. CXXXIX, Witting, *Die Wappen*, str. 568, Bruckmüller, *Die Adels- und Bürgerwappen*, str. 115–116. Njegov najstarejši sin se je verjetno po Sigmundu Dobrnskemu imenoval Sigmund in je začetnik t. i. sigmundinske linije rodbine.

²⁷² Zapis v fevdni knjigi nadškofa Eberharda IV. z datumom 1427, (po II. 4.), Brežice (Lang, *Die Salzburger Leben ... III.*, št. 87/1).

²⁷³ O njem: Schäffer, *Reinprecht*, str. 370, op. 62 in Hajdinjak, *Rajhenburški*, str. 737.

²⁷⁴ Listini ddo. 1427, X. 8., Ptuj (org. HHStA, fotografija MOM, Muchar, *Geschichte ... VII.*, str. 194–195) in ddo. 1427, X. 8., Ptuj (Chmel, *Geschichte Kaiser Friedrichs IV. ... 1.*, str. 50, op.).

²⁷⁵ Prvič omenjen še kot mladoleten v listini ddo. 1427, X. 8., Ptuj (org. HHStA, fotografija MOM, regest Muchar, *Geschichte ... VII.*, str. 194–195). Glede na to, da se v spisku podedovanih fevdov iz leta 1430 omenja skupaj z bratom in brez skrbnika (org. HHStA, regest Tomaschek, *Regesten*, str. 101, št. 333), je takrat moral biti že polnoleten. Letnica smrti izhaja iz nagrobnika njega in njegove žene v Vetrinju (Leitner, *Genealogische Anmerkungen*, str. 98 in 99, Abb 7: fotografija).

²⁷⁶ Prvič omenjen v istih virih kot brat. Njegova zadnja omemba v listini ddo. 1487, X. 15. (prp. *A. C. P. vol. XII.*, fol. 369v, Nadškofijski arhiv Videm/Udine, citirano po prp. StLA).

²⁷⁷ Glej op. 176.

²⁷⁸ *Chronik*, str. 32 in 24, najpomembnejši spremljevalci grofov Celjskih in salzburškega nadškofa: *Chronik*, str. 201 in 202–203.

²⁷⁹ Listina ddo. 1408, X. 31., Brežice (prp. (1875) StLA št. 4360a, Weiss, *Das Städtewesen*, s. d.).

Nagrobnik Sigmunda I. Dobrnškega v cerkvi Marije Zavetnice na Ptujski Gori, okoli 1430: nad grbovnim ščitom in pod šlemom znamenje Zmajevskega reda (fotografija: Boris Hajdinjak).

»Po smrti z življenjem obdan«

Po oktobru leta 1427 se Sigmund I. Dobrnški v virih ne omenja več kot živ. Najbrž ne bomo nikoli vedeli, kakšne so bile okoliščine njegove smrti. Vse, kar vemo o njej, je to, da je bil 13. IV. 1429 pokopan v romarski, danes tudi župnijski, cerkvi Marije Zavetnice na Ptujski Gori.²⁸⁰ Za pogreb so poskrbeli

²⁸⁰ O cerkvi na Ptujski Gori (izbor): Orožen, *Das Bisthum ... I.*, str. 491–510, Orožen, *Das Bisthum ... V.*, str. 539, Orožen, *Das Bisthum ... VIII.*, str. 592, Stegenšek, *Božja pot*, Stele, *Ptujška gora ...* 1940, Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 100–101, Stele, *Ptujška gora ...* 1966, Koropec, *Srednjeveški Vurberk*; Koropec, *Srednjeveška Dobrna*, Koropec, *Med Dravo*; Koropec, *Davčni popis*; Zadnikar, *Ptujška gora*, Vidmar, *ustanovi-*

skrbniki takrat še vedno mladoletnih glavnih dedičev pranečakov Sigmunda in Volfganga Dobrnških. Verjetno je bil kraj, ki ga je Sigmund imenoval »dom«, Dobrna in ne Ptujška Gora. Prav ta detajl pa nam ob ustanovitvi beneficija sv. Sigmunda v pravkar dokončani romarski cerkvi kaže na to, da si je gotovo želel, da se ga po smrti spominja čim več ljudi, če že ni imel neposrednih potomcev. Sigmund Dobrnški, vitez prestižnega Zmajevskega reda in plemič s kariero v treh deželah Salzburški, Slavoniji in Štajerski, je za ohranjanje spomina nase izbral ustrezen kraj, saj je bilo v 15. stoletju zaradi množice romarjev včasih potrebno maše brati celo ob oltarju na prostem, naselje ob cerkvi pa je kmalu postalo trg.²⁸¹

Takratne in sedanje obiskovalce Ptujске Gore najbolj očitno na Sigmunda I. Dobrnškega spomni njegov nagrobnik²⁸² iz rdečega salzburskega marmorja, vzdignjen v vzhodni del južne stene južne ladje. Nagrobnik je pravokotne oblike z razmerjem stranic 1: 2, sicer pa sodi med heraldične nagrobnike. V poglobljenem polju je v reliefu izveden grb rodbine pokojnika: v ščitü heraldično desna (torej iz leve) stranska srebrna konica, ki ščit razdeli na (zgoraj) rdeče in (spodaj) črno polje. Zanimivo je, da je kipar za barve v grbu uporabil ploščo belega marmorja in črnega apnenca, ki ju je natančno vdela v grbovni ščit. Nad grbovnim ščitom je šlem, na katerem je kot šlemni okras krokar z razprtimi krili in s prstanom v kljunu ter krono na glavi.²⁸³ Grb obdaja bogato akantovo listje, v katerem nad grbovnim ščitom in pod šlemom komajda opazimo majhno podobo v krog skrčenega zmaja, kar je znamenje Zmajevskega reda. Zgoraj nagrobnik zaključuje usločen lok, okrašen z rastlinjem in slepimi trlisti. Po robu nagrobnika je napis v gotski minuskuli: »Nach Christes gepurd tausent cccc und in dem xxix jar ist hie begraben des mittichs nach mi(sericordi)a d(omi)ni der edel vest ritter her

tev, Peskar, *Bazilika*, Höfler, *Ustanovitve*, Peskar, *Arhitektura*, Vidmar, *Kiparska oprema in Höfler*, *Stensko slikarstvo*.

²⁸¹ Regesta izgubljenih listin, ki sta bili verjetno leta 1498, gotovo pa leta 1543 na gradu Vurberk; oltar na prostem: »*Ain lateinischer erlaubbrief vom patriarchen zu Aglern, in dem erlaubt, daß, wan so vil volgg an die Neustift kumbt, dass man am altar außser der kirchen mess lesen soll oder mag.*« in trške pravice: »*Ein Urlaub von Kaiser Friederichen iarlichen den nägsten tag nach unser frauen schiedung ain iarmarkt an der Neustift zu halten. Des datum stet im 1447. iar.*« (Loserth, *Das Archiv ... Supplement* 2, str. 27/95, št. 21 in str. 26/94, št. 3).

²⁸² O nagrobniku (izbor): Orožen, *Das Bisthum ... I.*, str. 495, Zahn – Siegenfeld, *Nachwort*, str. 79 (»† pred 9. III. 1429«), Stegenšek, *Božja pot*, str. 6 in 8, Cevc, *Srednjeveška plastika*, str. 297 (Sl. 294) in 300, Stele 1966, str. 54–55, 73, sl. 44 in 126, Zadnikar, *Ptujška gora*, str. 89–90 in 91 (fotografija), Leitner, *Genealogische Anmerkungen*, str. 97 (»† pred 9. III. 1429«) in 108, op. 59 (»... m(ar)ia d(omi)ni ...«), Peskar, *Bazilika*, str. 190 (fotografija) in 191–193 in Vidmar, *Kiparska oprema*, str. 115 (tudi slika 05.02.).

²⁸³ Skoraj povsem isti je grb na Sigmundovem pečatu iz listine ddo. 1405, II. 25., Celje (org. ARS, citirano po GZS): razlikuje se po tem, da je tukaj heraldično leva, torej iz desne, stranska konica, napis: »*S. sigismundi newenhawser*« (fotografija pečata Kos, D., *Vitez*, str. 267, sl. 78).

Oltar sv. Sigmunda v cerkvi Marije Zavetnice na Ptujski Gori, okoli 1430, sprednja stran: v sredini sv. Sigmund z znamenjem Zmajevega reda, levo sv. Barbara in desno sv. Erazem (fotografija: Boris Farič).

Sigmund von Newhaws aus dem Schelichtal re(quiet)cat i(n) pa(ce).« ali v prevodu »Leta 1429 po Kristusovem rojstvu je bil tukaj pokopan v sredo po (nedelji) misericordia domini plemeniti in hrabri vitez gospod Sigmund iz Dobrne v Saleški dolini. Naj počiva v miru!«²⁸⁴ Nagrobnik, ki je bil verjetno narejen v Salzburgu kmalu po Sigmundovi smrti, nedvomno sodi med najbolj kakovostne gotske nagrobne v Sloveniji. Najverjetneje sta ga kot glavna dediča naročila Sigmundova pranečaka Sigmund in Volfgang.

Ni pa to edini spomin na Sigmunda I. Dobrnškega na Ptujski Gori, saj je pred smrtjo ustanovil beneficij sv. Sigmunda²⁸⁵ in ga tudi razmeroma bogato

Oltar sv. Sigmunda v cerkvi Marije Zavetnice na Ptujski Gori, okoli 1430, leva stran: grb Sigmunda I. Dobrnškega (fotografija: Polona Vidmar).

obdaroval s posestmi blizu Ptujске Gore: podložniki v Doklecah in gorninami na Janškem Vrhu.²⁸⁶ Kma-

²⁸⁴ Zaradi drugačnega branja dela »nach m'ia d'ni«, ki ga nekateri berejo kot »nach m(ar)ia d(omi)ni«, je datum pokopa ponekod napačno datiran kot 9. III. 1429. Ker je bila leta 1429 velika noč v nedeljo, 27. III. 1429, je bila nedelja *Misericordias Domini*, to je druga nedelja po veliki noči, 10. IV. 1429 in sredo po njej je 13. IV. 1429.

²⁸⁵ Njegovo ustanoviteljstvo izhaja iz vizitacijskega zapisnika, nastalega v letih 1544/45: »Des fillials Unser Lieben Frauen an der Neustift ... So ist noch ein stiftt allda gewest, so herr Sigmundt von Neubauß gestiftt hat, durch Georgen und Wolffgann-gen von Neubauß widerumb eintzogen worden.« (Orožen, *Das Bisthum ... I.*, str. 491 (napačna datacija »1567«) in Höfer, *Die landesfürstliche Visitation*, str. 248–249). Ime beneficija oz. oltarja je po meni znanih virih prvič izpričano z imenom sv. Sigmunda v listini ddo. (1486, IX. 19.) kot »cappellani sancti Sigismundi in Monte Graciarum« (prp. StLA, žal poznam listino samo po Blaznik, *Historična topografija ... 2*, str. 182), kot sv. Sigmunda in sv. Ožbalta pa v listini ddo. (1491, IX. 10.), Videm kot »Simonis Ysenhausen rectoris cappellanie altaris sanctorum Sigismundi et Osualdi siti in cappella beate Virginis Montis Graciarum prope Petouiam« (prp. *Protocolli Bd. XIV*,

fol. 506 Nadškofijska knjižnica Videm/Udine, citirano po prp. StLA).

²⁸⁶ Ker si je Sigmundov naslednik Jurij II. Dobrnški pred letom 1531 prisvojil posesti beneficija in jih leta 1531 prepustil svojemu bratu Volfangu II. (Koropec, *Srednjeveška Dobrna*, str. 218), se posesti omenjajo v leta 1542 nastali imenjski cenitvi Volfgangovega gospodstva Dobrna: v Doklecah 12 družin in na Janškem Vrhu 10 sogornikov (Koropec, *Srednjeveška Do-*

lu po njegovi smrti sta najverjetneje njegova pranečaka Sigmund in Volfgang naročila tudi altar,²⁸⁷ ki danes stoji blizu nagrobnika ob prvem južnem slopu cerkve.²⁸⁸ Oltar sv. Sigmunda ni samo eden redkih, temveč tudi izjemno kvalitetnih primerov gotskih oltarjev z ozemlja današnje Slovenije. Oltarni nastavek je oblikovan kot dokaj nenavadna tridelna omara trapezaste oblike s tremi nišami z bogato profiliranimi ostenji. Osrednji kip sv. Sigmunda stoji na bogato profiliranem podstavku z grbovnim ščitom, okoli katerega se ovija zmaj, v katerem lahko spet prepoznamo znamenje Zmajevega reda.²⁸⁹ V stranskih poševno prirezanih nišah sta na podobnih podstavkih z grbovnima ščitoma kipa levo sv. Barbare in desno sv. Erazma. Mamljiva, čeprav za zdaj nedokazljiva hipoteza je, da se za omenjenima svetnikoma skrivata imeni Sigmundovih staršev. Čeprav so kipi poškodovani, pa se je na njih kot tudi na velikem delu oltarja ohranila še prvotna polikromacija. Le ob straneh je barvna plast že močno obledela, zato pa tu bolj od izraza prihajata reliefni upodobitvi grba Dobrnskih v plitvih nišah, okrašenih na vsaki strani z lepim krogovičjem v obliki trolistov. Na obeh straneh je grbovni ščit s šlemom, šlemnim pokrivalom in krokarjem s prstanom v kljunu kot šlemnim okrasom.

Oba spomenika Sigmunda I. Dobrnškega sodita med najbolj kvalitetne dele cerkve na Ptujski Gori. Pokojni umetnostni zgodovinar Marijan Zadnikar je z imenovanjem cerkve na Ptujski Gori za »*visoko pesem slovenske gotike*« najbolj jedrnat povzel izjemni pomen, ki ga ima ta umetnostni spomenik v slovenski umetnostni zgodovini. Toda Ptujška Gora je še

vedno zelo obiskani kraj, ki ga danes ne obiskujejo samo romarji, pač pa tudi turisti, ki so nenazadnje »moderna« oblika romarjev. Gotovo ne vsi, a še vedno dovolj številni opazijo Sigmundova spomenika. In zato lahko rečemo s parafrazo znanega srednjeveškega pregovora »*Sredi življenja smo s smrtjo obdani*«, da je Sigmund »*po smrti z življenjem obdan*«.

VIRI IN LITERATURA

KRATICE

ADB = *Allgemeine Deutsche Biographie* 1–45. Leipzig: Duncker & Humblot, 1875–1912

AMSI = *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* 1–51/52, Parenzo 1885–1939/40 (1942)

AÖG = *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 1–33 oz. *Archiv für österreichische Geschichte* 34, Wien 1848.

ARS = Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

AVGT = *Archiv für Vaterländische Geschichte und Topographie*, Klagenfurt.

BayHStA = Bayerisches Hauptstaatsarchiv / Bavarski glavni državni arhiv, München.

BKStGQ = *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* 1–32, Graz 1864–1902/03, nadaljevanje kot **BESStG** = *Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichte* N. F. 1 (33)–9 (41), Graz 1903–1918 in nadaljevanje kot **BESStGQ** = *Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichtsquellen* N. F. 10 (42)–17 (49), Graz 1931–1970

CD = Objavljeni viri in literatura

CDI = Objavljeni viri in literatura

CeKL 1 = Objavljeni viri in literatura

Codex Figdor = Objavljeni viri in literatura

ČZN = *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1–35, Maribor 1904–1940 in (n. v.) 1 (36)–, Maribor, 1965.

DL = Diplomatičari Levéltár / Arhiv listin (iz časa pred bitko pri Mohaču), Magyar Országos Levéltár / Državni arhiv Madžarske, Budapest / Budimpešta

DOZA = Deutschordenszentralarchiv / Centralni arhiv Nemškega viteškega reda, Wien / Dunaj

FRA = Objavljeni viri in literatura

GZL = Objavljeni viri in literatura

GZS = Neobjavljeni viri ter Objavljeni viri in literatura

HHStA = Österreichisches Staatsarchiv / Avstrijski državni arhiv, Wien / Dunaj, Haus-, Hof- und Staatsarchiv

FVVSt = *Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark*, Graz.

IMK = Izvestja muzejskega društva za Kranjsko 1–19, Ljubljana 1891–1909

KLA = Kärntner Landesarchiv / Koroški deželni arhiv, Klagenfurt / Celovec

MCC = *Mittheilungen der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischer*

brna, str. 220–221 in Koropec, Med Dravo, str. 347). Verjetno tudi prvotno število podložnikov in gornin ni bilo drugačno. V urbarju gospodstva Dobrna iz leta 1582 se posesti več ne omenjajo (Koropec, Srednjeveška Dobrna, str. 222). O posestvih beneficij glej tudi: Orožen, *Das Bisthum ... I.*, str. 499–500, Koropec, Srednjeveški Vurberk, str. 120 in Koropec, Davčni popis, str. 519.

²⁸⁷ O oltarju (izbor): Orožen, *Das Bisthum ... I.*, str. 499–500, Stegenšek, *Božja pot*, str. 6, 8 in 23, Cevc, *Srednjeveška plastika*, str. 144–145, 146 in 147 (Sl. 124), Stele 1966, str. 36–38 (tudi sl. 22) in 80, Zadnikar, *Ptujška gora*, str. 86–88 (tudi fotografiji), Vidmar, Ustanovitev, str. 827 in 844–846 (tudi fotografija), Vidmar – Hajdinjak, *Gospodje / Lords*, str. 60–61 (tudi fotografija), Peskar, *Bazilika*, str. 139 in 142–146 (tudi fotografije) ter Vidmar, Kiparska oprema, str. 114, 138 (slika 05.32), 139–140 (tudi slika 05.33). Datacijo izdelave oltarja prevzema po Vidmarjevi, medtem ko ga Cevc in Peskar datirata z »okoli 1410«, Zadnikar pa s »prva desetletja 15. stoletja«.

²⁸⁸ V že omenjeni listini iz leta 1487 (glej op. 276) se navaja, da Volfgang iz Dobrne razmišlja o tem, da bi beneficij prestavil na neko drugo, dostojnejše mesto v cerkvi.

²⁸⁹ V navedenih umetnostnozgodovinskih delih (glej op. 280) so tudi številne ilustracije, ki omogočajo primerjavo s ptuj-skogorskima primeroma. Velja opozoriti na še en primer z ozemlja Slovenije, na katerega je opozoril že Cevc, *Srednjeveška plastika*, str. 300: znamenje Zmajevega reda je tudi na nagrobniku, ki ga je dal leta 1438 narediti Konrad II. Pesniški za svojega očeta Ulrika II. in svojega brata Hansa II. Nagrobnik je bil prvotno v cerkvi minoritskega samostana na Ptuj, danes pa je v lapidariju Pokrajinskega muzeja Ptuj Ormož v nekdanjem dominikanskem samostanu.

Denkmale I. Folge Wien 1856–1874, II. Neu Folge Wien 1875–1901 in III. Folge Wien 1902–1918

MDC = Objavljeni viri in literatura

MEZ = Objavljeni viri in literatura

MGSLK = *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde* 1, Salzburg.

MIÖG Ergänzungsband = Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband, Wien.

MHK = *Mitteilungen des Historischen Vereins für Krain*, 1–23, Laibach 1846–1868

MMK = *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 1–20, Laibach 1866 in 1889–1907

MOM = Neobjavljeni viri

MSLA = Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Graz.

NDB = *Neue Deutsche Biographie*. Berlin: Duncker & Humblot

NÖLA = Niederösterreichisches Landesarchiv / Spodnjeavstrijski deželni arhiv, St. Pölten

NŠAL = Nadškofijski arhiv Ljubljana

OÖLA = Oberösterreichisches Landesarchiv / Zgoranjeavstrijski deželni arhiv, Linz

org. = originalna listina

prp. = prepis listine

QugLSt = Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, Graz: Historische Landeskommission für Steiermark.

RH = Objavljeni viri in literatura

RHSt = Objavljeni viri in literatura

RI = Objavljeni viri in literatura

ROT = Objavljeni viri in literatura

RPIRb = Objavljeni viri in literatura

SA = Stiftsarchiv

s. d. = sub dato

SHS = *Studia Historica Slovenica*, Maribor.

SLA = Salzburger Landesarchiv / Salzburški deželni arhiv, Salzburg

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv / Štajerski deželni arhiv, Graz / Gradec

s. v. = sub voce

UBOÖ = Objavljeni viri in literatura

UBS = Objavljeni viri in literatura

UBSt = Objavljeni viri in literatura

VHLSt = Veröffentlichungen der Historischen Landes-Kommission oz. Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark, Graz.

VHVNdB = *Verhandlungen des Historischen Vereins für Niederbayern*, Landshut.

VStLA = Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Graz.

VZA = *Vjestnik s Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva* 1–20, Zagreb 1899–1918.

ZBLG = *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, München.

ZČ = *Zgodovinski časopis*, Ljubljana.

ZHVSt = *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*, Graz.

NEOBJAVLJENI VIRI

org. ARS = Arhiv Republike Slovenije. SI AS 1063 Zbirka listin, 1163–1868

Celjska fevdna knjiga = prp. Josip Mravljak po prp. v StLA, Pokrajinski arhiv Maribor, PAM/1529, škaltla 4

DL = Diplomatai Levéltár, Magyar Országos Levéltár, Budapest: <http://mol.arcanum.hu/dldf/opt/a100111.htm?v=pdf&a=start>

GZS = Otorepec, Božo: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 1246–1500*. Tipkopis na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU v Ljubljani.

org. KLA / AT-KLA = Kärntner Landesarchiv: <http://www.landearchiv.ktn.gv.at/klais/>

Krška fevdna knjiga I = KLA, Hs. 2/8

MOM = *Monasterium.Net. Evropski virtualni arhiv listin*: <http://www.monasterium.net>.

org. StLA = Steiermärkisches Landesarchiv, Allgemeine Urkundenreihe (AUR)

Stadl, Franz Leopold von: *Hellglänzender Ehrenspegel des Hertzogthumb Steyer V*. 1731ff. StLA, Ms. 28/5 (nekoč Hs. 286/5).

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Adam, Stane: *Grad Kamen in njegovi prebivalci do konca Ortenburžanov II. del*. Doneski za zgodovino Radovljice v srednjem veku 5. Radovljica, 2000.

Balog, Zdenko: *Križevačko-kalnička regija u srednjem vijeku*. Škrinja: knjižnica Matice hrvatske Križevci 11. Križevci: Matica hrvatska Križevci, 2003.

Balog, Zdenko: *Ciklus zidnih slikarija u lađi crkve svetog Brcka na Kalniku – ikonografsko-ikonološka studija*. *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, 12, 2010, str. 142–154.

Baraga, France: Šentrupert v Kapiteljskem arhivu Novo mesto. *Župnija Šentrupert: zgodovinske osnove leta 1993: 1393–1993*. Šentrupert: Župnijski urad, 1993, str. 43–74.

Bitschnau, Martin: *Burg und Adel in Tirol zwischen 1050 und 1300: Grundlagen zu ihrer Erforschung*. Mitteilungen der Kommission für Burgenforschung und Mittelalter-Archäologie: Sonderband 1 = Sitzungsberichte der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse 403, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1983.

Bizjak, Matjaž: *Ratio facta est: gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospodstev na Slovenskem*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 2. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003.

Bizjak, Matjaž: *Srednjeveški obračuni freisinške škofije*. Del 2, *Obračuni gospodstev Škofja Loka 1399–1401 in Klevevž 1395–1400*. *Loški razgledi*, 53, (2006), str. 315–368.

- Bizjak, Matjaž: [Srednjeveški obračuni freisinske škofije]. Del 3, Obračuni gospostva Škofja Loka 1437–1439. *Loški razgledi*, 54, 2007 (2008), str. 353–380.
- Bizjak, Matjaž: Otokar Blagoviški. *Zbornik občine Lukovica II* (ur. Stanko Pelc). Ljubljana: Viharnik, 2014, str. 187–200.
- Blaznik, Pavle: *Zemljiška gospostva v območju freisinske dolenske posesti*. Razprave I. razreda SAZU IV/6. Ljubljana: SAZU, 1958.
- Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 1: (A–M)*. *Historična topografija Slovenije II*. Maribor: Obzorja, 1986.
- Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 2: (N–Ž)*. *Historična topografija Slovenije II*. Maribor: Obzorja, 1988.
- Braunmüller, Benedikt: Die lobsamen Grafen von Bogen. *VHV Ndb*, 18, 1874, str. 87–146.
- Braunmüller, Benedikt: Die bescholtenen Grafen von Bogen. *VHV Ndb*, 19, 1875, str. 3–66.
- Bruckmüller, Elisabeth: *Die Adels- und Bürgerwappen im Raume Graz bis Bruck im Mittelalter*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Karl-Franzens-Universität in Graz. Graz 1975.
- Brugger, Eveline: Von den Ansiedlung bis zur Vertreibung – Juden in Österreich im Mittelalter. Eveline Brugger et al.: *Geschichte der Juden in Österreich*. Wien: Ueberreuter, 2006, str. 123–227.
- Brunner, Karl: *Herzogtümer und Marken. Von Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert*. Österreichische Geschichte 907–1156, Wien: Ueberreuter, 1994.
- Brunner, Walter – Otorepec, Božo: Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv. *MStLA*, 44/45, 1995, str. 61–208.
- Bucelin, Gabriel: *Germaniae topo-chrono-stemmatographia sacra et profana Pars tertia, In Qua Brevis admodum atque utili compendio, quae prima & secunda Parte desiderati poterunt*. Francofurti Ad Mœnum: Sumptibus Christiani Balthasaris Kühnen, 1672.
- CD 17 = *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae XVII. Listine 1386–1394* (ur. Tadija Smičklas – Stjepan Gunjača – Jakov Stipišić). Zagreb: JAZU, 1981.
- CDI = *Codice diplomatico istriano* (ur. Pietro Kandler). Trieste: Tipografia del Lloyd Austriaco, [1846–1855].
- CeKL 1 = *Celjska knjiga listin I.: Listine svobodnih gospodov Žvoneških do leta 1341* (ur. Dušan Kos). Ljubljana: ZRC SAZU – Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1996.
- Cevc, Emilijan: *Srednjeveška plastika na Slovenskem. Od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1963.
- Chilian, Hans: *Barbara von Cilli*. Inaugural-Dissertation der hohen philosophischen Fakultät der Universität Leipzig zur Erlangung der philosophischen Doktorwürde. Borna/Leipzig: Robert Noske, 1908.
- Chmel, Joseph: *Geschichte Kaiser Friedrichs IV. und seines Sohnes Maximilian 1. Geschichte K. Friedrichs IV. vor seiner Königswahl*. Hamburg: Friedrich Perthes, 1840.
- Chronik des Constanzer Concils 1414–1418 von Ulrich Richtental* (ur. Thomas Martin Buck,). Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2010.
- Codex Figdor = Botenbuch der Bruderschaft St. Christoph auf dem Arlberg. Tiroler Handschrift »Codex Figdor«, Tiroler Landesarchiv* (ur. Werner Köfler, Eduard Widmoser). Innsbruck – München: Südtirol-Verlag, 1976 (dostopno na: http://bilderserver.at/wappenbuecher/TirolerHandschriftOSPv2_52z2/; 15. X. 2011).
- Czoernig, Carl von: *Görz Oesterreich's Nizza: nebst einer Darstellung des Landes Görz und Gradisca 1. Das Land Görz und Gradisca: mit Einschluss von Aquileja*, Wien: Braumüller, 1873.
- De Franceschi, Camillo: I Castelli della Val d'Arsa. Ricerche storiche. *AMSI*, 15, št. [1–2] in št. [3–4], 1899, str. 152–197 in str. 199–264.
- Deuer, Wilhelm: Bau- und kunstgeschichtliche Streifzüge durch die Gemeinde Neuhaus. *Neuhaus: Geschichte und Gegenwart: ein Gemeindebuch für alle* (ur. Wilhelm Wadl). Klagenfurt: Kärntner Landesarchiv, 2008, str. 181–204.
- Documenti per la storia del Friuli II. (dal 1326 al 1332)* (ur. Giuseppe Bianchi). Udine: Onofrio Turchetto, 1845.
- Dolinar, France M. et al.: *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem – Die Klöster in der mittelalterlichen Urkunden in Slovenien: [razstava Arhiva Republike Slovenije]*. Publikacije Arhiva Republike Slovenije. Katalogi 13. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1993.
- Domenig, Christian: »tuon kunt«: die Grafen von Cilli in ihren Urkunden (1341–1456). Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doktor der Philosophie, Universität Klagenfurt, Fakultät für Kulturwissenschaften, Klagenfurt, 2004.
- Donin, Richard Kurt: *Wildeg. Verändter und vermehrter Abdruck aus: Jahrbuch für Landeskunde und Heimatschutz von Niederösterreich und Wien 1926 u. 1927*. Wien: Verl. d. Vereines für Landeskunde u. Heimatschutz von Niederösterreich u. Wien, 1927.
- Dopsch, Heinz: VIII. 2. Salzburg im 15. Jahrhundert. *Geschichte Salzburgs. Stadt und Land I/2* (ur. Heinz Dopsch – Hans Spatzenegger). Salzburg: Anton Pustet, 1983, str. 487–593.
- Dopsch, Heinz: X. Recht und Verwaltung. *Geschichte Salzburgs. Stadt und Land I/2* (ur. Heinz Dopsch – Hans Spatzenegger). Salzburg: Anton Pustet, 1983, str. 867–950.
- Dopsch, Heinz: Die Salzburger Juden im Mittelalter bis zum ihrer Ausweisung 1498 / Salzburg Jewry in the Middle Ages up to Their Expulsion in 1498.

- Juden in Salzburg: History, Cultures, Faltes: [zur gleichnamigen Ausstellung im Salzburger Museum Carolino Augusteum, Ausstellungszeitraum: 26. Juli 2002 bis 12. Januar 2003]* (ur. Helga Embacher). Salzburg: Pustet, 2002, str. 23–37.
- Dopsch, Heinz - Hoffmann, Robert: *Salzburg – die Geschichte einer Stadt*. München: Anton Pustet, 2008².
- Dopsch, Heinz - Lipburger, Peter M.: IX. 1. Die rechtliche und soziale Entwicklung. *Geschichte Salzburgs. Stadt und Land I/2* (ur. Heinz Dopsch - Hans Spatenegger). Salzburg: Anton Pustet, 1983, str. 675–746.
- Doppler, Adam: Die ältesten Original-Urkunden des fürsterzbischöflichen Consistorial-Archives zu Salzburg. *MGSJK*, 12, 1872, str. 179–342.
- Ebner, Herwig: *Burgen und Schlösser in der Steiermark 2. Mürztal und Leoben*, Wien: Birken, 1979².
- Engel, Pál: *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia (CD-ROM)*. Budapest: Arcanum, 2001.
- Engel, Pál -Tóth, Norbert C.: *Királyok és királynék itineráriumi (1382–1438)*. Subsidia ad historiam mediae aevi Hungariae inquirendam / Segédletek a középkori magyar történelem tanulmányozásához 1. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akad., 2005.
- Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten. Neue Folge. Band XVI: Bayern und Franken* (ur. Detlev Schwennicke). Berlin: J. A. Stargardt, 1995.
- FRA II/35 = Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis. Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisinischen Besitzungen in Österreich II. Urkunden 1300–1364* (ur. Joseph von Zahn). Fontes rerum Austriacarum II/35, Wien: Gerold, 1871.
- FRA II/51 = Urkunden und Regesten zur Geschichte des Benedictinerstiftes Göttweig 1. (1058–1400)* (ur. Adalbert Dungal - Adalbert Fr. Fuchs). Fontes rerum Austriacarum II/51, Wien: Gerold, 1901.
- FRA II/79 = Lang, Alois - Metnitz, Gustav Adolf von: Die Salzburger Lehen in Kärnten bis 1520*. Fontes rerum Austriacarum II/79. Wien: Böhlau, 1971.
- Freed, John B.: *Noble Bondsmen: Ministerial Marriages in the Archdiocese of Salzburg, 1100–1343*. Ithaca - London: Cornell University Press, 1995.
- Granda, Stane: Grad Klevevž in njegovi lastniki. *Klevevž: biser narave z bogato zgodovino* (ur. Majda Pungerčar). Novo mesto: Goga, 2009, str. 115–129.
- Gröninger, Ralf: *Bericht zur Bauforschung auf Burg Neuhaus, Marktgemeinde Weissenbach an der Triesting (Niederösterreich)*. Frankfurt am Main 2009.
- GZL 7 = Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku VII. Listine 1243–1498* (ur. Božo Otorepec). Ljubljana: Mestni arhiv Ljubljanski, 1962.
- GZL 11 = Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku XI. Listine 1154–1361. Fevdna knjiga Jamskih 1453–1480* (ur. Božo Otorepec). Ljubljana: Zgodovinski arhiv mesta Ljubljane, 1966.
- GZS 4 = Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV. (1101–1200)* (ur. Franc Kos). Ljubljana: Leonova družba, 1915.
- GZS 6/1 = Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1 (Listine 1246–1255)* (ur. France Baraga na podlagi gradiva Boža Otorepca). Thesaurus memoriae. Fontes 2, Ljubljana: ZRC SAZU, 2002.
- Hajdinjak, Boris: Gospe Ptujске: ženske v prvih treh generacijah gospodov Ptujskih. *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Celje 30. september – 2. oktober 2004* (ur. Aleksander Žižek). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004, str. 69–81.
- Hajdinjak, Boris: Mesto Ptuj in njegove elite od 12. do 15. stoletja. *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino = Urban elites in the Middle Ages and the early modern times between the Alps, the Adriatic and the Pannonian plain* (ur. Janez Mlinar - Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011, str. 264–307.
- Hajdinjak, Boris: Viteštvo gospodov Ptujskih. *Vitez, dama in zmaj: dediščina srednjeveških bojevnikov na Slovenskem 1: Razprave* (ur. Tomaž Lazar, Tomaž Nabergoj, Barbara Jerin). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011, str. 115–123.
- Hajdinjak, Boris: Judje srednjeveškega Ptuja. *Slovenski Judje: zgodovina in holokavst: pregled raziskovalnih tematik* (Irena Šumi - Hannah Starman). Maribor: Center judovske kulturne dediščine Sinagoga, 2012, str. 60–86.
- Hajdinjak, Boris: Rajhenburški do začetka 15. stoletja. *Kronika*, 61, št. 3, 2013, str. 713–750.
- Halada, Jan: *Lexikon české šlechty. Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti*. Praha: Akropolis, 1999.
- Hančič, Damjan: *Klarise na Kranjskem*. Gradivo in razprave / Zgodovinski arhiv Ljubljana 26, Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2005.
- Hauptmann, Ljudmil: Krain A. Entstehung und Entwicklung Krains. *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*. Wien: Holzhausen, 1929, str. 315–423 (citirano po prevodu in ponatisu *Nastanek in razvoj Kranjske*. Razprave in eseji 45. Ljubljana: Slovenska matica, 1999).
- Hauptmann, Ljudmil: Grofovi Višnjegorski. *Rad JAZU*, 250, 1935, str. 215–239 + 1 priloga (genealoška tabela).
- Heissenberger, Monika: *Die Adelswappen der Weststeiermark im Mittelalter*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Philosophischen Fakultät der Karl-Franzens Universität Graz, Graz 1971.
- Herzog, David: Jüdische Grabsteine und Urkunden aus der Steiermark II. *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentum*, 80, 1936, str. 58–79 in str. 118–121.
- Hitzinger, Peter, Zur Geschichte von Neumarkt. *MHK*, 14, 1859, str. 14–16 in 22–24.

- Höfer, Rudolf Karl: *Die landesfürstliche Visitation der Pfarren und Klöster in der Steiermark in den Jahren 1544/1545: Edition der Texte und Darstellung zu Nachrichten über das kirchliche Leben*. QugLSt 14, Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 1992.
- Höfler, Janez: Ustanovitev cerkve v luči zgodovinskih virov. *Marija Zavetnica na Ptujski Gori: zgodovina in umetnostna zapuščina romarske cerkve* (ur. Janez Höfler), Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2011, str. 47–71.
- Höfler, Janez: Stensko slikarstvo. *Marija Zavetnica na Ptujski Gori: zgodovina in umetnostna zapuščina romarske cerkve* (ur. Janez Höfler), Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2011, str. 149–171.
- Hönisch, Johann von: Zur Geschichte der fürstlichen Familie Windischgrätz. *MCC (I.)*, 15, 1870, str. CXXXVIII–CXXXIX.
- Hupp, Otto: *Die Wappenbücher vom Arlberg 1. Die drei Original-Handschriften von St. Christoph auf dem Arlberg aus den Jahren 1394 bis rund 1430*. Die Wappenbücher der deutschen Mittelalters 1, Berlin: Volksbund der deutschen Sippenkundlichen Vereine, 1937–1939 (dostopno na: http://bilderserver.at/wappenbuecher/ProfHuppOSPv2_52z2/; 15. X. 2011).
- Huter, Franz et al.: *Handbuch der Historischen Stätten Österreich II. Alpenländer mit Südtirol*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1978².
- Hye, Franz-Heinz von: *Auf den Spuren des Deutschen Ordens in Tirol: eine Bild- und Textdokumentation aus Anlaß des Ordensjubiläums; 1190–1990*. Bozen: Athesia, 1991.
- Igálffy-Igály, Ludwig: Beiträge zur Genealogie der Grafen Neuhaus-Cormons in der Grafschaft Görz und im Fürstentum Troppau, *Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*, 4 (XVIII), 1956–1958, str. 43–47 in 180–182.
- Jarc, Janko: Gospodje Črnomaljski. *Dolenjski zbornik 1990* (ur. Jovo Grobovšek). Novo mesto: Dolenjska založba 1990, str. 117–142.
- Jungmann-Stadler, Franziska: Hedwig von Windberg. *ZBLG*, 46, 1983, str. 235–300.
- Kekez, Hrvoje: Na meji kraljevstva in cesarstva. Zgodovinske spremembe v širem prostoru Gorjancev in Samoborskega hribovja od 12. do začetka 16. stoletja. *Između kraljevstva i carstva: studija prekograničnih kulturnopovijesnih veza* (ur. Petra Svoljšak – Miha Seručnik – Vanja Kočevar). Ljubljana: Založba ZRC, 2013, str. 83–110.
- Klein, Herbert: Das salzburgische Söldnerheer im 14. Jahrhundert. *MGSLLK*, 66, 1926, str. 99–158.
- Klen, Danilo: Prodaja Rašpora Veneciji (1402.g.). *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 17, 1972, str. 9–29.
- Kneschke, Ernst Heinrich: *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon* 6. *Loewenthal – Osorowski*. Leipzig: Voigt, 1865.
- Kneschke, Ernst Heinrich: *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon* 7. *Ossa – Ryssel*. Leipzig: Voigt, 1867.
- Koblar, Anton: Regesti listin boštanjskega arhiva. *IMK*, 9, 1899, str. 200–221.
- Kohla, Franz Xaver – Moro, Gotbert: *Kärntner Burgenkunde: Ergebnisse und Hinweise in Übersicht 1. Kärntens Burgen, Schlösser, Ansitze und wehrhafte Stätten: ein Beitrag zur Siedlungstopographie*. Aus Forschung und Kunst 17, Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1973.
- Kohla, Franz Xaver – Metnitz, Gustaf Adolf von – Moro, Gotbert: *Kärntner Burgenkunde: Ergebnisse und Hinweise in Übersicht 2. Quellen- und Literaturhinweise zur geschichtlichen und rechtlichen Stellung der Burgen, Schlösser und Ansitze in Kärnten sowie ihrer Besitzer*. Aus Forschung und Kunst 17. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1973.
- Koller, Fritz: *Registrum Eberhardi. Das Register Erzbischof Eberhards III. von Salzburg (1403–1427)*. Staatsprüfungsarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung, Salzburg 1974.
- Kolšek, Tone: Gospodarsko stanje lemlerske gosposčine, dajatve in položaj njenih podložnikov po urbarju iz leta 1687. *Celjski zbornik 1977–1981*. Celje 1981, str. 21–38.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 5. Ljubljana: ZRC SAZU, 2006.
- Komatar, Franc: Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal. *MMK*, 13, 1900, str. 33–69.
- Koropec, Jože: Srednjeveški Vurberk. *ČZN (n. v.)*, 4 (39), 1968, str. 117–136.
- Koropec, Jože: Srednjeveška Dobrna. *ČZN (n. v.)*, 9 (44), št. 2, 1973, str. 215–224.
- Koropec, Jože: Srednjeveško gospostvo Rogatec. *ČZN (n. v.)*, 10 (45), št. 1, 1974, str. 73–88.
- Koropec, Jože: Laško gospostvo v srednjem veku, *ČZN (n. v.)*, 12 (47), št. 2, 1976, str. 244–275.
- Koropec, Jože: Vitanjsko zemljiško gospostvo do 17. stoletja. *ČZN (n. v.)*, 17 (52), št. 1, 1981, str. 5–22.
- Koropec, Jože: Zemljiško gospostvo Podsreda. *ČZN (n. v.)*, 17 (52), št. 2, 1981, str. 204–218.
- Koropec, Jože: Med Dravo in Dravinjo v 16. stoletju. *Ptujski zbornik 5* (ur. Marjeta Ciglencečki et al.). Ptuj: Skupščina občine, 1985, str. 345–358.
- Koropec, Jože: Davčni popis v letu 1527 po Ormoškem in na Ptujskem. *Ptujski zbornik 6/1* (ur. Bojan Terbuc et al.). Ptuj: Zgodovinsko društvo, 1996, str. 491–534.
- Kos, Dušan: *Blesk zlate krone: gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 1. Ljubljana: ZRC SAZU, 2002.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2005.
- Kos, Dušan: Zemljišna vlastelinstva i prekogranične migracije u Beloj krajini u svjetlu srednjovjekovnih

- i ranovjekovnih urbara. *Između kraljevstva i carstva: studija prekograničnih kulturnopovijesnih veza* (ur. Petra Svoljšak – Miha Seručnik – Vanja Kočever). Ljubljana: Založba ZRC, 2013, str. 127–140.
- Kos, Franc: Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgori. *IMK*, 12, 1902, str. 57–84, 97–131 in 137–176.
- Kos, Franc: Doneski za krajevne kronike – Slovenj Gradec, Ptuj, Planina, Kunšperk, Rogatec in Konjice. *ČZN*, 16, št. 1 in 2, 1920–21, str. 1–13 in 61–78.
- Kos, Milko: Odnosaji među goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku, *VZA*, 19, 1917, str. 282–303.
- Kos, Milko: *Urbarji Slovenskega Primorja 2. del*. Srednjeveški urbarji za Slovenijo III (= Viri za zgodovino Slovencev 3). Ljubljana: SAZU, 1954.
- Kos, Milko: Monumenta historica ducatus Carinthiae. Fünfter Band. Die Kärntner Geschichtsquellen 1269–1286. – Sechster Band. Die Kärntner Geschichtsquellen 1286–1300. – Herausgegeben von Hermann Wiessner. – L + 512 str. – VIII + 372 str. – Klagenfurt 1956, 1958. *ZČ*, 12–13, 1958–1959, str. 343–345.
- Kos, Milko: Doneski k historični topografiji Kranjske v srednjem veku. *ZČ*, 19–20 (= Zwitterjev zbornik), 1965–1966, str. 139–147.
- Kos, Milko: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500) I–III*. Ljubljana: Inštitut za občo in narodno zgodovino SAZU, 1975.
- Kosi, Miha: ... quam terram nostram et Regnum Hungariae dividit ... (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku). *ZČ*, 56, št. 1–2, 2002, str. 43–93.
- Kovačič, Fran: *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*. Maribor: Lavantinski kn. šk. ordinariat, 1928.
- Kozina, Georg: Die Landeshauptleute von Krain bis gegen das Ende des 15. Jahrh. *Jahresbericht des K. K. Ober-Real Schule in Laibach*, 12, 1864, str. 30–44.
- Kragl, Viktor: *Zgodovinski drobci župnije Tržič*. Tržič: Župni urad, 1936 (ponatis Tržič: Zavod za kulturo in izobraževanje, 1994).
- Kraßler, Josef: *Steirischer Wappenschlüssel*. VStLA 6. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1968.
- Krenn, Peter: *Die Oststeiermark. Ihre Kunstwerke, historischen Lebens- und Siedlungsformen*. Graz – Wien – Köln: Styria regional, 1997.
- Krones, Franz von: Eberhard III., Erzbischof von Salzburg. *ADB* 5. Leipzig: Duncker & Humblot, 1877, str. 553–554.
- Krones, Franz von: *Landesfürst, Behörden und Stände des Herzogtums Steier 1283–1411*. FVVSt 4/1. Graz: Styria, 1900.
- Kukuljević-Sakcinski, Ivan: Događaji Medvedgrada s obrisom. *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, 3, 1854, str. 31–132.
- Kukuljević-Sakcinski, Ivan: Grad Veliki Kalnik. *Leptir. Zabavnik za godinu 1859*, str. 243–323.
- Lackner, Christian: *Hof und Herrschaft: Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzöge (1365–1406)*. *MIÖG Ergänzungsband* 41, Wien – München: Oldenburg, 2002.
- Ladurner, Justinian: Schloß Maultausch oder Neuhaus. *Archiv für Geschichte und Alterthumskunde Tirols*, 2, 1865, str. 41–66.
- Lang, Alois: *Die Salzburger Lehen in Steiermark bis 1520 II*. BKStGQ 44/BESTGQ 19 = VHLSt 31. Graz: Verlag der Historischen Landes-Kommission, 1939.
- Lang, Alois: *Die Salzburger Lehen in Steiermark bis 1520 III*. VHLSt 32. Graz: Selbstverlag der Historischen Landes-Kommission, 1947.
- Lanjus, Friedrich: Schwab-Lichtenberg. *Monatsblatt »Adler«*, X/47–48, 1929, str. 629–630.
- Laszowski, Emilij: Bevenjudi Okički, Cetinski, Ostrožinski i Skradski, *VZA*, 2, 1900, str. 56–59.
- Lazar, Tomaž: Vojni pohod koroškega vojvode Henrika proti Cangrandeju della Scali poleti 1324 = The military campaign of Duke Henry of Carinthia against Cangrande della Scala, summer of 1324. *Vojaska zgodovina*, 10, št. 1, 2009, str. 83–105.
- Lechner, Karl et al.: *Handbuch der Historischen Stätten Österreich I. Donauländer und Burgenland*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1985 (ponatis izdaje iz 1970).
- Leitner, Friedrich Wilhelm: Genealogische Anmerkungen zur Familie der »von Neuhaus zu Greifenfels« im Zusammenhang mit der »Ankaufspolitik« des Landesmuseums für Kärnten. *Rudolfinum. Jahrbuch des Landesmuseums für Kärnten* 1999, 2000, str. 91–109.
- Leuschner, Joachim: Eberhard III. von Neuhaus. *NDB* 4. Berlin: Duncker & Humblot, 1959, str. 232.
- Lopašić, Radoslav: *Okolje i Korane: mjestopisne i povijesne crtice*. Zagreb: Matica hrvatska, 1895.
- Loserth, Johann: *Das Archiv des Hauses Stubenberg*. VHLSt 22, Graz: Selbstverlag der Historischen Landes-Kommission, 1906, str. 1–198 = BKStGQ 35/BESTG 3, 1906, str. 1–198.
- Loserth, Johann: *Das Archiv des Hauses Stubenberg. Supplement 2: Archivregister von Wurmberg (1498 und 1543) nebst einen Wurmberger Schloßinventar (1525)*. VHLSt 28, Graz 1911, str. 1–58 = BKStGQ 37/BESTG 5, 1914, str. 71–126.
- Lővei, Pál: Der ungarische Drachenorden. *Die Ritter: Burgenländische Landesausstellung 1990, Burg Güssing, 4. Mai – 28. Oktober 1990* (ur. Harald Prickler). Burgenländische Forschungen Sonderband 8. Eisenstadt: Burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv-Landesbibliothek, 1990, str. 64–67.
- Lővei, Pál: Hoforden im Mittelalter, unter besonderer Berücksichtigung des Drachenordens. *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg (1387–1437)*. *Ausstellungskatalog Budapest, Szépművészeti Múzeum, 18. März – 18. Juni 2006; Luxemburg, Musée national d'histoire et d'art, 13. Juli – 15. Oktober 2006* (ur. Imre Takacs). Mainz: Philipp von Zabern, 2006, str. 251–263.
- Lővei, Pál et al.: Der Drachenorden. *Sigismundus Rex et*

- Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg (1387–1437). Ausstellungskatalog Budapest, Szépművészeti Múzeum, 18. März – 18. Juni 2006; Luxemburg, Musée national d'histoire et d'art, 13. Juli – 15. Oktober 2006* (ur. Imre Takacs). Mainz: Philipp von Zabern, 2006, str. 337–356.
- Luschin von Ebengreuth, Arnold: Die Reichenecker in Steiermark. *Zeitschrift/Jahrbuch »Adler«*, 19–20/16–17, 1890, str. 79–102 + 1 priloga.
- Mályusz, Elemér: *Kaiser Sigismund in Ungarn: 1387–1437*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990 (prevod *Zsigmond király uralma Magyarországon, 1387–1437*, Budapest: Gondolat Kiadó, 1984).
- Marx, Erich: Das Salzburger Vicedomamt Leibnitz. *MGSLLK*, 119, 1979, str. 1–142.
- MDC 1 = *Monumenta historica ducatus Carinthiae I. Die Gurker Geschichtsquellen 864–1232* (ur. August von Jaksch). Klagenfurt: F. Kleinmayr, 1896.
- MDC 3 = *Monumenta historica ducatus Carinthiae III. Die Kärntner Geschichtsquellen 811–1202* (ur. August von Jaksch). Klagenfurt: F. Kleinmayr, 1904.
- MDC 4/1 = *Monumenta historica ducatus Carinthiae IV. Die Kärntner Geschichtsquellen 1202–1269 1. 1202–1262* (ur. August von Jaksch). Klagenfurt: F. Kleinmayr, 1906.
- MDC 4/2 = *Monumenta historica ducatus Carinthiae IV. Die Kärntner Geschichtsquellen 1202–1269 2. 1262–1269* (ur. August von Jaksch). Klagenfurt: F. Kleinmayr, 1906.
- MDC 5 = *Monumenta historica ducatus Carinthiae V. Die Kärntner Geschichtsquellen 1269–1286* (ur. Hermann Wiessner). Klagenfurt: F. Kleinmayr, 1956.
- MDC 6 = *Monumenta historica ducatus Carinthiae VI. Die Kärntner Geschichtsquellen 1286–1300* (ur. Hermann Wiessner). Klagenfurt: F. Kleinmayr, 1958.
- MDC 8 = *Monumenta historica ducatus Carinthiae VIII. Die Kärntner Geschichtsquellen 1310–1325* (ur. Hermann Wiessner). Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereins für Kärntnen, 1963.
- MDC 9 = *Monumenta historica ducatus Carinthiae IX. Die Kärntner Geschichtsquellen 1326–1335* (ur. Hermann Wiessner). Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereins für Kärntnen, 1965.
- MDC 10 = *Monumenta historica ducatus Carinthiae X. Die Kärntner Geschichtsquellen 1335–1414* (ur. Hermann Wiessner). Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereins für Kärntnen, 1968.
- Mell, Richard: Abhandlungen zur Geschichte der Landstände im Erzbistume Salzburg. *MGSLLK*, 43, 1903, str. 92–178 in 347–363.
- Mell, Richard: Abhandlungen zur Geschichte der Landstände im Erzbistume Salzburg. *MGSLLK*, 44, 1904, str. 139–255.
- Mell, Anton: *Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark*. Graz – Wien – Leipzig: Leuschner & Lubensky, 1929.
- MEZ 5 = *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije = Monumenta historica Episcopatus Zagrabienensis 5. 1395–1420* (ur. Andrija Lukinović). Monumenta historica 1 = Croatica christiana – fontes 3. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Arhiv Hrvatske, 1992.
- MHHD 28 = A Blagay-család oklevéltára = Codex Diplomaticus Comitum de Blagay (ur. Lajos Thallóczy – Samu Barabás). Monumenta Hungariae Historica: Diplomataria = Magyar Történelmi Emlékek: Okmánytárak 28. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1897.
- Miletić, Drago: *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*. Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske 62. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2012.
- Miljan, Suzana: Grofovi Celjski, njihovi službenici njemačkog porijekla i Zagorsko knežstvo (*comitatus Zagoriensis*) krajem srednjeg vijeka (1397.–1456.). *Godišnjak njemačke zajednice. DG Jahrbuch*, 19, 2012, str. 97–118.
- Miljan, Suzana: Grofovi Celjski i Nijemci, službenici njihovih utvrda u Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji u kasnom srednjem vijeku (1385.–1456.). *Godišnjak njemačke zajednice. DG Jahrbuch*, 20, 2013, str. 11–22.
- Mlinarić, Jože: *Kartuzija Pleterje 1403–1595*. Pleterje: Kartuzija Pleterje, 1982.
- Miranda, Salvador: *The Cardinals of the Holy Roman Church* (dostopno na: <http://www2.fiu.edu/~mirandas/cardinals.htm>; 15. XI. 2011).
- Muchar, Albert von: *Geschichte des Herzogtums Steiermark VII.: Geschichte der Steiermark unter vom Lander Oesterreich getrennter Beherrschung von H. Leopold dem Frommen (Probus) 1373 bis zur Wiedervereinigung mit Oesterreich 1457 – unter K. Friedrich IV.* Graz: Leuschner & Lubensky, 1864.
- Münchener Handschrift = *Münchener Handschrift. Botenbuch der Bruderschaft St. Christoph auf dem Arlberg. Eigentümer: Kgl. Bayer. Hausritterorden vom Hl. Georg e. V. Bayerisches Hauptstaatsarchiv Geheimes Hausarchiv Hausritterorden vom Hl. Georg, Bände 3* (dostopno na: http://bilderserver.at/wappenbuecher/MuenchenerHandschriftEXA2_52z3/; 15. X. 2011).
- Nared, Andrej: *Dežela – knez – stanovi: oblikovanje kranjskih deželnih stanov in zborov do leta 1518*. The-saurus memoriae. Dissertationes 7. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2009.
- Naschenweng, Hannes P.: *Die Landeshauptleute der Steiermark 1236–2002*. Graz: Styria, 2002.
- Nedopil, Leopold: *Deutsche Adelsproben aus dem Deutschen Ordens-Central-Archiv 1. (Ab-Mu)*, Wien: Braumüller, 1868.
- Okoliš, Stane: Izseki iz zgodovine Loža in okolice 2. del. *ZČ*, 49, št. 4, 1995, str. 557–581.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und Diözese Lavant I. Das Bisthum, das Domkapitel und die Dekanate: Marburg, Mahrenberg, Jaring, St. Leonhard in W. B., Kötsch und Zirkowiz*. Marburg: Verlag des F. V. Lavant. Ordinariates – Narodna tiskarna, 1875.

- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und Diözese Lavant II. 1. Benediktiner-Stift Oberburg*. Marburg 1877.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und Diözese Lavant V. Das Dekanat Schallthal*. Graz 1884.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und Diözese Lavant VI. Das Dekanat Drachenburg*. Marburg 1887.
- Orožen, Ignaz: *Das Bisthum und Diözese Lavant VIII. Das Dekanat Neukirchen*. Marburg 1893.
- Orožen, Janko: Donesek k zgodovini Dobrne. *Celjski zbornik* 1960. Celje 1960, str. 280–291.
- Otorepec, Božo: Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku. *Kamniški zbornik* 2. Kamnik: Občina Kamnik, 1956, str. 67–100.
- Otorepec, Božo: Grad Snežnik in Snežniški v srednjem veku. *Notranjski listi III* (ur. Janez Šumrada). Ljubljana: Paralele, 1986, str. 28–46.
- Otorepec, Božo: Stari grad pri Novem mestu in njegovi lastniki. *Dolenjski zbornik* 1990 (ur. Jovo Grobovšek). Novo mesto 1990, str. 59–86.
- Otorepec, Božo: *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine): 1270–1405*. Viri za zgodovino Slovencev 14. Ljubljana: ZRC SAZU, 1995.
- Ottenthal, Emil von – Redlich, Oswald: Archivberichte aus Tirol III., *Mittheilungen der dritten-Section der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale*, 5, 1903.
- Pálosfalvi, Tamás: Barbara und die Grafen von Cilli. *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg (1387–1437). Ausstellungskatalog Budapest, Szépművészeti Múzeum, 18. März – 18. Juni 2006; Luxemburg, Musée national d'histoire et d'art, 13. Juli – 15. Oktober 2006* (ur. Imre Takacs). Mainz: Philipp von Zabern, 2006, str. 295–297.
- Peskar, Robert: *Bazilika Marije Zavetnice na Ptujski Gori*. Ljubljana: Družina, 2010.
- Peskar, Robert: Arhitektura in arhitekturna plastika. *Marija Zavetnica na Ptujski Gori: zgodovina in umetnostna zapuščina romarske cerkve* (ur. Janez Höfler), Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2011, str. 73–112.
- Piendl, Max: Böhmen und die Grafen von Bogen. *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. A journal of history and civilisation in East Central Europe*, 3, 1962, str. 137–149.
- Pirchegger, Hans: Lemberg und Rabensberg. *ZHVSt*, 3, 1905, str. 39–44.
- Pirchegger, Hans: Die Grafen von Cilli, ihre Grafschaft und ihre untersteirischen Herrschaften. *Ostdeutsche Wissenschaft, Jahrbuch des Ostdeutschen Kulturrates*, II., 1955, str. 158–200 + 1 priloga (zemljevid posesti).
- Pirchegger, Hans: *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters II*. FVVSt 13, Graz: Selbstverlag der Historischen Landeskommission, 1955.
- Pirchegger, Hans: *Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark*. AVGT 49. Klagenfurt: Geschichtsvereine für Kärnten, 1956.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gütern, Städte und Märkte*. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 10. München: R. Oldenburg, 1962.
- Pleterski, Andrej: *Nevidna srednjeveška Evropa: Župa Bled*. Dela Inštituta za arheologijo 1. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.
- Popelka, Fritz: Eberhard von Altenburg und das Judenburg Augustinerkloster. *ZHVSt*, 53, 1962, str. 37–44.
- Posch, Fritz: Die Drachsler auf Neuhaus. *Forschungen zur Landes- und Kirchengeschichte. Festschrift Helmut J. Mezler-Andelberg zur 65. Geburtstag* (ur. Herwig Ebner), Graz 1988, str. 391–396.
- Preinfalk, Miha: Rodbina v luči srednjeveških listin. *ZČ*, 55, št. 3–4, 2001, str. 341–374.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi: po sledih mogočnega tura*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 4, Ljubljana: ZRC SAZU, 2005.
- Preinfalk, Miha: Rodbina Ursini-Blagaj: plemiške rodbine na Slovenskem. *Gea*, 18, VII. 2008, str. 70–73.
- Preinfalk, Miha: Auersperzi u Beloj krajini i njihovi kontakti s Hrvatskom u srednjem vijeku. *Između kraljevstva i carstva: studija prekograničnih kulturno-povijesnih veza* (ur. Petra Svobljak – Miha Seručnik – Vanja Kočevar). Ljubljana: Založba ZRC, 2013, str. 141–151.
- Rainer, Brigitte: *Die Adelswappen des östlichen Kärnten im Mittelalter*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der Philosophischen Fakultät der Karl-Franzens Universität Graz. Graz 1971.
- Rajakovics, Emil von: Die steirische Geschlecht von Fladnitz. *Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*, 4 (XVIII), 1956–1958, str. 126–128 in 150–157.
- Ravnikar, Tone: Eberhard III. Vrbovski, ustanovitelj avguštinskega samostana v Judenburgu. *SHS*, 5, št. 1–2–3 (= Mlinaričev zbornik I), 2005, str. 151–168.
- Ravnikar, Tone: *V primežu medplemiških prerivanj*. Ljubljana 2010 (dostopno na: <http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=85>; 11. X. 2011).
- Regan, Krešimir: Plemički grad Garič. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 4, Zagreb – Bjelovar: HAZU, 2011, str. 15–62.
- Reindel-Schedl, Helga: Die Herren von Wispeck. *MGSLLK*, 122, 1982, str. 253–286.
- RH 5/2 = Regesta Habsburgica. Abt. 5: Die Regesten der Herzöge von Österreich von 1365–1395, Teilbd. 2.: 1371–1375* (ur. Christian Lackner – Claudia Feller – Stefan Seitschek). Wien – München: Böhlau, 2010.
- RHSt 1/1 = Regesten des Herzogtums Steiermark I. 1308–1319, 1. Lieferung* (ur. Hermann Wiessflecker – Roland Schäffer – Max Zechner – Annelies Redik). QugLSt 6. Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 1976.
- RI 13/29 = Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493). Nach Archiven und Bibliotheken geordnet. H. 29: Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken*

- ken der Republik Slowenien. 1. Die staatlichen, kommunalen und kirchlichen Archive in der Stadt Laibach/Ljubljana* (ur. Joachim Kemper – Jure Volčjak – Martin Armgart). Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 2014.
- Riedmann, Josef: *Die Beziehungen der Grafen und Landfürsten von Tirol zu Italien bis zum Jahre 1335*. Sitzungsberichte der Philosophisch-historische Klasse der Österreichische Akademie der Wissenschaften 307 Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1977.
- Rosenberg, Artur: *Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark*. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Juden in Deutsch-Österreich VI. Wien – Leipzig: W. Braumüller, 1914.
- ROT 2 = *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum: 1198–1525: 2. Regesta privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum* = *Regesten der Pergament-Urkunden aus der Zeit des Deutschen Ordens* (ur. Erich Joachim – Walther Hubatsch). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1948.
- RPIRH 2 = *Regesten der Pfalzgrafen am Rhein 2 (1400–1410)* (ur. Lambert von Oberndorff – Manfred Krebs). Innsbruck: Wagner, 1912–1939.
- Rutar, Simon: *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno z njih prirodoznanskim in statističnim opisom*. Gorica: Josip Devetak, 1882.
- Rutar, Simon: Newhaus-Castelnuovo am Karste. *MMK*, 3, 1890, str. 191–203.
- Rutar, Simon: Berichtigungen und Nachträge II. (Newhaus-Castelnuovo am Karste). *MMK*, 4, 1891, str. 72.
- Rutar, Simon: Završniška gosposčina na Krasu. *IMK*, 5, 1895, str. 213–228.
- Rutar, Simon: Schloß und Herrschaft Lueg. *MMK*, 8, 1895, str. 2–11, 45–57 in 94–103.
- Rutar, Simon: Newhaus-Castelnuovo am Karste. *MMK*, 8, 1895, str. 115–123.
- Rutar, Simon: *Zgodovinske črtice iz poknežene grofije gorisko-gradiške*. Gorica: Goriška tiskarna, 1896 (citirano po ponatisu Nova Gorica: Branko – Ljubljana: Jutro, 2000).
- Sacherer, Johannes: Habsburgs Griff auf die Salzburger Positionen in Kärnten zur Zeit Erzbischofs Eberhards III. (1403–1427). *MGSLLK*, 139, 1999, str. 7–26.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji III. No tranjska: 1. Med Planino, Postojno in Senožečami*. Zbirka Grajske stavbe 17. Ljubljana: Viharnik, 2005.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji III. No tranjska: 2. Med Idrijo in Snežnikom*. Zbirka Grajske stavbe 18. Ljubljana: Viharnik, 2006.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji III. No tranjska: 3. Porečje Reke z Brkini*. Zbirka Grajske stavbe 19. Ljubljana: Viharnik, 2007.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji 3. Območje Nove Gorice in Gorice*, Zbirka Grajske stavbe 22. Ljubljana: Viharnik, 2010.
- Sapač, Igor: Srednjeveški stavbni zasnovi gradov v Črnomlju in Metliki. *Kronika*, 58, št. 3, 2010, str. 531–556.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji 5. Kras in Primorje*. Zbirka Grajske stavbe 24. Ljubljana: Viharnik, 2011.
- Sapač, Igor: *Gradovi, utrdbe, dvorci, vile v Slovenskem primorju in bližnji sosesčini*. Dodatek k zbirki Grajske stavbe. Ljubljana: Viharnik, 2014.
- Schäffer, Roland: *Reinprecht von Reichenburg (1434–1505), Feldhauptmann und Landeshauptmann der Steiermark. Die steirische Landesverwaltung um 1500*. Habilitationsschrift zur Erlangung der Lehrbefugnis als Universitätsdozent an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Graz. Graz 1981.
- Schloss Neuhaus am Inn http://de.wikipedia.org/wiki/Schloss_Neuhaus_am_Inn; 18. IX. 2014.
- Schloss Neuhaus (Geinberg): http://de.wikipedia.org/wiki/Schloss_Neuhaus_%28Geinberg%29; 18. IX. 2014.
- Schloss Wazenberg: http://de.wikipedia.org/wiki/Schloss_Wazenberg; 25. IX. 2014.
- Schmölzer, Elisabeth: *Die Adelswappen der Untersteiermark im Mittelalter*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Karl-Franzens-Universität Graz. Graz 1975.
- Schopf, Hubert: Igelbund, 1403. *Historisches Lexikon Bayerns* (dostopno na: http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_45740; 27. X. 2011).
- Schumi, Franz: Pfarre Glogoviz (slov. Blagovica) in Ostoberkrain. *Archiv für Heimatkunde*, I. 1882/83, (I.) str. 89–93, (II.) str. 106–109 in (III.) str. 168–175.
- Schumi, Franz: Urkunden und Regesten zur Geschichte des 14. Jahrhunderts. *Archiv für Heimatkunde*, II. 1884/87, str. 242–273.
- Seifert, Johann: *Wahrhaftige Historische und Genealogische Beschreibung Deß vortrefflichen Geschlechts Derer Freyherren von Neuhaus in Greiffenfels und Ehrenhaus [et]c. Denen noch andere Frey-Herren von Neuhaus angefüget sind: Sammt einem Register ihrer Tauff-Nahmen und auch dererjenigen, so durch Vermählungen sich mit ihnen befreundet haben, denen hohen Nachkommen zu unterthänigen Ehren und unsterblichen Gedächtnüß mit Fleiß*. [Regensburg] 1708.
- Seuffert, Burkhard: *Drei Register aus den Jahren 1478–1519. Untersuchungen zu Politik, Verwaltung und Recht des Reiches, besonders des deutschen Südostens*. Innsbruck: Wagner, 1934.
- Seuffert, Burkhard – Kogler, Gottfriede: *Die ältesten steirischen Landtagsakten 1396–1519 I. 1396–1452*. QuVVSt 3, Graz: Historische Landeskommission für Steiermark, 1953.

- Sießl, Franz: *Neubaus bei Gais im Pusterthale. Eine geschichtliche Studie*. Bozen: Tyrolia, 1901.
- Sirk, Željko: Između lava i orla (I): Srednjovjekovni gradovi, kašteli i kule Istre i Hrvatskog primorja i njihovi gospodari. *Nova Istra*, 7, št. 2–3, 2002, str. 171–224 (dostopno na: http://www.gradpula.com/nova_istra/2002/lav_orao-I1.htm#Predgovor; 13. VIII. 2014).
- Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospodstva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48 št. 1–2, 2000, str. 20–41.
- Slana, Lidija: Grad Lihtenberk in njegovi lastniki skozi stoletja. *Kronika*, 59, št. 3, 2011, str. 411–430.
- Smole, Cäcilia: Frühe Verhältnisse und die Zeit der Grundherrschaft. *Neubaus: Geschichte und Gegenwart: ein Gemeindebuch für alle* (ur. Wilhelm Wadl), Klagenfurt: Kärntner Landesarchiv, 2008, str. 19–40.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Spitzer, Shlomo: *Bne chet: die österreichischen Juden im Mittelalter; eine Sozial- und Kulturgeschichte*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 1997.
- Starkenfels, Alois von – Kirnbauer von Erzstätt, Johann Evangelist: *Die Wappen des Adels in Oberösterreich*. Siebmacher's großes Wappenbuch Band 27. Neustadt an der Aisch: Bauer & Raspe, 1984 (ponatis izdaje IV/5, Nürnberg: Bauer & Raspe, 1904).
- Starzer, Albert: *Die landesfürstlichen Leben in Steiermark von 1421–1546*. BKStGQ 32 = VHLSt 17. Graz: Selbstverlag der Historischen Landes-Kommission, 1902.
- Stegenšek, Avgustin: *Božja pot k Materi Božji na Črni-gori. Spominske črtice k petstoletnici*. Ptujška Gora: Kn. šk. župnijski urad, 1914.
- Stele, France: *Ptujška gora*. Ptujška Gora: Župni urad, 1940.
- Stele, France: *Ptujška gora*, Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov SFRJ, 1966².
- Stopar, Ivan: *Vitanje*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 93. Maribor: Obzorja, 1979.
- Stopar, Ivan: *Dobrna*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 98. Maribor: Obzorja, 1980.
- Stopar, Ivan: *Grad Pišce*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 115, Maribor: Obzorja, 1982.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji 2. Med Prekmurjem in porečjem Dravinje: občine Gornja Radgona, Lenart, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota, Ormož, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice*. Ljubljana: Park, Znanstveni tisk – Filozofska fakulteta, 1991.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji 3. Spodnja Savinjska dolina: občine Celje, Hrastnik, Laško, Žalec*. Ljubljana: Park, Znanstveni tisk, 1992.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji 4. Med Solčavskim in Kobanskim: občine Mozirje, Velenje, Slovenj Gradec, Ravne, Dravograd, Radlje, Maribor–Ruše*. Ljubljana: Viharnik – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji 5. Med Kozjanskim in porečjem Save občine Brežice, Krško, Sevnica, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah*. Ljubljana: Viharnik – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji I. Gorenjska: 2. Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. Zbirka Grajske stavbe 7. Ljubljana: Viharnik – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997.
- Stopar, Ivan: *Grad Podsreda med včeraj, danes in jutri*. Celje: Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1999.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji I. Gorenjska: 5. Med Goričanami in Gamberkom*. Zbirka Grajske stavbe 10. Ljubljana: Viharnik – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji II. Dolenjska: 1. Porečje Krke*. Zbirka Grajske stavbe 11–12, Ljubljana: Viharnik – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji II. Dolenjska: 3. Porečje Temenice in Mirne*. Zbirka Grajske stavbe 14. Ljubljana: Viharnik, 2002.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji II. Dolenjska: 5. Bela krajina*. Zbirka Grajske stavbe 16. Ljubljana: Viharnik, 2004.
- Stopar, Ivan: Klevež, v vihri vojnih in povojnih let izginuli grad. *Klevež: biser narave z bogato zgodovino* (ur. Majda Pungerčar). Novo mesto: Goga, 2009, str. 99–113.
- Stražar, Stane: *Moravska dolina: življenje pod Limbarsko goro*. Moravče: Odbor za izdajo knjige pri krajevnih skupnostih Moravče, Peče, Velika vas in Vrhpolje–Zalog, 1979.
- Stražar, Stane: *Črni graben: od Prevoj do Trojan*. Lukovica: Kulturno umetniško društvo Janko Kersnik, 1985.
- Stražar, Stane: *Župnija Dob skozi stoletja*. Dob: Odbor pri Krajevni skupnosti, 1996².
- Strnad, Julius: Geschichte der Herrschaft Windeck und Schwertberg im Lande ob der Enns. *AÖG*, 17, 1857, str. 149–207.
- Szabo, Gjuro: *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Matica hrvatska, 1920.
- Škiljan, Ivana: Srednjovjekovni grad Steničnjak na Kor-dunu. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 38, 2006, str. 93–112.
- Štih, Peter: K zgodovini nižjega plemstva na krasu in v Istri. *ZČ*, 45, št. 4, 1991, str. 549–557 (citirano po ponatisu *Srednjeveške goriške študije: prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in goriških grofov*, Nova Gorica: Goriški muzej, grad Kromberk, 2002, str. 184–194).
- Štih, Peter: *Goriški grofje in njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*. Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997².
- Štih, Peter: Oglejski patriarhi kot mejni grofje na

- Kranjskem, *ČZN* (n. v.), 35 (70), št. 1–2 (= Koropčev zbornik), 1999, str. 39–53.
- Štih, Peter: Kranjska v času Andeških grofov – Krain in der Zeit der Grafen von Andechs. *Große Andeški-Meranski: prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku: zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija, Kamnik, 22.–23. september 2000 – Die Grafen Andechs-Meranier: Beiträge zur Geschichte Europas im Hochmittelalter: Ergebnisse des internationalen Symposiums, Kamnik, 22.–23. September 2000* (ur. Andreja Eržen – Toni Aigner). Kamnik: Zveza kulturnih organizacij, 2001, str. 11–37.
- Štih, Peter: Dve novi notici za najstarejšo zgodovino Ljubljane. *ZČ*, 56, št. 1–2, 2002, str. 5–40.
- Štih, Peter: Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodov Kostanjevice. *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* (ur. Smrekar Andrej). Kostanjevica ob Krki: Krajevna skupnost – Organizacijski odbor za praznovanje 750. obletnice prve listinske omembe mesta, 2003, str. 54–73.
- Štih, Peter: Goriški grofe in Trst do prihoda mesta pod Habsburžane 1382. *Bertošin zbornik: zbornik u čast Miroslava Bertoše 2.* (ur. Ivan Jurković). Pula: Sveučilište Jurja Dobrile – Pazin: Državni arhiv, 2013, str. 123–144.
- Štih, Peter: *I conti di Gorizia e l'Istria nel Medioevo*. Collana degli atti / Centro di ricerche storiche Rovigno 36. Rovigno: Centro Ricerche Storiche – Fiume: Unione Italiana – Trieste: Università Popolare, 2013.
- Šumrada, Janez: Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice. *Notranjski listi I: posvečeno Loški dolini ob petstoletnici mesta Loža 1477–1977 I* (ur. Janez Šumrada). Ljubljana: Odbor za praznovanje 500 letnice mesta Loža – Kulturna skupnost občine Cerknica, 1977, str. 31–40.
- Tangl, Karlmann: *Reihe der Bischöfe von Lavant*. Klagenfurt: J. Leon, 1841.
- Tangl, Karlmann: Beiträge zur Geschichte der Herrschaft und des Badeortes Neuhaus. *MHVSt.* 3, 1852, str. 160–222.
- Thallóczy, Ludwig von: Geschichte der Grafen von Blagay. *Jahrbuch »Adler« N. F.*, 8, 1898, str. 1–150.
- TKL 1 = *Turjaška knjiga listin 1. Listine zasebnih arhivov kranjske grofovske in knežje linije Turjaških (Auerspergov) (1218–1400)* (ur. Miha Preinfalk – Matjaž Bizjak). Thesaurus memoriae. Fontes 6. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2008.
- TKL 2 = *Turjaška knjiga listin 2. Dokumenti 15. stoletja* (ur. Matjaž Bizjak – Miha Preinfalk). Thesaurus memoriae. Fontes 8. Ljubljana: Založba ZRC, 2009.
- Tomaschek, Ignaz: Regesten zur Geschichte Kärntens, *AVGT*, 7, 1862, str. 73–110.
- Trotter, Kamillo: *Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg*. Schlern-Schriften 105. Innsbruck: Wagner, 1954.
- Tyroller, Franz: Bogen, Grafen von. *NDB* 2. Berlin: Duncker & Humblot, 1955, str. 415.
- Tyroller, Franz: Genealogie des altbayerischen Adels im Hochmittelalter in 51 genealogischen Tafeln mit Quellennachweisen und 1 Karte. *Genealogische Tafeln zur mitteleuropäischen Geschichte* (ur. Wilhelm Wegener). Göttingen: Heinz Reise Verlag, 1962–1969, str. 45–611.
- UBOÖ 4 = *Urkundenbuch des Landes ob der Enns IV. (1283–1308)*. Wien: Verwaltungs-Ausschuß des Museum Francisco-Carolinum zu Linz, 1867.
- UBOÖ 5 = *Urkundenbuch des Landes ob der Enns V. (1308–1330)*. Wien: Verwaltungs-Ausschuß des Museum Francisco-Carolinum zu Linz, 1868.
- UBOÖ 6 = *Urkundenbuch des Landes ob der Enns VI. (1331–1346)*. Wien: Verwaltungs-Ausschuß des Museum Francisco-Carolinum zu Linz, 1872.
- UBS 3 = *Salzburger Urkundenbuch III. Urkunden von 1200–1246* (ur. Willibald Hauthaler – Franz Martin). Salzburg: Gesellschaft für Landeskunde, 1918.
- UBSt 2 = *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark II. (1192–1246)* (ur. Joseph von Zahn). Graz: Verlag des Historischen Vereines für Steiermark, 1879.
- UBSt 3 = *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark III. (1248–1260)* (ur. Joseph von Zahn). Graz: Verlag des Historischen Vereines für Steiermark, 1903.
- UBSt 4 = *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark IV. (1260–1276)* (ur. Heinrich Appelt – Gerhard Pfersch). Wien: Adolf Holzhausen, (1960–)1975.
- UDOCA 1 = *Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchivs zu Wien in Regestenform herausgeben I* (ur. Edmund Gaston Graf von Pettenegg). Prag: F. Tempsky – Leipzig: G. Freytag, 1887.
- UDOZA 1 = *Die Urkunden des Deutschordenszentralarchivs in Wien. Regesten. Teilband I: 1122 – Januar 1313* (ur. Marian Tumler – Udo Arnold). Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 60/I = Veröffentlichungen der Internationalen Historischen Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens 11/I. Marburg: Elwert, 2006.
- URBK 1 = *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain I. 777–1200* (ur. Franz Schumi). Laibach: der Herausgeber, 1882–1883.
- Valvasor, Johann Weichard – Ramschissl, Bartholomaeus: *Opus insignium armorumque ... = Das grosse Wappenbuch ...* 1689 (faksimile Ljubljana: SAZU, 1993).
- Verbič, Marija: Gospodarski in socialni položaj tolminskega kmeta v začetku 16. stoletja in upori tolminskih kmetov v letih 1513 do 1515. *ZČ*, 28, št. 1–2, 1974, str. 3–44.
- Vidmar, Polona: Ustanovitev Marijine cerkve in beneficijev na Ptujski Gori. *SHS*, 7, št. 3–4 (= Stegenškov zbornik). 2007, str. 819–856.
- Vidmar, Polona: Kiparska oprema. *Marija Zavetnica na Ptujski Gori: zgodovina in umetnostna zapuščina romarske cerkve* (ur. Janez Höfler), Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2011, str. 113–148.
- Vidmar, Polona – Hajdinjak, Boris: *Gospodje Ptujski – srednjeveški vitezi, graditelji in mecenari [publikacija k*

- razstavi] / *Lords of Ptuj – medieval knights, founders and patrons of the arts*. Ptuj: Pokrajinski muzej, 2009.
- Vilfan, Sergij: Zgodovinske slike iz Brkinov. *Kronika*, 1, št. 2, 1953, str. 120–130.
- Vivian, Angelo: Le iscrizioni Ebraiche di Ptuj e Maribor. *Eggito e Vicino Oriente*, IV, 1981, str. 249–268.
- Wadl, Wilhelm: *Geschichte der Juden in Kärnten im Mittelalter. Mit einem Ausblick bis zum Jahre 1867*. Das Kärntner Landesarchiv. Studien zur geschichtlichen Landeskunde Kärntens 9, Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1992².
- Wadl, Wilhelm: Friesach – eine mittelalterliche Stadt. *Schauplatz Mittelalter Friesach. Kärntner Landesausstellung 28. April bis 28. Oktober 2001 I – Einführung* (ur. Barbara Meier – Günther Hödl). Klagenfurt: Kärntner Landesausstellungsbüro, 2001, str. 151–175.
- Wagner, Hans – Klein, Herbert: Salzburger Domherren von 1300 bis 1514. *MGS LK*, 92, 1952, str. 1–81.
- Webernig, Evelyn: *Landeshauptmannschaft und Vize-domamt in Kärnten bis zum Beginn der Neuzeit*. Das Kärntner Landesarchiv. Studien zur geschichtlichen Landeskunde Kärntens 10. Klagenfurt: Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1983.
- Weiß, Alois: *Kärnten's Adel bis zum Jahre 1300*. Wien: Braumüller, 1869.
- Weiss, Norbert: *Das Städtewesen der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. FgLS 46. Graz: Historische Landeskommision für Steiermark, 2002, CD (Quellentext).
- Weiß, Sabine: Salzburg und das Konstanzer Konzil (1414–1418). Ein epochales Ereignis aus lokaler Perspektive. Die Teilnehmer aus der Erzdiözese Salzburg einschließlich der Eigenbistümer Gurk, Chiemsee, Seckau und Lavant. *MGS LK*, 132, 1992, str. 143–307.
- Weiß, Sabine: Salzburg und das Konstanzer Konzil (1414–1418). Ein epochales Ereignis aus lokaler Perspektive. Die Teilnehmer aus der Erzdiözese Salzburg einschließlich der Eigenbistümer Gurk, Chiemsee, Seckau und Lavant. Register. Nachträge, Korrekturen. *MGS LK*, 134, 1994, str. 173–189.
- Wenninger, Markus J.: IX. 2. Zur Geschichte der Juden in Salzburg. *Geschichte Salzburgs. Stadt und Land I/2* (ur. Heinz Dopsch – Hans Spatzenegger). Salzburg: Anton Pustet, 1983, str. 747–756.
- Wenninger, Markus J.: Pettau. *Germania Judaica 3. 1350–1519 2. Teilband: Ortschaftsartikel Mährisch-Budwitz – Zwolle* (ur. Arye Maimon et al.). Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1995, str. 1096–1100.
- Wenninger, Markus J.: Salzburg. *Germania Judaica 3. 1350–1519 2. Teilband: Ortschaftsartikel Mährisch-Budwitz – Zwolle* (ur. Arye Maimon et al.). Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1995, str. 1288–1295.
- Wertner, Moriz: Zur Genealogie der Cilly. *Monatsblatt »Adler«*, IV/5, 1896, str. 38–40.
- Wiessner, Hermann: Gurker Urbare (Bistum und Kapitel) in Auswahl aus der Zeit von 1285 bis 1502. Österreichische Urbare III/3–I, Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1951.
- Wiessner, Hermann – Seebach, Gerhard: *Burgen und Schlösser um Klagenfurt, Feldkirchen, Völkermarkt. Kärntens Burgen und Schlösser 2*. Wien: Birken, 1980².
- Witting, Johann Baptist: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. *Jahrbuch »Adler« N. F.*, 4, 1894, str. 89–146.
- Witting, Johann Baptist: *Die Wappen des Adels in Niederösterreich 2. S–Z*. Siebmacher's großes Wappenbuch Band 26/2. Neustadt an der Aisch: Bauer & Raspe, 1983 (ponatis izdaje IV/4/2, Nürnberg: Bauer & Raspe, 1918).
- Wlattnig, Robert: Abteilung für Kunstgeschichte. *Rudolfinum. Jahrbuch des Landesmuseums für Kärnten 2008*, 2009, str. 275–299.
- Wretschko, Alfred von: Zur Frage der Besetzung des erzbischöflichen Stuhles in Salzburg im Mittelalter. *MGS LK*, 47, 1907, str. 189–302.
- Zadnikar, Marijan: *Ptujska gora – visoka pesem slovenske gotike*, Ljubljana: Družina, 1992.
- Zahn, Joseph von – Siegenfeld, Alfred Anthony von: Nachwort und heraldisch Besprechung. *Steiermärkisches Wappen-Buch von Zacharias Bartsch 1567, Facsimile-Ausgabe mit historischen und heraldischen Anmerkungen von Dr. Josef von Zahn und Alfred Ritter Anthony von Siegenfeld*. Graz – Leipzig: Ulrich Moser, 1893, str. 1–180.
- Zenegg-Scharffenstein, Emerich: Urkundenregesten aus dem gräflich Wagensperg'schen Familienarchiv im Schlosse Seltenheim bei Klagenfurt. *Monatsblatt »Adler«*, X/20–22, 1927, str. 265–269.
- Zotter, Hans: Der Dominikanerkonvent zu Friesach. *Carinthia I*, 160, 1970, str. 690–718.
- Zwiedineck-Südendorst, Hans von: Das gräflich Lamberg'sche Familienarchiv zu Schloß Feistritz bei Ilz 1. Urkunden, Aktenstücke und Briefe, die freiherrliche und gräfliche Familie Breuner und ihrer steirischen Besitz betreffend (Ehemals Ehrenauer Archiv.). BKS tGQ 28, 1897, str. 127–237 = VHLSt 4, Graz: Selbstverlag der Historischen Landes-Kommision, 1897.

S U M M A R Y

The Neuhaus family until the beginning of the 15th century

The family of the Knights or Barons of Neuhaus (also von Neuhaus or Neuhauser) since 1636 (the Bavarian line died out in 1758) and 1646, respectively (the Carinthian line died out in 1742), was named after the now abandoned Dobrna (then Neuhaus) Castle standing in the homonymous village north of Celje. Although the Neuhaus family was never an important one, writing about their history regularly appeared from the mid-17th century onwards. The foundations for the history of the Neuhaus family were ultimately set by Friedrich Wilhelm Leitner and his article on their genealogy, published in 2000. The contribution at hand, however, aims to present the first 107 years of the family's history, i.e. from the first mention in 1322 to the death of Sigmund I in 1429.

Dobrna first appeared in sources in 1155, when the Bishop of Gurk, Roman I, was ultimately granted the Dobrna allodium from the Bavarian Counts of Bogen. The said allodium was in the possession of the Bogen family already before the mid-12th century and was not passed down from their relatives, the Weimar-Orlamünds or the Spanheims. The Dobrna allodium corresponded with the area that fell under the jurisdiction of subsequent castles Ranšperk (Rabensberg, later Ravní breg) near Dobrna, Lemberg (medieval *Löwenberg*) near Nova cerkev, Helfenberg (also Soteska) near Velika Pirešica, and the youngest Dobrna Castle, whose German name means New Castle. All the above mentioned castles were inhabited by families related to the ministeriales from the Gurk Diocese, the Rabenbergs, whose name suggests that they might have descended from the castellans of the Vitanje Castle in the 12th century, the oldest and most important Gurk castle in the area. In the mid-13th century, one family line was also formed in Upper Carniola, with its seat at the Rabensberk Castle (Rabensberg, later Vranja peč) near Kamnik. Initially, every line of the Ranšperšk family had a coat of arms with a raven standing on a hill, which is a nice example of the so-called talking coat of arms (raven in German = der Rabe) and it demonstrates their common origin.

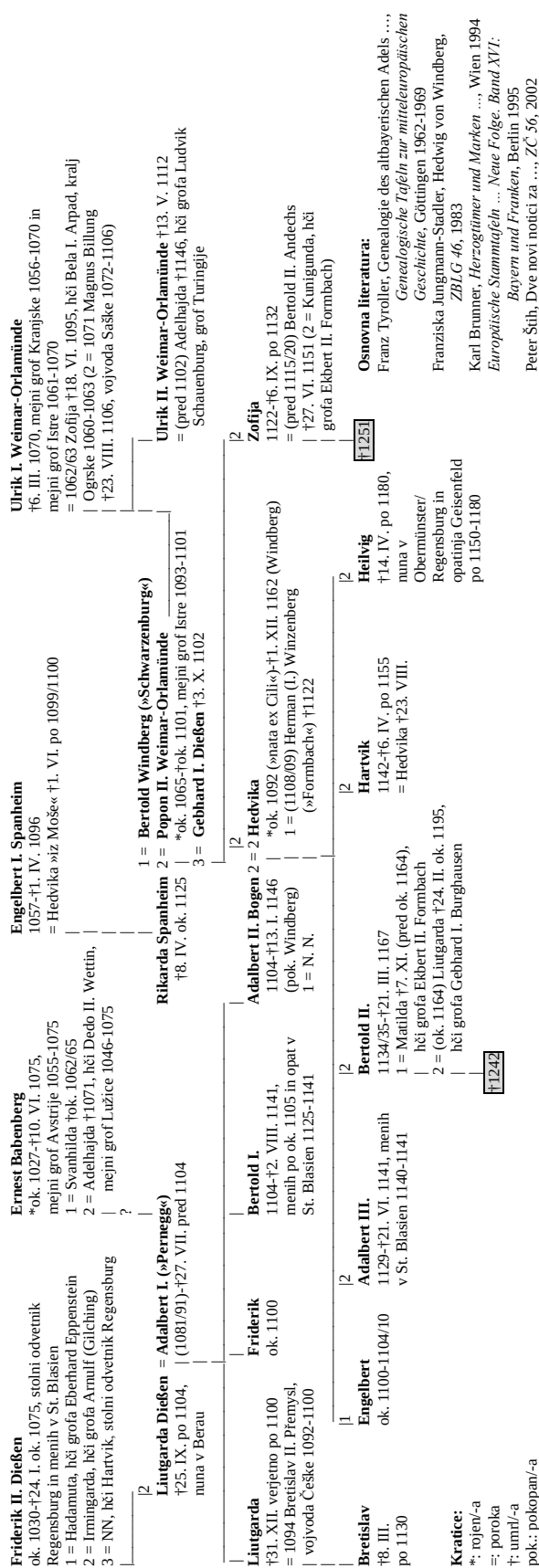
The question as to when the Neuhaus family, and with them the homonymous castle, first appeared in written sources is not an easy one to answer, as there

were eighteen other castles in the medieval Dobrna and surrounding areas with the same German name. Among them were three castles and noble families by the same name, whose geographic or temporal vicinity, or the same noble status were often the reason they were confused with Dobrna and its barons: Novi grad (German Neuhaus, Italian Castelnuovo) pri Ilirski Bistrici, Neuhaus in Salzburg and Neuhaus (Slovenian Suha) near Labot (Lavamünd) in Austrian Carinthia.

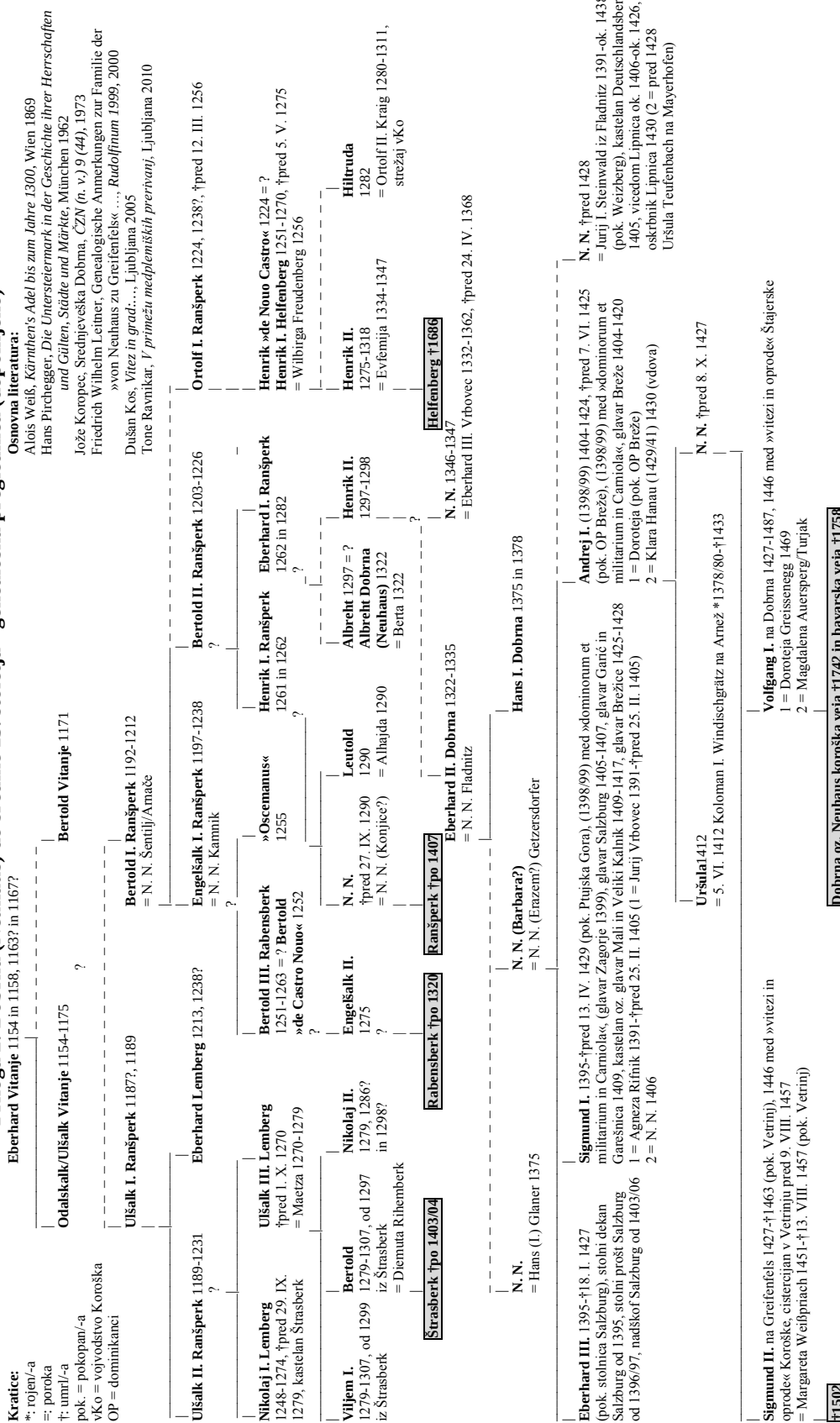
The Dobrna Castle was built only after around 1275, when the Ranšperk Castle came into the hands of the Lords of Ptuj (Pettau). One part of the Ranšperk family moved to Carinthia and the other part remained in the newly constructed castle, which first appeared in sources in 1322, through the mention of the first members of the Neuhaus family. Until the end of the 14th century, there was hardly any indication of the family in sources and no indication whatsoever as to their prominent standing. The male line of the family died out after 1378 and it was succeeded by a new, so-called secondary Neuhaus family before 1395. The latter was created with the marriage between an unknown female member of the Neuhaus family and an unknown member of the knightly family named after the village Getzersdorf (present-day Inzersdorf-Getzersdorf) near St. Pölten in Lower Austria.

Thus, at the end of the 14th century, the Dobrna Castle came to be inhabited by an entirely new family, which immediately soared high above its predecessors. The first one who distinguished himself through his career was the Canon of Salzburg, Cathedral Dean, Cathedral Provost, and ultimately Archbishop Eberhard III († 1427). As a diplomat he was held in high esteem in the Holy Roman Empire. He took part in the Council of Constance, albeit a marginal one. A little known fact, however, is that he organised the only clearly established pogrom of Jews in the present-day Slovenian territory that took place at Ptuj in 1404. Eberhard's brother Sigmund I of Neuhaus († before 1429), a member of the prestigious Order of the Dragon and a nobleman with a career in three provinces – Salzburg, Slavonia and Styria – chose Ptuj's Gora as a place that would preserve the memory of him. His tomb and the altar of St. Sigmund still stand there today. Unlike his two brothers, Andreas I († before 1425) pursued a less ambitious career, which, however, does not diminish his importance, as it is through his descendants that the family continued to exist until the mid-18th century.

Priloga 1: Z alodom Dobrna povezane rodbine - genealoška preglednica (dopolnjeno)

Priloga 2: Dobrna (Neuhaus) do sredine 15. stoletja - genealoška preglednica (dopolnjeno)

Priloga 3: Novi grad (Neuhaus) »s kroglo v grbu« - genealoška preglednica (osnutek)

Objavljeni viri in osnovna literatura:				
Anton Koblar, Regesti listin ..., IMK 9, 1899				
Franc Komar, Ein Copialbuch ..., MMK 13, 1900				
Franc Kos, Iz arhiva grofa ..., IMK 12, 1902				
Kamillo Trotter, Die Burggrafen von ..., Innsbruck 1954				
Walter Brunner - Božo Otokrepec, Das ältere Gallenberger ..., MSLA 44/45, 1995				
Božo Otokrepec, Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah ..., Ljubljana 1995				
Peter Štih, Goriška grofje in njihovi ministeriati in militi v Istri in na Kranjskem, Ljubljana 1997 ²				
Matjaž Bizjak, Ratio facta est ..., Ljubljana 2003				
Dušan Kos, Vitez in grad ..., Ljubljana 2005				
Vitigon (I) 1279-1300, †pred 6. VI. 1310, komornik Albert II. Gorica 1279-1300, 1285 »de Novocastro«				
Vitigon (II) »Bogatec« 1300-1328, 1324 sodeluje v pohodu na Cangrande I. della Scala s 6 konjeniki, kastelan Jama 1328 ?	Renco/Lovrenc 1307-†pred 10. VIII. 1332, iz Unec 1307 in 1316, kastelan Hošperk 1316 in iz Planina 1321-1332, 1324 sodeluje v pohodu na Cangrande I. della Scala s 4 konjeniki = Elizabeta 1332-1341, hči Herman Viševak	Albert 1320-1332, †pred 10. VIII. 1381	Friderik (I) 1320-1330, 1324 sodeluje v pohodu na Cangrande I. della Scala z 2 konjenikoma	
Nikolaj (I) 1337-1338, †verjetno pred 4. I. 1354, kuharski mojster Beatriks Witelbsbach-Gorica 1337 = 1338 Gewtel/Margareta 1357-†pred 25. VI. 1363, hči Nikolaj »Kaul« Reynman-Bled ?	Fric/Friderik (II) 1340-1383, 1340 zastava Švarcenek, iz Planina 1344, kastelan Gorica 1383, na Vipolže 1383	Herman 1340, 1340 zastava Švarcenek	Allsac/Elizabeta 1381	
Hans 1354-1385, †pred 10. IX. 1387 1 = pred 21. IX. 1363 Ana 1357-†pred 18. V. 1369, hči Nikolaj Blagovica 2 = Jelena/Helena 1381	Ulrik 1373	Peter (I) †pred 22. IX. 1394	Jurij (I) 1377-1403, †pred 13. XII. 1404, na Švarcenek 1382, iz Planina 1403 = Ana 1377	
Niki/Nikolaj (II) 1387-1395, †1396 = Klara 1387-1396, hči Nikolaj I. »Schick« = Merkel Suppel iz Gallenberg/Gamberk (2 = Rupert Schloßberg 1396-1400 (1399/1401))	N. N. (1385) = ? Agneza 1396-1406 = Klara 1387-1396, hči Nikolaj I. »Schick« = Merkel Suppel iz Gallenberg/Gamberk (2 = Rupert Schloßberg 1396-1400 (1399/1401))	Miks/Mihael (I) »Starejši« 1394-1399 (1403), kastelan Švarcenek 1398, kastelan Krmin 1399 = Ana 1395	Peter (II) 1395-1428, glavar Novi grad 1428	Miks/Mihael (II) »Majši« (1399)-1403
Gašper (I) 1397-1446, »Newnhauser« kastelan Klevevž 1397-1400, verjetno isti kot Gašper iz Novoga grada, kastelan Goričane 1429, oskrbnik Zavrsje 1438, 1446 med »vitezi in oprode« Kranjske = Uršula 1440-1443, sestra Toman/Tomaž Elacher	Gašper (II) 1399-†pred 11. XI. 1404 župnik Bela Cerkev 1399-1403, župnik Šmarje-Sap 1403-1404	Niks/Nikolaj (IV) »Majši« (1404)-1415, †pred 24. IV. 1420	Rudolf (ok. 1400), donator Krištofove bratovščine/Arlberg	
Erazem 1463-1471, 1463 med plemitci Kranjske	Nikolaj (V) 1453-†pred 1464, oskrbnik Planina 1453 = Lucija Vogrsko 1464	Angel 1428	Klara 1428-1436 = Boltežar I. Dür	

Kratice:
=: poroka
†: umrl/-a

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.5 Dobrnski
726:27-523.42:7.033.5(497.4Šentjanž)

Prejeto: 25. 4. 2013

Rok Polesuniv. dipl. inž. arhitekture, Berivka, d. o. o., Goriška cesta 13a, SI-3320 Velenje
E-pošta: info@berivka.si

Gospodje Dobrnski in cerkev sv. Janeza Krstnika v Šentjanžu na Peči (Vinski Gori)

IZVLEČEK

Prispevek opiše pomen gospodov Dobrnskih za cerkev v Šentjanžu: bili so ključni za njeno ambiciozno gotizacijo ter so s svojimi grbi tudi označili sklepnike in konzole rebrastega oboka. Napis na nagrobniku Žige Dobrnskega postavlja Dobrno v Šaleško dolino, kar kaže na drugačno dožemanje prostorskih mej, kot jih pojmujeemo danes. S spremembo poteka poti v prostoru se je spremenila tudi značilna veduta na šentjansko cerkev kot ključno točko v prostoru.

KLJUČNE BESEDE

Šentjanž, Vinska Gora, grbi, Dobrnski, cerkev, gotika

ABSTRACT

THE LORDS OF NEUHAUS AND THE CHURCH OF ST. JOHN THE BAPTIST AT ŠENTJANŽ NA PEČI (VINSKA GORA)

The contribution describes the significance of the Lords of Neuhaus (present-day Dobrna) for the church at Šentjanž: they were the key promoters of its ambitious Gothic-style reconstruction and also marked the keystones and corbels of the ribbed vault with their coats of arms. The inscription on the tombstone of Sigismund of Neuhaus places the town into the Šalek Valley, thus pointing to the difference in past and present conceptions of spatial boundaries. The changes in routes entailed the changes in the characteristic veduta of the Šentjanž church as the key point in space.

KEY WORDS

Šentjanž, Vinska Gora, coats of arms, Lords of Neuhaus, church, Gothicism

O Šentjanžu na upodobitvi Dobrne

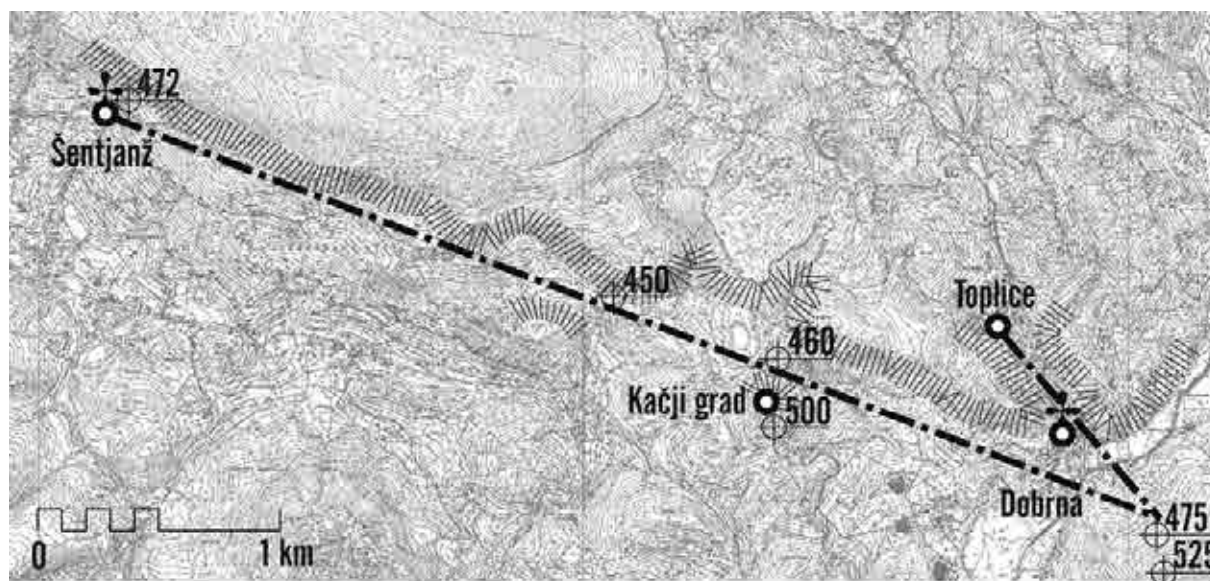
Na upodobitvi Dobrne v Vischerjevi Topografiji iz leta 1681¹ je v ozadju desno od Kačjega gradu prav na majhno upodobljena cerkev, ki pa se jo je avtorju vendarle zdelo nujno/vredno označiti z napisom »S. Johans« – Šentjanž. To je – poleg naslova risbe – eden od dveh napisov na grafiki, drugi napis, »Töplitz«, označuje kopališko stavbo. Zakaj je bil oddaljeni

Šentjanž tako pomemben, da ga je bilo treba vključiti v upodobitev Dobrne in celo pripisati pojasnilo? In zakaj Šentjanža ne najdemo na nobeni od mlajših upodobitev Dobrne?

Vischerjev risar je zajel ključne sestavine, ki so definirale Dobrno v drugi polovici 17. stoletja: grad, Marijina cerkev, topliška stavba, nekaj brezimnih stavb v samem naselju pod cerkvijo, od katerih vidimo le strehe, samotni kmetiji na hribu ter Šentjanž.

Na upodobitvi Dobrne v Vischerjevi Topografiji je prikazana tudi cerkev v Šentjanžu.²

Vizure na ključne sestavine Vischerjeve grafike. Šentjanž je od cerkve na Dobrni oddaljen okoli 4,2 km zračne linije in se ga (teoretično) vidi le skozi zelo ozek vedutni koridor.³

¹ Vischer, *Topographia*, 378. To je bržkone najstarejša upodobitev cerkve v Šentjanžu.

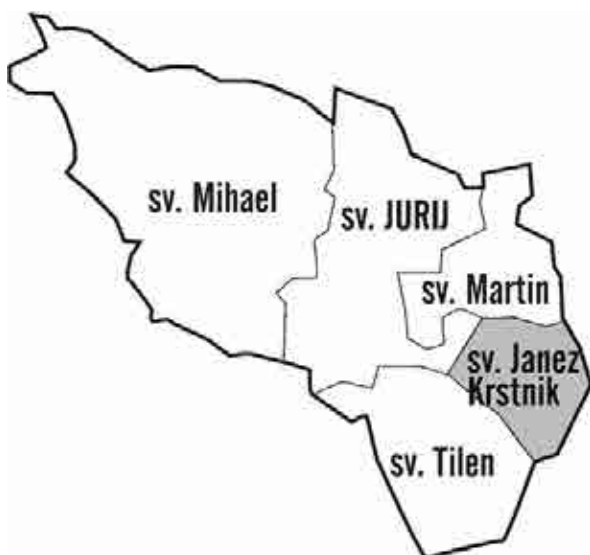
² http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vischer_-_Topographia_Ducatus_Stiriae_-_378_Schlangenburg_bei_Cilli_-_Dobrna.jpg, 10. 2. 2013.

³ Kartografska podlaga in izmera: http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso, 10. 2. 2013.

Že če bi risar le malo spremenil očiče risbe, bi se Šentjanž skril za pobočje hriba, za grad ali njegove gospodarske stavbe. Tako je bil Šentjanž bolj del mentalne/simbolne kot fizične pokrajine Dobrne. Pravzaprav ni verjetno, da bi risar kot tujec sploh sam od sebe iskal in našel točko oziroma ozek koridor, kjer se oddaljeni Šentjanž vidi; gotovo mu je kar grajski gospod sam jasno naročil, da mora Šentjanž pritakniti zraven, ker so nad šentjansko cerkvijo svojčas držali roko gospodje Dobrnski.

O gotski cerkvi v Šentjanžu

Šentjanž je gruča hiš okoli cerkve sv. Janeza Krstnika na sončnem pobočju pod Lopatnikom in se mu je nekdanje nazorno reklo Šentjanž na Peči (skali), saj sta cerkev in župnišče postavljena na mogočnem pomolu iz lehnjaka. Tu so stali še stara šola, mlin in perišče. Po drugi svetovni vojni je kraj dobil ime Vinska Gora.⁴ To je središče starega vinogradniškega območja, ki sega do Šaleka in od koder so že sredi 16. stoletja vozili vino za samostane v Krki in Gornjem Gradu.⁵ Cerkev je nastala na zelo posebnem mestu, ob močnem stalnem vodnem izviru, ki menda tudi v največji suši ni presahnil. Potok iz izvira je skozi tisočletja ustvaril velikansko lehnjakovo konzolo sredi hriba, v kateri je tudi kapniška jama. Po ljudskem izročilu naj bi potok preusmerili s skale in nato na njej zgradili cerkev.⁶ Zgodovinarji premišljajo, ali je

Območje prafare sv. Jurija v Škalah, ki je v glavnem obsegalo Šaleško dolino, z vikariatom sv. Janeza Krstnika v Šentjanžu.

šlo za »navadno« podružnico škalske pražupnije ali za krstno kapelo, na kar kaže njena lega na robu ozemlja škalske prafare in značilni patrocinij (sv. Janez Krstnik).⁷ Prva cerkev v Šentjanžu naj bi bila postavljena pred letom 1261, ko se omenja cerkev v Škalah »cum capellis« – s pripadajočimi kapelami – in med njimi naj bi bila tudi vikariatna cerkev v Šentjanžu.⁸ Njeno postavitve tudi Janez Höfler brez zadržkov datira v 13. stoletje.⁹ Torej je bila šentjanska cerkev pomemben člen v zgodovini cerkvene mreže Šaleške doline/Škalske prafare.

Iz časa romanike so se v Šentjanžu ohranili zidovi ladje. Tlorisna razmerja ladje so uravnana v čistem proporcu – velja širina : dolžina ladje = 1 : $\sqrt{2}$.¹⁰ Ladja je brez zunanjega talnega podzidka, medtem ko ga prezbiterij ima – če bi oba nastala sočasno in bila sočasno tudi obokana, to ne bi bilo logično.¹¹ Ob cerkvi je na pokopališču stala kostnica s kapelo,¹² ki je bila tudi otrok romanskega časa.

Kljub zelo shematski Vischerjevi upodobitvi se vidi, da je šentjanska cerkev visoka, z ozkimi okni v trikotnem sklepu – da je gotška. Cerkev je bila gotizirana v dveh ločenih fazah: najprej prezbiterij in nato še ladja. Umetnostni zgodovinarji menijo, da so v zadnji tretjini 15. stoletja podrli star romanski korinjski sklep in zgradili nov, dosti razsežnejši prezbiterij z visokimi okni in rebrastim obokom. Prezbiterij je bil meter in pol višji od ladje. V 16. stoletju, morda leta 1536, kot piše Ignaz Orožen, so cerkev predelali – staro romansko ladjo so povišali in rebrasto obokali.¹³ Boris Hajdinjak pa opozarja, da je oblika grbovnih ščitkov na sklepnikih in konzolah obokov še koničasta, kar bi kazalo na nastanek v začetku 15. stoletja.¹⁴

Pri prezidavi cerkve je šlo za zelo korenit in ambiciozen poseg, ki ga brez plemiškega prispevka sama okoliška kmečka skupnost nikakor ne bi zmogla, saj je težko vzdrževala že samo vikarja:¹⁵ kor ni bil nič krajši kot tisti, ki so ga dogradili cerkvi sv. Mihaela v Družmirju pri Šoštanju (ki je pokrivala nekajkrat večje območje kot šentjanska cerkev in je bila župniška cerkev trga Šoštanj), in precej daljši od onega na cerkvi v Šaleku, kjer so imeli pri gradnji prste vmes

⁷ Höfler, *O prvih* 1, str. 62; Curk, Ocena, str. 333.

⁸ Orožen, *Schallthal*, str. 5; Ravnikar, Oris, str. 17.

⁹ Höfler, *O prvih* 2, str. 340.

¹⁰ Po Stopar, *Karolinska arhitektura*, so takšna razmerja značilna (tudi) za predromansko, karolinsko arhitekturo.

¹¹ Po Komelj, *Gotska arhitektura*, str. 39, je »talni podzidek kar zunanji znak zidanega obočnega sistema v notranjščini; nastopa namreč na tistih stavbnih delih, ki so obokani ali so bili vsaj predvideni za obokanje«.

¹² Zadnikar, *Romanika v Sloveniji*, str. 497. Zadnikar sicer same cerkve ne omenja kot romanske arhitekture. Gl. tudi Zadnikar, *Romanske cerkve*.

¹³ Gmajner Korošec, *Župnijska*, str. 572; Orožen, *Dekanat*, str. 304; Curk, *Topografsko*, str. 99.

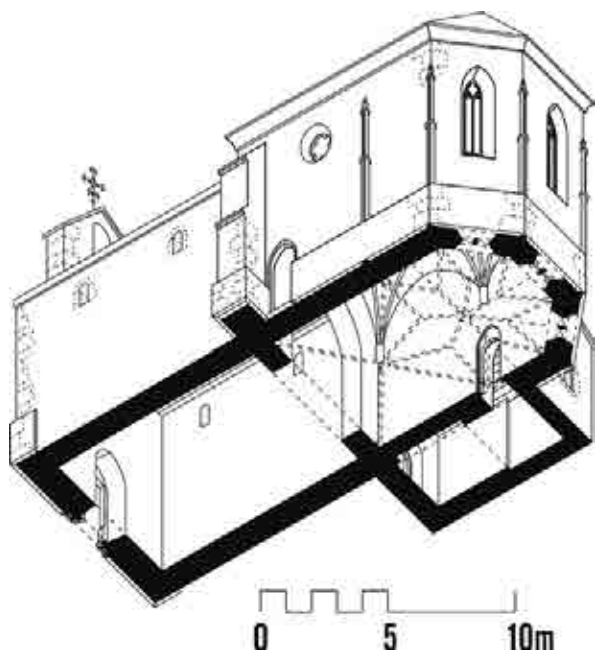
¹⁴ Elektronsko pismo Borisa Hajdinjaka Mihi Preinfalku, 6. 5. 2014.

¹⁵ Orožen, *Schallthal*, str. 303.

⁴ Novo poimenovanje je bilo v duhu poveljnega brisanja svetniških imen, menda pa so tudi rudarje »kamerati« radi dražili, da prihajajo »s peči«.

⁵ Po urbarju iz leta 1553 (Orožen, *Oberburg*).

⁶ Izročilo zabeleženo na raziskovalnem taboru Erico Velenje – Vinska Gora 1997/98.

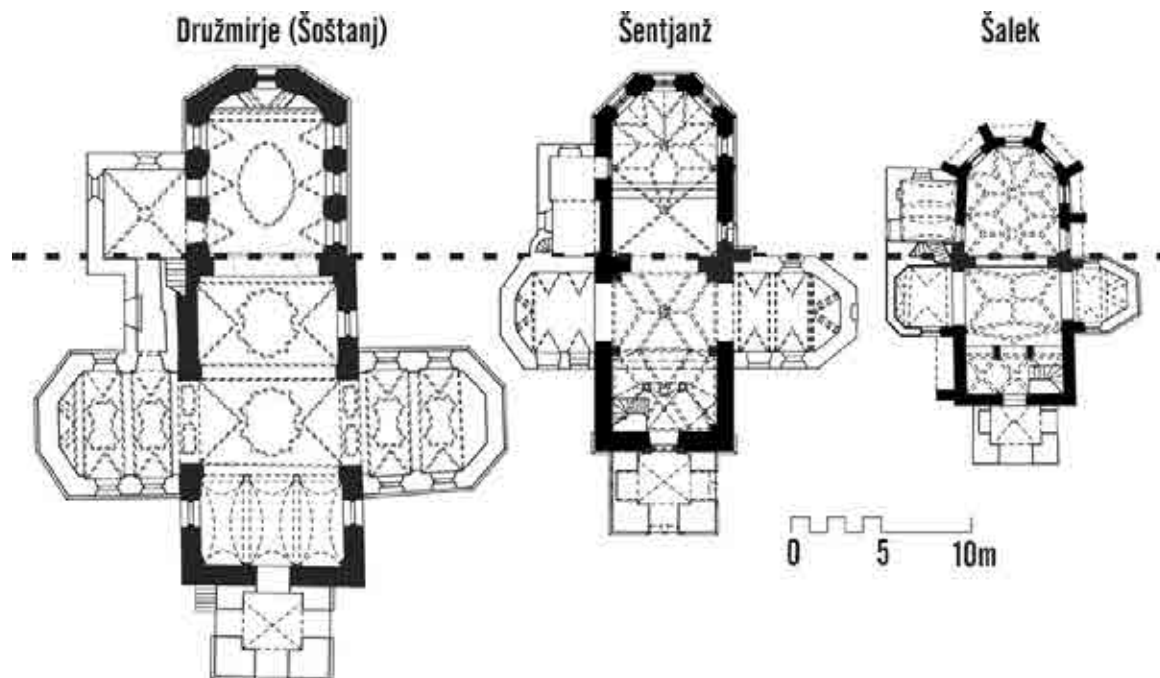
*Aksonometrija domnevnega videza šentjanske cerkve po izgradnji gotskega prezbiterija ob romanski ladji.
Risal Rok Poles.*

cehi ter gospodje z gradu Šalek.¹⁶ Prezbitrij v Šentjanžu je celo malce daljši od ladje in skoraj spominja na t. i. dolgi kor, kjer so ob službi božji poleg cerkve-

nih svoje mesto dobili tudi posvetni dostojanstveniki. Lahko si predstavljamo, da so gospodje Dobrnški v novem prezbiteriju vsaj občasno spremljali bogoslužje. Novi prezbiterij je bil neprimerno imenitnejši od ladje: dosti višji, zaradi velikih oken tudi dosti svetlejši in še imenitno obokan, medtem ko je bila stara romanska ladja le skromno osvetljena in je imela kvečjemu raven lesen strop. Torej imamo v Šentjanžu drugačno situacijo kot v Šaleku, kjer so gospodje zase zgradili emporo na zahodnem koncu cerkve in tam, dvignjeni, za hrbti podložnikov spremljali obredje.

Ilustrativna je primerjava šentjanske in šaleške cerkve, kar se tiče debeline zidov: v Šentjanžu so zidovi skoraj enkrat debelejši. Seveda, ko pa cerkev (razen tistega ob slavoločni steni) nima konkretnih zunanjih opornikov, ki bi lahko prevzeli pritiske obokov – ima le okrasne, polkrožne stopnjebane stebričke na zunanjsčini, ki so predvsem likovno znamenje, da je notranjščina obokana.¹⁷ Zato dejanske pritiske obokov prevzemajo masivni, debeli zidovi, pa tudi pod streho je stavba zvezana z lesenimi vezmi, ki so zaklinjene ob zidovih, da oboki ne razrinejo sten. Torej je gotska konstrukcijska zasnova uresničena na pol: imamo rebrast obok s šilastimi loki, nimamo pa skeletnega stavbnega oboda.

Kar pri gotizaciji bode v oči, je mogočna in odločna gesta gospodov Dobrnških, s katero so se kar petkrat »podpisali« na arhitekturo v Šentjanžu: njihov grb je na treh od štirih obočnih sklepnikov

Primerjava velikosti cerkva v Družmirju, Šentjanžu in Šaleku. Črno so označeni srednjeveški deli stavb.¹⁸

¹⁷ Tovrstni polstebri so sicer bolj značilni za arhitekturo na Kranjskem; prim. Komelj, *Gotska arhitektura*, str. 38.

¹⁸ Vir florisov: Poles in drugi: *Sakralna dediščina Šaleške doline*, str. 197, 351, 584.

¹⁶ Poles, Sv. Andrej, str. 186.

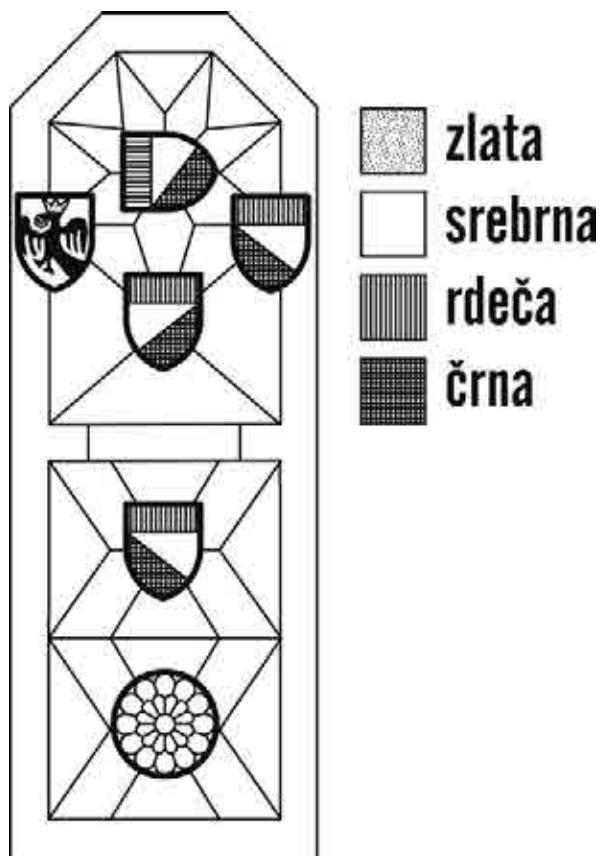
prezbiterija in ladje ter na obeh heraldično obdelanih konzolah v prezbiteriju. Le zahodni sklepnik v ladji ima za okras stiliziran cvet.¹⁹ Na dva ploskovna sklepnika sta dobrnska grba samo naslikana, na treh ščitkih so grbovni motivi izklesani v reliefu in pobarvani. Podobne posestniške/donatorske geste ni (ohranjene?) nikjer drugje v Šaleški dolini. Rebrasti

svod je vendarle simboliziral nebo in s tega »neba« že stoletja zviška gledajo na obiskovalce cerkve znamenja dobrnskih gospodov – simbol njihovega prepričanja o svojem položaju v svetu. Šentjanska cerkev je za poznavanje finančnega dometa in likovne/arhitekturne ambicije Dobrnskih toliko pomembnejša, ker je »Neuhaus« – grad Dobrnskih – le še ruševina,

Zunanjščina in notranjščina cerkve sv. Janeza Krstnika v Šentjanžu pred zadnjo prenovo leta 2007 (foto: Rok Poles).

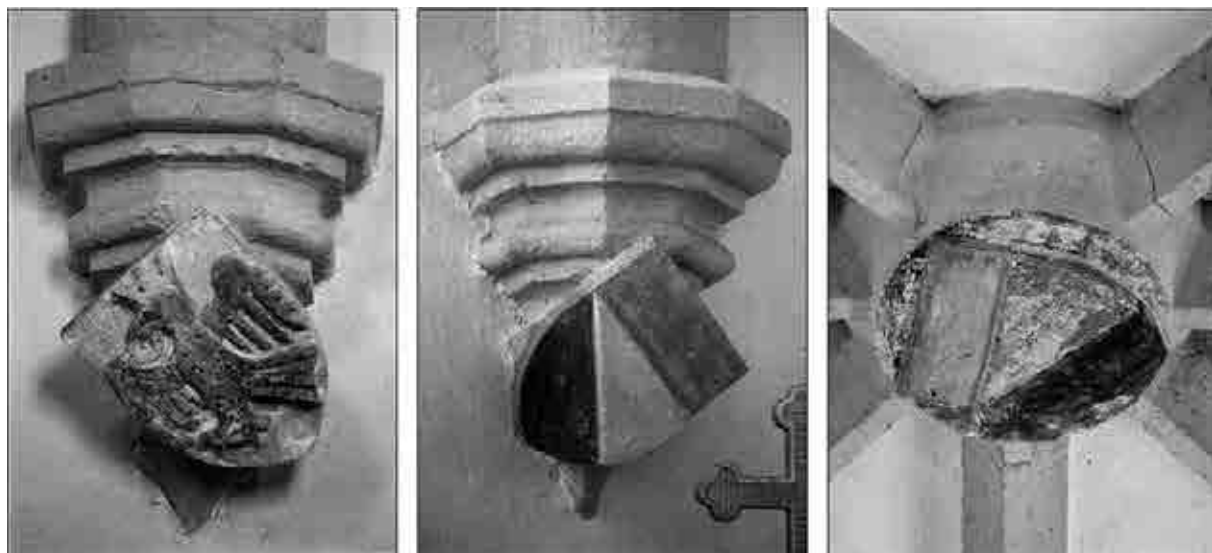
¹⁹ Gre samo za okras ali cvet morda nosi tudi simbolno sporočilo? V smislu konspirativnega »sub rosa«? Ali kot aluzija na Marijo kot »rožo skrivnostno« iz litanij?

Shema okrasja na sklepnikih in konzolah cerkve v Šentjanžu.

stara Marijina cerkev na Dobrni pa je bila tudi porušena in od srede 19. stoletja na njenem mestu stoji sedanja stavba.²⁰ Šentjanška cerkev je ohranjena kot originalni spomenik, ki so mu dali pečat Dobrnski in kjer si lahko še danes ustvarimo predstavo o imenitni arhitekturi, v kateri so se gibal in kakršno so tudi sami ustvarjali. Značilni so geometrično dosledna zasnova prezbiterja, ki temelji na čistem osemkotniku, krogičja v oknih ter peterolistno krožno okno v južni steni, skozi katerega je morda sonce ob posebnih dneh svetilo na izbrano mesto v cerkvi. Šentjanška cerkev je ob cerkvi v Šaleku najlepši ohranjeni primer sakralne gotske arhitekture v Šaleški dolini. Prav to, da je gotski prostor še ohranjen, priča, da kasneje (po času gotike oziroma gospodov Dobrnskih) v Šentjanžu ni bilo več sredstev, volje ali potrebe za prezidavo cerkve v baročnem slogu – take temeljite barokizacije s preobokanjem, ki so povsem zabrisale srednjeveški značaj notranjščine, so doživele vse ostale župnijske cerkve v dolini. V Šentjanžu so prizidali kapeli in naredili nova okna, notranje lupine pa niso baročno poenotili.

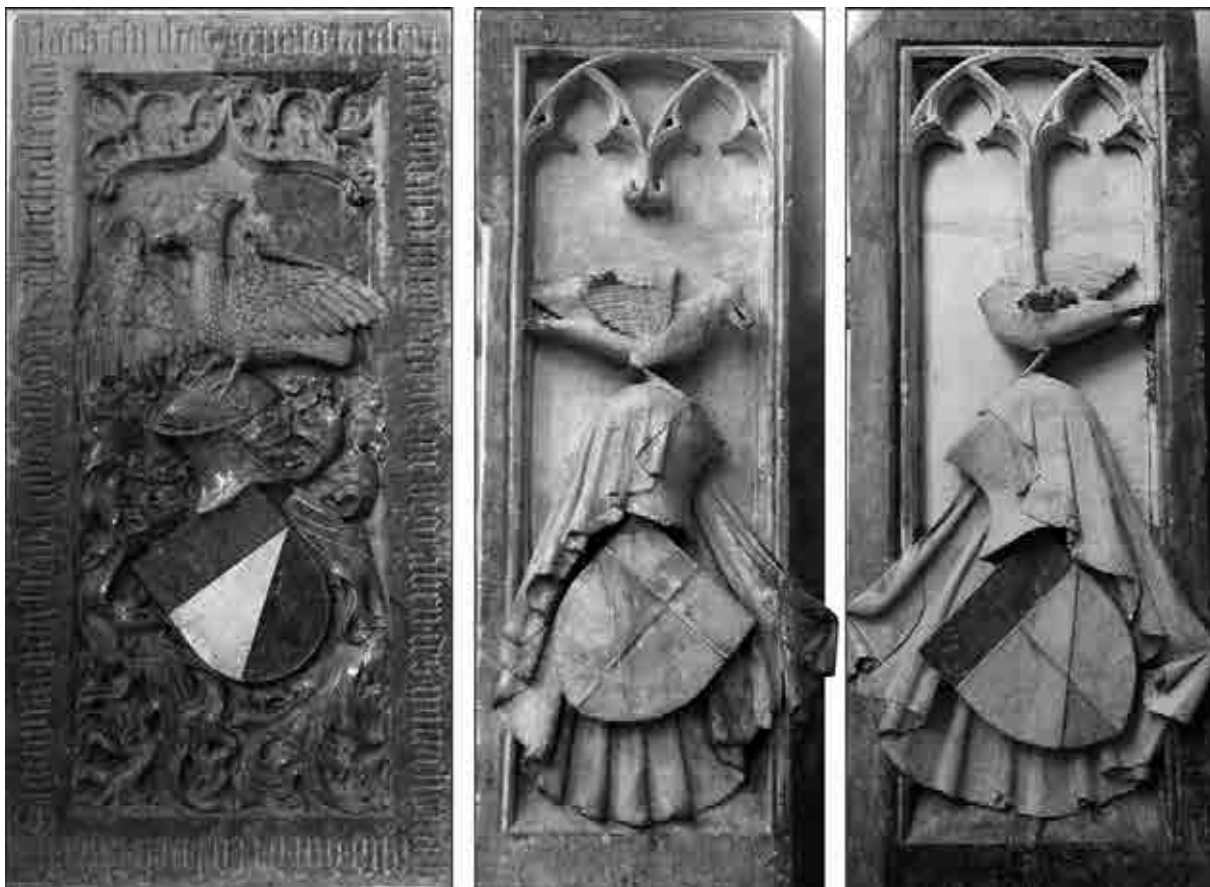
Kot grb Dobrnskih se štirikrat pojavi grb z belo (srebrno) stransko konico, rdečim vrhnjim in črnim spodnjim poljem.²¹ Konica enkrat gleda celo v »napačno« smer, kar se – tako kaže – ni zgodilo prvič: če primerjamo oba grba Žige Dobrnskega na zunanji strani oltarja sv. Sigismunda, ki ga je dal narediti za romarsko cerkev na Ptujski Gori, ter na njegovem nagrobniku v tej cerkvi, vidimo, da je tudi tam konica enkrat obrnjena v drugo smer.

Poslikani reliefni heraldični ščitki gospodov Dobrnskih na konzolah in sklepniku v prezbitериu šentjanške cerkve (foto: Rok Poles, 1997).

²⁰ Stopar, *Dobrna and Surroundings*, str. 28.

²¹ Stransko konico so Dobrnski najbrž povzeli po grbu Getzsdorferjev in ga združili s krokarjem Ranšperških; po Hajdinjak, Dobrnski, pričujoči zbornik.

Grobna plošča Žige Dobrnškega ter stranici oltarja sv. Sigismunda, ki ga je dal delati Žiga Dobrnski, vse iz cerkve na Ptujski Gori (foto: Rok Poles).

O krokarju gospodov Dobrnških, ki je morda bel golobček sv. Ožbalta

Na grbu na levi konzoli v prezbiteriju šentjanške cerkve je na belem polju upodobljen črn ptič s ploskovito razprtimi perutnicami, glavo z zlato krono ima obrnjeno v (heraldično) desno, v kljunu pa drži zlat prstan. Orožen in Curk pišeta, da je to golob.²² Gre za krokarja (tudi vrana), ki se pojavlja v grbih sorodstveno povezanih družin z gradov okoli Dobrne: Ranšperških (z gradu Rabensberg, nemško Rabe = krokar), Dobrnških (z gradu Neuhaus) in Soteških (z gradu Helfenberg).²³ Krokarju so ponekod dodali prstan in včasih še krono.

Krokar s prstanom je glavni junak legende sv. kralja Ožbalta in tudi njegov atribut: angel je Ožbaltu naznanil, da mu je za ženo namenjena kraljična onkraj morja in star romar je kralju svetoval, naj ji pošlje krokarja z zlatim prstanom, »ki se je svetil, da bi luč pri njem prižgal«, z zlato krono na glavi in pismom: tako je kraljična izvedela za snubitev. Slovenska le-

genda posebno pozornost namenja Ožbaltovi ptici: v resnici naj bi šlo za belega golobčka, ki pa se je tako »prenebeško ustrašil«, ko mu je prstan med letom zaradi sunka burje zdrsnil iz kljuna, da je čezinčez počrnel. Prstan je k sreči ujel, še preden bi padel v morje, in uspešno opravil svojo nalogo.²⁴

Kult sv. Ožbalta je v Slovenijo prihajal s posredovanjem Salzburga.²⁵ Eberhard Dobrnški je bil med letoma 1403 in 1427 salzburški nadškof, njegov brat Žiga pa njegov namestnik (glavar) v Brežicah in eden ključnih dobrotnikov cerkve na Ptujski Gori – »med njenimi najbogatejšimi darovalci«.²⁶ Morda so Dobrnški pod vplivom kulta sv. Ožbalta krokarju prita-

²⁴ Kotnik, *Slovenska legenda*, str. 79 ss.

²⁵ Prav tam, str. 86, 87.

²⁶ Koropec, *Srednjeveška*, str. 218, piše, da je bil Žiga vazal Ptujskih; Peskar, *Bazilika*, str. 146, pa piše o njegovem zveštem službovanju rodbini Celjskih. V starejših opisih cerkve je izpostavljena dilema, ali je oltar Dobrnških na Ptujski Gori posvečen sv. kralju Sigismundu ali sv. kralju Ožbaltu (Zadnikar, *Ptujška Gora*, str. 86), saj so ključni atributi osrednje figure izgubljeni.

²² Orožen, *Dekanat*, str. 304; Curk, *Topografsko*, str. 98.

²³ Podrobnejša analiza geneze grbov v: Hajdinjak, Dobrnški, pričujoči zbornik.

Ranšperški / Rabensberg

Dobrnski / Neuhaus

Soteški / Helfenberg

krokar

krokar + prstan

krokar + prstan + krona

Krokar na grbih Ranšperških, Dobrnskih in Soteških.²⁷

O Dobrni v Šaleški dolini

Še eno pomenljivo dejstvo je povezano z Žigo Dobrnskim: iz napisa na njegovem nagrobniku, izklesanem iz monolitne plošče rdečega salzburškega marmorja, izvem: »Leta 1429 po Kristusovem rojstvu, in sicer v sredo po drugi povelikonočni nedelji, je bil tu [na Ptujski Gori] pokopan plemeniti in hrabri vitez Sigismund iz Dobrne v Šaleški dolini, ki naj v miru počiva.«²⁸

Formulacija »Dobrna v Šaleški dolini« nam je danes presenetljiva: Dobrne, torej območja onkraj nizkega Šentjanskega/Dobrnskega podolja, danes nimamo več za del Šaleške doline.²⁹ Ker pa se je včasih – kot kaže – Dobrna štela za del Šaleške doline, laže

razumemo tudi željo Dobrnskih pustiti svoj pečat na šentjanški cerkvi: ta želja je bila logična posledica njihove dejavne usmerjenosti iz Dobrne tudi v Šaleško dolino, tako rekoč njihove »šalešcocentričnosti«.

Območje današnje Vinske Gore (ki se v grobem pokriva z območjem šentjanskega vikariata) je bilo v lasti škofije v Krki, prebivalci pa so bili podložni različnim gradovom: Ekenštajn (okvirno 24 % posesti po krškem urbarju iz leta 1502), Šalek (15 %), Dobrna/Neuhaus (8 %) ter Lemberg (6 %).³⁰ Kljub razpršenosti posesti med krške vazalne rodbine pa so si gospodje Dobrnski v 15. stoletju na območju Šentjanža očitno pridobili odločilen vpliv³¹ in vodili prezidavo »svoje« cerkve.

Morda lahko gradbeni poseg špekulativno povežemo celo s pokoro viteza Viljema Dobrnskega leta 1478: Viljem je tisti »znameniti« vzkipljivec, ki je

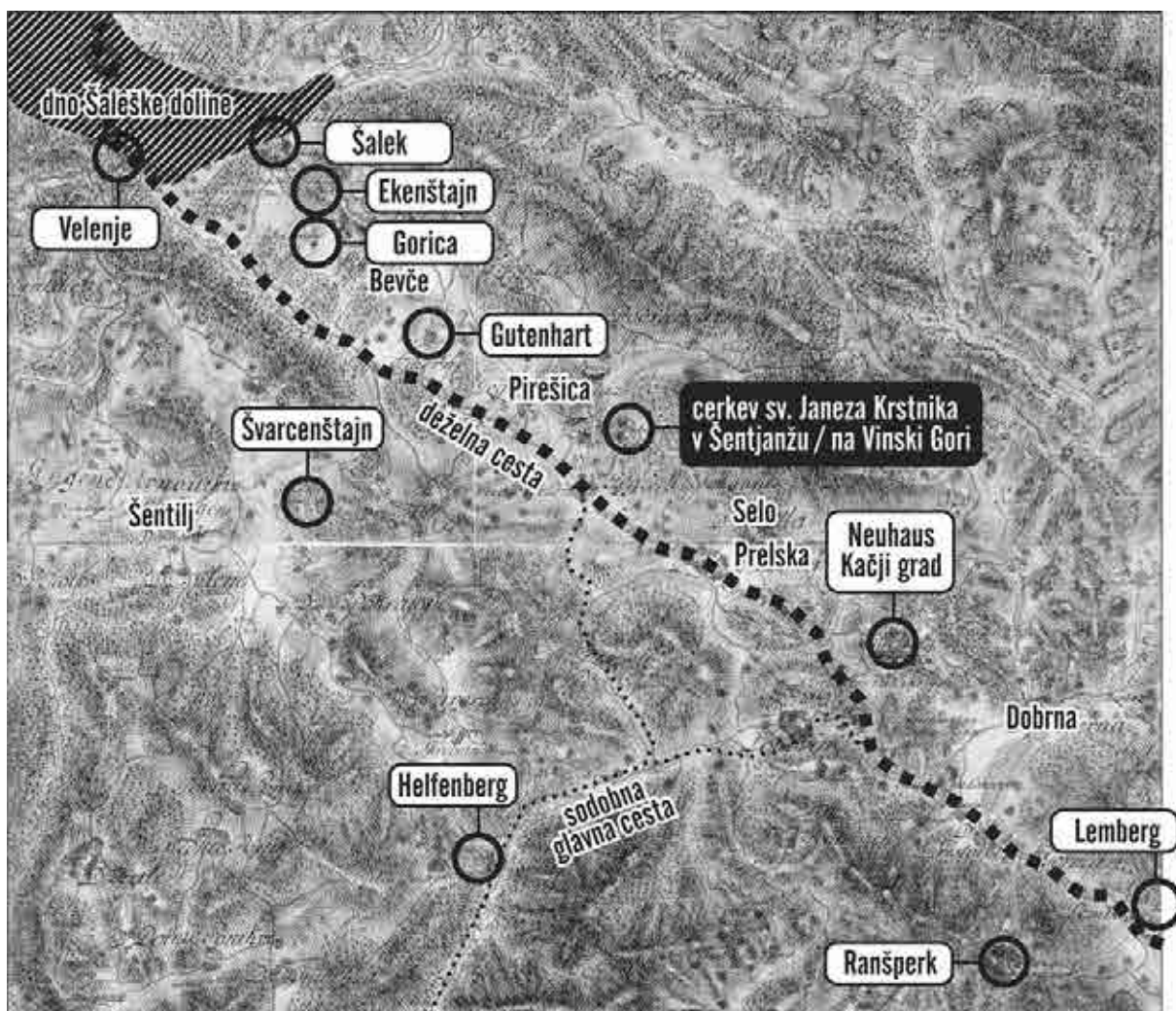
²⁷ Grb Ranšperških: risal Rok Poles po blasonu v: Kraßler: *Wappenschlüssel*. Grb Dobrnskih: Bartsch, *Wappenbuch*, grb št. 45. Grb Soteških: prav tam, grb št. 73. Če pogledamo grbe Žige Dobrnskega na Ptujski Gori (na oltarju in nagrobniku), ima krokar prstan in krono.

²⁸ Zadnikar, *Ptujška Gora*, str. 89; Stele, *Ptujška Gora*, str. 55, 56; Peskar, *Bazilika*, str. 192.

²⁹ Šalej, *Historično-geografski*, str. 12.

³⁰ Ravnikar, *Sledovi*, str. 168, 175, 176. Navedeni deleži veljajo za urad Bevče, vendar Ravnikar domneva, da so v grobem veljali za celotno območje med Šalekom in Dobrno.

³¹ Termin po: Ravnikar, *Po zvezdnih*, str. 38.

Območje od Dobrne do Velenja z gradovi, dvori in ključnimi naselji.³⁵

v navalu besne jeze pograbil lastnega sinka iz zibelke in ga s tako silo treščil v steno gradu, da je otrok v trenutku izdihnil dušo. Ko se je vitez ovedel, kaj je bil storil, si je v silni bolesti in kesu naložil pokoro in se za vedno umaknil iz posvetnega življenja za debele zidove samostana minoritov v Celju.³² Ker je veljalo, da naj bi spokornik za uboj postavil kapelico, bi lahko morda prezbiterij šentjanške cerkve nastal tudi kot plemiškemu stanu primerno bogata oblika kapele.

Za »svojo« so šentjanško cerkev poleg Dobrnskih očitno imeli tudi gospodje Gačniki, ki so posest Dobrnskih prevzeli leta 1613.³³ V njihovem času, leta 1681, je Vischer upodobil Šentjanž ob njihovem gradu. Kasneje – s propadom starega gradu in selitvijo plemiškega sedeža v dolino – se šentjanška cerkev na upodobitvah Dobrne ne pojavlja več, čeprav je npr. Carl Reichert, ko je okoli leta 1860 risal skico za svo-

jo litografijo Dobrne, stal skoraj na istem mestu kot Vischerjev risar.³⁴ Torej je Šentjanž nekje v 18. ali 19. stoletju dobesedno izginil s horizonta dobrnskega sveta. Vendar pa sta Šentjanž in Šaleška dolina ostala povezana z Dobrno.

Šentjanž kot turistična znamenitost toplic na Dobrni

Šaleška dolina je bila v 19. stoletju priljubljen cilj gostov toplic na Dobrni, tako rekoč turistična destinacija. Leta 1864 je Carl Reichert zapisal: »Ker spada Šaleška dolina med glavne lepote v okolici zdraviliškega kraja Dobrna, pripelje vsaka sezona sem veliko število kopaliških gostov in je vsa pot eno samo pri-

³² Stopar, *Dobrna*, str. 4; Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 143.

³³ Koropec, *Srednjeveška*, str. 224; Stopar, *Dobrna*, str. 5, 6.

³⁴ Prim. upodobitve v: Stopar, *Dobrna and Surroundings*, str. 4 ss.

³⁵ Kartografska osnova: Rajšp, Grabnar, *Vojški zemljevid*, sek-ciji 163, 174.

Levo pogled na Šentjanž s stare deželne ceste, z vzhoda. Upodobljeno je še staro župnišče, ki je bilo v današnjo obliko predelano leta 1870.³⁶ Desno značilni pogled na Šentjanž danes z državne ceste Celje–Velenje (foto: Rok Poles).

zorišče, po katerem se gibljeta življenje in promet.³⁶ Šentjanški župnik Križan pa je leta 1873 v župnijsko kroniko zabeležil, da šentjanško dobro vodo prav radi pokušajo gostje iz dobrnskih toplic.³⁷ Šentjanž je bil tačas tudi upodobljen. Današnjemu očesu je ta pogled na Šentjanž nenavaden: seveda, ko pa je cerkev predstavljena z vzhoda, kot so jo popotniki ugledali s stare deželne ceste, ko so zlezli na prelaz pri Prelski. Danes se nam zdi značilen pogled na Šentjanž z juga, s sodobne prometnice skozi Vodostec. Tako je nova glavna prometna pot sredi 20. stoletja spremenila tudi karakteristično vizuro na slikovit krajinski poudarek: spremenila je sliko, s kakršno je Šentjanž zastopan v miselnem svetu sodobnega Šalečana.

VIRI IN LITERATURA

ROKOPISNI VIR

Kronika župnije sv. Janeza Krstnika na Peči (Vinski Gori). Henrikus Križan: Liber memorabilium Parochiae St. Joannis Baptistae in Vinetis, 1873.

LITERATURA

Bartsch, Zacharias: *Wappenbuch, darinnen aller geistlichen Prelaten, Herren und Landleute, auch der Stett des loeblichen Fuerstentums Steyer Wappen und Insignia mit jhren farben nach ordnung ... angemalt zu finden*. Gratz, 1872. po: <http://www.bsb-muenchen-digital.de/~web/web1098/bsb10986346/images/index.html?digID=bsb10986346&pimage=2&cv=pdf&nav=0&cl=de>, 10. 2. 2013, hrani Bayerische Staatsbibliothek.

Curk, Jože: Ocena knjige Janez Höfler, O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem, Ljubljana 1986. ČZN 2, 1988.

Curk, Jože: *Topografsko gradivo II.*, Sakralni spomeniki na območju občine Žalec. Celje: Zavod za spomeniško varstvo Celje, 1967.

Gmajner Korošec, Marjana: Župnijska cerkev sv. Janeza Krstnika Vinska Gora. *Sakralna dediščina*

³⁶ Reichert, *Einst und jetzt*, str. 53.

³⁷ *Kronika župnije sv. Janeza Krstnika na Peči*, str. 8.

³⁸ Poles, *Arhitektura*, str. 281.

- Šaleške doline. Velenje: Založništvo Pozoj, Velenje 1998, str. 568–603.
- Hajdinjak, Boris: Dobrnski do začetka 17. stoletja. Pričujoči zbornik.
- Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem, Prolegomena k historični topografiji pred-jožefinskih župnij*. Razprave Filozofske fakultete, Znanstveni inštitut, Ljubljana 1986.
- Höfler, Janez: *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2013.
- Komelj, Ivan: *Gotska arhitektura na Slovenskem*, razvoj stavbnih členov in cerkvenega prostora. Ljubljana: Slovenska Matica, 1973.
- Koropec, Jože: Srednjeveška Dobrna. ČZN, 1973, str. 215–224.
- Kotnik, Franc: Slovenska legenda o svetem Ožbaltu. *Slovenske starosvetnosti. Nekaj zapiskov, orisov in razprav*. Ljubljana, 1943, str. 79–87.
- Kraßler, Josef: *Steirischer Wappenschlüssel*. Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives Bd. 6. Graz, 1968.
- Orožen, Ignaz: *Das Benediktinerstift Oberburg*. Marburg, 1876.
- Orožen, Ignaz: *Das Dekanat Schallthal*. Graz, 1884.
- Orožen, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*, I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi. Celje, 1936.
- Peskar, Robert: *Bazilika Marije Zavetnice na Ptujski Gori*. Ljubljana: Družina, 2010.
- Poles, Rok, Gmajner Korošec, Marjana, Lalek, Nika: *Sakralna dediščina Šaleške doline*. Velenje: Založništvo Pozoj, 1998.
- Poles, Rok: Arhitektura Vinske Gore. *Vinska Gora, zbornik raziskovalnega tabora v letih 1997 in 1998* (ur. Matjaž Šalej, Emil Šterbenk). Velenje: Erico Velenje, 1999, str. 275–303.
- Poles, Rok: Podružnična cerkev sv. Andreja Šalek pri Velenju. *Sakralna dediščina Šaleške doline*. Velenje: Založništvo Pozoj, 1998, str. 184–229.
- Rajšp, Vincenc in Marija Grabnar (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5. zvezek. Ljubljana: ZRC SAZU, ARS, 1999.
- Ravnikar, Tone: Oris starejše zgodovine naselja Škale. *Zbornik Škale, Šaleški razgledi 3*. Velenje, 1989.
- Ravnikar, Tone: *Po zvezdnih poteh, Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku*. Velenje: Muzej Velenje, 2007.
- Ravnikar, Tone: Sledovi srednjeveške kolonizacije med Bevcami in Dobrno. *Vinska Gora, zbornik raziskovalnega tabora v letih 1997 in 1998* (ur. Matjaž Šalej, Emil Šterbenk). Velenje: Erico Velenje, 1999, str. 167–177.
- Reichert, Carl: *Einst und jetzt*, Album Steiermarks sämtliche interessante Schlösser. Burgruinen. Städte, Märkte. Kirchen und Klöster enthaltend. II. Band. Graz, 1864, Carl Reichert.
- Stele, France: *Ptujška Gora*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov SFRJ, 1966.
- Stopar, Ivan: *Karolinška arhitektura na Slovenskem*. Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana, 1987.
- Stopar, Ivan: *Dobrna and Surroundings*. Dobrna: Motovun, 1986.
- Stopar, Ivan: *Dobrna*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, zbirka vodnikov, 98. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1980.
- Šalej, Matjaž: Historično-geografski oris Šaleške doline in njenega obrobja. *Velenje, razprave o zgodovini mesta in okolice* (ur. Ivo Stropnik). Velenje: Mestna občina Velenje, 1999, str. 11–37.
- Vischer, G. M.: *Topographia Ducatus Stiriae, Das ist: Eigentliche Delineation / und Abbildung aller Städte / Schlösser / Marcktfleck / Lustgärten / Probsteyen / Stifter / Clöster und Kirchen / so es sich im Herzogthumb Steyrmarch befinden*. Graz, 1681. Po: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vischer_-_Topographia_Ducatus_Stiriae_-_378_Schlangenburg_bei_Cilli_-_Dobrna.jpg, 10. 2. 2013.
- Zadnikar, Marijan: *Ptujška gora. Visoka pesem slovenske gotike*. Ljubljana: Družina, 1992.
- Zadnikar, Marijan: *Romanika v Sloveniji*, tipologija in morfologija sakralne arhitekture. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Zadnikar, Marijan: *Romanske cerkve v Sloveniji*. 11.–13. stoletje. Ljubljana: Družina, 2001.

S U M M A R Y

The Lords of Neuhaus and the Church of St. John the Baptist at Šentjanž na Peči (Vinska Gora)

In the depiction of Dobrna in Vischer's Topography of 1681, one can also see the small Church of St. John the Baptist at Šentjanž na Peči (Vinska Gora) standing in the background, right of the Snake Castle. In the 15th century, the church at Šentjanž was given a Gothic presbytery, and in a separate construction phase the old Romanesque nave was elevated and covered with a ribbed vault. This was a thorough and ambitious intervention which the local rural community could not have accomplished without the nobility's financial support. Judging from many coats of arms on the corbels and keystones of the ribbed vault the Lords of Neuhaus (present-day Dobrna) were the procurers. Their pointed coat of arms appears four times and there is also one featuring a raven with the golden crown and ring. The raven was perhaps given the crown under the influence of the legend of St. Oswald, which spread to the Slovenian territory from Salzburg. In the period from 1403 to 1427, the Archbishopric of Salzburg

was led by Eberhard III of Neuhaus and his brother Sigismund was one of the wealthiest donors to the church at Ptujška gora, where he was buried. As evident from his tombstone († 1429), Dobrna was then still part of the Šalek Valley. Later depictions of Do-

brna no longer feature Šentjanž, which was in the 19th century a popular hiking destination among the visitors of Dobrna, who enjoyed tasting its health-giving spring water.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 93/94:929.5Valvasor J.(497.4Dobrna)"1770/1939"

Prejeto: 11. 8. 2014

Boris Golec

izr. prof. dr., znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Dobrna – eno stoletje dom potomcev Janeza Vajkarda Valvasorja

IZVLEČEK

*Do nedavnega je ostalo prezrto, da je bila Dobrna od leta 1770 do tridesetih let 19. stoletja dom dobršnega dela potomcev znamenitega kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693). Zadnji je imel tu posest do leta 1870, nekateri pa so s krajem ostali povezani še pozneje. V njihovih rokah so bili stari srednjeveški grad Schlangen-
genburg (Kačji grad), ki se je prav na začetku tega obdobja začel nenadoma podirati in so ga opustili, dvorec Dobrna, zgrajen kot nadomestek za stari grad, termalno zdravilišče, ki je v tem času po dolgotrajni letargiji vzcvetelo v novem sijaju, in pozneje tudi bližnji dvorec Dobrnica ali Gutenek, katerega prejšnji lastniki baroni Adelsteini so bili z Valvasorjevim potomstvom kar v dvojnem sorodstvu. Na teh štirih lokacijah na sami Dobrni in v njeni bližnji okolici so se pletle usode baronov Dienersperg ter ženskih vej njihove rodbine – grofov Hoyos, vitezov Resingen in vitezov Gadolla –, nekatere take, da bi lahko večša roka napisala družinski roman.*

KLJUČNE BESEDE

Dobrna, Dobrnica, Valvasor, Dienersperg, Adelstein, Hoyos, Resingen, Gadolla

ABSTRACT

DOBRNA – FOR A CENTURY THE HOME OF JOHANN WEIKHARD VALVASOR'S DESCENDANTS

It has only recently been discovered that between 1770 and the 1830s Dobrna was the home of most descendants of the famous Carniolan polymath Johann Weikhard Valvasor (1641–1693). The last one held an estate here until 1870 and the others retained their ties with the area even later on. They owned the old medieval Schlangelburg Castle, which suddenly started to crumble precisely at the beginning of this period (1773), and abandoned it, the Dobrna (Neubaus) mansion, which was constructed as a substitute for the old castle, the thermal spa, which was brought to new glory after a long period of lethargy, and later also the nearby Dobrnica (Gutenegg) mansion, whose previous owners, Barons Adelstein, shared a double kin relationship with Valvasor's descendants. In the said four locations at Dobrna and its surroundings, the destinies of Barons Dienersperg were entwined with the destinies of the female lines of their family – Counts Hoyos, Knights Resingen and Knights Gadolla – some so closely that a skilled writer might weave them into a family novel.

KEY WORDS

Dobrna, Dobrnica, Valvasor, Dienersperg, Adelstein, Hoyos, Resingen, Gadolla

Domoznanstvo in zgodovinopisje sta do nedavne povsem prezrla, da je bila Dobrna od leta 1770 do tridesetih let 19. stoletja dom dobršnega dela potomcev znamenitega kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641, Ljubljana – 1693, Krško). Zadnji je imel tu posest do leta 1870, nekateri pa so s krajem ostali povezani še pozneje, dokumentirano do devetdesetih let istega stoletja. V njihovih rokah so bili stari srednjeveški grad Schlangenburg (Kačji grad), ki se je prav na začetku tega obdobja začel nenadoma podirati in so ga opustili, dvorec Dobrna, zgrajen kot nadomestek za stari grad, termalno zdravilišče, ki je v tem času po dolgotrajni letargiji vzcvetelo v novem sijaju, in pozneje tudi bližnji dvorec Dobrnica ali Gutenek, katerega prejšnji lastniki baroni Adelsteini so bili z Valvasorjevim potomstvom kar v dvojnem sorodstvu. Na teh štirih lokacijah na sami Dobrni in v njeni bližnji okolici so se pletle usode baronov Dienersperg ter ženskih vej njihove rodbine – grofov Hoyos, vitezov Resingen in vitezov Gadolla –, nekatere take, da bi lahko večša roka napisala družinski roman, morda najlaže v slogu prehoda iz romantike v realizem. Pisatelju bi šlo delo tem laže od rok, ker je eden od Dienerspergov, baron Franc Ksaver (1773, Dobrna – 1846, Gradec) zapustil genealoško-biografski oris rodbine in ga sklenil z lastnimi intimnimi spomini, v katerih je razkril vrsto dragocenih podrobnosti, kakršnih ni mogoče najti v drugih virih. Življenjska zgodba tega »celjskega Wertherja«, nesrečne žrtve okoliščin, bo tudi osrednja zgodba naše obravnave.¹

Prihod prvega Valvasorjevega potomca na Dobrno, začetek neke usodne zamere in sreča v nesreči ob nenadni zrušitvi starega dobrnskega gradu

Zgodba baronov Dienersperg² na Dobrni se je začela s Francem Ksaverjem Avguštinom (1742, Ponikva – 1814, Zg. Lanovž pri Celju), očetom Franca Ksaverja. Rodil se je v družini desetih bratov v dvorcu Ponikva pri Dramljah, na rodnem domu svojega očeta Petra Dominika pl. Dienersperga (ok. 1700–1764). Njegova mati Antonija Jožefa Katarina (1712–1769), prav tako rojena pl. Dienersperg, se je na Ponikvo primožila s Kranjskega, iz dvorca Gracarjev turn pod Gorjanci. Bila je ena od dveh hčera Valvasorjeve najmlajše hčerke Regine Konstancije, poročene pl. Dienersperg (ok. 1690, Bogenšperk – 1755, Novo mesto), edine od polihistorjevih šestih odraslih otrok, ki je Valvasorju poleg vnukov dala tudi pravnuke in nadaljnje potomstvo do današnjih dni.

Plemiško rodoslovje je za Regino Konstancijo sicer vedelo vse tja do konca 19. stoletja, toda v 20. stoletju sta jo oba Valvasorjeva življenjepisca, Peter Radics in Branko Reisp, kot po čudežu prezrla. Potem ko je bila leta 2006 po dobrem stoletju pozabe ponovno odkrita, se je izkazalo, da gre za babico prvega dobrnskega barona Dienersperga, Franca Ksaverja Avguština, ta pa je praoče vseh danes živečih Valvasorjevih potomcev.³ Več kot presenetljiva je ugotovitev, da je imel Avguštin, kot so ga sicer klicali,⁴ devet odraslih bratov, a edini legitimne potomce.⁵ Z njegovo generacijo se začenja doba Dienerspergov kot baronov, saj je bil Avguštin 5. junija 1766 skupaj z osmimi brati (brez najstarejšega, gluhonemega), stricem Donatom Alojzom in vsem njihovim potomstvom povzdignjen v baronski stan.⁶

Po letih in baronskem stažu mladi baron se je leta 1770 na Dobrno pravzaprav priženil, četudi je stari dobrnski grad Schlangenburg s posestjo kupil. Zgod-

³ O odkritju Regine Konstancije: Golec, Neznano in presenetljivo, str. 312–313. O njenem življenju in potomstvu do danes: isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 367–383; (2. del), str. 293–373; (3. del), str. 47–82.

⁴ V zgodnejših virih je sicer večkrat imenovan Franc Ksaver ali samo Ksaver, npr. v matriki graške jezuitske gimnazije leta 1754 (Andritsch, *Die Matrikeln*, str. 242), v gradivu preiskovalne komisije o incidentu z baronom Adelsteinom leta 1769 (StLA, Landrecht, K 126, Dienersberg (3), fol. 175 sl.) in tudi v kupoprodajni pogodbi za dobrnsko gospostvo leta 1770 (StLA, Landtafel, LT I, Bd. 69, fol. E 27–E 29v, 23. 1. 1770). Pozneje ga srečujemo z vsemi tremi imeni – Franc Ksaver Avguštin, kjer pa katero od imen manjka, kar je redko, vedno ostaja ime Avguštin. Tako ga Schmutzov leksikon leta 1822 imenuje »Xaver Augustin« (Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 23), poročilo dobrnskega župnika za Göthovo topografijo (1843) pa le: »Augustin Freyher von Dienersberg« (Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 165). Na portretu je njegovo ime okrajšano kot: »F. A. F. v. Dienersperg«, tj. Franz Augustin Freiherr von Dienersperg (Narodna galerija, Ljubljana, NG S 962).

⁵ Avguštinov brat Peter baron Dienersperg (1746, Ponikva – 1819, Bratislava), ki je naredil bleščečo vojaško kariero vse do čina podmaršala, je imel nezakonskega sina Petra Fischerja (1801, Veszprém – 1896, Dunaj), čigar obstoj je razkril genealoško-biografski oris rodbine izpod peresa Franca Ksaverja barona Dienersperga (Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 302–303, 335–337).

⁶ Dienerspergova baronska diploma le na splošno omenja civilne in vojaške zasluge prednikov, deželanov Štajerske in Kranjske, ter da sta Donat Alojz in njegov pokojni brat Peter Dominik delovala v različnih pomembnih notranje-avstrijskih komisijah. Zgovornejša ni niti nedatirana prošnja Donata Alojza za povzdignitev, ki navaja historiat »napredovanj« prednikov od prve »poplemenitve« leta 1587 dalje in poudarja zasluge pokojnega brata v raznih komisijah. Vložil jo je že po bratovi smrti (1764) zase (implicitno seveda tudi za potomce) in devet bratovih sinov, pri čemer je izpustil ime gluhonemega Antona, ki tako edini ni postal baron. Dežel-noknež je javno obvestilo o povzdignitvi dodaja kratki utemeljitvi le še »pričakovane« (*anbaffende*) zasluge mlajše pobaronjene generacije. Odtlej so torej tudi Dienerspergi, čeprav z zamudo, sodili med višje plemstvo, stanovsko v gosposki stan. – ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Hofadelsakt von Dienersperg Freiherrnstand 1766. – Frank pomotoma navaja kot datum povzdignitve 1. julij 1766 (Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte*, str. 29).

¹ Spomini Franca Ksaverja barona Dienersperga so bili obdelani in objavljeni v slovenskem prevodu leta 2011 (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«).

² Čeprav je v 19. stoletju prevladalo pisanje priimka s črko b, kot Dienersberg, ostajamo pri prvotni obliki, ki jo je prvi Dienersperg tudi prinesel na Dobrno.

ba dobrnskega potomstva Janeza Vajkarda Valvasorja je bila tako že v samem začetku nekoliko zapletena, novi zapleti in razpleti pa so se vrstili še nadaljnjih 124 let, do leta 1894, ko je tu izpričano zadnje dejanje katerega od Valvasorjevih potomcev. Ti so bili na Dobrni navzoči sto let, do okoli leta 1870, sprva kot lastniki gospodstva z zdraviliščem, zadnji med njimi pa le še kot gospodar manjše graščinske posesti. A bili so vseskozi opazni in vplivni, vodilna gospoda v kraju in okolici.

Kot rečeno, je zgodovinska veda prezrla, da so dobrnski Dienerspergi izvirali neposredno od kranjskega polihistorja in tako tega podatka do nedavnega ni bilo mogoče zaslediti nikjer v literaturi.⁷ Delna krivda za to je tudi v dejstvu, da so mlajše generacije potomcev pozabile na znamenitega prednika oziroma da niso več natanko vedele, kako so z njim v sorodu. Avguštinov sin Franc Ksaver baron Dienersperg (1773, Dobrna – 1846, Gradec) je Valvasorja kot svojega praprageda in zgodovinarja še omenjal v genealoško-biografskem orisu Dienerspergove rodbine (1835).⁸ Njegov nečak, domoznanec Franc vitez Gadolla (1797, Blagovna pri Šentjurju – 1866, Gradec), nekakšen »mali (spodnje)štajerski Valvasor«, pa sredi 19. stoletja že ni več mogel natančno dognati svoje genealoške povezave s polihistorjem, ki ga je nadvse cenil. Ni mu namreč uspelo ugotoviti, da je bila njegova praprababica Regina Konstancija Valvasor, poročena Dienersperg, v resnici polihistorjeva hči.⁹ Zanimanje za prednike s slovenskega ozemlja je od druge polovice 19. stoletja plahnelo, še posebej ker so se skoraj vsi Valvasorjevi oziroma Dienerspergovci potomci že sredi stoletja, med letoma 1835 in 1862, preselili v Gradec. Tako tudi današnje Gadollovo potomstvo, večinoma živeče v Avstriji, ni vedelo za Valvasorja do leta 2007. V drugi rodbinski veji, med potomci vitezov Resingen, pa se je v 20. stoletju eden

le dokopal do spoznanja, da ima med predniki kranjskega polihistorja iz 17. stoletja, a je odkritje ostalo omejeno na njegovo najozžjo družino.¹⁰

Skupni prednik nekaj več kot sto danes živečih Valvasorjevih potomcev (od leta 1941 ni nobenega v Sloveniji) je bil torej polihistorjev pravnuk Avguštin baron Dienersperg, ki je kot prvi iz tega rodu leta 1770 postal dobrnski graščak. Sam je seveda še dobro vedel za Valvasorja in njegovo delo. Leta 1755, ob smrti svoje dolenjske babice Regine Konstancije, polihistorjeve hčerke, je bil v trinajstem letu. Ker pa se je rodil že na Štajerskem, ga polihistorjevo opisovanje Kranjske najbrž ni moglo posebej nagovoriti. V njegovem rojstnem dvorcu na Ponikvi so Valvasorjevo *Slavo vojvodine Kranjske* sicer dokazano imeli, tudi če je niso ravno vneto prebirali. Ko je namreč leta 1769 preminila Avguštinova mati, Valvasorjeva vnukinja Antonija Jožefa Katarina pl. Dienersperg, so omenjeni izvod *Slave* popisali v njeni zapuščini. Šlo je za eno maloštevilnih pokojničnih knjig, označeno s standardnim naslovom »Kranjska kronika v 4 delih v [formatu] folio« (*Crainerische Kronic in 4 Theillen in Folio*).¹¹

Nekaj mesecev po materini smrti – umrla je 5. avgusta 1769¹² – je tedaj 28-letni Avguštin slavil poroko z **Marijo Jožefo (Brandtner) pl. Brandenau Mühlhoffen** (1743, Dobrna – 1818, Celje), hčerko lastnika gospodstva Dobrna, ki je tedaj še imelo sedež na starem gradu Schlangenburg. Njegova leto dni mlajša izbranka Marija Jožefa se je tam rodila kot hči Janeza Gašperja viteza Brandenaua (1702–1765) in Maksimilijane Karoline (Charlotte), rojene pl. Curti Franzini (ok. 1714–1766).¹³ Brandenauov oče, ded

⁷ Prim. zlasti: Tangl, Beiträge zur Geschichte; J. Orožen, Donesek k zgodovini Dobrne; Stopar, Dobrna.

⁸ Čeprav je Franc Ksaver baron Dienersperg svoj genealoško-biografski oris rodbine (1835) začel prav s sklicevanjem na Valvasorjeve navedbe in je polihistorja omenil med svojimi predniki, sicer le z golim imenom (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 22–23), tega podatka ni povzel graški zgodovinar K. Tangl, ko je za pisanje razprave o Dobrni (1852) uporabljal omenjeni Dienerspergov rokopis (Tangl, Beiträge zur Geschichte). Sorodstvo Dienerspergov s kranjskim polihistorjem je prezrl ali pa se mu podatek preprosto ni zdel dovolj pomemben za omembo v razpravi. Ko bi ga vendarle objavil, bi zanj že zdavnaj vedela tudi zainteresirana strokovna in laična javnost, tako pa je bilo za odkritje sorodstvene povezave med Dienerspergom in Valvasorjem potrebno več kot stoletje in pol.

⁹ Gadolla je po lastnem mnenju podedoval ljubezen do »domovinske zgodovine« (!) po Valvasorjevem rodu. Ob omembi svoje praprababice Regine Konstancije Dienersperg, roj. baronice Valvasor, pravi: »Daher meine Vorliebe zur vaterländischen Geschichte, denn selbe war eine Ururgroßmutter von mir in gerade aufsteigender Linie« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 655, fol. 6). Prim. Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 24; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 93.

¹⁰ Prvi Valvasorjev potomec, s katerim sem januarja 2007 vzpostavil stik, je upokojeni polkovnik Egon Ehrlich (1931, Gradec), ki živi na Dunaju. Do pomladi 2010 je bilo s pomočjo zavzetih posameznikov, kot je polkovnik Ehrlich, končno odkrito celotno Valvasorjevo potomstvo. Izkazalo se je, da je v prvi polovici 20. stoletja na Valvasorja kot prednika sicer naletel ing. Eugen Gadolla (1895–1978) in ga vključil v svoj rodovnik, vendar v Avstriji živeči Gadolle v Valvasorjevem imenu niso prepoznali kranjskega polihistorja. Nekako v istem času je ugotovil sorodstveno zvezo z Valvasorjem še en Gradčan, dr. Friedrich Weis-Ostborn (1896–1978) iz Resingenove rodbinske veje. Ugotovitve o znamenitem predniku je v družini za njim edini negoval vnuk dr. Franz Alfons Mahnert (1958, Gradec). Ta je bil tako do leta 2007 edini Valvasorjev potomec, ki je polihistorja poznal kot svojega prednika. Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 80, 94–97.

¹¹ Ni izključeno, da je prav to izvod *Slave*, ki ga je uporabljal še Avguštinov sin Franc Ksaver, ko je leta 1835 na Dobrni pisal spomine in družinsko kroniko (Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 87).

¹² O datumu smrti imamo le sekundarne vire (ZAL, LJU 340, Lazarinjeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg; StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1 in H 14). Sodobno omembo datuma vsebuje njen zapuščinski inventar; deželnoglavarska odredba o popisu zapuščine je bila izdana 9. avgusta, zapuščinski inventar pa ima datuma 21. in 28. 8. 1769 (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 49, s. p.; Landrecht, K 126, Dienersperg (3), 21. 8. 1769, fol. 140v).

¹³ O njenih starših in sorojcih: StLA, A. Dienersperg,

*Dobrna s starim gradom Schlangenburgom in toplicami po Vischerjevi Topografiji iz leta 1681
(Vischer, Topographia Ducatus Stiriae, sl. 105).*

Dienerspergove neveste, se je na Dobrno priženil leta 1697, in sicer k dedinji iz rodbine Gačnikov. Ti so grad s toplicami kupili že leta 1613 in pol stoletja pozneje, leta 1666, pridobili plemiški naslov pl. Schlangenberg.¹⁴

Sto let zatem se je gospostvo Dobrna znašlo v hudi krizi. Zakonca Janez Gašper in Maksimilijana Karolina pl. Brandenau sta namreč v letih 1765 in 1766 drug za drugim umrla, zapustila pa kopico po večini še nedoletnih otrok ter razpadajoči grad Schlangenburg, sedež dobrnskega gospostva, kjer je družina tudi živela.¹⁵ Za varuha sirot je bil imeno-

van Donat Alojz baron Dienersperg, lastnik bližnjih dvorcev Tabor in Socka pri Vojniku, poročen z njihovo teto Marijo Terezijo, domačo hčerko pl. Brandenauovo z Dobrne. Ostareli baron in njegova soproga sta po svoje tudi »zakrivila« priženitev ponikovskega nečaka Avgušтина barona Dienersperga na dobrnski grad. Stric Donat Alojz je namreč Avguštinu občasno zaupal vodenje gospodarstva na Dobrni, tako da se je mladenič po več dni zadrževal pri osirotelih Brandenauih in je tam že pred poroko dobro spoznal svojo bodočo soprogo, leto dni mlajšo gospodično Marijo Jožefo. Za pomoč pri upravljanju gospostva je Avgušтина poprej večkrat poklical k sebi že Janez Gašper pl. Brandenau, torej najpoznejše v začetku leta 1765, preden je na pragu pomladi umrl.¹⁶

K 1, H 1; prav tam, H 20, izpisek iz poročne matice z datumom 23. 11. 1835; StLA, Landrecht, K 70, Brandenau (1), 7. 4. 1766 (zapuščinski inventar Maksimilijana Karoline pl. Brandenau). – Utemeljitelj plemiške rodbine Brandenau je bil Johann Brandtner, tajni svetnik in predsednik notranjeavstrijske dvorne komore, poplemeniten šele leta 1651 s predikatom »v. Brandenau auf Milhofen«, ki je tedaj ali pred tem opravljal službo oskrbnika pri grofih Dietrichsteinih (Witting, *Steiermärkischer Adel*, str. 292; Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte*, str. 121). Marija Jožefa, poročena baronica Dienersperg, je bila njegova pravnučinja (Witting, *Steiermärkischer Adel*, str. 292). – Prim. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 24.

¹⁴ StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Genealogische Notizen; prav tam, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 11v–12, 15. Prim. Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 23; J. Orožen, Donesek k zgodovini Dobrne, str. 282–283; isti, *Zgodovina Celja in okolice. I. del*, str. 531; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 221. – Prim. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 28.

¹⁵ Po danes izgubljeni dobrnski mrliški matici je bil 63-letni Janez Gašper pokopan 26. marca 1765, 52-letna Marija Ma-

ksimilijana (sic!) pa 10. februarja 1766 (I. Orožen, *Das Dekanat Neukirchen*, str. 339). Po zapuščinskem inventarju Janeza Gašperja pl. Brandenaua je pokojnik zapustil vdovo in deset otrok, od tega štiri sinove in šest hčerk (StLA, Landrecht, K 70, Brandenau (1), 23. 5. 1765). Ko je naslednje leto umrla še vdova Maksimilijana Karolina, so bile polnoletne le tri hčerke – Charlotte, Terezija in Maksimilijana; štiri mladoletne hčerke so imele od 23 let in pol do 17 – najstarejša (Marija) Jožefa (poznejša nevesta barona Dienersperga), Antonija in Marija Ana –, sinovi Marija Jožef, Mihael, Benedikt in Alojzij pa so bili stari šele od 18 in pol do devet let. Prav tam, 7. 4. 1766.

¹⁶ O odnosih mladega Avgušтина z Brandenau sta preiskovalni komisiji, ki je leta 1769 raziskovala incident v dobrnskih toplicah, poročala Avguštinov stric Donat Alojz baron Dienersperg in domači župnik Jožef Mihael Jurešič. Stric je zapisal, da je Avgušтина poklical na Dobrno še Brandenau, župnik pa, da se je mladi baron pri sirotah zadrževal po več dni in da je bilo njegovo vedenje zgledno (StLA, Landrecht, K 126, Dienersperg (B3), fol. 201, 28. 10. 1769; fol. 194, 27. 10. 1769).

Po osnutku delitve Brandenauove zapuščine, prvotno (1765) ocenjene na 37.718 goldinarjev, bi vsaka od šestih sester Brandenau dobila po 1.500 goldinarjev zapuščine, vsak od štirih bratov pa dobrih 4.623, deloma v denarju in deloma v premočninah.¹⁷ Zapuščinska razprava se je nato vlekla več kot štiri leta, medtem je gospodarstvo vodila polnoletna hči Charlotte (Karolina), varuh mladoletnih sirot baron Dienersperg pa je postajal nejevoljen in se je varuštvo neuradno želel odpovedati. Ker je Dobrno ocenil previsoko, skrbnik v pravnih zadevah (kurator) dr. Marija Ignac Piccardi pa prenizko,¹⁸ sta dva sosednja gosposčinska upravitelja jeseni 1768 opravila novo cenitev, ki je po odbitku obveznosti navrgla vrednost dobrih 17.648 goldinarjev, vendar brez gradu Schlangenburg in pripadajočih poslopij, saj so bili ti povsem razpadli in jih cenitev zato sploh ni zajela.¹⁹ Konec istega leta je najstarejša Brandenauova hči Charlotte ponudila štajerski deželni pravdi, da po tej vrednosti prevzame Dobrno v last skupaj z drugima polnoletnima sestrama, mladoletne sorojence pa sestre izplačajo.²⁰ Kurator dr. Piccardi solastništvo sester ni bil naklonjen, češ da sorojenci nasploh drug drugemu nikoli ne pomagajo. Namesto tega je predlagal prodajo gospostva na javni dražbi. Predlog je utemeljeval zlasti s slabo donosnostjo in zanemarjenostjo gospostva ter s tem, da bo najti veliko kupcev.²¹ Prav nasprotno je varuh sirot baron Dienersperg nasprotoval dražbi in podpiral ponudbo odraslih Brandenauovih hčerk, vendar tako, da bi posest odkupile po prejšnji, ne po zadnji cenitvi.²²

Medtem ko so v Gradcu spomladi 1769 tehtali mnjenji varuha in kuratorja, so se stvari precej zapletle. Ključni sta bili dve stvari: najstarejša Brandenauova hči Charlotte se je odločila za lastno pot, Dobrni pa je grozilo, da jo na dražbi kupi prvi sosed, mladi baron Adelstein. Charlotte je 23. marca 1769 prepustila lep del svoje dediščine sestri Mariji Jožefi, bodoči nevesti Valvasorjevega pravnuka Avgušтина barona Dienersperga, ne da bi kar koli zahtevala v zameno (!). V navzočnosti Avgušтина in njegovega brata Janeza Nepomuka je podpisala donacijsko pismo, s katerim izroča sestri 1.000 goldinarjev iz svojega deleža na dobrnski posesti, poleg tega pa še srebrni šivalni pribor in preostanek denarja, ki ji je pripadel od gospodarjenja na Dobrni.²³ Kaj jo je navedlo k temu dejanju, lahko le ugibamo. Kmalu zatem je Charlotte sklenila skrivno poroko z nekim dobrnskimi podložnikom, nekdanjim gosposčinskim amtmanom, in z

njim »ušla« od doma, česar ji kot polnoletni nihče ni mogel preprečiti. O njenem radikalnem dejanju – stanu neprimerni poroki – smo dobro poučeni predvsem po zaslugi osebe, ki jo bomo odslej srečali še večkrat – omenjenega mladega barona Adelsteina.²⁴

Anton Karel baron Adelstein (ok. 1736–1784), kratko imenovan Anton, je bil dedič in novi gospodar bližnje rodbinske posesti Dobrnica (Gutenek) z dvorcem, oddaljenim kakšna dva kilometra od središča Dobrne.²⁵ Medtem ko je deželna pravda odloča-

²⁴ V poročilu o incidentu med Antonom baronom Adelsteinom na eni strani ter Avguštinom baronom Dienerspergom in mladimi Brandenau na drugi – incident se je zgodil 8. septembra 1769 – je Adelstein med drugim zapisal naslednje. Dienersperg mu je po kosilu v dobrnskem župnišču očital vsebino njegovega pogovora s Charlotte, zdaj poročeno kmetico (*nunnebro verehelichten Bäuerin*). Adelstein naj bi ji rekel, da je Dienersperg po njenem pobegu hotel jezdit za njo in prijeti njenega moža ter da ni bilo pametno, da se je dala pregovoriti glede donacije 1.000 goldinarjev. V odgovor Dienerspergu je Adelstein navedel, da je Charlotte povsem nepričakovano srečal na Polzeli in da je hotela vedeti za njegovo mnenje o donaciji (StLA, Landrecht, K 126, Dienersperg (3), fol. 177, prezentirano 30. 9. 1769). O tem, da je bil Charlottin mož navaden kmet in nekdanji dobrnski amtman (*einen wirklichen Bauern und gewesten Neijhauser. Amtmann*), govori dekret deželnega glavarstva Donatu Alojzu baronu Dienerspergu, Avguštinovemu stricu. Dekret mu očita, da o poroki ni poročal, kar bi bil kot varuh sirot dolžan (prav tam, fol. 197, 14. 11. 1769). Dienersperg je z zamudo odgovoril, da je Charlotte zdaj res poročena s kmetom, dobrnskimi podložnikom, vendar sam pri stvari ni imel ničesar in poroke ne more razveljaviti. V popolni tišini sta jo namreč izvedla arhidiacon Bartolotti in župnik Jurešič, on pa je zanjo izvedel šele po treh mesecih, in sicer med boleznijo od barona Adelsteina. Glede na to, da je Charlotte postala polnoletna še pred smrtjo staršev, tudi ni bila pod njegovim varuštvom. StLA, Landrecht, K 71, Brandenau (2), 28. 2. 1770.

²⁵ Anton Karel baron Adelstein se je že rodil kot baron Francu Jožefu baronu Adelsteinu in Mariji Konstanciji, rojeni grofici Gabelhofen (o rodbini Adelstein gl. Witting, *Steiermärkischer Adel*, str. 5). Poročil se je 16. maja 1775 v Mariboru s Kajetano grofico Attems (StLA, A. Adl von Adelstein, K 1, H 3, Nr. 7, prepis poročnega lista 15. 6. 1847), umrl pa že 29. septembra 1784 v Celju, po navedbi v mrliški knjigi star 45 let (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1784–1807, pag. 1). Potemtakem bi se moral roditi leta 1739, vendar je na njegovem portretu z letnico 1775 navedena starost 39 let (Narodni muzej Slovenije, inv. št. 17798). Portretu gre pripisati večjo verodostojnost kot mrliški knjigi, Adelsteinovo rojstvo pa temu ustrezno postaviti v čas okoli leta 1736. Inicialke osebnega imena A. M. I. N. sicer niso ustrezne (v katalogu *Zbirka slik Narodnega muzeja Slovenije*, str. 184 so s pridržkom razrešene kot: Anton Michael Johann Nepomuck), vendar je treba upoštevati več dejstev: prvič, Antona Karla so klicali Anton in prav mogoče je, da ime Karel za razliko od drugih imen ni bilo sestavni del njegovega krstnega imena, temveč ga je dobil pozneje; drugič, sočasno, leta 1775, je nastal portret njegove soproge Kajetane (Narodni muzej Slovenije, inv. št. 17799; prim. *Zbirka slik*, str. 184–185); tretjič, oba sodita v zbirko Dienerspergovih portretov, ki je dobila enotne dodatne oziroma popravljene napise leta 1832 ali malo pozneje, in četrtič, tedaj bi se pri inicialkah lahko zgodila napaka (Golec *Trpljenje »celjskega Wertherja«*, str. 44). Adelsteinu zibelka drugače kot njegovemu leta 1694 rojenemu očetu Francu Jožefu ni tekla na Dobrni (I. Orožen, *Das Dekanat Neukirchen*, str. 334; prim. izpise krstov pomembnih oseb iz danes izgubljenih dobrnskih krstnih matic: prav tam, str. 335–337). Ker je njegov oče med letoma 1738 in 1743 izpisan kot po-

¹⁷ StLA, Landrecht, K 70, Brandenau (1), 27. 1. 1769.

¹⁸ Prav tam, 3. 12. 1768.

¹⁹ Prav tam, 24. 10. 1768 (Anschlag).

²⁰ Prav tam, 3. 12. 1769.

²¹ Prav tam, 10. 4. 1769, 17. 5. 1769.

²² Prav tam, 27. 2. 1769, 17. 5. 1769.

²³ StLA, A. Brandner von Brandenau, K 1, H 1, Nr. 9, 23. 3. 1769. – Donacijsko pismo je samo datirano, brez navedbe kraja izstavitve.

la, kako rešiti zadevo z Brandenauovo dediščino, ki se je vlekla že vse predolgo, je tudi Adelsteinu prišlo na uho, da v Gradcu vse bolj razmišljajo o javni dražbi. Kot bližnji sosed se je 11. maja 1769 ponudil za kupca in bil pripravljen ponuditi 500 goldinarjev nad ocenjeno vrednostjo, za premočnine pa deset odstotkov več. Polovico kupnine bi plačal takoj v denarju, medtem ko bi drugo polovico poravnal v stanovskih zadolžnicah. Kot argument je v prošnji še navedel, da so njegovi podložniki pomešani z dobrnskimi in da povsem zanemarjene toplice kličejo po oživitvi v javno dobro.²⁶

Zaradi te in drugih potez so se Adelsteinovi odnosi z Brandenau in Dienerspergi močno zaostri. Avguštin baron Dienersperg, Valvasorjev pravnuk s Ponikve, se je namreč že videl kot naslednji gospod na Dobrni. V ta namen je 25. maja prejel od matere Jožefe posojilo v višini 15.000 goldinarjev.²⁷ Z njim bi izplačal sorojence svoje izvoljenke Jožefe pl. Brandenau, kar je bilo očitno pogodu vsem v njeni družini. Tudi mladi Brandenaui so namreč Avguština že naslavljali kot bodočega gospodarja Dobrne in vsaj od srede julija se je z Jožefo kazal v javnosti.²⁸ Toda medtem je deželna pravda 21. avgusta izdala dekret dr. Piccardiju, kuratorju sirot v pravnih zadevah, naj 8. novembra 1769 za Dobrno izvede javno dražbo. Kot prve ponudnice so se dotlej že priglasile polnoletne sestre Brandenau, ki so ponudile 500 goldinarjev nad cenitveno vrednostjo dobrih 17.968 goldinarjev.²⁹ Denarja pač ne bi mogle dobiti drugje kot pri Avguštinu, ki se je zadolžil pri svoji medtem umrli materi, Valvasorjevi vnukinji,³⁰ kupljeno posest pa bi mu bodoče svakinje nato formalno prodale. Kot bomo videli, se je nekaj podobnega pozneje res zgodilo, le da je morala vskočiti starejša sorodnica, ki je za Avguština kupila dobrnsko gospostvo na javni dražbi.

O razmerah na Dobrni, preden je šlo gospostvo na dražbo, smo dobro poučeni iz obsežnega spisa

Anton Karel baron Adelstein (ok. 1736–1784), lastnik Dobrnice, ki je hotel postati tudi gospod Dobrne (Narodni muzej Slovenije, inv. št. 17798, foto: Tomaž Lauko); kljub hudemu sporu z Avguštinom baronom Dienerspergom je Adelsteinova hči nazadnje postala Dienerspergova snaha, poročila pa sta se tudi njuna vnukinja in vnuk.

preiskovalne komisije, ki je jeseni 1769 ugotavljala okoliščine incidenta, v katerega se je Adelstein zapletel z Avguštinom in več Brandenaui. Baron Adelstein se je štajerskemu deželnemu glavarju pritožil, kako ga je Dienersperg v dobrnskih toplicah že poleti dolžil obrekovanja in ga večkrat besedno napadel, 8. septembra pa so ga Avguštin ter trije mladi gospodje in dve gospodični Brandenau prav tam javno zmerjali in sramotili. Nasprotna stran je povedala, da je dal povod Adelstein sam, ko je istega dne v župnišču na Dobrni pred več duhovniki izjavil, da komaj čaka, kdaj bo že konec »tega prekletega prijateljstva med Dienerspergi in Brandenaui«. V toplicah so nato pred kakšnimi tridesetimi navzočimi padale hude žaljivke in celo Adelsteinove klofute Maksimilijani pl. Brandenau. Ker pa prepira v kopališču ni začel Adelstein in ker se je ta po dogodku pritožil deželnemu glavarju, je bil v očeh najvišje deželne oblasti razumljivo v prednosti. Toženega Avguština barona Dienersperga je doletelo hudo ponižanje, s tem ko mu je deželni glavar 30. septembra ukazal, naj se do nadaljnjega izogiba gospostvu Dobrna. Prepoved dostopa na Brandenauovo posest je umaknil šele 14. novembra, nekaj dni po izvedbi dražbe, in sicer potem ko so na

stavljani administrator gospostva Šoštanj (StLA, Landrecht, K 5, Adel v. Adelstein (3), fol. 334–340, 5. 3. 1738, 29. 4. 1743, 5. 7. 1743), je kazalo, da je prišel na svet tam, vendar ga v šoštanjski krstni matici ne najdemo (NŠAM, Matične knjige, Šoštanj, R 1719–1742). Anton Karel je glavni dedič očetovega premoženja postal leta 1767 (prav tam, K 6, Adel v. Adelstein (4), fol. 190–192, 28. 11. 1767).

²⁶ StLA, Landrecht, K 70, Brandenau (1), 11. 5. 1769.

²⁷ Regest zadolžnice za 15.000 goldinarjev s 4-odstotnimi letnimi obrestmi navaja Jožefin zapuščinski inventar, nastal dobre tri mesece pozneje; od datuma posojila 25. maja do njene smrti 5. avgusta se je nateklo že za dobrih 118 goldinarjev obresti (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 49, 21. in 28. 8. 1769; Landrecht, K 126, Dienersperg (3), 21. in 28. 8. 1769, fol. 140v).

²⁸ Adelstein je po navedbi v pritožbi deželnemu glavarju srečal Avguština in Jožefo 14. julija 1769 v dobrnskih toplicah, ko je tja prišel na obisk k dvema groficama (StLA, Landrecht, K 126, Dienersperg (3), fol. 176, prezentirano 30. 9. 1769). O Avguštinovem naslavljanju z dobrnskimi gospodom gl. op. 31.

²⁹ StLA, Landrecht, K 70, Brandenau (1), 21. 8. 1769.

³⁰ Gl. op. 12.

Avguštinovo prošnjo opravili komisijsko preiskavo. O zglednem vedenju barona Dienersperga in mladih Brandenauov so podali pisna pričevanja Avguštinov stric Donat Alojz baron Dienersperg kot varuh Brandenauovih sirot, njegov sin ter domači župnik. Več zdraviliških gostov pa je na Adelsteinovo prošnjo pisno potrdilo, da so se Avguštin in Brandenaui v toplicah vedli izjemno grdo. Kljub temu da naj bi bil Adelstein v celjski četrti znan kot zdravar, je v sporu vendarle potegnil krajši konec Avguštin, saj poldrugi mesec ni smel na Dobrno, nazadnje pa je moral izrečene neprimerne besede pisno preklicati. Tak razplet je predlagal pretkani baron Adelstein, ki se je s tem odpovedal nadaljnjemu kazenskemu pregonu in zadoščenju.³¹

³¹ Obsežnemu spisu o incidentu (StLA, Landrecht, K 126, Dienersberg (3), fol. 175–214v) bi lahko posvetili kar posebno obravnavo. Tu je mogoče povzeti le nekaj podarkov, ne da bi vsako navedbo citirali posebej. Kot je deželnemu glavarju Leopoldu grofu Herbersteinu poročal baron Adelstein (prezentirano 30. 9. 1769), ga je Avguštin preganjal in besedno provociral, že vse odkar se je Adelstein meseca maja uradno ponudil za kupca Dobrne. 14. julija mu je Dienersperg v toplicah očital, da je njega in Brandenaua aprila grdo obrekoval v Gradcu, med drugim, da »se pusti Avguštin naslavljati kot gospod Dobrnski« (*sich einen H. v Neübauß nennen ließe*), da grdo ravna s podložniki in da se dve gospodični Brandenau, Maksimilijana in Jožefa, vedeta zelo neprimerno. Ko je Adelstein 28. julija v toplicah začel terapijo, je moral od Avgušтина še večkrat poslušati boleče besede in tako tudi 8. septembra po kosilu v dobrnskem župnišču, kjer je tekla beseda o Charlotte pl. Brandenau, nedavno poročeni z navadnim kmetom (gl. op. 24). Ko so se gostje razšli, je mladi Jožef Marija pl. Brandenau iz predsobe župnišča slišal, kako je Adelstein duhovnikom v sobi govoril »o prekletem prijateljsstvu« med Dienerspergi in Brandenaui. Zaradi teh besed je mlada družina Brandenauov popoldne v kopališču začela Adelsteina zbadati. Ta je gospodični Maksimilijani, kot je priznal tudi sam, prisolil nekaj klobut, nato pa celo uro prenašal zmerljivke in zasmehovanja. Stvar se je končala tako, da so Adelsteinu iz sobe zmetali obleko in ga zmerjali še na cesti, ko so se z vozom peljali iz toplic. Vpleten je bil tudi Avguštin baron Dienersperg, ki mu je Adelstein očital, da je v razliko od njega, rojenega barona, navaden »kupljeni baron« in vetrogončič, ter se obregnil ob »mlinarsko-kovaško poreklo« pl. Brandenauov. Avguštin mu ni ostal dolžan, češ da so »Dienerspergi prastari vitezi«, Adelsteini pa da so »padli iz zadnjice nekega trgovca«. Brandenaui so silno kričali, med drugim, da je Avguštin že gospod Dobrne in toplic, ki se ga bo moral Adelstein vselej bati. Naslednjega dne so z Dobrne poslali Adelsteinu na Dobrno ogorčeno pismo, v katerem so med drugim zapisali, kako naj bi se ponujal za kupca Dobrne pod tujim imenom in lažnim podpisom in kako so jih že zdavnaj svarili pred njim kot nevarnim človekom. Avguštin pa naj bi mu nekaj dni pozneje po tretji osebi sporočil, da ga bo kot gospodar toplic – kar bo tudi ostal – dal pretepti in nagnati, če se še prikaže tam. Adelstein je znal omenjeno pismo bratov in sester pl. Brandenau izkoristiti kot materialni dokaz, hitro pa si je priskrbel tudi prvo pisno pričevanje enega navzočih kopaliških gostov, kar je zadoščalo za izdajo ukaza deželnega glavarja z dne 30. septembra, da se mora Avguštin baron Dienersperg do nadaljnjega izogibati gospostva Dobrna. Avguštin je v odgovoru, napisanem 10. oktobra na Ponikvi, zaprosil za natančno komisijsko preiskavo zadeve, opisal svoje videnje dogodka in navedel, da je Adelsteinov nevarni jezik

Neljubi dogodek si ne bi zaslužil tolikšne pozornosti, ko ne bi bil Adelstein pozneje tako »usodno« povezan z Dienerspergi, in sicer z dvojno poroko: Avguštinov sin Franc Ksaver se je leta 1813 poročil z Adelsteinovo hčerko, vnuk Franc vitez Gadolla pa leta 1844 z njegovo vnukinjo. Tako sta barona Avguštin Dienersperg in Anton Adelstein skupna prednika kar polovice današnjih Valvasorjevih potomcev.³² A čeprav bi se zdelo, da se je sovraštvo med mladima baronoma mirno prelilo v družinsko idilo, temu še zdaleč ni bilo tako. Potem ko Adelstein na dražbi ni kupil Dobrne in je nekaj mesecev pozneje postal njen lastnik Dienersperg, skorajšnji soproj domače hčerke Marije Jožefe pl. Brandenau, je moralo preteči še veliko vode, da je bil spor dokončno zglašen in pozabljen. Kot bomo videli, bi bila stara družinska zamera skoraj usodna za Avguštinovega sina Franca Ksaverja, ki mu oče nikakor ni dovolil poroke z Adelsteinovo hčerko Antonijo. Nič zato, če je bil »mrzki sosed« baron Adelstein že šestnajst let mrtev, ko se je sin leta 1800 zblizal s svojo bodočo ženo, s katero se je lahko oženil šele po trinajstih letih. Avguštin se še dolgo ni dal pregovoriti in v celoti pravzaprav ni popustil vse do svoje smrti leto dni po sinovi poroki. Zaradi tega se »celjski Werther« Franc Ksaver ni poročil do štiridesetega leta, potem ko se je na smrt sprl z očetom – ta ga je vrgel čez prag – in je v brezupju razmišljal celo o samomoru. Nasprotje med dobrnskimi baroni Dienerspergi in dobrniškimi baroni Adelsteini je torej bremenilo in grenilo življenje vsaj dvema generacijama.³³ Vmes se je na videz ali morda celo v veliki meri zgladilo, ker sta bili družini pač sosedni in tudi v botrstvu.³⁴ Toda ko se je četrto stoletja

zasejal v celjski četrti že veliko zla. Dobrniški baron naj bi bil znan po širjenju neresnic, zato so mu v dve plemiški hiši prepovedali vstop.

³² O skupnem potomstvu: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 306–373; (3. del), str. 47–75.

³³ Pred najdbo obsežnega spisa o sporu med baronom Adelsteinom in Dienerspergom iz leta 1769 (StLA, Landrecht, K 126, Dienersberg (3), fol. 175–214v) – odkril sem ga v začetku leta 2012 – sem zapisal (2011), da nimamo nobene racionalne razlage, zakaj je Avguštin tako silovito nasprotoval zvezi sina Franca Ksaverja z njegovo izbranko, hčerko pokojnega Adelsteina; glede na spomine Franca Ksaverja ni namreč nič kazalo, da bi zvezo ovirala kakšna družinska nasprotja, saj je Franc Ksaver menil, da bo nevesta »povsem v skladu z željami mojega očeta« (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 36). Slednjič se je pokazalo, da so bili razlogi prej iracionalne narave.

³⁴ Če ne bi poznali spisa preiskovalne komisije iz leta 1769, bi se zdeli odnosi med Adelsteini in Dienerspergi povsem normalni. Adelsteina so Dienerspergi povabili za pričo že 23. januarja 1770, ko so v dvorcu Tabor podpisovali kupoprodajno pogodbo za Dobrno med Marijo Terezijo in Avguštinom (StLA, Landtafel, LT I, Bd. 69, fol. E 29, 23. 1. 1770). Še več, 25. februarja istega leta je bil tudi poročna priča pri poroki Avgušтина in Jožefe baronov Dienersperg (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 20, izpisek iz poročne matice). Pozneje so med njim in Avguštinom izpričani razni poslovni stiki: Avguštin je bil denimo leta 1776 komisar v sporni zadevi motenja posesti med Adelsteinom kot lastnikom Dobrnice in lastnikom dvorca Jamnik (StLA, Landrecht, K 6, Adel v. Adelstein (4),

pozneje vnela ljubezen med njunima otrokoma, so Avguštinove stare zamere in strasti silovito prodrle na plano, pa čeprav se Adelsteinova hči Antonija, ki ni smela postati Dienerspergovga snaha, svojega zgo-daj umrlega očeta najverjetneje niti ni spominjala.³⁵

A preden si pogloblje ogledamo sinovo zgodbo o »prepovedani romanci s srečnim koncem«, se **vrnimo na začetek**, ko je oče Avguštin v začetku leta 1770 kupil Dobrno in se takoj zatem priženil k svoji nevesti na kupljeni stari dobrnski grad Schlangenburg. Le malo prej, 8. novembra 1769, je torej gospostvo z gradom pristalo na dražbi, ki se je za Brandenau in Dienerspergo iztekla srečno, saj je posest ostala v domačih rokah. Anton baron Adelstein proti pričakovanjem ni nastopil kot eden od potencialnih kupcev, pač pa mu je štajerska deželna pravda v Gradcu zaupala vlogo licitacijskega in izročitvenega komisarja. Dobrno je kot najboljša ponudnica kupila za 22.000 goldinarjev domača hči Marija Terezija, poročena z Avguštinovim stricem Donatom Alojzom baronom Dienerspergom, kot že rečeno, varuhom mladoletnih Brandenauovih otrok in graščakom na Taboru pri Vojniku. Po samo dveh mesecih in pol lastništva je posest prodala moževemu nečaku Avguštinu, in sicer potem ko je bilo vse dogovorjeno za Avguštinovo poroko z njeno nečakinjo, domačo hčerko Marijo Jožefo pl. Brandenau. Kupoprodajo so podpisali na Taboru 23. januarja 1770,³⁶ mladoporočenca pa sta

stopila pred oltar župnijske cerkve na Dobrni dober mesec zatem, 25. februarja.³⁷ Dejanji sta bili torej sestavni del rodbinskega poročnega manevra. Dvojna teta baronica Dienersperg je z odkupom na dražbi rešila domačo Gačnik-Brandenauovo posest in jo s (pre)prodajo izročila sorodnikom – moževemu nečaku, skorajšnjemu ženinu svoje nečakinje.

Kot smo videli, je bil Avguštin vsaj že nekaj mesecev, če ne celo let pred dražbo predviden za dobrnskega zeta in gospodarja, toda zaradi novih okoliščin je moral priti do cilja po ovinkih. Žal ne poznamo zapisnika dražbe, zato ne vemo, kako je potekala in kdo vse je na njej nastopil.³⁸ Zato pa kupoprodajna pogodba med taborsko baronico Dienersperg in Avguštinom jasno pove, da je šlo pri kupnini za licitacijsko ceno 22.000 goldinarjev – skupaj z vsoto za premičnine in likvidiranimi podložniškimi zaostanki –, ki jo je Avguštin moral zdaj namesto stričeve žene izročiti sodišču v obliki zadolžnic javnih skladov (ustanov) ali pa se dogovoriti z Brandenauovimi dediči na tak način, da bo prodajalka odvezana vseh plačil.³⁹ Glede načina Avguštinove pridobitve Dobrne lahko torej pritrdimo njegovemu sinu Francu Ksaverju, ki je leta 1835 v spominih zapisal, da je oče posest »leta 1770 za 26.000 goldinarjev kupil na javni dražbi prek (!) svoje tete Marije Terezije baronice Dienersperg s Tabora«.⁴⁰ Dejanski kupec Dobrne je bil torej Avgu-

fol. 219–221, 31. 10. 1776), leta 1780 je na Dobrni podpisal kompromisni dogovor glede prodaje Adelsteinovega gospostva Ekenštajn (prav tam, fol. 265, 11. 7. 1780) in nato Adelsteina spremljal k cenitvi Ekenštajna (prav tam, fol. 269–273, 24. 7. 1780). Ko so 24. avgusta 1780 na Dobrni krstili Adelsteinovega na Dobrni rojenega sina Jožefa Ksaverja Avguština, sta mu šla za krstna botra zakonca barona Dienersperg, Avguštin in Jožefa (krstni list v: A. Brandner von Brandenau, K 1, H 3, Nr. 11, 8. 4. 1840). Zaradi uničenih dobrnskih krstnih matic ne vemo, ali je bilo botrstvo vzajemno in je torej tudi Adelstein botroval kateremu od Dienerspergovih otrok. Zagotovo ni bil boter Francu Ksaverju (1773) in Janezu Nepomuku (1781), za katere imamo krstna lista (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 31, 2. 6. 1836, H 32, 15. 4. 1789). Tudi trem Adelsteinovim v Celju krščenim otrokom so šli med letoma 1782 in 1785 za botre drugi plemiči, ne dobrnski grajski par (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1773–1784, pag. 110, 119; R 1784–1794, fol. 9).

³⁵ Antonija je bila krščena 25. septembra 1782 v celjski župnijski cerkvi kot Antonija Marija Kleopa Mihelina, rojena v Celju h. št. 122 (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1773–1784, pag. 110). Anton Karel baron Adelstein pa je umrl 29. septembra 1784 v Celju št. 42 (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1784–1807, pag. 1).

³⁶ Kupoprodajna pogodba: StLA, Landtafel, LT I, Bd. 69, fol. E 27–E 29v, 23. 1. 1770. – Zgodovinar Tangl (1852) je kot datum dražbe navedel 18. september 1769, višina kupnine naj bi znašala 26.000 goldinarjev, razlog za dražbo pa je bil po njegovem ta, da gospostva po očetovi smrti ni mogel prevzeti nobeden od otrok, tj. mladoletnih sinov in vsaj ene hčerke (Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 200). – Dejanski datum dražbe 8. november 1769 je razviden iz dveh dokumentov: iz potrdila Donata Alojza barona Dienersperga z dne 20. januarja 1770, da je v ženinem imenu prevzel kupljeno gospostvo (StLA, Landrecht, K 126, Dienersberg (3), fol. 225), in iz tri dne pozneje, 23. januarja 1770, podpisane kupoprodajne

pogodbe za isto gospostvo, sklenjene med Marijo Terezijo baronico Dienersperg in Francem Ksaverjem (Avguštinom) baronom Dienerspergom (StLA, Landtafel, LT I, Bd. 69, fol. E 27). Datum se ujema tudi z datumom v dekretu o razpisu dražbe (StLA, Landrecht, K 70, Brandenau (1), 21. 8. 1769). Adelsteinovo vlogo licitacijskega in izročitvenega komisarja razkriva njegovo nedatirano poročilo deželni pravdi, da je Dobrno 20. januarja 1770 izročil baronu Donatu Alojzu (StLA, Landrecht, K 126, Dienersberg (3), fol. 225). Tri dni mlajša kupoprodajna pogodba med dvema Dienerspergoma, stričevo ženo in nečakom, ga navaja samo kot izročitvenega komisarja (StLA, Landtafel, LT I, Bd. 69, fol. E 27). Iz vseh navedenih sodobnih dokumentov izhaja, da je kupnina znašala 22.000 goldinarjev. Vsota 26.000, kot jo je navedel Franc Ksaver baron Dienersperg v svojem genealoško-biografskem orisu rodbine (1835) (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 42, 82) in za njim Tangl (1852) (Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 200), ni napačna, če so posebej šteli v kupoprodajni pogodbi (1770) omenjene premičnine in podložniške zaostanke, katerih višina ni navedena. Po zgoraj omenjenem potrdilu Donata Alojza barona Dienersperga o prevzemu na dražbi kupljenega gospostva so bile premičnine, kot jih navaja zapuščinski inventar leta 1765 umrlega Janeza Gašperja pl. Brandenaua, vredne 2.090 goldinarjev.

³⁷ O datumu in kraju poroke priča izpisek iz danes izgubljene poročne matične knjige (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 20, 23. 11. 1835).

³⁸ Zapisnika ni v ključnih virih, spisih deželne pravde (StLA, Landrecht, K 70, Brandenau (1); K 71, Brandenau (2); K 126, Dienersberg (3); K 127, Dienersberg (4) in listinah k deželni deski (StLA, Landtafel, LT I, Einlagenbuch 3, fol. 362). V deželno desko ga preprosto niso vpisali zato, ker ni bilo potrebe, saj je gospostvo Dobrna takoj prešlo v druge, Avguštinove roke. Pogrešamo ga tudi v skromnih arhivskih fondih obeh rodbin (StLA, A. Dienersperg, K 1–2; A. Brandner von Brandenau, K 1).

³⁹ StLA, Landtafel, LT I, Bd. 69, fol. E 27v – E 28, 23. 1. 1770.

⁴⁰ ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 41–42; prim.

štin, stričeva žena pa le uradno, da jo je lahko takoj zatem formalno prodala moževemu nečaku.

Pri tem se kot neizogibno postavlja vprašanje, zakaj je bila preprodaja sploh potrebna, saj bi na dražbi lahko nastopil Avguštin sam v svojem imenu. Kot vse kaže, je moral tetino ime uporabiti za krinko, bržčas zato, da bi s tem odvrnil Adelsteina in druge konkurente. Poleg tega je Marija Terezija kot domača hči najverjetneje imela predkupno pravico⁴¹ in tako je Dobrno pridobila veliko lažje od Avgustina, ki z Brandenau ni bil v krvnem sorodu. Končno pa je na dan dražbe še vedno veljal ukaz, po katerem Avguštin do nadaljnjega ni smel stopiti na tla dobrnskega gospostva.

Kot smo videli, si je Avguštin pol leta prej pri medtem umrli materi izposodil 15.000 goldinarjev,⁴² ki so zdaj predstavljali glavno kupnino. A tudi za njegovo mater Jožefo, Valvasorjevo vnukinjo, si na prvi pogled težko predstavljamo, kje je kot vdova majhnega ponikovskega graščaka in mati desetih sinov vzela tolikšno vsoto. Odgovor gre brez dvoma iskati v dejstvu, da je nekaj let prej, leta 1764, za 12.000 goldinarjev prodala dvorec Spodnja Sevnica⁴³ ter leta 1767 manjši dvorec Klevišče pri Polšniku.⁴⁴ Pomenljiva je druga navedba Avguštinovega sina Franca Ksaverja (1835), po kateri »je bil oče v mladosti zelo dejaven« in je Dobrno »pridobil z lastno dediščino ter z dediščino svoje soproge v višini 6.000 goldinarjev.«⁴⁵ Njegova dediščina po starših je nasprotno znašala le dobrih 3.290 goldinarjev, a tedaj ni bila še niti na papirju.⁴⁶ Morda sta kakšno malenkost

primaknila še stric in teta s Tabora, vendar le malo verjetno kot darilo mlademu paru, temveč v obliki posojila, saj sta taborska Dienersperga ne nazadnje imela sina.⁴⁷ Bilo je dovolj že to, da je teta oziroma stričeva žena Marija Terezija na dražbi posodila Avguštinu svoje ime. 28-letni novi gospodar Dobrne je torej še vedno ostajal dolžnik dedičem pokojne matere, svojim številnim bratom, razen če so se bratje Dienersperg pozneje dogovorili drugače.⁴⁸ Vsaj za enega, Jožefa, vemo, da je imel pet let pozneje na dobrnskem gospostvu naložena dobra dva tisočaka goldinarjev in da je šlo za njegovo dediščino.⁴⁹ Poznejša navedba Avguštinovega sina Franca Ksaverja, da je bil oče »v mladosti zelo dejaven«, bi lahko pomenila, da je bratom izplačal materino posojilo s trdim delom in odrekanji. Podatek istega o Avguštinovem plačilu kupnine z lastno dediščino pa navaja k sklepu, da mu ni bilo treba vrniti vseh izposojenih 15.000 goldinarjev.

ju, tj. Avguštinu, pripadlo nekaj manj kot 2.425 goldinarjev po materi in slabih 866 po očetu, enako kot še trem drugim bratom, ki so bratu Francu, novemu gospodarju Ponikve, prostovoljno spregledali vsak slabih 185 goldinarjev (StLA, Landrecht, K 126, Dienersperg (3), fol. 162). – Tangl (1852), ki ni imel drugih virov kot spomine Franca Ksaverja, je po temtaka prišel do precej točnega sklepa: »Ker mu [Avguštinu] je žena prinesla 6.000 goldinarjev, je vsota, s katero je začel gospodariti, znašala kakšnih 8.–9.000 goldinarjev. S to je leta 1770 za 26.000 kupil gospostvo Dobrna.« (Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 202).

⁴⁷ Sin Jožef Marija je živel v Gradcu, služboval kot gubernijski svétnik in umrl leta 1821, star 78 let (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 342). O njem kot edincu govori Franc Ksaver baron Dienersperg v svojem genealoško-biografskem prikazu Dienerspergov (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 31; prim. tudi genealoško gradivo v: StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1).

⁴⁸ Ob materini smrti leta 1769 so njeno celotno zapuščino ocenili na 31.708 goldinarjev, a je od tega skoraj polovica odpadla na Avguštinovo zadolžnico za 15.000 goldinarjev, medtem ko je bila vsa posest vredna le 10.000. Po odbitku pogrebnih stroškov in dediščine, ki je desetim sinovom pripadala po očetu, skupaj 8.660 goldinarjev, je v zapuščinski masi ostalo dobrih 23.048 goldinarjev (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 49, 21. in 28. 8. 1769; Landrecht, K 126, Dienersperg (3), fol. 140v, 142–144). Ko so pet let pozneje sestavili delitveno libelo, je celotno ponikovsko premoženje z nekaj popravki in vključno z dediščino sinov po očetu izkazovalo vrednost blizu 34.756 goldinarjev. Prevzel ga je Avguštinov brat Franc, vsakemu od devetih bratov (razen duhovniku Sigmundu) pa je pripadalo med 3.290 in 3.475 goldinarjev dediščine po obeh starših (prav tam, fol. 149–166, 17. 7. 1774). Dediščino so bratje terjali od Franca, novega gospodarja Ponikve, ki je za dva brata denar že naložil v »javni sklad« (prav tam, fol. 161v), in od Avgustina kot materinega daleč največjega dolžnika. Po delitveni libeli je bil neposredno na Avgustina napoten samo brat Jožef s terjatvijo 2.068 goldinarjev (prav tam). Prejkone pa je Franc vsaj deloma, če ne v celoti, dotlej izplačal mlajša brata Rajmunda in Maksimilijana (skupaj nekaj manj kot 7.000 goldinarjev) z denarjem, ki mu ga je vrnil Avguštin na račun materinega posojila 15.000 goldinarjev.

⁴⁹ Gl. op. 66. – Za isto vsoto 2.068 goldinarjev je v delitveni libeli materine zapuščine iz leta 1774 izrecno navedeno, da je Jožef napoten na brata Ksaverja, tj. Avgustina, 1.199 pa naj zahteva od brata Franca (StLA, Landrecht, K 126, Dienersperg (3), fol. 161v, 17. 7. 1774).

Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 24. – Vnuk Franc vitez Gadolla o ozađu dvojne prodaje molči (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 7v). – Možno razlago za kupnino 26.000 goldinarjev gl. v op. 36.

⁴¹ Sodeč po tem, da v kupoprodajni pogodbi med njima, sklenjeni 23. januarja 1770, najdemo določilo o retraktni (predkupni) pravici članov Dienerspergove rodbine, je takšna varovalka veljala tudi dotlej, v času lastništva Brandenauov. Po četrti točki pogodbe bi v primeru, ko bi kupec, njegovi dediči ali dedičev dedič želeli prodati Dobrno tujcu (*einen Extraneo*), imeli predkupno pravico (*Jus Retractus*) moški potomci Donata Alojza barona Dienersperga, če pa bi se ti tej pravici odpovedali, bi pripadla potomcem Petra (Dominika) barona Dienersperga, torej naslednikom dveh bratov (StLA, Landtafel, LT I, Bd. 69, fol. E 28v, 23. 1. 1770).

⁴² Gl. op. 27.

⁴³ StLA, Landtafel, LT I, Bd. 68, fol. N 3–N 5, 18. 10. 1764.

⁴⁴ Klevišče sta za sevnškim župnikom Francem Antonom Rajmundom pl. Dienerspergom, umrlim leta 1764, podedovali njegovi sestrični Marija Ksaverija baronica Gall in Katarina Jožefa pl. Dienersperg, vnukinji Janeza Vajkarda Valvasorja. Katarina Jožefa, Avguštinova mati, ga je leta 1767 prodala za 1.180 goldinarjev (Smole, *Graščine*, str. 219). Majhen del še neporavnane kupnine, slabih 146 goldinarjev, je najti med dolgovi v njenem zapuščinskem inventarju dve leti pozneje, medtem ko je tam navedena večja vsota 6.300 goldinarjev, posojena mesec dni po prodaji Spodnje Sevnice, vsekakor izvirala iz te kupnine (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 49, 21. in 28. 8. 1769).

⁴⁵ ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 82. prim. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 32.

⁴⁶ Po delitveni libeli med brati z dne 17. julija 1774 je Ksaver-

Kar zadeva njegovo plačilo kupnine za Dobrno, je zgovorno dejstvo, da so Avguštinovi vsaki in vsakinja pl. Brandenau v sedemdesetih letih, ob dosegu polnoletnosti, brez težav dobili od svojega varuha izplačano očetovo in materino dediščino. Ta je bila verjetno v celoti – potrjeno pa pri dveh sinovih – naložena pri štajerskih deželnih stanovih v obliki zadolžnic in tako do Avgušтина nihče od Brandenauov ni imel nobenih terjatev.⁵⁰ Novemu gospodarju gospostva Dobrna tudi ni bilo treba ostati varuh ženinih mladoletnih sorojencev, ko so ga leta 1773 prehodno imenovali na to mesto. Izgovoril se je namreč na obremenjenost z gospodarjenjem in na nedavno zrušitev gradu Schlangenburg.⁵¹

Za Avgušтина barona Dienersperga je pridobitev obsežnega dobrnskega gospostva vsekakor pomenila korak navzgor.⁵² Ko je zagospodaril na Dobrni in si z domačo hčerko Marijo Jožefo začel ustvarjati družino, gospostvo sicer ni bilo v zavidanja vrednem položaju. Toplice so sodobniki opisovali kot povsem zanemarjene,⁵³ dotrajani višinski grad Schlangenburg pa je sploh klical po temeljiti obnovi ali po postavitvi novega udobnejšega dvorca na dostopnejši, nižji legi. Tehnico med možnostma je v prid druge prevesila narava, ki bi bila za Avguštinovo družino kmalu usodna. Še več, ko bi nenadno podiranje Schlangenburga ob veliki noči 1773 vzelo življenja Avgušтина, njegove žene in obeh dotlej rojenih otrok, bi rod polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja ugasnil že s četrto generacijo. Obstaja sicer verjetnost, da bi ga v tem primeru nadaljeval kateri od s tem motiviranih Avguštinovih bratov, ki so nato vsi pomrli brez

Valvasorjev 9-krat pravnuk dr. Franz Alfons Mahnert iz okolice Gradca pred razvalino Schlangenburga 29. marca 2010; v rokah drži Vischerjevo upodobitev Dobrne z gradom iz leta 1681 (foto: družina Mahnert).

legitimnega potomstva. Usodni dogodek, nenadna zrušitev dotrajanega starega dobrnskega gradu, je v tej številki Kronike obravnavan v posebnem prispevku.⁵⁴

Družina Valvasorjevega pravnuka Avgušтина barona Dienersperga (1742–1814) in trpljenje njegovega sina, »celjskega Wertherja« Franca Ksaverja (1773–1846)

Nadaljevanje Valvasorjevega rodu je bilo torej odvisno od zakoncev Avgušтина barona Dienersperga in Marije Jožefe. V desetletju od 1771 do 1781 se jima je na Dobrni rodilo sedem otrok, od katerih sta dva umrla še čisto majhna.⁵⁵ Od petih odraslih, treh si-

⁵⁰ Zahteve bratov in sester Brandenau so si sledile takole: Antonijina leta 1773 (izplačana 1776), Mihaelova 1776, Benediktova 1778 in Alojzova 1779 (StLA, Landrecht, K 71, Brandenau (2), 13. 9. 1773, 8. 1. 1776, 26. 2. 1776, 29. 4. 1778, 27. 5. 1778, 3. 9. 1779, 22. 9. 1779). Dediščina zadnjih dveh bratov, ki jima je pripadalo 5.650 oziroma 5.350 goldinarjev, je bila naložena v obliki deželnostanovskih zadolžnic.

⁵¹ Prvi varuh, Avguštinov stric Donat Alojz baron Dienersperg, se je funkciji zaradi starosti in obremenjenosti odpovedal neposredno po dražbi leta 1769 (prav tam, prezentirano 18. 12. 1769). Deželna pravda je na njegov predlog postavila za varuha Franca pl. Lierwalda (prav tam), ki je to ostal tri leta in pol (prav tam, prezentirano 12. 7. 1773). Avgušтина so na mesto varuha imenovali 21. junija 1773, a na njegovo željo že 25. avgusta razrešili (prav tam, 15. 7. 1773, 25. 8. 1773). Sledil mu je Jožef pl. Lendenfeld (prav tam, 8. 8. 1774).

⁵² V času gospodarjenja njegovega tasta Gašperja pl. Brandenaua je imela posest Dobrna (*Gut Neubaus*) po rektifikaciji iz leta 1751 215 funtov dominikalnega donosa in dobrih 57 funtov rustikalnega (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, Einlagenbuch 3, fol. 367). Po novi seriji deželne deske, začeti leta 1810, pa je bilo stanje naslednje: Dobrna je s 223 funti dominikalnega donosa in 122 funti rustikalnega štela med prava gospostva (*Herrschaft*) z deželskosodnimi pravicami (prav tam, LT II, Hauptbuch 11, fol. 156).

⁵³ O povsem zanemarnjenih toplicah (*in völligen Ruin ligen*), ki kličejo po oživitvi, je v svoji ponudbi za dražbo spomladi 1769 pisal Anton baron Adelstein (StLA, Landrecht, K 70, Brandenau (1), 11. 5. 1769). Cenitvena komisarja sta jih prejšnje leto ocenila zgolj na 1.525 goldinarjev in zapisala, da prinašajo zelo malo (prav tam, 24. 10. 1768).

⁵⁴ Golec, Zrušitev starega dobrnskega gradu, v tej *Kroniki*.

⁵⁵ Otroci so si sledili takole: 1) Jožefa Eleonora (22. 2. 1771 – 26. 6. 1774, Dobrna), 2) Barbara, poročena pl. Gadolla (23. 3. 1772, Dobrna – 12. 8. 1841, Blagovna pri Šentjurju), 3) Franc Ksaver Kajetan (7. 8. 1773, Dobrna – 15. 8. 1846, Gradec), 4) Marija (9. 9. 1774 – 9. 9. 1774, Dobrna), 5) Terezija, poročena Resnik, pozneje poplemenitena Resingen (24. 8. 1776, Dobrna – 29. 12. 1849, Gradec), 6) Jožef Marija (Benjamin) (28. 8. 1778 – 29. 5. 1811, Dobrna) in 7) Janez Nepomuk (16. 6. 1781 – 15. 11. 1836, Gradec). – Ker so starejše krstne matice župnije Dobrna vse do leta 1783 izgubljene, ponujajo podatke o rojstvih otrok v glavnem le viri druge roke, kot glavni vir spomini enega od njih, Franca Ksaverja, a ta samo za vseh pet odraslih otrok (ZAP, ZAP

TABELA 1: Družina Valvasorjevega pravnuka Avguština barona Dienersperga, praočeta vseh današnjih potomcev kranjskega polihistorja

Avguštin baron Dienersperg (* 1742, Ponikva, † 1814, Zg. Lanovž pri Celju) poročen 1770 na Dobrni žena Marija Jožefa pl. Brandenau Mühlhoffen (* 1743, Dobrna, † 1818, Celje) 7 otrok:						
Jožefa Eleonora * 1771, Dobrna † 1774, Dobrna	Barbara * 1772, Dobrna por. 1795 pl. Gadolla, Blagovna † 1841, Blagovna	Franc Ksaver Kajetan * 1773, Dobrna por. 1813, Blagovna † 1846, Gradec	Marija * 1774, Dobrna † 1774, Dobrna	Terezija * 1776, Dobrna por. 1799 Resnik (od 1800 pl. Resingen), Blagovna † 1849, Gradec	Jožef Marija (Benjamin) * 1778, Dobrna neporočen † 1811, Dobrna	Janez Nepomuk * 1781, Dobrna neporočen † 1836, Gradec

nov in dveh hčera, so se poročili trije. Po moški strani je Dienerspergov rod nadaljeval najstarejši sin Franc Ksaver (1773–1846), za katerega je že kazalo, da bo tako kot oba njegova brata ostal samski, saj se je poročil šele pri štiridesetih. Obe hčerki sta nasprotno stopili pred oltar precej prej, stari 23 let. V tej generaciji so bili edini nadaljevalci Valvasorjevega rodu naslednji trije od sedmih Dienerspergovih otrok: poleg Franca Ksaverja Kajetana še sestre Barbara, poročena pl. Gadolla, in Terezija, poročena pl. Resingen. Do danes sta preživeli veji obeh sester, medtem ko sta Dienerspergovo ime in rod – torej tudi po ženskih linijah – ugasnila v prvi polovici 20. stoletja.⁵⁶

Prvi dobrnski graščak iz Valvasorjevega rodu, Avguštin baron Dienersperg, je skupaj z mlado družino zamenjal na Dobrni štiri bivališča, in sicer vsa v kakšnem letu dni. Najprej je prebival na Schlangenburg, nato po nesrečni veliki noči 1773 začasno v bližnji kmečki hiši in v topliški stavbi, od leta 1774 pa v novem dvorcu, spodnjem gradu Dobrna.⁵⁷ Ta je kot novi sedež istoimenskega gospostva ostal v lasti Dienerspergove rodbine do leta 1851, še slaba

tri leta po zemljiški odvezi.⁵⁸ Čeprav je Avguštin s svojo družino živel na Dobrni, ta zadnjega četrt stoletja njegovega življenja ni bila več njegova edina posest. V dobrem desetletju in pol je svoje premoženje, naloženo v zemljiško posest, občutno povečal in se, ko so otroci odrasli, še sam preselil v Dobrne. Najprej je leta 1787 po ugodni ceni kupil od brata Franca Rajmunda rodni dvorec na Ponikvi, ki ga je nato upravljal po upraviteljih.⁵⁹ Dobrni in Ponikvi se je leta 1800 kot tretja posest pridružil dvorec Ranšperk v Rožni dolini pri Celju, prav tako kupljen od sorodnikov,⁶⁰ končno pa je Avguštin leta 1803 kupil še dvorec Zgornji Lanovž na Lavi tik pred Celjem.⁶¹

⁵⁸ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 48, 53.

⁵⁹ O ugodnem nakupu Ponikve za 22.000 goldinarjev, vendar brez letnice, piše njegov sin Franc Ksaver (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 42; prim. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 24). Po štajerski deželni deski se je nakup ali prepis zgodil leta 1787 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, Einlagenbuch 5, fol. 362). Po istem viru je imela ponikovska posest (*Gutt Ponikl*) pod Petrom Dominikom pl. Dienerspergom in njegovimi nasledniki le dobrih 78 funtov dominikalnega donosa in dobrih 31 funtov rustikalnega (prav tam, Einlagenbuch 3, fol. 329; prav tam, Einlagenbuch 5, fol. 362). Ne preseneča, da je Avguštin z ženo Jožefo od leta 1787 nekajkrat izpričan kot krstni boter tudi v ponikovski krstni matici (NŠAM, Matične knjige, Ponikva, R 1782–1802, pag. 67, 76, 88).

⁶⁰ Sin Franc Ksaver pravi, da je oče podedoval Ranšperk od svojega bratranca Franca Antona Führerja pl. Führenberga (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 41). Ta je bil v resnici le Dienerspergov daljni sorodnik (prav tam, str. 49–50). O lastništvu: StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 2, fol. 576–577, Hauptbuch 11, fol. 145; LT I, 6. Umschreibungsquatern, fol. M 23 – M 27; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 217. Ranšperški dvorec, ki je imel čednih 121 funtov in pol dominikalnega donosa ter 54 funtov rustikalnega (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 145), je v začetku leta 1815 podedovala hči Terezija, por. pl. Resingen (prav tam, Hauptbuch 2, fol. 577; prim. Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, str. 239).

⁶¹ K dvorcu je spadala le majhna posest, saj je imela samo 23 funtov in pol dominikalnega donosa ter dobrih 7 funtov rustikalnega. Po očetu jo je v začetku leta 1815 podedovala Barbara, poročena pl. Gadolla, in jo še isto leto prodala. StLA, Steiermärkische Landtafel, LT I, 5. Umschreibungsquatern,

70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 57, 58, 60, 62, 66). Za istih pet odraslih otrok navaja enake datume rojstva tudi ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg. Rodovnik, nastal po letu 1779, pozna samo imena prvih treh preživelih otrok, čeprav je bil tedaj na svetu že četrti in morda tudi peti (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, šk. 2, št. 52, Dienersperg). Za dva otroka, Franca Ksaverja in Janeza Nepomuka, sta na voljo tudi izpiska iz krstne matice Dobrna (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 31, 2. 6. 1836; H 32, 15. 4. 1789), točen datum rojstva najstarejše hčerke Barbare pa je na podlagi krstnega lista razviden iz t. i. »Ahnenpaß«-a njenega pravnuka Josefa Gadolle (kopija v arhivu avtorja, izvirnik v lasti njenega prapravnuka Egona Ehrlicha, Dunaj). Mrliška matica župnije Dobrna razkriva še dve zgodaji umrli hčerki (NŠAM, Matične knjige, Dobrna M 1771–1830, fol. 77, 78), ki iz drugih virov nista znani. O smrtih petih odraslih Dienerspergovih otrok gl. v nadaljevanju.

⁵⁶ O celotnem potomstvu Avguština barona Dienersperga do današnjih dni gl. Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 304–373; (3. del), str. 47–82.

⁵⁷ Golec, Zrušitev starega dobrnskega gradu, v tej *Kroniki*.

Tja, v neposredno bližino okrožnega glavnega mesta, se je na stare dni preselil skupaj z ženo in (še) neporočenima sinovoma, si čudovito uredil stavbo in vrt ter tam po desetih letih 6. maja 1814 tudi umrl.⁶²

Dienerspergovim so dnevi in leta na Dobrni tudi brez prej omenjene nesreče, zrušitve gradu, tekli precej pestro. Gotovo so jih obiskovali številni bratje in sestre obeh zakoncev, baroni Dienerspergi⁶³ in pl. Brandenau. Zadnji so se z rodne Dobrne drug za drugim kmalu odselili, potem ko so se hčerke omožile, sinovi pa so bili tako ali tako večino časa odsotni še kot mladoletni, po različnih šolah.⁶⁴ Od sedemdesetih let se je tu občasno zadrževal Avguštinov gluhonemi brat Anton (1732, Ponikva – 1797, Novo mesto) in s svojim burnim vedenjem vzbujal pozornost okolice.⁶⁵ Prav tako naj bi pri Avguštinu ostal na

preživetju brat Jožef Karel (1734, Ponikva – 1775/76, Dobrna ?), zato je mlajšemu bratu prepustil svoje razmeroma skromno imetje.⁶⁶ Končno je malo pred smrtjo prišel na Dobrno živeti še Sigmund (1732/33, Ponikva – 1801, Dobrna), ki je imel hrano in stanovanje pri dobrnskem župniku.⁶⁷

V posesti Avgušтина barona Dienersperga so bile kot del dobrnskega gospostva tudi toplice, ki so sicer doživele že boljše čase in v tej dobi zaradi zanemarjenosti niso posebej slovele, čeprav so tja vendarle zahajali tudi uglednejši gostje.⁶⁸ Za novotarije pri

fol. M 14 – M 15; LT II, Hauptbuch 2, fol. 510–511; Hauptbuch 11, fol. 123. Prim. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 24; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 182.

⁶² ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 42–43, prim. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 24. – O smrti: NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, fol. 76.

⁶³ Avguštin je imel kar devet odraslih bratov in nobene sestre, le eden od bratov se je poročil, noben pa ni imel legitimnih potomcev. Ponikvo je podedoval Franc Serafik Rajmund, Sigmund je postal duhovnik, Anton zaradi gluhonemosti ni bil sposoben za samostojno življenje, Jožef, Kajetan in Rajmund so bili častniki, Peter je naredil bleščečo vojaško kariero, Janez Nepomuk razmeroma uspešno uradniško, Maksimilijan, prav tako uradnik, pa se je poleg Avgušтина edini poročil, in sicer kot prvi Valvasorjev potomec z neplemkinjo. Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 300–304.

⁶⁴ Ko se je Donat Alojz baron Dienersperg konec leta 1769, neposredno po dražbi, odpovedal varuštvi, je v utemeljitvi zapisal, da se bodo »moške sirote« tako ali tako morale zadrževati in vzgajati »v tujih krajih« (StLA, Landrecht, K 71, Brandenau (2), prezentirano 18. 12. 1769). Avguštinov in Jožefin vnuk Franc vitez Gadolla je sredi 19. stoletja sestavil rodovno deblo, na katerem je po spominu zapisal, kaj se je zgodilo z Brandenau, njegovimi cestnimi strici in tetami (StLA, A. Brandner von Brandenau, K 1, H 1, Stammbaum der Familie Ritter von Brandenau). Maksimilijana se je omožila z Renzem viteзом Renzenbergom in postala lastnica Podgrada pri Vranskem, za dve sestrji – Charlotte (kot je znano, poročeno s kmetom) in drugo neznanega imena – šlo je za Terezijo, Marijo Ano ali Antonijo – pa je navedel »napačno poroko« (*Mißheirath*), torej z neplemičem. Tudi o štirih bratih Brandenau Gadolla ni vedel veliko. Alojz (Gadolla ga pomotoma imenuje Tomaž) naj bi ostal samski in umrl v Celju, medtem ko za druge tri na rodovniku najdemo podatke, kje so bili leta 1794: Mihael blagajnik v Gradcu, Jožef Marija okrožni glavar v Mariboru in Benedikt cestni asistent pri okrožnem uradu v Celju. – Mihael in Jožef Marija sta edina od sinov imela družino, prvi je umrl v Ljubljani, drugi pa v Gradcu, enako kot neporočeni Benedikt (Witting, *Steiermärkischer Adel*, str. 292). – Franc Ksaver baron Dienersperg, najstarejši Avguštinov in Jožefin sin, je v svojih spominih omenil strica Mihaela, nadzornika mesnega urada štajerskih deželnih stanov, pri katerem je v Gradcu stanoval kot študent, a le na začetku, kakšna dva meseca od začetka novembra 1789 dalje (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 29–30).

⁶⁵ Gluhonemega Antona viri praviloma navajajo le kot nemega. 5. avgusta 1774 sta dva njegova brata, oba graščaka – Franc Rajmund s Ponikve in Avguštin z Dobrne –, sklenila na Ponikvi pogodbo o njegovem dosmrtnem vzdrževanju iz dohodkov od dediščine. Edina od bratov sta namreč imela posest (*begütert*). Pogodbo je podpisalo še pet bratov in s

triletnim zamikom 14. maja 1777 tudi šesti, ta na Dobrni. Anton, ki je izmenično bival pri bratih graščakih na Ponikvi in na Dobrni, je prejemal 4-odstotne obresti od 3.450 goldinarjev kapitala, naloženega na ponikovski posesti, kar pa še daleč ni zadoščalo, ker je zaradi nemirnega temperamenta (*jähren Temperaments*) potreboval nadzor. Spricho visokih stroškov za njegovo nadzorovanje sta brata odtlej iz Antonove dediščine črpala na leto še 110 goldinarjev, začeni s materino smrtjo 5. avgusta 1769. Zavezala sta se, da ga bosta s tem denarjem vzdrževala na svojih posestih ali pa mu bosta plačevala za hrano, obleko in vse potrebno na nekem tretjem kraju. StLA, A. Dienersperg, K 1, H 14, 5. 8. 1774. – Anton je očitno potreboval stalno osebno varstvo, ko pa so se ga sorodniki slednjič naveličali, se je znašel v oskrbi pri tujih ljudeh, novomeških frančiškanih, kjer je leta 1797 tudi umrl, star 65 let (Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 301). Nečak Franc Ksaver ga v svojih spominih označuje kot gluhonemega in navaja, da se je do smrti leta 1807 (prav 1797!) zadrževal deloma pri svojih bratih, deloma pa pri sorodnikih na Kranjskem (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 40).

⁶⁶ O Jožefu, kot so ga klicali, je nečak Franc Ksaver zapisal, da je dosegel čin poročnika, bil hudo ranjen 3. avgusta 1788 pri napadu na (Bosanski) Novi, se moral zaradi pohabljenosti upokojiti in je kmalu zatem (neznano kje) umrl (ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 36–37). Isto letnico smrti navaja tudi Lazarinijeva genealoška zbirka, Jožefov čin pa naj bi bil stotnik (ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg). Kljub natančnim podatkom vse kaže, da gre za pomoto. Jožef, podpisan kot Jožef Karel Avguštin, je namreč 3. septembra 1775 na Dobrni cediral (prepustil) bratu Avguštinu 2.068 goldinarjev, naloženih na njegovem dobrnskem gospostvu, in 500 goldinarjev, investiranih pri štajerskih deželnih stanovih, in sicer v zameno za dosmrtno vzdrževanje, pogreb in maše; že dotlej se je pri bratu na Dobrni brez vsakega plačila zadrževal po več mesecev na leto, Avguštin pa je zapovrh poravnal nekaj njegovih zasebnih dolgov (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 53, 3. 9. 1775). Jožef baron Dienersperg je umrl manj kot pol leta pozneje, saj je Avguštin že 27. februarja 1776 plačal dobrnskemu župniku 50 maš za njegovo dušo (prav tam, K 1, H 10, 27. 2. 1776). Ker Jožefova smrt ni vpisana v mrliško matico župnije Dobrna (NŠAM, Matične knjige, Dobrna, M 1771–1830), so ga očitno pokopali drugje, bržkone na Ponikvi, za katero mrliška matica ni ohranjena. Lahko pa tudi, da na Dobrni sploh ni umrl ali da je vpis njegove smrti v dobrnski mrliški matici preprosto izostal.

⁶⁷ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 301. – Sigmund je po pooblastilu dobrnskega župnika 25. februarja 1770 vodil poročni obred med svojim bratom Avguštinom in Jožefo pl. Brandenau (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 20, izpisek iz poročne matice 23. 11. 1835).

⁶⁸ Toplice so, denimo, v letih 1810 in 1811 gostile Ludvika (Luisa) Bonaparteja, brata francoskega cesarja Napoleona I., ki je pustil tu celo materialne sledove (Tangl, *Beiträge zur Geschichte*, str. 206–207; prim. J. Orožen, *Donese k zgodovini Dobrne*, str. 283; Grobelnik, *Nastanek in razvoj*, str. 112). V istem času je bil njihov gost nadvojvoda Janez (Johann)

Valvasorjev pravnuk Franc Ksaver Avguštín baron Dienersperg (1742–1814), »družinski absolutist« in prednik vseh danes živečih polihistorjevih potomcev (Narodna galerija v Ljubljani, NG S 962).

Avguštínova žena, domačinka Dobrnčanka Marija Jožefa, rojena pl. Brandenau Mühlhoffen (1743–1818) (Narodna galerija v Ljubljani, NG S 965).

zdravilišču namreč Avguštín baron Dienersperg niti malo ni bil dovzeten. Leta 1784 je, denimo, naravoslovec Balthasar Hacquet izrekel o toplicah izrazilo negativno sodbo: v nobenem kopališču še ni bil z večjim odporom kot tukaj, kjer naj bi še vse pričalo o umazaniji in barbarstvu nekdanjih časov.⁶⁹ Četrto stoletja pozneje, poleti 1810, je nadvojvoda Janez Habsburški naletel na prav takšno podobo in pustil v svojih dnevniških zapiskih zelo nazoren opis klavnega stanja. Še več, krivdo zanj je pripisal neposredno lastniku, Avguštínu baronu Dienerspergu.⁷⁰ Novo obdobje se je za dobrnski zdraviliški turizem začelo šele s koncem napoleonskih vojn. Avguštínov prvorojeni sin Franc Ksaver (1773–1846), ki je leta 1815 prevzel gospodstvo in toplice, je popolnoma obnovil in prezidal glavno zdraviliško poslopje ter celoten topliški kompleks občutno razširil.⁷¹ Dobrnske toplice

so tako postopoma postajale priljubljeno zbirališče vseh vrst gospode od blizu in daleč. Tej okoliščini gre med drugim pripisati, da so se Valvasorjevi dobrnski prapravniki poročili z ljudmi od drugod ter se slednjič tudi sami razselili precej dlje kakor njihovi predniki.

Gospodstvo Dobrna s toplicami, ki jim Avguštín baron Dienersperg ni posvečal ustrezne pozornosti, je bilo namenjeno prvorojenemu sinu Francu Ksaverju. Toda ta »celjski Werther«, pisec biografsko-genealoškega orisa rodbine in spominov (1835), je zagospodaril šele po očetovi smrti in je skoraj vse dotlej čakal na očetovo dovoljenje za poroko z dolgoletno izbranko, s katero je stopil pred oltar šele pri štiridesetih (1813). Avguštín ni le nasprotoval sinovi poroki z baronico Adelstein iz sosednjega dvorca Dobrnica, ampak vse do smrti ni hotel dati iz rok svojega s trudom in spretnostjo pridobljenega »imperija« – štirih dvorcev in zdravilišča. Njegov najstarejši sin Franc Ksaver je po končanem študiju skoraj dve desetletji preživel v nezadovoljstvu in celo obupu zaradi ravnjanja svojega »absolutističnega« očeta, o čemer bomo natančneje spregovorili v nadaljevanju.⁷² Medtem ko je Avguštín za vse žive dni zaznamoval rahločutne-

Habsburški (Schlossar, *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen*, str. 68).

⁶⁹ Hacquet, *Oryctographia carniolica*, str. 145; prim. Hammer-Luza, »Es ist zum Sterben...«, str. 8.

⁷⁰ Schlossar, *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen*, str. 68; prim. Hammer-Luza, »Es ist zum Sterben...«, str. 9.

⁷¹ Tangl, *Beiträge zur Geschichte*, str. 207–208; J. Orožen, *Donesek k zgodovini Dobrne*, str. 283–284. – J. Orožen imenuje Franca Ksaverja z njegovim tretjim imenom Kajetan, očitno zato, ker ga je s tem imenom našel v franciscejskem katastru, v resnici pa so ga klicali Franc Ksaver oziroma samo Ksaver

(Golec, *Trpljenje »celjskega Wertherja«*, str. 16–17).

⁷² O tem podrobno Golec, *Trpljenje »celjskega Wertherja«*, str. 30–31, 35–38.

ga Franca Ksaverja, je imela žena Jožefa v sinovem življenju očitno zelo neizrazito vlogo. Sin ji je moral tudi zameril preveliko pasivnost ob dominantnem očetu, čigar »absolutizem« se je tako lahko samo še krepil.⁷³ Pri tem ne gre pozabiti, v kakšnih okoliščinah sta se Avguštin baron Dienersperg in Jožefa pl. Brandenau leta 1770 poročila. Če pomislimo, da je Avguštin prevzel močno zadolženo gospodstvo z gradom, ki se je dobesečno podiral, čez tri desetletja in pol pa se je lahko ponašal s štirimi dvorci, je njegova dominantnost v zakonu tem bolj razumljiva. Ko sta se zakonca okoli svojega šestdesetega leta dala portretirati, zre Jožefa s platna precej brezbarvno in odsotno v primerjavi z ognjevitim pogledom svojega moža. Njena sivomodra obleka in Avguštinov živordeči plašč s črnim ovratnikom bi si bila težko bolj nasprotna.⁷⁴

Preden spregovorimo o »celjskem Wertherju« Francu Ksaverju, si na kratko oglejmo življenjske poti drugih štirih otrok, obeh poročenih sester in obeh samskih bratov. Domače gnezdo je najbolj zgodaj zapustil drugorojeni sin **Jožef Marija (Benjamin)** (1778, Dobrna – 1811, Dobrna), ki je v skladu z rodbinsko tradicijo Dienerspergov postal častnik. Komaj desetleten je vstopil v vojaško šolo v Dunajskem Novem mestu, napredoval celo do častnika v štabu generalnega kvartirmojstra in se kot stotnik 27. pehotnega polka vrnil na Dobrno samo umret, potem ko je na Ogrskem na poti z vojnega pohoda zbolel za t. i. komarnsko mrzlico. Ranjen je bil že desetletje prej, leta 1800 v bitki pri Marengu, nato pa so ga nepravilno zdravili. Vojaški šematizmi pričajo o sposobnem častniku, ki je vseskozi pripadal 27. pehotnemu polku s sedežem v Gradcu in bil pri 31-ih že stotnik. Star 33 let je 29. maja 1811 pre-

minil v domačih dobrnskih toplicah, kjer si je obetal povrniti izgubljeno zdravje. Ta podatek in zanimive podrobnosti iz njegove obetavne častniške kariere je v spominih kratko opisal brat Franc Ksaver. Jožef je po bratovih besedah kazal velike sposobnosti, med drugim je risal vojaške karte v Dalmaciji in Vojni krajini, na Dunaju pa so ga uporabili za delo v cesarsko-kraljevem tajnem vojnem arhivu.⁷⁵ Bil je zadnji na Dobrni preminuli in pokopani član Dienerspergove rodbine.

Tudi usoda najmlajšega brata **Janeza Nepomuka** (1781–1836) bi bila brez spominov Franca Ksaverja znana le v glavnih obrisih, suha zgodba brez ozadja. Janez Nepomuk je v Gradcu z odliko končal praviški študij, nato pa mu oče Avguštin ni dovolil, da bi vstopil v uradniško službo. Podobno kot starejšega sina Franca Ksaverja, ki se je temu uprl, ga je vse do svoje smrti priklepal nase in na rodbinsko posest. Sin si je lahko poiskal prvo službo šele po očetovi smrti, in sicer pri okrožnem uradu v Celju. Po nekaj letih je z veseljem zagrabil veliko boljšo priložnost in postal drugi tajnik štajerskih deželnih stanov v Gradcu, leto pred smrtjo pa stanovski glavni prejemnik. Neporočen in brez (zakonitih) otrok je umrl pri 55-ih 15. novembra 1836 v Gradcu kot stanovski glavni prejemnik, deželan, član Štajerske kmetijske družbe ter lastnik Dienerspergovega rodbinskega dvorca Ponikva z inkorporiranim imenjem Selce. Ponikvo je leta 1815 podedoval po očetu Avguštinu, vendar se je tam zadrževal le poredko, ko si je lahko privoščil počitek. Stare Dienerspergove rodbinske posesti začuda ni izročil komu od sorodnikov, temveč popolni »tujki«, Ani grofici Trauttmansdorff. Glede na vse, kar vemo o grofici Ani, hčerki meščana in pivovarja v Celju, je tako rekoč na dlani, da je šlo za Dienerspergovo nesojeno nevesto ali vsaj za njegovo veliko simpatijo. Kakšen natanko je bil njegov odnos do te ženske, ki jo je pozneje v Gradcu vsekakor še srečeval, pa bo najbrž za vselej ostalo nepojasnjeno. Vse svoje premoženje ji je z oporoko zapustil že leta 1819, ko mu je bilo šele 38 let in je še živel v Celju, ona pa je že bila omožena. Janez Nepomuk je moral biti nasploh svojevrsten človek, če je celo nečak Franc vitez Gadolla, ki se pri opisovanju svojega sorodstva ni spuščal v zasebnost, zapisal, da niso Gradčani nadeli stricu nobenega nešaljivega nadimka (*dem die Grätzer keinen unwitzigen Nahmen gaben*).⁷⁶

⁷³ Na to kažejo spomini Franca Ksaverja, v katerih je mati v nasprotju z očetom omenjena zelo redko. V letih, ko mu je bilo najtežje (1804–1809) in je v brezdelju in obupu, odvisen od miloščine sorodnikov, taval med Celjem, Taborom in Blagovno, je tiste dni, ko je stanoval v Celju, živel z »zelo pičlo« podpora svoje matere in od dela rok svoje izbranke. Drugič se mati pojavi ob očetovi smrti kot »moja neutolažljiva mati«, tretjič pa leto pozneje kot krstna botra piščevi prvorojenki. Več kot presenetljivo je, da za mater ne najde nobene druge pridevniške oznake razen »neutolažljiva«, povsem drugače kot za očeta, ki je »moj dobri oče« z »dobrim očetovskim srcem«, »najdražji, najbolj ljubljeni, nepozabni oče«, ali za »dobrega brata« Jožefa, »dobrega moža« župnika Porgerja, »dobroto« Gadollovih in »poštenega družinskega očeta« svaka Resingena. Celo materina smrt je omenjena samo v genealoškem delu: očetova žena, iz zelo stare viteške družine, je umrla štiri leta za očetom, 28. marca 1818 v Celju. Ko v avtobiografskem delu opisuje svojo pomiritev z očetom in v Avguštinovih zadnjih mesecih življenja njegove obiske v Celju pri sinu in snahi, ni nikjer matere. Glede na ganljiv, že kar patetičen opis očetove smrti leta 1814, pospremljan z dvema nekrologoma, deluje več kot nenavadno popolno neomenjanje materine smrti. Tam, kjer bi ga v kronološkem zaporedju dogodkov pričakovali, ga ni, da ne govorimo o omenjanju kakšnega materinega veselja ob rojstvih vnukov. Le suho, kot »moja mati« je omenjena v vlogi krstne botre vnukinji Kajetanu, prvorojenki Franca Ksaverja. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 39–40.

⁷⁴ Narodna galerija v Ljubljani, NG S 962, NG S 965.

⁷⁵ Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 310–311. – O smrti: NŠAM, Matične knjige, Dobrna, M 1771–1830, fol. 308.

⁷⁶ Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 311–312. – Odprto ostaja vprašanje, ali bi si Janez Nepomuk sploh upal stopiti pred svojega očeta s prošnjo, naj mu dovoli poroko z meščansko hčerko, zapovrh v času, ko je bil njegov brat Franc Ksaver pri očetu v taki nemilosti in je oče tembolj priklepal nase Janeza Nepomuka. Ana, rojena Fischer, se je z grofom Trauttmansdorffom poročila 28. februarja 1808 v Gradcu, stara 21 let. Morda je Janez Nepomuk pozneje prijateljeval z grofco brez otrok še kako drugače in ne ravno prikrito.

Od obeh Dienerspergovih hčera je prva zapustila dom starejša **Barbara** (1772, Dobrna –1841, Blagovna), imenovana *Babette*, ki se, kar je zanimivo, ni omožila na Dobrni, temveč v kapeli ženinevega dvorca Blagovna pri Šentjurju. Njen izbravec Johann vitez Gadolla (1757, Gradec – 1832, Blagovna), sin iz Švice priseljenega graškega trgovca, je Blagovno s pridruženim gospostvom Anderburg kupil dvanajst let prej, leta 1783, bil naslednje leto kot odvetnik štajerske deželne pravde povzdignjen v viteški stan in dobil leto zatem (1785) še štajersko deželanstvo. Ko sta 16. novembra 1795 stopila pred oltar, je imel ženin, vdovec brez otrok in poverjenik štajerskih deželnih stanov, 38 let, nevesta pa 23. Iz tega zakona sta izšla dva potomca s priimkom pl. Gadolla, ki se po edinem sinu, domoznancu Francu vitezu Gadolli (1797–1866), nadaljuje vse do danes. Blagovna, kjer so Gadolle gospodarili do srede štiridesetih let 19. stoletja, je po besedah sina Franca veljala za »domovanje muz in znanosti«. Njegov izobraženi oče Johann, doktor dvojnega prava in vsestransko razgledan mož, je bil v tehničnem pogledu človek novih časov in njihovih izzivov, imel je bogato knjižnico, več različnih zbirk in številne naprave za raziskovalne poskuse, na Blagovni je uredil živalski vrt, s soprogo Barbaro pa sta zelo rada sprejemala goste. Živahni življenjski utrip Blagovne je v letih 1810–1812 okušal tudi nadvojvoda Janez (Johann) Habsburški, ki je pustil zanimiva pričevanja o Gadollovem domu, njegovem duhovnem bogastvu in domačnosti. A vse kaže, da v hiši niso vladali tako idilični medčloveški odnosi, kot bi sodil obiskovalec. Barbara, zadnja leta kot vdova izpričano nekoliko čudaška, je bila v odnosu do svojih dveh otrok bržčas precej podobna svojemu avtoritativnemu očetu Avguštinu baronu Dienerspergu, tako da sta lahko sin in hči zaživela po svoji meri šele po njeni smrti 12. avgusta 1841, tedaj oba že sredi štiridesetih let in še neporočena.⁷⁷

Druga Dienerspergova hči **Terezija** (1776, Dobrna – 1849, Gradec) se je štiri leta za sestro prav tako omožila na Blagovni, in sicer 3. decembra 1799 z najemnikom Gadollovih gospostev, neplemičem Ignacem Pavlom Resnikom (1765, Celje – 1833, Tabor pri Vojniku), meščanskim sinom iz Celja. Enajst let starejši Resnik je bržčas premišljeno zapeljal 23-letno baronico, ki se je na Blagovni mudila pri sestri

Barbari. Terezija je namreč rodila že dober mesec po poroki, svojemu plebejskemu možu pa s priženitvijo v baronsko družino pripomogla odpreti vrata med plemenitence. Resnik si je namreč naslednje leto na pretkan način izbral plemiški naslov pl. Resingen, in to kljub dvakratnemu negativnemu mnenju dunajskih dvornih uradnikov. Pri tem je prav posebno vlogo odigrala dobrnska zemljiška posest. Resnik, ki je se pred dvornimi ljudmi že tedaj predstavljal kot Resing (!), je najprej prosil za povzdignitev v viteza, a so ga zavrnil, češ da za to ne zadoščata zgolj premoženje in izražena namera kupiti gosposčinsko posest. Nato je na dvorno komoro takoj naslovil drugo prošnjo, tokrat le za najnižji plemiški naziv »Edler von«. Medtem je prebrisanec pregovoril tasta Avgušтина barona Dienersperga, da mu je prodal gospostvo in toplice Dobrna. Kupoprodajna pogodba, datirana 1. maja 1800 v Celju, je bila očitno le slepilni maneuver, saj bi Resnik največji del kupnine plačal z zamikom. Pogodba tudi nikoli ni bila vpisana v štajersko deželno desko in so jo zavrgli, brž ko je Resniku uspelo »pomodriti rdečo kri«. Ko je dvorna komora zavrnila tudi njegovo drugo prošnjo, se je smeli Celjan urno obrnil naravnost na cesarja Franca II. Ne da bi sploh omenil obe zavrnitvi, se je ponudil, da bo državi v primeru plemenitve »iz čistega patriotizma« spregledal nekaj sto goldinarjev vračila obresti za posojilo, pomahal je še z originalno kupno pogodbo za Dobrno in se zavezal, da bo izstopil iz službe višjega uradnika na Gadollovih gospostvih. Čeprav dvorna komora cesarju »ni svetovala uslišanja prošnje«, je Franc II. v skladu s polnomočji ravnal po svoje in pristavil svoj podpis. Tako so se 13. oktobra 1800 rodili pl. Resingeni (Edler von Resingen). Zakonca sta se še pred tem odselila z Blagovne v Celje in kmalu res začela na svojem. Na »lažni nakup« gospostva Dobrna s toplicami je vsa okolica zavestno pozabila, saj stari baron Avguštin Dienersperg najbrž z njim niti v sanjah ni mislil resno.⁷⁸

Resingenoma in njuni mladi družini je bilo treba najti drugo ustrezno domovanje in to se je ponujalo nedaleč stran. Čez dve leti, leta 1802, je Ignac Pavel kupil od ženinega bratrca Jožefa Marije barona Dienersperga dvorca Tabor in Socka pri Vojniku, šest let zatem (1808) pa je zase in za potomce dosegel še

24. aprila 1824 sta denimo skupaj botrovala otroku gosposčinskega upravitelja na Ponikvi, oba sicer le po namestnikih (NŠAM, Matične knjige, Ponikva, R 1802–1838, fol. 106). Dienerspergov nečak Franc vitez Gadolla je v orisu genealogije Dienerspergov (po 1860) zapisal, da je Ponikvo »ujela« neka »rojena Fischer« (*die geborne Fischer Ponikl gefischt hat*) in potegnil vzporednico še z enim Fischerjem, Petrom, ki je kot nezakonski sin Petra barona Dienersperga, visokega častnika in Avguštinovega brata, nekaj prej (1819) »ujel« Petrovo dediščino: »also fischten 2 Fischer in der Familie Dienersperg« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 917, fol. 6, 6v).

⁷⁷ Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 27–38; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 47–51.

⁷⁸ Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 338–340. – Kupoprodajna pogodba je ohranjena zgolj v Resingenovem plemenitvenem spisu (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Hofadelsakt von Resing von Resingen 1800, pag. 29–30, 1. 5. 1800). Resnik, v pogodbi imenovan Resingg (!), naj bi za gospostvo s toplicami in cerkvenim imenjem Dobrna vred plačal kupnino 45.000 goldinarjev, in sicer 10.000 takoj, 20.000 čez pol leta, 5.000 bi prispevala soproga kot doto, 10.000 pa bi Resnik po Dienerspergovi smrti izplačal njegovim dedičem. Celotno posest bi prevzel 1. novembra istega leta, ko bi začele teči tudi 5-odstotne obresti. – Pomenljivo je, da Resnikov svak Franc Ksaver baron Dienersperg v svojih spominih kupoprodaje ni niti omenil, čeprav takih zadev ni puščal v nemar (prim. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 25–26).

povzdignitev v viteški stan. Čeprav taborski graščak je Resnik – Resingen pozimi živel v dobro uro oddaljenem rodnem Celju, kjer so ga lahko zdaj vsi občudovali kot uspelega nekdanjega someščana in kjer se mu razen dveh rodili tudi vsi otroci. Dienerspergovo »žlahtno občestvo« ga najbrž ni nikoli povsem sprejelo medse, zelo pa ga je cenil svak Franc Ksaver (1773–1846), ki ga v spominih imenuje »odličen gospodar, razumen in na vseh področjih preizkušen višji uradnik ter pošten družinski oče«. Resingenova družina se je vzdrževala z dominikalno zemljo in podložniki svojih dvorcev. Taboru in Socki se je leta 1815 kot Terezijina dediščina po očetu pridružil bližnji, že razpadajoči Ranšperk, končno pa je Resingen istega leta kupil še sosednji дворец Frankolovo. Nedavno plemeniteni Resniki so torej na Celjskem v nekaj letih postali vidni zemljiški gospodje, ki jim je njihova okolica zato tem lažje »odpuščala« neplemiško poreklo družinskega poglavarja. Od sedmih Resingenovih otrok so odrasli štirje – tri hčerke in sin Janez Nepomuk (1812–1885), ki ga bomo še srečali kot gospodarja dvorcev Dobrna in Dobrnica. Samo Janez Nepomuk je domala vse življenje ostal na Spodnjem Štajerskem, medtem ko so njegove tri sestre in mati po očetovi smrti (1833) sledile zgledu materinih sorodnikov baronov Dienerspergov in so se do štiri-desetih let vse preselile v štajersko prestolnico. Janez Nepomuk je postal lastnik Tabora in Socke, Frankolovo pa so si vsi štirje otroci razdelili na enake dele in ga po enem desetletju prodali (1844). 73-letna mati Terezija pl. Resingen, rojena baronica Dienersperg, je preminila 29. decembra 1849 v Gradcu, stara 73 let. Rod vitezov Resingenov je po moški strani izumrl leta 1885 z Janezom Nepomukom, edinim odrastlim sinom Ignaca Pavla in Terezije, po ženski strani pa preživel do današnjih dni, a le po eni sami nečakinji zadnjega viteza Resingena.⁷⁹

Obe Dienerspergovi hčerki, že rojeni kot baronici, sta torej konec 18. stoletja vzeli za moža človeka, ki sta bila plemenitena šele kot odrasla, eden celo že po poroki, in sta oba prišla le do viteškega naslova. Vendar možema za poroko z baronskima hčerkama ni manjkalo nečesa bistvenega: bila sta dovolj petična.

Dobrnska posest pa je medtem čakala naslednika, najstarejšega sina **Franca Ksaverja barona Dienersperga** (1773–1846), ki ni mogel postati lastnik, vse dokler je živel njegov konservativni oče Avguštin (1742–1814). Pozna poroka Franca Ksaverja, samskost in nenavadna oporoka njegovega brata Janeza Nepomuka, očitno izsiljena poroka sestre Terezije ter razne pomenljive podrobnosti so vodili k sklepanju, da je moralo biti v Dienerspergovi družini nekaj narobe. Posredno so sklepanja potrjevale že besede nadvojvode Janeza (Johanna), ki jih je slišal leta 1810 v zdravilišču na Dobrni in si jih zapisal v svoj popotni dnevnik: »*Lastnik Dienersperg vse ovira. Njegov sin in*

zet bi rada prevzela, on pa ima vsa sredstva in ne da ničesar iz rok.«⁸⁰ V tem času je »družinski absolutist« Avguštin močno zanemarjal Dobrno in se posvečal urejanju svojega novega dvorca Zgornji Lanovž na pragu Celja, s prvorojencem Francem Ksaverjem pa je v slogu velikega pokrovitelja ravno sklenil pogojno spravo. Odkritje osebnoizpovednih spominov barona Franca Ksaverja je osvetlilo razmere in medgeneracijske napetosti v Dienerspergovi družini do takih podrobnosti, kot jih ne poznamo za nobeno drugo družino Valvasorjevih potomcev, niti iz poznejšega časa.⁸¹ Franc Ksaver, ki je sicer še dvajset let po očetovi smrti, ko je pisal spomine (1835), in verjetno sploh vse do konca ostajal ujetnik lastnega ambivalentnega odnosa do dominantnega očeta, je opisal nezdrav odnos barona Avgušтина do dveh sinov in naravnost dramatične zaplete med njim in očetom. Nenavadno se zdi, da ga je oče začel priklepati nase in na rodbinsko posest šele leta 1794, ko se je 21-letni Franc Ksaver kot absolvirani pravnik in z odličnimi spričevali vrnil s študija v Gradcu. Prej pa kot da bi bilo staršem zanj bolj malo mar, saj so ga z osmimi leti poslali v župnijsko šolo v Šmartno pri Celju, nato pa enajstletnega za tri leta v šolo v Trebnje na Dolenjskem, od koder se niti med počitnicami ni vračal na Dobrno. Tudi o tem, da bi bil doma kdaj v naslednjih petih letih, ko je obiskoval gimnazijo in licej v Mariboru in Gradcu, ni v spominih nobene besede. Ko pa se je slednjič po končanem študiju vrnil na Dobrno, mu oče ni dovolil vstopiti v pripravniško službo pri kakšnem državnem uradu. Mladenič je tako skoraj deset let preživel v brezdelju in smel samo pomagati očetu pri upravljanju njegovih posesti. Medtem sta se zgodila tudi dva dramatična zasuka. 27-letni Franc Ksaver je leta 1800 začel znanstvo z 18-letno Antonijo baronico Adelstein iz sosednjega dvorca Dobrnica, svojo poznejšo soprogo. Bil je prepričan, da bo mladenka iz stare plemiške rodbine povsem v skladu z očetovimi pričakovanji. »... a sem se spet zelo motil. Oče me je od trenutka, ko je za to izvedel, sovražil in me na najokrutnejši način preganjal. Prizori med njim in menoj so preveč škandalozni in presunljivi, da bi jih zmožem ponoviti in zapisati. Z eno besedo, po enem takih prizorov sem bil odpravljen od doma brez vsakršne podpore, brez strehe nad glavo.«

Zanimivo je dejstvo, da Franc Ksaver ni navedel razloga, zaradi katerega mu je oče tako vehementno branil poroko z mlado baronico Adelstein, prvo plemiško sosedo dobrnskih Dienerspergov. Tako bodisi ni vedel za spor, ki ga je imel oče Avguštin davnega leta 1769 z baroničinim očetom baronom Adelsteinom – kar glede na poznejše botrstvo med družinama ne bi bilo nenavadno – ali pa je to za vse neprijetno zadevo namenoma zamolčal. Pokojni Anton baron

⁸⁰ Schlossar, *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen*, str. 68.

⁸¹ ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 66 sl.; prevod in objava: Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 27 sl.

⁷⁹ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 340–345.

Adelstein je bil namreč drugi ded njegovih otrok, spomini Franca Ksaverja pa napisani prav zanje.

Najtežje obdobje svojega življenja je »celjski Werther« baron Franc Ksaver preživel štiri leta in pol, in sicer od svojega 31. rojstnega dne leta 1804, ko ga je oče vrgel čez prag, do pomladi 1809. Po teden do deset dni se je izmenjaje zadrževal pri sestrah Resingenovi na Taboru in Gadollovi na Blagovni, ostali čas pa v Gadollovem najetem stanovanju v Celju, odvisen od skromne denarne podpore svoje matere in od pomoči izbranke Antonije, ki je denar služila sama z ročnim delom. Vrhunec obupa je v njegovih trideset let pozneje napisanih spominih zajet v stavku: *»Vsi moji poskusi, da bi se ponovno spravil z očetom, so propadli brez uspeha, moja žalost, moja zlovolja je bila brezmejna, pogosto sem bil na točki, da s premišljenim strelom končam svoje življenje, le ljubezen do moje sedanjše soproge, zavest, da trpim po nedolžnem in da enkrat vendar mora biti bolje, me je odvrgla od uresničitve te namere.«* V ravnodušnosti do življenja, ki mu je bilo skoraj breme, se je poleti 1808, na pragu ponovne vojne s Francijo, odločil vstopiti v novoustanovljeno deželno brambo in bil imenovan za stotnika pri celjskem bramborskem bataljonu. Ganljivo pismo, ki ga je napisal očetu naslednjo pomlad, ob izbruhu vojne, tik preden je celjski bataljon krenil na pot, je slednjič prineslo zasuk in omehčalo starega Avgušтина, da je sina spet sprejel v svoj dom. Na očetovo željo je Franc Ksaver naslednje leto zapustil deželno brambo, se preselil k staršem v двореc Zgornji Lanovž in z očetovim dovoljenjem nadaljeval zvezo z Antonijo.

Toda, čeprav sta bila oba že v zelo zrelih letih za poroko, nista mogla stopiti pred oltar še štiri leta po sinovi in očetovi spravi, saj nista imela nobene ga premoženja. Poroko sta omogočili šele nenadna smrt Antonijine matere Kajetane baronice Adelstein, rojena grofice Attems, 11. aprila 1813 v Celju in obljuba njenih dedičev, da bodo dali Francu Ksaverju za osem let v zakup двореc Dobrnica pri Dobrni. 28. oktobra 1813 sta se 40-letni Franc Ksaver baron Dienersperg in 31-letna Antonija baronica Adelstein po dolgih 13 letih znanstva končno poročila, a tako kot obe Dienerspergovi sestri ne v domači župniji, temveč v kapeli Gadollovega dvorca Blagovna pri Šentjurju. Mladoporočenca sta po poroki živela na Dobrnici, pozimi pa v Celju v najetem stanovanju, kjer ju je pogosto obiskoval zdaj že hudo bolni oče in tast Avguštin. Ta ponosni mož je živel le še pol leta po sinovi poroki, vendar je vse do pričakovane smrti ostal lastnik vsega svojega nerazdeljenega premoženja, štirih dvorcev in dobrnskih toplic. Umrli je 6. maja 1814 v Zgornjem Lanovžu zaradi zlate žile, star 72 let.⁸²

⁸² ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 73–81; prim. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 30–32. – V mrliški matici je kot vzrok smrti navedena oslabelost: »Aufloßung« (NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, fol. 76).

»Družinski absolutist« starega kova, ki je z odpovedovanjem in trdom prišel do znatnega premoženja, je ob očitno zelo neizraziti vlogi žene Jožefe ravnal tudi s svojimi družinskimi člani kot z lastnino. Čeprav je imel veliko let težave z zdravjem in je bil zadnja dva tedna hudo bolan,⁸³ Avguštin ni naredil oporoke, kot bi do konca verjel, da bo preživel. Tako so se morali njegovi tedaj štirje živeči odrasli otroci in vdova o delitvi zapuščine sporazumeti sami. V začetku naslednjega leta 1815 so pri celjskem magistratu sklenili delilno pogodbo, po kateri je vsak dobil en dvorec: Franc Ksaver Dobrno s toplicami, Janez Nepomuk Ponikvo, Terezija, poročena pl. Resingen, Ranšperk in Barbara, poročena pl. Gadolla, očetov zadnji dom Zgornji Lanovž. Od dolgov in obveznosti v višini 19.233 goldinarjev je glavnino, 10.233, prevzel Franc Ksaver, Janez Nepomuk 3.000 in Terezija 6.000. Mati Jožefa, ki bi ji do smrti pripadal užitek ene četrtine moževega premoženja, se je temu odpovedala v zameno za letno vzdrževalnino 1.200 goldinarjev in naturalije, ki so jih dediči prispevali v enakih deležih, iz premoženja zapuščine pa si je smela prosto izbrati pohištvo, srebrnino, živino in drugo. 20. januarja 1815 so se vsi štirje sorojenci zbrali v Gradcu in opravili prepise svojih podedovanih posesti v štatersko deželno desko.⁸⁴

Dobra tri leta pozneje, 23. marca 1818 je mati Jožefa preminila v Celju za oslabelostjo, stara 75 let.⁸⁵ Medtem so se njenim vnukom po obeh hčerkah pridružili tudi prvi vnuki po sinu Francu Ksaverju, edinem nadaljevalcu rodbinskega imena Dienersperg. Franc Ksaver je imel namreč srečo z otroki, ki so bili zdravi in so ga vsi preživeli, njegov rod pa je, kot prikazuje preglednica, kljub vsemu ugasnil z edinima neporočenima pravnukoma leta 1914 oziroma 1936.

»Celjski Werther« Franc Ksaver je vse svoje žive dni nosil posledice mladostnega trpljenja in negotovosti. Čeprav se je velikopotezno loteval raznih

⁸³ Franc Ksaver je njegovo smrt opisal takole: »Žal je bilo naše/najino veselje kratkotrajno, kajti moj dobri oče je 6. maja 1814 umrl. V svoji bolečini sem napisal tale nekrolog: 'Najdražji, najbolj ljubljeni, nepozabni oče! Spi blago v naročju smrti, Ti plemeniti, pošteni mož. Z vencu cvetja, z neunenljivimi spominčicami posipamo kraj, kjer počivajo ostanki Tvoje tostranske navzočnosti, s pobožnimi molitvami blagoslovljamo Tvoj sveti spomin in naše solze naj nikoli ne usahnejo, kakor ne otroška hvaležnost, ki jo dolgujemo Tvojemu nepozabnemu očetovskemu srcu. O, kruta smrt! Tvojemu vsemogočnemu čaščenju je morala 6. maja 1814 podleči tudi ta dragocena žrtev.' Ob 7. uri zjutraj se je njegovo življenje v 72. letu izteklo zaradi zlate žile, ki mu je veliko let povzročala hude bolečine. 23. aprila je legel v posteljo in 14 dni zatem izpustil dušo v neprekinjenem, groznem trpljenju, ki nam je trgalo srca. Moja najzvestejša soproga, ki jo je tako srčno vzljubil, mu je zatisnila levo, jaz pa desno oko.« (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 31–32).

⁸⁴ StLA, Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom 14, fol. 389–399.

⁸⁵ NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1808–1834, fol. 141.

TABELA 2: Rodovnik zadnjih baronov Dienersperg – izumrle veje Franca Ksaverja

Franc Ksaver Kajetan baron Dienersperg * 1773, Dobrna, † 1846, Gradec poročen 1813, Blagovna žena Antonija baronica Adelstein * 1782, Celje, † 1845, Gradec 6 otrok:					
Marija Kajetana por. grofica Hoyos * 1815, Celje, por. 1832, † 1892, Celje	Ferdinand * 1817, Celje, por. 1852, † 1853, Gradec	Janez Nepomuk * 1818, Celje, neporočen, † 1885, Lainz pri Dunaju	Ida Terezija por. Vital * 1819, Dobrna, por. 1847, † 1894, Celje	Anton Aleks * 1820, Dobrna, por. 1849, † 1889, Ormož	Marija Ivana por. Garbich * 1824, Celje, por. 1847, † 1890, Celje
1 sin: Franz Ksaver grof Hoyos * 1833, Dobrna, por. 1859 in 1865, † 1896, Ober St. Veit pri Dunaju, 1 hči	brez otrok	brez otrok	brez otrok	2 otroka: Ferdinand baron Dienersperg * 1850, Jihlava, por. 1905, † 1905, Budimpešta, brez otrok Antonija por. Kofler * 1855, Gradec, por. 1876, † 1908, Kog pri Ormožu, 1 sin	5 otrok: 4 rojeni 1848–1864 in † 1848–1869 v Trstu ter hči Ida Garbich por. Eminger * 1864, Trst, por. 1914, † 1929, Gradec brez otrok
hči Eugenie Hermine grofica Hoyos * 1860, Dunaj, neporočena, † 1936, Gradec				sin Ludvik Kofler * 1876, Gradec, neporočen, † 1914, Kog pri Ormožu	

načrtov in jih po večini tudi izpeljal, se v njegovem nadaljnjem življenju vendarle kaže določena nestanovitnost. Sodeč po spominih, mu je največ pomenila družina, bržčas več otroci kot žena, ki jo je prek tolikih ovir pripeljal pred oltar.⁸⁶ Prvi trije otroci so se jima rodili še v Celju, najprej z nemajhnimi težavami 7. aprila 1815 Marija Kajetana, 11. januarja 1817 Ferdinand in 3. februarja 1818 Janez Nepomuk.⁸⁷ Medtem je Franc Ksaver v začetku leta 1815 tudi uradno nasledil očetovo Dobrno s toplicami, vendar se je z družino preselil tja šele kakšno desetletje pozneje.⁸⁸ Na Dobrni sta se mu sicer rodila četrti in peti otrok, 21. julija 1819 Ida Terezija (Tekla) in manj kot leto dni zatem 17. julija 1820 Anton Aleks, a se Dienerspergovi v novem okolju še nekaj časa niso povsem ustalili, saj je župnik pri krstu obeh otrok zapi-

sal, da tu živijo začasno (*»pro tempore in Neühauf«*).⁸⁹ Upravičeno, kajti tudi najmlajša Marija Ivana je 12. julija 1824 zagledala luč sveta v Celju.⁹⁰ V dobrnskem dvorcu se je baronova družina zares ustalila šele v drugi polovici dvajsetih let,⁹¹ potem ko je Franc Ksaver izpregel kot odbornik celjske podružnice Štajerske kmetijske družbe⁹² in leta 1822 od ženine družine baronov Adelsteinov – svoje žene, njenega brata in sestre – kupil bližnji dvorec Dobrnica, ki ga je imel prej samo v zakupu. Po njegovih lastnih besedah naj bi kupnina znašala 28.000 goldinarjev konvencijske

⁸⁶ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 42–44.

⁸⁷ NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1801–1817, fol. 565–566, 627–628; R 1817–1840, fol. 11–12. – Franc Ksaver je natančno opisal porodno težavo pri rojstvu prvega otroka (ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 84; prim. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 32).

⁸⁸ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 1339; Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 43–44.

⁸⁹ NŠAM, Matične knjige, Dobrna, R 1783–1830, pag. 348 in 354.

⁹⁰ Prav tam, Celje–sv. Danijel, R 1817–1840, fol. 207–208.

⁹¹ Leta 1824 se je zunaj Dobrne, v Celju, rodil zadnji otrok, leta 1831 pa župnijski status animarum celotno družino navaja kot živečo v dobrnskem dvorcu (NŠAM, Zapisniki duš, 0030 Dobrna, K01 (1831–1840), str. 117). Njene člane zaman iščemo v sočasnem celjskem statusu animarum 1830–1839 (prav tam, 0016 Celje–sv. Danijel, K01).

⁹² Sam je v spominih navedel, da je bil za odbornika celjske podružnice postavljen 17. septembra 1819; po šestih letih [1825 ali 1826] naj bi moral zaradi dela v njej in zaradi domačih poslov odstopiti ter prestopiti med člane. Dejansko pa je bil navaden član že najpozneje maja 1822. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 33.

valute,⁹³ toda uradno je šlo za izročilno pogodbo, ki jo je sklenil z ženo, svakinjo in svakom, lastniki po ene tretjine posesti. V kakšni obliki in koliko je Franc Ksaver dejansko odštel Adelsteinom, ostaja tako neznan, skrita v formulaciji, da temelji izročitev na ustnem dogovoru. Ta je vsekakor moral vključevati tudi hipoteki svaku in svakinji za 20.000 goldinarjev, ki sta bremenili Dobrnico še ob smrti Franca Ksaverja četrto stoletja pozneje.⁹⁴

Kot je bilo že omenjeno, je zdravilišče na Dobrni prav v njegovem času doživelo prenovu in vzpon. Franc Ksaver ga je po dveh stoletjih stagniranja temeljito prezidal in razširil ter mu dal veliko bolj svetovljanski videz, kar se je odrazilo na povečanem številu gostov in izboljšani ponudbi.⁹⁵ Kot je v spominih zapisal sam (1835), se je prezidave lotil že prvo leto lastništva, potem pa poskrbel za vedno nove izboljšave:

»Moja glavna zaposlitev je bilo kmetovanje in nove gradnje, ki sem se jih moral tem bolj lotiti pri toplicah, saj sem jih prevzel v najslabšem stanju. Pozno jeseni 1815 je že stalo povsem novo poslopje do vhodnih vrat in tako sem se iz leta v leto loteval novih razdelitev sob, poskrbel za nabavo postelj in za novo opremo. Vse gradnje v toplicah, na Dobrni in na Dobrnici, ki sem jo od treh zakonitih dedičev, baronov Adelsteinov, kupil 1. marca 1822 za 28.000 goldinarjev konvencijske valute, so me doslej stale že okoli 17.000 goldinarjev konvencijske valute. V domačem zadovoljstvu in slogi so mi prehitro minila najsrečnejša leta in sladko očetovsko veselje me je vedno osrečevalo ob rojstvih mojih šestih otrok.«⁹⁶

Prav zato preseneča, da je hotel zdravilišče dvakrat prodati štajerskim deželnim stanovom, prvič že leta 1819 za 30.000 goldinarjev konvencijske valute in drugič, leta 1833, za petdeset tisočakov. Glede na to, da stanovi obeh ponudb niso imeli za pretirano visoki, je torej obakrat potrjeno šlo za občutno povečano vrednost.⁹⁷ A zakaj je Franc Ksaver sploh

prodajal? Je potemtakem dotlej velikopotezno gradil samo zato, da bi prodal, ali preprosto ni vedel, kaj naj z doseženim počne? Medtem se je z družino za stalno preselil v dobrnski dvorec, vendar so Dienspergi najverjetneje vse do zadnjega, do preselitve v Gradec, obdržali v Celju najeto stanovanje za občasno bivanje, zlasti za sinova, ki sta tam obiskovala gimnazijo.⁹⁸

Na Dobrni je družina stalno živela le kakšno desetletje. V tem času je zapustil dom srednji sin Janez Nepomuk, ki ni šel na gimnazijo, ampak ga je oče jeseni 1829 pri 11-ih letih poslal na vojaško akademijo v Dunajskem Novem mestu.⁹⁹ Kmalu zatem, v prvi polovici tridesetih let, pa je dozorela odločitev, da se vsa družina iz spodnještajerske province, čeprav iz njenega »svetovljanskega kotička« – z Dobrne, preseli v deželno prestolnico. V tem času je Franc Ksaver, ki si je na pleča naložil šesti križ, delal obračun s svojo in rodbinsko preteklostjo, katerega sadovi so odločilno pripomogli k rekonstrukciji ključnega dela Valvasorjevega potomstva in razumevanju njegovih dejanj. Leta 1832 ali malo zatem je dal urediti zbirko portretov svojih prednikov in sorodnikov. Zbirka, katere največji del hrani danes Narodna galerija v Ljubljani, vsebuje več skritih sporočil, ki še dodatno odstirajo tančico nad osebnostjo in značajem njenega lastnika. Napisi na slikah niso le obnovljeni, ampak deloma tudi samovoljno dopolnjeni, s čimer je dobrnski gospod na nekaterih mestih le preprosto »popravljal« zgodovino: nekaterim starejšim Dienspergom, ki še niso bili baroni, je tak naslov dodal brez pomisleka, pravi ponaredek pa je portret neobstoječega sorodnika, stiškega opata Dienerja iz 16. stoletja.¹⁰⁰ Zbral je tudi veliko dragocenih rodoslovnih podatkov o Dienspergih, toda v njegovem genealoško-biografskem orisu rodbine iz leta 1835 ne manjka prikrajanj, pač s ciljem povečevati lastni plemeniti rod. Neprijemno zanesljivejši so podatki iz zadnjih desetletij in piščevo osebnoizpovedni spomini, ki sestavljajo drugi del rokopisne »rodbinske kronike«.¹⁰¹

»Modernizacijskim« potezam dobrnskega graščaka in lastnika zdravilišča Franca Ksaverja gre pripisati poroke Dienspergovih otrok s »tujci« in njihovo razselitev iz male Dobrne in provincialnega Celja v širni svet. Začelo se je v začetku tridesetih let, ko se je poročila najstarejša hči Marija Kajetana, edina še pred smrtjo staršev. Komaj 17-letna je 28. oktobra 1832 v opatijski cerkvi v Celju postala soproga 24-letnega Dunajčana Johanna grofa Hoyosa (1808–1896), takrat sicer šele uradniškega začetni-

⁹³ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 32. – Izročilna pogodba, datirana v Celju 1. marca 1822: StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundenbuch Tom 69, fol. 102–104; tudi v: StLA, A. Diensperg, K 2, H 54. Prim. StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 2–2v; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 222. – Po deželni deski je imela Dobrnica dobrih 247 funtov dominikalnega prispevka in 125 rustikalnega (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 1, fol. 191).

⁹⁴ Dve manjši hipoteki v skupni višini 5.000 goldinarjev sta bili izbrisani leta 1824 oziroma 1826, hipoteki Jožefu baronu Adelsteinu in njegovi sestri Barbari – Babette pa vpisani v letih 1818 in 1826 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 1, fol. 197).

⁹⁵ O razvoju Dobrne pod Francem Ksaverjem baronom Dienspergom in utripu v zdravilišču gl. zlasti Hammer-Luza, »Es ist zum Sterben...«, str. 9–20. Prim. tudi: Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 207–208; J. Orožen, Donesek k zgodovini Dobrne, str. 283–284; Grobelnik, Nastanek in razvoj, str. 112. Prim. knjigo zdraviliških gostov za leto 1820 v: StLA, A. Diensperg, K 2, H 56.

⁹⁶ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 32.

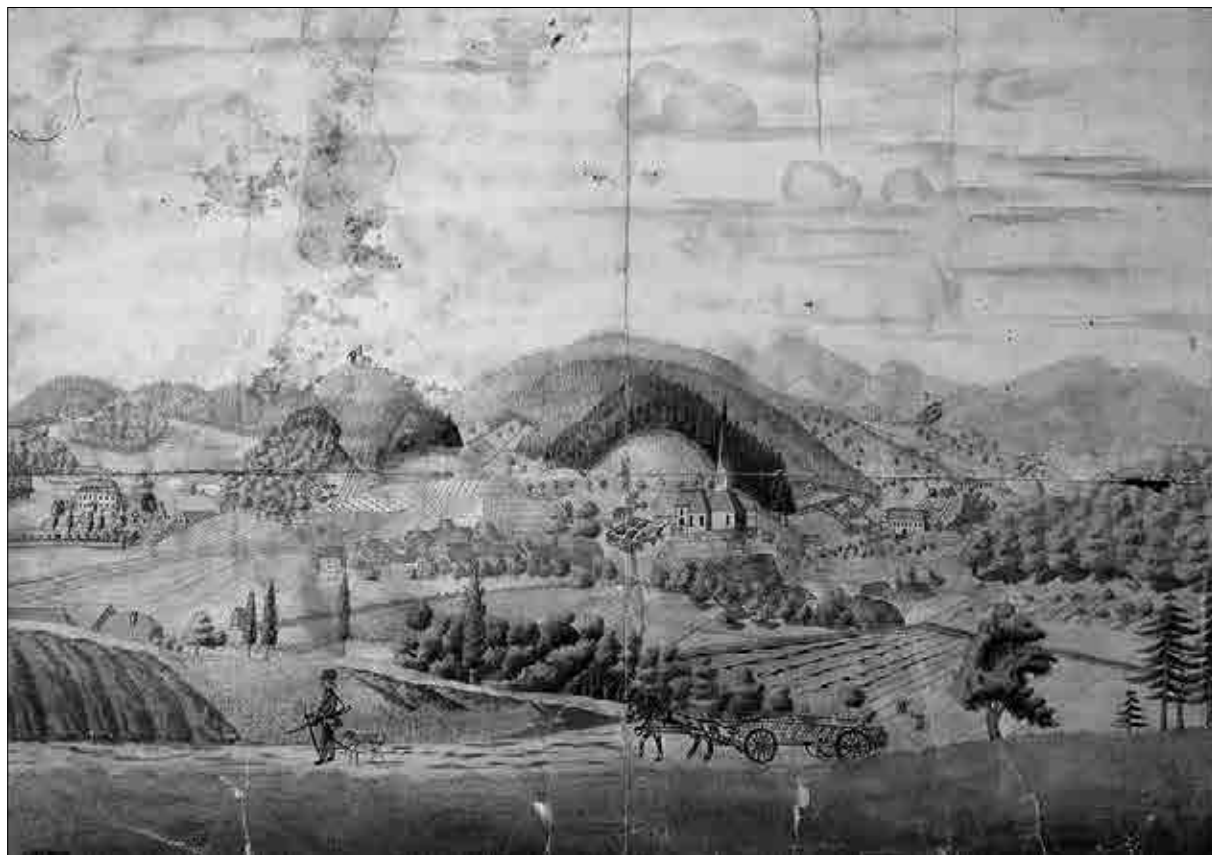
⁹⁷ Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 208; Hammer-Luza, »Es ist zum Sterben...«, str. 9.

⁹⁸ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 43–44.

⁹⁹ Prav tam, str. 33.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 44.

¹⁰¹ Graški zgodovinar K. Tangl, ki je »genealoško-biografske skice« rodbine Diensperg leta 1852 uporabil pri pisanju razprave o zgodovini Dobrne, je delo Franca Ksaverja označil kot zanesljivo gradivo (Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 161). S tem je mislil mlajše podatke, glede vrednosti starejših pa je bil do pisca prizanesljiv (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 21).

Dobrna z dvorcem, ruševinami starega gradu Schlangenburg, vasjo in toplicami, kot jo je leta 1838 naslikal mladi Anton Aleks baron Dienersperg, sin lastnika gospostva in zdravilišča barona Franca Ksaverja (ZAP, ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva, šk. 52, MD-V-7, Plemiška rodbina Dienersberg).

ka, konceptnega praktikanta pri celjskem okrožnem uradu, zato pa grofa, sina komornika in spodnjeavstrijskega vladnega svetnika.¹⁰² Dienerspergov očitno ni motilo, da mladi grof ni mogel pričakovati stanu primerne dediščine; kajti to »pomanjkljivost« je odtehtal njegov grofovski naslov. O Hoyosu, človeku, ki je četrto stoletja pozneje zaveznil dobrnske toplice, bomo še govorili.

Po spominih Franca Ksaverja se je Dienerspergova in z njo Hoyosova družina preselila v Gradec iz osebnih oziroma družinskih razlogov. Starši so želeli imeti pod nadzorom najstarejšega sina Ferdinanda, ki je po končani 6-letni celjski gimnaziji nadaljeval študij na graškem liceju, hčerki Ida in Marija – Mari bi bili deležni primerne pouka francoščine, plesa in igranja klavirja, poleg tega pa so Dienerspergi na Celjskem pogrešali zdravniško pomoč, potem ko je po rojstvu edinega sina zbolela hči Kajetana. Jeseni 1835 so se z enoletno zamudo odselili v deželno prestolnico, kamor jim je čez nekaj mesecev sledil zet grof Hoyos, za katerega so izposlovali službeno

premostitev iz Celja, nato pa še sin Janez Nepomuk, prestavljen kot častniški kadet v štajerski domovinski polk. Leta 1836 je oče Franc Ksaver v Gradcu sklenil svoje spomine z besedami: »Z zvesto soprogo, najinimi šestimi otroki, zetom in vnukom živimo zdaj pravo patriarhalno življenje.«¹⁰³ Dienerspergi so torej Dobrno pustili za seboj, a z njo niso pretrgali vezi. Gospostvo in zdravilišče sta bili še vedno v njihovi lasti in čez nekaj let je preselitvi v Gradec sledila velikopotezna posodobitev zdravilišča, ki je nazadnje privedla do finančnega poloma.

»Pravo patriarhalno življenje«, s katerim je Franc Ksaver leta 1836 v Gradcu sklenil svoje spomine, je imelo vsaj dve plati. Tudi sam je namreč deloma stopal po poti svojega očeta Avgušтина. Nihče se mu ne prej ne zdaj ni upal zares ugovarjati ali pa ni s tem ničesar dosegel; niti žena ni imela veliko besede, podobno kot ne svoj čas njegova mati pri očetu. Zdi se, da je znal svojo okolico obvladovati prav »patriarhalno«, drugače kot njegov oče sicer brez večjih konfliktov, ker je bil pač bogatejši za mladostne negativne izkušnje.

¹⁰² NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, P 1826–1845, fol. 39; prim. ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg.

¹⁰³ ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 86–88; Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 18, 34.

Vsi člani družine barona Franca Ksaverja v istem mestu, Gradcu, večina pod eno streho, sin – častniški kandidat pa v bližini, so tako preživel približno tri leta, dokler ni najmlajši sin Anton Aleks, pozneje nadaljevalec očetovih spominov, leta 1839 stopil na poklicno častniško pot. Anton Aleks je odšel v tedanjo avstrijsko Italijo, medtem ko so se drugi člani družine držali skupaj še nadaljnjih šest oziroma sedem let do smrti obeh staršev. Oče Franc Ksaver je bil v tem času deležen tudi časti kot izvoljeni svétnik deželnega odbora (1837–1843), mu pa zaradi pomanjkanja trdnih genealoških dokazov ni uspelo pridobiti naziva cesarsko-kraljevi komornik. Zet Johann grof Hoyos si je tak častni naziv medtem priskrbel, napredoval po uradniški lestvici in potegnil za seboj svaka Ferdinanda. Janez Nepomuk in Anton Aleks se nasprotno nista dobro znašla v kadetski in pozneje častniški uniformi, prvi blizu doma, drugi daleč stran, oba na željo očeta. Medtem sta hčerki Ida in Marija – Mari postajali godni za možitev, zgodaj poročena Kajetana – Jetta pa je vzgajala edinca Franca Ksaverja grofa Hoyosa. Taka je bila videti Dienerspergova razširjena družina, ki je preživljala svoja graška leta v najetih stanovanjih v uglednih hišah na prestižnih lokacijah.¹⁰⁴ Na tretji, Herrengasse št. 211, je 14. januarja 1845 za možgansko kapjo preminila 62-letna mati Antonija, leto in pol pozneje pa 15. avgusta 1846 za vodenico še 73-letni oče Franc Ksaver.¹⁰⁵

Zakonca sta malo pred smrtjo pustila materialno sled v dobrnski župnijski cerkvi Marijinega vnebovzetja, in sicer najverjetneje, ko je bila cerkev leta 1844 na novo pozidana in naslednje leto opremljena. V kapeli sv. Jožefa desno od oltarja sta dala izdelati sliko z rodbinskima grboma in krono ter inicialkami svojih imen: F. C. / F. v. D. A. / g. F. v. A. (Franz Cajetan Freiherr von Dienersberg, Antonia, geborne Freiin von Adelstein).¹⁰⁶ Slika je bila bržčas na Dobrni že takrat edini pomnik na barone Dienersperge. O kakšnih Dienerspergovih nagrobnikih ni sledu, saj je bil tu od odraslih članov rodbine ne nazadnje potrjeno pokopan zgolj neporočeni Jožef Marija, umrl leta 1811.

Razselitev dobrnskih Dienerspergov, prodaja gospodstva in zdravilišča

Dienerspergovo družinsko gnezdo je dokončno razpadlo sredi štiridesetih let 19. stoletja s smrtjo staršev Franca Ksaverja in Antonije. Leta 1846,

v mesecih pred smrtjo Franca Ksaverja in po njej, se je začel tudi **zaton njegovega podedovanega in ustvarjenega »imperija«**. Zdravilišče na Dobrni se je prvič v zgodovini ločilo od dobrnskega gospodstva, oboje pa je tako kot Dobrnica ne prav dolgo zatem pristalo v tujih rokah.

Tak scenarij je bilo mogoče slutiti še za življenja Franca Ksaverja. Ko se je njegova življenjska pot iztekala, je namreč čedalje bolj postajalo jasno, da ne bo zmogel poravnati obveznosti, ki so kot hipoteke bremenile njegovi posesti Dobrna in Dobrnica, s tem pa bo ogrožena dediščina njegovih otrok. Na Dobrnici je bila še vedno vpisana dediščina svaka in svakinje baronov Adelstein,¹⁰⁷ na račun Dobrne z zdraviliščem pa je ostareli baron zadnje desetletje vedno znova najemal zasebna posojila v višini od nekaj sto do 3.000 goldinarjev.¹⁰⁸ Dobra dva meseca pred smrtjo je potegnil potezo, ki se je zdelo odrešilna, a se je čez nekaj let pokazala kot usodna. Dne 10. junija 1846 je na Dobrni, kjer se je nedvomno mudil zadnjič, sklenil kupoprodajno pogodbo z zetom Johannom grofom Hoyosom, s katero je Hoyos za 80.000 goldinarjev kupil zdravilišče in s tem nase prenesel vsa Dienerspergova bremena, vpisana na Dobrno in Dobrnico. Na teh dveh posestih je bilo za 41.300 goldinarjev hipotek, tako da je bil Hoyos dolžan plačati Dienerspergu samo 38.700 goldinarjev, torej manj kot polovico, in sicer še za prodajalčevega življenja s 4-odstotnimi obrestmi. Od hipotek, ki jih je prevzel, je iz naslova Dobrnice pripadalo 20.000 goldinarjev Dienerspergovemu svaku in svakinji Adelsteinoma, tj. baronu Jožefu (dejansko njegovi ženi) in Barbari – Babette, poročeni Carrierre de Tour de Camp, ostalo pa raznim tujim ljudem. Še preden je Hoyos z novim letom 1847 nastopil lastništvo, je Franc Ksaver baron Dienersperg umrl, v svoji zadnji volji pa določil, da postane lastnik Dobrne in Dobrnice najstarejši sin Ferdinand. Od kupnine, ki jo je Hoyos še dolgoval tustu, je Ferdinand prejel 700 goldinarjev gotovine, ostalo pa je kot Hoyosova plačilna obljuba pripadlo drugim trem Dienerspergovim otrokom: njegovi ženi Kajetani grofici Hoyos 18.000 goldinarjev ter njenima bratoma Janezu Nepomuku in Antonu Aleksu vsakemu po 10.000.¹⁰⁹ Sestra Marija Ivana Garbich je pozneje svoj delež 13.000 goldinarjev vpisala kot hipoteko na Dobrno in Dobrnico,¹¹⁰ Ida Terezija pa je bila bržčas izplačana v denarju, saj njenih zahtev ni med hipotekami.¹¹¹ Šest Dienerspergovih otrok je

¹⁰⁷ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 1, fol. 197.

¹⁰⁸ Prav tam, Hauptbuch 11, fol. 1348–1351.

¹⁰⁹ Prav tam, Urkundenbuch Tom 199, fol. 221–224v, 477v–483v.

¹¹⁰ Prav tam, Hauptbuch 1, fol. 200; Hauptbuch 11, fol. 1352.

¹¹¹ O Idinem deležu govori v spominih brat Anton Aleks, ki pravi: »Posesti je dedoval moj najstarejši brat Ferdinand, zato pa je moral svojima bratoma in sestram izplačati dedne deleže, in sicer sestri Kajetani 18.000 goldinarjev, drugi sestri Idi 17.000, najmlajši sestri Mariji 15.000, bratu Janezu in meni pa vsakemu

¹⁰⁴ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 34, 44–46.

¹⁰⁵ DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Hl. Blut, Sterbefälle 1845, s. p.; 1846, s. p.; prim. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, str. 315. Prim. ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, šk. VIII, Dienersperg.

¹⁰⁶ Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 217–218. – Zanimivo je, da se I. Orožen pol stoletja pozneje (1893) v zvezi s sliko sklicuje samo na Tangla (I. Orožen, *Das Dekanat Neukirchen*, str. 306), sam pa je očitno ni več videl.

torej leta 1846 z očetovo oporoko dobilo vsak svoj dedni delež in družinsko gnezdo se je hitro izpraznilo.

V zvezi s tem letom in Dienerspergi gre omeniti še eno dejanje, ki sicer ni v nobeni zvezi z Dobrno, zato pa je vsaj posredno še kako povezano z njihovim prapradedom **Janezom Vajkardom Valvasorjem**. Istega leta, nekaj mesecev pred Francem Ksaverjem baronom Dienerspergom, je v Krškem preminil **Anton pl. Hohenwart** (1768, Podgrad pri Vranskem – 1846, Krško), mitninski nadzornik, po katerem so dobrnski bratje in sestre Dienersperg podedovali celotno, ne ravno veliko premoženje. Neporočeni Hohenwart je bil namreč bratranec njihove že pokojne matere Antonije, rojene baronice Adelstein (1782–1845), in ni imel drugih sorodnikov. Ob smrti je premogel nekaj zemljišč, hišo in hišico v Krškem. Posest je v imenu drugih bratov in sester prevzel kot izvršitelj oporoke Ferdinand baron Dienersperg in jo že naslednje leto 1847 prodal. Epizoda sama po sebi ne bi bila vredna posebne pozornosti, ko ne bi bil Hohenwart dvajset let (1826–1846) lastnik hiše, ki so jo dobrih deset let po njegovi smrti prvič označili kot Valvasorjevo hišo, v kateri naj bi kranjski polihistor leta 1693 zatisnil oči. Danes vemo, da je šlo za zmotno prepričanje, saj je Valvasor umrl v drugi hiši, nedaleč od te, Hohenwart pa je bil vsaj posredno kriv za nastanek zgodbe o »napačni« Valvasorjevi hiši. Možno ni bil le ljubitelj preteklosti, ki si je v svoji hiši uredil nekakšen zasebni muzej, ampak se je tudi dobro zavedal, da izvira iz Valvasorjevega rodu. Njegov praded Karel baron Valvasor (1617/20–1697) je bil namreč polihistorjev starejši brat. Tako je morda prav Hohenwart prvi razglašal ali na glas sklepal, da domuje v nekdanji polihistorjevi hiši. Lahko da so ga v Krškem napačno razumeli ali pa so hišo zmotno povezali z Valvasorjem šele pozneje zaradi njegovih dedičev, dobrnskih Valvasorjev, ki so se tedaj prav tako še zavedali, da so polihistorjevi potomci. Kakor koli, Hohenwartovi dediči Dienerspergi so poskrbeli, da je del njegovih predmetov (starih novcev, listin, zemljevidov idr.) po oporočnem določilu prevzel Kranjski deželni muzej. Ljubiteljski kustos Muzejskega društva za Kranjsko Anton Jellouschek pa je bil tisti, ki je leta 1857 prvi oznanil, da je hiša št. 85, tj. Hohenwartova hiša, nekoč pripadala samemu Valvasorju. Zmota se je še utrdila po letu 1894, ko so polihistorju na pročelju hiše vzdali spominsko obeležje in se je stavba kot »Valvasorjeva hiša« zapisala v zavest več generacij. Leta 2013 se je spominski plošči pridružila druga, posvečena muzealcu Hohenwartu, ki opozarja tudi na zmoto o Valvasorjevi hiši in na njen najverjetnejši nastanek.¹¹²

10.000 goldinarjev. Dedna deleža najstarejše sestre Kajetane in brata Janeza ter moj delež je ob obljubi izplačila prevzel grof Hoyos na račun kupnine za toplice, za katero je ostal dolžan še 42.000 goldinarjev. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 46–47.

¹¹² O tem natančno: Golec, Neprava Valvasorjeva hiša, str. 80–

Življenjske poti šestih Dienerspergovih otrok so se torej v drugi polovici štiridesetih let 19. stoletja razšle in so poglavje zase. Zanimale nas bodo predvsem toliko, kolikor so povezane z Dobrno. Oglejmo si njihove usode najprej na kratko. Najbrž sta očetovo avtoritativnost najbolj boleče občutila sinova, ki jima je oče ponesrečeno določil častniško pot. V spominih je Franc Ksaver sam priznal, da je pri starejšem sinu Janezu Nepomuku naredil narobe, ko ga je poslal na vojaško akademijo, toda podobno napako je pri sinu storil še enkrat, čeprav ga je vmes vzel iz vojske, in jo malo pozneje ponovil tudi pri Antonu Aleksu. Ne prvi ne drugi sin nista vztrajala v častniškem poklicu; Janez Nepomuk, ki je moral kar enajst let ostati navaden kadet, je po zgodnji upokojitvi celo psihično zbolel in umrl v umobolnici (1885). Najstarejši sin Ferdinand je podedoval Dobrno, jo po petih letih prodal (1851) in kmalu zatem sveže poročen brez otrok umrl v Gradcu (1853). Tri hčerke so šle omožene vsaka svojo pot, a so se nazadnje vse znašle v Celju, kjer so pomrle v letih 1890–1894. Malo prej, leta 1889, se je prav tako na Spodnjem Štajerskem, v Ormožu, iztekla tudi življenjska pot Antona Alekša, edinega nadaljevalca Dienerspergovega rodbinskega

Zadnji dobrnski graščak iz Valvasorjevega potomstva Ferdinand baron Dienersperg (1817–1853) leta 1832 kot 15-letni šolar (Narodna galerija v Ljubljani, NG S 888) – drugega njegovega portreta ni, tako kot ni znana nobena upodobitev njegovih staršev.

⁹¹ Z dopolnitvami o prvi dokumentirani omembi hiše kot Valvasorjeve (1857) in o novi spominski plošči (2013): Golec, Valvasorjeva hiša, str. 20, 40–46, 129–130.

imena. V sicer nedokončanem nadaljevanju očetovih spominov nam je Anton Aleks razkril več dotlej samo slutenih plati družine baronov Dienersperg, pri čemer je kot ključno in usodno opisal ravnanje svaka Johanna grofa Hoyosa. Temu je tast Franc Ksaver baron Dienersperg leta 1846 prodal dobrnske toplice, ki jih je Hoyos z megalomanskimi projekti in nerazumnim zadolževanjem po dvanajstih letih pripeljal do dražbe. Hoyosova zamisel naj bi bila tudi Ferdinandova prodaja dvorca Dobrna tri leta po zemljiški odvezi in prav to je po besedah Antona Aleksa pomenilo »razlog za bankrot (*Ruin*) naše družine«. Od nekdanjega lepega premoženja in »slave« baronov Dienerspergov je v petdesetih letih 19. stoletja ostalo komaj kaj.¹¹³

Najstarejši sin Franca Ksaverja, sicer drugorojenec **Ferdinand** (1817–1853), je bil torej pričakovano določen za naslednika glavnine rodbinskega premoženja in »glavne veje« rodu. Potem ko je leta 1840 najbrž res končal študij prava,¹¹⁴ ga je svak grof Hoyos uvedel v uradniško službo, najprej pri graškem okrožnem uradu, nato pri guberniju, pri dveh državnih uradih, kjer je služboval sam. Ferdinand je nato v letih 1845 in 1846 izpričan kot konceptni praktikant pri okrožnem uradu v Celju, ker se je očitno že pripravljaj na prevzem očetove dobrnske posesti z dvorcem. Morda ni bilo v skladu z njegovimi pričakovanji, da je oče Franc Ksaver malo pred svojo smrtjo 1846 toplice prodal zetu Hoyosu, s čimer se je zdraviliški kompleks prvič in dokončno ločil od dobrnskega gospostva. Hoyos je sicer s tem prevzel zemljiškoknjižne obremenitve gospostva Dobrna, tako da je dobil Ferdinand očetovo dediščino brez bremen.¹¹⁵ Z njim ali za njim se je na Dobrno preselila tudi srednja sestra Ida Terezija, ki se je tu 29. julija 1847 omožila z Antonom Vitalom (1817–1907), sicer majhnim neplemiškim graščakom v graški okolici.¹¹⁶ Tisto leto je bilo zadnje in edino leto mirnega gospodarjenja barona Ferdinanda ter hkrati leto, ko so Hoyosi začeli na veliko najemati posojila in širiti bližnji zdraviliški kompleks. Tudi Ferdinand je svojo graščinsko posest v prvih dveh letih po prevzemu obremenil s posojili (19.000) in dolgoval iz njenega naslova še dediščino sestri Mariji – Mari (13.000).¹¹⁷ Pričakovanja novega, tedaj enaintridesetletnega graščaka o idiličnem življenju na deželi – pri dobrnskem

dvorcu je denimo uredil lep park,¹¹⁸ na Dobrnici pa žago za furnir¹¹⁹ – je presekala odprava fevdalnih odnosov jeseni 1848. Sprva je še kazalo, da bo na Dobrni, kjer je preživel lep del otroštva, tudi ostal. Bil je namreč dovolj priljubljen, da so ga kot novopečenega lastnika gospostva leta 1850, le slabi dve leti po zemljiški odvezi, izvolili za župana novo ustanovljene občine Dobrna.¹²⁰ Vendar njen prvi župan ni dolgo opravljal zaupane funkcije, saj je domači kraj zapustil najverjetneje že leta 1851 ali najpozneje leto zatem. Na Ferdinanda je imel velik vpliv njegov starejši svak grof Hoyos, s katerim je mladi Dienersperg skoraj eno desetletje živel v Gradcu pod isto streho in je bil kot višji po lestvici tudi njegov sodelavec pri dveh graških uradih. Na prigovarjanje zakoncev Hoyos, svaka in sestre, je Ferdinand kljub nasprotovanju brata Antona Aleksa privolil v prodajo obeh dvorcev, Dobrne in Dobrnice, in njune dominikalne posesti Francu Antonu Kolowratu grofu Liebsteynskem, kar se je zgodilo junija 1851. Grof je kupil obe posesti za 60.000 goldinarjev, pohištvo, živino, žito in druge premičnine pa za 26.000, skupaj za vsoto 86.000. Iz prodaje je bila izvzeta odškodnina za izgubljeno podložniško posest, ki je Ferdinandu pripadla z zemljiško odvezo, odnesel pa je lahko tudi nekaj opreme, knjižnico ter poslovne in uradne knjige in spise.¹²¹

Po spominskem zapisu brata Antona Aleksa barona Dienersperga naj bi bila v ozadju prodaje »nizkotna intriga« zakoncev Hoyos.¹²² Svoje videnje stvari je opisal takole: »Jeseni leta 1851 [prav 1850] sem s soprogo, sinom in pastorko Marie Sonnewend obiskal svojega najstarejšega brata Ferdinanda na posesti Dobrna. Ker mi je brat povedal, da ga Hoyosi silijo k prodaji podedovanih posesti, s čimer se sam nikakor nisem strinjal, in ker so Hoyosi to izvedeli, so napeli vse moči, da me spravijo iz bratove bližine. Žal jim je ta nizkotna intriga uspela in brat je prodal posesti za 86.000 goldinarjev s pridržkom zemljiške odveze njegovi ekscelenci grofu Kolowratu Liebsteynskem (Libsteynsky). To je bil

¹¹⁸ O parku poroča njegov bratranec Franc vitez Gadolla: StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 9, prim. tudi Hss. 800, fol. 36v.

¹¹⁹ Prav tam, Hss. 800, fol. 37.

¹²⁰ J. Orožen, *Zgodovina Celja in okolice. II. del*, str. 115. – V dobrnskih maticah ga z naslovom župana ni najti. Ko je šel 7. februarja 1850 za poročno pričo, je naveden kot lastnik obeh dvorcev, kajti županske volitve so izvedli šele pozneje; še 29. aprila 1850 je namreč v poročni matici omenjen predhodnik prvega izvoljenega župana, nadrihtar občine Dobrna (NŠAM, Matične knjige, Dobrna, P 1831–1856, fol. 36, 37).

¹²¹ Kupoprodajna pogodba ima dva datuma: Ebreichsdorf 20. junij in Gradec 26. junij 1851 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundensammlung 1851 (2347–2612), No. 2370). Ferdinand je v gotovini takoj prejel le 35.000 goldinarjev, medtem ko se je grof Kolowrat za izplačilo glavnine kupnine, 51.000 goldinarjev v treh obrokih, zavaroval z določitvijo pogojev, da Ferdinand na svoje stroške izbriše vse hipoteke, vpisane v deželno desko, in sicer v enem letu razen zadnjih deset tisoč. O prenosu lastništva: prav tam, Hauptbuch 11, fol. 1339; Hauptbuch 1, fol. 193.

¹²² Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 48.

¹¹³ O tem natančno: Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 33, 42, 46–49.

¹¹⁴ Zadnje, dopolnjene ugotovitve o tem gl. v: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 320.

¹¹⁵ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 47.

¹¹⁶ NŠAM, Matične Knjige, Dobrna, P 1831–1856, fol. 25. – Nevestino bivališče je bil tedaj dobrnski dvorec.

¹¹⁷ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 1348–1352. – Za najemanjem posojil je stal grof Hoyos, o čemer priča podatek, da je zadnje posojilo najel kar on kot Ferdinandov pooblaščenec. – Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 53.

razlog za bankrot (Ruin) naše družine, kot bo v nadaljevanju še jasno vidno.»

Pri tem je pomenljivo, da je prav grof Kolowrat sedem let pozneje prižgal zažigalno vrstico, ki je konec leta 1858 raznesla Hoyosov »papirnati imperij« – prenovljene, a občutno prezadolžene toplice.¹²³ Ferdinand te »družinske katastrofe« ni več doživel, saj je po slovesu od dobrnske posesti živel le še poldrugo leto, kratek čas varljive sreče in uspehov. V Gradcu, kamor se je preselil, je večji del kupnine vložil v lesno trgovino z družabnikom sumljivega slovesa Aloisom Smrekerjem in od njegovega brata septembra 1852 kupil dvorca Brdce in Lešje pri Mozirju.¹²⁴ Pol leta pred smrtjo, ki je ni mogel nihče slutiti, se je Ferdinand tudi oženil, in sicer 20. julija 1852 neznano kje s Hermine Helene von Popowitz, o kateri je znanega zelo malo. Morda je šlo za obiskovalko dobrnskih toplic ali šele za novo znanko iz Ferdinandovega zadnjega, graškega obdobja. »Eksotična« nevesta uniatske veroizpovedi, ob smrti leta 1899 pristojna v Arad na Ogrskem, Ferdinandu ni rodila potomca. Pozneje je živel v Gradcu in na Dunaju, kjer se je njeno življenje tudi izteklo, 46 let za moževim. Ferdinand je nepričakovano preminil za tifusom 8. februarja 1853 v novem delu Gradca, star 37 let.¹²⁵

Še pred njegovo smrtjo sta se v štajersko prestolnico zatekla oba brata, Janez Nepomuk in Anton Aleks, potem ko sta drug za drugim kot ne najbolj uspešna častnika zapustila avstrijsko armado. Pozneje ne prvi ne drugi nista imela neposrednega opravljanja z Dobrno, sta pa zaslužna za naše razmeroma dobro poznavanje družinskih razmerij Dienerspergov. Janez Nepomuk ima posredne zasluge za razširitev vedenja o preteklosti Dobrne in Dienerspergov. Leta 1852 ali kakšno leto prej je graškemu zgodovinarju, univerzitetnemu profesorju dr. Karlmannu Tanglu, posodil genealoško-biografski oris rodbine Dienersperg, ki ga je skupaj z lastnimi spomini leta 1835 napisal njegov oče Franc Ksaver. Tangl je rokopis uporabil za pisanje daljše razprave o gospostvu in toplicah Dobrna od njihovih začetkov do zadnjih dogodkov (1852).¹²⁶ Ne vemo, kdaj in iz čigavih rok je rokopis

nato prišel v posest mlajšega brata Antona Aleksa, ki je očetove spomine nadaljeval. S pripovedjo je začel tam, kjer je oče nehal, v drugi polovici tridesetih let, nedokončano pa pripeljal do leta 1855. Na dlani je, da je Anton Aleks pisal s časovno distanco, saj je napovedal, kako bo v nadaljevanju jasno viden bankrot družine. Mislil je na prodajo toplic, v katero je bil konec leta 1858 prisiljen njegov svak grof Hoyos, a pripoved do tja ne sega.¹²⁷

Oba brata, Janez Nepomuk in Anton Aleks, sta bila žrtvi vzgojnih napak svojega očeta Franca Ksaverja, česar se je ta vsaj pri prvem sinu tudi zavedal. **Janeza Nepomuka** (1818–1885) je pri enajstih (1829), ko je družina še živel na Dobrni, vpisal na vojaško akademijo v Dunajskem Novem mestu in mu namenil pot »slavnih ponikovskih stricev« Dienerspergov. Kot je sam priznal, sinova tiha narava in značaj nista sodila na akademijo, zato ga je moral po šestih letih (1835) vzeti ven. Toda takoj zatem ga je spet poslal v vojsko, tokrat v polk svojega svaka Jožefa barona Adelsteina. Slednjič je mladenič le prišel do čina nadporočnika in bil nazadnje spoznan kot »uporaben v običajni službi«, po vojaški karakteristiki kot tak zdrav, resen, dobrodušen, v polku skromen, do podrejenih pravičen, prizadeven, z veliko volje in nekaj darovi, pri urjenju vojakov pa šibek. Pri samo 33-ih se je leta 1851 upokojil, se nato čez štiri leta za nekaj mesecev vrnil v vojsko kot inšpektor poljske bolnišnice, živel po ponovni upokojitvi v Gradcu in kmalu zatem psihično zbolel. Kaže, da so ga zlomila bremena iz dolgih let premagovanja svoje nevojaške narave. Leta 1861 se je znašel v zasebni umobolnici na Dunaju, od koder so ga čez dve leti premestili v drugo zasebno umobolnico v bližnji Lainz, kjer je po 22 letih umrl 30. januarja 1885 v 67. letu.¹²⁸

Precej nesrečno je živel tudi **Anton Aleks** (1820–1889), rojen Dobrnčan, ki se ni smel posvetiti tehniki. To dejstvo je zapisal že v prvem stavku nadaljevanja očetovih spominov, kot bi se hotel opravičiti za neuspešno častniško pot, do katere ni imel nikakršnega veselja. Po preselitvi družine v Gradec (1835), ko mu je bilo petnajst let, očitno ni počel nič pametnega, nato pa ga je oče pri 19-ih poslal v vojsko, in sicer na priporočilo polkovnika Ferdinanda Carriere de Tour de Campa, moža materine sestre Barbare baronice Adelstein. Antonov opis devetletne kadetske in častniške poti v nadaljevanju očetovih spominov se

¹²³ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 29, fol. 583; prim. J. Orožen, Donesek k zgodovini Dobrne, str. 288.

¹²⁴ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 10, fol. 1152, 1254. – 20.000 goldinarjev zaostale kupnine za Brdce in Lešje se je znašlo kot hipoteka na Ferdinandovih tedaj že prodanih posestih Dobrna in Dobrnica, po Ferdinandovi smrti pa je tam uveljavljala terjatev 3.750 goldinarjev tudi Smrekerjev brat Raimund (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 1, fol. 199, 200, 201; Hauptbuch 11, 1352, 1353, 1354). – Ferdinandove poslovne težave je nazorno opisal brat Anton Aleks, ki jim je bil v Gradcu sam priča (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 48–49, 53).

¹²⁵ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 49, 54; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 321–322.

¹²⁶ Tangl imenuje Dienersperga nadporočnik v pokoju, ne pove pa jasno, kje je od njega dobil rokopis, a skoraj gotovo v Gradcu. Tanglova razprava (Tangl, Beiträge zur Geschichte), objavljena v *Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark*, je v uvodu datirana Gradec, 31. oktobra 1852 (str. 165),

pisec pa govori o svojem tritedenskem bivanju na Dobrni v istem letu (str. 160), ko je bil tu prvič (str. 182). Tangl daje zmoten vtis, da mu je upokojeni nadporočnik Janez Nepomuk posodil rokopis še na Dobrni, ker takoj zatem omenja svojo vrnitev v Gradec (*hierher zurückgekehrt*) (str. 160–161); Dienersperg je namreč tedaj živel v Gradcu in ni imel na Dobrni nobene lastnine.

¹²⁷ Nadaljevanje spominov Antona Aleksa: ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 88–104. Objava: Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 46–49.

¹²⁸ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 33, 54–55; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 322–323.

zdi eno samo premikanje transportov. Prišel je sicer do podporočniškega čina, toda usodnega leta 1848 je vojsko na lastno pest zapustil in ostal brez pokojnine. 20. marca 1849 se je v Jihlavi na Moravskem oženil z vdovo Karolino (Charlotte) Sonnewend, roj. Heller (1819–1882) in se z ženo, pastorko in dvema otrokoma preselil v Gradec, kjer je nekaj časa služboval kot navaden železniški uradnik. Največja skrb »brezposelnega podporočnika« Antona Aleksa je postalo preživljanje družine, še zlasti ker je bila usoda skromne dediščine po očetu postavljena na kocko, saj je z njo, vpisano kot hipoteko na zdravilišče Dobrna, nepremišljeno upravljal svak grof Hoyos. Gmotnih skrbi ga je slednjič rešila nenadna smrt brata Ferdinanda (1853), ki je njegovemu triletnemu sinu Ferdinandu v oporoki zapustil 25.000 goldinarjev, uživanje te dediščine pa namenil Antonu Aleksu. Družina je v glavnem živela v najetih stanovanjih v Gradcu, vmes za nekaj let spremljala na Dunaj hčerko, ki je tam obiskovala konservatorij, slednjič pa se je ovdoveli Anton Aleks poslovil od Gradca in se preselil k hčerki Antoniji Kofler na Kog pri Ormožu. Umrli je pri 69-ih 10. januarja 1889 pri pastorki Mariji v Ormožu, ženi slovenskega narodnjaka, odvetnika dr. Ivana Geršaka. Anton Aleks baron Dienersperg torej tako kot oba njegova brata ni imel srečne roke in se ni mogel pohvaliti z osebnimi dosežki kakor njegov oče Franc Ksaver ter še posebej ded Avguštin. Zanimal se je za zgodovino, zlasti vojaško, se zabaval s tehniko, hkrati pa je z risanjem in pesnjenjem dal duška svojim umetniškim hotenjem. K sreči sta se v hiši njegove hčerke Koflerjeve na Kogu ohranila zbirka rodbinskih portretov, med njimi Valvasorjeve hčerke Regine Konstancije – danes jih hranita Narodna galerija in Narodni muzej v Ljubljani – in rokopisni spomini Franca Ksaverja, ki jih je Anton Aleks nadaljeval, a ne tudi končal. Rokopis je prišel pozneje v knjižnico ptujskega Muzejskega društva in je slednjič pristal v Zgodovinskem arhivu na Ptuju. Anton Aleks je bil v svoji generaciji edini moški Dienersperg, ki je imel potomce, a je njegov rod ugasnil s smrtjo edinega vnuka, propadlega Ludvika Koflerja (1876–1914) s Koga pri Ormožu. Zadnji baron Dienersperg je bil njegov sin Ferdinand (1850–1905), častnik, ki je umrl prav na svoj poročni dan v budimpeštanski bolnišnici.¹²⁹

Podobno kot brata Janez Nepomuk in Anton Aleks nista bili z Dobrno od mladosti dalje posebej povezani sestro Marija Ivana – Mari (1824–1890) in Ida Terezija – Tekla (1819–1894). Obe sta se omožili leta 1847 z neplemičema, prva 17. maja v Gradcu, druga pa 29. julija na rodni Dobrni. Po več desetletjih sta se nazadnje vrnili na Spodnje Štajersko in umrli v Celju. **Ida Terezija**, poročena z Zgornjim Štajercem

Antonom Vitalom (1817–1907), je večinoma živela v Gradcu, kjer je bil njen mož hišni posestnik, potem ko je že kmalu prodal kupljeni dvorec Reinhthal pri Gradcu. Zakonca brez otrok očitno nista živela v najbolj harmoničnem zakonu. Ida je tako nazadnje, stara že malo čez sedemdeset let, zapustila moža in umrla pri 75-ih 6. novembra 1894 v Celju.¹³⁰ Štiri leta pred njeno smrtjo se je prav tam iztekla življenjska pot njene najmlajše 66-letne sestre **Marije Ivane**, ki se je pri 23-ih omožila z uradnikom Nikolo Garbichem (1819–1881) iz dubrovniške kapitanske družine. Mladoporočenca bi se lahko spoznala v dobrnskem zdravilišču ali ob tej ali oni priložnosti v Gradcu, po poroki pa sta se preselila v Trst. Z rojstvi otrok nista imela sreče, saj je preživela le najmlajša hči Ida, s katero se je vdova Marija Ivana nekaj let pred smrtjo naselila v rodnem Celju. Tu je preminila 25. aprila 1890, Ida (1864–1929) pa se je leta 1898 preselila v Gradec. Ida Garbich je bila tako ena zadnjih iz Dienerspergovega rodu, ki je živela blizu Dobrne.¹³¹

Takšne so bile tudi vse tri Dienerspergove sestre, Kajetana – Jetta, Ida Terezija – Tekla in Marija Ivana – Mari, ki so druga za drugo v nekaj letih (1890–1894) pomrle v Celju, potem ko so glavnino življenja preživele daleč od rodnega oziroma domačega mesta (dve sta se rodili v Celju, Ida Terezija na Dobrni). Doma na spodnjem Štajerskem se je leta 1832 omožila le najstarejša Kajetana, ki je pri 17-ih postala soproga v Celju službujočega Dunajčana Johanna grofa Hoyosa. Mlajši sestri sta z možitvijo počakali do smrti staršev in stopili pred oltar z neplemičema, v zadnjem letu Dienerspergove »družinske idile«, leta 1847, pred usodnimi dogodki, ki so sledili v letih po zemljiški odvezi. Kot je soditi po spominih brata Antona Aleksa, je bila vsega »zla« kriva nezmernost »intrigantskega« grofa Hoyosa, ki je v dobrem desetletju lastništva do leta 1858 zavozil dobrnsko zdravilišče, prepričal svaka Ferdinanda barona Dienersperga v prodajo obeh dvorcev (1851) in poskrbel, da nanj v ključnih trenutkih ni mogel vplivati brat Anton Aleks. Tega je spravljala v žalost tudi »ravnodušnost mojih dragih sester«, s čimer je očitno mislil na premajhno skrb sester za usodo dobrnske dediščine po očetu.¹³²

Kaj se je torej zgodilo z Dobrno in kakšna je bila življenjska zgodba **Kajetane baronice Dienersperg, poročene grofice Hoyos** (1815–1892)? Zdi se, da Kajetana – Jetta ni imela veliko besede pri sedem let starejšem soprogu, ki ga je rosno mladi 17-letnici prejkone izbral njen oče. Velikopotezni in ambiciozni Hoyos je mislil predvsem na svojo uradniško kariero, najprej v Celju in od leta 1836 v Gradcu, si že leta 1840 priskrbel naziv cesarsko-kraljevega ko-

¹²⁹ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 45–512, 56–60; isti, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 66–72; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 323–325.

¹³⁰ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 330–331.

¹³¹ Prav tam, str. 331–333.

¹³² Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 42–43, 48, 53.

mornika, in imel, kot vse kaže, precejšen vpliv tako na svaka Ferdinanda kot tudi na tasta Franca Ksaverja. Poleg obveznosti do Dienerspergovih otrok, ki so Hoyosu zaupali upravljanje svoje dediščine, naložene v dobrnsko zdravilišče, se je Hoyos za prezidavo in širjenje zdraviliškega kompleksa zadolžil do vrtoglavih višin pri raznih hranilnicah in zasebnikih, največ v Gradcu. Tam je kot svetnik pri štajerskem namestništvu z družino po večini tudi prebival, medtem pa je šla Dobrna konec leta 1858 na izvršeno dražbo.¹³³

Tako kot je rasel zdraviliški kompleks – glavno poslopje denimo z enega na tri nadstropja, število sob in gostov občutno –, se je naglo večala tudi zadolženost.¹³⁴ Prvemu, največjemu posojilu za 25.000 goldinarjev, najetemu v začetku leta 1847 pri Štajerski hranilnici v Gradcu, so sledila predvsem posojila zasebnikov. Brez dolga bratu Ferdinandu (23.000), bratu Antonu Aleksu (11.500) in ženi Kajetani (20.000) se jih je v nekaj letih nateklo kar za okoli 160.000.¹³⁵ J. Orožen je o tem slikovito zapisal: »Kakorkoli je bil Hoyos podjeten, je bil vendar lahkomiseln. Človek se čudi številu in velikosti dolgov, ki jih je delal. Bilo jih je toliko, da se sam v njih ni spoznal. Upniki so jih večinoma dajali vknjižiti na njegovo posest. Med njimi je bilo posebno mnogo Gradčanov, plemičev in meščanov, in tudi nekaj domačinov. Žena, grofica Kajetana, je bila toliko previdna, da se je za svojo doto dala vknjižiti na prvo mesto.«¹³⁶ Javno dražbo toplic konec leta 1858 je slednjič sprožila pravna zadeva novega lastnika dobrnskega gospostva grofa Kolowrata Liebsteinskega proti grofu Hoyosu, in sicer zaradi dolga 27.000 goldinarjev. Izključna cena za toplice je znašala 84.000 goldinarjev, nazadnje pa so deželni stanovi premagali drugega ponudnika s ponudbo 203.000 goldinarjev.¹³⁷ Kot bi se hotela usoda ponorčevati iz Dienerspergov, se je dražbe v vlogi sekretarja udeležil upokojeni polkovnik Ferdinand Carriere de Tour de Camp,¹³⁸ zet Antona barona Adelsteina, ki je leta 1770 opravil enako nalogo pri dražbi dobrnskega gospostva.¹³⁹

Od Hoyosovega na videz velikega in predvsem bleščečega premoženja očitno ni ostalo niti toliko, da bi si grof v Gradcu kupil lastno hišo oziroma vsaj ne

za daljši čas.¹⁴⁰ Pač pa je Kajetana leta 1859, slabo leto po izgubi toplic, odkupila del bližnje graščinske posesti **Dobrnica**, in sicer dvorec z opuščeno novo pivovarno in skalno kletjo. Prodajalec je bil Mihael Burger, kupnina pa le 5.775 goldinarjev. Dobrnica, nekoč v lasti družine njene matere baronice Adelstein, od 1822 njenega očeta Franca Ksaverja in nato do 1851 brata Ferdinanda, se je zdaj okrnjena za nekaj let spet vrnila v posest Dienerspergove družine, sicer pod drugim priimkom. Zanimivo, da jo je pred Kajetaninim nakupom kratek čas (1855–1857) posedoval njen taborski bratranec Janez Nepomuk vitez Resingen, ki ga bomo še srečali, in da jo je Kajetana temu leta 1866 spet prodala. Tako kot prej pri zdravilišču sta se zakonca Hoyos namreč tudi zdaj zadolževala.¹⁴¹ Lastništvo grofice Hoyos je torej trajalo sedem let. Tudi v tem času se z možem ni za stalno preselila iz Gradca, ampak je na Dobrnici živela njena teta, materina sestra Barbara – Babette Carriere Tour de Camp,¹⁴² rojena v družini baronov Adelsteinov in nekoč sama solastnica Dobrnice. Po prodaji Dobrnice sorodniku vitez Resingenu so se Dienerspergi oziroma Hoyosi dokončno poslovlili od Dobrne, kjer smo jih srečevali skoraj sto let, od leta 1770, ko je Kajetanin ded Avguštin kupil dobrnsko gospostvo in z njim nevesto, domačo grajsko hčerko.

Kajetana in Johann grof Hoyos sta tako ali tako vseskozi, tudi ko sta imela dobrnsko zdravilišče oziroma pozneje dvorec Dobrnica, stalno prebivala v Gradcu, kjer je Johann opravljal visoko funkcijo pri namestništvu. Ne vemo, zakaj sta se zakonca Hoyos v poznih letih odločila, da se spet preselita na Spodnje Štajersko, tokrat v Kajetanino rodno Celje. Zdi se, da je šla tja najprej Kajetana, sodeč po graških virih leta 1891, morda skupaj s sestro Ido Vital, ki je na Hoyosovem celjskem naslovu umrla med smrtma obeh zakoncev. 76-letna Kajetana – Jetta je preminila 3. januarja 1892, 88-letni upokojeni gubernijski svetnik grof Johann pa 6. decembra 1896. Oba so, tako kot njuni sestri oziroma svakinji Garbichevo (1890) in Vitalovo (1894), pokopali na celjskem mestnem pokopališču.¹⁴³ Glede na bližino Celja in Dobrne lahko

¹³³ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 47; J. Orožen, Donesek k zgodovini Dobrne, str. 288.

¹³⁴ J. Orožen, Donesek k zgodovini Dobrne, str. 286–288; Hammer-Luiza, »Es ist zum Sterben...«, str. 9–10, 15.

¹³⁵ V bremenskem delu deželnodeskega vločka je leta 1856 zmanjkalo prostora za vpisovanje novih hipotek in do leta 1859 so jih vpisovali še na štirih drugih mestih v glavni knjigi (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 29, fol. 585–601, 380–382, 386–388, 437–447, 463–472).

¹³⁶ J. Orožen, Donesek k zgodovini Dobrne, str. 288.

¹³⁷ Prav tam, str. 288–289. – Licitacijski zapisnik se med listinami štajerske deželne deske žal ni ohranil.

¹³⁸ Prav tam. – Carriere de Tour de Camp je bil poročen z Adelsteinovo hčerko Barbaro – Babette, sestro Antonije baronice Dienersperg.

¹³⁹ Gl. op. 36.

¹⁴⁰ Hoyosa v naslovnih Gradca in drugih virih ni zaslediti kot hišnega posestnika (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 55).

¹⁴¹ Od Dobrnice se je kot poseben zemljiškoknjižni vložek ločilo graščinsko poslopje s pivovarno in drugimi poslopi, ki jih je Resingen hkrati z dvorcema kupil od grofa Kolowrata, in jih že 27. 6. 1857 prodal Matiji Burgerju. Od Burgerja je to posest 22. 10. 1859 kupila Kajetana grofica Hoyos in jo 15. 5. 1866 prodala Resingenu (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 32, fol. 591, 593; prav tam, Urkundensammlung 1859 (16362–21247), Nr. 18110, 2. 11. 1859). Pod grofico Hoyos so na njeno dobrniško posest vknjižili tri posojila v višini 5.200 goldinarjev, ki pred prodajo niso bila v celoti izbrisana (prav tam, fol. 595).

¹⁴² O Barbari Carriere de Tour de Camp na Dobrnici je leta 1861 pisal Franc vitez Gadolla (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 11).

¹⁴³ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 327–328.

TABELA 3: Na Dobrni rojeni, poročeni in umrli potomci Janeza Vajkarda Valvasorja

Rojeni in krščeni	Poročeni	Umrli in pokopani
	1770 – Franc Ksaver Avguštin baron Dienersperg z Marijo Jožefo pl. Brandenau Mühlhoffen	
Baroni Dienersperg: 1771 – Jožefa Eleonora 1772 – Barbara 1773 – Franc Ksaver Kajetan 1774 – Marija 1776 – Terezija 1778 – Jožef Marija (Benjamin) 1781 – Janez Nepomuk		1774 – Jožefa Eleonora baronica Dienersperg 1774 – Marija baronica Dienersperg 1775/76 – Jožef baron Dienersperg (morda drugje)
		1801 – Sigmund baron Dienersperg, duhovnik 1811 – Janez Nepomuk baron Dienersperg
1819 – Ida Terezija baronica Dienersperg 1820 – Anton Aleks baron Dienersperg		
1833 – Franc grof Hoyos		
	1847 – Ida Terezija baronica Dienersperg z Antonom Vitalom	
		1889 – Josefina pl. (Edle von) Gadolla
	1894 – Kajetan vitez (Ritter von) Gadolla s Theresio von Bako	

predvidevamo, da so se ti Valvasorjevi potomci, dokler so bili pri močeh, še vračali v kraj svoje mladosti.

Z Dobrno je povezano tudi zadnje rojstvo kakšnega člana te veje Dienerspergove rodbine na slovenskem ozemlju. V dobrnskem dvorcu, na domu svojih starih staršev, se je zakoncema Hoyos 1. septembra 1833 rodil edinec **Franc Ksaver grof Hoyos**.¹⁴⁴ Ob preselitvi Dienerspergove družine v Gradec mu je bilo komaj dobri dve leti. Po končani graški gimnaziji se je, star 18 let, leta 1851 odločil za častniško kariero, ki sta ji prav tedaj rekla zbogom njegova strica Anton Aleks in Janez Nepomuk, oba sicer prizadevna, a precej neuspešna častnika. Bržčas očetu grofu Hoyosu ni bilo preveč pogodu, da se je njegov edinec podal v vojaške vode, še posebej v tistem negotovem času, ko je sam zapovrh gradil dobrnski zdraviliški »imperij« in v sinu videl svojega vrednega naslednika. Toda s Francem Ksaverjem je v cesarsko armado, k dragoncem, po dolgem času spet vstopil nadarjenejši častnik iz Dienerspergovega rodu. Čeprav mladi grof ni imel predhodne vojaške izobrazbe, je precej obetal s svojim dobrim značajem, zadostno nadarjenostjo, vztrajnostjo, dobrodušnostjo, priljubljenostjo in močno telesno konstrukcijo. Samo leto dni po vstopu v vojsko je

dobil čin podporočnika in se izkazal kot dokaj dober voditelj. Vseskozi je ostal pri istem polku, bil po štirih letih že nadporočnik, nato pa vojsko leta 1858 zapustil po skupno nekaj manj kot sedmih letih službovanja. Po lastnih besedah naj bi storil tak korak samo na željo svojega očeta, ki je želel, naj upravlja njegovo majhno posest. Besede, zapisane v prošnji za pridobitev naziva komornika, so nastale le nekaj tednov zatem, ko je moral Frančev oče Johann grof Hoyos prodati zdravilišče Dobrna in je družina tako rekoč bankrotirala. Trditev v isti prošnji, da živijo sicer spodobno, a umaknjeno življenje, velja očitno za večji del Frančevega življenja. Dobro leto po izstopu iz armade se je kot 26-letni neaktivni nadporočnik in komornik 23. junija 1859 oženil na Dunaju s Hermine Mario Hauck, hčerko trgovca in hišnega posestnika. Takšna nevesta za grofa in komornika stanovsko ni bila ravno najboljša »partija«, a zato dovolj petična. Rodila mu je edinko Eugenie Hermine (1860, Dunaj – 1936, Gradec), po ženini smrti pa se je Hoyos leta 1865 oženil z njeno sestro Antonio in se za pet let ponovno aktiviral kot častnik. Zatem je živel na Dunaju in zadnja leta na svoji posesti v bližnjem Ober St. Veitu. Tu je zadnji na Dobrni rojeni predstavnik Dienerspergovega rodu prebival v skromnih razmerah z ženo in nikoli omoženo hčerko do smrti 25. julija 1896, ko mu je bilo 63 let.¹⁴⁵ Ni potrjeno, da bi se še kdaj mudil na Dobrni,

¹⁴⁴ NŠAM, Matične knjige, Dobrna, R 1830–1848, fol. 19. – Krščenec je dobil kar šest osebnih imen. Ob tem se je krstitelj znašel v očitni zadregi in je pred vpisom posebej poudaril, da je bil »otrok krščen z naslednjimi imeni: Franc Ksaver Anton Ernest Baltazar Marija«.

¹⁴⁵ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 328–330.

TABELA 4: Valvasorjevi potomci – lastniki Dobrne in Dobrnice

Gospodstvo Dobrna	Toplice Dobrna	Posest Dobrnica	Dvorec Dobrnica
1770–1814 Franc Ksaver Avguštin baron Dienersperg	1770–1814 Franc Ksaver Avguštin baron Dienersperg		
1815–1846 Franc Ksaver baron Dienersperg	1815–1846 Franc Ksaver baron Dienersperg	1822–1846 Franc Ksaver baron Dienersperg	1822–1846 Franc Ksaver baron Dienersperg
1846–1851 Ferdinand baron Dienersperg	1846–1858 Johann grof Hoyos, soprojka Kajetane baronice Dienersperg	1846–1851 Ferdinand baron Dienersperg	1846–1851 Ferdinand baron Dienersperg
vmes v tujih rokah		vmes v tujih rokah	vmes v tujih rokah
1855–1864 Janez Nepomuk vitez Resingen		1855–1870 Janez Nepomuk vitez Resingen	1855–1857 Janez Nepomuk vitez Resingen
			vmes v tujih rokah
			1859–1866 Kajetana grofica Hoyos, rojena baronica Dienersperg
			1866–1870 Janez Nepomuk vitez Resingen

potem ko je njegov oče zavozil in izgubil zdravilišče (1858) in je mati prodala Dobrno (1866). Če je verjeti uradnim navedbam, pa naj bi bil Franc grof Hoyos tisti, od katerega je Štajerski deželni arhiv v osemdesetih letih 19. stoletja (1884 in 1886) prevzel razmeroma skromni Dienerspergov rodbinski arhiv, ki seže do konca 16. stoletja.¹⁴⁶

Na Dobrno pridejo Valvasorjevi potomci iz dveh ženskih vej baronov Dienersperg, a z nje spet odidejo, nato pa dolgo ni na spregled nikogar

Potomci obeh sester Franca Ksaverja barona Dienersperga, vitezi Resingen in Gadolla, pri katerih je »celjski Werther« vedril, preden se je leta 1809 pobotal z očetom, so dobro poznali tako Dobrno kot Dobrno. Malo preden so se Dienerspergi in Hoyosi sredi 19. stoletja od tod dokončno umaknili, je njihovo mesto deloma zapolnil **zadnji vitez Resingen, Janez Nepomuk** (1812–1885), vnuk Avgušтина barona Dienersperga. Najmlajši Resingenov, edini iz svoje družine, ki je ostal na Spodnjem Štajerskem, je študiral pravo, a je študij opustil kmalu po očetovi smrti. Pri 22-ih je naslednje leto 1834 postal lastnik dvorcev Tabor in Socka ter skupaj s tremi sestrami četrtinski lastnik Frankolovega. Resingenova posest je torej ležala nedaleč od Dobrne in Janez Nepomuk je bil od otroštva dobro seznanjen z razmerami v družini svojega strica, dobrnskega graščaka Franca Ksaverja barona Dienersperga. Kako da se dobro stoječi mladenič ni nikoli poročil, ostaja uganka, za razrešitev katere ne najdemo ničesar oprijemljivega niti pri sodobnikih, »rodbinskih kronistih« – njegovemu stricu Francu Ksaverju baronu Dienerspergu ter bratrancih Antonu Aleksu baronu Dienerspergu in Francu vitezu Gadolli. Taborski dvorec, kjer je mladi vitez Resingen prebival, se je v prvih letih njegovega gospodarjenja opazno izpraznil. Sestra Terezija se je omožila s častnikom in se kmalu zatem preselila v Gradec, tudi druga sestra Jožefa, vdova s štirimi otroki, je odšla živeti v Celje in nato po ponovni poroki v štajersko prestolnico, kamor

¹⁴⁶ Dienerspergov rodbinski arhiv, ki danes v Štajerskem deželnem arhivu obsega dve arhivski škatli (StLA, A. Dienersperg, K 1–2), je zapustil dvorec na Dobrni ob selitvi Franca Ksaverja in njegove družine v Gradec jeseni 1835. O tem posredno pričata dva uradna dopisa štajerskih deželnih stanov iz let 1835 in 1838, od katerih je bil prvi poslan Francu Ksaverju na Dobrno, drugi pa že v Gradec (prav tam, K 1, H 19, 17. 10. 1835, 11. 1. 1838). V naslednjih letih, do leta 1840, je Franc Ksaver v Gradcu zbiral dokazno gradivo genealoške narave za postopek pridobitve naziva c. kr. komornika (prav tam, K 1, H 1 in 20). Med drugim je uporabljal tudi starejše dokumente, ki zadevajo Dobrno in jih je graški profesor K. Tangl dobil leta 1852 na vpogled pri njegovem zetu Johannu grofu Hoyosu, nesporno v Gradcu, saj postavlja obisk pri Hoyosu v čas po svoji vrnitvi z Dobrne (Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 161). I. Orožen, ki je zmotno menil, da je Tangl naletel na dokumente v dobrnskem dvorcu, jih je tam leta 1892 seveda zaman iskal (I. Orožen, *Das Dekanat Neukirchen*, str. 346). Glede na to, da je Franc Ksaver baron Dienersperg stanoval v Gradcu skupaj s hčerko Kajetano in zetom grofom Hoyosom, je logično, da se je rodbinski arhiv znašel v Hoyosovih rokah. Gradivo, ki seže do srede 19. stoletja, je Štajerskemu deželnemu arhivu v letih 1884 in 1886 izročil Dienerspergov vnuk Franc grof Hoyos (1833, Dobrna – 1896, Dunaj), ki je tedaj sicer že dolgo živel na Dunaju, rodbinski arhiv pa je dotlej gotovo vseskozi ostal pri njegovih starših v Gradcu (podatki o prevzemu v arhiv po informaciji Štajerskega deželnega arhiva avtorju). Lahko pa tudi, da gre za napako pri osebnem imenu in je bil torej izročitelj Johann grof Hoyos, ne sin Franc, ki ni živel v Gradcu, temveč na Dunaju. Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 21.

sta je sledili mati in neporočena sestra Frančiška. Premoženje, ki ga je prvi vitez Resingen, celjski meščanski povzpetic Ignac Pavel Resnik, ustvaril v pol stoletja, je zdaj dedičem neprimerno hitreje spolzelo iz rok. Vsi štirje so najprej leta 1844 prodali Frankolovo. Janez Nepomuk, ki je vse bolj postajal priletni stric, se ni najbolj znašel v letih po zemljiški odvezi, zdaj brez podložnikov, in je najprej leta 1852 prodal zadolženi taborski dvorec, čez tri leta pa še Socko. Med obema prodajama so Resingeni leta 1854 unovčili tudi Ranšperk, nekoč Dienerspergovo posest, podedovano po umrli materi.¹⁴⁷

Sestre so zdaj tako ali tako živele v Gradcu, Janez Nepomuk pa se je preselil na Dobrno, kjer je postal lastnik rodnega dvorca svoje matere in sosednje Dobrnice, dveh dvorcev, ki sta bila do leta 1851 last njegovega bratranca Ferdinanda barona Dienersperga in sta po kratki prekinitvi v tujih rokah postala Resingenova. Živahni zdraviliški kraj, znan vitezu Resingenu še iz otroštva, se je temu očitno tako prikupil, da je po prodaji obeh dvorcev pri Vojniku, Tabora in Socke, odkupil leta 1855 od grofa Kolowrata oba še do nedavna Dienerspergova dobrnska dvorca, **Dobro in Dobrnico**, in se tja tudi preselil. Kupnina je bila zdaj za četrtno manjša kot štiri leta prej, saj je znašala le 65.000 goldinarjev, od tega 50.000 za obe posesti, preostanek pa za premičnine. A ker Resingen Kolowratu po dveh letih še vedno ni plačal 35.000 goldinarjev ali več kot polovice kupnine,¹⁴⁸ se je moral odločiti za prvo od skupaj treh prodaj, ki so si sledile do leta 1870. Vmes se je moral še enkrat zadolžiti, in sicer za 20.000 goldinarjev, hipotek pa se je znebil šele tako, da je leta 1864 prodal Dobrno.¹⁴⁹

Najprej se je že leta 1857 za nekaj let ločil od Dobrnice, kjer je grof Kolowrat kot novi lastnik zgradil veliko pivovarno, Resingen pa jo je zaprl in od dobrniške posesti obdržal samo vinograd ter več

drugih zemljišč.¹⁵⁰ Sam dvorec s pivovarno, hišo za pivovarja in skalno klet je prodal Matiji Burgerju. Odprodana posest je odtlej v štajerski deželni deski sestavljala poseben zemljiškoknjižni vložek, ločen od posesti Dobrnice. Koliko je Resingen zanjo iztržil od Burgerja, ne vemo. Že po dveh letih, leta 1859, je to posest, kot smo videli, kupila od vmesnega lastnika Resingenova sestrična Kajetana grofica Hoyos, rojena baronica Dienersperg, in sicer za pičlih 5.775 goldinarjev.¹⁵¹ V njenih rokah je bila Dobrnica sedem let, do leta 1866, ko jo je prodala prejšnjemu lastniku Resingenu, ni pa znano, za koliko je vitez Janez Nepomuk nekoč izgubljeno pridobil nazaj.¹⁵² Naslednja štiri leta je bil tako spet gospodar celotne, poprej razdružene dobrniške posesti. Tudi če tu ni živel, se je na Dobrnici vsaj občasno zadrževal. Tem prej, ker je medtem leta 1864 moral prodati dvorec Dobrna. Zakonca Adolf in Sidonija von Leyritz sta mu zanj odštela 50.000 goldinarjev, od tega petino za premičnine, pri čemer Resingen ni videl tistih 20.000, ki jih je dolgoval svojemu posojilodajalcu in sta jih nova lastnika Dobrne prevzela nase kot del kupnine.¹⁵³

Ločitev od Dobrne je bila za 52-letnega Janeza Nepomuka viteza Resingena vsekakor težja kot prej od Dobrnice, saj zdaj ni imel nobenega dvorca več. Poleg tega je v dvorec svojega deda, kjer se je leta 1776 rodila njegova mati Terezija, vlagal precej truda in ljubezni. Po besedah bratranca Franca viteza Gadolle z začetka šestdesetih let je namreč lepšal park, povečal in razširil vrt, zgradil novo vodovodno napeljavno ter postavil veliko namenskih stavb.¹⁵⁴ Vnovič-

¹⁴⁷ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 344–346.

¹⁴⁸ Kupoprodajna pogodba je bila sklenjena 28. septembra in 1. oktobra 1855, in sicer v Ebreichsdorfu in Gradcu. Plačilo 30.000 goldinarjev je sledilo v dveh obrokih do pomladi naslednjega leta, zaostalo kupnino 35.000 pa so vpisali kot breme v deželno desko ob prepisu posesti (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundensammlung 1857 (7154–Ende), No. 12200, 6. 8. 1857; Hauptbuch 1, fol. 211–212; prepis lastništva: prav tam, Hauptbuch 11, fol. 1339). – O Resingenovi preselitvi na Dobrno pričata dve knjigi status animarum: v statusu animarum župnije Nova Cerkev 1843–1853 je pri Taboru že vpisana družina novega lastnika in Resingenovo ime prečrtano (NŠAM, Zapisniki duš, 0117 Nova Cerkev K26 (1843–1853), s. p.). Neposredno zatem ga srečamo v zapisniku duš župnije Dobrna, in sicer kot stanovanca obeh dvorcev – Dobrne in Dobrnice (NŠAM, Zapisniki duš, 0030 Dobrna, K03 (1848–1857), str. 148 in 214).

¹⁴⁹ Dolg za kupnino Dobrne in Dobrnice v višini 35.000 goldinarjev, vknjižen na posest Dobrnice, je deloma poravnal leta 1857, v celoti pa šele 1861 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch I, fol. 211–212), vendar le tako, da je pred tem istega leta najel novo posojilo 20.000 goldinarjev, ki je bilo izbrisano s posesti Dobrna šele leta 1865, po njeni prodaji (prav tam, Hauptbuch 16, fol. 1293).

¹⁵⁰ Razmere na Dobrnici je leta 1861 opisal njegov bratranec Franc vitez Gadolla v rokopisnem orisu Dobrne. V Kolowratovem času so v dvorcu prebivali upravitelj bližnjega premoženja in rudarji, od pivovarne pa je po prodaji Resingenu kmalu ostala samo skalna klet z vodovodom (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 9–9v; Hss. 800, fol. 37).

¹⁵¹ Matija Burger je posest kupil 27. junija 1857 in jo prodal grofici Hoyos 22. oktobra 1859 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 32, fol. 591, 593). – Podrobnosti obeh kupoprodaj, prve žal brez navedbe kupnine, razkriva listina Kajetane grofice Hoyos, podpisana 2. novembra 1859 na Dobrnici (prav tam, Urkundensammlung 1859 (16362–21247), Nr. 18110).

¹⁵² Kupoprodaja je bila sklenjena 15. maja 1866, Resingenova v Celju podpisana prošnja deželnemu sodišču z dne 14. julija istega leta pa ne razkriva višine kupnine in drugih podrobnosti kupoprodaje (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 32, fol. 593; prav tam, Urkundensammlung 1866 (11549–23678), Nr. 14448.)

¹⁵³ Kupoprodaja je bila podpisana 19. maja 1864 na Dobrni, Resingen je v pogodbi imenovan »Grundbesitzer in Neuhaus«, kupnina pa naj bi bila poravnana do 11. decembra istega leta (prav tam, Hauptbuch 11, fol. 1339; Urkundensammlung 1864 (8033–16012), Nr. 11538). – V literaturi se ponavlja napačna letnica prodaje 1868. Navaja jo že I. Orožen, ki ima sicer pravilen podatek o višini kupnine (I. Orožen, *Das Dekanat Neukirchen*, str. 361). Po Pircheggerju pa naj bi Resingen leta 1864 šele postal lastnik in bi mu Layritz (sic!) sledil leta 1868 (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 221).

¹⁵⁴ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 9v; Hss. 800, fol. 37.

Dvorec Dobrnica, tretji dom Valvasorjevih dobrnskih potomcev, okoli leta 1840 po Novi Kaiserjevi suiti (po: Stopar, Grajske stavbe, str. 37).

na pridobitev dvorca Dobrnica dve leti zatem, leta 1866, je torej zanj pomenila nekakšno nadomestilo za izgubljeno Dobrno, a ne za dolgo. Že leta 1870 je Resingen obe zemljiškoknjižno ločeni dobrniški posesti prodal upokojenemu nadporočniku Prokopu von Zeidlerju. Ta je kupnino 27.500 goldinarjev, od tega 2.500 za premičnine, poravnal v celoti in takoj prevzel posest. Pri tem mu je bilo prepuščeno, ali bo podaljšal več zakupnih pogodb, ki jih je z zakupniki sklenil Resingen.¹⁵⁵ Razlogov za prodajo ne poznamo, gotovo je le, da posredi ni bila zadolženost, saj deželna deska ne kaže nobenih novih hipotek.¹⁵⁶ Ko se je ostareli vitez poslavljaj od svoje zadnje graščinske posesti, je minilo natanko sto let, odkar je njegov ded in Valvasorjev pravnuk Avguštin baron Diener-sperg leta 1770 postal dobrnski graščak.

Kaže, da sta se samskemu vitezu v petdesetih ali zgodnjih šestdesetih letih na Dobrni za nekaj časa pridružila najstarejša sestra Jožefa (1800, Blagovna – 1870, Gradec) in njen drugi mož Franz Michael baron Carmasini (1809, Praga – 1876, Gradec), sicer živeča v Gradcu. Za tak sklep govori zlasti dejstvo,

da je Jožefa na Dobrni dvakrat izpričana kot krstna botra, prvič leta 1861 in drugič leto pozneje.¹⁵⁷ Poleg tega je Resingena tu prav verjetno obiskovala sestra Terezija (1802, Tabor – 1890, Celje) z neporočenima hčerkama, ki jih je med revolucijo leta 1848 zapustil soprog in oče, odpadniški ogrski general Anton Vetter von Doggenfeld (1803, Mestre pri Benetkah – 1882, Budimpešta). Omenjene sorodnice so tem lažje prihajale k bratu oziroma stricu, ko so v šestdesetih in sedemdesetih letih potrjeno živele v Gradcu. Zadnja leta, ko se je že preselil v Celje, pa jih je ostareli Janez Nepomuk bržkone sprejel pod svojo streho in jim nedvomno omogočil, da so si po njegovi smrti tam kupile hišo. Okoli prijaznega in simpatičnega brata in strica Janeza – Johanna se je torej ponovno pletlo družinsko gnezdo, tudi ko je zadnji vitez Resingen

¹⁵⁵ Kupoprodajna pogodba je bila sklenjena v Celju 30. marca 1870 (StLA, Steiermärkische Landtafel, Urkundensammlung 1870 (1–10000), Nr. 6139; prav tam, LT II, Hauptbuch 1, fol. 193–194; Hauptbuch 8, fol. 429).

¹⁵⁶ Prav tam, Hauptbuch 1, fol. 212; Hauptbuch 16, fol. 1293.

¹⁵⁷ Potem ko je bil Franz baron Carmasini v Gradcu ob ljudskem štetju leta 1857 lastnik hiše, njegovo ime leta 1862 med samostojnimi prebivalci mesta pogrešamo, hiša pa je bila že v drugi lasti. Leta 1867 ga spet najdemo v mestnem naslovniku, a ne med hišnimi posestniki. Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 352. – Morda je bil leta 1862 izpuščen pomotoma ali pa sta z ženo tedaj prebivala pri njenem bratu vitezu Resingenu na Dobrni, na kar prejkone kaže dejstvo, da je Jožefa tam v letih 1861 in 1862 dvakrat izpričana kot krstna botra (NŠAM, Matične knjige, Dobrna, R 1848–1866, fol. 96, 105). O zakoncih Carmasini gl. Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 352–355.

Dva nagrobnika Janeza Nepomuka viteza Resingena (1818–1885) na steni župnijske cerkve v Novi Cerkvi; na prvem je napisan skupaj z očetom, na drugem pa s sestro (foto: B. Golec, julij 2009).

vse bolj izgubljal vidna znamenja svojega »viteštva«, najprej dva družinska dvorca pri Vojniku, Tabor in Socko, in nato še oba pozneje kupljena dobrnska dvorca, Dobrnico in Dobrno. Njegovi neporočeni nečakinji Vetter von Doggenfeldovi, Evgenija (1835, Tabor – 1908, Celje) in Terezija – Rezi (1837, Gradec – po 1908, neznano kje), sta bili zadnji iz Dienerspergovega rodu, ki sta živeli v bližini Dobrne, in sicer zelo skromno v Celju še v začetku 20. stoletja.¹⁵⁸

Njun stric Janez Nepomuk vitez Resingen ni imel v ničemer srečne roke. Česar koli se je lotil, je šlo namreč prej ko slej navzdol in mu spolzelo iz rok. Nazadnje mu je preostala le še politika, kot nova priložnost v njegovih zrelih letih. Pri petdesetih se je v celjskem kmečkem okraju (vanj je spadala tudi občina Dobrna) dal leta 1862 izvoliti za poslanca v prvi izvoljeni štajerski deželni zbor, a je s poslanskega mesta že naslednje leto odstopil.¹⁵⁹ V tem času ali malo prej je zaznamoval javno življenje na Dobrni, kjer so ga izvolili za župana,¹⁶⁰ tako kot že pred njim njegovega

pokojnega bratranca Ferdinanda barona Dienersperga. O Janezu Nepomuku kot županu pravi J. Orožen, da »je sicer imel za prednike teharske Resnike, a je kot plemič in graščak že bil ponemčen«.¹⁶¹ Glede na nacionalno usmerjenost bi ga sicer upravičeno morali imenovati z nemškim imenom *Johann Nepomuk Ritter von Resingen*.

Ni gotovo, kdaj je zapustil Dobrno in se preselil v rodno Celje. V kupoprodajni pogodbi za Dobrno leta 1870 je ob njegovem imenu že navedeno »v Celju« (*in Cilli*) in pogodba je tam tudi nastala,¹⁶² toda kot krstnega botra ga na Dobrni srečujemo še vse do leta 1878.¹⁶³ Umrli je 24. marca 1885 v najetem stanovanju v Graškem predmestju. Ob njegovi smrti je v mestu ob Savinji živela vsaj sestra Terezija Vetter von Doggenfeld, verjetno pa tudi že obe nje-

bil mandat trileten, je bil Resingen najverjetneje na tej funkciji v letih 1861–1864, lahko pa bi jo že prej opravljal kot župan, postavljen od oblasti.

¹⁶¹ Prav tam, str. 116.

¹⁶² StLA, Steiermärkische Landtafel, Urkundensammlung 1870 (1–10000), Nr. 6139.

¹⁶³ Od leta 1861 do 1872 se Resingen v matičnih knjigah kot krstni boter sicer vseskozi naslavlja z »Gutsbesitzer«, nato pa do 1878 brez stanovske oznake (NSAM, Matične knjige, Dobrna, R 1848–1866, fol. 96, 105, 123, 138, 159; R 1867–1888, fol. 11, 48, 65, 78, 102, 112).

¹⁵⁸ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 348–351.

¹⁵⁹ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 57–58.

¹⁶⁰ J. Orožen navaja njegovo županovanje brez letnic, in sicer za Ferdinandom baronom Dienerspergom ter pred Kamilom grofom Aichelburgom, ki naj bi bil župan v letih 1864–1867 (J. Orožen, *Zgodovina Celja II*, str. 115). Glede na to, da so občinske volitve po letu 1850 prvič izvedli leta 1861 in da je

ni neporočeni hčerki.¹⁶⁴ Poleg osmrtnice, ki so jo v celjski *Deutsche Wacht* objavile sestra in nečakinji, so se celjski Nemci spomnili Resingena z nekrologom, v katerem je osvetljenih še nekaj plati njegovega življenja in osebnosti. »Zadnji predstavnik domačega plemstva«, ki je preminil po dolgem trpljenju, naj bi po besedah lokalnega časnika spadal med »najpriljubljenejše in najbolj simpatične osebnosti« (na Celjskem). Čeprav se zadnja leta ni več mogel udeleževati v javnem življenju, je ostajal »eden najzvestejših članov stranke« in je ob vsaki priložnosti izrazil svoje »nemško-napredno prepričanje«. Pisec nekrologa ni pozabil poudariti, kako so ga spoštovali tudi »naši današnji nacionalni nasprotniki« (Slovenci), kar naj bi dokazovala izvolitev za deželnega poslanca v celjskem kmečkem okraju (sicer že davnega) leta 1862. Ob smrti se je izkazal tudi kot velik dobrotnik, saj je za javno dobro, raznim političnim in humanitarnim društvom, zapustil 10.000 goldinarjev, od tega 6.000 zavetišču za zapuščene otroke. Pokopali so ga v »družinski grobnici« v Novi Cerkvi.¹⁶⁵ Zanimivo je dejstvo, da sta nečakinji Vetter von Doggenfeldovi pozneje ovekovečili stričevo ime tudi na materinem nagrobniku, le kakšna dva metra od Resingenevega družinskega nagrobnega spomenika, kjer je njegovo ime že bilo vpisano pod imenom očeta Ignaca Pavla.

Potem ko je zadnji vitez Resingen, dobrnski in dobrniški graščak in nato župan, zapustil Dobrno, tam po približno enem stoletju prvič ni živel oziroma ni imel posesti noben Valvasorjev potomec. Kot rečeno, pa so se tja zelo verjetno vračali, in sicer vsaj tisti, ki so zadnja leta svojega življenja preživljali v Celju.

Prek Celja in družinske tradicije so bili konec 19. stoletja še vedno povezani z Dobrno tudi nekateri **Gadolle, člani tretje veje Dienerspergove rodbine**, tj. tiste veje, ki jo je zasnovala Barbara (1772–1841), najstarejša hči dobrnskega graščaka Avgušтина barona Dienersperga (1742–1814). Barbara se je kot zadnja od Avguštinovih otrok rodila še na starem dobrnskem gradu Schlangenburg, se leta 1795 omožila z Gradčanom dr. Johannom vitezom Gadollo in se preselila na njegov dom, v dvorec Blagovna pri Šentjurju. Blagovna je v času Gadoll dajala vtis učenjakovega bivališča, pri čemer je sin **Franc vitez Gadolla** (1797–1866) zvesto nadaljeval delo očeta Johanna (1757–1832). Franca po končani celjski gimnaziji in pravnem študiju na dunajski terezijanski viteški akademiji eno desetletje srečujemo kot »večnega praktikanta« pri okrožnem uradu v Celju (1821–1832). Uradniške službe se je hitro nasitil in se posvetil svojim konjičkom. Za tovrstno delo je imel blagovnski vitez na razpolago

veliko časa, saj je za povrh zelo dolgo ostal samski in ni imel nobenih skrbi razen vodenja domače blagovnske posesti, ki si jo je po očetovi smrti delil z materjo Barbaro in neporočeno sestro Viljemino. Po smrti matere (1841) in sestriini poroki (1843) se je pri 47-ih končno še sam oženil. Po nevesto je šel vse do cesarskega Dunaja, kjer je stopil pred oltar 29. oktobra 1844. Vendar pa izbranka ni bila »tujka«, kot bi lahko predvidevali glede na kraj poroke, ampak jo je lahko Franc poznal še s počitnic pri sorodnikih na Dobrni. Skoraj trideset let mlajša **Kajetana Elizabeta baronica Adelstein** (1826–1912), kratko Kajetana, rojena v furlanskem Vidmu, je bila hči generalmajorja barona Jožefa (1780–1850), rojenega v dvorcu Dobrnica pri Dobrni, in Klementine, rojene grofice Coronini-Cronberg iz Gorice. Njen oče Jožef baron Adelstein se je lahko štel za Gadollovega priženjenega sorodnika, saj se je Adelsteinova sestra Antonija (1783–1845) leta 1813 omožila z Gadollovim stricem Francem Ksaverjem baronom Dienerspergom (1773–1846), poleg tega pa sta bila ob dunajski poroki nečakov Franca viteza Gadolle in Kajetane baronice Adelstein oba skupna sorodnika še živa. Odločitev o poroki po starosti sicer tako različnih nekrvnih sorodnikov je najverjetneje padla že poleti 1843 v Rogaški Slatini, kjer so se kot po naključju istega dne znašli vsi vpleteni. Ker je baron Adelstein kot častnik cesarske garde živel na Dunaju, se mu je očitno zdelo edino primerno, da bo poroka v prestolnici, kjer je nemara prav on poiskal tudi kupca za Blagovno. Ta poroka je bila torej že druga med potomcema dveh nekoč na smrt sprtih mož, dobrnskega graščaka Avgušтина barona Dienersperga (1742–1814) in njegovega dobrniškega soseda Antona barona Adelsteina (ok. 1736–1784), pri čemer ne prve (1813) ne druge poroke (1844) niso praznovali na Dobrni.

S poroko Franca viteza Gadolle in leto prej njegove sestre Viljemine je rodbina Gadolla po šestdesetih letih vzela slovo od Blagovne. Neposredno po svoji ženitvi je Franc v letih 1844–45 postal lastnik dvorca Turn pri Škalah oziroma gospostev Turn in Šalek. Kupnino za posest v Šaleški dolini je dobil od prodaje Blagovne, ki sta jo s sestro Viljemino nekaj mesecev prej prodala. Na Turnu pri Škalah se je že priletnemu Francu Gadolli in njegovi mladi ženi rodilo šest otrok (1846–1861), ki so vsi tudi odrastli. Misleč, da je s kupljeno posestjo, sicer precej manjšo in manj donosno od blagovnske, zagotovil svoji mladi družini mirno eksistenco, se je petdesetletnik posvetil predvsem raziskovalnemu delu in pisanju. Z domoznanstvom in lokalno zgodovino se je ukvarjal sicer vsaj od srede tridesetih let, toda največji del njegovega obsežnega domoznanskega opusa o celjskem okrožju je nastal na Turnu. Štajerski deželni arhiv v Gradcu hrani 56 Gadollovih rokopisov, nastalih med letoma 1836 in 1864, ki so tja prišli deloma kot zaključena besedila, namenjena Historičnemu društvu za Štajersko, deloma pa šele z Gadollovo zapuščino.

¹⁶⁴ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 58; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 347.

¹⁶⁵ *Deutsche Wacht* X, Nr. 25, 26. 3. 1885, str. 6. – Na str. 9 so objavile osmrtnico sestra Terezija Vetter von Doggenfeld in njeni dve hčerki. – Podatek o pokopu v družinsko grobnico navaja tudi mrliška matica župnije Nova Cerkve (NŠAM, Matične knjige, Nova Cerkve, M 1863–1891, fol. 232).

Franc vitez Gadolla je namreč od vseh Valvasorjevih potomcev najmočnejše razvil nagnjenje do zgodovine, domoznanstva in raziskovanja preteklosti. Tudi sam je zapisal, da je zanimanje za »domovinsko zgodovino« podedoval po Valvasorjih, dasi Janeza Vajkarda ni mogel identificirati kot svojega neposrednega prednika. Sprva se je ukvarjal s preteklostjo svojih gospodov in z genealoškimi orisi sorodstveno povezanih rodbin, nato pa intenzivno z zgodovino Celja in Celjskih grofov ter slednjič s topografijo celotnega celjskega okrožja med Savo in Dravo. Že kot graščak na Turnu pri Šaleku je leta 1854 postal član Historičnega društva za Štajersko in njegov korespondent za območje Savinjske doline z okolico. Kot izrazit empirist, ki je zaupal le izvirnim dokumentom, bi bil lahko zanesljiv vir in kažipot zlasti za lokalno zgodovino od 16. stoletja dalje, ko njegovi rokopisi ne bi obležali v deželnem arhivu. Iz pisma Davorina Trstenjaka (1865) lahko povzamemo, da je imel Gadolla namen neko svoje delo natisniti, najverjetneje topografijo celjskega okrožja, svoj najobsežnejši rokopis sploh, a ga je očitno prehitela smrt. Še nekaj let prej je načrtoval tudi pisanje »popolne zgodovine Celja«, si dopisoval z avtorjem *Celjske kronike* (1854) Ignacem Orožnom in o mestni preteklosti napisal več parcialnih sestavkov. Ko bi v tisku zagledalo luč sveta vsaj eno njegovo delo, bodisi v knjižni obliki bodisi kot prispevek v historio-grafski periodiki, bi se mu veliko težje pripetilo ravno to, česar si je najmanj želel – da bo namreč njegov obsežni opus ostal pozabljen in neuporabljen. Njegovi rokopisi obsegajo skupno kar okoli 3.300 strani, od tega skoraj 500 strani »topografsko-naravoslovnogeografski in montanistični oris celjskega okrožja« v sedmih zvezkih in več kot 200 strani prispevki za cerkveno topografijo 14 dekanij lavantinske škofije. Razen tega, da je bil član deželnega naravoslovnega društva in da je premogel bogat fizikalni kabinet, ni veliko znanega o njegovih naravoslovnih raziskavah. Čeravno njegovi dosežki niso primerljivi z Valvasorjevimi, še zlasti ne po odmevnosti, lahko Franca viteza Gadollo štejemo za polihistorja 19. stoletja, ki bi si v določenem oziru zaslužil kar oznako »pozabljeni mali štajerski Valvasor«. ¹⁶⁶

Gadolla je imel poseben odnos do Dobrne, rojstnega kraja svoje matere, sicer se z njim ne bi toliko ukvarjal. Dobrnski krajevni zgodovini je v zadnjih letih svojega življenja namenil dve razmeroma obsežni rokopisni razpravi (1861 in 1864). ¹⁶⁷ Odprto pa

ostaja vprašanje, kako blizu si je bil s svojimi tamkajšnjimi sorodniki Dienerspergi in Hoyosi. Stric Franc Ksaver baron Dienersperg mu denimo ni pokazal svojega genealoško-biografskega orisa rodbine in spominov, pa tudi o Valvasorju kot skupnem predniku med njima očitno nikoli ni tekla beseda. Pri tem je svojevrsten paradoks, da je stric natanko poznal svojo sorodstveno zvezo s polihistorjem, ne da bi tej posvečal kakšno pozornost, nečak, ki se je nad Valvasorjem navduševal kot nad »kranjskim Livijem«, pa ni mogel ugotoviti, da je bil Janez Vajkard njegov praprapraded. Razlog utegne biti tudi ta, da se je Gadolla intenzivno ukvarjal z zgodovino šele, ko je stričeva družina živela že v Gradcu oziroma ko strica ni bilo več na svetu. Gadolla več kot očitno tudi ni imel dostopa do Dienerspergovega rodbinskega arhiva na Dobrni. Ko bi namreč smel videti »dobrnske skrite zaklade«, bi slejkoprej naletel na rodovnik iz zadnje četrtine 18. stoletja, iz katerega natančno izhaja genealoška povezava med njegovo materjo in kranjskim polihistorjem. Ni pa dvoma, da je Franc vitez Gadolla za stričevega življenja zahajal tako na Dobrno kot na Dobrnico. Tako je leta 1861 po spominu zapisal, da je svojčas na Dobrnici videl viseti portrete članov rodbine Dienersperg. ¹⁶⁸ Tudi po stričevi smrti je moral slediti dogajanju na Dobrni, saj je opisoval zadnje stanje in med drugim tudi vedel, da so Dienerspergi podedovali Hohenwartovo hišo v Krškem (1846). ¹⁶⁹ Pogrešamo pa dokaze, da bi Dienersperge in Hoyose seznanjal s svojimi spoznanji o preteklosti Dobrne in Dienerspergov. ¹⁷⁰

Pomenljivo je spoznanje, da je od vsega Gadol-

¹⁶⁸ Gadolla portretov tam ni mogel videti pred letom 1814, ko je stric Franc Ksaver postal dedič Dobrne po umrlem očetu in bil zakupnik Dobrnice. Bolj verjetno so se znašli na Dobrnici šele po letu 1822, ko je Dienersperg dvorec kupil, ali pa sploh šele potem, ko je dal leta 1832 ali malo zatem obnoviti napise na rodbinskih portretih. Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 65.

¹⁶⁹ O tedanjem stanju na Dobrni in Dobrnici je Gadolla poročal v obeh rokopisnih razpravah o zgodovini Dobrne iz let 1861 in 1864 (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 9–9v, 11; Hss. 800, fol. 36v–37), o Hohenwartovi hiši v rokah Dienerspergov pa je leta 1855 pisal v genealoškem prikazu sorodnih rodbin (prav tam, Hss. 911, fol. 12).

¹⁷⁰ Leta 2012 sem zapisal, da je Gadolla sredi 19. stoletja svojim sorodnikom Dienerspergom v rodovniku rodbine Dienersperg sporočil, da je bila Regina Konstancija pl. Dienersperg »sorodnica ali morda vnukinja znamenitega Valvasorja«. Tak sklep je bil posledica dejstva, da je omenjeni rodovnik ohranjen v Dienerspergovem rodbinskem arhivu (Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 24). Kmalu pa se je pokazalo, da najdemo Gadollove rodovnike različnih plemiških rodbin tudi v drugih rodbinskih arhivih (StLA, A. Gabelkhoven, K 1, H 2, Stammbaum VIII; StLA, A. Adl von Adelstein, K 1, H 1, Stammbaum der ausgest. Familie Freiherrn v. Adelstein; A. Brandner von Brandenau, K 1, H 1, IV. Stammbaum IV). V ustrezne arhivske fonde so jih uvrstili šele pozneje v Štajerskem deželnem arhivu, in sicer v nasprotju z arhivskim načelom provenience. Tako ni potrjeno, temveč komaj verjetno, da bi Gadolla Dienerspergom res posredoval njihov rodovnik.

¹⁶⁶ Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 47–51. – Natančneje o njegovem delu: Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 44–68.

¹⁶⁷ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240 in 800. – Prva razprava iz leta 1861 ima naslov »Geschichte des Schlosses und Bades Neuhaus in Untersteier« in obsega 30 listov, druga z obsegom 64 listov in nastala leta 1864 pa je naslovljena kot »Geschichte der alten Veste Schlangenburger, des Bades Neuhaus und der um selbe gelegenen Schlösser, Kirchen und Pfarrhöfen«. O dataciji prve razprave gl. Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 45.

lovega domoznanskega rokopisnega opusa potrjeno vzbudila zanimanje sodobnikov samo njegova prva razprava o Dobrni. Poverjeniški urad štajerskih deželnih stanov je najpozneje konec maja 1861, malo pred svojo razpustitvijo, prosil Historično društvo, da bi si smel za svoj arhiv narediti prepis Gadollovega zgodovinskega orisa dobrnskega zdravilišča. Deželni stanovi so bili namreč od konca leta 1858 lastnik Dobrne, ki je z njihovim razpustom prešla v last dežele Štajerske oziroma v upravo novoizvoljenega deželnega odbora.¹⁷¹

Ne prav dolgo zatem, ko je zdravilišče Dobrna iz rok grofa Hoyosa prešlo v deželno last, je tudi Franc vitez Gadolla prodal Turn in se z družino leta 1862 preselil v Gradec, kjer je štiri leta pozneje umrl, 20. aprila 1866, star 69 let. Vdova in otroci so po njem podedovali precej zmanjšano in negotovo naloženo premoženje, ki je v glavnem izviralo od kupnine za posest v Šaleški dolini. Le nekaj let so si lahko privoščili lastno hišo, sicer pa so bili najemniki, ki jih je pestilo slabo gospodarjenje skrbnika. Po njegovi krivdi je Gadollovo družinsko premoženje vedno bolj kopenelo. Da družini v Gradcu gmotno ni šlo najbolje, pričajo po svoje tudi poklicne izbire otrok. Vsi trije sinovi so pristali v kadetnici, ki jo je eden kmalu zapustil, dve hčerki sta postali učiteljici, medtem ko je najstarejša vstopila v žensko plemiško ustanovo.¹⁷²

Ta, po imenu Josefine, je sploh zadnja potomka Janeza Vajkarda Valvasorja, ki je preminila na Dobrni in je tam, v danes nezaznamovanem in torej neznanem grobu tudi pokopana. »Cesarsko-kraljeva dama« **Josefine pl. Gadolla** (Edle von Gadolla) (1846–1889) je zapustila ta svet med zdravljenjem v dobrnskem zdravilišču 3. oktobra 1889, stara komaj 43 let, vzrok njene smrti pa je bila sladkorna bolezen.¹⁷³ Okoliščine Josefininega nepričakovanega konca je v svojih spominih opisal njen leto dni mlajši brat Klemens (1847–1919), tedaj konjeniški ritmojster (stotnik) v Galiciji. Med osemtedenskim dopustom, ki ga je v glavnem preživel v domačem Gradcu, je septembra obiskal Josefine na Dobrni, ostal pri njej slaba dva tedna in v tem času s sestro in »svojo prvo prijateljico«, kot jo je imenoval, odhajal na daljše izlete po deželi. Josefine se je počutila bolje, toda dvanajst dni po Klemensovem odhodu je družina v Gradcu 2. oktobra 1889 prejela telegram, da je nevarno zbolela. Mati Kajetana se je takoj odpeljala na Dobrno, kjer pa je hči že naslednje jutro umrla. Na zadnjo pot jo je poleg matere pospremil dekan Karel Gajšek, ki naj bi ga Gadollovi poznali še iz njezinih študentskih let, ko so živeli na Turnu pri Škalah. Drugih sorodnikov zaradi Josefinine nagle smrti in oddaljenosti ni bilo na pogreb.¹⁷⁴ Josefine Gadolla je torej po naključju

Poročna fotografija nadporočnika Kajetana viteza Gadolle, ki se je leta 1894 kot zadnji Valvasorjev potomec poročil na Dobrni, nikoli pa ni tu živel (last: Mirjam Gadolla, Dunaj).

našla zadnji dom v kraju, kjer se je rodila njena babica Barbara baronica Dienersperg (1772–1841). Njena življenjska pot se je iztekla v zdravilišču, ki je bilo svojčas last njenega pradede Avgušтина (1742–1814) in nato do leta 1858 drugih sorodnikov.

Drugačen motiv je pet let po Josefinini smrti privedel na Dobrno njenega najmlajšega brata **Kajetana viteza Gadollo** (1855–1899), poklicnega častnika avstro-ogrske armade. Med službovanjem pri 87. pehotnem polku v Celju je spoznal veliko mlajšo soprogo Theresio von Bako (1874–1966), hčerko huzarskega ritmojstra (stotnika). Mlada nevesta, ki ga je preživela kar za 67 let, se je rodila na Dunaju in je v Celju živela z ovdovelo materjo. Mladoporočenca sta si Dobrno izbrala za kraj poroke bodisi zaradi prijetnega ambienta bodisi tudi zato ali sploh samo zategadelj, ker se je Kajetan zavedal, da je od tod izvirala njegova babica Barbara pl. Gadolla, rojena baronica Dienersperg (1772–1841). Poroki med 39-letnim častnikom Kajetanom in 19-letnico Theresio je bila dobrnska župnijska cerkev priča 4. julija 1894.¹⁷⁵ Kmalu zatem so Kajetana viteza Gadollo predstavili nazaj h graškemu 91. pehotnemu polku, pri katerem je leta 1897, star 42 let, dobil svoj zadnji, majorski čin. Po rojstvih dveh otrok, rojenih na Ogrskem in

¹⁷¹ Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 55.

¹⁷² Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 60–63.

¹⁷³ NŠAM, Matične knjige, Dobrna, M 1863–1892, fol. 171.

¹⁷⁴ MRV Gotha, Inv. Nr. 29767, Tagebuch des k. u. k. Rittmeisters Clemens Ritter von Gadolla, Mein Leben, s. p. (1889). –

Klemens imenuje dekana Gajška samo s priimkom. Leta 1824 v Vojniku rojeni duhovnik, posvečen leta 1848, je v Škalah, kamor je spadal Gadollov Turn, kaplanoval v letih 1851–1854. Župnijo Dobrna je prevzel leta 1869. I. Orožen, *Das Dekanat Neukirchen*, str. 332.

¹⁷⁵ NŠAM, Matične knjige, Dobrna, P 1856–1900, fol. 135.

Valvasorjeva potomca polkovnik Egon Ehrlich (na sredini) in dr. Franz Alfons Mahnert (desno) z avtorjem 30. marca 2010 na odprtju Mestnega muzeja Krško (foto: Mitja Mladkovič). Egon Ehrlich je potomec dveh grajskih rodbin z območja Dobrne – prapravnuk sprtih sosedov Avguština barona Dienersperga in Antona Karla barona Adelsteina.

v Pragi, ga je sredi leta 1898 zadela kap, po kateri je moral naslednje leto v pokoj. Preselil se je v Arvež (Arnfels) pri Lipnici na Štajerskem in tam še istega leta preminil.¹⁷⁶ Njegova poroka na Dobrni leta 1894 ni bila le zadnja poroka katerega Valvasorjevih potomcev v tem kraju, temveč za dolgo sploh zadnja izpričana prisotnost polihistorjevega potomstva v okolju, kjer je pred tem prebivalo eno stoletje.

V 20. stoletju je pot zanesla v te kraje le redko katerega od potomcev baronov Dienersperg. Bržkone sta se v začetku stoletja tu še mudili ostareli sestri Vetter von Doggenfeld, revni nečakinji viteza Resingena, ki sta živeli v Celju. Precej verjetno je Dobrno obiskal tudi vnuk Franca viteza Gadolle, v Gradcu rojeni Josef Gadolla (1897–1945), znan po svoji navezanosti na Spodnjo Štajersko, kamor je pogosto zahajal na obiske. Ta človekoljubni, protinacistično usmerjeni avstrijski častnik, nazadnje podpolkovnik nemške vojske, je tik pred koncem druge svetovne

vojne postal žrtev nacističnega naglega vojaškega sodišča, potem ko je hotel nemško mesto Gotha kot njegov poveljnik izročiti Američanom v izogib nadaljnjim civilnim žrtvam. Josef Gadolla je danes gotovo najbolj prepoznaven potomec Janeza Vajkarda Valvasorja, od leta 2012 uradno mučenec Katoliške cerkve. Po njem se v Gothi in rodnem Gradcu imenujeta ulici, v obeh mestih pa ima spominsko obeležje. Ker je bil poročen z Ljubljankinjo in je v družini spodbujal znanje slovenščine, je znala slovensko tudi njegova hči Ingeborg – Inge (1926–1999), ki je zadnjega pol stoletja živela v Avstraliji. Bila je zadnja potomka kranjskega polihistorja, s katero bi se Valvasor lahko pogovarjal v svoji materinščini.¹⁷⁷ Morda je tudi Inge kot otrok kdaj skupaj z očetom videla Dobrno.

Valvasorjevi potomci so se po koncu 19. stoletja potrjeno mudili na Dobrni šele v 21. stoletju, in sicer predstavniki obeh ženskih rodbinskih vej, Gadollove in Resingenove. Dan pred oziroma po odprtju Mestnega muzeja Krško, kjer sta 30. marca 2010 nastopila kot slavnostna govornika, sta rodni kraj svojih prednikov obiskala upokojeni polkovnik Egon Ehrlich (1931) z Dunaja v spremstvu soproge in psihiater dr. Franz Alfons Mahnert (1958) iz okolice Gradca z ženo in tremi otroki. Polkovnik Ehrlich, ki je med drugim veliko storil za ohranjanje spomina na Josefa Gadollo,¹⁷⁸ je pravnuk domoznanc Franca viteza Gadolle in Valvasorjev 6-krat pravnuk, dr. Mahnert pa polihistorjev 9-krat pravnuk. Nasprotno ne bo Dobrna nikoli več videla nikogar iz tretje Dienerspergove rodbinske veje, edine moške veje te rodbine, saj je leta 1936 izumrla.

Strel, ki si ga Franc Ksaver baron Dienersperg v začetku 19. stoletja ni pogнал v glavo – razlog je bila samo ljubezen do bodoče žene –, je torej omogočil življenje še trem generacijam. Spomini tega »celjskega Wertherja« pa so postali dragocen vir o tem, kaj se je pred dvesto leti in več dogajalo za masivnimi zidovi dobrnskih gradov oziroma dvorcev. Če Dienerspergovi spominski zapisi, ki jih je nadaljeval sin Anton Aleks, ne bi govorili o potomcih Janeza Vajkarda Valvasorja, bi najverjetneje še dolgo ležali neprebrani v Zgodovinskem arhivu na Ptuj. Tako lahko sklenemo, da vemo danes o gospodarjih Dobrne in Dobrnice veliko več prav po Valvasorjevi zaslugi, ne da bi imel kranjski polihistor pri tem kaj več kot pasivno vlogo.

¹⁷⁷ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 94, isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 66. – O Gadolovi razglasitvi za mučenca (2012) in odkritju spominskega obeležja v Gradcu (2013) še ni drugih pričevanj razen časopisnih.

¹⁷⁸ Polkovnik Egon Ehrlich je avtor treh krajsih in soavtor ene monografije o Josefu Gadolli, izdanih med letoma 1999 in 2013.

¹⁷⁶ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 62.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije:

AS 1075, Zbirka rodovnikov: šk. 2.

DAG – Diözesanarchiv Graz-Seckau:

Matriken-Zweitschriften: Graz–Hl. Blut, Sterbefälle 1845, Sterbefälle 1846.

MRV Gotha – Museum für Regionalgeschichte und Volkskunde Gotha:

Inv. Nr. 29767.

Narodna galerija, Ljubljana:

NG S 888, 962, 965.

NŠAM – Nadškofjski arhiv Maribor:

Matične knjige:

Celje–sv. Danijel: R 1773–1784, R 1784–1794, R 1801–1817, R 1817–1840, P 1826–1845, M 1784–1807, M 1808–1834.

Dobrna: R 1783–1830, R 1830–1848, R 1848–1866, R 1867–1888, P 1831–1856, P 1856–1900, M 1771–1830, M 1863–1892.

Nova Cerkev: M 1863–1891.

Ponikva: R 1782–1802, R 1802–1838.

Šoštanj: R 1719–1742.

Zapisniki duš:

0016 Celje–sv. Danijel: K01 (1830–1839).

0030 Dobrna: K01 (1831–1840), K03 (1848–1857).

0117 Nova Cerkev: K26 (1843–1853),

ÖStA – Österreichisches Staatsarchiv

AVAFHKA – Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien: Adelsakte: Hofadelsakt von Dienersperg Freiherrnstand 1766, Hofadelsakt von Resing von Resingen 1800.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz:

A. Adl von Adelstein: K 1.

A. Brandner von Brandenau: K 1.

A. Dienersperg: K 1–2.

A. Gabelkhoven: K 1.

Handschriften: Gruppe 2, Hss. 240, 655, 800, 911, 917.

Landrecht: K 5–6, 70–71, 126,

Landtafel: LT I, Bd. 68–69, Einlagenbuch 3,

Einlagenbuch 5, 5. Umschreibungsquatern, 6.

Umschreibungsquatern; LT II: Hauptbuch 1,

Hauptbuch 2, Hauptbuch 10, Hauptbuch 11,

Hauptbuch 29, Hauptbuch 32, Urkundenbuch

Tom 14, Urkundenbuch Tom 69, Urkundenbuch

Tom 199, Urkundensammlung 1851 (2347–2612), Urkundensammlung 1857 (7154–Ende),

Urkundensammlung 1859 (16362–21247), Urkundensammlung 1864 (8033–16012), Urkundensammlung 1866 (11549–23678), Urkundensammlung 1870 (1–10000).

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana:

LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka: šk. VIII.

ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuj:

ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva: šk. 52.

ZAP 70, Zbirka rokopisov: R-45.

LITERATURA

Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz 1711–1765, Band 4*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 2002.Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 1. Band. A–E*. Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1967.Golec, Boris: »Der Hudič ist hier zu Hause« – med uboštvo, glasbo, portreti neznanih prednikov, shizofrenijo in evtanazijo. Usode zadnjih Valvasorjevih potomcev na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja in njihova kulturno-umetnostna zapuščina. *Zgodovina za vse* XVII (2010), št. 1, str. 51–100.Golec, Boris: Neprava Valvasorjeva hiša v Krškem sredi 19. stoletja v rokah njegovega daljnega sorodnika in neposrednih potomcev – vzrok za »usodno« pomoto? Pozabljeni ljubiteljski muzealec Anton pl. Hohenwart (1768–1846). *Zgodovina za vse* XVIII (2011), št. 2, str. 80–91.Golec, Boris: Pozabljeni »mali štajerski Valvasor« – polihistorjev potomec Franc vitez Gadolla (1797–1866). *Kronika* 60 (2012), št. 1, str. 23–78.Golec, Boris: Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njenega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienersperg s Celjskega. *Zgodovina za vse* XVIII (2011), št. 1, str. 15–67.Golec, Boris: *Valvasorjeva hiša v Krškem – napačna in prava*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Kulturni dom Krško, enota Mestni muzej Krško, 2013.Golec, Boris: Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni – 1. del. *Zgodovinski časopis* 62 (2008), št. 3–4, str. 351–383; 2. del. *Zgodovinski časopis* 65 (2011), št. 3–4, str. 292–373; 3. del. *Zgodovinski časopis* 66 (2012), št. 1–2, str. 46–114.Golec, Boris: Zrušitev starega dobrnskega gradu Schlungenburg (Kačji grad) med legendo in zgodovino. *Kronika* 62 (2014), št. 3, v tej *Kroniki*.

Grobelnik, Ivan: Nastanek in razvoj zdravilišča Do-

- brna. *Celjski zbornik* 1959. Celje: Svet za prosveto in kulturo okraja, 1959, str. 107–118.
- Hacquet, Balthasar: *Oryctographia Carniolica, oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Laender. Dritter Theil*. Leipzig: J. G. I. Breitkopf, 1784.
- Hammer-Luza, Elke: »Es ist zum Sterben langweilig, wie in einem Kloster. Bad Neuhaus/Dobrna und sein Kurgast Anna Plochl 1825/1826. *Blätter für Heimatkunde* (Graz) 87 (2013), Heft 1/2, str. 6–21.
- Horvat, Jasna – Kos, Mateja: *Zbirka slik Narodnega muzeja Slovenije*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011.
- Kuret, Niko: *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Prvi del. 2. snopič* (Gradivo za narodopisje Slovencev 3). Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede, 1987.
- Orožen, Ignaz: *Das Dekanat Neukirchen mit den Pfarren St. Leonhard in Neukirchen, St. Bartholomä in Hobeneck, Maria Himmelfahrt in Doberna, St. Peter und Paul in Weitenstein, St. Martin in Rosenthale, St. Joseph in Sternstein, St. Judok am Kozjak und U. L. Frau in Kirchstätten* (Das Bisthum und die Diözese Lavant, Theil 8). Marburg: Selbstverlag, 1893.
- Orožen, Janko: Donesek k zgodovini Dobrne. *Celjski zbornik* 1960. Celje: Svet za kulturo okraja Celje, 1960, str. 280–291.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. I. del. Od začetka do leta 1848*. Celje: Kulturna skupnost, 1971.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. II. del (1849–1941)*. Celje: Kulturna skupnost, 1974.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München: Verlag R. Oldenbourg, 1962.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*. Graz: Lydia Schiviz von Schivizhoffen geb. Haas von Bingen, 1909.
- Schlossar, Anton: *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen von seinem Aufenthalte im Kurorte Rohitsch=Sauerbrunn und über seine Reisen in Untersteiermark aus den Jahren 1810, 1811 und 1812*. Graz: Leykam, 1912.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Dritter Theil*. Gratz: Verlag Kienreich, 1822.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stopar, Ivan: *Dobrna* (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 98). Maribor: Obzorja, 1980.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga. Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Založba Park Znanstveni tisk, 1992.

Tangl, Karlmann: Beiträge zur Geschichte der Herrschaft und des Badeortes Neuhaus. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* III (1852), str. 160–222.

Witting, Joh.[ann] Bapt.[ist]: *Steiermärkischer Adel*. Nürnberg 1919–1921. Ponatis v: *Die Wappen des Adels in Salzburg, Steiermark und Tirol* (1. Siebmacher's großes Wappenbuch, Band 28). Neustadt an der Aisch: Bauer & Raspe, 1979.

ČASOPISNI VIR

Deutsche Wacht (Celje) X (1885), Nr. 25, 26. 3. 1885.

PORTRETI

Narodna galerija, Ljubljana:
NG S 888, 962, 965.

Narodni muzej Slovenije:
inv. št. 17798, 17799.

S U M M A R Y

Dobrna – for a century the home of the descendants of Janez Vajkard Valvasor

It has only recently been discovered that between 1770 and the 1830s Dobrna was the home of most descendants of the famous Carniolan polymath Johann Weikhard Valvasor (1641–1693). The last one held an estate here until 1870 and the others retained their ties with the area even later on. They owned the old medieval Schlangenburg Castle, which suddenly started to crumble precisely at the beginning of this period (1773), and abandoned it, the Neuhaus (Dobrna) mansion, constructed as a substitute for the old castle, the thermal spa, which was brought to new glory after a long period of lethargy, and later also the nearby Dobrnica (Gutenegg) mansion, whose previous owners, Barons Adelstein, shared a double kin relationship with Valvasor's descendants. In the said four locations at Dobrna and its surroundings, the destinies of Barons Dienersperg were entwined with the destinies of the female lines of their family – Counts Hoyos, Knights Resingen and Knights Gadolla – some so closely that a skilled writer might weave them into a family novel.

The »century« of Valvasor's descendants at Dobrna began in 1770, when Augustin Baron von Dienersperg (1742–1814), Valvasor's great-grandson, from whom derive all modern descendants of the polymath, married into the estate. Just before his marriage with the local daughter Maria Josefa von

Brandenau (1743–1818), Augustin came into possession of the seignior with the adjacent thermal spa, which he bought at a public auction in the preceding year through the wife of his uncle. Before the auction, he found himself in a wrangle over the estate with the contriving owner of the neighbouring manor, Anton Baron von Adelstein from Dobrnica. However, it was not until years later, when his son Franz Xaver (1773–1846) wanted to marry Adelstein's daughter Antonia (1782–1845), that Augustin's grievance against Adelstein and his family burst out in all its fury. The discovery of Baron Franz Xaver's personal memoirs from 1835 has provided us with more detail on the relationships and intergenerational tensions in the Dienersperg family than on any other family of Valvasor's descendants, even in the most recent times. The dispute with his father Augustin, the »family absolutist«, nearly drove the young »Werther of Celje«, Franz Xaver to suicide, but after thirteen years, the family affair ultimately concluded with a happy ending – the marriage (1813). What is more, Augustin's grandson, Franz Ritter von Gadolla married Adelstein's granddaughter Kajetana (1844).

Augustin Baron von Dienersperg diligently worked his way from humble beginnings to the possession of no less than four mansions, while showing no interest in the Dobrna spa, which remained utterly neglected until the end of his administration. Major investment in its restoration and revival was made after 1815, by his son Franz Xaver, who then also made no less than two attempts to sell it. In the meantime, Franz Xaver bought the neighbouring Dobrnica estate from his wife's family, Barons Adelstein, but moved to Graz/Gradec with the entire family in 1835. Just before his death (1849), Franz Xaver sold the Dobrna spa to his son-in-law

Johann Count von Hoyos, while his oldest son Ferdinand (1817–1853) took over the administration of the Dobrna and Dobrnica seigniories. Following the land redemption, Ferdinand sold the inherited estate (1851) and died soon afterwards in Graz, while the spa was ultimately sold at an auction (1858) after twelve years of Count Hoyos's megalomaniac projects and enormous debt.

Nevertheless, there were still two occasions on which the Dobrna and Dobrnica mansions and their demesnes returned into the possession of Valvasor's descendants. Augustin's grandson, Johann Nepomuk Ritter von Resingen (1812–1885) from the female line of the Dienerspergs, bought them as early as 1855, but gradually sold them off until 1870. During this time, the Dobrnica mansion shortly fell into the hands (1859–1866) of Kajetana, Countess von Hoyos, née Dienersperg, the daughter of Franz Xaver and granddaughter of Augustin. And finally, a part in the family history was also played by the other female line of the Dienerspergs, Knights Gadolla. Augustin's grandson, Franz Ritter von Gadolla (1797–1866) not only married Adelstein's granddaughter but as an authority on local history also studied the past of the family of his mother, Baroness Barbara Dienersperg and the family estate. It is to Gadolla that we owe much of our current knowledge of the Dobrna local history. Apart from that, two important events happened at Dobrna: one to his oldest daughter and the other to his youngest son. His daughter Josefine, who lived in Graz, died suddenly at the Dobrna spa in 1889 and his son Kajetan, then an officer serving in Celje, tied the knot at the then parish church in 1894. Thenceforth, Valvasor's descendants maintained their ties with Dobrna through occasional visits, which became increasingly fewer from the early 20th century onwards.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.83(497.4Dobrna)(091)

Prejeto: 11. 8. 2014

Boris Golec

izr. prof. dr., znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Zrušitev starega dobrnskega gradu Schlangenburg (Kačji grad) med legendo in zgodovino

IZVLEČEK

V literaturi se od leta 1852 ponavlja zgodba o nenadni zrušitvi starega srednjeveškega gradu Schlangenburg (Kačji grad) in o begu njegovih stanovalcev iz podirajoče se stavbe, kar naj bi se zgodilo leta 1772. Vse dosedanje vedenje o tem je temeljilo le na zapisu ustnega izročila. Najbolj verodostojno poročilo o dogodku je zapustil Franc vitez Gadolla (1861 in 1864), a je do nedavnega (2012) ostalo neznano. Edini sodobni zapis o zrušitvi je novo odkritje in postavlja nesrečo v leto 1773. Njegov avtor je Gadollov ded Avgustin baron Dienersperg, tedanji novi lastnik Schlangenburga in pravnuk znamenitega kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja.

KLJUČNE BESEDE

Dobrna, Schlangenburg, Dienersperg, Gadolla, Valvasor

ABSTRACT

THE COLLAPSE OF THE OLD DOBRNA (SCHLANGENBURG) CASTLE BETWEEN LEGEND AND HISTORY

Since 1852 a story has been reappearing in literature about a sudden collapse of the old medieval Schlangenburg (or the Snake) Castle at Dobrna and the flight of the residents from the crumbling building, which was believed to have taken place in 1772. Whatever has been known so far of the said event was based on one single written record of the oral tradition. The most authentic report of what took place that night, however, was left by Franz Ritter von Gadolla (1861 and 1864), which remained unknown until very recently (2012). The only modern record on the collapsing castle is a new discovery that places the misfortunate event in 1773. The author of the said report was Gadolla's grandfather Augustin Baron von Dienersperg, the then new owner of the Schlangenburg Castle and the lawyer of the famous Carniolan polymath Johann Weikhard Valvasor.

KEY WORDS

Dobrna, Schlangenburg, Dienersperg, Gadolla, Valvasor

Maketa gradu Schlangenburg (izdelal dr. Igor Sapač).

Zgodba o nočnem begu stanovalcev iz podira-jočega se starega dobrnskega gradu Schlangen- burg (Kačji grad) je po vsebini in obliki vredna tovrstnih pripovedi kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja v njegovi stoletje starejši *Slavi vojvodine Kranjske* (1689). Ko bi se zgodila leta 1673 in ne šele 1773, prizorišče pa bi bil eden od gradov na Kranjskem, bi ji Valvasor bržčas namenil vsaj pol strani, če ne kar celo. Zdi se, kot da se nesreča ni zgodila po naključju prav njegovemu pravnuku Avguštinu baronu Dienerspergu (* 1742, Ponikva pri Dramljah, † 1814, Zgornji Lanovž pri Celju), ki je maloprej, leta 1770, kupil dotrajani Schlangenburg z dobrnskim gospostvom in se oženil z domačo hčerko Marijo Jožefo pl. Brandenau Mühlhoffen (* 1743, Dobrna, † 1818, Celje).¹ Še več, védenje o nesreči in dogajanju ob njej poznamo v glavnem iz spominskih zapisov njegovega sina Franca Ksaverja barona Dienersperga (* 1773, Dobrna, † 1846, Gradec) in vnuka Franca viteza Gadolle (* 1797, Blagovna pri Šentjurju, † 1866, Gradec). Avguštinov dopis iz leta 1773, v katerem samo mimogrede omenja zrušitev gradu, pa omogoča natančno datacijo dogodka in je sploh edino znano sodobno pričevanje o dogodku. Tako so tri generacije Valvasorjevih potomcev – pravnuk, prapravnuk in prapravnuk – neodvisno drug od drugega omogočile rekonstrukcijo nenadnega konca Schlangenburga, ki bi kmalu pokopal pod seboj Avgušтина barona Dienersperga in njegovo mlado družino. K dramatičnosti zgodbe bi Valvasor danes

zagotovo prispeval podatek, da je Avguštin njegov edini potomec, po katerem se rod kranjskega polihistorja nadaljuje do naših dni.²

V literaturi najdemo prvo poročilo o nesreči šele leta 1852, ko je zgodovinar Karlmann Tangl v graškem časopisu *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* objavil prispevke za zgodovino dobrnskega gospostva in zdravilišča.³ Oprl se je na ustno izročilo in na rokopisne spomine Franca Ksaverja barona Dienersperga (1835), znova odkrite pred nekaj leti.⁴ Kolikor je mogoče ugotoviti, so vsi poznejši avtorji samo povzemali in tudi nekoliko po svoje interpretirali Tanglovo razpravo. Pred njim pa nesreča na Schlangenburgu, kot kaže, ni vzbudila pozornosti zgodovinopisja ali domoznanstva. Ne omenja je Schmutz v svojem *Historično-topografskem leksikonu za Štajersko* (1822),⁵ tako kot se ni zdelo omembe vredna niti dobrnskima župniku in upravitelju gospostva Dobrna, ko sta leta 1843 odgovarjala na vprašanja za Göthovo topografijo Štajerske.⁶ Ker smo zaradi odkritij zadnjih nekaj let bogatejši za nove, verodostojnejše podatke o nesreči, jih bomo soočili z dosedanjim védenjem in skušali prikazati, kako so stvari v resnici potekale.

Ne bo odveč, če se pred opisom nesreče ustavimo

¹ Temu Valvasorjevemu potomcu in njegovemu rodu na Dobrni je v isti številki *Kronike* posvečen obsežnejši prispevek (Golec, Dobrna – eno stoletje).

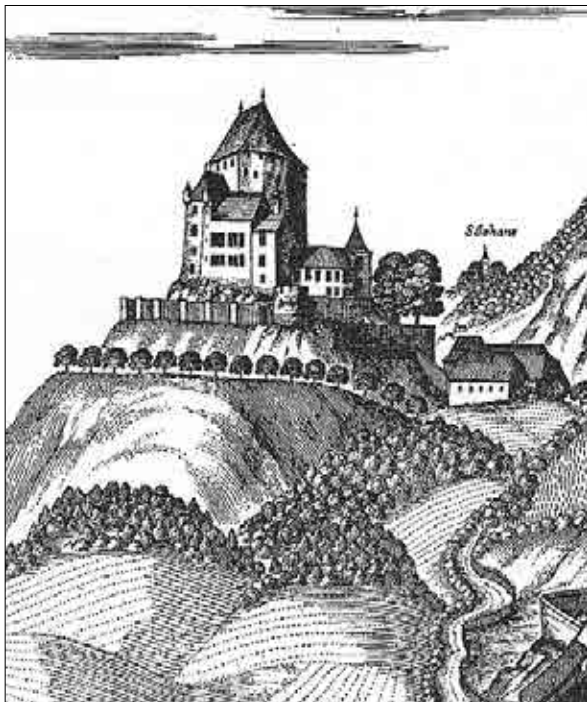
² O celotnem potomstvu Avgušтина barona Dienersperga do današnjih dni gl. Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 304–373; (3. del), str. 47–82.

³ Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 202–204.

⁴ Spomini Franca Ksaverja barona Dienersperga so bili obdelani in objavljeni v slovenskem prevodu leta 2011 (Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«).

⁵ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexikon*, str. 23.

⁶ Kuret, *Slovensko Štajersko*, str. 164–168.

Stari grad Schlangenburg – izsek iz upodobitve Dobrne v Vischerjevi Topografiji iz leta 1681 (Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, sl. 105).

pri samem gradu. Prvič se izrecno omenja leta 1275 kot *Domus noua apud s. Mariam*. Po I. Stoparju je nastal šele malo pred prvo omembo in vsekakor velja, da zidovja v njegovem jedru ne moremo datirati še v obdobje romanike. V osrednjem delu razvaline so ohranjeni nekateri gotski arhitekturni členi, sicer pa še danes dovolj impozantne razvaline niso preučene.⁷ Vseskozi se je grad nemško imenoval Neuhaus in šele pozno tudi Schlangenburg. Nastanek tega alternativnega imena, ki naj bi v 17. stoletju nastalo iz priimka njegovih prednikov, je domači sin Franc Ksaver baron Dienersperg leta 1835 razložil takole: »Ker Gačnik (Gatschnig) v nemščini (nach der deutschen Mundart) pomeni Schlangenberger [Schlange = nemško kača], je takratni lastnik Janez Matija Gačnik, zato ker ima družina v grbu tudi dve kači, dosegel, da so mu z najvišjega mesta dovolili uporabljati priimek pl. (von) Schlangenberg in trdnjavo Dobrna (Neuhaus) imenovati Schlangenburg.«⁸ Po I. Orožnu se je zadnje zgodilo ob Gačnikovi povzdignitvi v plemiški stan s predikatom »von und zu Schlangenberg auf Schlangenburg« (1666). Odtlej se je grad Dobrna (Neuhaus) imenoval Schlangenburg, v 18. stoletju, zlasti pod Brandenau, pa se običajno spet pojavlja z imenom Neuhaus.⁹ Iz Schlangenburga, ki torej s

kačami ni imel nobene zveze, se je rodila slovenska skovanka Kačji grad.¹⁰

Pod pl. Brandenau, nasledniki Gačnikov-Schlangenbergov, je Schlangenburg vidno propadal. Njegovo izjemno slabo stanje omenjajo vsa ključna poročila iz druge polovice šestdesetih let 18. stoletja, ki zadevajo upravljanje gospostva po smrti zakoncev Janeza Gašperja in Maksimilijane Karoline (Charlotte) pl. Brandenau leta 1765 oziroma 1766.¹¹ Ko sta jeseni 1768 dva komisarja ocenila prihodke in izdatke dobrnskega gospostva, sta grajsko stavbo, pristave in hleve preprosto izpustila, in sicer z utemeljitvijo, da vse razpada (*alles in ganzlichen Abbau sich befindet*).¹² Malo zatem pa je varuh Brandenauovih mladoletnih sirot Donat Alojz baron Dienersperg, gospodar bližnjih dvorcev Tabor in Socka pri Vojniku, v poročilu štajerski deželni pravdi zapisal, da grozi strehi in nekaterim stavbam skorajšnja zrušitev (*die nächste Zusammenstürzung bedrohen*). Grad je bil po njegovem poročilu v tako ubornem stanju, da je skoraj v vse sobe deževalo.¹³

Le nekaj let preden se je podrl, je nastal dragocen vir, ki navaja grajske prostore, čeravno ne vseh. V zapuščinskem inventarju leta 1765 umrlega Janeza Gašperja pl. Brandenaua so večino predmetov popisali po posameznih sobah (*in Zimmern*). Tako vemo, da so bili v gradu – poleg žitne kašče, kleti in drugih nenavedenih prostorov – vsaj še naslednje sobe: velika vogalna soba (*in grossen Ekh Zimmer*) in ob njej kamra (*in der neben Cammer*), »učiteljeva« soba (*in Hoffmaisters Zimmer*), jedilnica (*in Taffel Zimmer*), soba za gospodične (*in Freytlein Zimmer*), gospodaričina soba (*in der Gnädigen Frauen Zimmer*), poselska soba (*in Menschen Zimmer*), soba za lakaje (*in Laquei Zimmer*) in ob njej kamra (*in der neben Camer*) ter kapela (*in Capellen Zimmer*), prav tako s kamro (*in der neben Cammer*).¹⁴ V tem oziru je veliko manj zgovoren zapuščinski inventar slabo leto pozneje umrle vdove Maksimilijane Karoline iz leta 1766. Omenja namreč le dve sobi: pokojnično spalnico (*in dem Frau Erbläßerin seel: ihren Schlafzimmer*) in njen kabinet (*in Ihrem Cabineth zümer*).¹⁵

Ne preseneča, da o sami zrušitvi gradu do nedavnega nismo imeli niti enega sodobnega pričevanja, saj takšne zadeve zlahka zaobidejo zapise upravne in sodne narave.¹⁶ Edini sočasni zapis, ki ga poznamo,

¹⁰ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 32.

¹¹ Npr. StLA, Landrecht, K 70, Brandenau (1), 24. 10. 1768 (Anschlag), 27. 2. 1769, 10. 4. 1769, 17. 5. 1769. – Po danes izgubljeni dobrnski mrliški matici je bil 63-letni Janez Gašper pokopan 26. marca 1765, 52-letna Marija Maksimilijana (sic!) pa 10. februarja 1766 (I. Orožen, *Das Dekanat Neukirchen*, str. 339).

¹² StLA, Landrecht, K 70, Brandenau (1), 24. 10. 1768 (Anschlag).

¹³ Prav tam, 27. 2. 1769.

¹⁴ Prav tam, 23. 5. 1765.

¹⁵ Prav tam, 7. 4. 1766.

¹⁶ Ničesar o tem nisem našel ne v obsežnem gradivu o Dienerspergih v fondu štajerske deželne pravde ne v njihovem rod-

⁷ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 32–33.

⁸ ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 46–47. Prim. Tangl, *Beiträge zur Geschichte*, str. 189.

⁹ I. Orožen, *Das Dekanat Neukirchen*, str. 343.

Razvaline gradu Schlangenburg na razglednici iz leta 1910 (hrani Igor Sapač).

je nastal iz povsem drugega razloga. Novi lastnik Avguštin baron Dienersperg, sicer Brandenauov zet, je v dopisu štajerski deželni pravdi, datiranjem 15. julija 1773 brez kraja, navedel zrušitev gradu kot razlog, zakaj ne more prevzeti komajda zaupane vloge varuha Brandenauovih mladoletnih otrok: »Zdaj nimam niti stanovanja, kajti pred nekaj tedni (vor einigen wochen) se je stari grad Dobrna resnično sesul (wirklich eingefallen) in stoji porušen vsakomur na obeh (vor jederman augen hier gestürzt stehet), moja prva misel pa je, da si uredim stanovanje.«¹⁷ Kot vse kaže, je nedavna najdba Dienerspergovega dopisa odpravila dilemo, katerega leta se je nesreča zgodila. V literaturi najdemo letnico 1772,¹⁸ torej eno leto prej, vendar zanjo nismo imeli prave potrditve. Ponavljala se je od izida Tanglove razprave o Dobrni (1852), v kateri je ta graški zgodovinar sklepal, da se je zrušitev zgodila poleti omenjenega leta.¹⁹

Vse vedenje o dogodku je temeljilo zgolj na veliko mlajših ustnih pričevanjih. Med temi je najbolj izčrpno in tudi najbolj verodostojno tisto, ki ga je Avguštinov vnuk, domoznanec Franc vitez Gadolla, vključil v svoj neobjavljeni rokopis o zgodovini gradu in zdravilišča Dobrna iz leta 1861. Tedaj je od dogodka minilo že skoraj 90 let, tako da ta opis dogodka kronološko ni prvi, odkrit in objavljen pa je bil kot zadnji (2012).²⁰

»Pripoveduje se, da naj bi se grad Schlangenburg leta 1772 podrl. To pa gre razumeti takole. Ko je Ksaver Avguštin baron Dienersperg leta 1770 kupil dobrnsko gospostvo, je bil stari grad, katerega prejšnji lastniki Brandenau in Schlangenbergi so v njegovo vzdrževanje vlagali zelo malo, že v povsem rušljivem stanju, zato je dal novi lastnik zgraditi zasilno stavbo tam, kjer stoji danes novi grad [dvorec Dobrna]. 25. februarja 1770 se je poročil z Jožefo pl. Brandenau Mühlhoffen, hčerko Janeza viteza Brandenaua, ki je umrl leta 1765, in moja mati [njuna hči] Babette [Barbara, poročena pl. Gadolla] se je leta 1772 rodila še na Schlangenburg. Tisto leto ali v enem naslednjih let naj bi na velikonočno nedeljo, ko je bil baron Dienersperg s svojo ženo ravno pri zajtrku, padel s stropa velik kamen, k sreči na drugi konec mize, nakar so v velikem strahu pobegnili iz gradu. Najstarejši sin Avguština barona Dienersperga [Franc Ksaver Kajetan, rojen 7. avgusta 1773] se ni več rodil v gradu. Gradnja novega gradu se je začela leta 1775, material zanj pa so vzeli s starega gradu, ki se je zato tudi tako hitro porušil in sesul, kajti brž ko grad izgubi streho, stopa z velikanskimi koraki naproti propadu. Neka stara kmetica z območja Dobrne, ki je pred nekaj leti umrla v visoki starosti kakšnih 90 let, je pripovedovala, da je bila zraven, ko so položili temeljni kamen za novi grad.«²¹

Gadolla, rojen četrto stoletja pozneje na Blagovni pri Šentjurju (1797), torej ni natanko vedel, katerega leta je grad Schlangenburg doletela nesreča. Najprej je sicer navedel letnico 1772, a je v nadaljevanju zapisal, da je padli kamen naznanil konec gradu tega leta ali v enem naslednjih let (!). Iz pripovedovanja starejših si je dobro zapomnil praznični dan in podatek, da se je na Schlangenburgu še rodila njegova

binskem arhivu (StLA, Landrecht, K 124–127; A. Dienersperg, K 1–2). Vedno je sicer mogoče, da kakšna podrobnost uide očesu.

¹⁷ StLA, Landrecht, K 71, Brandenau (2), 15. 7. 1773.

¹⁸ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 359; I. Orožen, *Das Dekanat Neukirchen*, str. 343; Grobelnik, *Nastanek in razvoj*, str. 111; J. Orožen, *Donesek k zgodovini Dobrne*, str. 283; Stopar, *Dobrna*, str. 6, 12; isti, *Grajske stavbe*, str. 33.

¹⁹ Tangl, *Beiträge zur Geschichte*, str. 204.

²⁰ Golec, *Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«*, str. 55.

²¹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 21v.

mati Barbara (1772), ne pa več naslednji Dienerspergov otrok, avtorjev stric Franc Ksaver (1773). Taisti je lokaciji obeh rojstev, sestrinega in svojega, potrdil četrto stoletja pred Gadollo v svojem genealoško-biografskem orisu Dienerspergove rodbine (1835), v rokopisu, ki ga nečak Franc Gadolla ni nikoli videl.²² Vrsta podrobnosti, ki jim je bil Franc Ksaver baron Dienersperg sam priča kot dojenček, osvetljuje čas neposredno po nagli preselitvi družine iz ogroženega gradu, v katerem si njegovi prebivalci očitno niso več upali prebivati.

»Rodil sem se 7. avgusta 1773,²³ to je v letu, ko je Marija Terezija razpustila jezuite, ob jutranji uri. Majhne kmečke hiše, v kateri sem zagledal luč sveta, že dolgo ni več. Stala je pod Lastnakom (Lastnag), podložnikom dekanije Nova Cerkev na Vidnu (na Viden),²⁴ tik ob cesti z Dobrne v nekdanji Schlangenburg. Ta hiša je bila namenjena vsakokratnemu slu v Celje in nadzorniku gosposčinskih njiv in travnikov na dobrnskem polju (am Doberna Feld). Ker pa je moj oče začel leta 1773 graditi sedanjo Dobrno (Neuhaus), kajti staremu gradu, v katerem se je rodila moja sestra Babette [Barbara] Gadolla, je grozilo zrušenje, so se starši nastanili v omejenih hišici, da bi lahko nenehno nadzorovali delavce pri gradnji novega gradu. Pozimi 1773–74 so se vselili v stanovanje v toplicah in spomladi 1774 v novozgrajeni grad.«²⁵

O zrušitvi starega gradu govori Franc Ksaver le posredno, postavitev dvorca pa za razliko od nečaka Franca Gadolle, ki govori o letu 1775,²⁶ postavlja v nekoliko zgodnejši čas, v leto 1774, ko mu je bilo eno leto. Glede gradnje dvorca v dolini pod starim gradom gre vsekakor bolj zaupati Dienerspergu, medtem ko je Gadollovo poročilo najverodostojnejši med opisi same nesreče, ki je doletela stari grad. V svojem nekaj poznejšem rokopisu o Dobrni iz leta 1864 je Gadolla dodal še te zgovorne besede: »Stanovalec gradu je na nevarnost že pred velikonočno nedeljo opozorilo strahovito pokanje in rešili so se z naglim

begom.«²⁷ Potemtakem naj bi prvič bežali še pred (!) velikonočnim zajtrkom? Bolj verjetno je Gadolla v stavku združil dva dogodka: predpraznično pokanje ter beg na praznični dan.

V rokopisu iz leta 1864 je poleg te dodal še eno podrobnost, in sicer tik pred opisom nesreče s kamnom na velikonočno nedeljo. »Že leta 1772 se je Schlangenburg začel vedno bolj bližati zrušitvi. Baron Dienersperg se je čutil prisiljenega postaviti zasilno zgradbo (ein Nothgebäude) tam, kjer stoji zdajšnji grad.«²⁸ Podatek o zasilnem objektu nasprotuje zanesljivejšemu opisu strica Franca Ksaverja. Gadolla ga je utegnil dobiti od stare kmetice, ki je umrla »pred nekaj leti« v visoki starosti kakšnih devetdesetih let in naj bi se še spominjala postavitve temeljnega kamna za novi dvorec.²⁹ Na gradbišču dvorca je najbrž res stala kakšna takšna začasna zgradba, vendar v njej ni stanovala Dienerspergova družina.

Še pred nastankom obeh Gadollovih različic opisa nesreče (1861 in 1864) je o njej pisal graški zgodovinar Tangl (1852). Ugotovljeno je, da Gadolla ni poznal Tanglove razprave in torej ni mogel po njej povzeti nočnega bega iz gradu.³⁰ Tako kot je iz prve

Razvaline starega Schlangenburga še kljubujejo času
(foto: B. Golec, julij 2011).

²² V nasprotnem, ko bi mu stričev rokopis kdaj prišel pod roke, Gadolla ne bi taval v temi glede svoje natančne sorodstvene zveze z Valvasorjem (Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 24; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 93).

²³ V Dienerspergovem rodbinskem arhivu je ohranjen njegov krstni list, izdan 2. junija 1834 na Dobrni, v katerem je tudi natančna ura rojstva: ob 3. uri zjutraj (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 31); krstna matična knjiga iz tega časa je danes uničena.

²⁴ Po franciscejskem katastru (1826) je domačija Gašperja Lastnaka (Lastnag) – lesena hiša brez drugih poslopij – stala nad dvorcem ali novim gradom Dobrna, nekoliko desno od ceste proti ruševinam starega dobrnskega gradu (ARS, AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko, C 35, k. o. Dobrna, mapna lista III in IV (1825); zapisnik stavbnih parcel, 7. 3. 1826). Mikrotoponim »na Vidnu« izvira očitno od cerkvene posesti, podložne župniji (dekaniji) Nova Cerkev.

²⁵ ZAP, ZAP 70, Zbirka rokopisov, R-45, str. 66–67.

²⁶ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 21v; Hss. 800, fol. 34v.

²⁷ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 800, fol. 34v.

²⁸ Prav tam.

²⁹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 21v; Hss. 800, fol. 34v.

³⁰ Zelo zanimiva, pravzaprav presenetljiva je ugotovitev, da Gadolla, ki se je v spisih o Dobrni veliko skliceval na lite-

Novi dvorec Dobrna, ki je bil zgrajen po porušenju starega Schlangenburga; razglednica iz leta 1905 (hrani Igor Sapač).

roke znano, da je Tangl imel v rokah rokopis tedaj že pokojnega Franca Ksaverja barona Dienersperga. Toda v njem je lahko našel le podatke o gradnji novega dvorca, ne pa tudi o nenadnem podiranju starega Schlangenburga. Tega je opisal dramatično, kot nočni beg stanovalcev iz podirajočega se gradu in ga umestil v leto 1772. Pričevanje o begu je torej moral dobiti drugje. Verjetno mu je o dogodku pripovedoval sin Franca Ksaverja, častnik Janez Nepomuk baron Dienersperg (1818–1885), kajti temu se je Tangl na začetku svoje obravnave zahvalil za posojene očetove rokopisne spomine.³¹ Lahko pa bi zgodbo o nesreči slišal tudi od Dobrnčanov, saj se je leta 1852 mudil na Dobrni kar tri tedne.³² Tangl pred navedbo začasnih bivališč Dienerspergove rodbine in rojstva Franca Ksaverja v kmečki hišici – tega je povzel po njegovih spominih – pravi takole: »Ker je bil grad sploh že zelo star in ker ga Volf Maks pl. Schlangenberg, ki ni imel otrok, in Janez Gašper pl. Brandenau, ki mu

je za to manjkalo sredstev, nista več temeljito in trajno popravljala, je postal že zelo razmajan (baufällig), ko ga je kupil Franc Ksaver Avgustin [Dienersperg]. Ponavljajoče se pokanje v zidovju in vedno večje vidne razpoke so že dlje časa kazali na slabo stanje stavbe. Ne glede na to so stanovalci še vedno živeli v njej, podobno kot ljudje pod kraterjem Vezuva, dokler jih ni neke noči zbudilo iz spanja strahovito pokanje in jih opozorilo na bližajočo se nevarnost. Zdaj jim ni več kazalo ostati, še isto noč so pobegnili in naredili prav, kajti kmalu zatem se je del gradu zrušil.«³³

Beg iz gradu je Tangl v nadaljevanju postavil v poletje 1772, in sicer z utemeljitvijo, da bi se Dienerspergi jeseni ali pozimi istega leta že lahko preselili v topliško stavbo (to se je po Francu Ksaverju baronu Dienerspergu zgodilo pozimi 1773–74) in se jim ne bi bilo treba zadovoljiti z bivanjem v kmečki hiši.³⁴ Vendar takšna argumentacija ne vzdrži, če upoštevamo navedbo Franca Ksaverja, zakaj so Dienerspergi pred začasno preselitvijo v toplice prebivali v hišici pod Lastnakom. Prav tako ni nujno, da je bila preselitev iz gradu res tako dramatična, kot so jo po Tanglu povzeli in deloma še dodatno začinili drugi avtorji: Josef Andreas Janisch, Ignac Orožen, Ivan Grobelnik in Ivan Stopar.³⁵ Če povzamemo najbolj verodostojno poročilo, tisto izpod peresa Franca viteza Gadolle, je strahovito pokanje opozorilo prebivalce gradu na nevarnost že pred velikonočno nedeljo. Njegove besede, da so se rešili z begom, bi se sicer lahko nanašale še na predpraznični čas, a je veliko verjetneje, da se je to zgodilo na nedeljo ob veliki

raturu, zlasti na mariborskega profesorja Puffa, Schmutzov historično-topografski leksikon Štajerske in na Schüllerjev vodnik po zdravilišču Dobrna, v lastnih obravnavah iste tematike nikjer ne omenja Tanglove, takrat temeljne razprave o zgodovini dobrnskega gospostva. Resnicoljubni Gadolla omenjene razprave uglednega graškega zgodovinarja gotovo ni ignoriral, ampak jo je preprosto prezrl, bržčas ker je bila objavljena v društvenem glasilu *Mittheilungen*, preden je sam postal član Historičnega društva za Štajersko (1854) in ker zvezka ni imel pri roki na Turnu pri Škalah, kjer je živel. Da Tanglove obsežne razprave res ni poznal, priča nepoznavanje nekaterih temeljnih podatkov o preteklosti Dobrne, poleg tega pa je citiral mlajšo razpravo istega avtorja o Zovneških (1861).

³¹ Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 55.

³² Tangl, Beiträge zur Geschichte, str. 160–161.

³³ Bivanje na Dobrni omenja v uvodu v razpravo (str. 160), na drugem mestu pa pove, da je bil šele leta 1852 tu prvič gost (str. 182).

³⁴ Prav tam, str. 203.

³⁵ Prav tam, str. 204.

³⁶ Gl. op. 18.

noči, ko je med zajtrkom priletel s stropa na mizo velik kamen. Šele to je dalo povod za beg in za preselitev na varno.

Brez odkritja sodobnega zapisa iz leta 1773 – dopisa Avgušтина barona Dienersperga deželni pravdi³⁶ – bi ostalo odprto vprašanje, katerega leta se je vse to zgodilo, v letu 1772 ali šele 1773. Med rojstvom Dienerspergove hčerke Barbare 23. marca 1772 in sina Franca Ksaverja 7. avgusta 1773 sta se namreč zvrstili dve veliki noči. Leta 1772 so velikonočno nedeljo praznovali 19. aprila, naslednje leto pa 11. aprila. Ker govori Dienersperg julija 1773 o sesutju, ki se je zgodilo pred nekaj tedni, se je torej nesreča s kamnom v jedilnici pripetila 11. aprila 1773, zrušitev pa je sledila nedolgo zatem. Tangl je namreč lepo zapisal, da se je grad zrušil kmalu po begu. Le težko si predstavljamo, da bi se kamen odtrgal s stropa že ob veliki noči 1772, Schlangenburg pa bi se podrl šele leto dni pozneje. Poleg tega je malo verjetno, da bi Dienerspergi v majhni kmečki hiši pod Lastnakom, kjer se je 7. avgusta 1773 rodil Franc Ksaver, preživeli celo leto vključno z zimo 1772/73.

Kakor koli, družina Avgušтина barona Dienersperga je na starem dobrnskem gradu doživela ponovni »krst« in si je bila prisiljena zgraditi nov dom, dvorec Dobrna. Ta naslednik starega gradu Schlangenburg je samo eden od številnih tovrstnih neposrednih naslednikov srednjeveških višinskih gradov, ki v skladu z novimi časi in potrebami niso več mogli služiti svojemu namenu. Schlangenburg je bil glede na druge gradove opuščen pozno in v trenutku, ne postopoma kot mnoge druge grajske stavbe. Tako je stari dobrnski grad eden redkih gradov na Slovenskem, za katerega poznamo (skoraj) točen čas prenehanja bivanja v njem in razlog za to.

Kot nemalo drugih grajskih razvalin je tudi dobrnska premogla svojega grajskega duha. Ljudsko pripoved o njem je zabeležil že večkrat omenjeni Franc vitez Gadolla, ki je poleg kabinetnega raziskovalnega dela pridno zbiral tovrstne pripovedke po raznih krajih slovenske Štajerske, kjer je živel ali se mudil.³⁷ Izročilo o duhu s Schlangenburga je leta 1861 vpletel v svojo obravnavo gospostva in zdravilišča Dobrna, v kateri je temu nenavadnemu pojavu namenil kar celo poglavje. Potem ko so stari grad do dobra podrl in gradbeni material uporabili za zidavo novega, naj bi grajski duh vsako noč prihajal skozi okno starega gradu do novega spodnjega gradu oziroma dvorca Dobrna. To je trajalo tako dolgo, dokler Gadollov ded Avguštin baron Dienersperg ni dal okna zazidati.³⁸ Odgovora, za katero okno je šlo in ali je še vedno zazidano, pa najbrž ne bomo dobili nikoli.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko: C 35.

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz
A. Dienersperg: K 1–2.
Handschriften: Gruppe 2, Hss. 240, 800.
Landrecht: K 70–71, 124–127.

ZAP – Zgodovinski arhiv na Ptuj
ZAP 70, Rokopisna zbirka: R-45.

LITERATURA

- Golec, Boris: Dobrna – eno stoletje dom potomcev Janeza Vajkarda Valvasorja. *Kronika* 62 (2014), št. 3, v tej *Kroniki*.
- Golec, Boris: Pozabljeni »mali štajerski Valvasor« – polihistorjev potomec Franc vitez Gadolla (1797–1866). *Kronika* 60 (2012), št. 1, str. 23–78.
- Golec, Boris: Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njenega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienersperg s Celjskega. *Zgodovina za vse XVIII* (2011), str. 15–67.
- Golec, Boris: Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (2. del). *Zgodovinski časopis* 65 (2011), št. 3–4, str. 292–373; (3. del), *Zgodovinski časopis* 66 (2012), št. 3–4, str. 46–114.
- Grobelnik, Ivan: Nastanek in razvoj zdravilišča Dobrna. *Celjski zbornik* 1959. Celje: Svet za prosveto in kulturo okraja, 1959, str. 107–118.
- Kuret, Niko: *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Prvi del. 2. snopič* (Gradivo za narodopisje Slovencev 3). Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede, 1987.
- Orožen, Ignaz: *Das Dekanat Neukirchen mit den Pfarren St. Leonhard in Neukirchen, St. Bartholomä in Hoheneck, Maria Himmelfahrt in Doberna, St. Peter und Paul in Weitenstein, St. Martin in Rosenthale, St. Joseph in Sternstein, St. Judok am Kozjak und U. L. Frau in Kirchstätten* (Das Bisthum und die Diözese Lavant, Theil 8). Marburg: Selbstverlag, 1893.
- Orožen, Janko: Donesek k zgodovini Dobrne. *Celjski zbornik* 1960. Celje: Svet za kulturo okraja, 1960, str. 280–291.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Dritter Theil*. Gratz: Andreas Kienreich, 1822.
- Stopar, Ivan: *Dobrna* (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 98). Maribor: Obzorja, 1980.

³⁶ Gl. op. 17.

³⁷ Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 64–65.

³⁸ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 19v–22.

Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tre-tja knjiga. Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Založba Park Znanstveni tisk, 1992.

Tangl, Karlmann: Beiträge zur Geschichte der Herrschaft und des Badeortes Neuhaus. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* III (1852), str. 160–222.

Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae. Gradec 1681*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1971.

S U M M A R Y

The collapse of the old Dobrna (Schlangenburg) Castle between legend and history

The story about the residents' night flight from the crumbling Dobrna (Schlangenburg) Castle would, for both its content and form, have had a deserving place among the narratives by the Carniolan polymath Johann Weikhard Valvasor in his one hundred years older *The Glory of the Duchy of Carniola* (Slava vojvodine Kranjske) (1689). Had it not happened only in 1773 and had it taken place in one of Carniola's castles, Valvasor would have surely dedicated it at least half if not an entire page. To

all appearances, it was not by accident that this misfortune struck none other than his great-grandson Augustin Baron von Dienersperg (1742–1814), who shortly before that, in 1770, bought the deteriorating Schlangenburg Castle together with the seigniority of Dobrna and married the local daughter Maria Josefa von Brandenau Mühlhoffen (1743–1818). Moreover, the knowledge of the said misfortune and the events surrounding it has largely been passed on to us from the memoirs of his son Franz Xaver Baron von Dienersperg (1773–1846) and grandson Franz Ritter von Gadolla (1797–1866), whereas Augustin's report from 1773, which only mentions the castle's collapse in passing, enables us to determine the precise date of the event and is the only known modern testimony of the event.

The first report on the misfortune appears in literature as late as 1852, when the historian Karlmann Tangl published his contributions to the history of the Dobrna seigniority and thermal spa by drawing on the oral tradition and manuscript memoirs of Franz Xaver Baron von Dienersperg (1835). To the extent of our knowledge, all subsequent authors merely summarised Tangl's discussion, and there were also slight variations in their interpretations thereof. However, presented with new, reliable data on the misfortune over the past few years, we are now able to confront them with the hitherto knowledge to describe the events as they unfolded.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 711.455(497.4Dobrna)"18"
82-6:929Plochl A.

Prejeto: 7. 4. 2014

Elke Hammer-Luza

mag., dr., Steiermärkisches Landesarchiv, Karmeliterplatz 3, A-8010 Graz

E-pošta: elke.hammer-luza@stmk.gv.at

Zdravilišče Dobrna v prvi polovici 19. stoletja v očeh zdraviliške gostje Anna Plochl*

IZVLEČEK

Anna Plochl, poznejša žena nadvojvode Janeza (1782–1859), je bila gostja v zdravilišču Dobrna v letih 1825 in 1826. O svojih vtisih o tamkajšnjem bivanju je poročala v svojem dnevniku in pismih. V začetku 19. stoletja je zdravilišče zaradi ukrepov lastnika Franca Ksaverja Kajetana barona Dienersperga počasi le začelo napredovati. Toda kljub vsemu napredku je okolje v zdravilišču v mnogih pogledih ostalo tradicionalno in skromno. Posel sta opravljala sam lastnik gospodstva in njegov upravitelj. Letno je imelo zdravilišče okoli 250 gostov, ki so večinoma izvirali iz višjega srednjega sloja. Prevladovale so ženske gostje. Na voljo je bilo le malo zabave, večinoma sprehodi, ročna dela in igranje kart. Bistvene spremembe so se začele šele leta 1847, ko je zdravilišče prevzel Johann grof Hoyos.

KLJUČNE BESEDE

Štajerska, prva polovica 19. stoletja, socialna zgodovina, toplice, zdravilišče, Dobrna, Anna Plochl

ABSTRACT

*THE HEALTH SPA DOBRNA/NEUHAUS IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY AS SEEN
BY THE GUEST ANNA PLOCHL*

Anna Plochl, later wife of archduke John of Austria (1782–1859), was patient in the health spa of Neuhaus 1825 and 1826. In her diary and letters she reported a lot of impressions of her stay at that time. In the beginning of the 19th century the therapeutic bath boomed slowly because of the actions of the owner Franz Xaver Cajetan baron of Dienersperg. But in spite of all developments the circumstances at the spa remained traditional and frugal in many respects. The business was operated by the lord of the manor himself and his administrator. In one year approximately 250 guests came to Neuhaus. They originated mostly of the higher middle classes, women were in superior number. They had little possibilities of entertainment, mainly walking, handicraft and playing cards. Essential changes took place not until 1847, as John count of Hoyos resumed possession of the spa Neuhaus.

KEY WORDS

Styria, first half of the 19th century, social history, health spa, Dobrna/Neuhaus, Anna Plochl

* Iz nemščine prevedla mag. Irena Bruckmüller Vilfan.

V letih 1825 in 1826 je bila Anna Plochl (1804–1885) zdraviliška gostja na Dobrni. Anna Plochl je bila hči poštnega mojstra Jakoba Plochla iz mesteca Bad Aussee in je leta 1829 kljub razliki v stanu postala žena avstrijskega nadvojvode Janeza (1782–1859), sina cesarja Leopolda II. Nadvojvoda Janez (Johann) Habsburški je kazal veliko zanimanje za Štajersko, za blagostanje te dežele in njenih prebivalcev. Na različne načine je dejavno podpiral domače kulturno in gospodarsko življenje ter izobraževanje, pa tudi vplival nanje. Med drugim je ustanovil Deželni muzej Joanneum v Gradcu, s svojimi zgledno vodenimi gospodarskimi podjetji je želel dajati vzor, bil pa je tudi pobudnik ustanavljanja ustanov v javno korist.¹ Njegova neutrudna zavzetost, ki se ni držala družbenih konvencij, je »štajerskemu princu« zagotovila toplo naklonjenost ljudi, hkrati pa tudi nezaupanje cesarskega dvora na Dunaju.

Nadvojvoda Janez je prvič srečal Anno Plochl leta 1819, bolje spoznala pa sta se v letih 1821/22. Čeprav zaradi pritiskov brata, cesarja Franca I., do poroke,

Anna Plochl (1804–1885), poznejša žena avstrijskega nadvojvode Janeza, litografija po portretu Johanna Enderja, okrog 1830 (StLA, PSHabs Anna Plochl-02).

¹ Nadvojvoda Janez je šele pozno odkril svoje pravo poslanstvo. Najprej je skušal narediti kariero v vojski, vendar neuspešno. Leta 1800 so ga v bitki pri Hohenlinden premagale Napoleonove sile, prav tako leta 1805 na Tirolskem in leta 1809 pri Wagramu. Po propadu »Alpske zveze« (»Alpenbund«) leta 1812/13 habsburški nadvojvoda ni smel več stopiti na rodna tirolska tla in svoje zanimanje je osredotočil na Štajersko. Že leta 1811 je deželi podaril svojo obširno naravoslovno-tehnično zbirko, ki je postala temelj deželnega muzeja »Joanneum«; ta je bil hkrati tudi izobraževalna in znanstvena ustanova. Čitalnica v Joanneumu je bila predhodnica deželne knjižnice, stolica za rudarske in metalurške vede pa je postala temelj poznejše univerze za montanistiko v Leobnu. Za pospeševanje kmetijstva je ustanovil Kmetijsko družbo na Štajerskem (»Landwirtschaftsgesellschaft in Steiermark«) v Gradcu, ki je kot društvo s podružnicami delovala po vsej deželi. Habsburški nadvojvoda sam je upravljal vzorčno posestvo Brandhof na Zgornjem Štajerskem in vinogradniško posestvo Pekre pri Mariboru. Iz kmetijske družbe so se razvile nekatere še danes obstoječe ustanove, tako Štajerska hranilnica (»Steiermärkische Sparkasse«) leta 1825, Požarna zavarovalnica (»Brandschaden-Versicherungsanstalt«) leta 1828, Vrtnarsko društvo (»Gartenbauverein«) leta 1848 in Štajersko gozdarsko društvo (»Steiermärkischer Forstverein«) leta 1852. Z ustanovitvijo Industrijskega in obrtnega društva (»Industrie- und Gewerbeverein«) leta 1837 je nadvojvoda dodal nove poudarke v gospodarskem življenju. Nadvojvoda Janez ima velike zasluge za razvoj rudarstva in metalurgije. Leta 1822 je kupil planj v Vordernbergu in je zaslužen za modernizacijo kopanja rude. Dobil je tudi politično pomembno vlogo. Med revolucionarnimi dogodki leta 1848 so se na dunajskem dvoru spomnili na pri ljudeh tako priljubljenega Habsburžana in mu zaupali, da namesto odsotnega cesarja Ferdinanda I. začasno prevzame vladarske posle. 29. junija 1848 je habsburškega nadvojvodo Janeza narodna skupščina v Pavlovi cerkvi v Frankfurtu, prvi svobodno voljeni vsenemški parlament, izbrala za cesarskega namestnika (Reichsverweser). Kot tak je formalno stal na čelu Nemškega cesarstva in opravljal funkcijo začasnega državnega poglavarja. Decembra 1849 je s tega položaja odstopil. Odslej je živel na Štajerskem kot zasebnik in od leta 1850 dalje celo kot župan trga Stainz. Izmed novjših publikacij o nadvojvodi Janezu glej zlasti: Wiesflecker, Ein Prinz des Hauses Österreich; Ableitinger: Eine Einleitung: Erzherzog Johann von Österreich (1782–1859), str. 9–24.

načrtovane za leto 1823, najprej ni moglo priti, je hči meščanskega rodu živela ob nadvojvodi, zlasti v Vordernbergu ob vznožju štajerskega Erzberga, kjer je Janez deloval kot fužinarski mojster. Zaradi številnih izrazov sovraštva, ki so prihajali od zunaj, so bila ta leta za oba partnerja izredno težavna. V medsebojnem odnosu sta morala biti kar se da diskretna, saj bi bil sicer dober glas mlade žene še bolj ogrožen.² Anna Plochl je morala zato prihajati na zdravljenja na Dobrno sama. V njeni družbi pa je bilo več dobrih prijateljev in znancev, med njimi Anna von Bohr in Theresia Prandstetter, obe ženi fužinarskih mojstrov iz Vordernberga, Theresia Schragl iz zelo razvejane družine lastnikov rudnikov in leta 1826 tudi dr. Johann Peintinger, zdravnik v Leobnu ter zaupni prijatelj nadvojvode Janeza.³

Nadvojvoda Janez je želel, da Anna Plochl o svojem bivanju na Dobrni piše dnevnik. Poleg tega mu je pisala številna pisma, v katerih je dragemu možu svojega srca (*dem lieben Herzensmann*) poročala o svojih doživljanjih in skrbeh v zdravilišču.⁴ Čeprav se

² Prim. Hammer, Anna Plochl und Erzherzog Johann, str. 299–332; Hammer, Das Alleinseyn, str. 27–38.

³ Prim. Pantz, Die Gewerken, str. 22, 233sl., 250, 304sl.

⁴ Zapiski dnevnika in pisma so v arhivu družine Meran, ki se ji zahvaljujem, da mi je dovolila vpogled vanj: StLA, Meran, Familie, K. 111, H. 2: Tagebuch und Briefwechsel Erzherzog Johanns mit Anna Plochl 1825, Prepis, tudi K. 112, H. 1:

Toplice Dobrna z župnijsko cerkvijo v Dobrni, litografija, 1825 (StLA, OBS-Doberna-II-002).

zaradi škode, nastale med vojno, niso ohranili vsi njegovi zapiski, pa ohranjeno pisanje vendarle nudi dober pogled v vsakdanje življenje v toplicah. Prikaz Dobrne v času začetka njenega vzpona dopolnjujemo še s sodobnimi vodniki po toplicah, poročili v časopisih in z gradivom kopališke uprave.⁵ Uvodoma je prikazana kratka zgodovina zdravilišča od začetka novega veka do sredine 19. stoletja, sledi opis zdravilišča in njegove ureditve okrog leta 1825, v obeh sklepnih točkah pa so поблиže prikazani tamkajšnji obiskovalci in njihov način življenja.

Dobrna in njen razvoj

Tako kot za večino kopališč obstajajo tudi za Dobrno razne legende o odkritju zdravilnega vrelca in njegovi prvi uporabi,⁶ ki segajo že v rimske čase,⁷ pisna pričevanja o toplicah (»Töplitz«) pa postajajo pogostejša šele v zgodnjem novem veku. Naravno kopališče je pripadalo gospodstvu Dobrna (Neuhaus), za njegovo ureditev pa je imel največ zaslug Matija Gačnik (Mathias Gatschnigg). Leta 1624 je dal tople vrelce zajeti, zgradil je kamnit bazen in kopališko oz. stanovanjsko poslopje ter tako ustvaril okvirne pogoje, ki so se skoraj nespremenjeni ohranili do začetka 19. stoletja.⁸ Od družine Gačnik, ki se je pozneje imenovala »von Schlangenberg«, je posest Dobrna

na začetku 18. stoletja z dedovanjem po ženski liniji prešla na družino Brandenau. Leta 1769 je Marija Terezija baronica Dienersperg, rojena pl. Brandenau, za 22.000 goldinarjev kupila gospostvo in kopališče, leto zatem pa je posest prevzel njen nečak Franc Ksaver Avguštin baron Dienersperg,⁹ pravnuk kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693).¹⁰

Čeprav so bile toplice Dobrna (»Töplitz bei Neuhaus«) proti koncu 18. stoletja že splošno znane in jih je še posebej prebivalstvo iz bližnje okolice rado obiskovalo,¹¹ so bile razmere v kopališču še dokaj primitivne.¹² Naravoslovec Balthasar Hacquet je leta 1784 izrazito negativno ocenil to naravno kopališče. Ne le, da leži v močvirnem in nezdravem okolju, tudi sicer naj bi bilo popolnoma zanemarjeno: *Tukaj še vse izpričuje vso tisto umazanost in barbarstvo naših preteklih časov, moram priznati, da nisem bil še v nobenem kopališču [...] s takim odporom kot tukaj. (Hier verrät noch alles das Schmutzige und Barbarische unserer vorigen Zeiten, ich muss gestehen, dass ich mich noch bei keinem Bade [...] mit so vielem Widerwillen aufgehalten habe als hier).*¹³

Ko je julija 1810 nadvojvoda Janez obiskal Dobr-

Tagebuch und Briefwechsel Erzherzog Johanns mit Anna Plochl 1826, prepis (v nadaljevanju v kratki obliki: Dnevnik Anne Plochl z navedbo dneva).

⁵ Prim. tudi: Hammer-Luza, Steirische Kurorte, str. 153–204.

⁶ Med drugim so pripovedovali, da naj bi svinje, ki so rile po vročem blatu, prebivalce opozorile na termalno vodo. StLA, Laa, Verträge, Nr. 279; Neuhaus, Bad und Umgebung. Geschichte von Franz Ritter von Gadolla, 24. Oktober 1860.

⁷ Prim. Wichner, Beiträge, str. 3–123, tukaj 91sl. O rimskem kopališču pri Laškem prim. Hammer-Luza, Zdravilišče Rimske Toplice, str. 2–3, 9–25.

⁸ Tangl, Beiträge, str. 160–222, tukaj 207sl.

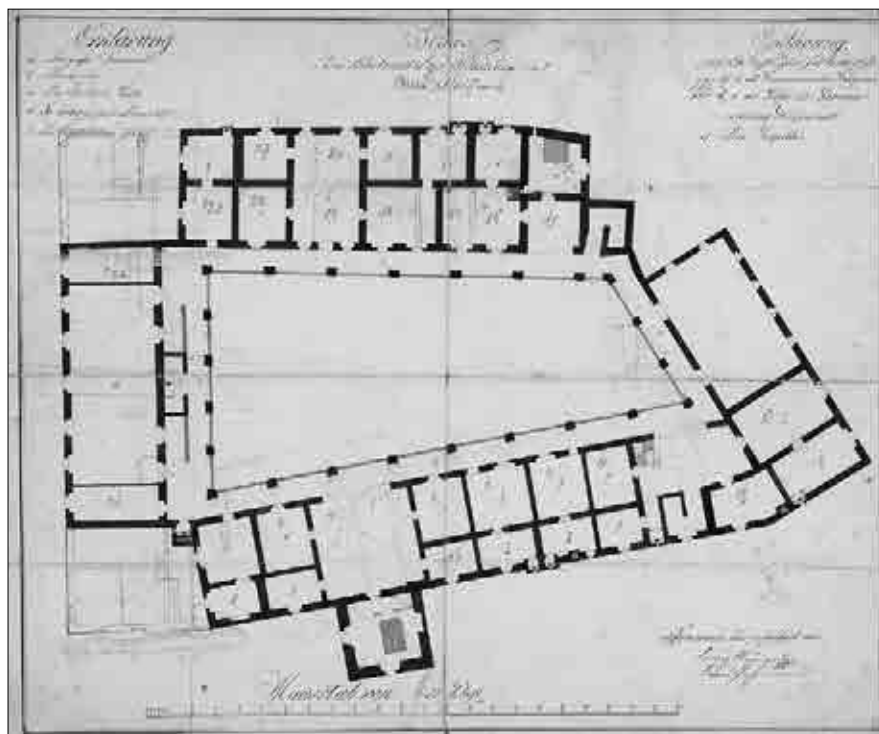
⁹ Kupna pogodba z dne 8. novembra 1769 oz. 23. januarja 1770: StLA, LT I, Bd. 69, Lit. E 27–29. Prim. StLA, Puff Rudolf Gustav, Nachlass, K. 5, H. 193: Bäder in Steiermark; Unger Theodor, Nachlass, K. 8, H. 203: Neuhauser Badeschichten aus dem 18. Jahrhundert; Göth Georg, Nachlass, K. 38, H. 769: Herrschaft Neuhaus bei Cilli; Pirchegger, Die Untersteiermark, str. 221sl.

¹⁰ O sorodstvenih povezavah gl. Golec, Trpljenje, str. 15 sl.

¹¹ Crantz, Gesundbrunnen, str. 102; Kindermann, Historischer, str. 203.

¹² V davčni cenitvi za leto 1768 so uporabo kopališča ocenili na 76 goldinarjev 18 krajcarjev 2 pfeniga in vrednost kopališča na 1525 goldinarjev 10 krajcarjev, kar dokazuje njegovo majhno donosnost (Tangl, Neuhaus, str. 205).

¹³ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 2, H. 16: Rohitsch-Sauerbrunn; Hacquet, Oryctographia carniolica, str. 145.

Načrt zdraviliškega doma v Dobrni, prvo nadstropje, Franz Münzel [1819] (StLA, PlSt-598).

no, razmere še niso bile bistveno drugačne. Nadvojvoda je bil ogorčen nad podobo, ki jo je videl: *Strešna kritina je slaba, sobe so temne in vlažne, dišijo po plesni. [...] Vse je treba prinesiti s seboj, tukaj ni ničesar razen mize, postelje in stola, polno je mrčesa in izgleda grozno. Tla so povsod opečnata. Lastnik Dienersperg vse ovira. (Die Bedachung ist baufällig, die Zimmer finster und feucht, haben Modergeruch. [...]) Man muß alles mitnehmen, denn nichts ist da als Tisch, Bettstatt und Stuhl, voll Ungeziefer sieht es schrecklich aus. Man hat nur Ziegelböden. Dienersperg, der Eigentümer, hindert alles).*¹⁴ Dejansko Franc Ksaver Avgustin baron Dienersperg desetletja ni investiral nič, deloma zaradi pomanjkanja denarja, deloma zaradi nespameti, in toplice so se predstavljale s temačnim poslopjem iz 17. stoletja.¹⁵ Zunanjo podobo so zaznamovali nizki zidovi, težko ostrežje in majhna zamrežena okna. Stavbe so bile deloma potisnjene v hrib, zato jim je manjkalo svetlobe in bile so vlažne. Tudi zunanja okolica je bilo vse prej kot privlačna, prostor okrog hiše je bil neraven, kamnit in zaraščen s šavjem: *Niti sledu olepšave, povsod gola narava. (Keine Spur einer Verschönerung, überall die nackte Natur).*¹⁶

Šele ko je leta 1814 gospostvo Dobrna prevzel sin

Franc Ksaver Kajetan baron Dienersperg, se je začel počasi vzpon kopališča.¹⁷ Stare dele poslopja so porušili in dogradili nove, zdraviliški dom je tako dobil več prostora in prijaznejši videz. Povečalo se je število gostov in s tem tudi donosnost kopališča. Leta 1819 je Dienersperg Dobrno ponudil štajerskim stanovom v odkup in zahteval 30.000 goldinarjev konvencijske valute; ob njegovi drugi ponudbi leta 1833 pa je cena znašala že 50.000 goldinarjev, kar kaže na domnevno rast vrednosti zdravilišča.¹⁸ Toda zdravilišče Dobrna je ostalo v lasti družine in se razvilo v pomemben gospodarski dejavnik; leta 1819 so letni dohodek cenili na približno 1800 goldinarjev.

Odločilni korak k modernizaciji zdravilišča se je posrečil šele Johannu grofu Hoyosu, ki je na začetku leta 1847 od svojega tasta Dienersperga prevzel zdravilišče za 80.000 goldinarjev.¹⁹ Takrat so termalno kopališče ločili od gospostva Dobrna. Cesarski uradnik Hoyos je dokazal, da ima podjetniško žilico in pogum za tveganje: glavno zdraviliško zgradbo je dvignil in velikopotezno povečal, zgraditi je dal več novih poslopij, ustvaril dodatne možnosti za kopanje

¹⁴ Dnevnik nadvojvode Janeza, 20. julij 1810. Prim. Schlossar (ur.), *Erzherzog Johanns*, str. 68. Prav tako negativen je opis iz leta 1805: StLA, Werle Anton, Nachlass, K. 1, H. 5: Bäder und Mineralquellen der Steiermark.

¹⁵ O problematični osebnosti Franca Ksaverja Avgustina barona Dienersperga prim. Golec, Trpljenje, str. 15–67.

¹⁶ Tangl, Neuhaus, str. 182–185.

¹⁷ Franc Ksaver Avgustin baron Dienersperg je umrl 6. maja 1814. S pogodbo o delitvi dediščine z dne 9. januarja 1815 je Franc Ksaver Kajetan baron Dienersperg dobil posest Dobrna s pritklinami. Prim. StLA, LT II, Urkundenbücher, Bd. 14, fol. 389–399.

¹⁸ StLA, Laa. A., Medium, K. 207: Verschiedene Gegenstände, A VIII/1413–1819.

¹⁹ Kupna pogodba z dne 10. junija 1846. StLA, LT II, Urkundenbücher, Bd. 199, fol. 221–226; Bd. 203, fol. 316sl.

in kupil bližnje parcele. Te naj bi vključili v kompleks oziroma spremenili v cvetoč park. Zdravilišče Dobrna je tako sredi 19. stoletja razpolagalo z več kot 110 na novo urejenimi sobami, ki so bile v glavni sezoni vse zasedene in na zelo dobrem glasu. Živahno življenje so omogočali zdravniška ordinacija, lekarna, zdravilišče s sirotko, trgovina, zbirališče za pošto in postaja za poštne kočije ter več gostiln in kavarn. Nagli vzpon zdravilišča, ki – kot so zagotavljali – *v primerjavi z nekdanjim nima več nobene podobnosti (in keiner Beziehung mit der früheren irgend eine Ähnlichkeit mehr besitzt)*, so omogočile ugodno speljane prometne zveze.²⁰ Leta 1846 je začela obratovati Južna železnica med Gradcem in Celjem, tri leta pozneje pa so odprli še odsek do Ljubljane. Termalno kopališče Dobrna je tako postalo hitro dosegljivo tako s severa kot tudi z juga. Načrti za ustanovitev delniške družbe za nadaljnje povečanje zdravilišča so leta 1853 propadli, zato je grof Hoyos, ki je zašel v dolgo ve, pet let pozneje zdravilišče Dobrna prodal štajerskim deželnim stanovom.²¹ Tako se je lahko nadaljeval pozitiven razvoj zdraviliškega kraja, pa čeprav pod spremenjenimi okvirnimi pogoji.

Razlog, da se je nadvojvoda Janez kljub slabim izkušnjam iz preteklosti odločil, naj se njegova družica Anna Plochl v letih 1825/26 zdravi prav v termalnem kopališču Dobrna, je bil poleg upanja na mirno okolje in diskretnost gotovo tudi posebni zdravilni učinek, ki so ga pripisovali termalni vodi v zdravilišču Dobrna. Zaradi sestavin v tukajšnji vodi so upali na olajšanje in ozdravljenje pri revmatičnih obolenjih in tegobah zaradi protina, ohromelosti, kožnih boleznih ter katarjih želodca in črevesja, zlasti pa pri živčnih obolenjih in ženskih boleznih.²² Kot je mogoče sklepati iz opisa njenih bolezenskih simptomov, Anna Plochl ni trpela le zaradi glavobola, zobobola, protina in vnetja sklepov z napadi vročine, ampak tudi zaradi menstruacijskih motenj. Hči poštnega mojstra je seveda ostala nekoliko skeptična glede tako zelo hvaljenega čudežnega učinka termalne vode v Dobrni, ki se ji je zdel vprašljiv. V svojem dnevniku je na hudomušen način zapisala: *Mislim, da kopel učinkuje, vsaj moje spremljevalke pravijo tako, kajti reče se lahko, kar se hoče, torej pravijo, da kopel učinkuje. Jaz pa mislim, da tudi če bi bila za umreti, bi prav tako rekli, da tako mora biti in da kopel učinkuje. (Ich glaube das Bad wirkt, wenigstens sagen es meine Frauen, denn man kann sagen was man will, so heißt es, das Bad wirkt. Ich glaube, wenn es zum Sterben wäre so heißt es auch, es muß seyn, das Bad wirkt.)*²³

Zdravilišče

Ob svojem prihodu na Dobrno leta 1825 je bila Anna Plochl prav navdušena: *Okolica tukaj ni neprijetna (Die Gegend ist hier nicht übel)*.²⁴ Zdraviliški dom, velik štirikoten kompleks, je ležal sredi podeželske idile, v daljavi ga je obdajalo nekaj kmečkih hiš. Po preureditvi in dograditvi zdravilišča v času Franca Ksaverja Kajetana barona Dienersperga se je na sredini kompleksa dvigalo novo enonadstropno čelno poslopje, ki je imelo levo in desno od vhodnih vrat po tri okna in v prvem nadstropju sedem. Že obstoječe zgradbe na dvorišču so podaljšali do pročelja spredaj stoječega poslopja, tako da sta nastali stranski krili z dodatnimi okni.²⁵ Opazovalcem se je tako ponujala ne povsem skladna, toda kljub vsemu mikavna podoba. Sklenjenost kompleksa je sicer bolj spominjala na bolnišnico ali celo samostan, resno in umirjeno vzdušje v notranjosti pa je ta vtis le še poudarjalo: *Kopališče samo pa doslej ni nikakršen kraj luksuza, temveč pravi zdraviliški kraj za bolnike, ki si želijo okrevanja (Die Badeanstalt selbst bisher kein Luxus-, sondern wahrhafter Heilort für Kranke, welche Genesung suchen)*.²⁶

V pritličju v ozadju stoječega severozahodnega stranskega trakta je bilo v dvonadstropni dvorani z odprtim ostrešjem urejeno kopališče: *Nad kopalnim bazenom se povsem patriarhalno razteza široko ostrešje s svojim primitivnim ogradjem, okrog in okrog pa je speljan udoben hodnik (Über dem Bade-Bassin erhob sich ganz patriarchalisch das weite Dach mit seinen primitiven Gerüsten, ringsum befand sich ein gemächlicher Gang)*.²⁷ Kopališki prostor je osvetljevalo več oken, manjkala pa nista niti ura in križ. Na galeriji, ki je vodila okrog bazena, so se zadrževali obiskovalci, da bi opazovali kopalce in z njimi kramljali. Zidani glavni bazen, ki je služil kot splošno kopališče (*Geh- und Gesellschaftsbad*), je bil velik skoraj 40 m², v njem se je lahko hkrati udobno kopalo 50 do 60 oseb. Tla bazena so bila sprva gola skala, šele pozneje so jih obložili s kamnitimi ploščami.

Glavni bazen je dobival vodo neposredno iz izvirov, tako da je bila voda vedno sveža, odtok bazena pa je bil pod zemljo speljan v drugi, manjši bazen v stranskem poslopju. Sveža termalna voda je imela približno 36 stopinj Celzija.²⁸ Za vsako uporabo kopališča je bilo treba plačati 8 krajcarjev, bolj ugoden je bil abonma za tri tedne, ki je stal tri goldinarje.²⁹ Za prostorom z bazenom sta bili ogrevani preobla-

²⁰ Kottowitz, *Bericht*, str. 39 sl.

²¹ O nadaljnji izgradnji prim. Schüler, *Der landschaftliche Curort*; Paltauf, *Bad Neuhaus*.

²² *Das Bad in Neuhaus*, str. 6sl.; Schallgruber, *Aufsätze*, str. 10–15; Onderka, *Nachricht*. Prim. tudi bolezenske slike sredi 19. stoletja: Kottowitz, *Bericht*, str. 24.

²³ Dnevnik Anne Plochl, 9. 8. 1825.

²⁴ Dnevnik Anne Plochl, 6. 8. 1825.

²⁵ StLA, PlSt-597 (M. 55): Plan des Badhauses zu Neuhaus, Unteres Stockwerk, Franz Münzel [1819]; PlSt-598 (M. 55): Plan des Badhauses zu Neuhaus, Oberes Stockwerk, Franz Münzel [1819]; prim. Tangl, Neuhaus, str. 207sl.

²⁶ Onderka, *Nachricht*.

²⁷ Ta opis velja za leto 1824. Macher, *Die lautereren Warmbäder*, str. 24.

²⁸ Macher, *Medizinisch-statistische*, str. 581.

²⁹ StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

Gostilna Novak v toplicah Dobrna, litografija, 1830 (StLA, OBS-Neuhaus-Bad-Gasthäuser-III-001).

čilnici, ločeni za moške in ženske, pozneje so uredili tudi možnosti za dežne kopeli, prhanje in kopanje v kopalni kadi.³⁰ Po potrebi so termalno vodo tudi pili. Ko je morala Anna Plochl leta 1826 zaradi boleznih prekiniti zdravljenje s kopelmi, je po navodilu dr. Peintingerja namesto tega pila termalno vodo, ki je po mnenju zdravnika dobro vplivala na njeno zdravje.

Velika jedilnica za 60 do 80 oseb, ki se je nahajala v prvem nadstropju čelne zgradbe, je bila v glavnem edini družabni prostor. Tu so stregli kosilo in večerjo ter prirejali zabave in družabne igre. Za jedilnico so bili prostori gostinskega šefa s sobami za goste, kuhinje in shrambe ter prostor za kopališkega mojstra s skladiščem za perilo. Široki hodniki so morali včasih služiti tudi kot sprehajalne poti, zlasti ob slabem vremenu ali če si pacienti zaradi slabega počutja niso upali na prosto. Pred zdraviliškim domom so postavili mize in stole, da bi gostje tam lahko počivali. Splošen vtis celotnega okolja je bil še zelo skromen. Šele po letu 1847 so več pozornosti namenili reprezentativnosti: uredili so sijajno zdraviliščno dvorano, ki se je raztezala čez dve nadstropji in imela skoraj 200 m² površine, poleg tega so opremili igralnice in sobe z mizami za biljard ter elegantno teraso, ki naj bi izražala veselje do življenja in razvedrila.³¹

Anna Plochl se je s svojim spremstvom domnevno nastanila v čelni zgradbi ali vsaj v sprednjem stranskem krilu, vsekakor je iz svoje sobe lahko opazovala dogajanje na cesti. V tistem času je bilo vsega skupaj

54 stanovanj različne velikosti in opremljenosti, pomembna kriterija kvalitete pa sta bila tudi svetloba in vlažnost v prostoru. Cena sobe s kabinetom v prvem nadstropju je bila 15 goldinarjev konvencijske valute za tri tedne, v pritličju pa 12 goldinarjev. Sobe brez kabineta so bile cenejše, prav tako tudi prenočišča v zadnjem dvoriščnem delu stavbe. Za posteljo iz slamnjače, žimnice in dveh blazin je bilo treba odšteti 2 goldinarja 30 krajcarjev,³² vendar so se gostje pritoževali, da ta vrsta ležišča ni dobra (kratko in trdo ležišče, prenizke blazine), tako da so posteljno opremo ponavadi prinesli s seboj.³³

Hči poštnega mojstra je bila z razmerami načeloma zadovoljna – *imamo dokaj dobre prostore (haben so ziemlich eine gute Wohnung)* –, toda stanovalke so se morale spopadati z vrsto majhnih živalic, ki so jim kratile počitek: *V naši sobi je toliko muh, da skoraj ne moremo jesti in spati, imamo pa tudi murna, kar je sicer ljubko, vendar kriči vso noč. (In unserem Zimmer hat es Fliegen, daß wir fast nicht essen und schlafen können, dann was gar lieb ist, einen Grillern, der schreit die ganze Nacht).*³⁴ Kljub temu da so redno preganjali roje mrčesa, se te nadloge niso mogli znebiti, kar glede na higienske razmere – stranišča na hodnikih in odsotnost kanalizacije – tudi ne preseneča.

Razlog za pritožbe nad toplicami Dobrna v prvi polovici 19. stoletja, ki ga je bilo vedno znova sliša-

³⁰ Kottowitz, *Bericht*, str. 39sl.; Puff, *Wegweiser*, str. 189.

³¹ Puff, *Wegweiser*, str. 189sl.

³² Onderka, *Nachricht*; StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

³³ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

³⁴ Dnevnik Anne Plochl, 6. 8. 1825.

Hiša na travniku v Dobrni, okrog 1830 (StLA, OBS-Neuhaus-Bad-Einzelnes-III-002).

ti, je bilo pomanjkanje prenočišč, ki jih je v glavni sezoni zaradi navala gostov vedno primanjkovalo.³⁵ Včasih so si pomagali tako, da so goste namestiti celo na gradu. Da bi čim bolj izboljšali izrabo kopališča, so sezono razdelili na šest kopaliških obdobij po 24 dni; začeli so 1. maja in zaključili s koncem septembra. Vsak zdraviliški gost si je moral glede na svoje potrebe vnaprej rezervirati prostore. Tudi Anna Plochl in njena družba so upoštevali predpise in si obkraj rezervirali peto kopališko obdobje od 5. do 28. avgusta. V predsezoni in posezoni je bilo v toplicah znatno manj prometa,³⁶ tudi cene so bile nižje. Sredi 19. stoletja so poskušali goste navdušiti še za zimsko sezono in so ponujali tudi ogrevane sobe.³⁷

Kljub vsemu pa organizacija zdraviliškega obratovanja okrog leta 1820 še ni bila zelo zahtevna. Posebne kopališke direkcije še ni bilo, za vse upravne zadeve je bila zadolžena uradna pisarna gospostva Dobrna, baron Dienersperg pa je bil vrhovni nadzornik.³⁸ V zdravilišču je bilo malo osebja. Leta 1819 sta bila le dva človeka, ki sta morala opravljati vsa potrebna dela, torej pomagati kopalcem v preoblačilnicah, prati perilo in pospravljati sobe. Za to delo nista dobi-

vala plače, temveč napitnino od zdraviliških gostov.³⁹ Gostje so lahko za svojo osebno oskrbo pripeljali s seboj v zdravilišče tudi lastno služinčad. Dolgo časa zdravilišče ni imelo lastnega zdraviliškega zdravnika, ki bi skrbel za zdravstvene zadeve gostov. Zdravnik Mathias Macher je o razmerah leta 1824 poročal takole: *Zdraviliški gostje so uporabljali kopeli po starih kopaliških pravilih in po lastni presoji ali pa po navodilih svojih domačih hišnih zdravnikov.* (*Die Kurgäste gebrauchten die Bäder nach alten Baderegeln und nach eigenem Ermessen, wenn nicht nach den Instruktionen ihrer Hausärzte*).⁴⁰ V nujnih primerih je v zdravilišče sprva prihajal okrožni zdravnik iz Celja,⁴¹ od leta 1830 do 1844 pa je za zdravstvene zadeve kopaliških gostov skrbel Karl Hen, hkrati okrajni zdravnik v bližnjem Lembergu pri Novi Cerkvi.⁴² Anna Plochl je imela leta 1826 srečo, da je prišla v Dobrno skupaj s svojim zdravnikom Johannom Peintingerjem. Prav tega leta je uporaba termalne vode pri mladi ženi povzročila izbruh bolezni in hči poštnega mojstra je morala cele dneve z vročino preležati v postelji.⁴³ Peintinger je na podlagi lastnih izkušenj leta 1833

³⁵ Osann, *Physikalisch-medicinische Darstellung*, str. 174sl.

³⁶ Leta 1819 so ugotovili, da so prvo, peto in šesto kopalno obdobje zelo slabo obiskani in da so celo pri četrtem proti koncu opazili rahel upad števila gostov. StLA, Laa. A., Medium, K. 207: Verschiedene Gegenstände, A VIII/1413–1819.

³⁷ Kottowitz, *Bericht*, str. 49.

³⁸ StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

³⁹ StLA, Laa. A., Medium, K. 207: Verschiedene Gegenstände, A VIII/1413–1819.

⁴⁰ Macher, *Die lautereren Warmbäder*, str. 24.

⁴¹ Onderka, *Nachricht*.

⁴² StLA, Puff Rudolf Gustav, Nachlass, K. 5, H. 193: Bäder in Steiermark. Karl Hen je pozneje delal kot zdraviliški zdravnik v bližnjih Rimskih Toplicah pri Laškem in se je zelo negativno izrazil o času, ki ga je preživel v »Dolini solz v Dobrni« (*im Jammertale zu Neuhaus*): Puff Rudolf Gustav, Nachlass, K. 1, H. 69: Korrespondenz mit Karl Hen, Badearzt, 1844–1847.

⁴³ Dnevnik Anne Plochl, 23. 8. 1826.

skupaj z okrožnim zdravnikom iz Brucka ob Muri v tiskani obliki sestavljal »Kratka navodila za smiselno uporabo mineralnih kopeli v Dobrni« (»Kurze Anleitung zum zweckmäßigen Gebrauche der Mineralbäder zu Neuhaus«), da bi pacientom, ki bi šli po njegovem nasvetu tja na zdravljenje, zagotovil najboljši možni uspeh zdravljenja.⁴⁴

Zdraviliški gostje

Ko je Anna Plochl s svojo družbo avgusta leta 1825 prispela v Dobrno, je bila začudena nad majhnim številom zdraviliških gostov, ki se tudi v nadaljnjih dneh ni povečalo: *Tukaj je tako brez zadrege, še vedno nas je samo 17 gostov (Es ist so unscheneriert hier, wir sind noch immer blos 17 Personen)*.⁴⁵ Dejansko so toplice do leta 1840 obiskovali le maloštevilni gostje. Seznam najetih kopaliških stanovanj (»Ausweis über die gemieteten Badwohnungen zu Neuhaus«) iz leta 1819 kaže, da je bilo v tem letu od 1. maja do 28. avgusta vsega skupaj 239 gostov in da jih je največ prišlo junija in julija.⁴⁶ Dvajset let pozneje se razmere niso dosti spremenile, leta 1839 so zabeležili le 264 rednih zdraviliških gostov.⁴⁷ Šele ko je Johann grof Hoyos zdravilišče povečal, je bil narejen odločilni korak naprej in število gostov, ki so iskali zdravje, se je povečalo na 400 do 500 na leto.⁴⁸

Dobrna je veljala za žensko zdravilišče, zato so med gosti izrazito prevladovala dame. Mathias Macher, ki se je leta 1824 tukaj pojavil kot zdravnik, se je še dobro spominjal tistega časa: *Vso zdraviliško družbo je takrat sestavljalo 35 dam in le nekaj gospodov. (Die ganze Kurgesellschaft bestand damals aus 35 Damen und nur etlichen Herren)*.⁴⁹ Tudi sredi 19. stoletja je bil delež žensk v Dobrni najmanj dvotretjinski. Sprva je bilo območje kopanja za moške in ženske razdeljeno z leseno pregrado na sredini bazena, šele pozneje sta se oba spola – spodobno oblečena v kopalne obleke – v termalni vodi kopala skupaj.⁵⁰

Poleg gostov, ki so prišli na zdravljenje za tri tedne ali dlje, so bili tukaj tudi taki, ki so se mudili v toplicah le nekaj dni, da bi morda koga obiskali ali se sem ter tja okopali. V Dobrni je bilo veliko dnevnih gostov iz Celja, ki je bilo z vozom dosegljivo v največ dveh urah. Leta 1839 so našteali več kot še enkrat toliko dnevnih gostov kot takih, ki so bili na zdravljenju dalj časa.⁵¹ Anna Plochl te vrste publike ni cenila, saj je hotela čim bolj varovati svoj inkognito in ni hotela, da bi jo radovedni tujci prepoznali kot življenjsko

sopotnico nadvojvode. Da zunanji obiskovalci ne bi motili stalnih gostov, so slednjič leta 1846 uredili posebno kopališče za dnevne goste (»Fremdenbad«).⁵²

Čeprav so v poročilih o Dobrni radi izpostavljali tamkajšnjo imenitno publiko in kot primer navajali po dostojanstvu najuglednejšega gosta z začetka 19. stoletja, nekdanjega nizozemskega kralja Louisa Bonaparta, brata cesarja Napoleona I.,⁵³ je bil obisk prvorazredne družbe bolj redek. Anna Plochl je leta 1825 zapisala, da je bila navzoča ena sama oseba višjega stanu, namreč *stara grofica, neka Cotelli (eine alte Gräfin, eine gewisse Cotelli)* iz Gorice.⁵⁴ Seznam najemnikov zdraviliških stanovanj oziroma sob v letih 1819/20 potrjuje to sliko. Gostje baronskega ali celo grofovskega stanu so bili v teh letih redki, tukaj so bili npr. Janez Vajkard grof Auersperg, Jožef grof Thurn-Valsassina ali pa Alojz baron Königsbrunn. Več je bilo predstavnikov nižjega plemstva, tako npr. vitezi Kalchberg in vitezi Jakomini iz Gradca, in plemstva brez naziva, navadno so bili to lastniki gospodstev ali pa višji uradniki. Med gosti je bilo tudi veliko predstavnikov duhovniškega stanu, od navadnih kaplanov do stolnih prostov; leta 1820 so pozdravili celo ljubljanskega knezoškofa Avgušтина Janeza Jožefa Gruberja. V Dobrni so se pogosto zdravile tudi vojaške osebe višjih činov, kar je imelo že daljšo tradicijo, saj je Dobrna postala znana že zlasti za časa koalicijskih vojn proti Franciji kot zdravilišče za ranjene častnike.⁵⁵ Največ pa je bilo gostov iz vrst višjega meščanstva, med njimi veliko število uradnikov, odvetnikov in učenjakov ter trgovcev in obrtnikov. Avgusta 1820 so bili v zdraviliškem domu na Dobrni npr. hkrati nastanjeni gozdarski komisar iz Maribora, trgovec iz Radgone, uradnik tobačnih dajatev iz Ljubljane in gostilničar iz Žalca.⁵⁶ Čeprav se je sredi 19. stoletja, ko je zdravilišče postalo bolj znano, število gostov z imenitnimi imeni povečalo, je bilo gostov plemiškega stanu še vedno manj kot četrtnina vseh.⁵⁷ Pogoji za bivanje v toplicah je bila praviloma določena finančna moč, saj so bili stroški prevoza, bivanja in zdraviliške oskrbe lahko zelo visoki. Anna Plochl je leta 1825 ocenila, da znašajo stroški skupaj *z vso popotno konzumacijo in izdatki za kopališče (samt allen Reiseverköstungen und Badauslagen)* približno 260 goldinarjev dunajske valute na osebo.⁵⁸ Toda tudi revnemu prebivalstvu, predvsem okoliškemu kmečkemu in niž-

⁴⁴ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

⁴⁵ Dnevnik Anne Plochl, 9. 8. 1825.

⁴⁶ StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

⁴⁷ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

⁴⁸ Kottowitz, *Bericht*, str. 23; Puff, *Wegweiser*, str. 186.

⁴⁹ Macher, *Die lauterer Warmbäder*, str. 24.

⁵⁰ Tangl, Neuhaus, str. 181sl.

⁵¹ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

⁵² Bade-Anzeige. *Steyermärkisches Intelligenzblatt zur Grätzer Zeitung*, Nr. 73, 7. maj 1846.

⁵³ Schallgruber, *Aufsätze*, str. 4.

⁵⁴ Dnevnik Anne Plochl, 8. 8. 1825. Kot kaže, gre tukaj za članico baronske družine Codelli von Codellisberg. Prim. *Gothisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser* 39 (1889), 116–118.

⁵⁵ Prim. Janša-Zorn, *Der Tourismus*, str. 131–148, tukaj 137.

⁵⁶ StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

⁵⁷ Prim. seznam zdraviliških gostov iz leta 1849, objavljen v: Kottowitz, *Bericht*, tudi Puff, *Wegweiser*, str. 187sl.

⁵⁸ Dnevnik Anne Plochl, 18. 8. 1825.

Dobrna, katastrski načrt, okrog 1830 (StLA, PlSt-605).

jemu kmečkemu sloju (hlapcem, deklam, dninarjem itd.), so na neki način omogočili dostop do topljskih vrelcev. V Dobrni je bilo – tako kot tudi v drugih zdraviliških krajih – v zidanem stranskem poslopju ločeno skromno kopališče za ubožne, ki so ga lahko uporabljali po nizki ceni ali pa je bilo sploh zastoj.⁵⁹

Sestava publike je bila po regionalnem izvoru zelo raznolika. Približno 60% gostov, vpisanih v sezname zdravilišča in sob na Dobrni, je prihajalo s Štajerske, pri čemer je bilo veliko oseb iz celjskega in mariborskega okrožja. Toplice pa so bile zelo priljubljene tudi pri gostih iz koroške in kranjske vojvodine ter iz Trsta in s Hrvaške. Komaj kakšen obiskovalec ali obiskovalka pa je zašel na Dobrno iz severnih delov habsburške monarhije ali celo iz prestolnice Dunaja.

Tiskani vodniki po Dobrni iz takratnega časa so radi hvalili neprisiljeno druženje v zdraviliškem kraju, ki se je odvijalo v vedrem življenju skupnosti preko vseh stanovskih meja.⁶⁰ A če naj verjamemo besedam Anne Plochl, stvarnost ni nujno ustrezala tej podobi. Res se je večkrat pogovarjala z drugimi gosti, toda njeno načelo se je glasilo: *Jaz ostajam pri svoji družbi, za druge se ne brigam* (*Ich bleibe bey meiner Gesellschaft und kümmere mich nicht um die anderen*). Ni čutila velike potrebe po tem, da bi sklepala nova poznanstva, *ker je tukaj tako malo gostov in tisti,*

ki so, ne pomenijo veliko (*weil gar so wenig Gäste sind, und die welche hier sind nicht viel heißen*). Kot je opazila, so tudi drugi gostje živeli vsak zase *povsem ločeno* (*ganz abgesondert*),⁶¹ tako da sta v zdravilišču vladala splošen mir in tišina.

Vsakdanjik v zdravilišču

V središču vsakega bivanja v toplicah so bile terapije. V prvi polovici 19. stoletja je na tem področju prišlo do občutnega razvoja. Še okrog leta 1820 je bilo povsem običajno, da so se zdraviliški gostje kopali v termalni vodi tudi do šest ur. Po starem zdraviliškem redu so prvi dan zdravljenja začeli z eno uro kopanja dopoldne in eno uro popoldne, nato pa so kopanje vsak dan podaljšali za pol ure, dokler niso peti dan dosegli vrhunca kopeli, t. i. »das hohe Bad«, ki je trajal dvanajst dni. Zatem naj bi čas kopanja na dan zopet postopoma skrajševali.⁶² Vse bolj pa se je uveljavljalo prepričanje, da tako pretirano vneto kopanje zdravju bolj škodi kot koristi.

Dr. Peintinger je bil mnenja, da dve uri in 15 minut trajajoča dnevna kopel v termalni vodi popolnoma zadostuje, največji poudarek pa naj bi bil na jutranji kopeli.⁶³ Njegova pacientka Anna Plochl se je zato vsako jutro ob pol šestih odpravila v kopališče, da bi – če le mogoče – ostala uro in pol v termalni

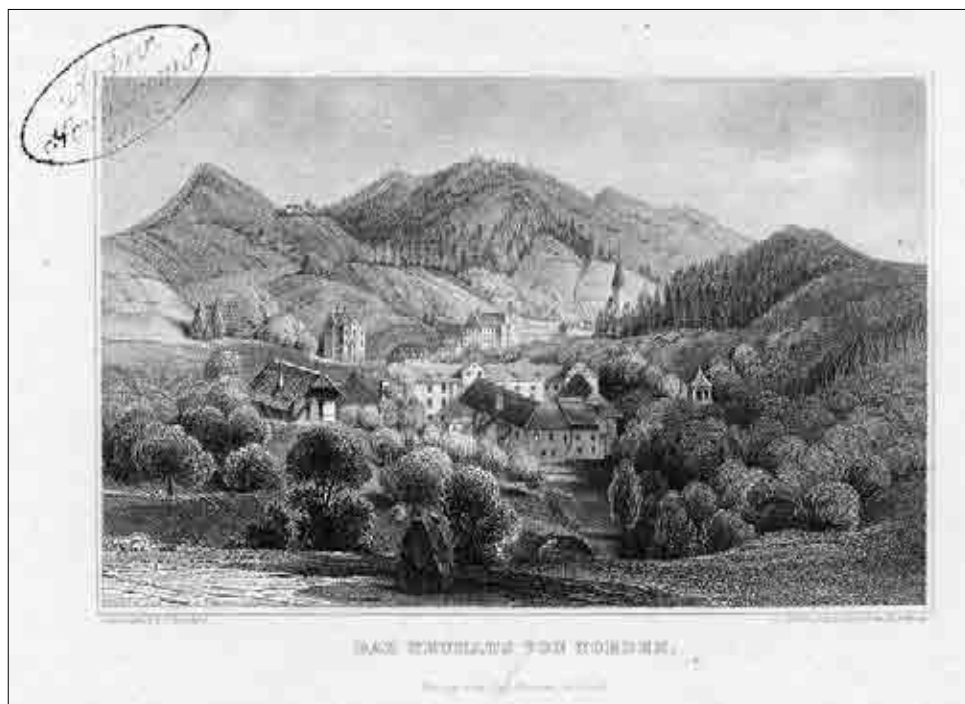
⁵⁹ Kopališče je bilo zidano, imelo je en prostor z enim bazenom in dvema z leseno pregrado ločenima preoblačilnicama. StLA, Laa. A., Medium, K. 207: Verschiedene Gegenstände, A VIII/1413-1819.

⁶⁰ Prim. Kos, Zwischen Amusement und Therapie, str. 220–236; *Große Welt reist ins Bad*.

⁶¹ Dnevnik Anne Plochl, 7. 8. 1825; 8. 8. 1825; 5. 8. 1826.

⁶² Schallgruber, *Aufsätze*, str. 18sl.; Macher, *Die laueren Warmbäder*, str. 24.

⁶³ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

Dobrna s severa, jeklorez, narisal Carl Reichert, okrog 1860 (StLA, OBS-Neuhaus-II-001).

vodi; popoldne se je njeno kopanje navadno začelo ob pol petih. Toda krhko zdravstveno stanje hčere poštnega mojstra ni dopuščalo niti tega omejenega programa. Že ob prvi kopeli v termalni vodi je dobila vrtoglavico, dan zatem pa sta jo morali dve ženski celo pospremiti iz vode.⁶⁴ Oba obiska Anne Plochl v zdravilišču Dobrna sta zaznamovali splošna šibkost in utrujenost. Po zdravniškem nasvetu se je po vsaki kopeli spet odpravila v posteljo, kjer je pogosto počivala več ur. Čeprav so ji zelo odsvetovali, da bi pri tem zaspala, Anna Plochl ni mogla vedno upoštevati tega navodila: *Ker mi je bilo tako prijetno, sem takoj ponovno zaspala in se spet zbudila šele ob pol 11h. To je bil pravi spanec, bodo rekli. Pa ne morem nič za to, kajti zdaj imam za to čas. (Da mir so gut war schlief ich gleich wieder ein und wurde um 1/2 11 Uhr erst abermalen wach. Das heißt ich schlafen, wird es heißen. Kann aber nicht helfen, denn jetzt habe ich Zeit dazu).*⁶⁵

Kopališki red dr. Peintingerja je določal, da se sme pomisliti na zajtrk šele po jutranji kopeli in mirovanju po njej. Kot vsi zdraviliški zdravniki je tudi on svetoval zdravo prehrano in za jutraj priporočal le lahko mlečno čokolado namesto močne kave. Načelo zmernosti pa je veljalo še toliko bolj za kosilo. Med bivanjem v zdravilišču naj bi se po mnenju dr. Peintingerja ne uživalo žilavega ali mastnega mesa, divjačine, ki nima dobrega duha, svinjine ali prekajenega mesa, stročnic, mastnih slaščic in rakov. Kot lahko prebavljive pa je označil enostavno pripravljene

ne juhe, mehko govedino, telečje ali piščančje obare, pečeno telečje ali piščančje meso, kuhane solate, hren ali šparglje ter kuhano sadje.⁶⁶

V Dobrni je bil običaj, da so se okrog 12. ure vsi zbrali pri *table d'hôte* (skupnem obedu). Zbranim gostom so nato za veliko mizo v jedilnici servirali hrano po določenem vrstnem redu. Ponudba se je stopnjevala glede na različne sloje gostov. Pri prvem omizju so stregli sedem jedi, kar je stalo 36 krajcarjev, drugo omizje s petimi jedmi je stalo 24 krajcarjev in na omizju za služinčad (*Domestiken-Tafel*) je bilo mogoče jesti že za 15 krajcarjev.⁶⁷ Kadar Anna Plochl zaradi obolevnosti ni mogla priti na kosilo v jedilnico, so ji hrano prinesli v sobo. Večerja je bila okrog 20h, mize pa so bile še manj zasedene kot pri kosilu, saj je marsikateri gost večerjal zunaj, v kateri od okoliških gostiln.

Nadvojvodova gospa je bila s kvaliteto ponudbe le deloma zadovoljna: *Hrana je prav dobra, kruh pa je slab, nobene žemlje se ne dobi. Ko bi le imela kruh iz Vordernberga tukaj (Die Kost ist recht gut, aber das Brot schlecht, keine Semmel bekommt nicht. Hätte ich nur von Vordernberg ein Brot hier).*⁶⁸ Kot se vidi z jedilnega lista zdraviliške kuhinje, je bila ponudba jedi in pijač zelo bogata: ponujali so belo in rdeče vino iz okoliških krajev, na izbiro pa so bila tudi sladka vina, kot sta medeira ali cipro in druga vina.⁶⁹ Čeprav je dr.

⁶⁴ Dnevnik Anne Plochl, 7. 8. 1825.

⁶⁵ Dnevnik Anne Plochl, 10. 8. 1825.

⁶⁶ StLA, Werle Anton, Nachlass, Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

⁶⁷ Onderka, Nachricht.

⁶⁸ Dnevnik Anne Plochl, 11. 8. 1825.

⁶⁹ StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

Carl Reichert: Dobrna z juga, 1863 (brani dr. Igor Sapač).

Peintinger priporočal omejevanje na vodo, občasno pivo ali z vodo razredčeno belo vino, pa je Anno Plochl mikalo tudi kaj drugega. Leta 1825 si je naročila vino iz Malage, ki so ji ga dostavili v zdravilišče. Vendar ji vino zaradi stalnih glavobolov ni prav teknilo.

Kadar se je Anna Plochl zdravstveno bolje počutila, je redno obiskovala bogoslužje, tudi med tednom: *Ob pol 11h je vsak dan maša, ker je tukaj nek star duhovnik (Um ½ 11 Uhr ist alle Tage eine Messe, weil ein alter Geistlicher hier ist).*⁷⁰ Župnijska cerkev na Dobrni je bila sicer le nekaj minut oddaljena od zdravilišča, za bolehnega ali za tiste, ki so težko hodili, pa je bila kljub temu le stežka dosegljiva. Zato so v prvem nadstropju zdravilišča uredili majhno kapelo, za katero je med kopališko sezono skrbel bodisi kakšen duhovnik, ki je bil ravno gost v zdravilišču, bodisi krajevni župnik oziroma njegov kaplan.⁷¹

Kljub nespremenljivim točkam v dnevnem programu gostom je ostalo še dovolj prostega časa. Možnosti za razvedrilo so bile v zdravilišču Dobrna takrat sicer še omejene. Ob lepem vremenu so hodili na sprehod, pri čemer je zdravnik dr. Peintinger silil k temu, da bi sprehod trajal vsaj eno uro skupaj. Okrog zdravilišča je bilo več bližnjih izletniških ciljev, tako vas Dobrna, dvorec Dobrnica (Gutenegg) ali pa razvaline starega gradu Dobrna oziroma Kačjega gradu (Schlangenburg). Daljših izletov z vozom pa niso priporočali, saj naj bi se zdravljenje ne prekinjalo. Ženski del zdraviliških gostov se je ure in ure posvečal ročnim delom. Ob lepem vremenu je Anna Plochl sedla pred zdraviliški dom, kjer je bilo pod velikim drevesom postavljenih več klopi, da bi tam vezla in

kramljala. Ob slabem vremenu so si gostje krajšali čas z branjem in pisanjem, nekaj spremembe so si privoščili s tarokiranjem.⁷² O večernih družabnih prireditvah z glasbenim programom ali plesom pa ne izvemo ničesar. Take prireditve so v zdravilišču Dobrna sicer prirejali, toda le, kadar so prišle na obisk večje družbe iz Celja ali z okoliških gospostev,⁷³ toda to se je verjetno dogajalo bolj v glavni sezoni, ki je bila julija. Tako se je Anna Plochl po nasvetu zdravnika dr. Peintingerja vsak večer odpravila spat že ob približno 21. uri.

V glavnem pa se je hčeri poštnega mojstra čas v zdravilišču Dobrna grozno vlekel: *Na smrt je dolgočasno, kot v kakšnem samostanu. Toda nič ne de, če bom le ozdravela in bi čas hitreje tekel, ampak žal traja vsak dan še enkrat tako dolgo kot v gornjem delu dežele [Štajerske], v družbi lastnih znancev. (Es ist zum Sterben langweilig, wie in einem Kloster. Macht aber nichts, wenn ich nur gesund werde und die Zeit geschwinder vergieng, aber leider dauert jeder Tag hier nochmal so lang wie im Oberlande an der Seite seiner Bekannten).*⁷⁴ Ne le mlada Anna Plochl, temveč tudi starejše dame v njeni družbi so dnevno enoličnost občutile kot morečo: *Prandstetterjeva vedno toži, da je pozabila doma svojo igro za igranje loterije, kajti tudi njej je grozno dolgčas. Ves čas pobija muhe, toda kljub temu jih ni manj. (Prandstetterin jammert immer um ihr Lotteriespiel, welches zuhause vergessen wurde, denn es ist ihr auch entsetzlich zeitlang. Sie thut in einem Fliegen erschlagen und es werden doch nicht weniger).*⁷⁵ Šele ko so zdravilišče po letu 1847 svetovljansko dogradili in preno-

⁷⁰ Dnevnik Anne Plochl, 7. 8. 1825.

⁷¹ StLA, Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.

⁷² Dnevnik Anne Plochl, 6. 8. 1826.

⁷³ Macher, *Die lauterer Warmbäder*, str. 24.

⁷⁴ Dnevnik Anne Plochl, 7. 8. 1826.

⁷⁵ Dnevnik Anne Plochl, 7. 8. 1826.

vili, so gostom nudili tudi stalni razvedrilni program ter poskrbeli za več zabave in za spremembe.

Sklep

Zdravilišče Dobrna je bilo v letih 1825/26 šele na pragu razvoja v moderno zdravilišče. Zasebni lastniki kopališkega kompleksa so sicer prepoznali potrebe novega časa, niso si pa še upali spopasti z velikimi investicijami, ki bi bile potrebne, tako da je vse ostalo po starem, najsi gre za prostore ali za splošno vzdušje. Zdravilišče zaradi tega sicer ni bilo nič manj priljubljeno, kar dokazuje tudi, da so imeli termalni vrelci dober zdravilni učinek. V zdravilišče Dobrna so, pogosto tudi od daleč, prihajali gostje iz plemiških in meščanskih vrst, tako tudi Anna Plochl in njena popotna družba. Mlada žena pa v zdravilišču ni preživljala srečnih dni. Po eni strani ji je termalna voda povzročila zdravstveno krizo, po drugi strani pa je trpela zaradi prisilnega brezdelja in življenja brez nadvojvode Janeza. Tako ne preseneča, da Anna Plochl v naslednjih letih ni več prihajala v termalno zdravilišče Dobrna na zdravljenje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz
 Dienersperg, Familie, K. 2, H. 56: Bad Neuhaus und Gottesdienst daselbst, 1618–1845.
 Göth Georg, Nachlass, K. 38, H. 769: Herrschaft Neuhaus bei Cilli.
 Laa. A., Medium, K. 207: Verschiedene Gegenstände, A VIII/1413–1819.
 Laa., Verträge, Nr. 279; Neuhaus, Bad und Umgebung. Geschichte von Franz Ritter von Gadolla, 24. Oktober 1860.
 LT (= Landtafel) I, Bd. 69, Lit. E 27–29.
 LT II, Urkundenbücher, Bd. 14, fol. 389–399.
 Meran, Familie, K. 111, H. 2: Tagebuch und Briefwechsel Erzherzog Johanns mit Anna Plochl 1825, K. 112, H. 1: Tagebuch ... 1826.
 PlSt-597 (M. 55): Plan des Badhauses zu Neuhaus, Unteres Stockwerk, Franz Münzel [1819]; PlSt-598 (M. 55): Plan des Badhauses zu Neuhaus, Oberes Stockwerk, Franz Münzel [1819].
 Puff Rudolf Gustav, Nachlass, K. 5, H. 193: Bäder in Steiermark; K. 1, H. 69: Korrespondenz mit Karl Hen, Badearzt, 1844–1847.
 Unger Theodor, Nachlass, K. 8, H. 203: Neuhauser Badegeschichten aus dem 18. Jahrhundert.
 Werle Anton, Nachlass, Sch. 2, H. 16: Rohitsch-Sauerbrunn; K. 1, H. 5: Bäder und Mineralquellen der Steiermark; Sch. 1, H. 13: Bad Neuhaus.

LITERATURA

- Ableitinger, Alfred: Eine Einleitung: Erzherzog Johann von Österreich (1782–1859). »Johann und seine Brüder«. *Neun Brüder und vier Schwestern – Habsburger zwischen Aufklärung und Romantik, Konservatismus, Liberalismus und Revolution. Beiträge der Internationalen Tagung vom 4./5. Juni 2009 in Graz* (ur. Alfred Ableitinger in Marlies Raffler), Graz 2012 (= Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark 42), str. 9–24.
 Bade-Anzeige. *Steiermärkisches Intelligenzblatt zur Grätzer Zeitung*, Nr. 73, 7. maj 1846.
 Crantz, Heinrich Johann von: *Gesundbrunnen der österreichischen Monarchie*. Wien, 1777.
Das Bad in Neuhaus, eine auf eine 36jährige Erfahrung gegründete Belehrung zum Vortheil der Gesundheit zu gebrauchen. Laibach, 1814.
 Golec, Boris: Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njunega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienerspergov s Celjskega. *Zgodovina za vse* XVIII, 2011, št. 1, str. 15–67.
Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser 39, 1889.
Große Welt reist ins Bad. 1800–1914. Baden bei Wien, Badgastein, Bad Ischl, Franzensbad, Karlsbad, Marienbad, Teplitz. Ausstellungskatalog. Schloss Grafenegg bei Krems, Passau 1980.
 Hacquet, Balthasar: *Oryctographia carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder*, Bd. 3. Leipzig, 1784.
 Hammer, Elke: »Das Alleinseyn in dieser Welt ist nicht gut.« Erzherzog Johann und seine Beziehung zu Anna Plochl. *Erzherzog Johann. Mensch und Mythos* (ur. Josef Riegler) (= Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 37). Graz, 2009, str. 27–38.
 Hammer, Elke: Anna Plochl und Erzherzog Johann – Kehrseiten einer »lieblichen Romanze«. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 49, 1998, str. 299–332.
 Hammer-Luza, Elke: Steirische Kurorte in der Biedermeierzeit. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 103, 2012, str. 153–204.
 Hammer-Luza, Elke: Zdravilišče Rimske Toplice v prvi polovici 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 48, 2013, str. 2–3, 9–25.
 Janša-Zorn, Olga: Der Tourismus in den slowenischen Alpen vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg. *Tourismus und kultureller Wandel* (= Geschichte der Alpen 2004/9). Zürich, 2004, str. 131–148.
 Kindermann, Joseph Karl: *Historischer und geographischer Abriss des Herzogthums Steiermark*. Grätz³, 1787.

Kos, Wolfgang: Zwischen Amusement und Therapie. Der Kurort als soziales Ensemble. *Das Bad. Eine Geschichte der Badekultur im 19. und 20. Jahrhundert* (ur. Herbert Lachmayer, Sylvia Mattl-Wurm in Christian Gargerle). Salzburg/Wien, 1991, str. 220–236

Kottowitz, Gustav von: *Bericht nebst einer monographischen Skizze über das Bad Neuhaus nächst Cilli in Steiermark vom Jahre 1849*. Graz, 1850.

Macher, Mathias: *Die lauterer Warmbäder (Akrotothermen) des Herzogthumes Steiermark Neuhaus, Topolschitz, Römer- und Franz-Josefabad, Einöd-, Grubegg- und Tobelbad nebst einer Beschreibung der Kaltwasser-Heilanstalt zu St. Radegund am Schöckel bei Graz*. Graz, 1867.

Macher, Mathias: Medizinisch-statistische Topografie des Herzogthumes Steiermark. Graz, 1860.

Onderka, N.: Nachricht über das Mineral-Bad zu Neuhaus in Steyermark. Neuhaus. *Der Aufmerksamkeit*, Nr. 54, 1. Mai 1827.

Osann, Emil: *Physikalisch-medicinische Darstellung der bekannten Heilquellen der vorzüglichsten Länder Europa's*, Zweiter Theil. Berlin, 1832.

Paltauf, C. S.: *Bad Neuhaus bei Cilli Steiermark*. Wien², 1883.

Pantz, Anton von: Die Gewerken im Bannkreise des Steirischen Erzberges. *Jahrbuch der heraldischen Gesellschaft Adler* N. F. 27/28, Wien 1918, str. 22, 233sl., 250, 304sl.

Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte* (= Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 10), München, 1962.

Puff, Rudolf Gustav: *Wegweiser in sämtliche Gesundbrunnen und Bäder der Steiermark. Für Reisende und Curgäste*. Gratz, 1854.

Schallgruber, Joseph: *Aufsätze und Beobachtungen etc. sammt Darstellung der Bäder zu Neuhaus und Tüfser*. Graz, 1816.

Schlossar, Anton (ur.): *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen von seinem Aufenthalte im Kurorte Robitsch-Sauerbrunn und über seine Reisen in Untersteiermark aus den Jahren 1810, 1811 und 1812*. Graz, 1912.

Schüler, Max Josef: *Der landschaftliche Curort Neuhaus bei Cilli in Untersteiermark*. Wien, 1862.

Tangl, Karlmann: Beiträge zur Geschichte der Herrschaft und des Badeortes Neuhaus. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* 3, 1852, str. 160–222.

Wichner, P. Jacob: Beiträge zu einer Geschichte des Heilwesens, der Volksmedizin, der Bäder und Heilquellen in Steiermark bis incl. Jahr 1700. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* 33, 1885, str. 3–123.

Wiesflecker, Peter: Ein Prinz des Hauses Österreich. Eine biographische Annäherung an Erzherzog Johann. *Erzherzog Johann von Österreich*. »Ein

Land, wo ich viel gesehen.« *Aus dem Tagebuch der England-Reise 1815/16* (ur. Alfred Ableitinger in Meinhard Brunner). Graz, 2009 (= Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark 41), str. 19–44.

ZUSAMMENFASSUNG

Bad Neuhaus/Dobrna aus der Sicht seines Kurgastes Anna Plochl in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts

Sowohl 1825 als auch 1826 war Anna Plochl, spätere Ehefrau von Erzherzog Johann von Österreich, Kurgast in Bad Neuhaus. In ihrem Tagebuch und in Briefen schilderte sie ihre Eindrücke des damaligen Aufenthaltes. Unter Franz Xaver Cajetan Freiherrn von Dienersperg hatte das Bad ab 1814 einen langsame Aufschwung genommen. Das Kurgebäude war ausgebaut worden; es enthielt Badebassins, Gesellschaftsräume sowie über 50 Wohnräume unterschiedlicher Größe und Ausstattung. Doch trotz aller Fortschritte war vieles im Badeort noch einfach und den alten Traditionen verhaftet. Die Organisation des Betriebes lag in den Händen der Herrschaftsverwaltung von Neuhaus, einen eigenen Badearzt gab es bis 1830 nicht. Da das Angebot an Unterkünften zu klein war, musste man die Badesaison in einzelne Touren unterteilen. Das Publikum umfasste jährlich rund 250 Kurgäste. Zahlreich vertreten waren Angehörige des niederen Adels, Geistliche und höhere Militärpersonen, vor allem aber Personen aus dem gehobenen Bürgertum. Sie stammten überwiegend aus dem Herzogtum Steiermark, viele Gäste kamen aber auch aus den Herzogtümern Kärnten und Krain sowie aus Triest und Kroatien. Frauen waren deutlich in der Mehrzahl. Der Alltag im Bad verlief gleichförmig. Um 1825 hatte man die Badezeit im Vergleich zu früher schon deutlich reduziert. Neben den täglichen Mahlzeiten und der Messe gab es allerdings kaum Unterhaltungsmöglichkeiten. Anna Plochl vertrieb sich die Zeit wie die meisten anderen weiblichen Kurgäste mit Spaziergängen, Lesen und Schreiben, Handarbeiten und Kartenspielen. Erst unter Johann Graf Hoyos wurde Bad Neuhaus ab 1847 grundlegend umgestaltet und großzügig erweitert, sodass ein moderner Kurort mit pulsierendem Leben entstand.

S U M M A R Y

The Dobrna health resort in the first half of the 19th century through the eyes of its guest Anna Plochl

Anna Plochl, later the wife of Archduke Johann of Austria, visited the Dobrna health resort in 1825 and 1826. She described her impressions of her stay at Dobrna in her diary and letters. The development of the health resort began in 1814, under the auspices of Franz Xaver Kajetan, Baron von Dienersperg. The expanded central building encompassed thermal pools, entertainment areas, as well as over fifty residential areas of various sizes and with different kinds of furnishings. Despite of the enormous progress, most facilities were still primitive and outdated. The resort, which was under the administration of the Dobrna (Neuhaus) seigniory, did not have a residen-

tial medical doctor until 1830. Due to modest accommodation capacities, the bathing season was divided into several visits of short duration. The resort received about 250 guests per year, including members of gentry, clergy, high-ranking military personnel, and above all high bourgeoisie. The majority of predominantly female guests came from the Duchy of Styria, and many more from the duchies of Carinthia and Carniola, as well as Trieste and Croatia. The days in the resort were monotonous. Around 1825, bathing time in the health-giving thermal waters was cut short considerably compared to previous periods. Apart from daily meals and mass, opportunities for socialising and entertainment were next to nil; therefore, Anna Plochl, like the majority of other female guests, spent most of her time walking, reading, writing, doing fine handiwork, and playing cards. It was only in 1847, under Count Johann Hoyos, that the Dobrna spa underwent a thorough reconstruction and expansion, which transformed it into a vibrant modern health resort.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 93/94(497.4-2Dobrna+497.4-2Nova cerkev)"1918/1940"

Prejeto: 20. 4. 2014

Irena Ivančič Lebar

prof. geografije in zgodovine, Cesta Tončke Čec 2, SI-1420 Trbovlje
E-pošta: irena.i.lebar@gmail.com

Občini Dobrna in Nova Cerkev med obema svetovnima vojnama

IZVLEČEK

Prispevek poskuša podati splošen prikaz območja občin Dobrna in Nova Cerkev med obema svetovnima vojnama. Območje je obsegalo najsevernejši del celjskega okraja, kjer se je občina Dobrna naslanjala na Paški Kozjak. S Celjem je bilo območje povezano z dvema banovinskima cestama. Območje je pretežno hribovito, samo ob potokih so nastale ravnice, predvsem na južnem delu občine Nova Cerkev. Večina prebivalcev se je ukvarjala s kmetijstvom, le Dobrna se je ponašala z dobro obiskanim zdraviliščem, ki je tudi bližnjim prebivalcem nudilo možnost preživljanja z oddajo tujskih sob in oskrbo zdravilišča s kmetijskimi pridelki.

KLJUČNE BESEDE

Dobrna, Nova Cerkev, občina, zdravilišče, župani, gospodarstvo, komunalna infrastruktura, šolstvo, kultura

ABSTRACT

THE MUNICIPALITIES OF DOBRNA AND NOVA CERKEV BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The contribution aims to provide a general description of the municipalities of Dobrna and Nova Cerkev between the two world wars. The area under discussion encompassed the northernmost part of the Celje district, where the Municipality of Dobrna lay tucked against the Paški Kozjak hill range. Two provincial roads connected the area with Celje. The area is predominantly hilly, with the exception of plains stretching along the streams, especially in the southern part of the Municipality of Nova Cerkev. Most of the population engaged in agriculture, while Dobrna also boasted its much-frequented health resort, from which the inhabitants of nearby villages, too, could derive income by renting out rooms to tourists and providing the health resort with agricultural produce.

KEY WORDS

Dobrna, Nova Cerkev, municipality, health resort, mayors, economy, municipal infrastructure, education system, culture

Uvod

Ko sem začela zbirati gradivo za pričujoči članek, sem najprej naletela le na omembo zdravilišča, o sami občini Dobrna in njeni okolici pa sem našla zelo malo zapisov. To se mi je zdelo razumljivo, saj ob imenu Dobrna tudi sama najprej pomislim na zdravilišče. Potem sem v publikacijah in člankih Janke Orožna¹ videla, da je o Dobrni v obravnavanem obdobju že precej napisanega. Omenjeno gradivo sem vzela za osnovo, seveda tudi zapise v *Krajevnem leksikonu Dravske banovine* iz leta 1937, in ga dopolnila z gradivom, ki sem ga našla v časopisnih člankih, ki so izhajali v obravnavanem obdobju. Čez čas sem se odločila, da v članek vključim tudi okolico občine Dobrna, saj so gosti, ki so prihajali v zdravilišče po cesti iz Celja, spoznavali in občudovali kraje ob njej. To morda najboljše potrjuje del članka, ki je izšel v *Slovenskem narodu* 13. julija 1882 z naslovom Dobrna-Neuhaus: »Zapustivši železniški kupé v Celji zagledamo tikoma pri izhodu s perona tablo 'Bad Neuhaus' in hitro te začnejo vabiti ponudljivi vozniki, naj se pelješ v dobrnske toplice, 'na Neuhaus'. Zaupajmo se jednemu in hitro drdramo iz Celja skozi prijazne vasi proti Vojniku. Na desno se ozremo v naglem diru na Bežigrad, kamor je celjski zaljubljeni grof iz Teharij bežal pred ljubosumnimi tebarskimi fanti, katerim je ljubice odvrčal, in kjer se je rešil jetništva s povzdigo Tebarčanov v žlahtni stan, – preletimo Gaberje, Hudi njo, Škofjo Vas in Arclin, pozdravimo na levi prijazno nas vabečo cerkev sv. Kunigunde, na desni Dramlje in kmalu sprejme nas Vojnik s svojimi tremi cerkvami. Pri Taboru (Weixelstatten) obrnemo se na okrajno cesto in po romantičnej soteski pridemo hitro do vasi in grada Lemberg, nekdanje lasti plemičev Lengenbergov, zdaj imetjé dr. Langerja v Celji, kateri se tukaj kaže vrlega vinogradnika. Še jeden griček in uže vidimo 'Kačji grad' (Schlangenburg), začetek dobrnskimi toplicami. V malo minutah stojimo pred toplicami in stari hišni oskrbnik Martin sprejme našo prtljago, uselimo se v odkazanej sobici, kopljemo se ta dan v 'kopeli za tujce' in ko se ohladimo, začnemo se razgledovati po zdravilišču...«

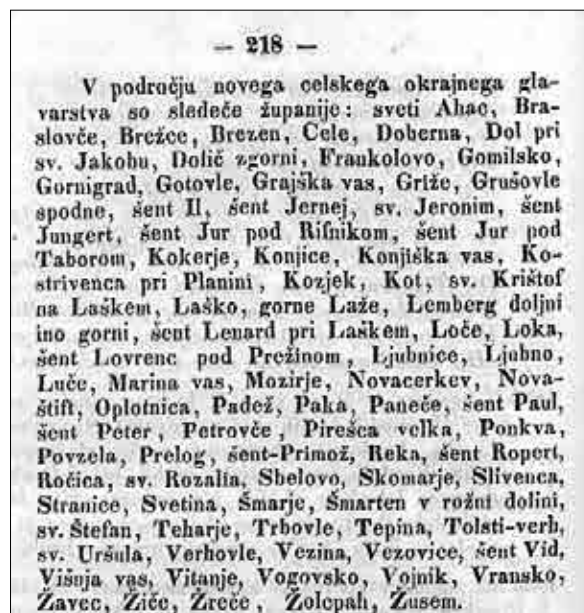
Nastanek modernih občin in njihov razvoj do leta 1918

Leta 1850 so začeli ustanavljati nove, tako imenovane politične (upravne) občine, potem ko so politično in sodno upravo ločili od nekdanjih fevdalnih gosposčin. Osnova novim občinam so bile davčne oziroma katastrske občine, ki so jih združevali. Številni prebivalci pa se v novih razmerah še niso znašli in jih je bilo treba za zamisel občin šele pridobiti. Kmetje so se ponekod imeli za nesposobne voditi občino. To se vidi tudi iz volitev županov, saj so v marsi-

kateri občini izvolili kar fevdalnega gospoda, svojega nekdanjega gospodarja, tudi na Dobrni.² Če graščaka ni bilo, so župana in svetovalce poiskali med večjimi obrtniki, prvimi industrialci, trgovci ali krčmarji, ki so v njihovih očeh veljali za »nekaj več«. Ponekod so za svetovalce izbrali duhovnike ali učitelje, lahko tudi zdravnike. V številnih majhnih občinah pa so že na začetku vodstvo prevzeli veliki kmetje.³ To je bilo razumljivo, saj je občinski volilni red dajal prednost večjim posestnikom in ostalim premožnim krajanom, lastniki zelo majhnih posestev ali ljudje z nizkimi dohodki sploh niso dobili volilne pravice. Na podlagi višine davka so bili volivci v večjih občinah razdeljeni v tri, v manjših pa v dva volilna razreda (kurije).

Po pomladi narodov leta 1848 je bilo še nekaj let nemirno, zato so morali vodje občin novoustanovljeni žandarmeriji pomagati pri patroljiranju; večkrat so morali tovrstno poizvedovanje opraviti kar sami. Med prvimi občinskimi opravili je bilo dajanje lova v najem, kmalu so se jim pridružile tudi druge naloge: skrb za ceste in šole, delitev gmajn, preskrba siromakov, pomoč državi pri rekrutaciji, vzdrževanje pisarn in podobno.⁴

Seveda je upravna organizacija tako na področju okrajnih glavarstev in sodišč kot tudi pri občinah doživljala spremembe v smislu združevanja in razdruževanja. Manjše občine so bile prešibke, da bi same skrbele za vse zadane naloge, zato so jih priključevali gospodarsko močnejšim (občine naj ne bi imele manj kot 3.000 prebivalcev). Na drugi strani so okoliške

Nove občine (Ignac Orožen, *Celska kronika*, str. 218).

¹ Orožen, Dobrna; Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*; Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*; Orožen, *Politični razvoj*.

² V zapisih najdemo tako besedno zvezo na Dobrni kot tudi v Dobrni. Upoštevala bom rabo domačinov, ki pravijo, da je prav na Dobrni.

³ Orožen, *Politični razvoj*, str. 208, 209.

⁴ Prav tam, str. 209.

kraje ločevali od trgov in ustanavljali samostojne kmečke občine. Pri tem sta politike vodili misel na razlike v gospodarjenju in želja po zagotovitvi nemške prevlade v vodenju trških občin, na primer v Vojniku, Laškem ali Rogški Slatini.⁵

V neposredni okolici Celja je konstituiranje občin potekalo razmeroma gladko. Tako so večino občin v celjskem okrajnem glavarstvu ustanovili do konca avgusta 1850.

Občina Dobrna je bila najsevernejša med leta 1850 ustanovljenimi občinami celjskega okrajnega glavarstva. Jedro občine je obsegalo dolino srednje Dobrnice, navzgor deljene v tri krake: južnega proti Vinski Gori in Velenju, srednjega ob Topliščici proti Trojni in severnega vzdolž gornje Dobrnice proti Paškemu Kozjaku oziroma proti sedlu, preko katerega se vije višinski prehod v Paško dolino in v Velenje. Občina Dobrna je obsegala štiri katastrske občine, in sicer: Dobrno, Sv. Jošt, Klanec in Zavrh.

Osrčje občine je predstavljala katastrska občina Dobrna. Iz kotline je segala okrog in okrog na gričevnati in na severozahodu že kar sredogorski svet. Obsegala je več naselij s številnimi zaselki: Pristavo, Gorico, Stražišče, Dobrno in Lokovino. Pristova z zaselki Poljane, Zlateče, Plate in Hostje leži na jugu, Gorica pa na jugovzhodni strani severno od ceste proti Vojniku in Celju. Tu so se na spodnjem pobočju 560 m visokega Stražišča razprostirali vinogradi, njihove zidanice so sčasoma postale domačije. Stražišče s svojim imenom spominja na stražo nad Strmco. Gradišče v njenem ozadju, kjer že ime nakazuje na gradič, je bilo podružnica lemerskega gradu.⁶ Janko Orožen v *Zgodovini Celja in okolice* pravi, da sta bili na območju današnjega naselja Dobrna nekoč dve naselji, in sicer Dobrna in Toplice.⁷ Na široko raztreseno naselje Lokovina se od graščine preko Kačjega gradu (starega gradu Dobrna) širi proti zahodu do struge gornje Pirešice. V njej so zaselki Jelšje (tik nad graščino), Na gradu in Pod gradom, Srebotno in Lokovina.⁸

Katastrska občina Sv. Jošt na Kozjaku obsega naselja Parovž v tesni gornji Dobrnice, Strmec na pobočju Paškega Kozjaka in na majhni terasi na njem, Les v podolju med dvojnimi slemenom vzhodnega Paškega Kozjaka in Brdce na slemenu, ki se vzhodno od naselja Les spušča proti Spodnji Dobrni in graščini z istim imenom. Vsa naselja so raztresena, le Brdce so nekoliko bolj stisnjene med zgornjimi in spodnjimi Brdci.⁹

Katastrska občina Klanec leži severno od Dobrne na obeh straneh Topliščice in obsega naselja Dole, zahodno od njega na višji terasi Loke, vzhodno od potočka pa naselja Gorica, Klanec, Kladje in Staneti-

na, ki so se tako zgostila, da dajejo vtis majhnih sklenjenih naselij.¹⁰

Katastrska občina Zavrh leži na zaokroženem slemenu vzhodno od srednje Dobrnice in obsega nekaj manjših zaselkov z le nekaj kmetijami: Zavrh, Vratce in Cirkovce na slemenu, zaselek Vrba pa v dolinici na vzhodni strani slemena, po kateri teče potoček Vrbnica proti Hudinji.¹¹ Sredi Cirkovcev je cerkva sv. Miklavža. V času cesarja Jožefa II. so se tukajšnji kmetje uspešno uprli kanoniku Jakominiju iz Nove Cerkev, ki je prišel s komisijo, da bi na podlagi cesarjevega patenta cerkev zaprl.¹²

V občini Dobrna s površino 5.453 oralov 958 kv. sežnje (3.217,52 ha) je leta 1850 živelo 1.790 prebivalcev. Za župana so izvolili tamkajšnjega graščaka in Valvasorjevega potomca Ferdinanda barona Dienersperga,¹³ za občinska svetovalca pa zemljiška posestnika Matijo Eicholzerja in Janeza Orozela; odborniki so postali: Jožef Cirkulan, Marko Dobovičnik, Anton Felicijan, Blaž Zlodej, Jožef Krajnc, Jožef Arlič, Matija Kaiser, Lovrenc Javernik in Matevž Kramer, namestniki pa Matevž Blažič, Martin Jablanšek, Anton Grušovnik, Pongrac Nagojnik in Lovrenc Pušnik. Razen župana se vsi ostali navajajo kot kmetje. Baronu Dienerspergu so do prve svetovne vojne sledili naslednji župani: Janez Nepomuk vitez Resingen, lastnik graščine na Dobrni, tudi Valvasorjev potomec, bratranec Ferdinanda Dienersperga;¹⁴ grof Kamilo Aichelburg, lastnik graščine, ki je nastala onstran Dobrnice na mestu nekdanje Grobelnikove domačije (1864–1867); Franc Orozel, posestnik, gostilničar in mesar (1867–1870); Karel Gajšek, župnik (od februarja do aprila 1870) – oblast mu ni dovolila, da bi bil župan, saj je bil zaveden narodnjak; graščak Adolf pl. Leyritz (1870–1882); Franc Orozel (1882–1891); Jožef Kok (1891–1904); Franc Jevnišek (1904–1911); Franc Pušnik (1911–1913) in Janez Dergajner (1913–1921).¹⁵

Na skrajnem jugovzhodu je občina Dobrna mejila na Lemberg. Naselje, ki naj bi bilo nekdanji večji trg, je nastalo pod mogočnim gradom, prvič omenjenim leta 1213, sezidali pa so ga na 100 m visokem skalnatem pomolu. Lastniki so se menjali, nekaj časa so ga imeli v lasti tudi Žovneški (Celjski grofje); v času vlade cesarja Friderika III. (1415–1493) naj bi bil v lasti rodbine Schaumburg (Ulrik Schaumburg je vodil vojsko, ki je šla cesarju na pomoč, ko se je boril proti Janu Vitovcu za celjsko dediščino). Celjski so grad porušili – ni omenjeno, kdaj in kateri celjski grof je izdal

⁵ Prav tam.

⁶ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, str. 84.

⁷ Prav tam, str. 46.

⁸ Prav tam, str. 84.

⁹ Prav tam, str. 85.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam.

¹³ Orožen v publikacijah *Zgodovina Celja in okolice II* ter *Dobrna* uporablja priimek Dienersberg. Priimek Dienersperg sem uporabila na podlagi članka Borisa Golca Valvasorjevo neznano potomstvo.

¹⁴ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo, str. 344.

¹⁵ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*, str. 115, 116.

Grad Lemberg z delom vasi in cerkvijo sv. Katarine (Dom in svet 1899, št. 24).

takšno povelje. Ob tem je bila uničena tudi vas (pozneje tudi ob turških vpadih). Celjski grof je to menda upravičil z razlago, da ne bo trpel, da bi mu sosedje gledali skozi okno, kadar na celjskem gradu obeduje. Grad so kmalu spet obnovili.¹⁶ Med svetovnimi vojnami ga je imela v lasti rodbina Galle. Leta 1901 ali 1904 sta ga kupila Hubert in Anna (Netta) Galle.¹⁷ Po Hubertovi smrti leta 1921 je postala edina lastnica posestva njegova vdova Netta. Na gradu so imeli poseben, 30 kg težak zvon, s katerim je v fevdalni dobi valpet pozival na tlako. Leta 1923, ko so zbirali sredstva za nove zvonove, so ga pretalili. Tudi prvotna podružnična cerkev sv. Katarine je doživela usodo številnih cerkva v 18. stoletju. Cesar Jožef II. jo je ukazal podreti. Pozneje so krajani zgradili novo. Lemberg je bil do ustanovitve modernih občin samostojna občina in tudi leta 1850 so volili občinsko vodstvo. Za župana so izvolili zemljiškega posestnika Antona Križana, za občinska svetovalca pa zemljiška posestnika Jožefa Arliča in Mihaela Vurčnika. V Lembergu s površino

781,57 ha je leta 1850 prebivalo 699 ljudi. Vas pod grajsko skalo je bila nekoč znana po usnjarstvu, v obdobju med svetovnimi vojnami pa se je s to dejavnostjo ukvarjal le še en obrtnik, in sicer Peter Adamič (obratno dovoljenje je dobil leta 1920), ki jo je opravljal do druge svetovne vojne.¹⁸ Kdaj točno so občino Lemberg pripojili k občini Nova Cerkev, ni podatka, leta 1869 je ni bilo več, ko so bile majhne občine že pridružene večjim in gospodarsko močnejšim.¹⁹

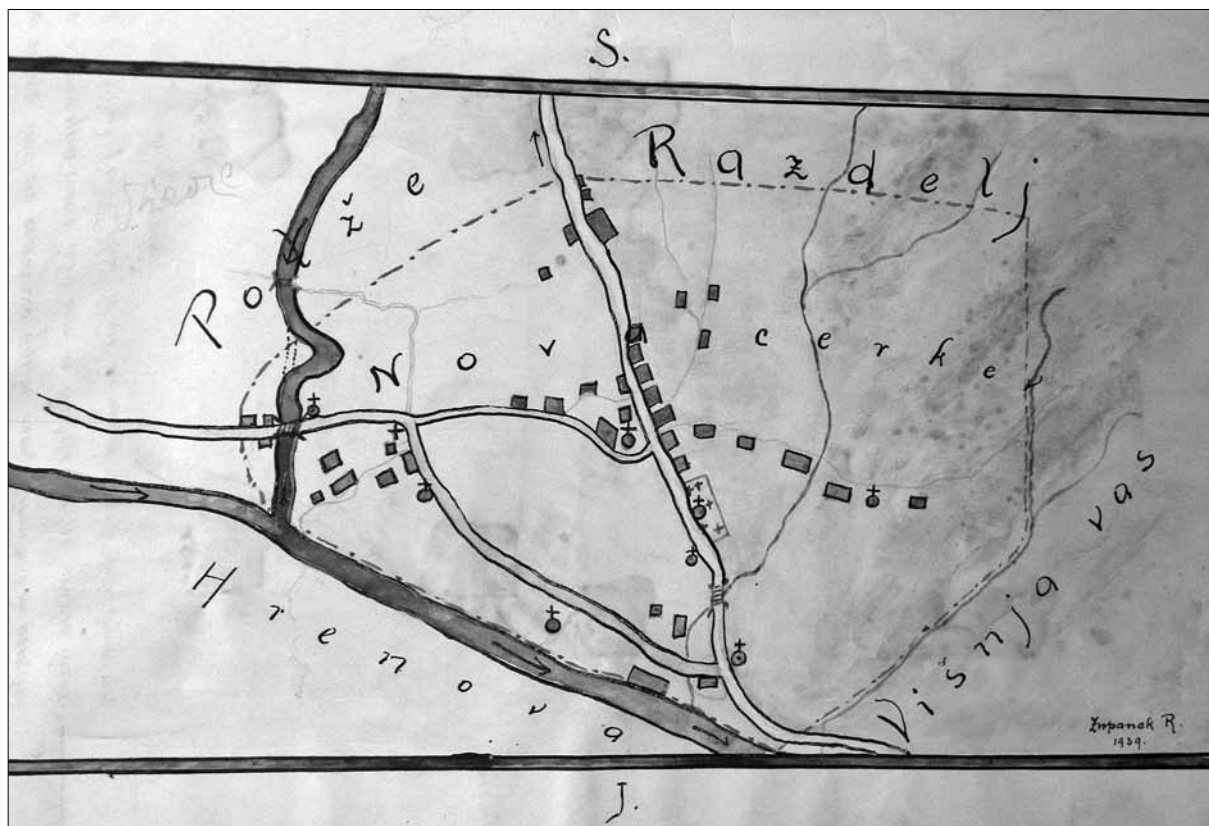
Občina Nova Cerkev jugovzhodno od občine Dobrna je bila velika. Os občine je tvorila dolina srednje Hudinje s stransko dolino Dobrnice. Iz doline Hudinje se je območje občine širilo v gričevje na vzhodu in zahodu. Na jugu je mejo predstavljalo sleme Langerja in Volčjih jam, na severu se je območje občine vzpelo na južno pobočje Paškega Kozjaka, na zahodu pa na del Kiselce. Obsegala je šest katastrskih občin: Novo Cerkev (z naselji Nova Cerkev, Hudinja, Polže, Vizore in Strmec), Novake (z naselji Novake, Straža, Razdelj ali Hraše in Gorica), Socko (z naselji Socka, Trnovlje, Korbelje in Vinarje), Lemberg (z naselji Lemberg, Spodnja in Zgornja Hrenova ter Spodnje in Zgornje Vine), Čreškovo (z naselji Čreškova in Velika Raven) in Homec (z naselji Homec, Landek, Veliko in Malo Razgorje ter Zlateče).

¹⁶ SI_ZAC/1077, AŠ 5/30. OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga šole Nova Cerkev p. Vojnik, sestavil Rudolf Zupanek (v nadaljevanju OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga). O tem je pisal Jože Curk v knjigi *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem: urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*, Obzorja Maribor, Maribor 1991.

¹⁷ Prvo letnico navaja Franci Zidar v prispevku Ernesta Sečna »Ravno prav nor, da si je upal kupiti propadajoči grad« (Dnevnik, 2. 11. 2012), drugo pa Hubert Wolfgang Galle v članku Iz zgodovine družine Galle, objavljenem v *Celjskem zborniku* 1991 na str. 202.

¹⁸ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, str. 26–28.

¹⁹ *Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark*, k. k. Statistischen Central – Commission, Graz 1872. Na podlagi ljudskega štetja z dne 31. 12. 1869.

Skica naselja Nova Cerkev (SI_ZAC/1077 OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga).

V občini, ki je merila 1.376,69 ha, je leta 1850 živel 1.346 prebivalcev. Za župana so izvolili Gregorja Jamnika, lastnika nekdanjega posestva v Polžah, za občinske svetovalce pa dekana Franca Križaja, zemljiška posestnika Franca Trobiša in Boštjana Arliča ter taborskega graščaka Janeza Nepomuka viteza Resingena (še preden je postal župan na Dobrni). Odborniki so postali Jožef Senegačnik, Matevž Požun, Andrej Hrastnik, Mihael Marovšek in Jurij Platovšek, njihovi namestniki pa Jožef Novačan, Jožef Škoflek, Martin Cehnar, Jurij Cesar, Janez Ofentavšek in Pavel Škoflek. Znanih je nekaj županov do začetka prve svetovne vojne, in sicer: grof Mensdorff-Pouilly (graščak v Socki), Gorečan,²⁰ p. d. (po domače) Kukec iz Hudinje, Ivan Jamnik, p. d. Kuzman iz Polž, in Janez Pintar, p. d. Novak iz Socke.²¹

V obdobju uvajanja ustavne vladavine po letu 1860 se je okrepila slovenska narodna zavest, kar se je pokazalo zlasti ob izbiranju jezika v osnovnih šolah. V Novi Cerkvi se je župan Jamnik zavzemal za uporabo slovenščine. Leta 1862 je vrsta občin okrajnemu uradu poslala okrožnico glede rabe slovenskega jezika pri uradnem dopisovanju. V zvezi s tem so bili župan Nove Cerkve Jamnik, župan v Lembergu M. Pintar in njegov svetovalec Franc Vošek mnenja, da

bi raba nemščine pomenila kršenje narodne enakopravnosti. Pridružile so se jim nekatere druge občine. Ko je poslanec Herman 14. marca 1864 v državnem zboru zagovarjal pravice Slovencev, so mu s Spodnjega Štajerskega poslali podpisano zahvalo. Občinski odbor v Celju je 20. decembra 1891 uvedel popolno slovensko uradovanje, sklicujoč se na 19. člen ustave iz leta 1867 in na rzsodbo državnega sodišča z dne 18. junija in 3. julija 1888. Okrajno glavarstvo je obvestil, da bo sprejemal in reševal vloge samo v slovenščini. Tako so ravnali tudi v drugih občinah ožjega in širšega celjskega območja, tudi v Novi Cerkvi in na Dobrni, potem ko so se otrsle delnega vpliva graščinskih gospodov.²²

Občine med svetovnima vojnama

Prebivalstvo je konec prve svetovne vojne sprejelo z olajšanjem. Njegovo veselje najboljše poda opis narodnega praznika, ki je potekal 1. decembra 1918 v osnovnih šolah na Dobrni in v Novi Cerkvi. Šoli so odeli v slovenske barve. Tega so bili posebej veseli na Dobrni zaradi spomina na dogodek izpred nekaj let, ko so ob cesarski proslavi oblasti tožile učitelja, ker je ob cesarjevi sliki obesil tudi slovenske trobojnice. Na praznik leta 1918 so ob 10. uri v okrašeno

²⁰ Ime ni znano.

²¹ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*, str. 113.

²² Orožen, *Politični razvoj*, str. 211, 230.

Srez: Celjski.			Srez: Črnomeljki.		
Št.	Ime obline	Ime obline, odnose ali deli	Št.	Ime obline	Ime obline, odnose ali deli
1	Brodarica	n. s. Brodarica	10	Isar – trg	n. s. Isar – trg, n. s. Isar, n. s. Isar, n. s. Isar
2	Celje – obzidje	n. s. Celje – obzidje	11	Isar – obzidje	n. s. Isar – obzidje, n. s. Isar, n. s. Isar
3	Babica	n. s. Babica			
4	Štanjica	n. s. Štanjica			
5	Ormož	n. s. Ormož			
6	Ormož	n. s. Ormož			
7	Ormož	n. s. Ormož			
8	Ormož	n. s. Ormož			
9	Ormož	n. s. Ormož			
10	Ormož	n. s. Ormož			
11	Ormož	n. s. Ormož			
12	Ormož	n. s. Ormož			
13	Ormož	n. s. Ormož			
14	Ormož	n. s. Ormož			
15	Ormož	n. s. Ormož			
16	Ormož	n. s. Ormož			
17	Ormož	n. s. Ormož			
18	Ormož	n. s. Ormož			
19	Ormož	n. s. Ormož			
20	Ormož	n. s. Ormož			
21	Ormož	n. s. Ormož			
22	Ormož	n. s. Ormož			
23	Ormož	n. s. Ormož			
24	Ormož	n. s. Ormož			
25	Ormož	n. s. Ormož			
26	Ormož	n. s. Ormož			
27	Ormož	n. s. Ormož			
28	Ormož	n. s. Ormož			
29	Ormož	n. s. Ormož			
30	Ormož	n. s. Ormož			

Uredba o spojitvi občin v Dravski banovini leta 1933 za celjski srez (Službeni list Kraljevske banske uprave 1933, št. 73).

šolo prikorakali gostje, predstavniki društev in gasilci z narodno godbo na čelu. Načelnik krajnega šolskega sveta je šolski zastavi slovesno snel trakove z avstrijskimi barvami (črno-rumene) in jih nadomestil s slovenskimi z napisom: »Šolska mladina obljublja Jugoslaviji ljubezen in zvestobo!«²³ Podobno je bilo v Novi Cerkvi, ko so otroci prvič videli žive barve narodne zastave. Vsak otrok je zastavico nesel v cerkev, klici »Živijo!«, ki so se vili iz otroških grl, pa so napolnili prostor.²⁴

Po prvi svetovni vojni ni bilo večjih sprememb v delovanju okrajev oziroma srezov, spreminjal pa se je njihov obseg. Predvsem ozemlje velikega celjskega okrajnega glavarstva, leta 1922 preimenovanega v srezko načelstvo in leta 1929 v srezko poglavarstvo, se je že leta 1920 zmanjšalo z ustanovitvijo okraja Laško. Vanj sta bila vključena laško in trboveljsko območje, pripadlo pa je Ljubljanski oblasti. Leta 1924 so od celjskega okraja odpadla še območja šmarskega, rogaškega in kozjanskega sodnega okraja.²⁵

Po teh spremembah je celjski okraj, brez mesta Celje, meril 576 km². Ležal je v osrčju poznejše

Dravske banovine (ustanovljene leta 1929) in je poleg mesta Celje obsegal Celjsko kotlino z obrobjem.

Leta 1933 je izšla uredba o spojitvi občin v Dravski banovini,²⁶ po kateri je občina Dobrna ostala nedotaknjena, občina Nova Cerkev pa je pripadla občini Višnja vas (poznejši občini Vojnik okolica), kar je med ljudmi povzročilo veliko razburjenja. Sedež nove občine je ostal v Novi Cerkvi. Sledili so protesti, prošnje in zbiranje podpisov, in sicer tako dolgo, da jim je leta 1936 uspelo in so se ločili od občine Vojnik okolica ter s krajem Selce, ki se je ločil od Frankolovega, ustanovili občino Nova Cerkev, ki je bila nekoliko večja od prejšnje občine z istim imenom.²⁷

Občinski odbori in župani

Nadzor nad občinami je po prvi svetovni vojni najprej prevzela narodna vlada (1918), nato deželna vlada (1929). Z ustanovitvijo oblasti (1924) je nadzor nad občinami prešel nanje. Obravnavano območje je spadalo pod Mariborsko oblast, dokler ni iz obeh slovenskih oblasti, ljubljanske in mariborske, leta 1929 nastala Dravska banovina. Pri občinskih volitvah so dotedanji sistem davčnega cenusa z volilnimi razredi zamenjali z več zaporednimi akti in končno odpravili z zakonom o volitvah v občinska zastopstva v Sloveniji, sprejetim 18. februarja 1922. Prve občinske volitve so potekale že leta 1921 na podlagi uredbe o volitvah v občinska zastopstva z dne 15. maja 1920. Po tej uredbi je bilo predvideno, da bodo lahko volile tudi ženske, a so aktivno žensko volilno pravico tik pred volitvami, 17. februarja 1921, z uredbo prestolonaslednika in regenta Aleksandra črtali.²⁸

Večino občin – tudi Dobrno in Novo Cerkev – so po prvi svetovni vojni še vodili župani, izvoljeni pred njo.

Na Dobrni je leta 1921 na prvih povojnih občinskih volitvah Janeza Dergajnerja zamenjal Jakob Golob, zastopnik Slovenske ljudske stranke. Za njim so si do druge svetovne vojne sledili župani, vsi na listi Slovenske ljudske stranke: Jurij Božnik (p. d. Gregor v Lokah, 1925–1928), Janez Dergajner²⁹ (1928–1934), Anton Flere (gerent od 1934 do 1936).³⁰ Leta 1936 je ban dr. Marko Natlačen občinsko upravo na Dobrni razrešil dolžnosti ter razpustil občinski odbor. Nove volitve so bile razpisane za nedeljo, 29. marca 1936, in na njih je zmagal Marko Podpečan (p. d. Kanižar iz Lokovine). Zadnji župan pred drugo svetovno vojno

²⁶ Službeni list kraljeve banske uprave Dravske banovine, l. 4, št. 73, 12. 9. 1933.

²⁷ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*, str. 424.

²⁸ Perovšek, Uredba o ženski volilni pravici, str. 242.

²⁹ Članek v *Novi dobi* št. 13, 27. 3. 1936 da slutiti, da je bil Dergajner kot župan razrešen zaradi kraje železne občinske blagajne (ki so jo pozneje našli z denarjem vred), zaradi česar je bil kot gerent postavljen Anton Flere, ki naj bi bil prvotno menda mišljen tudi kot županski kandidat na volitvah leta 1936.

³⁰ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*, str. 116.

²³ Narodni praznik v šoli na Dobrni, *Učiteljski tovariš* št. 29, 27. 12. 1918.

²⁴ SI_ZAC/1077/6/32 OŠ Nova cerkev, *Kronika* 1945–1965.

²⁵ Kregar, *Upravni razvoj Celja*, str. 57.

je postal Ivan Blažič (p. d. Korenak v Brdcih), ki je občino vodil do leta 1941, ko je moral posle predati Kompošu, ki so ga Nemci določili za novega župana.³¹ Prostori občine so bili v Habetovi hiši.

Tudi v Novi Cerkvi je do občinskih volitev 26. aprila 1921 občino še vedno vodil Janez Pintar iz Socke. Na prvih volitvah so sodelovale tri politične stranke, in sicer Slovenska kmetijska stranka (dobila je 62 glasov in 4 odbornike), Jugoslovanska socialno-demokratska stranka (dobila je 84 glasov in 5 odbornikov) ter Slovenska ljudska stranka (dobila je 104 glasove in 7 odbornikov). Za župana je bil z glasovi prvih dveh strank izvoljen Ivan Lešnik (p. d. Kuzman), posestnik v Polžah.³²

Na naslednjih volitvah 16. junija 1924 je večino glasov (110) in 10 odbornikov dobila Samostojna kmetijska stranka. Slovenska ljudska stranka je zbrala 37 glasov in s tem dobila 4 odbornike. Zveza slovenskih avtonomistov je dobila 37 glasov in 3 odbornike. Za župana so ponovno izvolili Ivana Lešnika.³³

Na tretjih volitvah 20. novembra 1927 sta se združili Samostojna kmetijska stranka in Socialnodemokratska stranka ter na skupni listi dobili 83 glasov in 9 odbornikov. Slovenska ljudska stranka je dobila 79 glasov in 8 odbornikov. Župan je postal Ivan Pader iz Nove Cerkve iz vrst Slovenske ljudske stranke. Do druge svetovne vojne so po letu 1933 županovali še Franc Goričan (p. d. Obrč) iz Višnje vasi (1933–1934), Franc Pokošek (p. d. Poznak) iz Hrenove (1934–1936) ter Ivan Gril (p. d. Pek) iz Nove Cerkve (1936–1941).³⁴

Posebnost Nove Cerkve je bila komuna (vaška skupnost), ki je obstajala do druge svetovne vojne. Skrbela je za poti, vodnjake in vse javne naprave. Dohodke je dobivala od sejmskih pristojbin, saj so bili sejmi v Novi Cerkvi stari in zelo obiskovani. Vodil jo je Ivan Premrl. Obsegala je Novo Cerkev in bližnje zaselke.³⁵

V dejavnost občin je posegla tudi nova organizacija zdravstvenih občin na podlagi uredbe o samoupravnih zdravstveni službi v občinah Mariborske oblasti z dne 18. julija 1938. Na območju celjskega sreza so se oblikovala tri zdravstvena okrožja, in sicer: Celje okolica, Teharje in Vojnik. Dobrna in Nova Cerkev sta pripadli zdravstvenemu okrožju Vojnik. Isto leto je prišlo do spremembe z ustanovitvijo zdravstvenih občin, ki bi jih morali ustanoviti že na podlagi zakona z dne 27. februarja 1930, a so ga uresničili šele z bansko uredbo z dne 31. avgusta 1938. Po tej spremembi je Nova Cerkev pripadla zdravstveni občini

Vojnik, Dobrna pa je postala samostojna zdravstvena oziroma zdraviliška občina.³⁶

Gibanje števila prebivalcev

Na žalost ne moremo primerjati sprememb števila prebivalcev po posameznih naseljih med letoma 1921 in 1931, ker so za leto 1921 objavljeni le podatki po občinah. Zato sem kot prvi podatek uporabila popis prebivalstva iz leta 1910, za leto 1921 pa le podatke za celotni občini. Med letoma 1910 in 1931 je sicer 21 let, a je vmes posegla štiriletna vojna, ki je nekoliko zavrla rast prebivalstva, kar je lepo vidno v številu prebivalcev za celotni občini leta 1921. Med letoma 1921 in 1931 se je število povečalo, a se porast v večini naselij ni odrazil v njihovem videzu. Le Nova Cerkev je imela trški videz. Naselja so ves čas ostala majhna in kmečka, tudi sama Dobrna. Značaj kmečke občine je na Dobrni »motilo« le zdravilišče. Zanimiva je primerjava števila hiš po posameznih naseljih. Če primerjamo leti 1910 in 1931, vidimo, da se je njihovo število v številnih naseljih zmanjšalo, če pa pogledamo število kočarjev, ki leta 1910 niso bili zajeti, in njihovo število prištejemo k številu hiš, vidimo, da so podatki mnogo bolj razumljivi. Tako veliko število kočarjev v posameznih naseljih, kjer je ponekod več kot polovica hiš pripadla prav njim, pojasnjuje zapise o bedi kmetov takoj po prvi svetovni vojni in med gospodarsko krizo, ko jih je moralo predvsem leta 1933 veliko krošnjariti z vinom, ki so ga prodajali po 1 do 2 dinarja, da so preživeli.³⁷ Kočarjev oziroma polproletarcev, torej polkmečke oblike gospodarstva, je bilo več v nižjih predelih kot v hribovitih, kjer so imeli več možnosti za zaslužek zunaj kmetijstva. Običajno so imeli manj kot 3 ha zemlje in so morali za preživetje odhajati na dnino k velikim kmetom.³⁸

Zanimiva je tudi rubrika o številu najemnikov, ki jih je bilo na Dobrni 63 in v Novi Cerkvi 33. To so bili služnostni najemniki, offerji.³⁹ Veliki kmetje so imeli običajno poleg glavnega kmečkega doma tudi eno ali dve koči, kjer so prebivali najemniki s svojimi družinami. Ti niso imeli lastnih njiv, gospodar jim je za obdelovanje odredil del slabšega in odmaknjenege zemljišča. Po ustnem dogovoru je moral najemnik kmetu stanovanje in zemljo odslužiti z delom pri spravilu sena, lesa in žita, mlačvi, oranju, steljarjenju, pripravljanju ter žganju apna in oglja in podobno, skupno okrog 60 dni na leto. Da so najemniki lahko preživeli, so morali večkrat na dnino h kakšnemu drugemu kmetu. Med obema vojnama so takšni služnostni odnosi počasi izginjali.

³¹ Prav tam, str. 439.

³² Prav tam.

³³ Prav tam.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Prav tam, str. 436.

³⁶ Prav tam, str. 424.

³⁷ Prav tam, str. 425.

³⁸ Sore, Geografija nekaterih delov celjske makroregije, str. 42.

³⁹ Prav tam, str. 41.

Naselje	Površina 1910/1929 (ha)	Št. preb. 1910	Št. hiš 1910	Št. preb. 1921	Št. preb. 1931	Št. hiš 1931	Št. kočarjev 1931	Št. preb. 1948
Brdce (nad Dobrno)		163	31		170	25	6	152
Dobrna		217	59		271	64	35	382
Klanec		340	98		371	82	58	345
Loka pri Dobrni		53	12		66	11	2	49
Lokovina		194	38		173	32	10	291
Parovž (Parož)		78	*		88	14	6	74
Pristova		116	24		109	25	12	112
Strmec nad Dobrno (prej Sv. Jošt na Kozjaku)		189	46		182	26	4	200
Vinska Gorica (prej Gorica)		168	34		142	35	25	167
Vrba		108	25		124	35	19	128
Zavrh nad Dobrno		144	59		161	35	20	191
Občina Dobrna skupaj	3168/3168	1770	426	1663	1857	384	197	2091
Čreškova		106	40		99	35	10	102
Homec		92	23		100	23	11	85
Hrenova		153	36		143	32	10	170
Landek		113	29		100	26	10	94
Lemberg		114	27		113	24	8	135
Novake		88	29		79	21	8	81
Polže		99	22		79	23	7	105
Razdelj		77	17		87	17	4	92
Selce (od leta 1936)		91			86	16	4	109
Socka		206	53		232	55	20	312
Straža pri Strmcu		62	14		84	22	10	73
Nova Cerkev		235	51		259	51	22	264
Trnovlje pri Socki		137	33		135	30	5	134
Velika Raven		72	14		64	16	3	66
Vine		94	25		103	20	6	86
Občina Nova Cerkev skupaj	2097/2054	1943	441	1750	1954	411	138	2106

Vir: Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel 1910, Almanah Kraljevine Jugoslavije 1932, Krajevni leksikon Dravske banovine 1937, Krajevni leksikon Slovenije 1976.

Prometne zveze

Razen Dobrne, kjer je bila urejena komunalna infrastruktura z dobrimi cestami, z napeljavo vodo-voda, elektrike in že tudi z urejeno kanalizacijo, so si drugi kraji za večino teh ugodnosti prizadevali, a pred drugo svetovno vojno z redkimi izjemami s svojimi zahtevami niso uspeli.

Celjski okraj je bil prometno dobro povezan. Od zahoda proti vzhodu sta ga povezovali savinjska železnica in glavna cesta proti Mariboru. Od železnice so bile speljane številne dobre ceste, po katerih je potekal redni avtobusni promet z obrobni kraji (z Dobrno, Vranskim in s Preboldom). Dobre prometne zveze so bile pomembne za razvoj tujkega prometa, predvsem na Dobrni, ki se je razvila v moderno mednarodno zdravilišče in letovišče.⁴⁰

Mimo Dobrne in Nove Cerkve sta bili speljani banovinski cesti I. reda Vojnik–Dobrna in Nova Cerkev–Vitanje, po katerih je potekal promet celotnega območja. Druga cesta, ki je iz Nove Cerkve vodila proti severu v Vitanje, je bila izredno obremenjena,

saj je po njej dnevno vozilo tudi do 30 z lesom težko otovorjenih voz.⁴¹ Večina naselij, razen tistih, ki so ležala ob omenjenih cestah (Lokovina, Pristova, Landek, Hrenova in Lemberg), je bila z vozovi težje dostopna.⁴² Ker je bila okrog 10 km dolga cesta med Vojnikom in zdraviliščem Dobrna za naraščajoči promet preozka, se je uprava zdravilišča odločila, da jo razširi z lastnimi sredstvi. Mariborska oblastna samouprava je načrt odobrila, zato so z deli lahko začeli, potem pa so ta zastala in se nadaljevala leta 1930. Cesto so v predvideni dolžini razširili za 1,5 do 2 metra, na nekaterih odsekih tudi več, in jo prevlekli z dvojno katranasto (asfaltno) prevleko. Za zasipanje ceste z gramozom je bil pri Lembergu ob potoku Hudinja postavljen drobilec na vodni pogon, last zdravilišča. Od leta 1875 je imelo zdravilišče svoj kamnolom v Zlodejevem grabnu.⁴³

Ceste so postale vedno pomembnejše za razvoj krajev. Tako je leta 1928 prišlo do izvolitve priprav-

⁴¹ OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga.

⁴² *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 91, 92.

⁴³ Razširjenje ceste Vojnik–Dobrna, *Jutro* št. 119, 24. 5. 1930; Orožen, *Dobrna*, str. 25.

⁴⁰ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 87.

Autobus mesta Celja									
I. Celje – Vojnik – Dobrna									
Vozni red:					Cenik:				
1610	749	Celje	1615	750	Postaje	1	2	3	4
1620	751	Spodnja Dobrna	1625	752	Dobrna	13	15	18	20
1630	753	Savjet	1635	754	Ljubljana	14	16	18	20
1640	755	Slovenija	1645	756	Novi satkov	11	13	15	17
1650	757	Rečina	1655	758	Vitanje	8	10	12	14
1660	759	Vojnik	1665	759	Vojnik	8	10	12	14
1670	760	Vojnik	1675	760	Rečina	8	10	12	14
1680	761	Vojnik	1685	761	Savjet	8	10	12	14
1690	762	Vojnik	1695	762	Slovenija	8	10	12	14
1700	763	Vojnik	1705	763	Spodnja Dobrna	8	10	12	14
1710	764	Vojnik	1715	764	Dobrna	8	10	12	14
1720	765	Vojnik	1725	765					

Opomba: Za prevoz prtljage se plača za vsakega zračnika 10 km od 5 do 10 kg 1 Din, od 11 do 20 kg 3 Din. Prtljaga nad 20 kg na osebo se ne sprejme. Otroci do šestletnega 4. leta, ki se vozijo v spremstvu odraslih (na eno osebo samo 1 otrok) in ne zavzemajo posebnega sedela, se sproščeni pletenja vozovne, od 4. do dopolnjenega 10. leta pa plačajo polovico vozovne.

Vozni red avtobusov na relaciji Celje–Vojnik–Dobrna (Nova doba 1929, št. 75).

ljalnega odbora za izgradnjo ceste Dobrna–Socika–Frankolovo. Cesto so trasirali, potem pa z njeno izgradnjo kljub nenehnim opozorilom ni bilo nič. Program javnih del je predvidel razširitev ceste Višnja vas–Dobrna, a o njeni realizaciji pred začetkom druge svetovne vojne ni omenbe.⁴⁴

S celjske železniške postaje so od prispelih vlakov v zdravilišče Dobrna najprej vozile kočije. Avtomobilska vožnja je bila vzpostavljena že pred prvo svetovno vojno, leta 1919 pa tudi avtobusna zveza. Z Dobrne je avtobus odpeljal ob 6. uri zjutraj in v Celje prispel ob 7. uri. Iz Celja se je vračal ob 14. uri in prispel v zdravilišče ob 15. uri. Cena vozovnice je znašala 20 kron.⁴⁵ Leta 1921 je konzorcij v Vojniku kupil avtomobil državnega kopališča Dobrna, saj ga kopališče na cesti Dobrna–Vojnik ni smelo uporabljati. Družba, ki je razpolagala z dvema avtomobiloma, je uvedla redne avtomobilske zveze med Celjem in Vojnikom. Manjši avto z dvanajstimi sedeži in galerijo za prtljago je vozil med Celjem in Dobrno, večji pa po državni cesti iz Celja preko Vojnika v Konjice.⁴⁶ Družba pa je že po enem mesecu izgubila koncesijo, in sicer z obrazložitvijo, da državnim podjetjem ni dovoljeno konkurirati (verjetno v primeru, ko so zasebne družbe cenejše). Ob tem je prišlo na dan tudi nelepo (danes bi rekli koruptivno) ravnanje ravnatelja zdravilišča, ki je omenjeni družbi prodal zdraviliški avto, čeprav ni bil last zdravilišča. Gospodarska komisija v Ljubljani je zdravilišču avto oddala pod pogojem, da ga vrnejo, ko ga ne bodo več potrebovali.⁴⁷ Leta 1923 je na progi Celje–Dobrna začel

dvakrat dnevno voziti avtobus celjskega mestnega avtobusnega prometa, v katerem je bilo prostora za 15 potnikov.⁴⁸ Julija 1929 je bil izdelan vozni red avtobusa, ki je vozil med Celjem in Dobrno. Odhod iz Celja je imel ob 7.45 s prihodom na Dobrno ob 8.35, odhod z Dobrne pa ob 8.45 s prihodom v Celje ob 9.35. Avtobus je imel zvezo z vsemi jutranjimi vlaki iz Maribora, Rogaške Slatine, Ljubljane, Savinjske doline in po možnosti z brzovlakom iz Beograda. Iz Celja je avtobus odpeljal spet ob 16.10 in prispel na Dobrno ob 17. uri ter od tam odpeljal ob 17.10; v Celje je prispel ob 18. uri za zvezo za večerna vlaka proti Mariboru in naprej na Dunaj ter proti Ljubljani in naprej proti Zagrebu.⁴⁹ Ker pa se je v poletnih mesecih število potnikov zelo povečalo, je prihajalo do neljubih dogodkov, da so morali v Celju, kjer je na železniški postaji za prevoz v zdravilišče Dobrna že uro pred odhodom avtobusa čakalo okrog 30 potnikov, te odslavljanje zaradi premajhnega števila sedežev.⁵⁰ Naslednje leto, torej 15. maja 1930, ko se je začela kopališka sezona v zdravilišču, so se razmere izboljšale. Na progi so začeli voziti štirje avtobusi.⁵¹ Tistega leta so uvedli tudi polovične cene za prevoz šolarjev v celjske šole, če so ti predložili izkaznico, iz katere je bilo razvidno, da obiskujejo šolo v Celju.⁵² Ob koncu obravnavanega obdobja sta za avtobusni in poštni promet skrbeli dve avtobusni liniji, in sicer Vitanje–Celje in Dobrna–Celje. V zimskem času so avtobusi na obeh progah vozili dvakrat na dan, poleti v zdraviliški sezoni pa na drugi tudi do petkrat dnevno, a cena vozovnic (9 din v eno smer oziroma 18 din v obe smeri) je bila precej visoka. Že konec leta 1939, še bolj pa leta 1940, se je začetek vojne poznal v šte-

⁴⁴ Še enkrat gradba nove ceste Frankolovo–Socika–Dobrna, *Kmeti list*, l. 12, št. 48, 26. 11. 1930.

⁴⁵ Avtomobilska zveza Celje–toplice Dobrna, *Kmeti list*, l. 1, št. 7, 28. 8. 1919.

⁴⁶ Osnova se je družba s sedežem v Vojniku, *Jutro*, l. 2, št. 53, 3. 3. 1921; Avtomobilna zveza Celje–državne toplice Dobrna se je otvorila, *Slovenec* št. 122, 2. 6. 1921.

⁴⁷ Julko Kovačič, Odprto pismo pokrajinskemu namestniku gospodu Ivanu Hribarju v Ljubljani, *Jutro*, l. 3, št. 135, 9. 6. 1922.

⁴⁸ Auto–promet Celje–Dobrna, *Jutro* št. 137, 13. 6. 1923.

⁴⁹ Avtobus mesta Celja je začel posloovati, *Jutro* št. 160, 12. 7. 1929.

⁵⁰ Napredovanje avtobusnega mestnega prometa, *Jutro* št. 169, 23. 7. 1929.

⁵¹ Avtobusna zveza Celje Dobrna, *Jutro* št. 100, 13. 5. 1930.

⁵² Avtobus Celje–Rogaška Slatina, *Jutro* št. 209, 10. 9. 1930.

Poslopje, v katerem je bila nameščena pošta Dobrna (Domoznanski oddelek Osrednje knjižnice Celje).

vilu zdraviliških gostov, zato se je zmanjševalo tudi število avtobusnih voženj. Ko je mestno avtobusno podjetje ukinilo vožnjo avtobusa z odhodom iz Celja ob 16.15 in s povratkom z Dobrne ob 17.30, ga je nadomestil poštni avto z odhodom iz Celja ob 11.15 in s povratkom ob 12.50.⁵³

Kdaj točno so na Dobrni odprli pošto, ni podatka. Leta 1900 je že obratovala,⁵⁴ saj je bilo treba poskrbeti za goste iz tujine. Pošta je delovala na Dobrni in v Novi Cerkvi, v Lembergu in Socki pa so bile poštne oddaje.⁵⁵

Leta 1924 so pri pošti na Dobrni uvedli telefonsko centralo z javno govorilnico za krajevni in mednarodni promet.⁵⁶ Leta 1937 so v Celju nameravali zgraditi prvo avtomatsko telefonsko centralo, saj je stara temeljila na indukcijskih aparatih, ki pa niso več zmogli opravljati svoje funkcije. Za modernizacijo državnega telefonskega omrežja bi država lahko odobrila posojilo, zato naj bi občina s spomenico zaprosila pristojno ministrstvo in akcijo podprla tudi s svojim poslanstvom, sestavljenim iz predstavnikov občine, industrije, trgovine in obrti, poslanim v Beograd. Poslanci celjskega mestnega sveta so se ob tem sklicevali tudi na Banovinsko zdravilišče Dobrna, ki

se je na njihovo pobudo odzvalo in 11. marca pisalo ministrstvu za pošto, telegraf in telefon v Beograd. V dopisu so pobudo utemeljevali z visokim številom dnevnih gostov (700), med katerimi je veliko tujcev, ki se dnevno pritožujejo na poštni upravi, ki uraduje v majhni sobici, obenem pa služi tudi kot spalnica poštne gluge. Gosti morajo v tako majhnem prostoru ure in ure čakati na telefonsko zvezo ob prepiranju z drugimi gosti. Vendar dlje od pobude ni prišlo in šele leta 1946 je bila Siemensova centrala, izdelana v Milanu, končno dostavljena, a nikoli nameščena – odpeljali so jo v Tirano. Šele leta 1952, ob praznovanju 500-letnice mesta Celje, je začela nova telefonska centrala poskusno obratovati.⁵⁷

Tudi redna vozna poštna zveza med Celjem in Dobrno je obstajala že desetletja, poleti celo dvakrat na dan. Leta 1922 pa je Poštno in brzojavno ravateljstvo v Ljubljani izdalo odlok o njeni ukinitvi. Do tega je menda prišlo, ker je dolgoletni podjetnik poštne vožnje Mihael Kos prosil za zvišanje cene vožnje, saj s trenutno ceno, 38 kron na dan (9,5 dinarjev),⁵⁸ ni mogel pokriti stroškov. Če mu ne bodo dovolili zvišati cene vožnje, bo s 1. novembrom prenehal voziti. Beograjska centrala je ugotovila, da ta vožnja sploh ni potrebna in naj se ukine.⁵⁹ A kot smo videli pri avtobusnem prometu, je vendarle niso ukiniteli.

⁵³ Ukinitve avtobusnih voženj, *Jutro* št. 52, 6. 4. 1941.

⁵⁴ *Leksikon občin za Štajersko, izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudnia 1900*, c. kr. Centralna statistična komisija, 1904, str. 34.

⁵⁵ OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga.

⁵⁶ Otvoritev telefonske centrale pri pošti v Dobrni, *Jutro* št. 166, 16. 7. 1924.

⁵⁷ Babič, *Dolga pot*, str. 263–266.

⁵⁸ Menjava dinar : krona je bila 1 : 4.

⁵⁹ Dobrna, *Slovenski gospodar*, l. 56, št. 43, 19. 10. 1922.

Oskrba z vodo in elektriko

Na obravnavanem območju tečeta dva potoka s pritoki, in sicer na vzhodu Hudinja, na zahodu pa Dobrnica. Potoki so večkrat poplavljali, najhuje je bilo leta 1933, zato so naslednje leto izvedli nekatera nujna obrambna dela na Topliščici, v zdravilišču in na potoku Kačnik.⁶⁰

Večina prebivalcev se je v tem obdobju še vedno oskrbovala z vodo iz vodnjakov, vodovod je bil še redka dobrina. Večina hiš v hribovitem svetu Paškega Kozjaka je uporabljala kapnico; deževnico so zajemali po skodlah ali glinastih in opečnatih strehah in jo speljali v cisterne. Prav je prišla predvsem v zimskem času, ko so studenci zamrznili. Ženske so takšno vodo redno uporabljale za pranje perila. V poletni suši so morali s posebnimi sodi na kolesih ali z brentami na hrbtu navkreber k studencu, kamor so gonili tudi živino. Redki so zajezili višji izvir in vodo speljali na dvorišče ali v kuhinjo.⁶¹ V dolinskem delu je imela skoraj vsaka hiša svoj vodnjak, ponekod več hiš skupaj, pomembno je bilo, da je bil vodnjak čim bližje doma. Zamudna in težka je bila nošnja vode na večje razdalje, posebej za napajanje živine. Voda je bila v glavnem dobra, saj obolenj zaradi nje ni bilo, le higiena vodnjakov ni bila najboljša. Ti so bili različni: na vreteno z vedrom, na sesalno cev – železno ali leseno; ponekod je voda tekla prosto po lesenem žlebu in se zlivala v korito za napajanje živine.⁶²

Le v zdravilišču Dobrna so vodovod napeljali že leta 1870 iz dolinskega kota v ozadju zdravilišča. Leta 1910 so s pomočjo odobrenega kredita zgradili nov vodovod in zanj zajeli vodo v pobočju nad Pristovo. Vodovod so namenu slavnostno izročili 28. julija 1910.⁶³ Po prvi svetovni vojni (verjetno leta 1925, ko je bil napeljan tudi v osnovno šolo) so vodovod napeljali tudi v vas Dobrna (oba vodovoda so med seboj povezali), leta 1940 tudi v vas Klanec, za kar je gradbeno ministrstvo za vodovode odobrilo posojilo v višini 50.000 din.⁶⁴ Leta 1908 je bil vodovod napeljan tudi ob banovinski cesti Vojnik–Vitanje za mesto Celje (zajeli so izvir pri vitanjskih fužinah), a so ga v Novi Cerkvi napeljali le k posameznim hišam. Tudi šola je ostala brez njega, oskrbovali so jo z globokim vodnjakom z dobro pitno vodo. V vasi Nova Cerkev so se prebivalci oskrbovali z vodo iz dveh javnih vodnjakov, od katerih je enega oskrbovala novocerkovska komuna, drugega pa občina.⁶⁵

V obdobju med svetovnima vojnama so na Dobrni napeljali že tudi 1.800 m kanalizacije iz vseh

stranišč v zdravilišču in v vasi.⁶⁶ Kanalizacija je bila speljana v potok Dobrnica, kar je posebej v poletnih mesecih, ko se je gladina vode zelo znižala, predstavljal hudo neprijetnost z neznosnim smradom.

Pred prvo svetovno vojno in še dolgo po njej si je večina prebivalstva svetila s petrolejem. Po prvi svetovni vojni ga je drastično primanjkovalo, napeljava daljnovodov od električnih central pa je bila draga. Tako so bila z električnim tokom najprej oskrbljena mesta in industrijski kraji.

Zdravilišče Dobrna se je na podlagi pogodbe med lastnikom in štajerskim deželnim odborom od leta 1915 z elektriko oskrbovalo iz zasebne elektrarne na veleposestvu Otona Steinheisa v Vitanju (znanega tudi kot vitanjske fužine). Posestvo je po prvi svetovni vojni prišlo pod sekvester in leta 1924 na dražbi prvič zamenjalo lastnika. Novi lastnik Bogdan Pušič je moral prevzeti vse obveznosti iz pogodbe, ki jo je prejšnji lastnik sklenil z nekdanjim štajerskim deželnim odborom glede oddaje električne energije zdravilišču Dobrna.⁶⁷ Leta 1927 je posestvo na sodni dražbi kupila mariborska hranilnica, leta 1929 pa zagrebški veletrgovec Anton Blüh. Takrat je njegova moderna elektrarna z elektriko oskrbovala Dobrno in okoliške vasi.⁶⁸ To je trajalo do leta 1931, ko je bil dograjen 12 km dolg električni daljnovod Velenje–Dobrna, ki je Dobrno oskrbel z električnim tokom.⁶⁹ Ostale vasi so se leta 1924 dogovarjale za izgradnjo zadružne ali trške (vojniške) elektrarne, ki bi se s tokom oskrbela iz falskega transformatorja v Celju in s svojim omrežjem oskrbovala okoliške kraje. Leta 1926 sta bili obe zamisli uresničeni.⁷⁰

Gospodarstvo

Geografske značilnosti pokrajine so same narekovale gospodarske panoge. Z izjemo Dobrne, kjer je zdravilišče nudilo možnost za oddajo tujskih sob in za razvoj obrtne dejavnosti, se je večina prebivalcev obravnavanega območja ukvarjala s kmetijstvom. Severni predel območja je hribovit z bujnimi gozdovi, ki so prebivalcem nudili zaslužek s prodajo lesa in kuhanjem oglja. V višjih predelih je bila razvita živinoreja, ob potokih so delovali mlini in žage. V nižjih predelih so se lahko ukvarjali s poljedelstvom, gojili so sadje, nekaj je bilo tudi vinogradov in hmeljnih nasadov. Na Dobrni in v Novi Cerkvi je bilo nekaj obrtnikov. Okolica je nudila tudi možnost izletov, v tem obdobju so markirali izletniško pot na Paški Kozjak. Plasti premoga, ki so ga odkrili na nekaterih

⁶⁰ Sore, Geografija nekaterih delov celjske makroregije, str. 20.

⁶¹ Prav tam, str. 13.

⁶² OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga.

⁶³ Orožen, *Dobrna*, str. 26.

⁶⁴ Gradbeno ministrstvo za vodovode, *Nova doba* št. 49, 1. 12. 1939.

⁶⁵ OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga.

⁶⁶ Naše zdravilišče, *Slovenski gospodar* št. 8, 19. 2. 1936.

⁶⁷ Razglas ministrstva pravde, sekcija za sekvestre, *Jutro* št. 108, 7. 5. 1924; Sprememba posestva, *Jutro* št. 253, 26. 10. 1924.

⁶⁸ Prodaja Vitanjskega veleposestva, *Jutro* št. 216, 15. 9. 1929.

⁶⁹ Daljnovod, *Jutro* št. 11, 14. 1. 1931.

⁷⁰ Elektrifikacija trga Vojnika in okolice, *Jutro* št. 109, 8. 5. 1924; Elektrifikacija celjske kotline, *Nova doba* št. 93, 21. 8. 1926.

mestih v okolici Dobrne, niso omogočale ustreznih pogojev za večje izkoriščanje.

Za medsebojno prodajo in nakup kmetijskih pridelkov so skrbeli sejmi. V občini Nova Cerkev so imeli štiri, in sicer: prvi ponedeljek po sv. treh kraljih, drugi četrtek po veliki noči, drugi ponedeljek po telovem in 6. novembra, tj. na dan župnijskega patrona. Najbolje je bil obiskan zadnji, saj so se takrat kmetje založili z vsem potrebnim za zimo. Na Dobrni so bili trije sejmi, in sicer v ponedeljek po svečnici, četrty četrtek v septembru in 6. decembra.⁷¹

V poljedelstvu je prevladovala pridelava vseh vrst žita in krompirja (v občini Dobrna, v Novi Cerkvi in Hrenovi), po njivah pa so rasle buče in sončnice (za domačo pridelavo olja). Večino pridelkov so porabili doma.

Večjega pomena je bila živinoreja, ki je bila razvita v Loki, Lokovini, Novakah, Vrbi, Zavruhu, Novi Cerkvi in Polžah. Mleko in sir so imeli v Novi Cerkvi, Hrenovi in Polžah, od koder so mleko in druge kmetijske proizvode dnevno prodajali v Celju. Svinje so gojili v Parovžu, Novi Cerkvi in Hrenovi, drobnico (ovce) pa v Parovžu. Perutnino so verjetno gojili pri vsaki kmetiji, v večjem obsegu pa le v Novi Cerkvi in Hrenovi.

V Polžah (v občini Nova Cerkev) je bila zanimiva ena od treh jugoslovanskih farm gojenih nutrij (močvirnih bobrov), ki je bila v lasti Otona Samca (drugi dve sta bili na Bledu in v Šentpetru v Savinjski dolini). Potoka Dobrnica in Hudinja sta bila polna postrvi, a prebivalci od tega niso imeli nič, saj sta imela ribolov v zakupu gradova Lemberg za Dobrnico in Socka za Hudinjo.⁷² Tudi lov so dajali v najem na podlagi ustne licitacije za dobo dvanajst let. Najemniki so bili lahko le člani lovskega društva. V Novi Cerkvi je bil dolgoletni najemnik Jurij Samec – »Soržev ata«.

Na večjem delu območja so bili ugodni pogoji za razvoj sadjarstva. V občini Nova Cerkev je bil za to najbolj zaslužen Franc Gorečan, posestnik, sadjarški in vinarski učitelj ter nadzornik, pa tudi številni drugi kmetje. V Polžah so imeli posajenih 700 jablan in 100 hrušk, v Novi Cerkvi pa 2.000 jablan in 250 hrušk. Iz njih so pridelovali domači sadjevec, sadje (okrog 200 centov namiznih jabolok) pa so prodajali na celjskem trgu in ga tudi izvažali, predvsem v Italijo, Avstrijo in Nemčijo.⁷³ Jabolka za izvoz so gojili tudi v Gorici, Vrbi in Novakah (okrog 700 jablan in 100 hrušk), kjer so pridelovali domači sadjevec, ter v Selcah in v Klancu. Sadna drevesa so imeli posejana tudi na Dobrni in v Gorici.

Že pred prvo svetovno vojno so v Novi Cerkvi začeli gojiti hmelj. V ta namen je kanonik Žagar iz župnijske kašče naredil veliko sušilnico. Posnemali so

ga tudi nekateri drugi pridelovalci. Hmelj so gojili lastniki graščin Novi Grad in Dobrnica, kmet Antlog (po domače Šafar) in v Brdcah. Seveda površine, zasejane z njim, niso bile velike, a po kakovosti menda ni zaostajal za savinjskim in prodali so vsega. Tudi gobe, ki jih je bilo veliko v iglastem gozdu Dobrova v Novi Cerkvi, so dajale dober zaslužek. V Socki so bili vneti čebelarji (kanonik Žagar, Samec in Arlič). Pri Arliču (p. d. Stroblu) so organizirali čebelarske tečaje, ki jih je vodil čebelarski učitelj, upokojeni župnik Henrik Peternel iz Bukovžlaka.⁷⁴

Trtna uš je v osemdesetih letih 19. stoletja uničila veliko vinogradov, a so se nekateri vinogradniki lotili njihove obnove na podlagi izkušenj iz Amerike, predvsem na ugodnih legah v Čreškovi in Vinah. Seveda pa so bili zasejani tudi drugje. V Klancu so belo in rdeče vino prodajali v okolico, nekaj vinogradov je bilo tudi na sončnih legah v Socki, Trnovljah in na Dobrni.⁷⁵

Kmetje okrog Dobrne so viške pridelkov prodajali v zdravilišču, glavni dohodek hribovskih kmetij pa je bila prodaja lesa (bor, smreka, bukev), čeprav je bilo spravilo zaradi slabih poti zelo težko. V občini Dobrna je bilo z gozdovi pokritih 2.146,25 ha oziroma 2/3 površine občine (podatka za občino Nova Cerkev ni na razpolago – pokritost je bila manjša kot na Dobrni, a tudi dokaj velika). Največ lesa so posekali v Novi Cerkvi (letno okrog 200 kubičnih metrov), v Parovžu, Sv. Joštu in Brdcah, od koder so ga večino izvozili. Manjše količine za prodajo so sekali tudi v Gorici, Klancu, Loki, Lokovini, Pristovi, Vrbi in Selcah.⁷⁶

Kmetje so od nekdanj večino popravil opravili kar sami. To so bila predvsem tesarska in krovna dela, tudi kovaške spretnosti je poznal marsikateri kmet. Številne ženske so doma predle (okrog Dobrne so sejali nekaj lanu), prejo pa so nosile tkat na Vinsko Goro in iz blaga same šivale preproste izdelke. V Novi Cerkvi, v vasi Vizore, je blago na dveh statvah tkal Pintar. Za tista dela, ki jih niso obvladali, so na dom prihajali na primer čevljarji ali šivilje, ki so pri domačiji ostali toliko časa, da so vse obuli in oblekli. V Novi Cerkvi so bili znani tesarji bratje Andreji (Blazinšek), znana je bila Sorževa kovačnica, med svetovnima vojnama pa sta delovala tudi dva lončarja, ki sta glino dobivala iz Ljubečne.⁷⁷

Zato ne čudi podatek, da je bilo največ – deset – čevljarjev (šest na Dobrni in štirje v Novi Cerkvi) ter šest krojačev (štirje na Dobrni in dva v Novi Cerkvi), poleg tega sta imeli na Dobrni obrt tudi dve šivilji. Delovalo je še nekaj drugih obrtnikov, in sicer šest kovačev s podkovstvom (po trije v vsaki občini), pet pekov (štirje na Dobrni in eden v Novi Cerkvi), dva

⁷¹ *Koledar Družbe sv. Mohorja 1925*, str. 108.

⁷² OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga.

⁷³ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 91, 92; Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*, str. 436.

⁷⁴ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*, str. 436.

⁷⁵ Prav tam, str. 436.

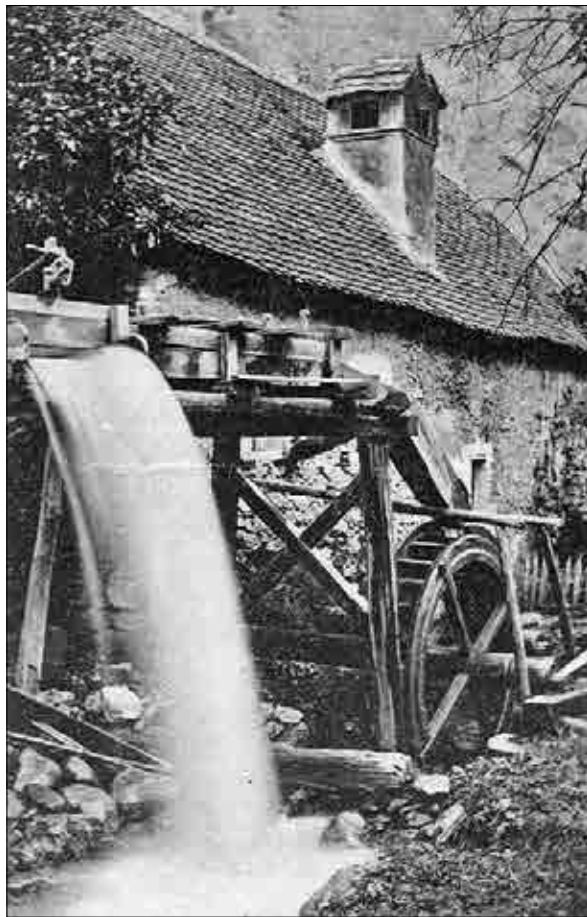
⁷⁶ Prav tam, str. 440.

⁷⁷ Prav tam, str. 437, 440.

mizarja sta delovala na Dobrni, sedem je bilo mlinarjev (dva na Dobrni in pet v Novi Cerkvi, kjer je poleg tega deloval tudi mlinar žagar) in trije kolarji (dva v Novi Cerkvi in eden na Dobrni). Na Dobrni so delovali še brivec oziroma frizer, prekajevalec in pleskar oziroma slikar, v Novi Cerkvi pa usnjar in Leopold Klančnik, ki je v svoji papirnici iz smrekovega lesa izdeloval debel, rjav ovojni papir. Večina kmetov je v zimskih mesecih pripravljala koline. Meso so sicer kupovali zelo redko, največ ob nedeljah in praznikih, zato bi pričakovali, da je bilo mesarjev zelo malo, a so delovali štirje na Dobrni in trije v Novi Cerkvi. Ker je bila okolica bogata z bukovimi gozdovi, je bilo kuhanje oglja iz bukovega lesa precej razširjeno. Oglje so prodajali okoliškim kovačem in v vitanjsko fužino, dokler je delovala.⁷⁸

Omeniti je treba tudi številne mline, ki naj bi delovali do druge svetovne vojne (v obrtnih registrih sta za obdobje med svetovnima vojnama za Dobrno omenjena le dva) ter mleli za domače potrebe, a tudi za dodaten zaslužek. Temnjaški vrelec je bil svojčas poln vode in je menda poganjal kar sedem mlinov.⁷⁹ Da je bilo mlinov res veliko, potrjuje zapis v *Slovenskem gospodarju* iz leta 1922,⁸⁰ ki pravi, da je v naselju Parovž v občini Dobrna, po katerem teče potok Dobrnica, delovalo več mlinov, zato se je doline prijel ime Dolina mlinov. Pravzaprav so jo imenovali Zlodejeva graba, saj je bila nekdanj v bližini kmetija, njenemu lastniku pa so po domače pravili Zlodej.⁸¹ Žato so tudi njegovemu mlinu rekli Zlodejev mlin. Dolina je imela še druga imena, in ko je šel nekoč neki duhovnik iz Dobrne proti mlinu z generalštabno karto v roki, da bi našel mlin, je vprašal mimoidočega kmeta, kje je Hudičev mlin. »Tukaj ga ni,« mu je odgovoril kmet. »Saj mora biti, tako je zapisano,« je bil odločen duhovnik. »Ne,« je bil še odločnejši kmet, »tukaj smo pošteni ljudje in tukaj ni nobenega hudiča in tudi ne njegovega mlina.« Duhovnik se ni dal. »Oče, povejte mi, kako pa se imenujejo te kmetije in mlini?« »Dobro,« pravi kmet, »prvi je Braunerjev mlin, potem Zlodejev mlin, poglejte, tamle ga vidite! Ne zamerite mi, gospod župnik, ampak ta mlin ne bo nikdar Hudičev mlin!«

Več mlinov je delovalo tudi v občini Nova Cerkev. Po drugi svetovni vojni so počasi prenehali s svojo dejavnostjo. Poleg mlinov je na istem potoku delovalo tudi nekaj žag, kar pa iz obrtnih registrov ni razvidno; o njih je zapis v Domoznanski knjigi šole, ki

Zlodejev mlin (Domoznanski odderek Osrednje knjižnice Celje).

pravi takole: »Največkrat sta mlin in žaga združena, takšna združena podjetja so ob Hudinji v Socki pri Mlinarju (last Majcna), v Požah pri Strmšku (last Gobca) in Soržu (last Samca); ob Topličnici v Hrenovi pri Budelcu (last Klinca). Samostojni mlin ali žaga so delovali v Socki Senegaški mlin, graščinska žaga, Bolčeva žaga; ob Topličnici Galetova žaga in Jezernikov mlin v Lembergu ter Lešnikov mlin v Hrenovi. Vse žage in mlini so delovali skozi celo leto, kar kaže na to, da je bila predelava lesa eden od glavnih virov dohodka.«⁸²

Poleg obrtnikov je treba omeniti še gostilne, ki jih je bilo tudi tukaj veliko. V občini Nova Cerkev jih je delovalo kar osem (štiri v Novi Cerkvi, po ena v Polžah in Lembergu ter dve v Socki).⁸³ Dobrna se je poleg zdravilišča ponašala z gostišči, ki so delovala v hotelih. Pod cerkvijo je deloval Rožančev hotel Triglav, Marija Justin je imela v lasti hotel Union, kjer so vsak dan pripravili kosila za nekaj revežev. Pred naseljem je delovala Korenova, nekdanja furmanska gostilna.⁸⁴

⁷⁸ OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga; SI_ZAC/0796 Zbirka registrov in kartotek obrtnih, trgovskih in gostinskih obratov, Knjige I.A-5, I.A-6, I.A-7, I.A-40 (v nadaljevanju: ZAC Obrtni registri).

⁷⁹ Gašper Žagar, Dolina mlinov, *Revija Term Dobrna* št. 16, 2013, str. 28.

⁸⁰ Zlodejeva graba, *Slovenski gospodar*, l. 56, št. 12, 23. 3. 1922. Nemci so Zlodejev mlin dobesedno prevedli v Teufel Mühle, zaradi česar je prišlo do nesoglasja.

⁸¹ Blaž Zlodej je bil tudi eden izmed prvih občinskih odbornikov.

⁸² OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*, str. 440.

Razglednica Nove Cerkeve, na kateri je v kotu pekarija Martina Grila (SI_ZAC/1077 OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga).

Trgovine so bile na Dobrni štiri (Kos, Esterl, Šauperl in Flere), v Novi Cerkvi pa tri, in sicer je Tajnšek-Okrožnikova delovala v nekdanji šoli, drugo so imeli Šauperli, tretja pa je bila v Socki.⁸⁵

Poleg tega, da leži dobrnsko podolje na znani tektonski prelomnici, ki poteka od Šmrekovca mimo Šoštanja, Velenja in Dobrne ter se nadaljuje proti Rogaški Slatini, zaradi česar se pojavljajo številni topli vrelci, so na tem območju tudi oligocenski in miocenski skladi. V njih se nahajajo sloji premoga, ponekod blizu površja. Na črti Guteneg–Čreškova–Socka ležijo plasti, ki vsebujejo premog intenzivno črne barve in visoke kalorične vrednosti. V krovlini se nahajajo konkordatni sivi in temnosivi peščenci ter bituminozni skrilavi lapor. V Klancu pri Dobrni je družba Mirna, d. d., Zagreb odprla premogovnik, ki je obsegal štiri dvojne jamske mere v izmeri 36,09 ha. Rudarsko glavarstvo v Ljubljani je 15. maja 1923 lastništvo premogovnika s podelitveno listino omenjeni družbi podelilo pod št. 1294/23.⁸⁶ V premogovniku je bilo zaposlenih 25 delavcev. Leta 1927 so delali s polno močjo in apelirali na Dobrnčane, naj jim ne nasprotujejo.⁸⁷ Premog naj bi začeli kopati tudi v Čreškovi v občini Nova Cerkev, a je oblast nadaljnje kopanje prepovedala. Verjetno je bil strah prebivalcev upravičen, saj bi širitev rudnikov najbrž vplivala na termalne vrelce in posledično na razvoj turizma, verjetno pa tudi količine rude niso bile tolikšne, da bi bila proizvodnja ekonomična.

V Socki je deloval kamnolom z drobilcem na vodni pogon v lasti Leopolda Lednika. Gramoz so uporabljali za posipanje obeh banovinskih cest.⁸⁸

Čarfov razgledni stolp na Paškem Kozjaku (Tedenske slike 1932, št. 18).

⁸⁵ Prav tam, str. 437, 440.

⁸⁶ Češmiga, *Rudarstvo LR Slovenije*, str. 250.

⁸⁷ Dobrna pri Celju, *Slovenski gospodar* št. 21, 25. 5. 1927.

⁸⁸ OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga.

Poleg zdraviliškega turizma, ki se je razvil na Dobrni in zaradi katerega so tudi v bližnjih naseljih uredili tujske sobe, je okolica nudila izlete in pohodništvo. Proti Paškemu Kozjaku so iz Dobrne speljali markirano pot, leta 1931 pa na njegovem vrhu uredili razgledni stolp. Stolp je postavila šaleška podružnica Slovenskega planinskega društva in ga 16. junija 1931 predala namenu. Ves les zanj je daroval tamkajšnji župnik Čarf, zato je v znak hvaležnosti odbor planinskega društva sklenil, da bodo stolp poimenovali po njem.⁸⁹ V Parovžu je obratovala tudi planinska koča v Lednikovi lasti, o kateri pa ni podatkov.

Društveno življenje

Tudi na tem območju sta bili najstarejši gasilski društvi ustanovljeni že pred prvo svetovno vojno. Gasilsko društvo na Dobrni je starejše, ustanovili so ga leta 1875 na pobudo lastnikov zdravilišča, saj požarne straže niso bile kos številnim požarom. Prvi načelnik društva je postal Franc Orosel, prostor za njegovo dejavnost pa je odstopilo zdravilišče v poznejši mizarški delavnici. Leta 1908 so ustanovili žensko gasilsko ekipo, ki je med prvo svetovno vojno namesto mož na fronti čuvala domove. Društvo so leta 1921 obnovili, štelo je 21 članov. Za načelnika so izvolili Josipa Ropana, poveljnik je postal Avgust Vajngerl, odborniki pa Stanko Cvikel, Peter Okrožnik, Alojz Pan, Viljam Justin in Jakob Vanovšek. Leta 1928 so za nakup motorne brizgalne izvedli akcijo zbiranja sredstev, pri čemer so staro štirikolno brizgalno prodali gasilskemu društvu Nova Cerkev za 8.000 din, blagoslov nove motorne brizgalne pa je potekal 28. julija 1929 ob bakladi in serenadi za botre.⁹⁰

Leta 1887 je uničujoč požar zajel celotno naselje Nova Cerkev. Takrat je imela vaška skupnost ročno brizgalno, ki so jo morali polniti z vedri, kar je bilo odločno premalo. Gasilsko društvo, za ustanovitev katerega se je najbolj zavzemal Jurij Samec, so ustanovili šele leta 1907, in sicer z imenom Prostovoljna požarna bramba Nova Cerkev, okraj Celje. Dr. Lavoslav Gregorc, kanonik in dekan v Novi Cerkvi, je bil zaslužen, da so društvu dovolili delovati, čeprav so bili člani samo Slovenci. Društvo je leta 1911 sprejelo pravila, naslednje leto pa je bil zgrajen skromen, a zelo funkcionalen gasilski dom. Med prvo svetovno vojno je društvo mirovalo, po njej pa so njegovo dejavnost obnovili. Za predsednika so izvolili Jakoba Tajnska. Leta 1920 je društvo vstopilo v Jugoslovansko gasilsko zvezo, in sicer v žalsko župo.⁹¹

Že pred prvo svetovno vojno je bilo aktivnih še nekaj drugih društev, ki so tudi po vojni nadaljevala s svojim delom. Takšno je bilo v obeh krajih bralno

društvo, ki je v Novi Cerkvi pred vojno delovalo kot Slovensko bralno društvo, po vojni pa se je preimenovalo v Katoliško bralno (izobraževalno) društvo. Prostore je imelo v Marijinem domu, nekdanji kapelici sv. Mihaela (vzhodno od glavnega cerkvenega oltarja), ki je služila za krstnico in kostnico (v klet so spravljali neiztrohnjene kosti). Društvo je vodil Ivan Premrl. V tem obdobju so v Marijinem domu postavili oder, na katerem so izvedli številne predstave. Bralno društvo je bilo tudi na Dobrni obnovljeno že leta 1919. V mladeniško zvezo se je vključilo 40 mladeničev, med njimi 25 v Orle, ostali pa v pevski zbor in narodno godbo. Tajnik društva je postal Jože Rošar.⁹²

12. decembra 1921 so na Dobrni ustanovili podružnico Jugoslovanske matice. Za predsednico so izvolili Franjo Šmid, za namestnico Angelo Jankovič, za blagajničarko Pavlo Zagožen, za tajnico pa Berto Plevčak. V odbor so izvolili gospe Košan, Golob, Cvikel, Podgrajšek, Apih in Katjušo Kamenšek. Nova podružnica je štela 40 članov. V poletnem času je organizirala večjo prireditev v korist Jugoslovanske matice.⁹³

Podružnico (krajevni odbor celjskega) Rdečega križa na Dobrni so ustanovili na narodni praznik 1. decembra 1923. Vanjo sta se vključila tudi St. Jošt na Kozjaku in St. Janž na Vinski Gori.⁹⁴ Že naslednje leto, 19. julija, na dan Rdečega križa, so organizirali prireditev, na kateri so otroci (domači in iz letovišča) prodajali cvetlice, na večerni prireditvi pa so letoviščne dame in učiteljice stregle v bifeju, ki so ga uredili in založili domačini. Pred koncertom sta goste pozdravila predsednik podružnice Alojzij Jankovič, sicer upravnik Zdravilišča Dobrna, in član glavnega odbora, polkovnik Ristič. Koncert so izvedli pevka Vera Wesjak Žigič, član vojaške godbe Pomajha in pevec Kostič, na klavirju pa jih je spremljal profesor zagrebškega konzervatorija, gospod Krauth. Domači moški pevski zbor je zastopal domačo pesem, zdraviliška godba pa je izvedla dve koncertni točki. Izkupiček, 7.527 din, je bil namenjen revnim šolskim otrokom.⁹⁵ Dobrni odbor Rdečega križa je sodil med najdejavnije v celjskem okraju. Poleg tega da je vsako leto poskrbel za najrevnejše otroke v svojem okolju, je prirejal tudi dobrodelne prireditve, ko se je pokazala potreba pomagati komu drugemu. Tako je leta 1933 pripravil dobrodelno prireditev za poplavlence.⁹⁶ Revne otroke je podružnica Rdečega križa na Dobrni vsako leto obdarovala z oblačili, perilom in obutvijo. Leta 1933 jim je pri nakupu blaga pomagal narodni poslanec iz Celja Ivan Prekoršek, ki je pri

⁸⁹ Delovanje planincev Šaleške doline, *Jutro* št. 95, 24. 4. 1932.

⁹⁰ <http://pgd-dobrna.si>.

⁹¹ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*, str. 437; www.pgdnovacerkve.si/predstavitev/zgodovina; Zalska župa, *Slovenski gospodar* št. 18, 3. 5. 1928.

⁹² Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*, str. 439; OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga.

⁹³ Dobrna pri Celju, *Jutro* št. 273, 19. 11. 1921; št. 299, 22. 12. 1921.

⁹⁴ Dobrna pri Celju, *Jutro* št. 287, 8. 12. 1923.

⁹⁵ Dobrna pri Celju, *Jutro* št. 173, 24. 7. 1924.

⁹⁶ Dobrna pri Celju, *Jutro* št. 236, 8. 10. 1933.

banovini izposloval nakup blaga za deške obleke ter za deško in dekliško perilo. Odbor Rdečega križa je poleg tega kupil 30 m toplega blaga za dekliške obleke ter plačal delo krojaču in šivilji. 16 dečkom in 15 deklicam sta izdelala obleke, 20 otrok pa so oskrbeli s perilom.⁹⁷

Poleg omenjenih društev so delovali tudi: Strelska družina, Jadranska straža, Pevsko društvo Vena, Gledališki ljudski oder in Tamburaški zbor Kontrasiča, o katerih pa ni podatkov. Leta 1931 so na Dobrni ustanovili sokolsko četo, pri kateri je dramski odsek vodil Cvikel, Jager pa tamburaše in telovadbo.⁹⁸ V Novi Cerkvi sta poleg že omenjenih društev delovala še Marijina družba (mladeniška in dekliška) ter Društvo katoliških fantov in deklet, ki je bilo ustanovljeno 13. julija 1930.⁹⁹

23. marca 1919 je bila na Dobrni ustanovljena podružnica Slovenske kmetijske zveze (podružnica je delovala tudi v Novi Cerkvi, a ni podatka, kdaj je bila ustanovljena). Za načelnika so izvolili Alojzija Jankoviča, na katerega so se kmalu vsuli očitki, da kmetom ne pomaga tako, kot je ob izvolitvi obljubil. Kmetje so bili presenečeni, da je cene sadja znižal z 8 na 6 kron, za sode državnih toplic pa je zahteval nesramno visoko najemnino. Za en sod je zahteval 20 ali celo 26 škafov jabolk ali nekaj metrskih centov slame.¹⁰⁰

Zelo pomembno vlogo v kulturni dejavnosti so imele takratne šole, saj so bile središče kulturno-prosvetnega življenja krajev. Učitelji so poleg širjenja znanja otrok skrbeli za njihovo kulturno udejstvovanje, v katerega so vključevali tudi starše, in pomagali pri delovanju kulturnih društev na vasi. Šolske knjižnice so bile običajno urejene tudi kot javne knjižnice za odrasle.

Šolstvo

Na obravnavanem območju so delovale le osnovne šole, drugih šol, v katere bi se učenci vpisali po končani osnovni šoli, ni bilo. V obeh občinah sega začetek osnovnega šolstva na konec 18. ali začetek 19. stoletja, ko so nekateri navdušeni duhovniki ali kaplani okoliške otroke učili pisanja in branja.

V Novi Cerkvi so trivialno šolo ustanovili leta 1788. Prostor je imela v Marijinem domu, nekdanji kapelici, okrog 20 korakov vzhodno od glavnega cerkvenega oltarja, tik ob obzidju nekdanjega pokopališča. Po opustitvi pokopališča kapelice niso več uporabljali, zato so jo namenili za šolo. Na kapelici je bil majhen zvonik z zvonce, tako da je lahko kaplan otroke klical k pouku, kadar je imel za to čas. Pouka so bili deležni le otroci iz Nove Cerkve. Med nav-

dušenimi učitelji je bil tudi Anton Martin Slomšek, in sicer v letih 1827–1829. Posebej se je zavzemal za pouk v nedeljski šoli, ki so jo uvedli leta 1818. Takrat je šolo obiskovalo 94 otrok, in sicer 32 šolskih otrok, 19 otrok ponavljalne šole in 43 otrok nedeljske šole. Število šolskih otrok se je vztrajno večalo, leta 1830 jih je bilo že 87. Leta 1835 je šolo obiskovalo 107 šolskih otrok, 32 ponavljajočih in 149 nedeljskih, torej skupaj 288 otrok. Nedeljsko šolo so kmalu preselili v hišo prvega učitelja Jurija Auhmana (poučeval je od leta 1788 do 1798), ki ji je za učilnico namenil sobo v prvem nadstropju. Leta 1852 so krajani Nove Cerkve za prostore šole kupili hišo, v kateri so uredili učilnico in stanovanje za učitelja. Leta 1859 so nedeljsko šolo ukinili, šolo pa je obiskovalo že 183 šolskih in 32 ponavljajočih otrok. Ko je leta 1869 šola prešla v laične roke in postala enorazrednica, jo je obiskovalo 213 otrok. Leta 1873 je šola postala dvorazrednica, še en razred so uredili v občinski hiši, kjer je bila pozneje občinska pisarna. Leta 1877 so uredili šolsko knjižnico. Da so šolo lahko uredili v trirazrednico, so stanovanje šolskega upravitelja preuredili v učilnico, stanovanje zanj pa so uredili v pritličju občinske hiše. Za vedno večje število učencev so prostori kmalu postali pretesni, zato so leta 1902 okrog 150 metrov iz vasi na nekoliko dvignjenem prostoru na desni strani ceste proti Vitanju kupili primeren prostor za postavitve šolskega poslopja. Šolsko stavbo s štirimi razredi so zgradili leta 1905 in jo njenemu namenu svečano izročili 26. aprila. Prostor zahodno od poslopja so namenili vrtovom, ki so jih ogradili z visokim plotom. Preostali prostor so omejili s smrekami, proti cesti pa z živo mejo, ki naj bi posebej v poletnih mesecih varovala pred prahom. Pročelje stavbe je ovijala vinska trta. Stopnice na cesto so zaščitili z vrati. Zunanosti šole so vse do prve svetovne vojne posvečali veliko pozornosti in tudi šolski prostori so bili za tisti čas dobro opremljeni. Leta 1911 je šola postala štirirazrednica, ko so v razred preuredili pisarno in stanovanje enega od učiteljev. Proti koncu prve svetovne vojne so se v stavbo naselili vojaki in jo precej poškodovali.¹⁰¹

Na Dobrni je nedeljska šola delovala od leta 1831. Šolski in župni okoliš sta se ujemala, župnik Gregor Miklavzin je kaplaniji prizidal sobo, ki jo je namenil za pouk. Z večanjem števila otrok je postal pouk od leta 1852 bolj pogost, in sicer je potekal trikrat tedensko (poleg nedelje še dvakrat). Leta 1856 je dobila Dobrna prvega prosvetnega učitelja, Matijo Jeraja, ki je poleg učiteljevanja opravljal tudi mežnarska opravila in službo organista. Leta 1860 je kaplan Jakob Bohinc položil temeljni kamen za enonadstropno šolsko poslopje na ravnini pod cerkvijo; pouk v njem se je začel 5. novembra 1861. Šola je leta 1868 na podlagi šolskega zakona prešla izpod cerkvene v

⁹⁷ SI_ZAC/1357 Društvo Rdečega križa Dobrna.

⁹⁸ Sokolske vesti iz Dobrne pri Celju, *Jutro* št. 107, 10. 5. 1931.

⁹⁹ Nova cerkev, *Kmetijski list* št. 30, 23. 7. 1930.

¹⁰⁰ Dobrna, *Slovenski gospodar* št. 12, 20. 3. 1919.

¹⁰¹ SI_ZAC/1077 OŠ Nova Cerkev, AŠ 6/32 Kronika 1945–1965; Domoznanska knjiga.

Nova Cerkev, na levi se vidi poslopje osnovne šole (SI_ZAC/1077 OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga).

domeno posvetne oblasti. Šolski obisk je bil dober, saj sta pouk od 110 šoloobveznih otrok redno obiskovala 102 učenca. Isto leto je bila šola proglašena za dvorazredno. Leta 1876 so na predlog predsednika šolskega sveta in obenem direktorja zdravilišča, dr. Poltanfa, uvedli nemški jezik kot obvezni učni predmet. Šola je veliko pozornost posvečala sadjarstvu, saj je imela lastno drevesnico. To vrsto izobraževanja so obdržali do druge svetovne vojne. Leta 1892 je šola postala trirazrednica, čez deset let pa štirirazrednica. Prostor za četrti razred so našli v občinski ustanovi za reveže v Gorici 28 (danes Vinska Gorica 7) pri Habetovih; svojemu namenu je služil vse do izgradnje novega šolskega poslopja leta 1961.

Po prvi svetovni vojni na področju šolstva še nekaj časa ni bilo velikih sprememb. Na ozemlju Slovenije je do leta 1929, ko je bil sprejet enoten šolski zakon za celotno Kraljevino Jugoslavijo, obveljala stara avstrijska osnovnošolska zakonodaja iz leta 1869. Čeprav so si napredni učitelji že od leta 1918 prizadevali za modernizacijo šolstva in poenotenje šolske zakonodaje, je novi šolski zakon izšel šele 5. decembra 1929. Poleg tega da je zakon označil šolo za narodno ter jo razdelil na štiriletno osnovno in štiriletno višjo narodno šolo, v kateri je šolanje trajalo do učenčevega štirinajstega leta, je zakon uvedel tudi koedukacijo, to je skupni pouk za deklice in dečke, vendar z omejitvijo, da morajo učence ločiti po spolu tam, kjer razmere to dovoljujejo. Zakon je prepovedal telesno kaznovanje ter uvedel razrede, oddelke in ocene, kot jih poznamo danes. Do tedaj je bila najboljša ocena enica. Nemški jezik je kot obvezen izginil iz osnovnih šol, v tretjih

razredih osnovnih šol in v vseh višjih razredih narodnih šol ga je zamenjal srbohrvaški jezik (dve učni uri). Tako so imeli v rednih šolah po 30 ur, v šolah s skrajšanim poukom pa po 20 oziroma 22 učnih ur srbohrvaščine.¹⁰²

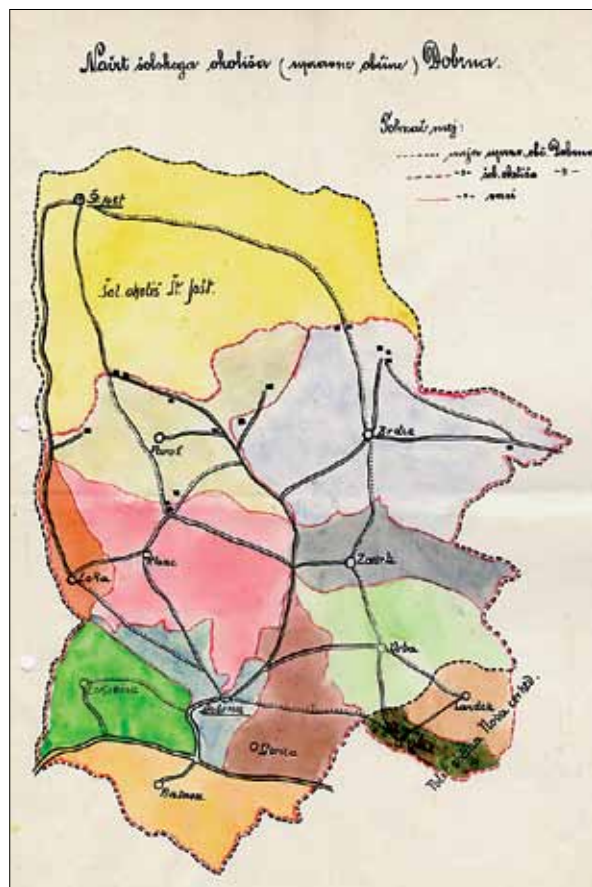
Obravnavano območje je spadalo v šolski okraj Celje. Delo šolskega nadzornika je do leta 1927 opravljal Ljudevit Cernej, zatem pa Rihard Pestevšek. V celjskem okraju, ki je obsegal 21 občin z 68.778 prebivalci, je leta 1934 delovalo 39 narodnih šol, ki so imele 195 oddelkov, pomožni in manjšinski oddelki, tri vrtce in delovno zavetišče.¹⁰³ V šolskem letu 1936/37 se je število ljudskih šol povečalo na 40; od teh je bila ena zasebna, ostale pa državne. V vseh šolah je delovalo 213 oddelkov, od tega v osnovnih šolah 149, v višjih ljudskih šolah 57, v kombiniranih štirje, trije razredi pa so bili pomožni. Otroški vrtci so bili štirje s šestimi oddelki, delovalo pa je tudi eno zavetišče z dvema oddelkoma.¹⁰⁴

Poleg osnovnih šol na Dobrni in v Novi Cerkvi je zaradi lege šolski okoliš osnovne šole na Paškem Kozjaku (OŠ Sv. Jošt na Paškem Kozjaku) obsegal tudi del občine Dobrna. Sicer je omenjena šola spadala pod šolski okraj Konjice. Bila je mešana enorazredna osnovna šola, kot enorazrednico so jo ustanovili leta 1900. Leta 1939 jo je obiskovalo 121 učencev (leta 1936 92). Na šoli so učili naslednji

¹⁰² Lebar, *Osnovno šolstvo v Revirjih*, str. 11, 26.

¹⁰³ *Stalež šolstva in učiteljstva*, 1934.

¹⁰⁴ *Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1936/37*.

Načrt šolskega okoliša osnovne šole Dobrna leta 1934 (SŠM, Dokumentacijska zbirka, mapa OŠ Dobrna).

učitelji: Martin Repič do smrti leta 1927, potem do leta 1934 Edvard Pitamic in od leta 1934 do druge svetovne vojne Rihard Gorjup. Verouk je poučeval župnik Miloš Čarf. Izostanek od pouka je bil velik, posebej v zimskih mesecih zaradi snežnih zametov in neprehodnih poti.¹⁰⁵

Osnovna šola Dobrna je od leta 1914 delovala kot štirirazrednica. Leta 1912 je deželni šolski svet trirazrednico razširil v štirirazrednico, na kar se je občina Dobrna pritožila, a s pritožbo ni uspela. Določili so, da bo četrti razred v občinski ustanovi za reveže v Gorici ter ga blagoslovili in predali namenu 4. novembra 1914. Leta 1921 so v razredu uredili električno razsvetlavo z eno žarnico. Leta 1925 so tudi v šolskem poslopju uredili električno razsvetlavo ter napeljali vodovod z dvema pipama.¹⁰⁶ Šolski okoliš je razen naselja Sv. Jošt, ki je imelo lastno šolo, obsegal vse vasi v občini, poleg tega pa še del Vin in Landeka v občini Nova Cerkev.

Konec leta 1918 je bilo v šolskem okolišu osnovne

šole Dobrna 293 šoloobveznih otrok, obiskovalo jo je 234. Leta 1925 je šolo obiskovalo 172 otrok od 194 šoloobveznih, naslednje leto pa je k pouku prihajalo vseh 164 šoloobveznih otrok.¹⁰⁷ V naslednjih letih se je število šoloobveznih otrok povečevalo, leta 1934 jih je od 336 pouk obiskovalo 312.¹⁰⁸ Od leta 1934 je imela šola pet oddelkov (štiri oddelke in vzposrednico), v šolskem letu 1936/37 pa so delovali štirje oddelki osnovne šole, oddelek višje ljudske šole in kombinirani oddelek (do leta 1939/40). Vseh učencev je bilo 284, od tega 130 dečkov in 154 deklic. V šolskem poslopju s štirimi učilnicami so bili urejeni tudi stanovanje za šolskega upravitelja, upraviteljeva pisarna in šolska kuhinja. Ob šoli so uredili šolski vrt.¹⁰⁹ V šolskem letu 1939/40 je bila šola šestrazredna s štirimi oddelki osnovne šole in dvema oddelkoma višje ljudske (narodne) šole. V šolo je bilo vpisanih 290 učencev (128 dečkov in 162 deklic), poučevali so trije učitelji in tri učiteljice. Šolska knjižnica je štela 463 knjig, od tega je bilo 213 knjig in brošur v učiteljski knjižnici, 150 pa v šolarski.¹¹⁰

Na osnovni šoli Dobrna so imeli nekaj let po prvi svetovni vojni težave s šolskim obiskom, nekaj otrok po cele tedne ni hodilo k pouku. Šolski upravitelj je zato obiskoval družine, ki svojih otrok niso redno pošiljale v šolo; vpeljali so strogo nadzorstvo in zamudnike zapirali.¹¹¹

Do druge svetovne vojne se je šolsko leto na vseh šolah začelo s šolsko sveto mašo z obhajilom in vpišom novincev. Ves čas od leta 1917 so v šoli skrbeli za šolsko knjižnico, kjer so knjige posojali tudi odraslim. Na šoli je deloval še poseben oddelek za oddaljene otroke iz Brdce in Parovža. Pouk so imeli le trikrat na teden. Leta 1926 ga je obiskovalo 12 otrok.¹¹² Leta 1931 so oddelek zaradi premajhnega števila otrok ukinili, otroke pa razporedili v ostale razrede.¹¹³ Dečki 3. in 4. razreda so se od leta 1928 udeleževali t. i. dečjih dnevov. To so bili dnevi za pogozdovanje. Sadili so smreke, bore in macesne na različnih lokacijah okrog Dobrne.¹¹⁴

Leta 1921 je nadučitelj Schmidt na šoli organiziral nedeljsko kmetijsko šolo za odrasle, ki je trajala od 6. novembra 1921 do 15. februarja 1922. Ob poučevanju predmetov iz kmetijstva, posebej kmetijskega računstva in šivanja, so se moški učili izdelovati koše, košare in jerbaze, ženske pa so se usposabljevale v šivanju na šivalnem stroju. Med delom so potekala

¹⁰⁷ SŠM, Poročilo o nadzorovanju šole v Dobrni 23. 6. 1926.

¹⁰⁸ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*, str. 499.

¹⁰⁹ *Statistični pregled šolstva in prosvete*, 1938.

¹¹⁰ SŠM, Dokumentacijska zbirka, mapa OŠ Dobrna, Podatki o dogodkih na šolah za časa domovinske vojne za Slovenski šolski muzej; *Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1939/40*.

¹¹¹ *Dobrna, od škofa M. Slomška*, str. 25, 26.

¹¹² SŠM, Dokumentacijska zbirka, mapa OŠ Dobrna, Zapisnik 23. junija 1926 ob priliki nadzorovanja šole.

¹¹³ *OŠ Dobrna*, str. 10.

¹¹⁴ Prav tam.

¹⁰⁵ Kos, Občina Mislinja, str. 189; *Imenik šolskih oblastev, meščanskih (strokovnih), srednjih šol*, 1921.

¹⁰⁶ SŠM, Dokumentacijska zbirka, mapa OŠ Dobrna, *Zgodovina dobrnske šole*, 11. november 1936.

Poslopje Osnovne šole Dobrna (Peter Habe, zasebna zbirka).

tudi predavanja o sadjereji, čebeloreji, kmetijstvu in računanju.¹¹⁵

Na šoli so se zvrstili naslednji upravitelji: Leopold Čulk (1911 do 1919), Belan Schmidt (1919 do 1936) in Josip Jarh (1936 do 1941). Učili so naslednji učitelji in učiteljice: Leopold Čulk, Helena Levstik, Albin Schmidt (šolski upravitelj), Rudolf Žnidarčič, Ivan Zagožen, Antonija Fabjan–Vorčič, Marija Vogrinc, Berta Plevčak (poročena Stravs), Antonija Voršič, Milan Stravs in Roza Leban. Verouk so poučevali domači kaplani, kateheti Franc Hrastelj, Alojz Vrbnjak, Viktor Lunder in Adolf Adamič ter župnika Karel Arlič in Franc Urleb.¹¹⁶

Na šoli so delovali šolska in učiteljska knjižnica, podmladek Rdečega križa, PJS (podmladek Jugoslovanske straže), Rdeči križ, Strelska družina, Gasilska četa in Pevsko društvo »Venček«.¹¹⁷

Osnovna šola Nova Cerkev je postala v šolskem letu 1911/1912 štirirazredna, leta 1934 je dobila vzporednico k tretjemu razredu, v šolskem letu 1936/37 pa je imela štiri oddelke osnovne šole in en oddelke višje ljudske (narodne) šole. Ker niso imeli na razpolago učne sobe, sta se morala dva razreda tedensko menjati pri popoldanskem pouku. Število otrok je nekaj let po vojni naraščalo. Leta 1918/19 je šolo od 303 šoloobveznih otrok obiskovalo 269, v

šolskem letu 1921/22 273 (od 309 šoloobveznih) in v naslednjem šolskem letu 264 otrok. Leta 1927/1928 je bilo otrok v šoli še manj, in sicer 174 (od 221 šoloobveznih). Vzrok zmanjšanja števila otrok je bil odhod vojnih beguncev, ki so se vrnil na svoje domove. V šolskem letu 1936/37 je bilo otrok v šoli spet več (247), prav tako v šolskem letu 1939/40 (267).¹¹⁸

O razmerah na šoli, ki so se do druge svetovne vojne sicer nekoliko izboljšale, nas pouči zapis v šolski kroniki za šolsko leto 1920/1921, ki pravi: »Obisk šole prav nepovoljen, nujna dela, huda draginja, velika revščina, pa tudi prava malomarnost in zanikrnost staršev. Obravnava šolskih zamud: učiteljstvo je vsak konec meseca obravnavalo zamude, določilo število izkazanih in v kazni predloženih, po okrajnem šolskem svetu je bilo do 16. septembra 1921 kaznovanih 112 strank z globo 2510 kron, a izplačanih samo od 10 strank 110 kron, torej je vsota v znesku 2400 kron neiztirjana in ravno tu je vzrok skrajno slabega obiska.«¹¹⁹

Šola je bila središče kulturno-prosvetne dejavnosti v kraju. Na šoli so delovali šolska, učiteljska in knjižnica katoliškega bralnega društva, šolski oder, kmetijski nadaljevalni tečaj, Sokol Kraljevine Jugoslavije, posojilnica in gasilsko društvo. Ledino je oral Julijan Sinigoj, ki je na šoli ustanovil mešani pevski

¹¹⁵ Dobrna, od škofa M. Slomška, str. 25, 26; OŠ Dobrna, str. 10.

¹¹⁶ SI_ZAC/1077 OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga.

¹¹⁷ Stalež šolstva in učiteljstva, 1934.

¹¹⁸ Orožen, Zgodovina Celja in okolice II, str. 496; Statistični pregled šolstva in prosvete, 1938; SI_ZAC/1077/Kronika OŠ Nova Cerkev.

¹¹⁹ SI_ZAC/1077/Kronika OŠ Nova Cerkev.

zbor, s katerim je prirejal tudi igre. Na žalost njegovega dela po odhodu leta 1920 nekaj let niso nadaljevali. Šele leta 1933 so na pobudo kaplana Franca Šmona v pritlični učilnici uredili šolski oder in na njem odigrali številne igre. Oder so iz leta v leto izpopolnjevali. Iz dohodka od predstav, na katerih so sodelovali otroci in odrasli, so za božič obdarili najrevnejše šolarje. S takšnim socialnim poslanstvom je oder nadaljeval vse do druge svetovne vojne. Na šoli so ustanovili tudi kmetijsko nadaljevalno šolo, ki pa je zaradi premajhnega zanimanja kmalu prenehala delovati. Morda tudi zato, ker se je pouk lahko odvijal le ob nedeljah. Najzaslužnejši podporniki šole so bili: župnija Nova Cerkev, šolski odbor Nova Cerkev, ki je nekaterim učencem pomagal z učili, šolski oder je pomagal pri oskrbi otrok z oblačili, prav tako so revne otroke večkrat obdarili lastniki gradu Socka.¹²⁰

Kot upravitelja sta se zvrstila Henrik Karničnik (1907–1922) in Rudolf Zupanek (1922–1941), učitelji pa so bili naslednji: Rudolf Zupanek (1907–1922), Jadviga Smolnikar (1910–1922), Ljudmila Povalej (1917–1919), Julijan Šinigoj (1919–1920), Frančiška Novak (1919), Marica Kunej (1919–1921), Ana Smolnikar (1920), Franc Burdian (1920–1923), Franc Rejec (1920–1921; 1923–1927), Pavla Zupanek Kosanc (1921–1941), Mira Čuček (1923–1932), Ida Lah Gros (1927–1929), Alojzija Verbek (1929–1937), Rudolf Senegačnik (1933–1934), Adolf Jagrovič (1934), Ivan Pepelnjak (1934–1937), Alojz Haber (1934–1940), Barbara Parfant (1937–1940), Antonija Podjavoršek (1937–1941) in Elza Zagor (1940–1941). Verouk so poučevali: Anton Pučnik (1918–1919), Anton Mravlje (1919), Pavel Žagar (1919–1924), Franc Urleb (1925–1927), Franc Glavnik (1927–1928), Pavel Žagar (1931–1932), France Šmon (1932–1935), Franc Veselič (1933–1935), Ivan Strnad (1935–1940) in Alojz Zolnir (1940).¹²¹

Otroci iz obeh občin so se morali po končani osnovni šoli na srednje ali poklicne šole voziti v Celje ali kam drugam. Da bi nekaterim otrokom omogočili vsaj šolanje v meščanski šoli, ki bi bila v bližini, in jim s tem omogočili nadaljnje šolanje na srednjih šolah, se je župan občine Vojnik trg Julko Kovačič povezal s sosednjimi občinami Škofja vas, Nova Cerkev, Šmartno, Dobrna in Frankolovo, ki so pristale na skupno prispevanje sredstev za vzdrževanje šole.¹²² V šolskem letu 1922/23¹²³ so v Vojniku res odprli štiri oddelke meščanske šole. Za prva leta delovanja šole ni podatka o šolskem okolišu, od leta 1933 do leta 1936 je vanj sodila tudi Nova Cerkev, ki je takrat pripadala občini Vojnik okolica. Leta 1935 je ministrstvo za prosveto dovolilo sledeči šolski okoliš: trg Vojnik, občino Škofja vas in združeno občino Vojnik okolica,

kamor so sodile narodne šole Vojnik, Nova Cerkev, Ljubečna, Frankolovo in Šmartno v Rožni dolini. Za šolanje v meščanski šoli je bilo treba plačati šolnino, zaradi česar je bil obisk iz okoliških občin skromen. V šolskem letu 1935/1936 jo je obiskovalo le 10 otrok iz različnih občin izven šolskega okoliša.¹²⁴

Cerkev

Na obravnavanem območju še vedno delujejo tri župnije, ki so v preteklosti spadale pod prafaro Nova Cerkev. To so župnije Nova Cerkev, Dobrna in Sv. Jošt na Kozjaku.

Razvoj kraja Nova Cerkev je tesno povezan z zgodovino cerkvene stavbe,¹²⁵ ki se omenja že v 13. stoletju, ko se je kraj imenoval Nova cerkev v Soteski. Cerkev je bila od začetka sedež župnije, katere obseg se je večinoma ujemal s poznejšimi dekanijскими mejami, vanjo pa nista sodili župniji Vitanje in Črešnjice. Prafara¹²⁶ je bila mati naslednjim župnijam: Vojnik, Dobrna, Šmartno v Rožni dolini, Frankolovo in Sv. Jošt na Paškem Kozjaku. Leta 1439 oziroma dokončno 1468 je bila prafara inkorporirana (izročena) strassburškemu kapitlju na Koroškem, ki je imel še med obema svetovnima vojnama patronatske pravice nad župnijo. Župnija je gmotno podpirala kapitelj, po drugi strani pa so imeli vsi župniki naziv kanonik in so poleg naziva na prsih nosili tudi insignije – znamenje kanonika. Prafara z vikariati, poznejšimi župnijami, je do leta 1751 spadala pod Oglejski patriarhat, potem do 1787 pod Goriško nadškofijo in od tega leta naprej pod Lavantinsko škofijo. Prvotno romarsko cerkev, posvečeno sv. Lenartu, so po turških vpadih v 15. stoletju prezidali in utrdili z obzidjem, tako da še danes daje mogočen videz. Med prvo svetovno vojno so cerkvi pobrali oba večja zvonova, najmanjšega pa pustili. Po prvi svetovni vojni so dali narediti dva nova zvonova, cerkev na novo poslikali ter obnovili fasado in zunanost cerkve. 17. julija 1924 je kanonik dr. Lavoslav Gregorc, nekdanji dolgoletni državni poslanec in zaslužni borec za narodne pravice, vodil biserno mašo. Leta 1928 so ob birni odkrili spominsko ploščo padlim v prvi svetovni vojni in nagrobni spomenik dr. Lavoslavu Gregorcu. V obdobju med svetovnima vojnama sta bila župnika kanonika dr. Lavoslav Gregorc (1885–1924) in Pavel Žagar (1925–1951), ki je bil hkrati dekan.

¹²⁴ *Izvestje Meščanske šole Vojnik za šolsko leto 1935/1936.*

¹²⁵ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 108; OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga; Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*, str. 446; www.td-novacerkev.com.

¹²⁶ Ravnikar v knjigi *V primežu medplemiških prerivanj* na strani 90 med drugim pravi: »... ime Nova Cerkev pa je župnija dobila gotovo zaradi tega, ker je bila mlajša od že obstoječih prafarnih ozemelj v Šmartnem pri Slovenj Gradcu (ki je segalo vse do Vitanja), v Škalah, Konjicah in Šempetru. Obseg prafare Nova Cerkev je bil v primerjavi s sosednjimi, starejšimi prafarnimi središči, relativno majhen ... področje okoli Nove Cerkve in Vojnika.«

¹²⁰ SI_ZAC/1077 OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga.

¹²¹ *Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji 1923*, OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga.

¹²² Vojnik pri Celju, *Nova doba* št. 56, 18. 5. 1922.

¹²³ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*, str. 492.

Razglednica Dobrne s pogledom proti cerkvi Marijinega vnebovzvetja (Domoznanski oddelek Osrednje knjižnice Celje).

Cerkev, ki z dvignjene terase dominira nad vasjo Dobrna, je bila prvotno podružnica pražupnije v Novi Cerkvi. Najprej se je imenovala Marija na jezeru, kar naj bi pričalo o zamočvirjenosti doline pod njo. Od leta 1567 nosi ime župnijska cerkev Marijinega vnebovzvetja na Dobrni, od leta 1628 pa je samostojna župnija v okviru dekanije Nova Cerkev. Župnijo je ustanovil strassburški kapitelj ter ji odkazal ves severozahodni del novocerkovske pražupnije med občino Lemberg in Pako ob vznožju Kozjaka. Do cerkve so od nekdaj od vznožja vodile stopnice, leta 1938 so zgradili nove, kakršne so pravzaprav še danes. Cerkev je bila dolgo romarska, zanimivo pa je, da so Dobrnčani maja vsako leto radi romali tudi v Petrovče v Savinjsko dolino, k petrovški Materi božji. Romarji so se zbrali pri kapelici blizu osnovne šole. Večina je šla na pot peš, nekateri so se peljali z vozovi. Med letoma 1918 in 1941 so kot župniki službovali Friderik Kukovič (umrl leta 1926), Karel Arlič (od 27. 10. do 14. 12. 1926), Viktor Luden (provizor 1928–1929) in Franc Urleb (od 1. 5. 1929), ki so ga Nemci aprila 1941 skupaj s kaplanom Lesjakom in 27 krajanov izgnali. Župnik Franc Urleb se je po končani vojni vrnil na Dobrno.¹²⁷

Prvotno je bilo okrog cerkve pokopališče, a so ga leta 1788 zaradi utesnjenosti prestavili na Jablanškov travnik. Tudi tam je kmalu zmanjkalo prostora, zato

so leta 1880 nekoliko više kupili Zajčevo njivo, kjer so uredili novo pokopališče. Leta 1939 so ga obdali z zidom in zgradili monumentalni vhod z imitiranimi tremi stolpi, zgrajenimi iz v bližini lomljenega vulkanskega andezita.¹²⁸ Cerkev ima podružnico sv. Miklavža v vasi Vrba, v zaselku Cirkovce.

V gorski župniji Sv. Jošt na Kozjaku so temu franškovega svetniku cerkev postavili v 13. ali 14. stoletju. Cerkev je bila do leta 1628 podružnica Nove Cerkve in potem dobrnske župnije. V času jožefinskih reform, leta 1787, je postala samostojna kaplanija. Leta 1883 so začeli zidati novo cerkev, ker se je prvotna začela podirati. Dograjena je bila naslednje leto. Leta 1891 je škof Napotnik podružnico razglasil za samostojno župnijo. Postala je najvišje ležeča župnija v lavantinski škofiji.¹²⁹ Cerkveno življenje je potekalo podobno kot drugod. Posvetitvi dveh kapelic v obravnavanem obdobju sta bila krajevna dogodka. Župnijo so v obdobju med obema svetovnima vojnama vodili naslednji župniki: Franc Letonja (1912–1920), Matej Weiss, provizor (1920–1921), župnik (1921–1927), provizor (1927–1928), Gregor Potokar, župnik v Šmartnem pri Šaleku in provizor pri Sv. Joštu (1928–1930), Miloš Čarf (1930–1935),

¹²⁸ Orožen, *Dobrna*, str. 42.

¹²⁹ Zgodovina župnij Šentilj pod Turjakom, Sv. Vid nad Valdekom in Sv. Florijan v Doliču (avtor ni omenjen), *Naša občina*, zbornik občine Mislinja, Mislinja 2010, str. 98, 99.

¹²⁷ *Dobrna, od škofa*, str. 30.

Franc Urleb, župnik na Dobrni in provizor pri Sv. Joštu (1935) ter Adolf Adamič, župnik pri Št. Janžu na Vinski Gori in provizor pri Sv. Joštu (1935–1936).¹³⁰

Zdravilišče Dobrna

Zdravilišče Dobrna je pripomoglo k razvoju celotne občine, predvsem na področju infrastrukture. Dobrna pa je bila od začetka 20. stoletja tudi kulturno središče celotne okolice, saj si je leta 1936 za nekaj časa pridobila ime »slovenske glasbene Atene«, ko je ljubljanski radio iz Dobrne prenašal koncerte zdraviliškega salonskega orkestra.

Zdravilišču je v tej publikaciji namenjeno posebno poglavje, a kljub temu tudi v tem članku ne morem mimo kratke obravnave.

Zdravilišču je dal podobo, ki jo je imelo do druge svetovne vojne in še po njej, dr. Maks Jožef Schüller. Štajerski deželni odbor mu je potem, ko je zdravilišče leta 1858 kupil na dražbi, poveril vodenje. Vodil ga je celih 20 let in ob tem opravljal tudi delo kopališkega zdravnikarja.¹³¹

Zdravilišče je bilo torej že od sredine 19. stoletja v državni oziroma deželni (takrat štajerski) lasti in tako je ostalo tudi po prvi svetovni vojni, ko je postalo last nove, jugoslovanske države. 7. oktobra 1921 je v uradnem listu pokrajinske uprave za Slovenijo izšel razglas, da sta državni zdravilišči Rogaška Slatina in Dobrna izročeni v upravo zdravstvenemu odseku za Slovenijo v Ljubljani – Rogaška Slatina s 26. avgustom in Dobrna s 17. septembrom.¹³² Leta 1926 je bilo slišati govorice, da namerava država vsa državna zdravilišča oddati v zasebni zakup, kar je potrdil tudi pomočnik ministra za narodno zdravje, ki se je septembra 1926 mudil v Sloveniji. Za srbska zdravilišča bi bilo to razumljivo, saj so bila pasivna, ne pa tudi za Rogaško Slatino in Dobrno, ki sta državi letno prinašali milijonski dobiček. Postavljalo se je tudi vprašanje, ali država lahko da nekdanje štajersko premoženje v zakup, saj bi ga po mirovni pogodbi iz Saint-Germaina morala predati oblastema v Sloveniji (v primeru omenjenih zdravilišč Mariborski oblasti).¹³³ To se je potem tudi zgodilo, tako da sta bili v popravljenem proračunu Mariborske oblasti, katere skupščina je potekala 30. aprila 1927, med drugim zajeti tudi zdravilišči Rogaška Slatina in Dobrna. Prišli sta pod nadzorstvo finančnega referenta.¹³⁴ Do spremembe je ponovno prišlo leta 1929, ko so kraljevino razdelili na banovine in je prejšnja lastnina obeh oblasti prišla v last Dravske banovine.

Zdravilišče Dobrna je leta 1930 dobilo uradno ime Banovinsko zdravilišče Dobrna.¹³⁵

Leta 1937 je bila Dobrna na podlagi pravilnika o proglašanju turističnih krajev, ki ga je predpisalo ministrstvo za trgovino in industrijo v okviru nove uredbe o pospeševanju turizma, razglašena za turistični kraj kopališkega značaja. Po tem pravilniku so razglašeni kraji dobili pravico do ugodnosti, kakršna je bila pravica do brezplačnega povratka po železnici v primeru več kot sedemdnednega bivanja. Pred tem predpisom so bili te ugodnosti deležni le turistični kraji z nadmorsko višino nad 700 metrov.¹³⁶

Leta 1930 so morali v zdravilišču na podlagi razglasa kraljevske banske uprave Dravske banovine proti pijančevanju in nespodobnemu obnašanju¹³⁷ uvesti policijsko uro, ki je veljala od 1. junija do 30. septembra – za gostilne od 24. ure in za kavarne od 2. ure –, v ostalih mesecih pa je veljalo tako kot v drugih krajih, torej: poleti oziroma od 1. aprila do 30. septembra za gostilne in kavarne od 23. ure; pozimi oziroma od 1. oktobra do 31. marca za gostilne od 22. ure, za kavarne pa od 23. ure. Gostiln in kavarne poleti niso smeli odpirati pred 5. uro, pozimi pa ne pred 6. uro. Okrepčevalnice, vinarije, žganjarije in sploh obratovalnice, v katerih so točili alkoholne pijače in prodajali mrzle jedi samo za uporabo v lokalih, so smele biti odprte od 7. do 21. ure. Prestopki policijske ure so se kaznovali z globo do 1.000 din ali z zaporom do 14 dni, prestopki za okrepčevalnice, vinarije ... pa z globo od 50 do 300 din.

Sezona (sezija) v zdravilišču je najprej trajala od junija do oktobra, leta 1921 so jo podaljšali in se je začela že maja, naslednje leto pa je zdravstveni odsek sklenil, da se začne že 15. aprila in traja do 15. oktobra. Razdelili so jo na predhodno sezono – od začetka sezone do 15. junija –, glavno sezono – od 16. junija do 31. avgusta – in pozno sezono – od 1. septembra do konca sezone. Zdraviliško in godbeno pristojbino (takso) so računali pri več kot dvodnevem bivanju, dneva odhoda niso zaračunali. Za otroke od 4. do 12. leta in za služinčad gostov je bilo treba plačati polovico zdraviliške in godbene pristojbine. V predhodni in pozni sezoni je veljal 25-odstotni popust pri odškodninah za perilo in razsvetljavo, zdraviliški in godbeni taksi ter pri uporabi vseh zdraviliških naprav. Poleg tega so imeli državni uslužbenci, častniki in vojaški uradniki z ženami in nepreskrbljenimi otroki ter cerkveni dostojanstveniki vseh veroizpovedi 50-odstotni popust. Zdravniki, njihove žene, vdove in nepreskrbljeni otroci so bili ves čas sezone oproščeni zdravili-

¹³⁰ Orožen, *Zgodovina Celja in okolice II*, str. 448.

¹³¹ Orožen, *Dobrna*, str. 24.

¹³² *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo* št. 122, 7. 10. 1921, str. 621.

¹³³ Barantajo za naše oblastno premoženje, *Jutro* št. 31, 5. 2. 1927.

¹³⁴ Proračunsko zasedanje oblastne skupščine mariborske, *Jutro* št. 94, 21. 4. 1927.

¹³⁵ Odredba o uradnih nazivih banovinskih zavodov, ustanov in podjetij Dravske banovine, *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine* št. 10, 27. 6. 1930, str. 123.

¹³⁶ Proglasitev turističnih krajev, *Nova doba* št. 7, 12. 2. 1937.

¹³⁷ Razglas kraljevske banske uprave Dravske banovine proti pijančevanju in nespodobnemu obnašanju, *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine* št. 10, 27. 6. 1930, str. 124.

Reklama za državne toplice Dobrna (*Slovenec* 1919, št. 158).

ške in godbene takse; brezplačno so lahko koristili vse zdraviliške naprave. Glede stanovanj so imeli zunaj sezone enake ugodnosti kot drugi državni uslužbenci. V glavni sezoni olajšave niso bile dovoljene. Običajno so cene proti koncu avgusta znižali. Tako je leta 1921 popust pri sobah znašal 25 do 50 odstotkov (od 10 kron naprej na osebo). Zdraviliška taksa je znašala 80 kron za en mesec, cene kopelim pa so znižali za okrog 30 odstotkov.¹³⁸

Pred prvo svetovno vojno je v zdravilišče letno prihajalo okrog 1.000 gostov, večina iz avstrijskih dežel. Veliko gostov je prišlo z Dunaja na priporočilo vodje dunajske porodniške klinike. Prevladovala so ženske, saj je Zdravilišče Dobrna veljalo za »žensko zdravilišče«. Po zgledu dunajske žensko-porodniške klinike so zdravilišče opremili z najmodernejšimi pripomočki. Poleg električne masaže so vpeljali električne kopeli, kopeli z električno lučjo, hidroterapijo po novih metodah, parne kopeli, kopeli z vročim zrakom in barjanske kopeli.¹³⁹

Po prvi svetovni vojni so goste iz Avstrije kmalu zamenjali gostje iz drugih predelov Jugoslavije, predvsem iz Beograda, Zemuna, Vinkovcev, Zagreba, Osijeka, Mitrovice in Siska – poleg domačih iz Ljubljane, Maribora in Celja.¹⁴⁰

Število gostov se je v posameznih letih gibalo takole:¹⁴¹

1922	1.265, od tega 1.207 iz Jugoslavije, 58 iz tujine (največ – 25 – iz Italije)
1924	1.330
1925	1.425
1926	1.590
1930	2.653
1931	2.770
1932	2.434
1933	2.539
1934	3.138
1935	3.255
1936	3.385, od tega 3.122 iz Jugoslavije, 263 iz tujine (največ – 135 – iz Avstrije)
1937	3.654
1938	4.162, od tega 3.741 iz Jugoslavije, 421 iz tujine (največ – 231 – iz Avstrije)
1939	4.085, od tega 3.899 iz Jugoslavije, 186 iz tujine (največ – 124 – iz Nemčije) ¹⁴²
1940	3.901

Še leta 1931 je časopis objavil, da se zdravilišču Dobrna gospodarska kriza pri številu gostov ne pozna, naslednje leto pa lahko iz podatkov vidimo, da je bilo drugače. Leta 1932 se je število turistov v celotni Sloveniji zmanjšalo – z izjemo Bleda, Kranjske Gore in Planice, ki so beležili enako število gostov kot prejšnji dve leti. To naj bi šlo na račun razvoja zimske sezone v teh letoviščih.¹⁴³ Padec števila gostov v zdravilišču Dobrna v letu 1932 so pojasnjevali z gospodarsko krizo, a se je število gostov že naslednje leto povečalo in bi bilo na podlagi zapisa v *Jutru*¹⁴⁴ še višje, če bi bilo na razpolago dovolj prostih sob. S preureditvami in novogradnjami so ta problem rešili in že kmalu se je število gostov znatno povečalo. Leta 1939 je bil padec števila gostov že posledica vojne nevarnosti in začetka druge svetovne vojne, čeprav je bilo število inozemskih gostov še vedno razmeroma visoko (186).

Zdravilišče sta v obdobju med svetovnima vojnama vodila dva upravnika. Od leta 1919 do 1934 je bil to Alojzij Jankovič, pred tem nadučitelj v Št. Ilju pri Velenju. Odobrili so mu plačo v višini učiteljske in prosto stanovanje.¹⁴⁵ Vlada je zdravilišču odobrila kredit v višini 50.000 kron, zaradi česar so se lahko lotili obnove.¹⁴⁶ Dogradili so večje število mansardnih sob, postavili avtogaražo, dokončali kanalizacijo vseh zdraviliških zgradb in asfaltirali 1,5 km ceste do zdravilišča. Uredili so ploščad pred zdraviliščem in ozadje upravnega poslopja. Potoček, ki izvira v dobrnskem kotu, so pod izvirom zaježili že v avstrijski dobi in za jezum uredili ribnik, v katerem so gojili krape. Dovod elektrike so prenesli na podzemne kable.¹⁴⁷

¹³⁸ Toplice Dobrna, *Jutro* št. 192, 16. 8. 1921; Dobrna, *Jutro* št. 55, 5. 3. 1922.

¹³⁹ Žensko zdravilišče Dobrna pri Celju, *Slovenec* št. 182, 9. 8. 1919.

¹⁴⁰ Prav tam.

¹⁴¹ Orožen, *Dobrna*, str. 32; Kresal, *Zgodovina socialne*, str. 220; Tujski promet v Sloveniji leta 1922, *Jutro* št. 306, 28. 12. 1922; V Dobrni pri Celju, *Jutro* št. 252, 25. 10. 1924; Zdravilišče Dobrna pri Celju, *Jutro* št. 185, 11. 8. 1925; Kaj pravi statistika, *Jutro* št. 1, 1. 1. 1933; *Statistični godišnjak 1936*; *Statistični godišnjak 1937*; *Statistični godišnjak 1938–1939*; *Statistični godišnjak 1940*; Sloves naših letovišč, *Jutro* št. 255, 3. 11. 1935; Naš tujski promet v lanskem letu, *Jutro* št. 81, 5. 4. 1941.

¹⁴² Gotovo tako kot prejšnja leta iz Avstrije, a Avstrija je bila tedaj že del Nemčije.

¹⁴³ Kaj pravi statistika, *Jutro* št. 1, 1. 1. 1933.

¹⁴⁴ Lepi uspehi zdravilišča Dobrna, *Jutro* št. 176, 3. 8. 1934.

¹⁴⁵ *Sejmi zapisniki*, 2. del, str. 34.

¹⁴⁶ Prav tam, str. 89.

¹⁴⁷ Orožen, *Dobrna*, str. 28.

Zdravilišče – del notranjosti (Domoznanski oddelek
Osrednje knjižnice Celje).

Alojzij Jankovič je leta 1934 zaradi bolezni zaprosil za upokožitev in kot upravnik ga je nasledil pravnik Franc Šter, banovinski svetnik, rojen leta 1878 v Zgornjem Brniku pri Kranju. Pravo je študiral na Dunaju in promoviral leta 1910. Leta 1906 je služboval kot notarski kandidat, leta 1907 kot sodni praktikant, leta 1908 pa kot avskultant. Med letoma 1912 in 1914 je bil zaposlen kot uradnik v industrijski tvrdki Hartig v Dunajskem Novem mestu. Leta 1921 je bil imenovan za začasnega ravnatelja zdravilišča Rogaška Slatina, leta 1932 pa je bil kot banovinski svetnik premeščen k banski upravi Dravske banovine. Leta 1934 je postal upravnik zdravilišča Dobrna.¹⁴⁸

V obdobju njegovega vodenja zdravilišča so dokončali večino del, ki jih je začel že njegov predhodnik. Obnovitvena dela, ki so potekala med letoma 1935 in 1937, le manjši del se je zavlekel v leto 1938, je v glavnem opravljalo gradbeno podjetje Slograd. Kot spomin nanje je banska uprava postavila spominsko ploščo z napisom: »Dravska banovina je v službi zdravljenja in napredka v letih 1935–1937 to kopa-

Razpis za kopališkega zdravnika (Slovenski narod,
21. 3. 1919).

lišče prenovila in povečala.«

Po teh dozidavah je zdravilišče razpolagalo z 834 ležišči v 474 sobah, večinoma v zdraviliških objektih, deloma tudi v zasebnih stavbah (vilah, hotelih, penzionih). Od treh prejšnjih bazenov je ostal samo prvotni in najvažnejši veliki bazen, število posebnih kabin pa se je povečalo na 21 termalnih in 5 čistilnih. Teraso ob vodnih zbiralnikih so uredili za sončne kopeli. Upravo so prenesli v pritličje gosposke hiše, medtem ko se je v prvem nadstropju naselil ravnatelj (že Jankovič). Kmečko kopališče so obnovili in uvedli nizko vstopnino.¹⁴⁹

Kopališki zdravniki, nameščeni v Švicarskem domu, so se menjavali. Postavljala jih je vlada oziroma pristojno ministrstvo. V obravnavanem obdobju so se zvrstili trije zdravniki, prvi med njimi dr. Benjamin Ipavec (Ipavic)¹⁵⁰ v sezoni 1919, to je do konca meseca septembra 1919. Kot odškodnino so mu poleg naturalij (opremljeno stanovanje, luč, postrežba in 300 kron pavšala za kurjavo) priznali 1.000 kron remuneracije na mesec, s tem da se je moral zavezati, da bo naredil vse, kar je v njegovi moči, da bodo toplice ponovno pridobile ugled.¹⁵¹

Leta 1921 sta se na podlagi razpisa poverjenistva za javna dela za mesto kopališkega zdravnika za državno zdravilišče Dobrna javila dva zdravnika, in sicer dr. Zupan, ki je to delo opravljal leta 1920, in mestni zdravnik v Mariboru dr. Trenc (Trenz). Poverjenistvo za javna dela je zdravstvenemu odseku predlagalo, da se na to mesto imenuje dr. Trenc, ker je starejši zdravnik z dolgoletno prakso. Imenovanje dr. Trencja je bilo pogojeno z: »1. Mesto je začasno pogodbeno in se odda zaenkrat za letošnjo sezijo. Glede nadaljnje namestitve se bo odločilo po končani letošnji seziji. 2. Pritičejo mu prosto opremljeno stanovanje, ordinacijski prostori z domačo lekarno, toda brez denarnih prejemkov. 3. Za zdravljenje domačega osebja se bo določil primeren pa-

¹⁴⁹ Orožen, Dobrna, str. 29.

¹⁵⁰ Sin zdravnika in skladatelja Gustava Ipavca (1831–1908).

¹⁵¹ Sejni zapiski, 2. del, str. 260.

¹⁴⁸ Sejni zapiski, 2. del, str. 340.

Objava v Slovenskem narodu 7. julija 1919, da v kopališču ordinira dr. Benjamin Ipačič.

všal na podlagi obračuna, ki ga bo zdravnik predložil po preteku letošnje sezone. 4. Za vsako običajno konzultacijo se limitira honorar do 80 K, kar pa ne izključuje, da se za posebne preiskave in manipulacije zahteva primerno več.¹⁵² Izven sezone (pozimi) je dr. Ferdo Trenc ordiniral v Celju pred grofijo št. 7/1.¹⁵³

Država oziroma banovina je kot lastnica neposredno upravljala samo zdravstvene in nastanitvene kapacitete, medtem ko je zdraviliško restavracijo in kavarno dajala v najem. Večino obravnavanega obdobja (1921–1936) je bila najemnica restavracije Valburga Rožanc iz Ljubljane. Leta 1921 je morala plačevati 34.000 kron najemnine, 5.000 kron za razsvetljavo in 10 % vrednosti inventarja. Sledili so ji Olip, blejski Kenda (1936–1938) in Sitarjeva (1939–1940).¹⁵⁴ Leta 1938 je izšla banova uredba o odpravah napitnin v restavracijah, penzionih in hotelih ter v letoviščih. Namesto napitnine, ki so jo dotlej gostje dajali po lastni presoji, se je po novem pobiralo obvezno 10 % pribitka k računu. Pobrani odstotki za postrežbo so se med nameščence potem razdeljevali po posebnem ključu, tako da je plačilnemu pripadlo 15 točk, prvovrstnemu jelonoši 12, drugorazrednemu 6 in natakarskemu vajencu 3 točke.¹⁵⁵

Leta 1921 je bila dana pobuda, da bi se v zdraviliščih omogočilo zdravljenje tudi revnejšim slojem prebivalstva, in sicer z nižjimi cenami zanje. Ministrstvo za narodno zdravje je odgovorilo, da so državna kopališča glede vzdrževanja vezana na lastne dohodke in zato kopališč ne morejo dajati v brezplačno uporabo. V omenjenem letu so v nekaterih kopališčih na jugu države nekaj mest odredili za siromašne bolnike, kar naj bi se v naslednjih letih zgodilo tudi v slovenskih zdraviliščih v državni lasti.¹⁵⁶ Razprava o tem se je nadaljevala in za Dobrno so bila s tem v zvezi navedena naslednja opažanja: »... Termalno zdravilišče v Dobrni je v prvi vrsti namenjeno za ženske, ki tvorijo glavni kontingent gostov. Položaj in ves ustroj kopališča je nad vse lep in srčen – pridevajo mu priimek 'damsko kapricno kopališče'. Shaja se v tem kopališču zelo eleganten damski svet in ima, ker je majhno po obsegu, prav ljub familijsen značaj. Kot druga kopališča ima tudi Dobrna ljudsko kopel, ki je zelo čedna in jo obiskuje preprosto ljudstvo. Za nepremožne uradnike, sploh javne

nameščence in njih družinske člane bi bilo tudi v Dobrni odkazati malemu kopališču primerno manjše število prostih mest in glede drugih ugodnosti postopati enako kot v Rogški Slatini (tam naj bi delavski dom namečili za delavstvo, ki bi imelo v času zdravljenja v njem namestitvev). Ker je dovoz iz Celja v Dobrno združen s precejšnjimi stroški, ni pričakovati veliko teh gostov. Ker so druga termalna kopališča veliko bolj dostopna, so že zaradi tega ceneje dosegljiva.«¹⁵⁷

Vendar ni ostalo pri tem. V proračunu državnih kopališč za leto 1923 je bilo določilo, da morajo biti zdravilišča urejena tako, da se bodo financirala sama, s tem da proračune, ki jih pripravijo uprave kopališč, odobri finančni minister. Čisti dobiček kopališč se mora uporabiti za napredek kopališč in za možnost zdravljenja revnih bolnikov.¹⁵⁸

S tem v zvezi je treba omeniti, da so bila razen Bleda, ki se je iz zdraviliškega kraja razvil v letoviškega z mednarodnim slovesom in je ustrezal zahtevam po velikem razkošju, ostala zdravilišča urejena tako, da so ustrezala tako petičnim gostom kot tudi srednje premožnim domačim gostom. Večina gostov je bivanje v zdravilišču plačala sama, zdravstvenim zavarovancem, ki jim je takšno zdravljenje predpisal zdravnik na osnovi zakona o zavarovanju delavcev, pa je te stroške plačevala bolniška blagajna (Okrožni urad za zavarovanje delavcev – OUZD). Leta 1938 je kar četrtnino vseh zdraviliških penzionov plačal OUZD. Šlo je predvsem za višje pomožno osebje v odvisnem delu, ki je leta 1931 na podlagi obrtnega reda dobilo pravico do rednih letnih dopustov, in sicer 10 dni po šestih mesecih službe, potem pa vsakih pet let en teden; po 25 letih službe je dopust znašal 35 dni. Ta določba je veljala le za tiste uslužbenke oziroma nameščence, ki so opravljali višja upravna in vodstvena dela: višji pisarniški nameščenci (blagajniki, knjigovodje, prokuristi ...), tehnično osebje od mojstrov navzgor (tehniki, inženirji, kemiki ...) ter javni in zasebni nameščenci. Predstavljali so le tanek sloj ljudi z višjimi dohodki. Leta 1926 jih je imelo le 4.753 dohodke od 4.200 do 12.500 din na mesec, 1.033 pa je bilo tistih z več kot 15.000 din. Seveda so bili zaželeni gostje zdravilišč, saj so si s takšno plačo v njih lahko privoščili 14-dnevno bivanje.¹⁵⁹

Zaključek

Čeprav sem na začetku poudarila, da je bilo območje znano predvsem zaradi zdravilišča in da se je dobrnska občina razvijala zaradi njega, je z zdraviliščem sodeloval le majhen del obravnavanega območja v njegovi neposredni okolici. Lastniki nekaterih hiš so oddajali tujske sobe in uredili tudi nekaj gostišč, okoliški kmetje pa so lahko v zdravilišču prodajali

¹⁵² Sejni zapisniki, 3. del, str. 310.

¹⁵³ Ordiniranje dr. Trenc, *Nova doba* št. 127, 7. 11. 1922.

¹⁵⁴ Orožen, Dobrna, str. 30; Sejni zapisniki, 3. del, str. 286.

¹⁵⁵ Dobrna, *Jutro* št. 196, 25. 8. 1938.

¹⁵⁶ Za revne bolnike, *Slovenec* št. 244, 26. 10. 1921.

¹⁵⁷ Ljudske kopeli, *Slovenec* št. 89, 17. 2. 1922.

¹⁵⁸ Proračun državnih kopališč, *Jutro* št. 246, 20. 10. 1923.

¹⁵⁹ Kresal, *Zgodovina socialne*, str. 211–215.

svoje pridelke. Tudi obrtnikov je bilo več, kot bi jih bilo sicer. Za goste zdravilišča in izletnike so v tem obdobju uredili nekaj pohodnih poti proti Paškemu Kozjaku in sprehajalne poti okrog zdravilišča, gostom zdravilišča pa nudili tudi ogled okoliških graščin.

V kmečki okolici pa je živelo veliko kočarjev in malih kmetov, ki so na krpi zemlje životarili in svojim otrokom niso mogli nuditi dostojnega življenja. Zato so bile odmevne dobrodelne prireditve v zdraviliškem domu, ki sta jih organizirala zdravilišče in zelo dejaven odbor Rdečega križa Dobrna. Z izkupičkom so obdarovali revne otroke. Pri zbiranju sredstev so bile uspešne tudi šole, saj skoraj nobena predstava ni minila brez zbiranja sredstev za kočarske otroke. Zaradi zdravilišča je bila tudi prometna infrastruktura boljša, zato so imeli prebivalci, ki so živeli ob teh cestah, večje možnosti za iskanje občasne ali stalne zaposlitve zunaj območja, predvsem v bližnjem premogovniku Velenje in v Celju.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SŠM – Slovenski šolski muzej

Dokumentacijska zbirka, mapa OŠ Dobrna.

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje

SI_ZAC/0796, Zbirka registrov in kartotek obrtnih, trgovskih in gostinskih obratov. Knjige I.A-5, I.A-6, I.A-7, I.A-40.

SI_ZAC/1077/5/30, OŠ Nova Cerkev, Domoznanska knjiga šole Nova Cerkev p. Vojnik, sestavil Rudolf Zupanek.

SI_ZAC/1077/6/32, OŠ Nova Cerkev, Kronika 1945–1965.

SI_ZAC/1357, Društvo Rdečega križa Dobrna (1935–1941). Knjiga sejnih zapisnikov.

LITERATURA

Babič, Gorazd: Dolga pot do prve avtomatske telefonske centrale v Celju. *Arhivi* 27/2, 2004, str. 263–266.

Češmiga, Ivan: *Rudarstvo LR Slovenije*. Ljubljana: Nova proizvodnja, 1959.

Dobrna, od škofa A. M. Slomška do papeža Janeza Pavla II. v Sloveniji (uredila Ivan Voršnik in Simon Muha). Dobrna: Župnijski urad, 1996.

Erjavec, Andreja: *Spreminjanje rabe tal v zadnjih 200 letih v naselju Dobrna*, diplomsko delo. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, 2009.

Galle, Hubert Wolfgang: Iz zgodovine družine Galle. *Celjski zbornik*. Celje, 1991, str. 199–204.

Golec, Boris: Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del): *Zgodovinski časopis* 65, 2011, str. 292–373.

Grdina, Igor: Ipavci: enkrat v življenju se smeje Apolon. *Zgodovinski časopis* 51, 1997, str. 323–374.

Imenik šolskih oblastev, meščanskih (strokovnih), srednjih šol, liceja in učiteljskih ter učiteljstva v Sloveniji po stanju koncem šolskega leta 1920/21. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1921.

Imenik šolskih oblastev, osnovnih, meščanskih in srednjih šol ter učiteljstva v Sloveniji. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1921.

Ivančič Lebar, Irena: *Osnovno šolstvo v Revirjih*. Trbovlje: Revirski muzej Trbovlje, 1991.

Izvestje državne meščanske šole »Janeza Evangelista Kreka« v Vojniku za šolsko leto 1935/36 (sestavil upravitelj). Vojnik, 1936.

Kos, Marjan: Občina Mislinja med svetovnima vojnama (1918–1941). *Naša občina. Zbornik občine Mislinja*. Mislinja: Občina Mislinja, 2010, str. 180–192.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.

Krajevni leksikon Slovenije III. Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.

Kregar, Tone: Upravni razvoj Celja v letih 1918–1941. *Iz zgodovine Celja 1918–1941*. Celje: Muzej novejšje zgodovine, 2001, str. 49–74 (*Odsevi preteklosti* 3).

Kresal, France: *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne* (uredila Neven Borak in Žarko Lazarevič). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.

Opšta uprava banovine: srezovi, opštine, gradovi (almanah Kraljevine Jugoslavije). Zagreb: Izdanje glavnog uredništva almanaha Kraljevine Jugoslavije, 1932.

Orožen, Ignac: *Celska kronika*. Celje, 1854.

Orožen, Janko: *Dobrna: preteklost in sedanjost zdravilišča, kraja in okolice*. Dobrna: Zdravilišče Dobrna, 1975.

Orožen, Janko: Politični razvoj v Celju in v celjski pokrajini od 1848 do 1918. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1971, str. 200–261.

Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice II* (1849–1941). *Celjski zbornik* (posebna izdaja). Celje: Kulturna skupnost Celje, 1973.

Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice*. Celje: Olepševalno in turistično društvo Celje in celjska turistična zveza, 1967.

Osnovna šola Dobrna: jubilejni zbornik. Dobrna, Osnovna šola, 2011.

Perovšek, Jurij: Uredba o ženski volilni pravici. *Slovenska kronika XX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 242.

Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921 2. del: od 28. febr. do 5. nov. 1919. Ljubljana: Arhiv RS, 1999.

Sejnih zapisniki narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921 3. del: od 22. mar. 1920 do 9. jul. 1922. Ljubljana: Arhiv RS, 2002.

Sore, Anton: Geografija nekaterih delov celjske markoregije. *Celjski zbornik, posebna izdaja* (odg. urednik Vlado Novak). Celje: Svet za kulturo in znanost skupščine občine Celje, 1969.

Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel izdelan na podlagi podatkov ljudskega štetja z dne 31. 12. 1910 (IV. Štajersko). Dunaj: C. kr. statistična centralna komisija, 1918.

Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini. Ljubljana: Prosvetni oddelek kr. Banske uprave, 1934.

Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji 1923. Ljubljana: Višji šolski svet, 1923.

Statistični godišnjak 1937. Beograd: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika (7. knjiga), 1938.

Statistični godišnjak 1936. Beograd: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika (6. knjiga), 1937.

Statistični godišnjak 1938. Beograd: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika (8. knjiga), 1939.

Statistični godišnjak 1939. Beograd: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika (9. knjiga), 1940.

Statistični godišnjak 1940. Beograd: Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika (10. knjiga), 1941.

Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1936/37. Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil, 1938.

Statistični pregled šolstva in prosvete v Dravski banovini za šolsko leto 1939/40. Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil, 1941.

Stavbar, Vlasta: Pobiranje zvonov. *Napotnikov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1993, str. 187–191.

ČASOPISI

Dnevnik, 2012.

Jutro, 1921–1925, 1927, 1929, 1930–1935, 1937, 1939, 1941.

Kmetijski list, 1919, 1930.

Koledar Družbe sv. Mohorja, 1925.

Nova doba, 1922, 1929, 1937, 1939.

Radio Ljubljana, 1936.

Revija Term Dobrna, 2013.

Slovenec, 1919.

Slovenski gospodar, 1919, 1922, 1927, 1928, 1936.

Slovenski narod, 1882.

Tedenske slike (priloga *Domovine*), 1932.

Učiteljski tovariš, 1918.

ELEKTRONSKI VIRI

www.pgdnovacekrev.si/predstavitev/zgodovina

<http://pgd-dobrna.si>

www.td-novacerkev.com

Tone Ravnikar, V primežu medplemiških prerivanj, znanstvena monografija, zbirka Digitalna knjižnica, Pedagoški inštitut 2010 (<http://www.pci.si>).

S U M M A R Y

The municipalities of Dobrna and Nova Cerkev between the two world wars

With the emergence of modern municipalities in 1850, the area under discussion, which covered the northernmost part of the newly established Celje administration, three new municipalities – Dobrna, Lemberg and Nova Cerkev were instituted. However, during the process of incorporating small municipalities into larger and economically more viable ones, Lemberg was annexed to Nova Cerkev already in the 19th century.

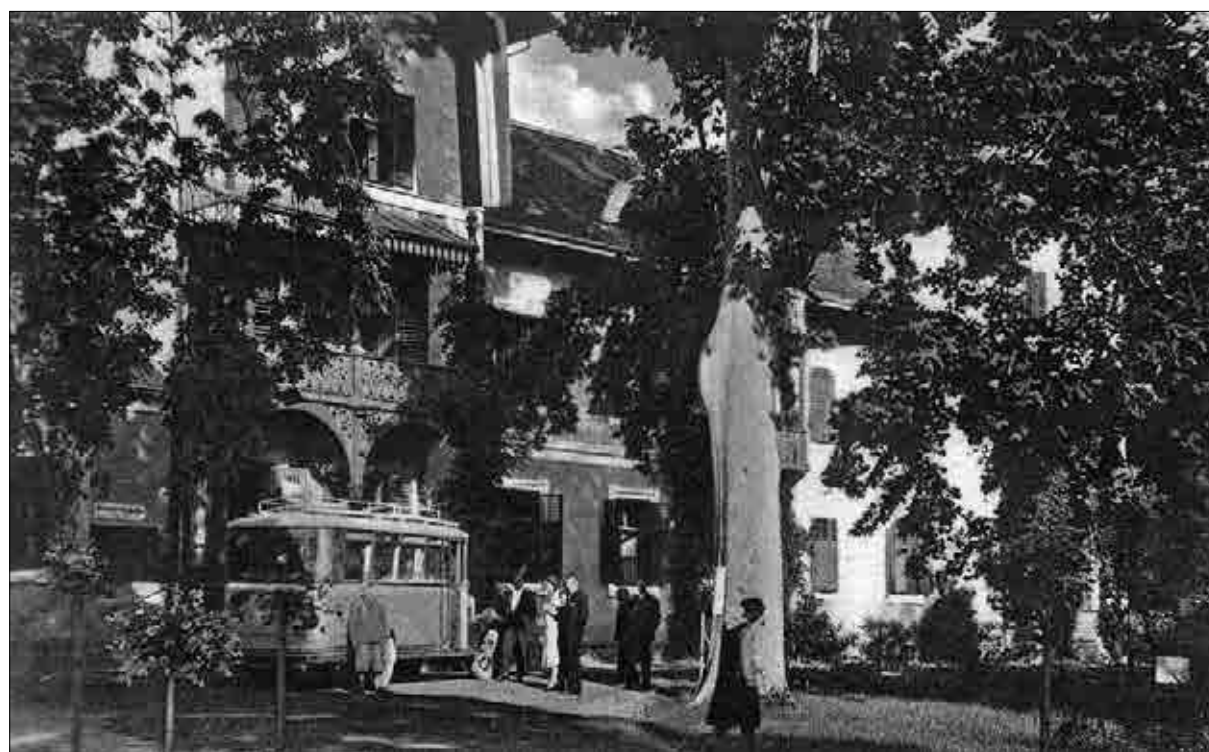
The course of local economic development was determined by the predominantly hilly area – with the exception of plains stretching along the streams, especially in the southern part of the Nova Cerkev municipality. Barring Dobrna and its health spa, which provided the opportunity to rent out rooms to tourists and foster the development of handicrafts, most of the local population engaged in agriculture. In the hilly northern part of the area, covered by beech forest, people lived off selling wood and charcoal burning. Livestock production flourished at higher elevations, and the streams powered a series of watermills and sawmills. Lowland inhabitants engaged in agriculture and fruit-growing as well as, to a limited extent, viticulture and hop-growing. There were some craftsmen at Dobrna and Nova Cerkev. The surroundings also provided plenty of hiking opportunities; it was in this period that the hiking trail to the Paški Kozjak hill range was marked. Coal layers discovered at some locations near Dobrna were not sufficient enough to allow for large-scale exploitation.

The area was connected with Celje by two provincial (*banovina*) roads. Excluding Dobrna, where the municipal infrastructure was in place with good roads, water distribution, electricity and sewage systems, other villages were still striving to obtain most of these privileges; however, their demands largely remained unanswered until after World War II.

Good traffic connections were important for the development of tourism at the Dobrna spa, which evolved into a modern international health and tourism resort, which became especially famous as a health resort for women. From the Celje train station, the visitors were taken to the Dobrna Health

Resort by carriages. Automobile routes were constructed already before World War I and the bus connection was established in 1919. The Dobrna Health Resort contributed to the development of the entire municipality, especially its infrastructure. What is more, since the beginning of the 20th cen-

tury, Dobrna has also served as the cultural centre of the surrounding area; in 1936, it even earned the designation »Slovenian musical Athens«, after the Ljubljana Radio broadcasted a series of concerts by the Dobrna Health Resort's salon orchestra.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 711.455(497.4Dobrna)(091)

Prejeto: 25. 6. 2014

Marija Počivavšek

dr. zgodovine, muzejska svetnica, Muzej novejšje zgodovine Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
E-pošta: marija.pocivavsek@mnzc.si

Oaza miru in zdravja. Zdraviliški utrip na Dobrni

IZVLEČEK

K razvoju toplic Dobrna, ki veljajo za najstarejše delujoče termalno zdravilišče v Sloveniji, so pripomogli predvsem ugodni naravni pogoji – klima in termalni vrelci. Termalno vodo so začeli načrtno izkoriščati v začetku 17. stoletja, ko so postavili prvo poslopje, zamelek kasnejšega Zdraviliškega doma. Pomembne korake v razvoju toplic so naredili njihovi lastniki – družine Gačnik/Schlangenburg, Dienersperg in Hoyos. Sredi 19. stoletja je toplice kupila štajerska deželna vlada, leta 1908 pa so prešle v državno last. V obdobju prve Jugoslavije je zdravilišče spadalo najprej pod mariborsko oblast, kasneje pa pod Dravsko banovino. Po drugi svetovni vojni se je fenomen množičnega turizma odražal tudi v zdravilišču Dobrna, ki je postalo dostopno širšim slojem prebivalstva.

KLJUČNE BESEDE

Dobrna, zgodovina, terme, toplice, zdravilišče, zdraviliški turizem

ABSTRACT

AN OASIS OF TRANQUILLITY AND HEALTH. DOBRNA'S THERMALISM

The development of the Dobrna thermal spa, which is considered the oldest operating thermal health resort in Slovenia, was largely a result of favourable natural conditions: the climate and thermal springs. The deliberate exploitation of thermal waters began in the early 17th century, with the construction of the first building, which would later become the Health Centre. Important steps in the development of the thermal spa were made by its owners – the families Gačnik/Schlangenburg, Dienersperg and Hoyos. The thermal spa was bought by the Styrian provincial government in the mid-19th century and passed into state ownership in 1908. During the first Yugoslavia, the health resort initially fell under the Maribor's city administration and was later placed under the Drava Banovina. After World War II, the phenomenon of mass tourism was also manifested in the Dobrna health resort, which became accessible to broader strata of society.

KEY WORDS

Dobrna, history, spa, health resort, health tourism

Kopališče na Dobrni leži kakor Meran v dolini

»Bolni in blede prihajajo iz vseh krajev, zdravi in zadovoljni se zopet vračajo. Prorokujejo nam, da bode kopališče v prihodnjih sezijah mnogo premajhno (kar je pravzaprav že zdaj) za bolnice, katerim bodo svetovali posecati toplice v Dobrni, kjer so ozdraveli sami. Prehvaliti tudi ne morejo krasote tega kopališča, krasnih parkov in modernih zabavalščev ter okolice. Kopališče v Dobrni leži kakor Meran v dolini, zavarovani proti severu z do 1200 m visokimi gorami, posajenimi z listniki in razširjenimi iglovinastimi gozdovi, a odprti popolnoma proti jugu. Ne poznamo tu ne praha, ne dima, ne vetrov, ne megle. Dežuje redkokdaj in težko bomo pogrešali, kadar se vrnemo zopet v mesta, ta čisti in dišeči, s kisikom in ozonom prenapolnjeni krasni zrak.«¹

Naravni vrelec, obenem pa tudi svež zrak, milo podnebje in rodovitna pokrajina so pripomogli k razvoju in uveljavitvi toplic Dobrna, najstarejšega delujočega slovenskega termalnega zdravilišča. Termalni vrelec so s pridom izkoriščali vsaj že leta 1624,² poznali pa so ga gotovo že prej – urbar gosposčine Neuhaus je Toplice (Töpplitz) navajal že leta 1502,³ v smislu kopališča pa leta 1582.⁴

Po Göthovi topografiji je sama vas Dobrna sredi 19. stoletja štela le 8 hiš, ostali prebivalci (v župniji jih je bilo 1.477) so živeli v okolici. Preživljali so se z vinogradništvom in poljedelstvom, deloma tudi z živinorejo, posebej so poudarili zelo zdrav zrak.⁵ Slabo stoletje kasneje, med svetovnimi vojnami, je v kraju v 64 hišah živelo 271 prebivalcev; v naselju je bila šola (že od 1831), v sezoni tudi zdravnik.

Dobrna leži v kotlini ob potoku Dobrnica, na nadmorski višini 395 m. Ozko kotlino obdajajo terasaste gore, preko katerih tečejo široka sedla in romantične ozke soteske. Zdravilišče, ki leži ob Topliškem potoku, obdajajo gosti smrekovi in jelkovi gozdovi, zato je zrak čist in svež. Podnebje je subalpsko, ugodno in milo. Ker je kotlina odprta samo proti jugu, je zavarovana pred mrzlimi severnimi vetrovi. Srednja letna temperatura je 9 °C, povprečna poletna 16 °C in julijska dobrih 18 °C. Zaradi hribovite okolice, ki preprečuje vdor hladnega zraka, ima kraj ugodno klimo, kar prispeva k razvitosti različnih kmetijskih panog (poljedelstvo, sadjarstvo, v manjši meri celo vinogradništvo); največji porabnik kmetijskih pridelkov, pa tudi postrvi in krapov iz Dobrnice, je bilo tamkajšnje zdravilišče. Od toplic je živelo tudi precej domačinov, ki so zdraviliškemu gostom iz bližnjih in daljnih krajev oddajali tujske sobe.⁶ Zdravilišče Dobrna ni bilo pomembno samo za zdraviliške goste, ampak v

gospodarskem in socialnem oziru tudi za okoliško prebivalstvo, ki je tu našlo zaposlitev, na drugi strani pa trg za svoje pridelke. V središču kraja se je nahajala vsa potrebna infrastruktura: pošta, brzojav, lekarna, gostilne in trgovina. Za goste pa je bila pomembna predvsem okolica s številnimi izletniškimi točkami, v samem zdravilišču pa park s sprehajališči.⁷

Kraj Dobrna je od Celja oddaljen dobrih 18 km; sredi 19. stoletja je to pomenilo skoraj dve uri (7/4 ure)⁸ vožnje s pošto kočijo, ki je dnevno povezovala toplice s Celjem, od koder je vozil vlak proti Dunaju in Trstu.⁹ Z železniško postajo v Celju je imel pozneje povezavo tudi avtomobilski poštni promet: do leta 1870 je v poletnih mesecih enkrat dnevno, proti koncu 19. stoletja pa čez leto enkrat dnevno, v sezoni pa dvakrat dnevno – skladno z voznim redom vlaka – vozil goste iz Celja do Dobrne in nazaj. Prenekateri gost se je še kakšen dan – bodisi ob prihodu bodisi odhodu – zadržal v Celju.¹⁰ Med svetovnimi vojnami je Dobrna dobila redno avtobusno zvezo s Celjem – v sezoni je potekala redna avtobusna linija Celje–Nova Cerkev–Dobrna. Poleg tega je imelo zdravilišče na razpolago šest sedežni avto.¹¹

Leta 1927 je Dobrna, podobno kot Rogaška Slatina, za prevoz gostov dobila avtoomnibus in »sta imela na vsakem letovišču oba voza dovolj zaposlenosti«. ¹² Dobrna je tudi po drugi svetovni vojni seveda obdržala avtobusno povezavo s Celjem, vendar je bila sprva, zlasti med vikendi v času sezone, nezadostna. Želeli so si tudi povezave z Rogaško Slatino ter Zagrebom in Ljubljano,¹³ obstajale so celo ideje o gradnji električne železnice med Celjem in Dobrno.¹⁴

*Prispeli so novi gostje, 1937
(Muzej novejšje zgodovine Celje).*

¹ Žensko zdravilišče Dobrna pri Celju. *Nova doba*, št. 86, 12. 8. 1919, str. 3.

² Kottowitz, *Bericht*, str. 4–5.

³ Orožen, Donsek, str. 280.

⁴ Grobelnik, Nastanek, str. 109.

⁵ Kuret, *Slovensko*, str. 164–165.

⁶ *Krajevni leksikon*, str. 91; Grobelnik, Nastanek, str. 107.

⁷ *Krajevni leksikon*, str. 668.

⁸ Kottowitz, *Bericht*, str. 51. Po prvi svetovni vojni se je zaradi sodobnejših prometnih sredstev čas vožnje skrajšal na pol ure.

⁹ Schüler, *Landschaftliche*, str. 17.

¹⁰ Paltauf, *Bad Neuhaus*, str. 19.

¹¹ Orožen/Savnik, *Vodnik*, Celje, str. 22.

¹² Kaj pa Rogaška Slatina in Dobrna pod oblastno samoupravo?

Slovenski gospodar, št. 36, 8. 9. 1927, str. 3.

¹³ Rebeušek, *O pomenu*, str. 62.

¹⁴ Žensko zdravilišče Dobrna pri Celju. *Nova doba*, št. 86, 12. 8. 1919, str. 3.

Kostanjev drevored, trideseta leta 20. stoletja (Muzej novejšje zgodovine Celje).

Dobrna slovi kot mirno in udobno zdravilišče

»Malo za vasjo Dobrna se nahaja koncem ozke, od treh strani po hribih obdane doline v mirnem zatišju zdravilišče in letovišče istega imena z zdraviliškim domom, lepimi hoteli in vilami, ki jih obdajajo cvetoči nasadi. Radi idilične zakotne lege, lepih izprehodov po okolnih gozdovih, kraj katerih se izmenjujejo vinske gorice in bogati sadovnjaki, slovi Dobrna kot mirno in udobno zdravilišče, ki je med najboljše urejenimi letovišči v Sloveniji.«¹⁵

Dobrnške toplice, ki veljajo za najstarejše delujoče zdravilišče v Sloveniji, so verjetno poznali že Rimljani. Kot prvi znani lastnik toplic (in tudi gradu) se leta 1582 omenja Janez Franc Dobrnski. Prvo poslopje, ki predstavlja zametek kasnejšega Zdraviliškega doma, je bilo zgrajeno leta 1612, ko je bila lastnica dobrnske gosposčine Rozina Saurau, roj. Dobrnška; podkleteno leseno poslopje je imelo tri sobe, kuhinjo in veliko vežo. Okoli visokopritlične stavbe je teklen lesen hodnik.¹⁶ Leto kasneje, 1613, je toplice kupil Ivan Gačnik, ki je posest kmalu prodal bratu Matiji, s katerim se je začelo novo obdobje v razvoju toplic. Matija Gačnik je zgradil jedro kasnejšega Zdraviliškega doma: leta 1624 je nad vrelcem zgradil

kamniti bazen, nad njim pa večje zidano kopališko poslopje s sobami za goste. Bazen je bil z leseno pregrado razdeljen na dva dela, globljega moškega in plitvejšega ženskega. S širitvijo toplic je nadaljeval tudi njegov sin Ivan Matija Gačnik (kasneje preimenoval v Schlangenburg). Za njim se je zamenjalo še nekaj lastnikov, dokler niso toplice leta 1770 prešle v last pravnuka Gačnik-Schlangenburgove linije, na družino Dienersperg. Omenjena družina je Dobrni pustila poseben pečat. Toplice je namreč posodobil in dvignil iz dolgotrajne letargije Franc Ksaver Kajetan baron Dienersperg,¹⁷ ki je bil lastnik ne le tamkajšnje graščine, temveč od leta 1814 tudi toplic. Najprej je podrl osrednji del Gačnikove stavbe, ki je spominjala na samostan, in na njenem mestu zgradil enonadstropno poslopje ter ga povezal s starima traktoma. Leta 1820 je zasadil tudi kostanjevo alejo, ki je zdraviliški kompleks povežala z naseljem Dobrna in kasneje postala osnova za oblikovanje parka.

¹⁵ Orožen/Savnik, *Vodnik*, Celje, str. 80.

¹⁶ Omenjeno prvo poslopje je stalo ob vznožju hriba, ob termalnem izviru, na mestu kasnejšega zahodnega krila zdraviliškega doma. Paltauf, *Bad Neuhaus*, str. 14.

¹⁷ Franc Ksaver Kajetan baron Dienersperg (1773–1846) je bil prapravnuk kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693), kar je pred nekaj leti odkril Boris Golec, ki je družinska razmerja Valvasorjevih potomcev izjemno minuciozno in elokventno popisal v več znanstvenih člankih (v *Zgodovinskem časopisu*, *Kroniki* in *Zgodovini za vse*). Franc Ksaver Avguštin baron Dienersperg (1742–1814) je imel v posesti že dve hiši v Celju ter dvorec Zgornji Lanovž v okolici mesta, ko je leta 1770 na dražbi kupil še gospostvo in graščino Dobrna. Po njegovi smrti leta 1814 je gospostvo in toplice Dobrna podedoval njegov sin, že omenjeni Franc Ksaver Kajetan baron Dienersperg. Golec, *Trpljenje*, str. 15–67.

V naslednjih desetletjih so v zdravilišču uredili parkovne nasade. Sicer pa je bil razvoj parka premišljeno naravnano: drevesne skupine so dopolnjevali okrasno grmičevje in cvetlični nasadi.

V prvi polovici 19. stoletja so toplice redno obiskovali vojaki, ranjeni v francoskih in drugih vojnah, med njimi je bil v letih 1810 in 1811 celo brat Napoleona I., Louis Bonaparte. Ta je na Dobrni pustil tudi otipljiv spomin – poravnati je dal skalnato dno zdraviliškega bazena. V 19. stoletju so bili velikih sprememb deležni nekateri objekti v toplicah, h katerih razcvetu je prav gotovo pripomoglo dejstvo, da je leta 1846 do bližnjega Celja pripeljala železnica. Tako so toplice postale dostopne večjemu številu gostov in se uvrstile med najbolj priljubljena letovišča tistega časa. V tem času so bile toplice deležne korenitih sprememb, za katere ima zasluge grof Johann Hoyos, zet dotedanjega lastnika. Po delitvi posesti (gosposčine) Neuhaus od istoimenskega kopališča je kopališče leta 1846 kupil Johann Hoyos, ki je zdraviliško poslopje dvignil za nadstropje, v njem zgradil zdraviliško dvorano, kapelo, kopališče za dnevne in prehodne goste – v njem so se morali prvič okopati tudi tisti, ki so ostali v zdravilišču kot stalni gosti –, hišo za zdravnika (ki je bil tam nameščen v času sezone), uredil parkovne površine, uvedel redni poštni promet, kupil sosednji posesti in tako v enajstih letih za zdravilišče naredil več kot njegovi predhodniki v dveh stoletjih. Hoyos je sicer toplice upravljal sam – pomagala mu je žena –, a je imel zaposlenih že nekaj oseb (gostilno in trgovino je oddajal v najem): zdravnika, ki je bil obenem tudi ravnatelj zdravilišča (v tistem času je bil to Gustav von Kottowitz, sin celjskega rudarskega podjetnika), lekarnarja, upravnika, vrtnarja, kopališkega mojstra in mojstrico, hišnika in vratarja, oskrbnico perila ter ženske za čiščenje in pranje.¹⁸

Zaradi prezadolženosti je toplice leta 1858 na dražbi kupila štajerska deželna vlada. Maks Jožef Schüller, ki je v njenem imenu upravljal z njimi, se

je lotil prenove: najprej je dal urediti šest separatnih bazenov, saj so že tedaj med gosti prevladovala ženske;¹⁹ čez nekaj let je nekdanjo Novakovo hišo preuredil v Gosposko hišo, povečal kapacitete kuhinje in restavracije, kopališča pa obogatil z 12 marmornimi separatnimi kopelmi, dokončal izgradnjo hlevov in izvedel številne druge izboljšave. Nasproti Zdraviliškemu domu je stala Tujska hiša z lastnim bazenom in petimi sobami. Le-tej je bila prizidana slaščičarna in kopališče. Onstran potoka je stala Gosposka hiša s 15 sobami – med njimi so bile štiri z balkonom – ter stanovanjem za direktorja.²⁰ Nasproti je stala Hiša na travniku s 23 sobami, pod njo pa za odlične goste vila Higiea s 24 sobami.²¹ Na koncu parka so bile kavarna (*Milchmariandel*),²² zdraviliška kapela, igrišče za tenis in nekaj manjših objektov. Kar nekaj sob je bilo gostom na razpolago tudi v sami Dobrni. Iz barake, nekdanj namenjene bivanju ranjenih vojakov, so uredili pralnico in sušilnico.²³ Poleg prenove objektov so uredili strugo Topliškega potoka in okrog leta 1870 napeljali vodovod, ki so ga posodobili 1910.²⁴ Leta 1871 so zgradili Švicarijo in leta 1908 prenovili kopališče. Istega leta je zdravilišče iz deželne prešlo v državno last. Na prelomu stoletja je tako zdraviliški kompleks Dobrne sestavljalo že 11 objektov, od katerih jih je bilo 7 namenjenih gostom, s kapaciteto 181 sob.²⁵

V 19. stoletju so torej popolnoma adaptirali Zdraviliški dom, ki je bil sestavljen iz širokega pročelja in dveh stranskih traktov. V njem je bilo 107 sob, ki so bile s hodniki povezane s kopališčem, kapela, velika dvorana, ki je bila obenem tudi jedilnica (dve jedilnici sta bili tudi v pritličju), biljardna in bralna soba, knjižnica, lekarna, slaščičarna, trgovina itd.²⁶ V nadstropju so uredili reprezentančno, dekorativno poslikano zdraviliško dvorano, v kateri so obedovali najodličnejši zdraviliški gostje, obenem pa je bila na razpolago za igre, ples in koncerte. V pritličju je bil salon – restavracija, zraven kuhinja ter biljardna soba in soba za kadilce. Tudi zdraviliški bazen so modernizirali.

Med prvo svetovno vojno so zdravilišče preuredili v lazaret, po vojni pa so toplice spadale najprej pod ministrstvo za narodno zdravje, v letih 1922–1929 pod mariborsko oblast, končno pa jih je – podobno kot Rogaško Slatino –, prevzela banska upra-

*Zdraviliški dom, prva polovica 20. stoletja
(Muzej novejšje zgodovine Celje).*

¹⁸ Orožen, Donesek, str. 287–288.

¹⁹ Prav tam, str. 290.

²⁰ Schüller, *Landschaftliche*, str. 7–14.

²¹ Zgradil jo je tedanji zdraviliški zdravnik dr. Gustav von Kottowitz, leta 1876 pa je z nakupom postala del zdraviliških objektov. Paltauf, *Bad Neuhaus*, str. 18.

²² Okoli leta 1847 jo je sezidal grof Hoyos. Sem so hodili gostje na sirotko, sveže mleko in kavo, dame pa predvsem na čokolado. Stopar, *Zdravilišče Dobrna*, str. 30.

²³ Schüller, *Landschaftliche*, str. 15.

²⁴ Orožen, *Dobrna*, str. 24, 26.

²⁵ Schüller, *Landschaftliche*, str. 14.

²⁶ Prav tam, str. 14.

Reprezentančna, večnamenska zdraviliška dvorana, trideseta leta 20. stoletja (Muzej novejšje zgodovine Celje).

Ban Dravske banovine, dr. Marko Natlačen, se je 27. maja 1937 udeležil blagoslovitve prenovljenih zdraviliških objektov (Muzej novejšje zgodovine Celje).

va Dravske banovine.²⁷ Odtlej je banska uprava za podpiranje turizma namenjala del sredstev iz svojega proračuna. Sicer pa je pospeševanje turizma v turističnih krajih, kamor je seveda sodila tudi Dobrna (za zdraviliški kraj jo je razglasil minister za trgovino in industrijo leta 1937), sodilo v pristojnost občin (občinski proračuni, turistične takse).²⁸

V času prve Jugoslavije, ko je postalo last Dravske banovine, je zdravilišče doživelo drugo večjo prenovo. Med svetovnjima vojnama so v zdravilišču povečevali

kapacitete (izgradnja mansardnih sob) in infrastrukturo, v letih 1934–1937 so začeli tudi z adaptacijo Zdraviliškega doma: nadzidali so mu tretje nadstropje s 65 sobami – zdravilišče je tako razpolagalo z 834 ležišči v 474 sobah –, uredili centralno ogrevanje, dvigalo, prezidali dvoriščne trakte in modernizirali kuhinjo. Za Zdraviliškim domom so postavili sodobno parno pralnico, staro pa spremenili v kinodvorano/gledališče.²⁹ Uredili so park in regulirali potok, posodobili so bazen in ob njem namestili ležalnike za sončne kopeli ter zgradili dodatnih 12 kopalnih

²⁷ Grobelnik, Nastanek, str. 113.

²⁸ Krajevni leksikon, str. 48.

²⁹ Grobelnik, Nastanek, str. 114–115.

kabin. Poleg kopališča so modernizirali tudi zdraviliške restavracije: kavarna z restavracijo in dietetično kuhinjo je dobila poleg nove kuhinje in kmečke sobe še jedilnico za 130 oseb;³⁰ oboje, restavracijo in kavarno so oddali v najem.³¹ Otvoritve prenovljenih in posodobljenih objektov se je maja 1937 udeležil ban dr. Marko Natlačen.³²

Med drugo svetovno vojno je bilo zdravilišče pod vojaško upravo, v njem je bila vojaška bolnišnica, civilna uprava je skrbela le za gospodarsko plat zdravilišča.³³ Prvo leto po koncu vojne je zdravilišče služilo kot vojaška bolnišnica IV. armade, leta 1946 pa je prešlo pod civilno upravo.³⁴ Kmalu so stari in novi del zdravilišča povezali s koridorjem, ob katerem so bile kabine za blatne kopeli.³⁵ V petdesetih letih so na Dobrni uredili interno in ginekološko ordinacijo, prav tako so v separatih kabinah poleg običajnih izvajali tudi blatne kopeli s šoto³⁶ ali bentonitom (fangom), kot posebnost tega kopališča pa so omenjali tudi algo Hapalosiphon, ki je bila dotlej znana le v japonskih termah Yumoto. Uredili so tudi laboratorij in fizioterapijo.³⁷

V letih po drugi svetovni vojni se je začel uveljavljati množični turizem, kar je utiralo pot zdravilišča v novo smer. Leta 1955 je Dobrna postala zdravstveni zavod pod pristojnostjo Sveta za zdravstvo Okrajnega ljudskega odbora Celje. V tem času je bil zaradi stanovanjske stiske del kapacitet zdravilišča na razpolago zaposlenim v raznih podjetjih, tako je bilo v začetku petdesetih let za zdraviliške goste na voljo le 532 postelj v 259 sobah, od tega v samem zdravilišču 475, ostalo pri zasebnikih.³⁸ Dotok zdravja in oddiha potrebnih letoviščarjev na Dobrno je postajal tako velik, da je bilo to zdravilišče konec petdesetih let po turističnem obisku v republiškem merilu na drugem mestu in je ustvarilo več kot tretjino vsega turističnega prometa na celjskem območju.³⁹

V drugi polovici 20. stoletja, zlasti v sedemdesetih letih, se je zdravilišče močno razvilo, med drugim so leta 1979 zgradili nov hotel s termalnim plavalnim bazenom, zdravstvenim centrom, restavracijo in kavarno.

Blagodejni učinki toplic

»Podnebje je zelo milo, kajti srednja letna temperatura znaša 9 stopinj Celzija, a v poletnih mesecih povprečno 16 stopinj. Vsled gostih smrekovih in jelkovih gozdov, ki obdajajo zdravilišče, je zrak čist in svež, bogato nasičen z ozonom. Megla je redka, vetrovnih dni malo, vegetacija nadvse bujna in zanimiva. Dobrna ima močan termalen zdravilni vrelec z 37 °C, ki spada med takozvane akrototerme. Kopanje v toplicah nudi izreden užitek, ker voda pokrije telo čez in čez z drobnimi zračinami mehurčki ter učinkuje zelo osvežujoče. Vsled svoje visoke radioaktivnosti se topli vrelec priporoča predvsem za zdravljenje srčnih, živčnih in ženskih bolezni, revmatizma in hemeroidov ter bolezni na mehurju in ledvicah. V zdravilišču se nahaja tudi železni vrelec, ki vsebuje železni oksidul, krepi delovanje srca, obnavlja kri in zdravi slabokrvnost.«⁴⁰

Steiermärk. Landeskuranstalt
 allbekannte Akrototherme von 37° C.
 Thermal-, Luft-, Sand-, Sonnen- und elektrische Bäder, Thermal-
 Trinkquelle. **Vorzügliche Heilerfolge** bei Frauen- und Nervenleiden
 Rheumatismus, Gicht und Blasenleiden etc.
Bad Neuhaus bei Cilli
 Post- und Telegraphenamt, elektrische Beleuchtung und Wasserleitung, herrlicher Park. Auto-Omnibusverkehr Cilli—Neuhaus.
 — Mässige Preise. —
Saison vom 10. Mai bis Oktober.
 Auskünfte u. Prospekte kostenlos durch das Rentamt.

Dobrna je bila med najbolj obiskanimi zdravilišči v monarhiji (Ferdinand Porsche, Führer durch Cilli und Umgebung, Celje 1912).

³⁰ Zdravilišče Dobrna pri Celju je modernizirano. *Jutro*, št. 121, 27. 5. 1937, str. 6.

³¹ *Sejmi zapisniki*, Zapisnik 99. seje Deželne vlade za Slovenijo v Ljubljani z dne 14. maja 1919, str. 212.

³² *Jutro*, št. 121, 27. 5. 1937, str. 6.

³³ Orožen, *Dobrna*, str. 32.

³⁴ Rebeušek, O pomenu, str. 49.

³⁵ Orožen, *Dobrna*, str. 33.

³⁶ Šota je organski peloid, v katerem so prepereli ostanki rastlin. Ima toplotni, kemični in mehanski učinek; pomešana z vodo in segreta pospešuje zdravilne procese v telesu, izboljšuje metabolizem ter pomaga pri krepitvi obrambnih sposobnosti telesa, pri izboljšanju gibljivosti sklepov in pri bolečinah revmatskega in degenerativnega izvora. Podobno kot fango zmanjšuje in mehča zarastline in brazgotine. <http://www.term-dobrna.si>

³⁷ Rebeušek, O pomenu, str. 47, 50–51.

³⁸ Prav tam, str. 49.

³⁹ Grobelnik, Nastanek, str. 107, 115–116.

⁴⁰ Slovenska zdravilišča, *Slovenec*, št. 147, 1. 7. 1928, str. 3.

V zdraviliškem parku so se gostje zabavali ob glasbenem paviljonu, 1935 (Muzej novejšje zgodovine Celje).

Toplice Dobrna so v 19. stoletju torej uvrščali med t. i. naravna oz. akrototermalna,⁴¹ pa tudi klimatska zdravilišča.⁴² Poleg naravnih danosti je bila namreč termalna voda tista, ki je omogočila razvoj zdravilišča in zdravstvenega turizma na Dobrni. Posledično so sredi 19. stoletja poleg izraza toplice začeli uporabljati tudi izraz zdravilišče.⁴³

Prve kemične analize termalne vode je leta 1816 opravil graški profesor medicine in kemije dr. Schallgruber,⁴⁴ za njim pa leta 1847 še dr. Franz Hruschauer, profesor kemije, prav tako iz Gradca. Izsledki njegovih raziskav so pokazali prisotnost številnih kemijskih elementov in spojin, ki v sinergiji učinkujejo zdravilno, zlasti ugodni rezultati so se pokazali pri težavah, povezanih s »popolno ali delno telesno šibkostjo, bodisi zaradi občutljive bodisi razdražljive sfere (kri in živci) ali obojega«: boleznih udov, protinu, revmatizmu, ohromelosti, hemeroidih, bledici, neplodnosti, ekcemih in psoriazi ter celo histeriji in hipohondriji.⁴⁵ Kasneje je kemično analizo vode iz dobrnskega izvira opravil profesor kemije na graškem Joanneumu, Johann Gottlieb, in sicer leta 1869. Njegova analiza se je delno razlikovala od Hruschauerjeve – v temperaturi vode (prej 35 °C, zdaj 36,5 °C) in specifični teži, ki se je z Gottliebovo analizo pri-

blížala specifični teži destilirane vode.⁴⁶ V 19. stoletju so imele toplice na voljo 3 bazene in 5 separatnih kopeli. Velik zdraviliški bazen se je nahajal v zadnjem delu Zdraviliškega doma, prav tako separatne kopeli, obstajala sta še dva bazena – za dnevne in prehodne goste ter za ubožnejše goste in domačine. V vseh treh bazenih so dvakrat dnevno izpraznili vodo in jih očistili, separatne kopeli pa seveda po vsaki uporabi.⁴⁷

Toplice je obdajal naravno oblikovan in skrbno negovan park, opremljen s počivališči, klopcami in mizicami. Gostom je bilo za počitek na voljo še več kotičkov: v zdraviliški dvorani piano, izbor časopisov, tam so izvajali tudi predavanja, koncerte, tombole, plese, v parku je v poletnem času ob določenih urah muzicirala lastna godba. Veliko gostov je pritegnil tudi biljard, pa knjižnica s čitalnico, veliko častilcev so imele tudi kavarne. Vendar pa na Dobrni ni bilo zaslediti bleščečega in mondenega dogajanja, topliško življenje je imelo značaj provincialnosti.⁴⁸ A ravno zaradi vplivov narave, termalne vode in umirjenega življenja na stanje telesa in duha je bivanje na Dobrni pripomoglo k vzpostavitvi ravnotežja in energij ter vračalo zdravje, tako telesno kot tudi duševno.

V 19. stoletju so na Dobrno – podobno kot v drugih toplicah – prihajali aristokrati in bogati meščani ter visoki civilni, vojaški in cerkveni dostojanstveniki.⁴⁹ V Zdraviliškem domu je bilo konec 19. stoletja gostom namenjenih 115 udobno opremljenih eno- in dvoposteljnih sob, poleg tega pa še soba za biljard in lepa zdraviliška dvorana, v kateri so prirejali koncerte in plese ob zvokih zdraviliškega orkestra. Gostom

⁴¹ Akrototermne so vroči zdravilni vreli z nizko vsebnostjo mineralov (največ 1 gram v litru vode), veliko ogljikove kisline in temperaturo nad 20 °C. Paltauf, *Bad Neuhaus*, str. 22.

⁴² Rebeušek, O pomenu, str. 47.

⁴³ Orožen, *Dobrna*, str. 23.

⁴⁴ Po njegovih izsledkih voda ugodno vpliva na živčni in žlezni sistem, na oslabele kot posledico živčnih bolezni, na ženska in kronična duševna obolenja ter na prebavne in hemeroidne motnje. Orožen, *Dobrna*, str. 45.

⁴⁵ Kottowitz, *Bericht*, str. 19–23; Schüler, *Landschaftliche*, str. 19–21.

⁴⁶ Paltauf, *Bad Neuhaus*, str. 25–26.

⁴⁷ Schüler, *Landschaftliche*, str. 16.

⁴⁸ Prav tam, str. 16–17.

⁴⁹ Orožen, Donesek, str. 288.

V drugi polovici 19. stoletja so pred kopališkim bazenom na mestu štirih dotedanjih kadnih kopeli pozidali novi oktogonalni objekt s termalnim vreclcem in dvanajstimi separalnimi kopelmi, opremljenimi z marmornimi kadmi, trideseta leta 20. stoletja (Muzej novejšje zgodovine Celje).

so bili na voljo že omenjeni bazeni: v Zdraviliškem domu bazen z visokim gotsko obokanim stropom in temperaturo 36 °C ter 12 novih separatnih bazenov za individualno kopanje (za eno ali dve osebi), nanižanih okrog rotunde in s temperaturo 36,5 °C.

V sosednjem poslopju je bil bazen za dnevne goste, imeli pa so še tretji bazen – za domačine.⁵⁰ Konec 19. stoletja so prvi bazen spremenili v plavalni bazen (26 °C); tudi v njem so se v tem času kopale ženske in moški ločeno, ob različnih urah.⁵¹ Del zdravilišča je po vzoru Ischla in Kreutha postala tudi mlekarna, poleg mleka je namreč v tem času sveža sirotka (iz kravjega in kozjega mleka) postala modno podporno sredstvo pri zdravljenju.⁵² V zdravilišču so uredili tudi park s promenado. Gostom je bila na voljo tudi priročna apoteka in pa trgovina, v kateri je celjski trgovec Krišper oskrboval zdraviliške goste »z elegantnimi izdelki

Celjski fotograf Josip Pelikan je v dvajsetih letih prejšnjega stoletja v zdravilišču Dobrna odprl podružnico; v obdobju med svetovnima vojnama so bili namreč priljubljeni spominski posnetki. Fotograf je poslikane filme poslal v celjski atelje in nazaj prejel izdelane fotografije. Te so morale biti zdraviliškimi gostom na ogled v razstavnih omarici že zgodaj dopoldne naslednjega dne (Muzej novejšje zgodovine Celje).

vseh vrst«. Manjkala ni seveda niti zdraviliška kapela v drugem nadstropju, ki je gostom pogosto prihranila dolgo hojo do dobrnske cerkve. Za prehrano je bilo poleg Zdraviliškega doma na voljo več možnosti: v gostilni znotraj zdravilišča, v dveh gostilnah v samem kraju, seveda pa so za zajtrk ali malico s pridom izkoriščali tudi mlečno restavracijo.⁵³

Toplice Dobrna uživajo velik sloves

Najbolj običajen način zdravljenja na Dobrni je bilo sredi 19. stoletja vsekakor kopanje, po možnosti zgodaj zjutraj, najbolje še pred zajtrkom, pogosto je popoldan sledilo še eno kopanje (bazeni so bili odprti od 6. do 12. ure ter od 16. do 19. ure). Novi gostje so prvo kopanje opravili v bazenu za dnevne goste oz. v separatnem bazenu, šele nato so lahko stopili v bazen v Zdraviliškem domu, ki je bil namenjen izključno

⁵⁰ Schüller, *Landschaftliche*, str. 14–15.

⁵¹ Paltauf, *Bad Neuhaus*, str. 24, 79.

⁵² Več o uporabi sirotke v zdravilišču Dobrna v: Schüller, *Landschaftliche*, str. 54–56.

⁵³ Kottowitz, *Bericht*, str. 39–40.

Odkrivanje skritih kotičkov v naravi, trideseta leta 20. stoletja (Muzej novejšje zgodovine Celje).

zdraviliškim gostom. Telesno oslabele osebe in tisti, ki so ob kopanju pili termalno vodo ali sirotko, so jutranje ure raje preživljali na prostem in so se kopali šele dopoldan. Med kopanjem in naslednjim obrokom bi naj minila ura in pol do dve uri, med kosilom in kopanjem pa 3 do 4 ure.⁵⁴ Trajanje kopanja je bilo različno – od četrte ure pa vse do treh ur, – ni bilo enotnega pravila. Otrokom in zelo razdražljivim, hipohondričnim, histeričnim in živčno občutljivim osebam ter osebam, nagnjenim h krvavitvam, je bil priporočen krajši kopalni čas kot torpidnim in flegmatičnim osebam, še zlasti, če so jih pestile revma, putika, kontrakture ali otrplost. Zelo pomembno je bilo, da je dolžino kopanja vsakemu posamezniku predpisal zdravnik, pač glede na indikacijo. Glede samega načina kopanja so dajali prednost namakanju v bazenu in ne v separatnih kabinah, in to zaradi prostega gibanja in stalnejše temperature. S kopanjem je bilo pogosto združeno tudi pitje termalne vode (tople in hladne), pri nekaterih boleznih pa tudi klistiranje.⁵⁵ Po vsakem kopanju se je bilo potrebno dobro posušiti, nato pa v postelji ali na zofi počivati dobro uro ter se pod odejo dobro preznojiti, pri čemer bi naj gostje preprečili spanec z vedrim pogovorom ali lahkotnim branjem. Izogibati se je bilo treba prepihu in hladnemu večernemu zraku ter imeti v zavesti, da je koža med hidroterapijo bolj občutljiva na temperaturne spremembe. Temu primerno so morale biti oblačila udobna, ne pretesna, predvsem pa so morale biti noge zaščitene pred mokroto.⁵⁶ Tako kot samo kopanje je bil tudi čas bivanja v zdravilišču različen, odvisen od indikacije, telesne konstitucije, starosti in

seveda stadija in trajanja bolezni.⁵⁷ Na podlagi teh dejavnikov je trajalo povprečno bivanje v zdravilišču od 3 do 4 tedne, pri lažjih primerih od 8 do 14 dni, pri težjih pa od 2 do 3 mesece. Kottowitz pri tem omenja metodo Vinzenza Priessnitz, pionirja moderne hidroterapije, ki je za optimalne rezultate priporočal uporabo te metode od pol do dveh let. V tem času je zdraviliški gost moral biti pozoren na svoje počutje, zlasti na morebitne škodljive vplive v novem okolju, pri čemer je Kottowitz imel v mislih nevarnost prehlada in mokrih nog. Če je bilo le mogoče, naj gostje čim manj časa preživljajo v zaprtih sobah in se raje podajo na svež (gozdni) zrak. Sedenje v sobah, npr. pri opravljanju dolge toalete ali pa nasprotno – zaradi nerazpoloženja, da bi jo sploh opravljale, je bila opazna napaka zdraviliških gostij na Dobrni. Podobno je veljalo za dieto: preobremenitev želodca je bila za vsakega zdraviliškega gosta nedopustna napaka, potrebna je bila zmernost. Priporočali so lahko obroke, sestavljene iz mesa in zelenjave, odsvetovali pa močno začinjene in težke jedi, kislo solato, preveč sladkega peciva, sir in smetano; od sadja so bile najprimernejše jagode in maline, nikakor pa v kombinaciji s kuro pitja vode. Večerjo, bila naj bi med 19. in 20. uro, so prav tako sestavljale lahke jedi: kuhano sadje, pečeno ali dušeno meso, hladna pečenka ali šunka. Od pijač je bila najbolj priporočljiva sveža voda; kdor je bil vajen vina, se mu ni bilo treba odreči kozarcu dobrega namiznega vina, izogibal bi se pa naj desertnemu. Marsikaterim ženskam so priporočali tudi kozarec lahkega piva. A kot že rečeno: svoboda duha, mir in čustvena vedrina bi naj bile najzvestejše spremljevalke med zdraviliško kuro.

⁵⁴ Schüler, *Landschaftliche*, str. 45, 63.

⁵⁵ Kottowitz, *Bericht*, str. 47–50.

⁵⁶ Schüler, *Landschaftliche*, str. 45, 50.

⁵⁷ Zdraviliška kura bi naj obsegala 21 do 28 kopanj. Schüler, *Landschaftliche*, str. 46.

*Sproščen klepet v parku, 1940
(Muzej novejšje zgodovine Celje).*

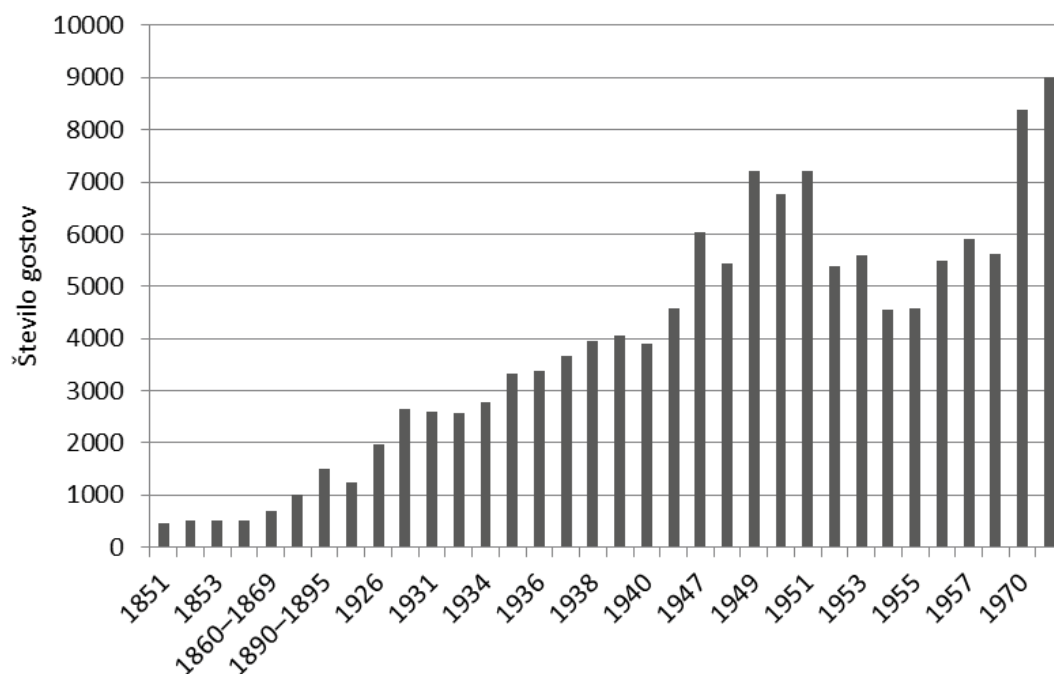
Pomembno je bilo, da se je s prihodom v zdraviliško okolje vsak posameznik oddaljil od svojih običajnih poslov in vsakdanjih skrbi.⁵⁸

K temu je pripomoglo tudi gibanje v naravi in Dobrna je za to ponujala obilo možnosti. V neposredni bližini Dobrne je nekaj izletniških točk, ki so zdraviliške goste vabile z naravnimi ali kulturnimi znamenitostmi. Mreža sprehajalnih poti, stez in počivališč je omogočala gostom, da so se med terapijami lahko sprehodili do graščine Dobrna, razvalin gradu Dobrna, do cerkvice sv. Miklavža na Zavrhu in

še naprej do gradu Lemberg, ob potoku Dobrnica pa skozi dolino mlinov do Hudičevega grabna. Gibanje – po možnosti na svežem zraku in vdihavanje smolkavih iglavcev – je seveda moralo biti prilagojeno posamezniku in ni smelo trajati do utrujenosti. Zlasti oslabele osebe, nagnjene k razbijanju srca, krvavitvam in vnetnim infekcijam v abdominalnem predelu, so se morale izogibati vsakega naprezanja, hoditi so morale po krajših, ravnih poteh in vmes počivati. Razumljivo, da jim je bilo odsvetovano vsakršno živahniješe gibanje, npr. ples in jahanje.⁵⁹

Vsakodnevno kopanje, počitek na svežem zraku in več gibanja so pripomogli k dobremu spancu. Ta je bil zlasti pomemben pri obravnavi živčnih bolnikov. Zato je na Dobrni veljalo temeljno pravilo: mirno spanje ne smejo motiti dolga večerna druženja, glasne zabave in razburljivo branje. Spat se je hodilo najkasneje ob 22. uri in vstajalo med 7. in 8. uro. Nikoli niso bila odveč opozorila o razvadah mestnega življenja, ko se je šlo v posteljo šele opolnoči, zjutraj pa se je spanec raztegnil v dan. Udoben počitek in vedro razpoloženje sta namreč bistveno pripomogla k uspešnemu zdravljenju. Z odhodom od doma se je zdraviliški gost poslovil tudi od vsakdanjih skrbi, duševnih naporov, študija, naporne korespondence itd. – njegovo geslo je postalo: zabava in razvedrilo, za kar je imel v zdravilišču nešteto priložnosti. In še nekaj: pomembno je bilo tudi, da je gost po opravljeni zdra-

Graf 1: Gibanje števila gostov v zdravilišču Dobrna v obdobju 1851–1970

Vir: SI_ZAC-0906, Zdravilišče Dobrna, AŠ 2, 3; Grobelnik, *Nastanek*, str. 113, 115–116; Rebeušek, *O pomenu*, str. 36.

⁵⁸ Kottowitz, *Bericht*, str. 47–50; Schüler, *Landschaftliche*, str. 50.

⁵⁹ Schüler, *Landschaftliche*, str. 51.

viliški kuri kar najdlje nadaljeval z načinom življenja, kakršnega je bil deležen v zdravilišču.⁶⁰ Idealno je bilo, če je lahko gost nadaljeval počitek v kakšnem drugem zdravilišču, po možnosti na gorskem zraku, nikakor pa ne s kopanjem v morju ali rekah, ker bi to predstavljalo preoster prehod s tople termalne vode.⁶¹

Pogosto je bilo izboljšanje zdravja zaznati že po desetih dneh bivanja v zdravilišču; začetne reakcije so poenjale, izboljšal se je apetit, spanec je postal mirnejši. V nekaterih primerih, zlasti pri zastaranih obolenjih ali pri prekinitvah zdravljenja, je izboljšanje nastopilo kasneje, takrat se je kura podaljšala do 24 dni. Izjemoma pa do izboljšanja ni prišlo, nasprotno, pojavili so se simptomi, kot so odpor do kopanja, nespečnost, razbijanje srca, izguba apetita, utrujenost. V takih primerih, neredko je šlo za nepričakovane posledice kopanja v termalni vodi, je bilo treba kuro prekiniti. Glede izbire letnega časa je bil za zdravljenje na Dobrni najprimernejši čas konec aprila in maj. Ne glede na to je bilo zdravilišče najbolj obiskano od srede junija do konca avgusta.⁶²

Na prelomu 19. v 20. stoletje je Dobrna postala eno najbolj obiskanih zdravilišč v monarhiji. Termalno kopališče se je z redno nameščenim stalnim zdravnikom spremenilo v zdravilišče.⁶³ Tudi število

gostov je postajalo vse večje. V šestdesetih letih 19. stoletja je nihalo med 600 in 800 na sezono, v letu 1870 je prvič preseglo število 1.000, zatem se je njihovo število gibalo med 1.000 in 1.200.⁶⁴

Zdravilni vrelci so postali znani tudi izven države, in sicer kot sredstvo zoper revmatizem, bolezni srca, sečil, živcev, predvsem pa pri ginekoloških obolenjih. Zdraviliški gostje so se posluževali številnih terapij: kopeli v termalni vodi, kopeli v vročem zraku, sončnih in zračnih kopeli, pitja zdravilne vode, diatermije, masaž, dietnega zdravljenja, zdravljenja s kozjim mlekom in jogurtom in celo ležalnih kur.⁶⁵

Na Dobrno so na oddih oz. zdravljenje prihajali številni gostje, znani in manj znani. Tam se je zdravilo »na stotine« vojakov, ranjenih v avstrijsko-francoskih bojih, od katerih je leta 1809 Dobrna kar »mrgolela«.⁶⁶ Slabega pol stoletja kasneje je v eni sezoni zdravilni vrelc obiskalo 440 gostov, od tega dve tretjini žensk in ena tretjina moških.⁶⁷ Tamkajšnji prvi stalni zdraviliški zdravnik Kottowitz, doktor splošne medicine in kirurgije iz Gradca, je v poročilu zapisal, da jih je med njimi 160 popolnoma ozdravelo, 215 jih je odšlo z izboljšanim stanjem, pri 28 ni bilo opaznega izboljšanja, in 40 osebam so se njihove težave vrnile.⁶⁸ Za primerjavo: leta 1956 so od 3.003 bolnikov opredelili 32 kot ozdravelih, 2.623 izboljšanih, 337 nespremenjenih in 11 poslabšanih primerov.⁶⁹ Kopališča v toplicah pa niso bila namenjena le gostom od drugod, ampak tudi domačinom in okoličanom; prav njim je bil namenjen bazen in v katerem so leta 1849 zabeležili 2.400 kopanj domačinov.⁷⁰

Med gosti pred prvo svetovno vojno so se na Dobrni med drugim mudili lavantinski škof Anton Martin Slomšek in hrvaški ban Josip Jelačić (1852), srbska kneginja Julija Obrenović (1861),⁷¹ kneginja Klementina Metternich (leta 1899 je prisostvovala odprtju novega vrelca, poimenovanega po njej),⁷² avstrijski nadvojvoda Rainer (1905), pa nemški pisatelj Karl May (1907) in drugi.⁷³ Med svetovnima vojnama se je struktura gostov spremenila; med njimi so prevladovali Hrvati in Srbi, za njimi Slovenci, ki so po vojni prevladali.⁷⁴

Obiskovanje zdravilnih vrelcev in naravnih znamenitosti sodi med najstarejše oblike turizma, tudi na Slovenskem. Temu je kasneje pripomogla tudi država, zlasti v začetku 20. stoletja, ko so ustanavljali deželne

Poleg kopanja v termalni vodi so se na Dobrni posluževali tudi sončnih kopeli, trideseta leta 20. stoletja (Muzej novejšje zgodovine Celje).

⁶⁰ Prav tam, str. 51–52.

⁶¹ Paltauf, *Bad Neuhaus*, str. 71.

⁶² Schüller, *Landschaftliche*, str. 46–47.

⁶³ Grobelnik, Nastanek, str. 113.

⁶⁴ Paltauf, *Bad Neuhaus*, str. 20.

⁶⁵ *Krajevni leksikon*, str. 91, 668.

⁶⁶ »Das Neuhaus 1809 von Hunderten verwundeter Krieger wimmelte ...«. Kottowitz, *Bericht*, str. 7.

⁶⁷ Med moškimi obiskovalci je bilo leta 1853 68 plemičev, 18 oficirjev in 10 zdravnikov. Grobelnik, Nastanek, str. 113.

⁶⁸ Kottowitz, *Bericht*, str. 23.

⁶⁹ Rebeušek, O pomenu, str. 52.

⁷⁰ Kottowitz, *Bericht*, str. 5.

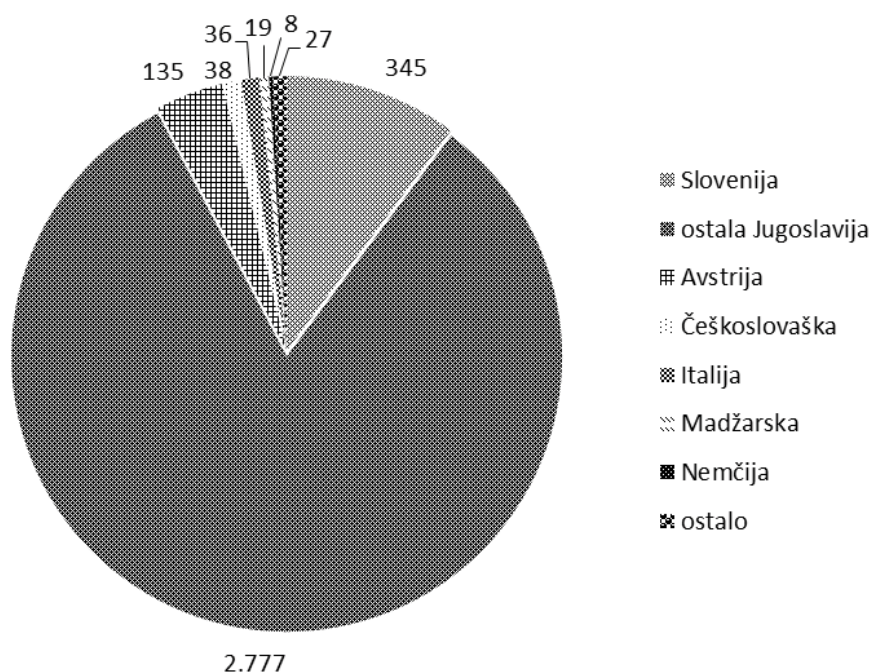
⁷¹ Grobelnik, Nastanek, str. 114.

⁷² Orožen, *Dobrna*, str. 25.

⁷³ Urbancl, Išćemo, str. 55.

⁷⁴ Grobelnik, Nastanek, str. 116.

Graf 2: Struktura gostov na Dobrni leta 1936

Vir: SI_ZAC-0906, Zdravilišče Dobrna, AŠ 2.

zveze za tujski promet; leta 1905 je bila ustanovljena zveza za Kranjsko, ki se je v prvi Jugoslaviji – leta 1924 – preoblikovala v Zvezo za tujski promet v Sloveniji v Ljubljani, dve leti kasneje pa je bila še v Mariboru

Družina na nedeljskem izletu, 1939
(Muzej novejšje zgodovine Celje).

ustanovljena Tujskoprometna zveza. Obe zvezi sta bili obenem tudi zastopnici centralne turistične organizacije Putnik s sedežem v Beogradu.⁷⁵

V času med svetovnima vojnima je zdraviliški turizem na Celjskem doživel velik razcvet. Letno je zdravilišče Dobrno obiskalo od 1.500 do 3.000 gostov iz domovine in tujine. Ne samo Dobrna, ampak tudi zdravilišča, kot so Rimske toplice, Laško in Rogaške Slatina, so bila v poletnih mesecih polna domačih in tujih gostov, ki so tu iskali zdravja. Seveda pa ne gre pozabiti meščanov, predvsem iz Celja in drugih mest, ki so Dobrno smatrali kot priljubljeno izletniško točko in zato cilj številnih nedeljskih izletov.

Radioaktivni topli izvir, ki vsebuje veliko ogljikove kisline, je nadvse primeren za zdravljenje boleznih srca ter ginekoloških, živčnih in drugih bolezni. Izvir hladne vode vsebuje veliko železa. Obe vrsti zdravilne vode so s pridom uporabljali za tople in hladne kopele.⁷⁶ Že na pragu prve Jugoslavije je zdravilišče po vzoru dunajske žensko-porodniške klinike in Františkovihih lazen razpolagalo z vsemi sodobnimi zdravilnimi pripomočki, kot so električne masaže in kopeli, hidroterapija po sodobnih metodah, parne kopeli, kopeli z vročim zrakom in barske (šotne, blatne) kopeli.⁷⁷

Po drugi vojni je povprečna doba bivanja v zdravilišču Dobrna znašala od 11 do 14 dni, tujci so tu bivali od 3,4 do 7,6 dni.⁷⁸ Med gosti so prevladovali

⁷⁵ *Krajevni leksikon*, str. 48.

⁷⁶ Prav tam, str. 91.

⁷⁷ Žensko zdravilišče Dobrna pri Celju. *Nova doba*, št. 86, 12. 8. 1919, str. 3.

⁷⁸ Rebeušek, O pomenu, str. 36.

*Terapija z blatno kopeljo, prva polovica 20. stoletja
(Muzej novejšje zgodovine Celje).*

tisti, ki so jih na zdravljenje poslali zavodi za socialno zavarovanje; čas njihovega bivanja v zdravilišču je bil od dva do tri tedne.⁷⁹

Dobrna je že od nekdaj slovela kot zdravilišče za zdravljenje ženskih bolezni, zlasti neplodnosti. Z leti, ko so uvedli peloidno, elektro- in mehanoterapijo, so se uspehi zdravljenja še izboljšali, zato se je Dobrna uvrstila med najbolj priznana evropska zdravilišča za ženske bolezni. Je tudi priznana zdravilišče za zdravljenje bolezni lokomotorne sistema ter zdravljenje poškodb in rehabilitacijo športnikov. Termalna voda Dobrne je zdravilna tudi za bolnike s perifer-

*Kavarna je v toplicah predstavljala eno osrednjih
družabnih točk, 1937 (Muzej novejšje zgodovine Celje).*

nimi obolenji ožilja, za bolnike z nevrološki težavami, za sladkorne bolnike ter tiste, ki imajo povišan krvni pritisk ali lažja obolenja srca in dihal. Danes pri zdravljenju sledijo sodobnim metodam, kot so akupunktura, laserska in magnetna terapija ter terapija po načelih Kneippa.⁸⁰ V medicinskem centru so zdravstvene storitve združili v preventivne, kurativne in sprostitvene programe.

»Dobrna sicer ne nudi takega konforta in mondenega sijaja kot Rogaška Slatina, odlikuje se pa predvsem po svoji ljubkosti in intimnosti. /.../ Vsled svoje zdravilne moči uživajo toplice Dobrna velik sloves ter je dotok odmora in zdravja potrebnih tako velik, da je v glavni sezoni težko dobiti prostora, ako se ni že v naprej rezerviral. Priporoča se posebno obisk pred sezono in po sezoni, v kateri dobi dovoljuje uprava zdravilišča posebne popuste. Hrupnih zabav nimamo v Dobrni, pač pa se prirejajo prijetni prijateljski sestanki v lepih lokalih zdraviliškega doma. Vojaška godba igra dvakrat na dan, v veliki dvorani pa se vrše igre in koncerti. Krasna igrišča in športni prostori nudijo priložnost za vsakovrstni šport. Tudi lovci in ribiči pridejo v bližini Dobrne na svoj račun. Za zvezo z ostalim svetom skrbi izboren avtobus, ki ima zvezo z vsemi vlaki v Celju.«⁸¹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIR

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje
SI_ZAC/0906 Zdravilišče Dobrna, AŠ 2, 3 –
Imenik gostov.

TISKANA VIRA

Kuret, Niko: *Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842)*. Prvi del, 2. snopič, Ljubljana, 1987.
Sejní zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželni vlad za Slovenijo 1918–1921. 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919. Arhiv Republike Slovenije: 1998.

ČASOPISNI VIRI

Jutro, 1937.
Nova doba, 1919.
Slovenec, 1928.
Slovenski gospodar, 1927.

ELEKTRONSKI VIR

<http://www.termo-dobrna.si>.

⁷⁹ Grobelnik, Nastanek, str. 116.

⁸⁰ Urbanc, Iščemo, str. 58–59.

⁸¹ Slovenska zdravilišča, *Slovenec*, št. 147, 1. 7. 1928, str. 3.

LITERATURA

- Golec, Boris: Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njenega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienerspergov s Celjskega. *Zgodovina za vse*, 2011, št. 1, str. 15–67.
- Grobelnik, Ivan: Nastanek in razvoj zdravilišča Dobrna. *Celjski zbornik*, 1959, str. 107–118.
- Kottowitz, Gustav von: *Bericht nebst einer monographischen Skizze über das Bad Neuhaus nächst Cilli in Steiermark vom Jahre 1849*. Graz: Verlag der Ferstl'schen Buchhandlung (J. L. Greiner), 1850.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona Dravske banovine, 1937.
- Orožen, Janko & Savnik, Roman: *Celje: Vodnik po mestu in okolici*. Celje: Rode & Martinčič, 1928.
- Orožen, Janko: *Dobrna. Preteklost in sedanost zdravilišča, kraja in okolice*. Dobrna: Zdravilišče, 1975.
- Orožen, Janko: Donesek k zgodovini Dobrne. *Celjski zbornik*, 1960, str. 280–291.
- Orožen, Janko: *Vodnik po Celju in okolici*. Celje: Družba sv. Mohorja, 1940.
- Paltauf, C. S.: *Bad Neuhaus bei Cilli in Steiermark*. Wien; Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1895.
- Rebeušek, Ludvik: O pomenu in problematiki prirodnih zdravilišč celjskega področja. *Celjski zbornik*, 1957, str. 34–72.
- Schüler, Max Joseph: *Landschaftliche Curort Neuhaus bei Cilli in Untersteiermark*. Wien: W. Braumüller, 1862.
- Stopar, Ivan: *Zdravilišče Dobrna*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 185. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 1995.
- Urbanc, Darko: Iščemo si zdravja v toplicah Dobrna. *Dobrna, od škofa A. M. Slomška do papeža Janeza Pavla II. v Sloveniji* (ur. Ivan Voršnik in Simon Muha). Dobrna: Župnijski urad, 1996, str. 55–59.

S U M M A R Y

An oasis of tranquillity and health. Dobrna's thermalism

During the period between the two world wars, spa tourism flourished in the Celje area. In summer months spa resorts both in Dobrna and elsewhere were brimming with domestic and foreign guests seeking a healthy retreat. The thermal spa was, of course, also frequented by inhabitants of the nearby Celje and other cities, among whom Dobrna was a popular hiking spot and the destination of many Sunday trips.

In the 19th century, the buildings in the health resort underwent major refurbishment and remodelling. The resort flourished also owing to the construction of the railway line to Celje in 1846, which made it widely accessible and placed it among the most popular resorts of the time. In addition to remodelling of the Health Centre, a number of spa facilities were constructed and modernised at that time. In 1908, the thermal spa resort passed from provincial into state hands. The modernisation of the resort continued also during the period between the two world wars.

The Dobrna thermal spa practiced various methods of treatment, including thermal baths, mud therapy, sun baths, etc. The core of the thermal pool dates back to the 17th century, when the thermal springs were diverted for the development of the spa. In the second half of the 19th century, a new octagonal facility with a thermal spring and twelve separate baths was constructed to replace the old baths. The thermal pool area was given a new appearance in 1908 and thirty years later the entire old pool complex underwent reconstruction.

Dobrna cannot be imagined without its park. Its development started in 1820, when a chestnut avenue was planted on the southern fringes of Dobrna hills, connecting the spa complex with the Dobrna settlement. South of this axis, the meadow gradually gave way to forest. In the following decades, the spa resort created several botanical gardens. A few hiking spots in the direct vicinity of Dobrna invited the spa's visitors with their natural and cultural landmarks. A network of walking trails, paths and rest spots enabled them to familiarise themselves with the surroundings in between therapy treatments and the gently sloped marked trails also allowed the visitors to enjoy their walks without too much physical exertion.

As other health resorts Dobrna too had a vibrant social life. It organised dances, concerts, bingo events and lectures in the main hall, it supplied its guests with a selection of newspapers, and in summer months a musical band was playing in the park. Some guests found relaxation in the billiards room or the library, while others spent their time indulging in cafés. Regardless of the above, Dobrna was more of a rural rather than a glamorous cosmopolitan resort. And it is precisely its natural settings, thermal springs and tranquillity that helped restore balance and energies, as well as physical and psychological wellbeing of its guests.

1.04 Strokovni članek

UDK 725.1: 614.215(497.4Dobrna)(091)

Prejeto: 25. 9. 2014

Mojca Štuhec

univ. dipl. umetnostna zgodovinarica, konservatorica, ZVKDS OE Celje, Glavni trg 1, SI-3000 Celje
E-pošta: mojcastuhec@zvkd.si

Stavbna dediščina zdravilišča Dobrna

IZVLEČEK

V stoletjih širjenja zdravilišča Dobrna se je razvijala tudi njegova arhitektura. Osrednji objekt, zdraviliški dom, je bil zgrajen že leta 1624. V naslednjih stoletjih je njegova stavbna masa rasla skoraj tako, kot so se menjavali zdraviliški lastniki. Posameznim arhitekturnim fazam zdraviliškega doma z lahkoto sledimo, če prebiramo natančne arhitekturne opise umetnostnega zgodovinarja in konservatorja Ivana Stoparja ter si ob tem pomagamo z arhivskimi viri in starimi fotografijami. Stavbne dediščine zdravilišča Dobrna pa ne predstavlja le omenjeni osrednji objekt, kajti v zdraviliškem parku so bile v drugi polovici 19. stoletja zgrajene še druge topliške arhitekture, katerih stavbne kvalitete prav tako opravičujejo dejstvo, da jih v okviru varovanja nepremične kulturne dediščine ohranjamo kot posamezne stavbnodediščinske enote oziroma jih celo razglasimo za spomenike lokalnega pomena.

KLJUČNE BESEDE

Dobrna, zdraviliška arhitektura, varovana stavbna dediščina, kopel, zdraviliški dom, zdraviliška vila

ABSTRACT

ARCHITECTURAL HERITAGE OF THE DOBRNA HEALTH RESORT

Throughout centuries, the architecture of the Dobrna health resort developed in parallel with its expansion. The central building housing the health centre was built as early as 1624. Over the following centuries, the growth of its architectural mass went hand-in-hand with changes in ownership. Individual architectural phases of the health centre building are easily identifiable by following the accurate architectural descriptions made by the art historian and conservator Ivan Stopar, as well as with the aid of archival sources and old photographs. However, the architectural heritage of the Dobrna health resort encompasses more than just the aforementioned central building. In the second half of the 19th century, other thermal spa buildings were constructed, whose architectural features are equally worthy of being conserved as individual units of architectural heritage within the framework of the protection of immovable cultural heritage or even proclaimed monuments of local importance.

KEY WORDS

Dobrna, health-resort architecture, protected architectural heritage, bath, health centre, health villa.

Zgodovina zdravilišča Dobrna

Po legendi obstoj naravnega termalnega vrelca v Dobrni sega v čas Rimljanov, vendar prvo pisno omembo kraja Dobrna – *Töplitz* (Toplice) zasledimo šele leta 1403. Toplice v pravem pomenu besede se prvič pojavijo leta 1582, ko je bil v urbarju gospoščine Dobrna omenjen Blaž Schlosser, ki je za delovanje toplic plačeval davek svojemu fevdnemu gospodu. Prva termalna ponudba je bila skromna, redkim zdraviliškim gostom je bila na voljo uporaba blatne kopeli. Kakor vidimo na veduti *Dobrna na zemljevidu vojvodine Štajerske* iz leta 1678 G. M. Vischerja, so za dobrnske toplice v tistem času v nemškem jeziku uporabljali izraz *Windbad*. V začetku 17. stoletja je dobrnska gospoščina deželni zbor prosila za finančno pomoč za obnovo. Po letu 1624 je širitev zdravilišča prevzel Matija Gačnik (Kačnik), ki je dal zgraditi zdraviliški dom. Leta 1640 je za Matijo Gačnikom dobrnsko gospoščino prevzel njegov sin Janez Matija, ki mu je med drugim uspelo pridobiti plemiški naziv. Bankrot gospoščine in Janezova smrt leta 1682 tudi v naslednjem stoletju nista vzpodbudno vplivala na usodo toplic, saj se je lastništvo gospoščine pre pogosto menjavalo. Priložnost za obuditev zdravilišča je izkoristil Franc Ksaver Avguštin Dienersperg (Gačnikov vnuk), ki je gospoščino odkupil leta 1769 in se tri leta zatem naselil v osrednji zdraviliški stavbi. Gospoščina Dienerspergov je toplice upravljala skoraj

do sredine 19. stoletja. Največ zaslug za prenovo in širitev pripisujemo Francu Ksaverju Kajetanu Dienerspergu. Po letu 1820 je bilo območje zdravilišča Dobrna razširjeno proti jugu. Z odkupom Novakovih kmetijskih zemljišč je bil zasajen kostanjev drevored, s katerim je bilo zdravilišče povezano z naseljem. Leta 1847 je toplice od barona Dienersperga kupil grof Johann Hoyos in jih s tem ločil od dobrnske gospoščine. Grof Hoyos ni le občutno povečal osrednjega poslopja zdravilišča, moderniziral je tudi kopališče, za širitev parka je dokupil nova zemljišča in dal zgraditi nove topliške objekte. Kljub veliki priljubljenosti toplic v sredini 19. stoletja, tako zaradi modernizacije prometne infrastrukture (dograditev železnice Gradec–Celje) kot tudi resničnih zdravilnih učinkov termalne vode na raznovrstne tegobe bolnikov, je leta 1858 Hoyosevo premoženje prišlo v stečaj. Zdravilišče so odkupili deželni stanovi in tri leta zatem je prešlo v last dežele Štajerske. V naslednjih desetletjih 19. stoletja se je infrastruktura toplic močno razmahnila. Pred zdraviliškim domom so postavili kopališče za tujce (nekdanjo Tavčarjevo vilo), ob zdraviliškem parku pa vilo Higieo, Gosposko hišo (današnja uprava), Švicarijo, »Hišo na trati« in kavarno Mlečna Marjanca (*Milchmariandel*). Takšno stavbno dediščino je zdravilišče povečini ohranilo do danes, a so nekateri objekti, odkar so konec sedemdesetih let 20. stoletja na jugovzhodnem robu parka zgradili moderen zdraviliški kompleks Vita, izgubili svojo uporabnost. Leta

Dobrna okoli leta 1850 na Goebel-Stoufsovi litografiji (StLA).

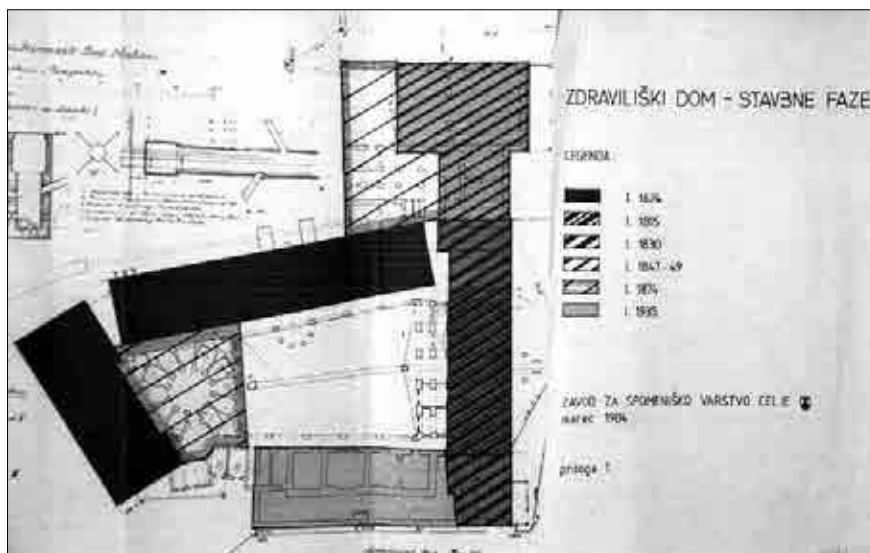
Zdraviliški dom na veduti G. M. Vischerja »Grad Dobrna in dobrnske toplice« okoli leta 1681 (izrez).

Stavbna dediščina v zdravilišču Dobrna

Zdravilišče Dobrna zaradi svojih naselbinskih, krajinskih in stavbnih značilnosti varujemo kot naselbinsko dediščino. Znotraj te še posebej varujemo zdraviliški park kot primer vrtnoarhitekturne dediščine in posamezne stavbe, ki jih zaradi arhitekturnih kvalitet prepoznavamo kot primere varovane stavbne dediščine. Ob tem sta zaradi izjemnega pomena zdraviliški dom in vila Higiea z odlokom Občine Dobrna celo razglašena za spomenika lokalnega pomena.²

*Zdraviliški dom*³

Osrednji in najstarejši objekt v zdravilišču Dobrna je zdraviliški dom. Gre za primer raščene arhitekture, stavbe, ki je bila zgrajena v več fazah. Preučevanje stavbe se začne z letnico 1624 in napisom, ohranjenim na steni kopališkega bazena. Na Vischerjevi veduti *Grad Dobrna in dobrnske toplice* iz okoli leta 1681 lahko prepoznamo osrednji zdraviliški objekt, sestavljen iz štirih med seboj povezanih arhitektur, ki v svoji sredini zapirajo notranje dvorišče. Osrednja sedemosna nadstropna stavba je na sredini poudarjena z enako visokim, s piramidasto kapo zastrešenim vhodnim stolpičem, ki sloni na dveh stebričih, skozenj je urejen dovoz na notranje dvorišče. Stavba je ozka, v njenih začetnih vogalih se

Zdraviliški dom, tloris, gradbene faze (Konzervatorska izhodišča za urejanje zdravilišča Dobrna).

1908 je zdravilišče pripadlo državi, med obema vojnama ga je prevzela Dravska banovina, po letu 1946 je prešlo v roke civilne uprave, danes pa ga upravlja delniška družba Terme Dobrna.¹

nadaljujeta dvoriščna nadstropna trakta. V nadstropju obeh objektov je lesen zunanji hodnik (gank), ki

¹ Povzeto po Stopar, *Zdravilišče Dobrna*, str. 5–19. Gl. tudi prispevek Borisa Golca v tej številki Kronike.

² Odlok o razglasitvi kulturnih spomenikov na območju Občine Dobrna – etnoloških in drugih kulturnih spomenikov lokalnega pomena, Ur. l. RS, št. 18/2004-811, 75/2006-3226, 7/2010-220.

³ Stopar, *Zdravilišče Dobrna*, str. 21–23.

Zdraviliški dom po letu 1814 (zasebna zbirka).

osrednjo stavbo povezuje s kopališkim bazenom na koncu dvorišča.

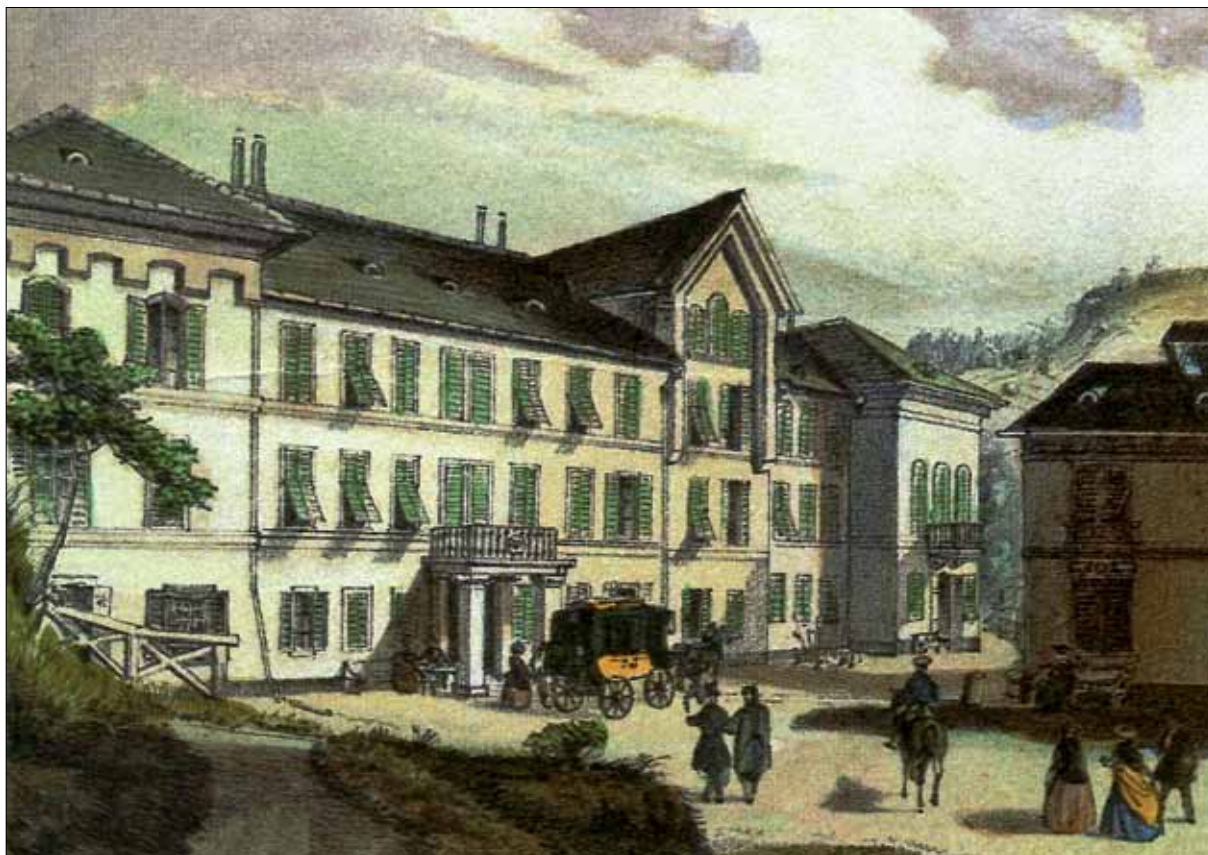
Leta 1814 je novi lastnik dobrnske gosposčine Franc Ksaver Kajetan baron Dienersperg podrl osrednji zdraviliški objekt in zgradil nov nadstropni objekt z devetosnim pročeljem. Prenovil in dozidal je kopališko stavbo na zahodni strani celotnega zdraviliškega kompleksa. Povečana sta bila tudi stranska trakta, ki sta dobila reprezentativnejši videz. Pročelna fasada zdraviliškega doma je imela od takrat skupaj s stranskima traktoma enajst okenskih osi. Pomanjkljivost nove pozidave je bila, da je bil na levi prizidek zamaknjen zaradi hriba.

Novi lastnik grof Hoyos je kmalu po letu 1847 za nadstropje povišal osrednji zdraviliški objekt in nad vhodom napravil manjši balkon, ob tem pa je na desni strani prek triosnega veznega trakta prizidal nadstropni vogalni prizidek. Ta del stavbe vidno izstopa iz linije pročelja zdraviliškega doma, na prednji strani je bil zasnovan triosno in bil prvotno poudarjen z manjšim balkonom v osi, medtem ko je na severni strani prvotno imel pet osi. V nadstropju novega prizidka so uredili osrednjo dvorano, na kar kaže oblika visokih, polkrožno zaključenih oken. Hkrati so za nadstropje povišali tudi nekdanji triosni desni trakt zdraviliškega doma, katerega stavbna členitev je od

ostalega dela stavbe nekoliko drugačna, saj se zaključuje trikotno in daje celoti nov arhitekturno vizualni poudarek. Leta 1870 so v kopališkem traktu zdraviliškega kompleksa poleg osrednjega bazena uredili separatne kopeli.

V zadnji četrtini 19. stoletja so bile potrebe po novih prostorih čedalje večje, zato so v zadnjem delu dvoranskega trakta na desni strani zdraviliškega kompleksa dodali še en stavbni člen. V tistem času je bila verjetno dekorativno poslikana tudi osrednja zdraviliška dvorana. Leta 1890 so pred dvoranskim traktom stavbe vzdolž vseh treh osi pozidali na štiri masivne kamnite stebre oprto teraso v pritličju in uredili balkon v nadstropju, medtem ko je triosna veranda v vogalnem stiku med desnim dvoranskim traktom in veznim stavbnim členom že obstajala. Pozneje je bila načrtovana združitev v enotno zastekljeno pritlično teraso, a do tega ni prišlo. Zadnja večja gradbena faza se je na osrednjem zdraviliškem objektu zgodila med obema vojnama, ko so stavbi mansardno nadzidali tretje nadstropje, uredili centralno kurjavo in načrtovali dvigalo.

Dvoriščna trakta zdraviliškega kompleksa sta bila od leta 1624 manjkrat prezidana v primerjavi z osrednjim traktom. V času grofa Hoyosa je bil v obeh nadstropnih dvoriščnih traktih leseni hodnik,

Zdraviliški dom po letu 1855 (zasebna zbirka).

Staro dvorišče zdraviliškega doma okoli leta 1860 na Goebel-Stoufsovi litografiji (StLA).

Dvorišče danes (foto: Mojca Štuhec, 2014).

Staro kopališče v kompleksu zdraviliškega doma okoli 1860 na Goebel-Stoufsovi litografiji (StLA).

pozidan z arkadami, v prostorih nadstropja pa so bili obokani stropi zamenjani z ravnimi lesenimi. Desni dvoriščni trakt je ostal do danes nespremenjen, razen izvedene zasteklitve arkadnega hodnika, medtem ko so levega leta 1936 podrli in ga ponovno pozidali v novo štirinadstropno stavbo, ki pa je glede na arhitekturno celoto precej neustrezna.

V objektu s termalnim bazenom, zgrajenim leta 1624, so, kakor kaže Goeblova upodobitev, pred letom 1860 umaknili pregrado med moškim in ženskim delom ter celoten prostor prekrili z visoko leseno neogotsko zasnovano streho. Poleg glavnega bazena je bil ob strani v severovzhodnem vogalu manjši bazen za tujce, v katerega je voda pritekla iz glavnega bazena. Glavni bazen je bil ponovno obnovljen leta 1908, na kar prav tako opozarja napisna tabla, vzdana v steno pod Gačnikovo iz leta 1624. Načrt prenove z začetka 20. stoletja pa kaže tudi na spremembo majhnega bazena v vhodno vežo iz novega severnega prizidka kopališča. Današnje podobo je kopališče dobilo leta 1937, takrat so na severnem delu dogradili kopališče in pridali čakalnico. Že v 19. stoletju so pred stavbo z bazenom (na dvorišču zdravstvenega doma) na mestu štirih dotedanjih kadnih kopeli pozidali oktagonalni objekt z dvanajstimi separatnimi kopelmi. V najnovšem času so vzpostavili vhod v kopališče tudi skozi dvorišče zdraviliškega doma.

Kljub nekdanjemu velikemu obisku zdravilišča Dobrna in nenehni dozidavi osrednjega zdraviliške-

Zdraviliški dom danes (foto: Mojca Štubec, 2014).

ga kompleksa, ki je v petdesetih letih prejšnjega stoletja razpolagal z več kot 450 posteljami za goste in nudil številne najsodobnejše medicinsko-terapevtske in turistično-družabne možnosti, ta v zadnjih treh desetletjih tone v pozabo. Precej zapuščeno poslopje ima za silo uporabno osrednjo dvorano v nadstropju, ki jo odprejo le za posebne priložnosti. Še vedno delujeta sistem separativnih kopeli in osrednji bazen, a je zaradi novega hotelskega kompleksa iz sedemdesetih let 20. stoletja zdraviliški dom povsem nezanimiv.

Kopališče za tujce (Vila Tavčar)

Po letu 1847 je dal grof Hoyos na mestu pred zdraviliškim domom v parku postaviti kopel za tujce (zunanje goste). Arhivski viri kažejo, da je na tem mestu že v 16. stoletju stal objekt, ki je v času bivanja v njem dobil ime po škofu Ivanu Tavčarju. To je bila podolgovata nadstropna stavba z dvojnim vhodom, bidermajersko fasado in različno razvrščenimi okenskimi odprtini, opremljenimi z lesenimi polkni. V pritličju je bil urejen bazen, poleg njega in v nadstropju pa je bilo razvrščenih pet sob za tujce. Leta 1881 so v bazen napeljali hladno vodo in ga preuredili za terapevtsko plavanje. Leta 1936 so bazen umaknili in uredili sobe za tujce, med drugo svetovno vojno pa je bila v stavbi vojska. Leta 1969 so objekt podrl.⁴

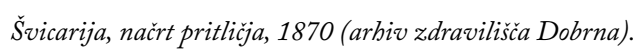
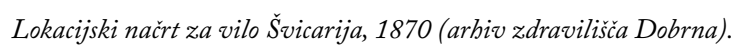

Kopališče za tujce okoli leta 1850 (fototeka Zavoda za varstvo kulturne dediščine Celje).

Švicarija

Severovzhodno od zdraviliškega doma ob cesti je bila v sedemdesetih letih 19. stoletja zgrajena vila. Gre za lep primer reprezentativne arhitekture, značilne za drugo polovico 19. stoletja. O izbiri lokacije za njeno postavitev govori leta 1870 izdelan lokacijski načrt, ki kaže na dve varianti. Prav tako so bile v graškem deželnem gradbenem uradu izdelane

⁴ Stopar, *Dobrna*, str. 56.

Švicarija danes (foto: Mojca Štuhec, 2014).

štiri projektne različice za oblikovanje pročelja novogradnje. Vila je bila z nekaj modifikacijami zgrajena leta 1872 in bila zaradi sloga, za katerega sta značilna stavbna členitev v kombinaciji z lesom in domačijski videz, imenovana Švicarija.

K osrednjemu, petosnemu nadstropnemu delu vile se s strani prislanjata nekoliko izstopajoča dvosna in dvonadstropna bočna rizalita s poprek zasukanima slemenoma, ki sta oblikovno posebej poudarjena z balkonom v pritličju in nadstropju. Poudarjena stranska rizalita stavbe dopolnjuje osrednja os s pokritim balkonom v nadstropju in trikotno mansardnim zaključkom. Lesnina, iz katere so izrezljani nosilni stebrički, profili, ograje in ornamentalna členitev trikotnih stavbnih zaključkov, ni značilna le za vilo Švicarija, ampak tudi za druge sočasne in mlajše arhitekture na širšem območju zdravilišča Dobrna.

Danes je Švicarija primerno obnovljena in še naprej služi dodatnim zdraviliškim oziroma hotelskim kapacitetam.

Uprava

Stavba uprave toplic stoji na mestu nekdanje Novakove domačije. Med letoma 1643 in 1750 si je rod-bina Novak, ki je v Dobrno prišla iz okolice Štrmca, skušala kmečko življenje izboljšati z gostilničarstvom in se tako vriniti v vrste srednjega sloja. Novakova posest je bila sestavljena iz treh kmetij, vinogradov in

gozda. V okviru kmetije so uredili gostilno in nekaj sob za prve kopališke goste. Kmalu so se Novakovi zaradi preobsežnega gospodarjenja, tesno povezanega s toplicami, preveč zadolžili. Leta 1841 so bili zaradi previsokih dolgov primorani posestvo prodati Francu Ksaverju Kajetanu baronu Dienerspergu. Po smrti zadnjega lastnika Bernarda Novaka so leta 1848 posestvo na dražbi prodali grofu Hoyosu. Vendar so deset let kasneje zaradi Hoyosove prevelike gradbene vneme širjenja toplic tudi to stavbo odkupili deželni stanovi. Za prezidavo v današnjo stavbo je načrte verjetno izdelal graški arhitekt, gradnjo pa je prevzel celjski stavbni mojster Maks Stepišnik. Stavba je bila zgrajena leta 1862.⁵

Pri današnji stavbi so v temeljih ohranili nadstropno Novakovo hišo ter ji nadzidali nadstropje in mansardo. Zunanost so v nadstropju na treh straneh opremili z balkonskimi rizaliti z umetelno kovanimi ograjami, stene pa so razčlenile lizene, venčni zidec, grede in okenske obrobe. V notranjosti so predelali kuhinjo, kjer so uredili stopnišče z dekorativno ograjo, nekdanjo vežo pa so preuredili v sobo s teraso. V hiši je bilo na voljo petnajst sob, s prizidkoma ob stopnišču pa so pridobili prostore za kuhinje in sanitarije. Tako prezidano hišo so preimenovali v Gosposko hišo. V novejši dobi so obzidali teraso pod južnim

⁵ Stopar, *Zdravilišče Dobrna*, str. 25.

Uprava in »Hiša na trati« okoli leta 1860 na Reichertovem jeklorezu (StLA).

Uprava danes (foto: Mojca Štuhec, 2014).

»Hiša na trati« okoli leta 1850 (fototeka Zavoda za varstvo kulturne dediščine OE Celje).

balkonom. Danes so v tej zgradbi pisarne in stanovanja zdraviliških uslužbencev.

»Hiša na trati«

Tudi »Hiša na trati« stoji na nekdanjem Novakovem posestvu, ki ga je na dražbi leta 1848 kupil grof Hoyos. Bivšo Novakovo stanovanjsko je zamenjal z enonadstropno hišo za goste, poimenoval jo je »Hiša na trati« (*Wiesenhaus*). Že leta 1848 je dr. Kottowitz poročal o nedokončani novogradnji z dvajsetimi sobami, imenovani *Stallburg*. Od tod lahko razberemo, da so zgradbo pozidali leta 1850. Stavba je nadstropna sedemosna s strmo streho na čop in mansardnim podstrešjem. Vhodi v pritličje so klasicistično enostavni, oblikovani z ravnimi portalnimi prekladami. Oblikovno so poudarjeni vogali stavbe, dekorativno so zasnovani okenski parapeti in okenska čela, vsa okna pa so bila opremljena s polkni. Iz zdraviliškega arhiva je razvidno, da je bil levi del zgradbe namenjen poštnemu uradu in poštarjevemu stanovanju, v desnem delu pa je bila obokana klet. V nadstropju so bile sobe za goste in izba za sobarico.⁶

Vila Higiea

Med arhitekturno najbolj izstopajoče stavbe v zdravilišču Dobrna prav gotovo sodi leta 1855 zgrajena vila Higiea. Postavil si jo je zdraviliški zdravnik in ravnatelj dr. Gustav Kottowitz. V njej je kratek čas domoval in imel na voljo sobe za najmenitnejše

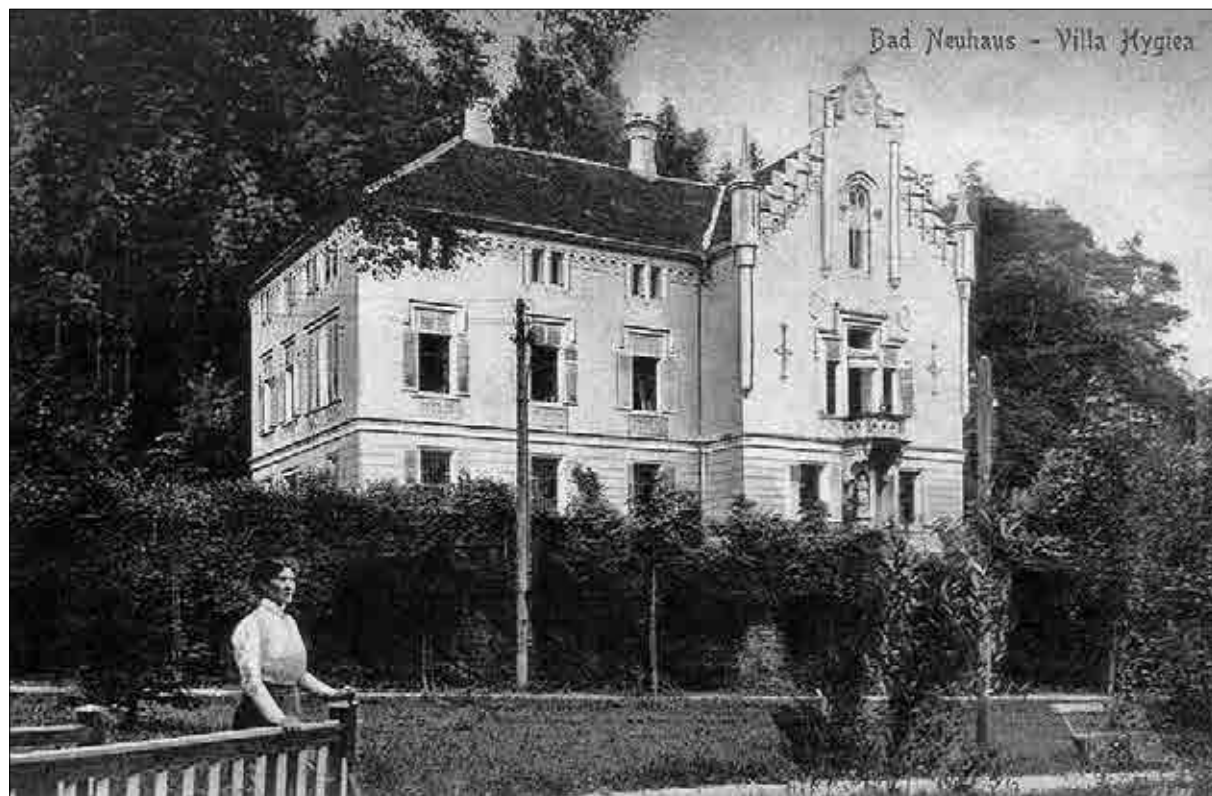
goste.⁷ Vilo z vrtom je zgradil na odkupljenem zemljišču kmeta Gašperja Jablanskega. Ko so leta 1859 zdravilišče prevzeli deželni stanovi, je bil za novega zdravnika izbran dr. Schuler, Kottowitz pa je vilo prodal in odšel v Tobelbach. Vilo je naposled kupil grof Gustav Egger, ki pa jo je že leta 1876 prodal zdravilišču. Stavbo je načrtoval graški arhitekt, zaposlen na deželnem gradbenem uradu. Leta 1953 je bila vila predelana in preimenovana v depandanso Beograd, po zadnji prenovi leta 1991 pa je bila ponovno imenovana po grški boginji zdravja.

Kakor vidimo na starih grafičnih vedutah in litografijah, je bila vila pozidana na umetni, s škarpo obdelani ploščadi severno ob cesti iz naselja Dobrna. Dvonadstropna stavba ima tloris v obliki črke T.⁸ Zunanost je oblikovana historistično, v gotsko-kastelskem slogu. Stavba ima naslednjo stavbno členitev: pritličje z velikimi okenskimi odprtinami in rustičnimi pasovi ter bogato profiliranim delilnim zidcem, ki loči pritličje od osrednjega nadstropja z velikimi okenskimi odprtinami, obdanimi s profiliranimi zidci ter podokenskimi tablami z motivom štirilista. V drugem nadstropju so okna manjša in prekinjajo valovit okrasni ločni friz pod profiliranim strešnim venčnim zidcem. Največji arhitekturni poudarek stavbe je rizalit, orientiran proti cesti in zdraviliškemu parku. Gre za stopničasto trikotno zaključen del, ki ga obdajata vogalna stolpica, celota deluje kot gledališka, koničasto zalomljena kulisa. Osrednja, a v tem primeru arhitekture ne v sredino umeščena os stavbe je vertikalno členjena z različnimi odprtinami.

⁶ Stopar, *Zdravilišče Dobrna*, str. 29.

⁷ Prav tam, str. 27.

⁸ Kerbavec, *Vila Higiea*, str. 18.

Vila Hygiea na razglednici z začetka 20. stoletja (fototeka Zavoda za varstvo kulturne dediščine OE Celje)

Hiša Dobrna 55 kot primer zdraviliške arhitekture, ki posnema slog Švicarije (foto: Mojca Štuhec, 2014).

V pritličju je med dvema oknom v polkrožni niši kopija atenskega kipa boginje Higiee, v nadstropju sledi tridelna svetlobna odprtina – sredinska kot izhod na balkoneček in ob njej po ena okenska –, medtem ko je v čelu lepo oblikovano vitko neogotsko okno.

Originalna arhitekturna podoba vile je v zdravilišču Dobrna učinkovala kot pravljčni grad, a so jo po drugi svetovni vojni precej predelali, leta 1991 pa ji je bila bolj ali manj uspešno povrnjena zunanja podoba. Obnova notranjštine s sodobno opremo je bila izvedena manj uspešno, saj so po prenovi leta 1953 pri preoblikovanju prostorov porušili več zidov in prvotno stopnišče ter iz severne na južno stran predstavili portal in tam uredili nov komunikacijski del z novim stopniščem. Kljub temu pa danes v vili deluje urejen hotel s štirimi zvezdicami.

Druge stavbna dediščina v zdravilišču Dobrna

V nadaljevanju naj opozorimo še na nekatere primere stavbne dediščine, varovane v okviru zdravilišča Dobrna. Ob vstopu v zdraviliški park stoji na zahodni strani, nekoliko nad cesto, nekdanja kavarna Mlečna Marjanca, imenovana tudi *Milchmaraindel*. Manjše, na čelni strani triosno in sprva pritlično poslopje je bilo zgrajeno v času grofa Hoyosa, po letu 1847. V pritličju so bili prostori, namenjeni mlekarini in kavarni, v nadstropju pa so bile sobe za goste. V kavarno so hodili gostje na sirotko (*Molkensiederei*), sveže mleko in kavo, dame pa predvsem na čokolado. Skromnemu poslopiju so okoli leta 1860 na zahodni strani prizidali lesen in zastekljen paviljon. Kasneje so pred glavno fasado pozidali stopnišče, na vhodni strani pa uredili lesen paviljon.

Naslednja je hiša na griču, severozahodno od zdraviliškega doma, ki je bila zaradi svojih prvotnih arhitekturnih značilnosti imenovana huba, a je danes prezidana v stanovanjsko stavbo. Zgrajena je bila na mestu Zidarjeve kmečke domačije, leta 1847 pa jo je kupil Johann grof Hoyos in jo pridružil zdraviliški posesti. Hiša je imela visoko pritličje, petosno prednjo fasado, strmo slamnato streho na čopa in okna, opremljena z lesenimi polkni. Do vhoda so vodile stopnice z ograjo, s strani pa je bil urejen dostop na podstrešje. V zdraviliškem arhivu je ohranjen adaptacijski načrt stavbe iz leta 1865, iz katerega je razvidno, da je stavba imela zidano jedro, v katerem so bile kuhinja in dvojne stranske stene v veži, medtem ko so bile obodne in predelne stene lesene. Po sredini 19. stoletja so tipičen tloris stare kmečke hiše prenovili za potrebe gostov. Po načrtu so pred hišo v stilu takratne švicarske podeželske arhitekture postavili novo stopnišče z zidanim podstavkom z vrhnjim lesenim delom.⁹

Janko Orožen navaja, da so na zemeljski terasi med hubo in zdraviliščem leta 1919 uredili sončno

kopel. Gre za lesen objekt s kabinami in s plotom zamejeno teraso za sončenje s pripadajočim stanovanjskim poslopjem.

Severno od zdraviliškega doma stoji ob cesti stara vrtnarija. Gre za pritlično stavbo z dvokapno streho in izzidanim rizalitnim zastekljenim delom, ki je bila postavljena okrog leta 1862. V južnem delu je pravokotno nanjo prizidan steklenjak, vkopan v pobočje, na dvorišču pa so ostanki toplih gred. V stavbi je bilo urejeno vrtnarjevo stanovanje. Stara vrtnarija ni samostojen objekt, gre za prizidek k dve leti starejšemu gospodarskemu poslopiju. Gre za podolgovato pritlično poslopje z dvema stranskima traktoma, ki izstopata na fasadni strani, medtem ko na zadnji strani oklepata notranje dvorišče. Poslopje je bilo prvotno namenjeno remizi za kočije, sobam za kočijaže in hlevu za konje.¹⁰

Na varovanem naselbinskem območju zdravilišča Dobrna stojijo tudi štiri vile (Karba, Kozjak, Zora in »Gozdna vila«), zgrajene med letoma 1890 in 1940. Njihova arhitektura sledi Švicariji, kjer je glavna fasada členjena z lesenim balkonom ali verando in je okrašena z lesenimi rezljanimi deli v zatrepu.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhiv Terme Dobrna d.d.

Zbirka načrtov

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

Zbirka fotografij

TISKANI VIRI

Konservatorska izhodišča za urejanje zdravilišča Dobrna (elaborat). Zavod za spomeniško varstvo Celje, 1984.

LITERATURA

Kerbavec, Urška: Vila Higea. *Slavne vile na Sloven-skem* (ur. Damjan Prelovšek). Praha: Foibos Bohemia o.p.s., 2013, str. 16–21.

Orožen, Janko: *Dobrna. Preteklost in sedanjost zdravilišča, kraja in okolice*. Dobrna: Zdravilišče, 1975.

Orožen, Janko: Donesek k zgodovini Dobrne. *Celjski zbornik*, 1960, str. 280–291.

Stopar, Ivan: *Dobrna*. Motovun: Motovun, 1986.

Stopar, Ivan: *Zdravilišče Dobrna*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 185. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 1995.

⁹ Stopar, *Dobrna*, str. 55.

¹⁰ Prav tam, str. 56.

S U M M A R Y

Architectural heritage of the Dobrna health resort

According to archival records, the beginning of health tourism at Dobrna dates back to at least the 16th century. Architecturally interesting health buildings are arranged across Dobrna's health park. The architectural development of the central building housing health centre was, from the very beginning, closely connected with the development of the thermal spa. One part of the building's core dates back to 1624. The building has retained its four-tract layout, despite several extensions that took place over the centuries. Construction works were usually dictated by changes in ownership and, from the second half of the 19th century onwards, by the need to expand the resort in light of the ever-growing thermal spa tourism. After 1847, the health centre was remodelled into a two-storey building and its right wing was added a new tract with a hall embellished with decorative painting and furnished with high semi-circular two-storey high French windows. At

the back of the building is the central thermal pool, whose core dates back to 1624 and its present form back to 1908. The thermal pool complex was initially added four thermal baths which were replaced in 1874 with twelve separate baths set into the newly-constructed octagonal pavilion.

After 1850, the Dobrna health resort expanded the park in the former Novak estate and constructed the remaining health buildings. Owing to their outstanding architecture, the contribution sheds particular light on the following buildings: villas Švicarija and Higiea, Gosposka hiša, »Hiša na trati« (*Wiesenhäus*), as well as, now already ruined Kopališče za tujce (*Fremdenbad*). All the aforementioned buildings were the designated to provide guests with lodging. The architecture of the health villas is eclectic, with emphasised avant-corps, balconies and verandas, as well as highly articulated façades combined with wooden elements.

Due to its historical, architectural and landscape features, the Dobrna health resort is protected as a settlement monument with individual units of architectural heritage. Moreover, having been proclaimed monument of local importance, the health centre building and Villa Higiea are also subject to a special protection strategy.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 712.3:614.215(497.4Dobrna)"18"

Prejeto: 30. 9. 2014

Andreja Mihelčič Koželj

univ. dipl. inž. kraj. arh., višja konservatorica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Celje, Glavni trg 1, SI-3000 Celje
E-pošta: andreja.mihelcic@zvks.si

Vrtnoarhitekturna dediščina zdravilišča Dobrna

IZVLEČEK

Zdravilišče Dobrna je situirano v krajinsko privlačnem okolju pod južnimi obronki Paškega Kozjaka. Razpršene vile in dvorci, obdani z zelenjem, ter stare gostilne opozarjajo na pomembno historično formacijo, do katere nas vodi cesta skozi naselje in mimo cerkvenega pomola. Zaokrožena urbanistična celota se je razvila v času družbenega in gospodarskega razcveta 19. stoletja, ko so drevoredne poteze, trate in cvetoče gredice dopolnjevale zdraviliške stavbe. Zdraviliški parki 19. stoletja so bili slogovna izpeljanka angleškega krajinskega sloga, obogateni s prvinami romantizma in klasicizma, s tujerodnim rastlinjem, vrtnimi objekti in opremo. Prispevek naniza mejnike v razvoju zdraviliškega parka, predstavi njegove oblikovne značilnosti in ga postavi ob bok nekaterih sočasnih zdraviliških parkov takratne monarhije.

KLJUČNE BESEDE

Dobrna, zdravilišča, parki, urbanizem, krajinsko oblikovanje, eksotična drevnina, parkovna oprema

ABSTRACT

HORTICULTURAL AND ARCHITECTURAL HERITAGE OF THE DOBRNA HEALTH RESORT

The Dobrna health resort is set in an attractive rural setting at the southern foot of the Paški Kozjak mountain range. Scattered villas and mansions that blend with the green locale, as well as old taverns give the visitor the first impression of the important historical formation standing at the end of the road that runs through the settlement and past the church overhang. The harmonious urban whole developed at the time of social and economic boom in the 19th century, when the tree avenues, grass grounds and flower beds enhanced the stature of the buildings in the health resort. The health parks of the 19th century were a stylistic derivative of English landscaping, enriched with the elements of Romanticism and Classicism, as well as with the introduction of non-native plant species, various horticultural facilities and furnishings. The author of the contribution lists a series of milestones in the development of the health resort's park, presents the features of its design and puts it on a par with some contemporaneous health resort parks in the then monarchy.

KEY WORDS

Dobrna, health resorts, parks, urbanism, landscape design, exotic trees, park furnishings

Veduta zdravilišča iz okoli leta 1855 privzema tudi okoliško kulturno krajino, litografija Johann Passini (PMC).

Uvod

Območje zdravilišča Dobrna je vpisano v Register kulturne dediščine in ima status naselbinskega kulturnega spomenika lokalnega pomena.¹ Pri pripravi strokovnega članka sem se poleg pregleda arhivskega gradiva Term Dobrna ponovno, kot že mnogokrat poprej, oprla na arhivsko zapuščino preminule vrhunske strokovnjakinje in krajinske arhitektke mag. Alenke Kolšek. Čeprav dobniški park ni bil deležen obsežnih raziskav in objav, kot jih je bil denimo zdraviliški park v Rimskih Toplicah, so bili opisi v strokovnih podlagah in magistrska naloga o slovenskih zdraviliških parkih podlaga za ta prispevek. Medtem ko oris razvoja krajinskooblikovalne tvornosti izhaja predvsem iz analiz slikovnega

gradiva, pa za umevanje zdraviliškega urbanizma ne gre brez vpogleda v stare načrte in katastre.

Krajinska umestitev

Dobrna je kraj z ugodno klimo in izjemno kulturno krajino. Zavetna lega pod vznožjem paškega hribovja, blago podnebje in bujna vegetacija so bili poleg zdravilnih izvirov termalne in železove vode odločilni dejavniki za razcvet zdravilišča. Formiralo se je v zaščiteni dolini Topliške vode, ki jo proti jugu ozko objemata gozdnati pobočji, za njo pa se dviguje podeželsko zaledje.

Kako pomemben sestavni del zdravilišča je bila poleg parka tudi njegova bližnja okolica, pričajo zapisi tukajšnjih zdravnikov, gostov in podobe vedutistov. Poleg vode in njenih zdravilnih učinkov so opisovali tudi okolico in ostalo turistično ponudbo.² Grafične upodobitve v več zbirkah kažejo slikovite vedute kraja z idilično kmečko krajino.

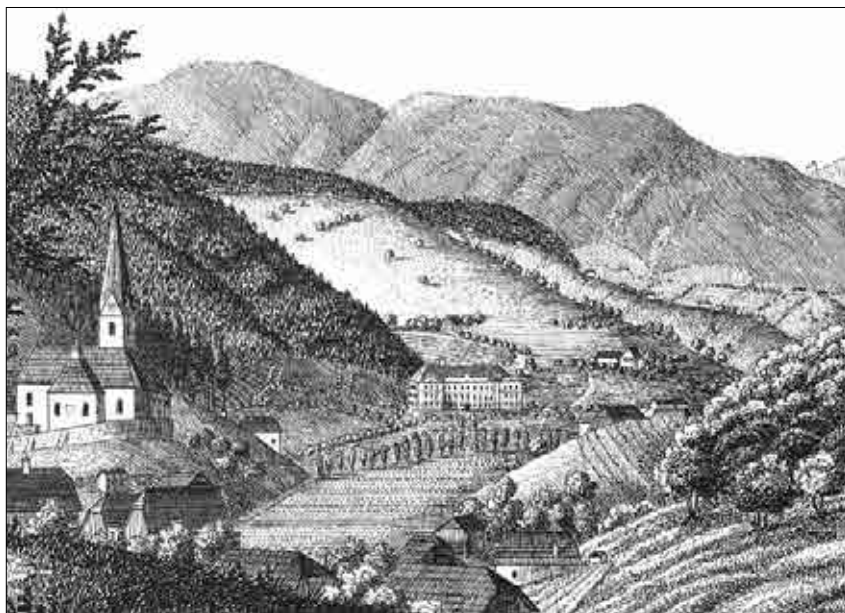
Razvoj zdravilišča

Zdravilno vodo so dolgo uporabljali prebivalci iz bližnje in daljne okolice, poznali so jo tudi že stari Rimljani. Prva omemba izvirov termalne vode sega v leto 1518, takrat je bilo nad izvirom postavljeno prvo leseno poslopje.³ Matija Gačnik je na istem mestu leta 1624 pozidal zdraviliško stavbo s pomožnimi poslopji in kamnitim bazenom. O stavbnem kompleksu in njegovi okolici nam govori Vischerjev bakrorez iz okoli

¹ Spomenik Dobrna – Zdravilišče (EŠD 97) je razglašen z Odlokom o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Celje (Ur.l. SRS, št. 28/86, Ur.l. RS, št. 1/92) in ima lastnosti pomembnejše kulturne dediščine, kar pomeni, da je uvrščen na seznam potencialnih spomenikov državnega pomena. Razglasitev zajema celotno območje, pri čemer posamični objekti in park niso razglašeni, imajo pa lastnosti kulturnega spomenika, zato jih je v kratkem potrebno razglasiti z aktom. V območju so evidentirane tri enote kulturne dediščine, ki imajo lastnosti kulturnega spomenika: Dobrna – Zdraviliški park (EŠD 12248), Dobrna – Zdraviliški dom (EŠD 12247) in Dobrna – Švicarija (EŠD 12241), ter več objektov nepremične kulturne dediščine: Dobrna – Hiša na trati (EŠD 12232), Dobrna – Huba (EŠD 12233), Dobrna – Kavarna Mlečna Marjanca (EŠD 12236), Dobrna – Sončna kopel (EŠD 12238), Dobrna – Stara vrtnarija (EŠD 12239), Dobrna – Uprava (EŠD 11433), Dobrna – Vila Higiea (EŠD 12243), Dobrna – Vila Karba (EŠD 12244), Dobrna – Stiskalnica (EŠD 12240), Dobrna – Gospodarsko poslopje pri hiši Dobrna 56 (EŠD 12226), Dobrna – Vila Zora (EŠD 12246), Dobrna – Hiša Dobrna 41 (EŠD 12230), Dobrna – Hiša Dobrna 25a (EŠD 12228), Dobrna – Gozdna vila (EŠD 12227) in Dobrna – Vila Kozjak (EŠD 12245).

² Kolšek, *Slovenski zdraviliški parki*, str. 5.

³ Passini, *Ansichten aus den Heilbäder Steiermarks*, str. 1 (arhiv Alenke Kolšek, prevod Milana Klemen).

Joseph Franc Kaiser, litografija iz Stare Kaiserjeve suite, 1824–1833 (izrez).

leta 1681.⁴ Njegov zahodni in severni del sta deloma prislonjena ob pobočje, medtem ko je bilo pripadajoče posestvo ograjeno z enostavno leseno ograjo, kakršne vidimo ob kmečkih hišah. Po dolini se vije cesta, ki pelje v toplice. Na vzpetini za njim se dvigata dve samotni domačiji. Naravno okolje je nudilo izdelan okvir zdravilišča, tedaj še o parku ni bilo ne duha ne sluha. Stanje je ostalo nespremenjeno vse do naslednjega stoletja.

Leta 1770 je postal lastnik zdravilišča Franc Ksaver

Avguštin iz baronske rodbine Dienerspergov. Za vse številčnejše obiskovalce je pozidal kopališče za ubožne, ledenico, nove hleve in posebno kopališče za konje.⁵ V času Napoleonovih vojn je v toplicah organiziral lazaret,⁶ prav tu se je leta 1810 zdravil tudi Napoleonov brat, Ludvik Bonaparte.⁷ Leta 1814 je očeta nasledil sin Franc Ksaver Kajetan baron Dienersperg, ki je podrl osrednjo Gačnikovo stavbo in na njenem mestu pozidal novo, nadstropno in simetrično. Slednjemu pripisujejo tudi prvo vrtnoarhitekturno ureditev na pripadajočem posestvu.⁸

Upodobitev zdravilišča na Stari Kaiserjevi suiti iz okoli leta 1830 razodeva skladno oblikovan drevesni park, ki se razprostira na ravnici pred zdraviliškim kompleksom in po zahodnem pobočju. Posestvo ni več ograjeno, temveč se odpira navzven z razvejano mrežo ravnih drevorednih potez, kar priča o naraščajočem ugledu in kulturnem pomenu zdravilišča.⁹ Velikopotezno zasnovani drevoredi so bili ogrodje nastajajočega zdraviliškega parka, ki sega vse do cerkvenega griča. Iz podrobne umetniške upodobitve je razbrati pet drevoredov, od katerih je osrednji dvojni drevored osno naravnan na zdraviliški dom. Drevored pod vzpetino povezuje zunanji prostor zdraviliškega doma z zdraviliško stavbo pod cerkvenim gričem.¹⁰ Dve prečni drevoredni potezi na-

Najstarejša ohranjena upodobitev toplic na bakrorezu Georga Mathäusa Vischerja iz okoli leta 1681 (izrez).

⁴ Stopar, *Zdravilišče Dobrna*, str. 9.

⁵ Prav tam, str. 13.

⁶ Kolšek, *Slovenski zdraviliški parki*, str. 45.

⁷ Stopar, *Zdravilišče Dobrna*, str. 13.

⁸ Prav tam, str. 15 (Stopar opisuje, da je Franc Ksaver Kajetan leta 1820 posadil kostanjevo alejo.)

⁹ Zasnovani park je soroden večjim parkovnim ureditvam, ki so jih mestne oblasti začele urejati na obrobju mest za naraščajoče potrebe novega družbenega sloja, premožnega meščanstva.

¹⁰ Stavba najverjetneje stoji na mestu kasnejše kavarne Mlečna Marjanca.

Dvojni kostanjev drevored, ki povezuje osrednja družabna prostora v zdravilišču (Zdraviliški trg in kavarno Mlečna Marjanca), tvori hrbenico parkovne zasnove (OKC)..

Zdraviliški dom in Kopališče za tujce na Pelikanovi fotografiji iz tridesetih let 20. stoletja (MNZ).

kazujeta razsežnost parka. Berljiva sta tudi različna habitusa drevesnih krošenj, večinoma divjih kostanjev. Na jugu zdraviliški park zamejuje prečen drevored topolov. Večina upodobljenih drevoredov je bila kasneje dopolnjena, spremenjena ali pa jih ni več.¹¹ Odprto pobočje na zahodu je bilo uporabljeno za sestavni del zdraviliškega parka, tudi tam so potekale sprehajalne poti z drevoredi. Iz današnje drevesne sestave v mladem gozdu na pobočju ni moč sklepati, ali so tod drevoredi nekoč

resnično potekali ali ne, kar namiguje na spoznanje, da gre za umetniško povečevanje njihove številčnosti.¹²

Leta 1847 je Franca Ksaverja Kajetana barona Dienersperga nasledil njegov zet, grof Johann Hoyos. Toplice so se ločile od dobrnske gosposčine in zaživele samostojno življenje.¹³ Sledilo je obdobje razcveta,

¹¹ Značilnost topolov je hitra rast in kratka življenjska doba.

¹² Danes v obrobem gozdu srečamo večje primerke smrek, bukev, javorjev in duglazijo.

¹³ Stopar et al., *Konservatorska izhodišča za urejanje zdravilišča Dobrna*, str. 7.

Kavarna Mlečna Marjanca s paviljonom za godbo na razglednici iz okoli leta 1900 (OKC).

Izvir ob gozdni poti, Nova Kaiserjeva suita, okoli 1840 (PMC)..

vzpodbujeno z izgradnjo železniškega omrežja, predvsem južne železnice Dunaj–Trst v 40. in 50. letih 19. stoletja.¹⁴ Dober sloves zdravilišča se je razširil z lažjim dostopom bolnikov iz celotne avstrijske dežele, od koder so prihajali vedno bolj imenitni gosti. Grof Hoyos in zdraviliški zdravnik dr. Gustav Kottowitz sta bila gonilni sili razvoja.¹⁵ Sledilo je živahno enajstletno obdobje

graditeljstva, kolikor je trajalo do Hoyosovega stečaja, med katerim sta bila adaptacij deležna Zdraviliški dom in Kopališče za tujce,¹⁶ med njima so uredili trg, center zdraviliškega življenja.

Grof Hoyos je kupil Novakovo domačijo in leta 1850¹⁷ na mestu odstranjenega gospodarskega objekta zgradil Hišo na trati, v njej so uredili prostore za poštni urad. Na vzpetini nad Zdraviliškim domom so adapti-

¹⁴ Leta 1846 je bil zgrajen odsek Gradec–Celje, ki je vplival na razvoj zdraviliških kompleksov Rogaške Slatine in Dobrne (Kolšek, *Slovenski zdraviliški parki*, str. 6.)

¹⁵ Passini, *Ansichten aus den Heilbäder Steiermarks*, str. 2 (arhiv Alenke Kolšek, prevod Milana Klemen).

¹⁶ Arhiv Term Dobrna hrani posnetek stavbe z bazenom – kopališče za tujce (zunanje goste) (Fremdenbad).

¹⁷ Prav tam, str. 29.

Pogled na ograjeni vrt divjih kostanjev pred Zdraviliškim domom prikazuje pestro družabno dogajanje na njem, litografija Nove Kaiserjeve suite iz okoli 1860 (PMC)..

Ohranjeni načrt zdravilišča iz okoli leta 1865, ko je bil Topliški potok že reguliran, ob gospodarskem poslopju pa je že bila zgrajena vrtnarija. V ravninskem delu se razprostirata dva formalna vrtova, medtem ko je zahodno pobočje preprejeno z organsko speljanimi sprehajalnimi potmi (ATD).

rali še eno kmečko hišo, imenovano Huba, ki je ohranila videz romantične rustikalne kočice v zelenju.¹⁸ Med letoma 1847 in 1855 so bile na travnatih pobočjih in ob gozdnem robu urejene prve vijugave sprehajalne poti.¹⁹ Ob njih so zasadili grmovne rondoje in skupine drevesnih vrst iste vrste (gabri, lipovci, kostanji), ki so služili

kot počivališča, prostori za druženje, na razglediščih pa so postavili lesene paviljone, slamnate ute in preproste klopi. Na koncu kostanjevega drevoreda proti Dobrni so po letu 1847 povišali sprva pritlično, nato enonadstropno triosno stavbo, kavarno Mlečna Marjanca. Ob njej so postavili lesen paviljon in uredili teraso za goste. Kavarna je bila del terapevtske ponudbe zdravilišča, saj so gostom tu stregli kozjo sirotko, pa tudi sveže mle-

¹⁸ Kolšek, *Slovenski zdraviliški parki*, str. 45.

¹⁹ Prav tam.

Obsežni zelenjavno cvetlični vrt nasproti gospodarskega poslopja z vrtnarijo priča o samooskrbi zdravilišča, foto Josip Pelikan, trideseta leta 20. stoletja (MNZ).

Zdraviliški park, foto Josip Pelikan, okoli 1925 (MNZ).

ko in kavo.²⁰ Leta 1855 je dr. Kottowitz pod sosednjo vzpetino pozidal svojo vilo, današnjo vilo Higieo.²¹

Decembra 1858 so celotno zdraviliško posest na dražbi kupili deželni stanovi, ki so leta 1862 prezidali Novakovo hišo in jo poimenovali Gosposka hiša,²² v njej so uredili upravo in sobo za imenitne goste. Okoli leta 1860 so zahodni strani kavarne Mlečna Marjanca

prizidali lesen, zastekljen zimski vrt. V tem času so ob stavbah še obstajali ograjeni vrtovi. Na jugovzhodnem robu trga je bila v diagonalo zasajena skupina divjih koštanjev v štirih vrstah. Vrt pravilne oblike je služil kot prostor za druženje in za obedovanje pod krošnjami dreves. Ob Hiši na trati je bil prvotno urejen ograjen vrt, ki so ga kasneje priključili k parkovnim površinam. Del Topliškega potoka so leta 1862 obzidali v kanal in bolj načrtno razvili mrežo sprehajalnih poti s počivališči na vzpetinah, kar dobro kaže ohranjeni načrt zdraviliškega kompleksa iz poznih 60. let 19. stoletja.

²⁰ Stopar, *Zdravilišče Dobrna*, str. 30.

²¹ Prav tam, str. 15.

²² Prav tam, str. 25.

Cvetlični rondo z bananovcem kot osrednjim poudarkom, foto Josip Pelikan, okoli 1925 (MNZ).

Novi parter s fontano, zasnovan med Zdraviliškim domom in Švicarijo, razglednica iz okoli 1899 (OKC).

Vrtnoarhitekturni klimaks

V drugi polovici 19. stoletja je bil zdraviliški park deležen novitet. Parkovna moda, ki je preko avstrijskih dežel dosegla naše kraje, je prinesla številne cvetlične rondoje in gredice na travnih ploskvah. Bogate zasaditve v geometrijskih vzorcih z enoletnicami in trajnicami so dopolnjevale palme, bananovci in drugo mediteransko rastlinje. Zelo pomembna značilnost tega obdobja je bilo zbiranje in gojenje tujerodnih rastlin, zato so okoli leta 1862 pozidali vrtnarijo s steklenjakom. Pravokotno na vrtnarijo stoji kasneje prizidan in v brežino

prislonjen rastlinjak, na dvorišču pa je večji prostor za gredice in šterno. Zdraviliški vrtnar je imel v objektu tudi svoje stanovanje.

Topliški potok, opremljen z lesenimi mostički, je vijugasto tekkel po ravnici in je bil sestavni del zasnove. V parkovnem tkivu je bila dodana nesklenjena vzhodna drevoredna aleja mimo Gosposke hiše (današnje uprave) in vile Higiea, ki je spremljala dostopno cesto v zdravilišče. Zadnja stavba, ki je zrasla v času razcveta, je bila Švicarija, postavili so jo leta 1872,²³ pred njo pa

²³ Prav tam, str. 28.

Park z mogočnimi drevesi pred Švicarijo, foto Josip Pelikan, okoli 1930 (OKC).

Urejen park z lekarno, zgrajeno v stilu Švicarije, foto Josip Pelikan, okoli 1930 (MNZ).

uredili parter s fontano v središču osi, ki je povezala Švicarijo in Zdraviliški trg. Kljub kasnejšim adaptacijam je bila končna urbanistična podoba zdravilišča tako zaključena. Slika bogato zasajenega parterja pred Švicarijo je dovolj zgovorna sama zase.

Podobo parka je zmehčala eksotična drevnina, posajena posamič ali v skupine. Na prelomu 20. stoletja so bili dodani množica vrtna opreme in prostori za opazovanje dehtečih in barvitih zasaditev, ki so ohranjeni še danes. Kovinska senčnica za mizico s stoli nudi razgled na reguliran potoček, pergola s cvetočo popenjavko vodila sprehajalce proti zdraviliškemu domu, obvezna

vremenska hišica²⁴ za napoved vremena je situirana na zahodnem robu parkovnega platoja, nedaleč od zdraviliškega doma, v osrednjem delu parka pa je privzdignjen sončni plato obsajen z okrasnimi gredicami. Park se ponaša tudi z glasbenim paviljonom ob drevesnem vrtu in z lesenim kioskom, ki stojita na robu zdraviliškega trga. V kiosku so gostje kupovali čokolado in spominke. Postavljena sta bila v tridesetih letih 20. stoletja, saj ju na zgodnejših razglednicah še ni videti. Kasneje je bil

²⁴ Arhiv Term Dobrna hrani načrt kapitla vremenske hišice iz leta 1939.

Glasbeni paviljon in kiosk v parku, foto Josip Pelikan, pozna trideseta leta 20. stoletja (MNZ).

Veduta zdravilišča iz ozadja na levi vzpetini razodeva razgledni paviljon, foto Josip Pelikan, trideseta leta 20. stoletja (MNZ).

dodan še Pušnikov fotografski paviljon Ivana Kvasa iz leta 1934.²⁵

Dendrološke vrednote parka

Drevesni pokrov parka tvori veliko avtohtonih vrst, ki rastejo pretežno po obrobem predelu, med njimi topoli, lipovci, breze, jeseni, rdečelistne bukve in še več

eksotičnih tujerodnih vrst, med njimi platane, ameriški javor jesenovec, glog, grahovec, mirobolana, javorji, od iglavcev več vrst pacipres, tuje, hibe, ginki, tise.²⁶ Najšte-

²⁵ Tudi načrt za fotografski paviljon Ivana Kvasa je hranjen v arhivu Term Dobrna.

²⁶ Vsa zabeležena drevnina po abecednem redu latinskih imen: Abies alba – jelka, Acer negundo – jesenolistni javor, Acer platanoides – ostrolistni javor, Acer pseudoplatanus – beli javor, Aesculus hippocastanum – navadni divji kostanj, Aesculus x carnea »Hayne« – rdečecvetni divji kostanj, Aralia elata seem – aralija, Betula pendula – breza, Buxus sempervirens – pušpan, Caragana arborescens – drevesasti grahovec, Carpinus betulus »Fastigiata« – stebrasti gaber, Catalpa bignonioides – cigaro-

*Javorovolistne platane so danes ene izmed najmogočnejših drevesnih vrst v parku
(foto: Andreja Mihelčič Koželj, 2014).*

vilčnejša drevesna vrsta, ki je sajena ob večjih poteh in cesti, je divji kostanj, dendrološko zanimivi so tudi večji primerki dreves. Od njih je vredno poimenovati gigantski mamutovec pri vili Higiea, javorovolistni platani ob Švicariji in ob Hiši na trati, beli topol in pacipreso ob počivališču na gozdni poti, tiso ob nekdanji lekarni, skupino lipovcev, gabrov in pacipres sajenih v rondoje, skupino kostanjev sajenih v ortogonalno mrežo pred Zdraviliškim domom in ne nazadnje posamične rdečelistne buke v osrednjem delu parka. Danes mogočna eksotična drevesa imajo v mili klimi in zavetni legi odlične pogoje za svojo rast. Značilna historična drevo-redna vrsta, ki v parku tudi prevladuje, je divji kostanj.²⁷

vec, *Chamaecyparis lawsoniana* – lavsonova pacipresa, *Chamaecyparis pisifera* – grahasta pacipresa, *Crataegus laevigata* – glog, *Fagus sylvatica* – bukev, *Fagus sylvatica* »*Atropunicea*« – rdečelistna bukev, *Fagus sylvatica* »*Roseomarginata*« – pisanolistna bukev, *Fraxinus excelsior* »*Pendula*« – povešavi jesen, *Fraxinus ornus* – črni jesen, *Ginkgo biloba* – ginko, *Juniperus x med. Pfizeriana* – zeleni kitajski brin, *Larix decidua* – macesen, *Liquidambar styraciflua* – ambrovec, *Liliodendron tulipifera* – tulipanovec, *Morus alba* »*Pendula*« – povečava murva, *Picea abies* – smreka, *Picea omorika* – omorika, *Picea pungens* – bodeča smreka, *Picea pungens* »*Glaucia*« – srebrna smreka, *Pinus nigra* – črni bor, *Pinus wallichiana* – himalajski bor, *Platanus acerifolia* – javorovolistna platana, *Populus alba* – beli topol, *Prunus* »*Atropurpurea*« – mirobolana, *Prunus cerasifera* »*Nigra*« – rdečelistna sliva, *Quercus cerris* – cer, *Quercus robur* – dob, *Quercus robur* »*Fastigiata*« – stebrasti dob, *Sequoiadendron giganteum* – mamutovec, *Sorbus aucuparia* – jerebika, *Tamarix sp.* – tamariska, *Taxus baccata* – tisa, *Thuja occidentalis* – ameriški klek, *Thuja plicata* – klek, *Thujopsis dolabrata* – hiba, *Tilia cordata* – lipovec, *Tilia platyphyllos* – lipa, *Tsuga canadensis* – čuga, *Ulmus glabra* – brest.

²⁷ Na tem mestu ne gre brez omembe žleda, ki je pustošil februarja 2014 in huje poškodoval nekaj dreves. Najhuje jo je odnesla velika javorovolistna platana ob Hiši na trati, kateri je odlomilo vrh, platani pri Švicariji pa je polomilo manjše veje.

Krajinskooblikovalna tvornost zdraviliških parkov

Tradicija zdraviliških parkov v Evropi sega v čas 18. stoletja, stoletje kasneje se je razvil zdraviliški park v Rogaški Slatini, za njim še park v Dobrni. Oba je slogovno in vsebinsko moč postaviti ob bok najpomembnejšega evropskega klasicističnega zdravilišča Karlovy Vary na Češkem. Pri vseh gre za primerljivo zasnovan zdraviliški park, kjer se odprte zelene površine razvijajo pretežno vedno po enakem vzorcu: med zdraviliškimi stavbami se nizajo geometrijski parterji ter drevoredna sprehajališča, ki vodijo v bližnjo in daljno okolico po urejenih poteh do razglednih točk. Poleg gozdnatih zaledij v ureditvah igrajo pomembno vlogo tudi zdravilni vrelci.

Zdraviliški parki povzemajo prvine krajinskega oblikovanja 18. stoletja, s kompozicijo organsko speljanih poti in kontrastov med travnimi ploskvami in skupinami dreves, ki izvirajo iz Anglije. Tem je dodana romantična oz. slikovita nota z bidermajerskimi dodatki iz začetka 19. stoletja. Vrtno-arhitekturni elementi še vedno ustvarjajo privlačne romantične poglede in bogatijo doživljajsko vrednost zasnove. Dolge drevesne promenade so pridih mestnih parkov 19. stoletja. Nadaljnji razvoj v drugi polovici 19. stoletja je prinesel množično uporabo eksotične drevnine, cvetličnih rondojev, paviljonov, fontan, mediteranskih posodovk in visokodebelni vrtnic.

Urbanizem in primerjave

Zdraviliški kompleks v Dobrni ne izkazuje niza monumentalnih objektov, kot je to v Rogaški Slatini. Prav majhno merilo in drobna strukturiranost okolice sta pogojevala svojsko urbanistično in parkovno

Pogled na Upravo skozi pergolo, foto Josip Pelikan, trideseta leta 20. stoletja (MNZ).

Sprehajalne poti po bližnji in daljni okolici so vodile tudi do ribnika v dolini severozahodno od uprave, foto Josip Pelikan, trideseta leta 20. stoletja (MNZ).

zgradbo tega zdravilišča, ki je drugačna od razkošnega klasicizma Rogaške Slatine ali mogočne slikovitosti Rimskih Toplic.²⁸ Osrednja zdraviliška stavba stoji ob vrelcu termalne vode, s svojo fasado dominira v dolini in spominja na podeželski dvorec.²⁹ Vse zdraviliške stavbe so umeščene posamič, obdaja jih zelenje, parkovna arhitektura je v sekvencah nanizana ob osrednji

promenadi, zdraviliški trg zaključujeta glasbeni paviljon in kiosk. Iz trga pred domom so radialno razporejene tri osi, ki vodijo k ostalim zdraviliškim objektom, osrednja že omenjena kostanjeva promenada h kavarni Mlečna Marjanca, druga krajša poteza kostanjevega drevoreda in pokritega sprehajališča s pergolo k Upravi in tretja najkrajša os z osrednjim cvetličnim rondojem, povezuje s Švicarijo.

Urbanistična, arhitekturna slika starega zdravilišča pa tudi parkovna tradicija so na Dobrni presenetljivo dobro ohranjene, izjema je glede na majhen prostor

²⁸ Kolšek, *Slovenski zdraviliški parki*, str. 45.

²⁹ Passini, *Ansichten aus den Heilbäder Steiermarks*, str. 4 (arhiv Alenke Kolšek, prevod Milana Klemen).

Kavarna Mlečna Marjanca na Pelikanovi fotografiji, pozna trideseta leta 20. stoletja (MNZ).

Zdraviliški trg, razglednica iz okoli leta 1900 (OKC).

starega kompleksa predimenzionirana masa novega hotela iz 70. let 20. stoletja, ki pa k sreči stoji vstran od stare zdraviliške aglomeracije. Zdraviliški dom in trg pred njim sta bila nekoč center prireditev in družbenih dejavnosti, danes je ta prestavljen v novejši hotel Vita, medtem ko historična stavba sameva.

Leksikon državnih zdravilišč Avstro-Ogrske iz leta 1883 je podrobno opisal vsa pomembnejša zdravilišča v monarhiji. Povzetek opisa zdravilišča Dobrna oriše njegov obseg in vrednost: »Lega Toplice na Spodnjem Štajerskem ob Dobrni, z nemškim imenom Neuhaus je v posesti dežele Štajerske. Toplice imajo vrec v upo-

rabi že od 2. pol. 16. stoletja s temperaturo 36,5 °C in nevtralnim Ph-jem. Poleg vode nudijo tudi kozjo sirotko. Kopališče ima bazenske kopeli z ustrezno opremo. Frekvenca leta 1881 – 1004 gostje, sezona od 1. maja do 30. septembra, mila klima na 367m N.V., postaja Celje na Južni železnici, stanovanja v zdravilišču, zdravnik dr. Paltauf.«³⁰

Opis ponudbe je precej skromen v primerjavi z opi-

³⁰ Flechsig, *Bäder Lexikon* (vir: dr. Paltauf: *Das Landschaftliche Mineralbad Neuhaus bei Cilli in Steiermark*, Wien: Braumüller, 1871).

Bližnje vzpetine so služile za sončne kopeli obiskovalcev, foto Josip Pelikan, trideseta leta 19. stoletja (MNZ).

som zdravilišča Rogaška Slatina, ki je bilo v tem času dosti bolj razvito. Že takrat je bila slatinska voda z Glauberjevo soljo razširjen trgovski artikel, s pošiljkami vode letno čez 1 milijon steklenic, predvsem v Italijo in na Orient, kjer je znana pod imenom »Aqua di Cilli«: »Rogaška ima več naravnih vrelov, sedem alkalnih izvirov z visoko vsebnostjo ogljikove in železokarbonatne kisline, od sedmih sta dva za pitje (Tempel in Moricev vrelc), ostali so za kopanje. Zdraviliški objekti so dobro ohranjeni in oskrbljeni z vsemi kopališkimi napravami. 16 poslopij s 400 sobami za zdraviliške goste, kopalne naprave, velika zdraviliška dvorana, lepe jedilnice v dveh dobrih restavracijah, kavarna, pokrito sprehajališče (*Wandelbahn*). Zdravilišče je v lasti štajerskih deželnih stanov. Frekvenca gostov približno 2000, med njimi precej višjih avstrijskih uradnikov in plemstva, sezona trajala od 1. maja do sredine oktobra. Posebej je poudarjena urejenost parka z lepimi parkovnimi ureditvami, promenadami in številnimi alejami s peščenimi potmi. Bližnja železniška postaja Poljčane na Južni železnici, od tam sledi vožnja s pošto ali najeto kočijo dolga 15 km. Klima umirjena in mila, skoraj kot italijanska. Vegetacija zelo bujna.«³¹

Največje klasicistično zdravilišče 18. stoletja in začetka 19. stoletja, Češki Karlovy Vary, z nemškim imenom Karlsbad, so v leksikonu zdravilišč označeni kot najpomembnejše zdravilišče ne le v deželi, temveč vse Evrope: »V lepi, a ozki dolini reke Tepl, z izredno romantično okolico, z velikim številom termalnih vrelov, ki so odmevni v vsem civiliziranem svetu. Med termal-

nimi vreli je poimensko naštetih osem vrelov,³² z visoko temperaturo od 37 do 49–63°C. Vsi vreli so z vodo za pitje ali kopanje, alkalne vode z Glauberjevo soljo. Ostala zdravilna sredstva so še: močne diete, povezane z dolgimi sprehodi zunaj. Sledijo še železne kopeli, kopeli v reki, tuširanje in parne kopeli, blatne kopeli, kopeli v mineralni vodi, slatinske pastile, slatinska sol, različne tuje mineralne vode, slatinsko milo. Zdravilišče je imelo 42 zdravnikov, med katerimi so bili Čehi, Italijani, Avstrijci, Nemci, in dve lekarni. Okoliški izleti so opisani kot izjemno številni, izdatni in priporočljivi. Toplice so imele vrsto kopaliških zgradb in naprav³³. Bogat izbor sprehajališč, temu služi tudi Stara trata (*Die alte Wiese*), veličastna promenada, kjer lahko v senci starih kostanjevih dreves izbiraš elegantne stavbe, kavarne, restavracije, bazarje, ki tvorijo korzo Karlovy Vary. Zdravilišče premore dve monumentalni pokriti sprehajališči.³⁴ Letno so izvozili 800.000 steklenic iz različnih vrelov, 12.000 funtov slatinske soli in 1300 funtov slatinskega mila.«³⁵

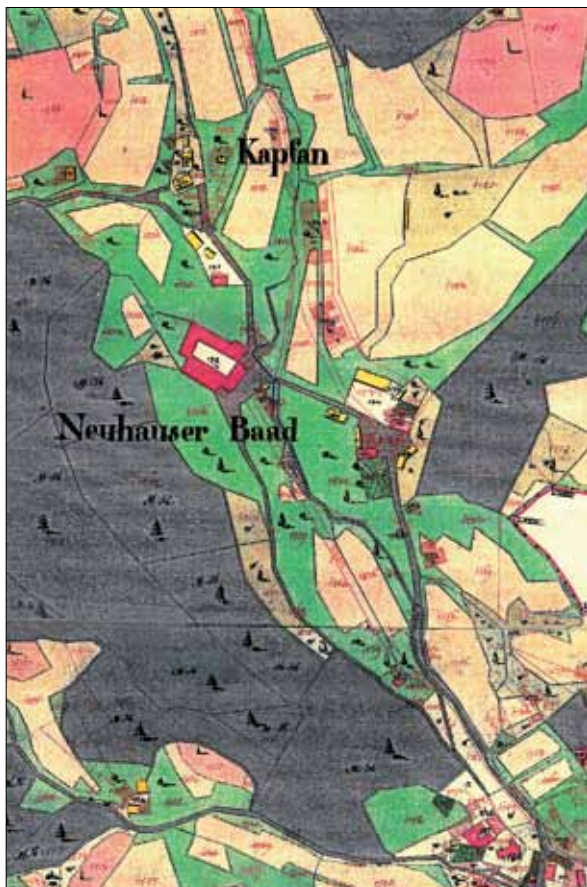
³¹ Flechsig, *Bäder Lexikon* (Frohlich: *Robitsch und die Robitscher Sauerbrunn*. Wien: Braumüller, 1865. Dr. Hoisel: *Der landschaftliche Kurort Robitsch-Sauerbrunn in Steiermark*. Wien: Braumüller, 1881. Dr. Schuller: *Der Kurort Robitsch-Sauerbrunn in Steiermark*. Graz: Leuschnerr und Lubensky, 1877).

³² Slatina (*Sprudel*), Grajski vodnjak (*Schlossbrunnen*), Mlinski vodnjak (*Mühlbrunnen*), Novi vodnjak (*Neubrunnen*), Terezijin vodnjak (*Theresienbrunnen*), Sklani vrelc (*Felsenquelle*), Vodnjak na trgu (*Marktbrunnen*) in Cesarski vodnjak (*Kaiserbrunnen*).

³³ Slatinska kopališka hiša (*Sprudelbadehaus*), Novo kopališče (*Das Neubad*) – nova hiša za blatne kopeli, Železni bazen, Mlinska kopališka hiša (*das Mühlbadehaus*), Zdraviliška hiša (*das Kurhaus*), Vojaška kopališka hiša (*das Militärbadehaus*), Ofcirška kopališka hiša (*das Offizierbadehaus*).

³⁴ Dva *Wandelbahna*: Slatinska kolonada (*die Sprudelkolonnade*) in kolonada Mlinskega vodnjaka (*die Mühlbrunnenkolonnade*).

³⁵ Flechsig, *Bäder Lexikon* (prevod in zapiski Alenke Kolšek).

Zdraviliški kompleks na franciscejskem katastru iz leta 1825, z vrisanimi spremembami iz sedemdesetih let 19. stoletja.

Sklep

Naši najstarejši zdraviliški parki so se pod vplivom družbenih sprememb pričeli postopoma razvijati na prelomu iz 18. in skozi 19. stoletje. Med njih lahko štejemo parke v Rogaški Slatini, na Dobrni in v Rimskih Toplicah. Zdravilišče v Dobrni se je razvilo v podeželskem okolju, prvi viri opisujejo preprosto leseno kmečko arhitekturo. Nekoliko kasneje se so uveljavili drevoredi kot funkcionalni elementi odprtih površin med napredujočimi objekti, opazimo jih na upodobitvah v zgodnjem 19. stoletju.³⁶

Pomembno obdobje za razvoj zdraviliškega urbanizma in parka se začne po letu 1847, ko pride posestvo v last grofa Johana Hoyosa. Vrsti se gradnja zdraviliških stavb v zelenju, vrtnoarhitekturnih elementov in parkovni razvoj po vzoru avstroogrskih zdraviliških parkov 18. stoletja. Parkovno zasnovo tvori dvojni drevored divjega kostanja, odprta tratna površina in posamezna drevesa ter ograjeni vrtovi ob zdraviliških stavbah. Po letu 1861 preide zdravilišče v last štajerskih deželnih stanov in hiter razvoj z gradnjo zdraviliških vil se na-

daljuje do konca 19. stoletja. Razvoj zdraviliškega parka je vzporeden urbanističnemu, med stavbami so nastale številne povezovalne poti z mostički preko Topliškega potoka, zasajena je bila vrsta parkovnih dreves. Okrasje cvetličnih preprog in rondojev, ki so jih dopolnjevale mediteranske posodovke je prišlo po letu 1860, ko je bila zgrajena lastna vrtnarija z rastlinjakom.

Urbanizem zdravilišča temelji na zazidalnem principu posamičnih večjih in manjših vil v zelenju, med sabo povezanih z drevoredi in parkovnimi ureditvami, ki se raztezajo na bližnje griče, prepredene s sprehajalnimi potmi in razglednimi točkami. V veliki meri ohranjena izvirna arhitektura druge polovice 19. stoletja v izvirni postavitvi, dobro ohranjena sočasna parkovna arhitektura, kljub novim posegom še prisotno vzdušje avtentičnega zdraviliškega naselja s cerkvenim ansamblom, posameznimi, žanrsko usklajenimi gostilnami, nekdanjimi penziji in vilami, dajejo Dobrni posebno identiteto in spomeniško pričevalnost.³⁷

V primerjavi zdravilišča s sorodnima Rogaško Slatino in Karlovimi Vari ugotovimo, da je bil velikopotezen razvoj nekaterih zdravilišč pogojen v prvi vrsti s številom termalnih vrelcev, manj pomembne, a nezemljive so bili prostorske danosti in klimatski naravni dejavniki okolice kot tudi razvitost družbe. Dobrna ni uživala velikega ugleda v monarhiji in obiska eminentnih gostov, termalna voda se ni tržila s prodajo in izvozom steklenic, a kljub temu je razpolagala z urejenim in slikovitim zdraviliškim parkom, ki po svojem nastanku in značilnostih sodi med klasicistične parkovne ureditve 19. stoletja, z modo rabe eksot, značilno za drugo polovico 19. stoletja in pridihom geometrijskega koncepta v izraženi drevoredni osi ter v obliki cvetličnih vložkov in fontane.

Značilni element zdraviliških parkov je tudi izraba bližnjih pobočij, ki so prepredena s sprehajalnimi potmi in počivališči za rekreacijo in počitek obiskovalcev. Tu park prehaja v naravo in ruralno zaledje širše krajine. Taka kompozicija je postala samostojen in prepoznaven stil vseh razvitih zdraviliških parkov na naših tleh. Značilnost parkov 19. stoletja je tudi izginjanje enobarvnih drevesnih volumnov zaradi uvajanja drevesnih kulis različnih odtenkov in rabe geometrijskih cvetličnih motivov. Nosilci vizualnih poudarkov so eksotična drevesa.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ATD – Arhiv Term Dobrna d.d.

Načrt zdravilišča iz okoli leta 1865.

MNZ – Muzej novejšje zgodovine Celje
Pelikanove fotografije.

³⁶ Kolšek, *Slovenski zdraviliški parki*, str. 27.

³⁷ Kolšek, *Utemeljitev razglasitve zdravilišča Dobrna za spomenik državnega pomena*.

OKC – Osrednja knjižnica Celje, Domoznanski oddelek
Razglednice.

PMC – Pokrajinski muzej Celje

G/VI-97 Dobrna – pogled na naselje z vzpetine: levo cerkev, nato zdraviliški dom, v ospredju tri figure in pes; tonirana litografija; sign.: Joh. Passini; 190 x 277 (vel. lista); 1855 (komp.: Režek, Rog. Sl., str. 52–55).

G/VI-273 Dobrna, zdravilišče, Litografija, mere: 99x140mm. Nova Kaiserjeva suita, okoli 1840 napis: Bad Neuhaus.

G/VI - 276 Dobrna, litografija, 101 x 118 mm (vel. lista, obrezan). Nova Kaiserjeva suita, o. 1840. Napis: Das Bründl in Neuhaus.

LITERATURA

Dobrna. Celje: Zavod za spomeniško varstvo Celje, 1984.

Flechsigt, Robertus Ferdinandus: *Bäder Lexikon: Darstellung aller bekannten Bäder, Heilquellen, Wasserheilanstalten und Klimatischen Kurorte Europas*. Leipzig: J. J. Weber, 1883.

Kolšek, Alenka, in Tatjana Kač: *Celjski mestni park: narava v mestu in mesto v naravi*. Celje: Mestna občina, 2000.

Kolšek, Alenka: *Slovenski zdraviliški parki – zgodovinski razvoj in vprašanja prenove: magistrsko delo*. Ljubljana: A. Kolšek, 1997.

Kolšek, Alenka: *Utemeljitev razglasitve zdravilišča Dobrna za spomenik državnega pomena*. ZVKDS OE Celje, 2003.

Krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976, str. 81–82.

Leban, Jaglenka et al.: *Projekt revitalizacije zdraviliškega parka v Dobrni*. Celje: Hmezd Vrtinarstvo Celje, 1987.

Passini, Johann: *Ansichten aus den Heilbäder Steiermarks mit erklärenden Texte*, 3. zvezek: *Bad Neuhaus in zwei Ansichten*. Grädec: A. Leykam, 1855.

Rihter, Andreja, in Tanja Roženberger: *Sprehod s Pelikanom*. Ljubljana: Muzej novejša zgodovine Celje, 1991.

Stopar, Ivan, in Alenka Kolšek, in Manca Žolnir: *Konservatorska izhodišča za urejanje zdravilišča Dobrna*.

Stopar, Ivan: *Zdravilišče Dobrna*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, 1995.

S U M M A R Y

Horticultural and architectural heritage of the Dobrna health resort

An important period for the development of the Dobrna health resort and Park began after 1847, when the estate came into the possession of Count Johann Hoyos. Then, a series of health buildings were constructed in the green setting, as well as horticultural-architectural elements. Park areas were developed on the model of the 19th-century Austro-Hungarian health parks. The park layout consists of a double chestnut-tree avenue, an open grass surface, individual trees and fenced gardens adjacent to health buildings. After 1861, the health resort was passed on to the Styrian provincial estates, and the rapid development, boosted with the construction of health villas, continued until the end of the 19th century. The construction of the health park went hand-in-hand with the urban development; many connecting trails were added between buildings, with bridges crossing the stream Topliški potok, and a series of park trees were planted. Ornamental flower carpets and rondos, completed with Mediterranean flower pots, were introduced after 1860, when the resort set up its own garden centre with a greenhouse.

The health resort's urbanism is based on the principle of constructing individual smaller or bigger villas surrounded by greenery and interconnected with tree avenues and park surfaces stretching to nearby hills, criss-crossed with promenades and lookout points. The largely preserved original architecture of the second half of the 19th century, the well-preserved contemporaneous park architecture, the atmosphere of an authentic health settlement with a church ensemble, individual taverns of matching genre-types, as well as former pensions and villas that still persist despite the current modifications, afford Dobrna a special identity and a monumental character.

The comparison of the Dobrna health resort to the similar resorts at Rogaška Slatina and Karlovy Vary shows that the ambitious development of some health resorts depended, first and foremost, on the number of thermal springs, to a lesser (but certainly not negligible) extent on the spatial features and climate elements of the surrounding area, and on social development. Dobrna was never held in high esteem in the monarchy, nor did it receive eminent guests, and its thermal water was never bottled for export. Nevertheless, it boasted a well-groomed and picturesque park, whose origin and characteristics put it among the Classicist parks of the 19th century, with a fashionable use of exotic plants, typical of the second half of the 19th century, a hint of geometrical concept expressed in the axial formation of the tree avenue, as well as the shape of the flower beds and fountain.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 398.21:728.81(497.4Dobrna)

Prejeto: 10. 10. 2014

Jože Hudales

doc. dr., Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: joze.hudales@ff.uni-lj.si

Ljudsko izročilo o gradovih v okolici Dobrne

IZVLEČEK

Avtor v svojem prispevku najprej povzema doslej znano in objavljeno ljudsko izročilo o Kačjem gradu pri Dobrni in ga primerja z danes zapisanimi ohranjenimi drobci izročila, ki jih je skupaj s skupino svojih študentov zbral na terenu v Dobrni in okolici maja 2014. Največ pozornosti mu vzbudi drobec izročila, ki govori o tem, da je bil dobrnski Kačji grad z (usnjenim) mostom povezan z bližnjim Gradiščem pri Dobrni – južno od cerkve sv. Nikolaja, ki je arheološko izpričana halštatska naselbina. Primerjava tega drobca z izročili o gradovih v t. i. Dobrnskem podolju pokaže, da najdemo izročilo o usnjenem mostu, ki povezuje srednjeveški grad in bližnji hrib z imenom Gradišče še vsaj v Vitanju, Vojniku, Lančpergu, Helfenbergu – gradovih v t. i. Dobrnskem podolju ali ob njegovih mejah. To po avtorjem mnenju dokazuje predkrščanske mitološke osnove tega izročila, ki je skorajda v vsaki zaokroženi naselbini v pokrajini postavil podobno »prizorišče« mitološke pripovedi, ki jo za zdaj še slabo poznamo. Na koncu avtor navaja še podobna izročila iz Moravske, Srbije in Hrvaške.

KLJUČNE BESEDE

Dobrna, slovenska mitologija, usnjeni mostovi, gradovi, gradišča, podzemni hodniki, Veles, Perun

ABSTRACT

THE CASTLES AT DOBRNA AND ITS SURROUNDINGS IN FOLK TRADITION

The author starts by summarising the previously known and published folk traditions concerning the Dobrna or Snake Castle (Schlangenburg), which he then compares to the preserved and now written fragments of an oral tradition he collected at Dobrna and its surroundings with a group of his students in May 2014. Most attention is devoted to a fragment which points to a (leather) bridge that once connected the Dobrna Castle with the nearby Gradišče pri Dobrni – a Hallstatt settlement according to the archaeological finds, situated south of the Church of St. Nicholas. The comparison of this fragment with traditions concerning the castles in the so-called Dobrna plain reveals that the tradition on a leather bridge connecting a medieval castle and the nearby hill named Gradišče can also be found at least at Vitanje, Vojnik, Lančperg, Helfenberg, i.e. the castles in the so-called Dobrna plain or on its fringes. In the author's opinion, this testifies to pre-Christian mythological bases of the tradition, through which almost every local settlement incorporated a similar »setting« of the mythological narrative that still remains largely unknown to us. The author concludes his contribution by listing a few examples of similar traditions in Moravia, Serbia and Croatia.

KEY WORDS

Dobrna, Slovenian mythology, leather bridges, castles, forts, underground passages, Veles, Perun

V zadnjih nekaj letih sem se veliko ukvarjal s krajevnim ustnim izročilom, ki sem ga vedno skušal povezovati v krajevno specifične celote in ga »lokalizirati« oz. ga kolikor je mogoče, natančno umestiti v lokalni prostor in povezati s konkretnimi ledinskimi imeni. Tako je nastala vrsta člankov o ustnih izročilih v različnih krajih Šaleške doline, kjer sem se pri interpretaciji lokalnih izročil opiral predvsem na nova spoznanja o temeljnem slovanskem mitu in o »sveti krajini«, ki so jo v zadnjih dveh desetletjih v svojih delih razkrivali avtorji Vladimir Toporov in Nikolaj Mikhailov, med našimi avtorji pa Andrej Pleterski, Zmago Šmitek, Vitomir Belaj¹ in drugi. V njih sem skušal povezati in ponovno interpretirati vse zapisane drobce ljudskega izročila v Šaleški dolini od 19. stoletja dalje predvsem v luči teh novih spoznanj. To je bila podlaga za moje prve »jezersko mitološke« zgodbe, ki so se pojavile v zadnjih nekaj letih: o Topolšici in Bevčah,² Stari vasi³ in v najobsežnejšem zapisu o Škalah⁴ in jezerskih zgodbah.⁵

V njih so mitološki drobci, ki smo jih prej razumeli predvsem kot skromne preostanke nekih splošnih in starih predkrščanskih in kasnejših verovanj in praznovorij, postavljeni v čisto novo luč. Natančna umestitev – »lokalizacija« – mnogih izročil je pokazala, da najdemo praktično v vsakem od omenjenih lokalnih prizorišč sledove predkrščanskega slovanskega mita, v katerem igrajo glavno vlogo trije najpomembnejši slovanski bogovi – brata Perun in Veles in njuna sestra/žena Mokoš (včasih tudi Živa). Tudi če se izročilo ne nanaša izrecno nanje, pa obstajajo sledovi njihove prisotnosti v vsaki krajini posebej. Odkar vemo, da so bili ti glavni slovanski bogovi v vsakem okolju prisotni in prostorsko razporejeni na določen način, je mogoče iz ostankov izročil in zgostitev starodavnih »svetih« toponimov v različnih krajevnih in ledinskih imenih razbrati ostanke te predkrščanske »svete pokrajine«. Če povzamemo čisto na kratko: za tako »organizacijo prostora« je značilna najprej opozicija med dvema slovanskima bogovoma: zgoraj je slovanski »beli« bog svetlobe in sonca – gromovnik Perun ali druge različne inačice njegovega imena, geografsko pa je njegovo bivališče navadno dominantna gora ali greben, pogosto s studencem ali izvirom. Njegov nasprotnik spodaj oz. na desni je bog podzemlja Veles, ki ga pogosto označujejo geografske lokacije, povezane z vodo, vlago, globino, podzemljem (jame), strmimi stenami, soteskami ipd. Ikonografsko ga povezujejo s kačo in zmajem. Med obema bogovoma je pogosto voda: jezero ali reka, ki na eni strani nakazuje povezanost z Velesom; tudi kača in zmaj sta vedno povezana z vodo. Toda na drugi strani je voda tretji element svetega trikotnika in simbolizira žensko bo-

ginjo plodnosti Mokoš, ki jo predstavljajo mokrota, tema, dolina, pa tudi plodnost, življenje in rojstvo. Imena, ki se uporabljajo zanjo, so različna; pogost je koren Mar- (Marjetica, Mara ipd.), pa tudi Živa, Deva.⁶ Tudi njena vloga je različna: na eni strani je lahko gromovnikova sestra ali hči, a je lahko tudi njegova žena; pogosto je ujetnica v Velesovem bivališču, od koder jo velikokrat reši le skok s strme stene v globino. Zato je toponim z imenom »Devin skok«, ki ga največkrat predstavlja prepadna stena, skala ali kaj podobnega, pogosto značilen za Velesova bivališča.⁷ Mokoš ali Živa je Perunova žena pol leta, nato pa pol leta Velesova ljubica ter posreduje med njima. V mitu vsako leto pride do velike bitke med bratom Perunom in Velesom in prvi drugega z gromom (u)bije nekje na prostoru pod hrasti (Dobrava, Hrastovec ipd.) ter ga prežene v vodo oz. podzemlje. V mrzlem delu leta je Veles spet močnejši in se vrne, dokler ga poleti Perun spet ne premaga. Posamezna prizorišča tega mita pa predstavljajo v vsakem zaokroženem lokalnem okolju nekako »sveto krajino« in so v taki ali drugačni obliki obstajali povsod – je pa res, da se ostanki te mitske svete krajine v ledinskih imenih in drobcih izročila niso ohranili v celoti in le celovite obravnave lokalnih izročil in preostankov ohranjenih ledinskih imen nam lahko pokažejo njihovo temeljno istovetnost. Eden najmočnejših dokazov, da smo tak starodavni mitološki trikotnik v neki pokrajini našli, je dejstvo, da kót med Velesovim in Mokošinim krakom, merjeno od Perunovega svetišča, vedno meri okrog četrtrino pravega kota – 22,5°, kar predstavlja tudi kót, ki ga napravi sonce med zimskim in poletnim solsticijem.⁸

Naslednji predmet mojega zanimanja so v zadnjih letih postala tudi tista ljudska izročila, ki se nanašajo predvsem na gradove. Ko sem leta 2011 pripravljaj prispevek za 12. mednarodno kastelološko konferenco v Ljubljani z naslovom *Castrum Bene: The castle as social space*,⁹ v katerem sem želel predvsem preučiti, kako se sodobne pripovedi o gradovih razlikujejo od vseh tistih številnih zapisov, ki so bili zapisani od Valvasorjevih časov pa vse do danes, mi je pri preučevanju gradiva zanjo prvič zbudil pozornost motiv usnjenih mostov, ki povezujejo dva bližnja (domnevna) gradova, čeprav so osrednji poudarki prispevka ostali drugačni. Sam motiv se mi je najprej zdel dokaj bizaren, čeprav je bil sicer podoben številnim zgodbam o podzemeljskih rovih, ki povezujejo en grad s sosednjim, z bližnjo cerkvijo ali pa s trgom/mestom pod njim. Za podzemne tunele med gradovi je pač veljalo, da ljudsko izročilo skorajda za vsak starejši srednjeveški grad pozna zgodbo o podzemnih rovih, a so doslej pri nas našli le nekaj ostankov ho-

¹ Njihove reference so navedene v seznamu na koncu članka.

² Hudales, *Bolnišnica Topolšica*, str. 18–22 in 15–17.

³ Hudales, *Drobci*, str. 9–11.

⁴ Hudales, *Škalske zgod(b)ovine*, str. 12–15.

⁵ Hudales, *Mesto*, str. 135–139.

⁶ Šmitek, *Mitološko izročilo*, str. 219–224.

⁷ Hudales, *Bolnišnica Topolšica*, str. 18–21 in tam navedena literatura.

⁸ Hudales, *Škalske zgod(b)ovine*, str. 13–14.

⁹ Hudales, *Castles in Slovene folk tradition*, str. 5.

dnikov na škofjeloškem gradu. Usnjeni mostovi pa so se v tem pogledu zdeli še večja stranpot ljudske domišljije, izročilo o njih pa še bolj bizarno in celo tehnično povsem nepredstavljivo, da bi dva sosednja gradova, ne glede na to, kako blizu ali daleč sta, povezoval most, ki bi bil povrh še usnjen. A ugotovitev, da imamo s podobnimi izročili o usnjenih mostovih opravka tudi drugod po srednji Evropi, je vzbudila dovolj radovednosti, da so raziskovanja tovrstnih izročil postala še večji izziv, katerega prvi rezultat je bil moj daljši članek o gradovih in usnjenih mostovih iz leta 2013.¹⁰

Ob povabilu, da za tematsko – »dobrnsko« – število *Kronike* napišem prispevek, je bila odločitev za nadaljevanje raziskave grajskih izročil razumljiva: odločil sem se preučiti bogato ustno izročilo, ki se nanaša na grad Kačnik – Slangenburger nad Dobrno, ki je tudi edini lociran v današnji občini Dobrna, in ga ob tem primerjati še z gradivom, ki se nanaša na nekatere Kačniku najbližje gradove. Pri tem sem izbral najprej štiri gradove, ki so mu najbližje – v krogu pet kilometrov ali malo več; v razdalji, ki se jo je dalo peš premagati v uri ali dveh. To pomeni tudi prostorski okvir, v katerem so se ljudje nekdaj gibalili zaradi svojih gospodarskih, političnih, zasebnih in drugih interesov in v katerega je segalo geografsko obzorje večine ljudi na tem območju. V njem so večinoma tudi iz osebne izkušnje poznali krajevne oz. lokalne posebnosti in značilnosti krajev, poznali ljudi in se relativno pogosto srečevali ali družili z njimi, poznali njihove pripovedi, izročila ipd. Tudi izhodišče analize – pripovedno izročilo, ki sem ga (i)zbiral, je bilo popolnoma jasno: brez grajskega pripovednega izročila, ki ga je že pred slabimi osemdesetimi leti objavil Janko Orožen, bi bila pač tovrstna analiza komajda mogoča, prav tako pa je bilo nujno Orožnovemu gradivu ob bok postaviti tudi drobce izročil, ki so se ohranila do danes.

Kmalu se je pokazalo, da je bil izbor krajev oz. lokacij gradov tudi dobro geografsko zaokrožen, saj se deloma pokriva z dolino Dobrnice, deloma pa sega tudi na območje Dobrnškega podolja, ki je seveda veliko večje od današnje občine Dobrna. Na severu meji na hribovje Paškega Kozjaka in Konjiške gore (meja tu poteka ob naseljih Lipje, Janškovo selo, Klanc, Zavrh in Frankolovo), na zahodu meji na Velenjsko kotlino, na jugu na Ložniško gričevje (meja teče ob naseljih Črnova, Pristova, Hrenova in Vojnik), na vzhodu pa po potoku Tesnica – na severno voglajnsko gričevje, ki teče od Dramelj in se malo nad Šentjurjem izliva v Voglajno.¹¹

Izbor gradov, katerih zapisano izročilo bom v članku upošteval, pa je bil bolj jasen: v današnji občini Dobrna je predmet našega zanimanja lahko le dobrnski stari grad – Kačji grad, njemu najbližji

gradovi, ki so manj kot pet kilometrov oddaljeni od njega, pa so naslednji: vzhodno Lemberg, jugovzhodno Rabensberg – Lančperg ter Rožni vrh; poleg teh sta na zahodu in jugozahodu tudi šentiljski Gradič – Švarcenštajn in Soteska – Helfenberg, geografsko oddaljena kako uro ali dve hoda. Po primerjave in razlage nekaterih drobcev izročila, ki jih najdemo v opisanem ožjem krogu, pa sem se včasih moral zateči še do nekoliko bolj oddaljenih, a zanimivih grajskih lokacij, ki pa vse ležijo ob mejah Dobrnškega podolja: severovzhodno od Dobrne do obeh vitanjskih gradov in obeh »gradov« nad Vojnikom in nazadnje proti jugovzhodu, kjer sta pri Šentjurju gradova Rifnik in Ploštanj, o katerih se je pripovedno izročilo, ki nas bo v članku najbolj zanimalo, ohranilo najbolj celovito.

Orožnovi Gradovi in graščine v ljudskem izročilu

Večino navedenih gradov je nekako »povezal« tudi že Janko Orožen, saj jih je pred slabimi osemdesetimi leti v svoji knjigi¹² navedel drugega za drugim; za navedbo izročil o gradovih Šaleške doline¹³ se Orožen skozi Hudo luknjo odpravi mimo Valdeke in »roparskih gradov« v Mislinjski dolini in nato opisuje grajska izročila od Vitanja (str. 139–140) in Lemberga (140–142) do dobrnskega Kačjega gradu (143–46). Sledijo še Rabensberg oz. Lančperg (str. 146–150), Rožni vrh ter Gorečka in Prešnik v Smartinski dolini (str. 150–152). Zatem nadaljuje z gradovi širšega kroga: najprej Tabor, Frankolovo in Lindek in nato še oba vojniška gradova (str. 152–162). Prav na robu omenjenega območja Dobrnškega podolja sta še dva gradova, o katerih je izročilo, ki nas je med Orožnovimi zapisi izročil najbolj podrobno zanimalo, izjemno dobro ohranjeno s številnimi nadrobnostmi – Rifnik in Plaustein (str. 162–168).

Na območju omenjenih gradov Orožen navaja skoraj osemdeset pripovedi, za katere veljajo v glavnem iste značilnosti, ki jih ugotavljam za izredno bogata in obsežna ljudska izročila na celotnem slovenskem ozemlju. Ta množica zapisov najboljše dokazuje, da je skorajda vsak grad, dvorec, graščina v lokalnem izročilu pustil sledi, ki nakazujejo pomen gradov v prostorski organizaciji vsakega lokalnega okolja, pa ne samo v preteklosti, ko so v svojih lokalnih območjih vladali, ampak ostajajo pomemben del lokalne identitete – mnogokrat kar *genius loci* vsakega kraja. Orožen pravi, da nikjer na slovenskih tleh ni toliko (starih) gradov in graščin kot v porečju Savinje in Sotle, saj je bilo tukaj do leta 1140 središče savinjske mejne grofije, tu so imeli svoja posestva koroški krški škofje in nazadnje, tukaj so svoje gradove postavile številne močne plemiške rodbine, med katerimi iz-

¹⁰ Hudales, O usnjenih mostovih in gradovih, str. 7–31.

¹¹ Perko, Geografija Slovenije 3.

¹² Orožen, *Gradovi in graščine v ljudskem izročilu*.

¹³ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 109–134; večina zapisov o gradovih je objavljena tudi na spletu: http://sl.wikisource.org/wiki/Gradovi_in_gra%C5%A1%C4%8Dine_v_narodnem_izro%C4%8Dilu_I. Sneto 15.5. 2014.

stopajo mogočni grofje Celjski. Vsi ti so prispevali h gradnji gradov, ki so bili bolj trdni, bolj mogočni in tudi bolj udobni kot drugod.¹⁴ Orožen je iz različnih objavljenih in rokopisnih zbirk, sam ter s pomočjo svojih gimnazijskih dijakov od leta 1931 do 1936 zbral in objavil več kot 350 pravljič, legend in drugih drobcev ljudskega izročila. Med temi so po njegovem mnenju najbolj pogosti motivi o gradbenih podvigih njihovih graditeljev, o globokih grajskih vodnjakih, podzemnih predorih, ki so peljali nekam na varno iz obleganega gradu, pripovedujejo, koliko trpljenja in solza podložnikov je bilo vgrajenih v mračne zidove grajskih ruševin.¹⁵ Orožen je opazil tudi zanimivo podrobnost, ki jo kaže izročilo o gradovih ter dvorcih in graščinah: viteški gradovi na skalnih strminah in na vrhu hribov so v ljudskem izročilu pustili mnogo več sledov: »... spomin na graščino je realen, spomin na grad pa bolj romantičen in slikovit«.¹⁶

Že Orožen pa je ugotovil tudi, da gradovi v ljudskem védenju, znanju in izročilu pomenijo še več; ljudsko izročilo na širšem ozemlju med Savinjo, Sotlo in Savo ne prezre prav nobenega gradu in nobene graščine. »Pozna jih celo več kot pisana zgodovina ... kajti srednjeveške gradove stavi tja, kjer so stale starejše stavbe, prazgodovinske, rimske, zgodneslovanske ...«. Dragocenost tega gradiva je Orožen videl sicer predvsem v dejstvu, da lahko tako na osnovi ustnega izročila utemeljeno domnevamo, kje so lokacije nekaterih gradov, ki na terenu niso več vidne, iz drugih virov pa njihove lokacije ni mogoče natančno določiti,¹⁷ zato bi zapisano izročilo lahko predstavljalo neke vrste kazipot za nadaljnje raziskovanje, razkrilo kakšno novo arheološko najdišče ipd.¹⁸ Take obetajoče lokacije se najpogosteje skrivajo za ledinskim imenom Gradišče, ki se pojavlja v mnogih Orožnovih grajskih pripovedih kot še ena lokacija zdavnaj izginulega gradu.

Po drugi strani pa je res, da bi bilo treba do Orožnovega gradiva vendarle vzpostaviti kritično distanco. Že pred nekaj leti sem iz zanesljivih virov izvedel, da so vsaj nekateri njegovi zapisi, ki so mu jih pripovedovali oz. zapisovali številni njegovi gimnazijski dijaki v tridesetih letih 20. stoletja, vsaj deloma izmišljeni. Za Šaleško dolino zagotovo vemo, da nekateri zapisi niso bili zabeleženi na terenu, ampak so »nastajali« kar med vožnjo z vlakom iz Velenja do Celja.¹⁹ Drugo poročilo o podobnih dijaških postopkih pa prihaja iz Šentjurja, kjer so nekateri dijaki nekajkrat prosili »pridno« sošolko, naj »odkrije« novo grajsko pripovedko in jo posreduje profesorju Orožnu, da bi

se tako izognili spraševanju.²⁰ To seveda ne pomeni, da so bila vsa dijaška poročila (deloma) falsificirana, vendar pa je poslej treba prav vsako poročilo kritično preveriti in ga primerjati z vsemi (sicer redkimi) poročili pred letom 1936 in po njem ter jih poskusiti najti tudi v današnjem lokalnem okolju, in to za vsako grajsko lokacijo posebej. Tako obsežna naloga bo najbrž ostala neizpolnjena, saj nam stopnja ohranjenosti današnjega ljudskega izročila v primerjavi z Orožnovim časom kaže, da tega ne bo več mogoče storiti. Izročilo naglo izginja iz spomina ljudi, od nekaterih še dokaj celovitih pripovedi pred osmimi desetletji ostaja le stavek ali dva. Edina možnost preizkusa veljavnosti in zanesljivosti zapisanega Orožnovega izročila zato ostaja presoja z vidika podobnosti motivov v različnih krajevnih kontekstih. Povsem neverjetno je namreč, da bi si podobne ali celo istovetne motive izmislili prav vsi Orožnovi sodelavci – dijaki.

Ljudska izročila o Kačjem gradu

Orožen izročila o dobrnskem Kačjem gradu začel je z grozljivim dogodkom, ki naj bi se zares zgodil leta 1478 in je bil povezan z Viljemom Dobrnskim, ki je bil menda tako nagle jeze, da je nekoč »pograbil svojega lastnega otroka in ga treščil ob zid. Otrok je bil takoj mrtev ...«, graščak pa je potem za pokoro vstopil v celjski minoritski samostan.²¹ Ljudsko izročilo je potem ta dogodek takole povežalo s tri stoletja poznejšo porušitvijo, ki se je zgodila leta 1773:²² »Kmalu je prišla kazen božja. Neke noči je graščak začel trkanje in pokanje. Grad se je začel podirati in je pokopal graščaka pod seboj.«²³ Še eno izročilo o koncu Kačjega gradu je vsaj kronološko dokaj natančno naslonjeno na resnični dogodek – porušitev gradu leta 1773, saj Orožen zapiše: »Osemdesetletni starček je pripovedoval sledečo zgodbo osemdesetletni starki, ko je bila še mlada: Moja mati je služila v starem gradu pri Dobrni.«²⁴ Zgodba sicer pripoveduje o »velikanski kadi, ki je bila polna samega zlata« in jo je čuval »velik, črn maček s svetlimi očmi. Ta maček je bil sam vrag.« Še eno zanimivo podobnost z resničnimi dogodki ob porušitvi ponuja izročilo: vresničen zahteva od graščaka, da se izseli iz gradu do velike noči.²⁵ Tudi nadaljevanje v veliki

²⁰ Tudi identiteta te dijakinje je znana avtorju članka.

²¹ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 143. Objavljeno na spletnem naslovu: http://sl.wikisource.org/wiki/Dobrna-Ka%C4%8Dji_grad. (20. 1. 2014).

²² Gl. članek Borisa Golca o zrušitvi starega dobrnskega gradu v tej številki *Kronike*.

²³ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 144.

²⁴ Kratek izračun pokaže, da bi lahko »osemdesetletna starka« slišala omenjeno zgodbo, ko je bila mlada – torej okrog leta 1860 ali malo prej, »osemdesetletni starček« pa bi bil lahko rojen v sedemdesetih letih 18. stoletja, potem ko je njegova mati nehala služiti na gradu, kar zgodbo o porušitvi dobrnskega gradu postavlja natančno v tisti čas, ko se je ta zares zgodila.

²⁵ Golec (Zrušitev starega dobrnskega gradu, v tej številki *Kronike*) navaja, da je grajska gospoda grad zaradi zrušitve zapustila prav na velikonočno nedeljo leta 1773.

¹⁴ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 7.

¹⁵ Prav tam, str. 6.

¹⁶ Prav tam, str. 7.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam, str. 7–8.

¹⁹ Podatek mi je že pred dobrim desetletjem zaupal znani velenjski zgodovinar, ki mu je eden od njegovih siceršnjih informatorjev o zgodovini doline, ki je v Orožnovi knjigi res naveden kot sodelavec pri zbiranju gradiva, zaupal svojo mladostno »pregreho«.

meri korespondira z resničnostjo, ki jo dokumentirano opisuje Boris Golec: »*Gospodar se je preplašil; hitro je zbral svojo ropotijo in se za prvo silo preselil v neko zapuščeno kočo. Nato si je postavil lep, nov grad (tj. sedanjost graščino).*«²⁶

Tudi zgodba o grajskem strahu, ki jo je, kot piše Golec, pred stoletjem in pol opisal Franc vitez Gadolla,²⁷ je preživela vse do Orožnovega časa: »*Mnogo se pripoveduje o možu, ki se potika po razvalinah ter ropoče in tuli. Nekoč so dečki metali skozi line kamenje, klicali moža in ga dražili: 'Ako si lačen, jej kamenje!' Nenadoma pogleda skozi okno mož ogromne postave in glave, podobne petelinjemu grebenu. Strašno zatuli in zažuga z rdečo roko. Dečki preplašeni zbeže. Ta mož je bil nekdanji graščak. Radi njega nihče ne hodi rad v mraku ali ponoči mimo razvalin.*« Zaklad in hudič pa sta ostala na gradu – tako kot se spodobi za izročilo, povezano z večino grajskih ruševin pri nas, in čeprav so si menda le redki upali na grad, so ga mladi fantje pa tudi starejši tudi tu poskušali najti. Razlog, da jim ni uspelo, so iskali v drugem izročilu, ki pravi, da so zaklad »*ponoči skrivoma z Marovškovimi volmi prepeljali*« na Lindeški grad.

Najmočnejše povezave z mitologijo na dobrnskem gradu lahko najdemo v omembah kač. Nemško ime Schlangenburg sicer povezuje dobrnski grad s kačami, kar je bilo vsaj deloma povezano s povzdigom lastnika gradu Janeza Matija Gačnika v plemiški stan v 17. stoletju, a je lahko povezano tudi s starejši-

mi mitološkimi predstavami o gradovih. V številnih grajskih izročilih kače pogosto nastopajo kot čuvárke različnih zakladov, vhodov v podzemne hodnike, kleti in druge prostore, kjer se skrivajo zakladi. Tudi dobrnsko grajsko hčer, ki ji je bilo prerokovano, da jo bo ubila strela (tj. mitološko orožje predkrščanskega sončnega boga), starši skrijejo »globoko v klet«, ²⁸ a se tam spoprijatelj z drugo nasprotno mitološko figuro – kačjo kraljico, ki v mitologiji skupaj z zmajem večkrat nastopa kot čuvarka podzemnega sveta in je povezana z bogom podzemlja Velesom. V krščanski dobi so sledi Velesovega kulta pogosto prekrstili v kraje, kjer utegneš imeti opravka s hudičem ali zlodejem in zato tudi v neposredni okolici gradu (in Dobrne) še danes srečamo vrsto imen, kot so Hudičeva luknja in Hudičev graben, Zlodejev vrh ipd.²⁹

Omenimo še en zanimiv zapis ljudskega izročila pri Orožnu: poslednji graščak na starem dobrnskem gradu je nastopil tudi kot zaščitnik cerkve sv. Miklavža pri Dobrni: »*Gospod dekan iz Nove cerkve so prišli nekoč k cerkvi sv. Miklavža, da bi odpeljali drugam dragocenosti. Prišli so z volmi in vozovi. Mežnarica je vprašala in prosila za svet dobrnskega gospoda. Ta ji je odgovoril: Ne pustite jih v cerkev, kar zaklenite jo! V njej se nahaja tudi moj patron sv. Francišek. Ako pa gospod dekan ne bi hoteli oditi, jim vrzite ruto preko glave in zbežali bodo. Tako je res bilo.*«³⁰

S tem izročilom si ne bi mogli kaj dosti pomagati, če ne bi prav v današnji čas preživelo izročilo, ki

Razvaline Kačjega gradu z vzhoda.

²⁶ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 144.

²⁷ Gl. članek Borisa Golca o zrušitvi starega dobrnskega gradu v tej številki *Kronike*.

²⁸ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 143.

²⁹ Pleterški, *Strukture tridelne ideologije*, str. 69.

³⁰ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 144.

Pogled s Kačjega gradu proti Gradišču in cerkvi sv. Nikolaja.

ga Orožen ali njegovi zapisovalci dijaki niso zaznali. To izročilo povezuje cerkev sv. Nikolaja (422 m. n. v.), ki leži na sosednjem gričku v naselju Vrba in je v neposredni bližini hriba Gradišče, ki je očitno ljudem nekdanj predstavljal prej omenjeni grajski dvojček Kačjega gradu. Na vprašanje, ali so kdaj slišali o mostovih med gradovi, smo pri kmetu Jakobu, ki živi v neposredni bližini Kačjega gradu (razvalina je na njegovem svetu), v letu 2014 dobili odgovor: »Ja, to pravijo, da je bilo to jezero na Dobrni. Je bilo jezero, pa da je bilo do unega grada tam, ko je cerkev /...sveti Miklavž.../, samo cerkev je bolj levo, čez hrib gor na desno je bil pa grad... Na vrhu tistega hriba je bil grad... Je bilo povezano z mostom, s kakšnim mostom, menda iz kakimi kožami ali kaj.« Ruševine gradu naj bi bilo po njegovem pripovedovanju moč videti še danes na vrhu Gradišča, ki je v lasti kmetije Stražišnik.³¹

Tako se torej Orožnovim zapisanim izročilom o Kačjem gradu v današnjem izročilu pridržuje še jezero, ki je valovilo od Kačjega gradu, prekrivalo današnjo Dobrno ter segalo na drugo stran doline do izginulega gradu na Gradišču, ter izročilo o usnjenem mostu, ki je segal od enega do drugega. Morda tudi patron podružnične cerkve sv. Nikolaja, ki ima oblast čez vode (v tem seveda nekoliko spominja na Velesa) in je zaščitnik mornarjev, ribičev in brodnikov, ni tam čisto po naključju; cerkve sv. Nikolaja pogosto najdemo ob pomembnih pomorskih ali rečnih plovnih

poteh. Taka slika »historične« doline Dobrne je dokaj podobna »historični« sliki sosednje Šaleške doline, ki jo je po ljudskem izročilu prav tako pokrivalo jezero, nad katerim se je dvigalo vrh Velikega gradišča z gradom (Lilienberg), ki ga na terenu ni več mogoče videti. Grad na Velikem Gradišču naj bi bil dvojček z »gradom« na škalskem hribu, kjer sledov gradu tudi ni bilo več, ker je po ljudskem izročilu na njegovem mestu nastala cerkev sv. Jurija. Prav cerkve sv. Jurija so še močnejše kot sv. Nikolaj povezane z mitološkim Velesom in so pogosto nastajale v bližini njegovih svetišč, saj je sv. Jurij ubijalec in zmagovalec nad njegovim zmajem. Pa še eno podobnost je moč opaziti; tudi v Šaleški dolini najdemo na pobočju Gradišča ledinsko ime Strajža, ki spominja na dobrnskega Stražišnika.

Tudi sicer lahko ugotovljamo, da so Stražišče, Straža, Stražišnik in podobna ledinska in domača imena, podobno kot Tičnice, zelo pogosti spremljevalci imena Gradišče in jih pogosto najdemo v bližini številnih Gradišč. Pomen oz. namen je jasen in razumljiv. Opozorimo lahko še na orientacijo dobrnskih grajskih »dvojčkov«; kolikor je mogoče presoditi, ta ni slučajna, ampak se orientira v glavnem na črti vzhod–zahod z manjšimi odstopanji, ki pa bi jih veljalo tudi terensko izmeriti in ugotoviti, ali se ta pokriva tudi s kakšnimi koledarskimi mejniki v letu oz. ali imajo vzhodi in zahodi sonca na enakonočje ali pa najkrajši ali najdaljši dan v tej organizaciji prostora tudi kak poseben pomen.

Sicer pa lahko že na primeru danes ohranjenih izročil, kolikor smo jih v okolici Kačjega gradu uspeli najti, ugotovimo: od vseh relativno bogatih predvoj-

³¹ Fijavž idr., Zgodbe o gradovih, usnjenih mostovih in podzemnih predorih. Terenski zapisi Hudales: avtor je v juniju in juliju 2014 tudi sam preveril in dopolnil vse študentske terenske zapise.

Cerkev sv. Nikolaja v Vrbi.

nih pripovedi, ne glede na to, koliko jih lahko pripišemo »najstniškim izumljenim tradicijam« pred osmimi desetletji, so preživele le kratke pripovedi, v katerih so pogosto vse nekdanje pripovedi združene v eno samo – zelo kratko:

»Kačji grad se pa vidi tu doli. So bili ti graščaki in so bili tako hudobni. Moja praprababica je bila tam blizu doma. Hlapci so morali pa tlako delat. So jih poklicali od vsake hiše, in kdor ni prav delal, so jih ... saj danes se ne vidi več, ko je vse razkopano ... so imeli tak stolp in so jih noter metali in so jih potem noter kače pojedle. Te kače so potem bile take, da se graščaki niso več upali tam živeti in so si sezidali Novi grad v Dobrni in so šli potem tja živeti. Kačji grad je pa propadel.«³²

Izročila o gradovih Lemberg, Lančperg, Rabensberg, Rožni vrh in Helfenberg

Tudi za vse te gradove velja, da so bili v Orožnovem ljudskem izročilu njihovi gospodje do svojih podložnikov neusmiljeni in kruti; lančperška gospoda je svoje »kmete strašno mučila«,³³ na gradu Rožni vrh so imeli podzemno ječo, v katero so metali nesrečne podložnike, ki jih tamkajšnji graščak ob odpravi podložništva ni hotel izpustiti, pa so po odkritem podzemnem rovu »vdrli v ječo in jih osvobodili. Mnogi od nesrečnežev so bili gluhi, slepi, broma itd.«³⁴ Helfenberški gospodje so bili prav tako okrutni in še pravi roparski vitezi, ki so obvladovali pot, ki je pri-

hajala iz Savinjske doline in se pod njihovim gradom cepila na dobrnsko, velenjsko in šentiljsko pot. Tu so »oprezali in napadali. Marsikoga so oropali in vrgli v globoko ječo, kjer je našel družino nesrečnih kmetov. Bilo je tako hudo, da so nesrečne žrtve zdihovala po človeški in božji pomoči. Zato je grad dobil ime: 'Hrib pomaganja' – Helfenberg.« Tudi na Lembergu so s svojimi tlačani strašno strogo postopali in jih mučili s strahovitimi mučilnimi napravami.³⁵

Bili pa so seveda tudi bogati in zlasti za enega od lančperških graščakov ljudsko izročilo trdi, da je bil bogatejši od grofa Celjskega. Eden od njih je v ruševinah »pred smrtjo zakopal svoj denar in nihče ga še ni našel«. Poskušali pa so, in Orožen navaja pripoved *Kmet in njegov sin kopljeta zaklad na Lančpergu*,³⁶ ki pripoveduje o šmartinskem »Kovaču Brdavsu«³⁷ in njegovem sinu, ki sta ob iskanju zlata naletela na votlino, pred katero je zaklad čuvala »čudna prikazen, ki je odnesla sina, oče pa je komaj ušel«. Natanko ob letu je Kovač Brdavs uspel sina rešiti s pomočjo »enoletne leskove palice, ki je rasla na takem prostoru, kamor ne pridejo sončni žarki«³⁸. Zadnja Orožnova pripoved o Lančpergu pa že pripoveduje, da je hudič tudi ta zaklad preselil z Lančperga na Lemberg.³⁹

Kljub nedvomno mitološkim prvnam omenje-

³² Vrbič, *Arheološka topografija*, str. 120.

³³ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 146.

³⁴ Prav tam.

³⁵ Orožen (*Gradovi in graščine*, str. 142) omeni in podrobneje opiše jahanje osla in železno deklico.

³⁶ Prav tam, str. 149.

³⁷ Tale kovač Brdavs zaradi svojega imena močno spominja na kako dijaško invencijo ljudskega izročila, ki jo je Janko Orožen morda spregledal.

³⁸ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 149.

³⁹ Prav tam, str. 150.

Pogled s Kačjega gradu proti novemu dobrnskemu gradu in po dolini Dobrnice.

nih zgodb pa so zagotovo najbolj zanimiva izročila o lančperških povezavah s grofi Celjskimi, s katerimi so bili menda v tesnem sorodstvu: »Pripovedujejo, da je živel na Lančperku grof, ki je bil brat nekega Celjskega grofa. Oba brata sta si bila tako dobra, da sta drug drugemu z ognjem ali strelom naznanjala, kdaj bo šel kateri izmed njiju k zajtrku, obedu ali večerji. Ta ljubezen se je polagoma spremenila v sovraštvo. Lančperški grof je namreč obogatel in njegov brat mu je bogastvo zavidal. Sovraštvo je postalo tako veliko, da je Celjski grof svojega lančperškega brata ubil ali ustrelil.«⁴⁰

Naslednja izročila natančneje povzemajo razlog za nenadno sovraštvo: »Nekdaj so pripovedovali: Grof Friderik ni mogel trpeti, da bi mu gledali sosedje skozi okno v skledo, kadar je jedel. Zato je ukazal Rabensberg razdejati.«⁴¹ Oba gradova sicer imata viden stik in je z enega mogoče videti drugega, a prevelika oddaljenost med obema gradovima omogoča pač le metaforično »gledanje v skledo«. Druga zgodba pa že močno spominja na mitološke prvine borbe med bratoma, od katerih ima vsaj eden močno povezavo s soncem:

»Star kmet Žnidar – Jurek, ki je imel svoje posestvo tik ob Rabensbergu, je pripovedoval pred dobrimi štiridesetimi leti: Na vrhu rabensberškega stolpa je bila bleščeča zlata zvezda, ki je metala solnčne žarke na gornjeceljski grad, in sicer naravnost v grofovo sobo. Grof je bil tako nejevoljen, da je ukazal svojemu poveljniku, naj vrže zvezdo s stolpa in naj podere tudi stolp.«⁴² In nazadnje – zvezda, ki je tako motila Celjskega, je bila po dru-

gi ljudski pripovedi pravzaprav na sosednjem 606 m visokem Aleksandrovem vrhu: »Nad Lančperkom je Aleksandrov vrh, ki se je poprej imenoval 'Likaštok'. Pravijo, da je bila na tem hribu tista zvezda, radi katere je Celjski grof Friderik Lančperk razdejal.«⁴³ Povezavo s soncem pa nakazuje tudi datum. Lančperk naj bi bil razdejan na praznik sv. Cirila in Metoda, ki v katoliški cerkvi godujeta 5. julija, slaba dva tedna po kresu. Menda so v Orožnovih časih na predvečer obeh svetnikov še kurili na razvalinah gradu kres,⁴⁴ kar spominja na kresove na moravskem Hradištku, ki jih omenjam na koncu prispevka.

Današnje izročilo o Lančperku je podobno kot pri dobrnskem gradu mnogo skromnejše; zaklad se je spremenil v verigo, zlata zvezda je postala celo ogledalo, in domačinka, ki živi pod gradom, pravi: »Slišala sem, da je bila pri gradu neka luknja, za katero ne vejo, kako se pride notri, ker je človek, ki je vedel zanj, prej umrl, preden bi to povedal. Vhod naj bi bil na drugi strani hriba (torej z nasprotne strani, kot leži vas). Tam naj bi bili včasih Celjski grofje in naj bi imeli luknjo, v kateri je shranjena neka veriga.« Omenjala je tudi zvezdo nad Celjem (!) in slišala, da naj bi celjski in lančperški grof streljala drug na drugega.

Drug domačin, ki pripada stari rodbini Apotekarjev⁴⁵ in se sicer zelo zanima za lokalno zgodovino,

⁴³ Prav tam, str. 148.

⁴⁴ Prav tam. Praznik slovanskih apostolov bratov Cirila in Metoda najbrž nima nekih predkrščanskih mitoloških pomenov in se v katoliški cerkvi praznuje 5. julija.

⁴⁵ Člani družine iz Rup, ki še zdaj nosi priimek in domače ime Apotekar, naj bi po ljudskem izročilu kot zeliščarji služili lančperškemu gospodom.

⁴⁰ Prav tam, str. 147.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Prav tam, str. 147–148.

Pogled na Gradišče z ruševinami Lančperga (levo), Strgarjev (Aleksandrov) vrh in Tičnico.

pa je pripovedoval, da je grad Lančperg stal na ledini, ki se še danes imenuje Gradišče: »*Lanšperski graščak je s svojim ogledalom motil Celjskega, ko je ta obedoval, da bi ga jezil. Zato mu je Celjski graščak s topom zasul grad.*« Najbolj zanimiva pa je njegova pripoved o dveh drobcih izročila, ki jih pri Orožnu ne najdemo: »*Se pa po nekih legendah omenja tudi most iz kož, to ste verjetno že slišali, da naj bi bil do tja dol, do tistega hriba, od zadaj pa je Aleksandrov vrh. Ta vrh se pa imenuje, uganite po kom ... Po Aleksandru Karađorđeviću, ker naj bi se izgubil tam ... To drži.*«

Marija Trobec, ki je več kot dve desetletji zbiralala gradivo za knjigo *Naše korenine. Ne smemo jih pozabiti: Šmartno v Rožni dolini od davnih časov do današnjih dni* (izšla 2011), je iz pripovedi številnih domačinov o gradu strnila takšnele zgodbo:

»*Ljudsko izročilo pripoveduje tudi o visečem mostu iz ustrojenih volovskih kož. Ta naj bi povezoval grad in sosednji Likastok ali Strgarjev vrh. Zaradi usnjenega mostu se je vrh prvotno imenoval Lederštok. Druga legenda pripoveduje, da so grad in Strgarjev vrh povezovale tlakovane poti, po njih naj bi se sprehajala grajska gospoda. Med obema vrhovoma naj bi bili tudi čudoviti grajski vrtovi.*⁴⁶ Pod gradom je bila velika votlina, za katero ni jasno, čemu je služila, kmetje so jo pozneje zasuli z zemljo. Zanimiva je pripoved, da se je na Strgarjevem hribu ob obisku teh krajev izgubil kralj Aleksander, od tod tudi ime Aleksandrov vrh. Na Strgarjevem vrhu je star, okoli 60 m globok vodnjak, v globini so

*obokani stranski kanali ... Po ljudskem izročilu naj bi se na območju zaselka Jezerce do Rup razprostiralo jezero, imenovano Wirt.*⁴⁷

Tako imamo poleg usnjenega mostu, ki povezuje Lančperg in vsaj starodavno zidano stavbo – štok, če že ne grad, Gradišče in nazadnje tudi jezero v bližini. Poleg tega pa natanko med hribom, na katerem je stal Lančperg, in Aleksandrovim vrhom v smeri proti Lembergu stoji obli grič, ki ga Albin Apotekar opiše takole: »*Tam, če gledate geodetsko, so stara imena, je pa kraj Gavge. Tam so bile vislice od Lemberškega gradu,*⁴⁸ *ki je za razliko od Celjskega imel pravico krvnega sodstva in je bil Lemberg prej trg kot Celje mesto.*« Po podrobnem terenskem poizvedovanju se je nedvomno pokazalo, da je obli griček, pod katerim stoji danes že opuščena Florjanova domačija, na vrhu popolnoma izravnani in ga domačini poznajo tudi kot ledinsko ime Tičnica. Tudi Orožen očitno opiše isto lokacijo, ko pravi: »*V smeri proti Lembergu je malo nižje Lančperka mala vzpetina, na kateri so zdaj njive. Nekdaj pa je bil tu velik gabrov gozd, ki je služil graščakom kot ptičnica.*« Gre torej za zanimivo ujemanje pomena ledinskega imena Gavge, ki marsikje po Sloveniji pomeni arheološko lokacijo, na kateri so domačini kdaj odkrili ostanke človeških pokopov. Niso si jih znali drugače razložiti, kot da je šlo za mesto, kjer so stale vislice in kjer so pokopavali obsojence, ki niso smeli biti pokopani v posvečeni zemlji katoliških pokopa-

⁴⁶ Lepe in tlakovane poti se ob usnjenih mostovih omenjajo tudi v hrvaških in nemških pripovedih o usnjenih mostovih. Prim. op. 62.

⁴⁷ Trobec, *Naše korenine*, str. 25–26.

⁴⁸ Ljudsko izročilo lemlerske vislice tudi postavlja na hrib Gradišče, a na tistega nekaj sto metrov vzhodno od gradu Lemberg, kar je seveda mnogo bolj verjetno (glej Slatinek, *Lemberg*, str. 127).

Pogled z Lančperga na Lemberg in Gradišče ob njem.

lišč. Po drugi strani ljudsko izročilo pritrjuje mnenju ljubiteljskega raziskovalca ledinskih imen Gradišče Leopolda Severja, ki je ob dolenskih Gradiščih, poleg starih poti, čaščenih voda, sledov metalurške dejavnosti, ledinskih imen, povezanih s konjerejo, arhaičnih imen voda in izkopanin, vedno opazil tudi »oblat grič v bližini gradišč« z imenom Tičnica. Ta po njegovem mnenju pomeni železnodobno pokopališče po pticah – ticah »ki so imele v davnini pomembno vlogo v življenju ljudi, zlasti pri povezavi med nebom in zemljo.«⁴⁹ Če se od Tičnice spustimo navzdol po strmlem gozdnatem pobočju Strgarjevega hriba proti Dobrni, prav kmalu pridemo do skalne pečine, izpod katere izvira večji potok, ki teče v Dobrnico. Domačini iz Rup kraj še vedno imenujejo Pekel, ker naj bi bilo tam moč srečati hudiča. Nekdaj je ta kraj pač pomenil domovanje Velesa,⁵⁰ saj je blizu vode in s popolno scenografijo za ljudske predstave o vходу v spodnji svet. Tako tudi tu Velesovo – hudičevo domovanje najdemo čisto blizu kraja, kjer tudi sicer najdemo mitološko figuro, ki je blizu sončnemu božanstvu (lančperški grof in njegova zlata zvezda na Gradišču); Veles, njegov brat in tekmeč, je tako kot vedno tudi tu dobil svoje mesto neposredno pod njim in blizu vode.

Nazadnje omenimo še, da imamo Gradišča tudi v bližini vseh ostalih Dobrni bližnjih gradov. Vzhodno od domnevne lokacije gradu Rožni vrh je hrib z imenom Gradišče (395 m. n. v.), ki ga Orožen ne omenja. Prav ob njegovem vznožju je zaselek Jezerce pri

Šmartnem, kjer naj bi se začejalo nekdanje jezero, ki je segalo do naslednjega Gradišča, na katerem je stal Lančperk. Seveda pa ima svoje Gradišče tudi Lemberg in tudi ta grad je bil po izročilu z njim povezan s podzemnim hodnikom, ki ga je čuvala velika kača:

»Vzhodno od leberskega gradu je nekoliko višja vzpetina, imenovana Gradišče. Njen vrh je lepo izravnano. Dandanes so na Gradišču travniki, prej pa je bilo zasajeno z lepo vinsko trto. V še večji preteklosti je bil na Gradišču gradič. Iz leberskega gradu je vodil vanj podzemeljski hodnik. Ta hodnik je hotel nekoč neki mož odkriti. Ali svoje namere ni izvedel. Ustrašil se je velike kače, ki ga čuva. Čuje se tudi mnenje, da so bile nekoč na Gradišču leberske vislice. Tisti rov je imel na Gradišču svoj izhod tam, kjer je še zdaj skupina starih lip.«⁵¹

In nazadnje – Orožnov opis Gradišča, povezanega z gradom Helfenberg – Soteska⁵² je še bolj poveden:

»Soteški gospodje bi bili radi spravili ceste in kmete pod še večjo svojo oblast. V ta namen so se odločili, da si na nasprotni strani doline zgrade še en grad. Izbrali so si zanj vrh, ki se imenuje Gradišče ter pripada skupini, imenovani Kjumberg.⁵³ Danes je Gradišče lepo gozdno. Soteški gospodje so dali vrh lepo izravnati in kmetje so začeli voziti kamenje za novi grad. Grajski biriči so jih silno priganjali. Že so zidarji začeli zidati temelje. Toda razsrjeni kmetje so vedno ponoči razdrli zid, ki so ga zi-

⁵¹ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 148.

⁵² Prav tam, str. 58 in spletna stran: <http://sl.wikisource.org/wiki/Soteska-Helfenberg>.

⁵³ Med gradom Helfenberg (Škrinlov grad) in Gradiščem – Kjumbergom (626 m. n. v.) ob današnji cesti Celje–Velenje tečeta Socka in Pirešica.

⁴⁹ Sever, *Prazgodovinski svatje*, str. 72.

⁵⁰ Terenski zapisi J. Hudales: 12. 10. 2014.

Levo Gradišče (Kjumberg) in desno hrib, na katerem še stojijo skromni ostanki Helfenberg.

darji podnevi zgradili. Tako so kmetje preprečili gosposko namero. Da se jim je posrečila, bi bil most vezal oba grada, starega in novega.« Tako imamo v tem zapisu spet opravka z mostom, ki pa ga nazadnje le niso uspeli zgraditi. Namera se ni uresničila zaradi zapleta, ki je v mitoloških pripovedih o zidanju mostov (in gradov ter drugih velikih gradbenih projektov) pogost in znan po vsej Evropi. Vse, kar so podnevi zgradili, so take ali drugačne sile ponoči razdrle, le da je bil krivec ponavadi hudič, ki je po prihodu krščanstva dostikrat zamenjal kako pogansko božanstvo, najpogosteje prav Velesa. Ponavadi je razdiralno delo hudiča ustavila šele pogodba z njim ali človeška žrtev, ki jo je bilo treba živo zazidati v temelje nove stavbe.⁵⁴

Sicer pa je grad Helfenberg po ljudskem izročilu vendarle imel tudi podzemni hodnik, ki je vodil približno v isto smer: »Iz gradu je vodil podzemeljski hodnik na dno Socke. Neki moški so baje že hodili po njem. Škrilin⁵⁵ pa je mnenja, da je segal samo do polovice hriba. Na vrhu se je hodnik začel v podzemeljskih prostorih gradu, kjer so podjetni kopači nekoč iskali zaklad, pa našli sod starega vina.«⁵⁶ Še nekaj povezuje Helfenberg z nekaterimi ostalimi obravnavanimi gradovi in »njihovimi« Gradišči. Tudi tu najdemo zahodno od gradu ledino (in kmetijo) z imenom Jezerčan in tudi tu lahko med Jezerčanom, Helfenbergom in vrhom Kjumberga potegnemo črto, ki je le malo odklonjena od smeri vzhod–zahod.

S tem zanimive mitološke prvine grajskih izročil o najbližjih grajskih sosedih Dobrnškega gradu niso izčrpane. Naslednje izročilo tudi graščaka z Rožnega vrha postavlja ob bok različnim mitološkim figuram. Poleg rožnovrške graščine je »baje stalo drevo, ki je imelo tri vrhe. Na enega izmed njih je splezal na sveti večer graščak in zvedel, kje bo med letom svatba in kje mrlič. S strani, kjer bo svatba, mu je prihajala naproti godba, s strani, kjer bo mrlič, pa molitev. Preprosti ljudje so zato smatrali rožnovrške graščake za nekake vsevedneže.«⁵⁷ Po mnenju Zmaga Šmitka, ki je podrobno analiziral podobno »sveto drevo« v Paki pri Vitanju,⁵⁸ gre pri takih drevesih za »ikonografijo svetega kraja«, kjer se svetemu drevesu z dvema ali tremi vrhovi pridruži še sveta voda – zdravilni studenec, ki zdravi oči itn. Podobne primere najdemo po Šmitkovem mnenju dovolj pogosto tudi drugod na Slovenskem.⁵⁹ Zdravilno ali pa vsaj zelo blagodejno »sveto vodo« in zato čaščeno vodo tudi najdemo blizu. Orožen poroča o »kapelici 'Rim' pod Lančpergom«, ki je svoje sveto ime dobila zato, ker so se lančperški grofje, ko so se vračali z obiska pri Celjskih grofih, po pitju te studenčnice »počutili tako lahke in čiste, kakor da bi bili v Rimu dobili papeški blagoslov. Od tod baje ime tistega prostora.«⁶⁰

⁵⁴ Več o tem: Hudales, *Škalske zgod(b)ovine*, str. 17 in tam navedena literatura.

⁵⁵ Kmečki lastnik zemljišča, na katerem stojijo skromni ostanki gradu.

⁵⁶ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 59.

⁵⁷ Prav tam, str. 151.

⁵⁸ Šmitek, *Mitološko izročilo Slovencev*, str. 75–86.

⁵⁹ Prav tam, str. 86.

⁶⁰ Orožen, *Gradovi in graščine*, str. 149 in spletno mesto http://sl.wikisource.org/wiki/Ro%C5%BEni_vrh_-_Gore_%C4%8Dka

Pogled na hribček z razvalinami Škrlinovega gradu.

Namesto sklepa

Preuranjeno bi bilo postavljati zelo dokončne sklepe o značaju in pomenih grajskih ljudskih izročil na osnovi nekaj dni opravljenega terenskega dela na enem samem od območij, kjer so pred osmimi desetletji grajska ljudska izročila bolj ali manj vestno beležili dijaki celjske gimnazije. Danes precej bolj skopo ohranjeno gradivo, kot so ga imeli priložnost zapisati takrat, pa vendarle že kaže neke nove dimenzije tovrstnega izročila, ki ga velja raziskovati še naprej. Nekatere sklepi, ki sem jih na osnovi Orožnovih zapisov in nekaj najdenih primerov izročil o usnjenih mostovih v Švici in Nemčiji že zapisal,⁶¹ ostajajo po mojem mnenju veljavni in jih lahko strnem v nekaj naslednjih vrstic.

Podzemni hodniki in jezera, prav tako kot usnjeni mostovi, so v navezi z grajskimi izročili zanimiva tema, ki jo omenjajo številni zapisi, in večina izročil o starejših srednjeveških gradovih je opremljena z njimi. Nekateri med njimi celo z vsemi tremi. Če v Orožnovem gradivu usnjeni mostovi nastopajo redkeje kot podzemni hodniki, današnje terenske raziskave kažejo, da so vsaj tako pogosti kot ostali.

Ob tem se seveda zastavlja vprašanje zanesljivosti Orožna in njegovih zapisov v knjigi iz leta 1936 – glede na prej omenjena »izumljena izročila« nekatereh Orožnovih dijakov. Prepričan sem, da lahko zanesljivost izročil o usnjenih mostovih še močneje potrdimo, saj se vrsta podobnih zapisov iz drugih slovenskih lokalitet in celo iz širšega srednjeevropskega in slovanskega prostora hitro povečuje. Tudi če je morda prav v primeru izbranih zapisov šlo za nekoliko »svobodno« najstniško (re)interpretacijo slišanih ljudskih pripovedi, pa imajo zapisi gotovo svoje racionalno jedro, ki ga bomo morda z najdbo kakih starejših zapisov iz 19. stoletja še lahko odkrili. Vsekakor pa najdeno gradivo dokazuje, da je večina Orožnovih usnjenih mostov zares tema ohranjenih ljudskih izročil in ne morda plod (pre)bujne domišljije kakega najstnika iz prve polovice 20. stoletja. Tudi moje mnenje, da gre pri razlagi simbolike usnjenih (in platnenih) mostov za področje mitologije, ki je v evropski mitologiji pogosto tesno povezana s simboliko prehajanja iz neba na zemljo, iz človeškega sveta živih v podzemni svet mrtvih, iz minljivega v nesmrtnost, iz čutnega v nadčutno,⁶² ostaja veljavna. Tako stara kot nova grajska izročila

⁶¹ Hudales, O usnjenih mostovih in gradovih.

⁶² Chevalier in Gheerebrant, *Rječnik simbola*, str. 416.

Razvaline Škrlinovega gradu lastniku negujejo kot skalnjak, v katerem najdemo tudi lobanje domačih volov.

potrjujejo tudi, da so »graditelji« mostov in gradov, ki so bili nekdanje pomembne mitološke figure – junaki, ki jih je ljudsko izročilo v srednjem veku spremenilo v gospodarje svojega sveta (grofe, graščake, prince ...) ali pa v figure z nadnaravnimi močmi, v hudiča ali svetnike, v katere so verjeli poslej.

Tudi veljavnost mnenja, da vsebinska analiza izročil nakazuje, da je graditelj usnjenih mostov Veles, čeprav posamezni naši (Orožnovi) zapisi izročila tega ne dokazujejo čisto neposredno, še ni omajana, čeprav je v tem članku navedeno in na novo odkrito izročilo preskopo, da bi omogočalo tovrstno analizo. Še vedno velja, da je usnjeni most sredstvo za uboj mitološkega nasprotnika, in če smo doslej vedeli, da slovanski bog sonca in neba Perun pridobi premoč nad svojim nasprotnikom Velesom tako, da ga vsako leto v poletni bitki nekje pod hrasti (u)bije s strelo, potem bi zgodbe o usnjenih mostovih lahko bili drobci drugega (jesensko-zimskega) dela prvotnega slovanskega mita, v katerem Veles ponovno dobi oblast nad svetom, ko se jeseni spet sprijazni s svojim bratom, pridobi njegovo zaupanje, zgradi usnjen most, ki ga potem po prepiru prereže in Perun z mostom vred zgrmi v brezno. Zdaj lahko ugrabi tudi njegovo lepo ženo/sestro, ki se lahko reši iz bratovega ujetništva samo s skokom s skale, svetu zavladata zimska tema in kaos, ki se konča s ponovnim prihodom pomladi, tj. s ponovno rastjo moči sonca

(in Peruna) in vzpostavljanjem reda v svetu.⁶³ Teza ostaja verjetna, a ker se je medtem že pokazalo, da je problematika prvotnega slovanskega mita precej bolj kompleksna in zapletena, kot smo jo uspeli razkriti doslej, prepustimo raje bolj dokončne sodbe o tovrstnem izročilu prihodnjim obsežnejšim raziskavam v širšem evropskem in slovanskem kontekstu.

Pomembna novost v primerjavi z mojim prvim člankom na to temo pa je, da zdaj lahko zelo upravičeno domnevamo, da je razširjenost tovrstnih izročil izjemna in mnogo bolj pogosta – tako pri nas kot tudi v slovanskem svetu. V času pisanja članka sem namreč naletel na posamezne primere izročil o usnjenih mostovih na Hrvaškem in v Srbiji. Na širšem območju Novega marofa, južno od Varaždina, prav tako poznajo izročilo o dveh gradovih na dveh sosednjih vrhovih večjega hriba, med katerima teče reka Lonja. Oba gradova je povezoval usnjeni most,⁶⁴ poleg tega pa še lepa, s kamnom tlakovana ulica. Prvi grad je bil na hribu Gradišće (268 m. n. v.) in drugi grad na nekoliko višjem hribu Humščak, na obeh vrhovih pa so našli kamnite strukture – na prvem poleg antičnih ostankov tudi še obsežno jamo, polno keramike iz časa okrog 1000 pr. n. š. Sicer pa je zanimivo, da je tudi tu v okolici še mnogo ledinskih imen Gradišće in da sta oba vrhova orientirana v smeri vzhod-zahod. Za Srbijo pa mi je bila posredovana ustna informacija⁶⁵ o platnenem mostu, ki je povezoval Kurvin grad in kraljevski grad na sosednjem hribu. Po njem je kraljica skrivoma odhajala iz mesta v kraljevo posteljo. Internetni viri ustno informacijo potrjujejo, čeprav kraljica včasih postane tudi dama dvomljivega slovesa (kar se menda kaže tudi v imenu mesta), ki čez most ne hodi na sosednji grad, ampak v lokalno cerkev ali pa bližnji samostan sv. Janeza Krstnika, da bi tam molila, a je potem tam v resnici zapeljala popa ali pa mladega meniha v greh.⁶⁶ Na spletnih straneh je bilo mogoče najti tudi podatke o visečem mostu, ki je povezoval stolp trdnjave Miljkovac s sosednjim hribom.⁶⁷

Presenetljivi so tudi podatki, ki sem jih odkril pred nekaj meseci ob krajšem študijskem bivanju na univerzi v Brnu in se nanašajo predvsem na Moravsko. Josef Skutil je v danes skoraj pozabljenem član-

⁶³ To so samo nekatere od ocen in razmislekov, ki so že navedeni v Hudales, O usnjenih mostovih in gradovih, str. 23–25 in jih tu na kratko povzemam.

⁶⁴ Kamena popločena ulica u gradu na brdu i kožni most. Spletni vir: (10. 5. 2014).

⁶⁵ Zanj se zahvaljujem svojemu doktorskemu študentu Tomažu Simetingerju, ki mu je informacijo posredoval kolega Goran Pešić iz Niša.

⁶⁶ Курвинград (Копријан): Из Википедије, слободне енциклопедије <http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4> in spletni vir <http://forum.arheo-amateri.rs/lokaliteti-u-srbiji/koprijan-kurvingrad/> (13. 8. 2014).

⁶⁷ Blog na spletni strani <http://www.gradnis.net/niski-kutak/forumasi-istrazuju-tvrđjavu/255/?imode> (13. 8. 2014).

ku, ki je bil objavljen v ugledni etnološki reviji *Česki lyd* leta 1946, poročal o predstavah o prazgodovini v moravskem ljudskem izročilu. Del obsežnega članka piše o »zanimivi samostojni skupini povesti, ki se nanašajo na predzgodovinske kraje ..., o usnjenih mostovih, ki pripovedujejo, da sta bili dve mesti – običajno predzgodovinska obzidana utrdba in srednjeveški grad ali novoveški grad – vedno povezani z usnjenim mostom«. ⁶⁸ Potem navaja grad na gradišču – Hradištek, severno od Brna, in drugi grad, kjer je imel grof Šembera pri obranskih vinogradih drugi grad; z enega do drugega gradu naj bi hodil po usnjenem mostu, pri čemer se je ta most za njim zvijal, pri poti nazaj pa se je pred njim odvijal. Nato navaja še številne druge primere, ki so bili včasih zapisani že v 19. stoletju: znamenite lišenske Stare gradove, kjer je bila znamenita neolitska naselbina in ogromno obzidano staroslovansko gradišče, je ljudska povest povezala z usnjenim mostom, čez globoke doline kraške Ričke z nasprotnim horakovskim srednjeveškim Gradiščem. To velja tudi še za utrjen hrib Kolo pri Hluku, kjer naj bi stal samostan, od katerega je usnjeni most vodil do gradu, ki je stal na Hradištku. O drugem vrhu z imenom Hradištek pri Vlčnovu pa se je govorilo, da so ga nanosili vojaki v pokrivalih in naj bi bil z bližnjim Valem povezan z usnjenim mostom. Še v času nastanka članka (1946) so tu ob slovesnih priložnostih prižigali kresove. Usnjeni most pa naj bi vodil tudi v Bohuslavcih na Kyjovskem s trdnjave Tvrze na grad v vasi. Skutil nato zaključil: »Dobro bi bilo predelati motiv o usnjenih mostovih na osnovi bogatejšega materiala«, a je bil njegov članek kmalu pozabljen, motiv pa je ostal neobdelan.

Ob koncu prispevka naj omenim še nov element, ki ga novo pridobljeno gradivo v tem članku lahko prispeva k razlagi številnih grajskih izročil, predvsem tistih njegovih elementov, ki nosijo sledi predkrščanske mitologije. Moji prvi razmisleki so seveda temeljili na podobi »svete krajine« naših predkrščanskih prednikov, ki je temeljila na svetem trikotniku Perun–Veles–Mokoš, ki bi jo lahko (vsaj v sledovih) našli v vsakem zaokroženem območju. Grajska izročila v to sveto krajino in predstave domačinov o njej vstopajo kasneje, ko lokacije najstarejših srednjeveških gradov v predstavnem svetu domačinov prevzamejo nekatere mitološke prvine in značilnosti svete krajine iz poganskih časov. Doslej že dobro vemo, da je veliko najstarejših cerkva nastalo na mestu predkrščanskih svetišč in da so posamezni svetniki zavzeli mesta točno določenih poganskih bogov. Kako je s tem v primeru gradov in njihovih lastnikov, ki so tudi dobivali točno določene »božanske« (vražje) attribute? Ali so podobno kot cerkve tudi srednjeveške gradove postavljali na točno določena in s pomeni, ki jih danes ne poznamo več, natančno definirana mesta,

ali pa so se ti pomeni in atributi »selili« na gradove in k njihovim lastnikom? Kaj je v tem pogledu z medsebojnim odnosom – opozicijo med Gradišči in gradovi, ki so večinoma kamnite strukture iz dveh zelo različnih časovnih obdobj in so vsaj dobre pol tisočletja narazen? So se graditelji kakorkoli (in zakaj?) ozirali na lokacije antičnih ali še starejših gradišč v svoji neposredni okolici, ali so take mitološke povezave (z usnjenimi mostovi in podzemnimi hodniki) obstajale v pokrajini, še preden so bili gradovi zgrajeni, ali pa so le plod kasnejših mitoloških predstav domačinov, ki so v taki krajini živeli? Ali tovrstne mitološke poteze in povezave gradovi in Gradišča dobijo šele potem, ko gradovi niso več živi in so le še ruševine? Podobnih vprašanj bi si lahko zastavili še veliko, odgovore nanje pa bo seveda težje poiskati, saj zahtevajo zelo interdisciplinaren pristop vseh, ki jih gradovi kakorkoli zanimajo. Prepričan pa sem, da bi bili rezultati zelo zanimivi za zgodovinarje ali kastelologe, ki bi bili bogatejši za marsikatero spoznanje o vlogi gradov v njihovem fizičnem, predvsem pa socialnem okolju. Prav tako pomembni pa bi bili seveda tudi za etnologe, raziskovalce mitologije in ljudskih izročil, ki so predolgo veljala za brezčasna in nespremenljiva. Odgovori na tu zastavljena vprašanja pa bi nam lahko razkrili tudi nekaj odgovorov na vprašanja o dinamiki in razvoju mitoloških predstav v zadnjem tisočletju in pol.

LITERATURA

- Belaj, Vitomir: *Hod kroz godinu: Pokušaj rekonstrukcije prabravatskoga mitskoga svjetonazora*. Zagreb: Tehnička knjiga, 2008.
- Chevalier, J. in A. Gheerebrant: *Riječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod, 1983.
- Fijavž, Barbara, Barbara Robida, Gorazd Rituper, Jerneja Šubelj, Samo Zorec: *Zgodbe o gradovih, usnjenih mostovih in podzemnih predorih: Terensko poročilo za etnološki praktikum: etnološka muzeologija*. Študijsko leto 2013/14. Mentor: doc. dr. Jože Hudales.
- Golec, Boris: Zrušitev starega dobrnskega gradu Schlangenburg (Kačji grad) med legendo in zgodovino (v tej številki Kronike).
- Hudales Jože: O usnjenih mostovih in gradovih. Usnjarstvo na Slovenskem. *Zbornik referatov simpozija v okviru prireditve ob občinskem prazniku občine Šoštanj*. Šoštanj: Muzej Velenje in Muzej usnjarstva na Slovenskem, 2013, str. 7–31.
- Hudales, Jože: *Bolnišnica Topolšica: 90 let*. Topolšica: Bolnišnica Topolšica, 2009.
- Hudales, Jože: Castles in Slovene folk tradition: some examples from the Šaleška Dolina Valley. *The castle as social space: book of abstracts and field-trip guide / Die Burg als sozialer Raum : Zusammenfassungen der Vorträge und Exkursionführer /*

⁶⁸ Skutil, Moravski lydov, str. 129–135. Za delni prevod teksta se zahvaljujem Veroniki Šoster.

Grad kot družbeni prostor : povzetki predavanj in vodnik po ekskurzijah. Castrum Bene 12 (ur. Katarina Predovnik). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.

Hudales, Jože: *Drobci iz zgodovine Stare vasi. Moj kraj KS Stara vas* (ur. Peter Rebernik in Senka Karlovčec). (Pozojeva zbirka, Moj kraj). Velenje: Pozoj, 2011.

Hudales, Jože: Mesto na robu jezera: Prolog in epilog. *Jezero na robu mesta* (ur. Vlado Vrbič in Dušan Dim). Velenje: Knjižnica, 2012.

Hudales, Jože: *Škalske zgod(b)ovine in škalske identitete. Škalske zgodbe: zbornik.* (ur. Jože Hudales in Vera Pogačar.), 1. izd. Škale: Revivas – društvo za oživitve in promocijo vasi, 2012.

Hudales, Jože: *Topolšica skozi čas. Moj kraj KS Topolšica* (ur. Peter Rebernik in Jožica Rogelšek). (Pozojeva zbirka, Moj kraj). Velenje: Pozoj 2010.

Orožen, Janko: *Gradovi in graščine v ljudskem izročilu.* Celje: Mohorjeva družba. 1936.

Orožen, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu:* Gradovi in Graščine ob Savinji Sotli in Savi. Celje: Zvezna tiskarna v Celju. Nekateri objavljeni na spletnem naslovu: http://sl.wikisource.org/wiki/Gradovi_in_gra%C5%A1%C4%8Dine_v_narodnem_izro%C4%8Dilu_I.

Perko, Drago: *Geografija Slovenije* 3, 2001. - Internetni vir; <http://books.google.si/books?id=WzII3xXufJEC&pg=A172&lp=PA172&dq=dobrnsko+podolje&source=bl&ots=fGfQuGdMow&sig=fNv5rDAZJ-TIbKnLcXiqlMg9o&hl=sl&sa=X&ei=bZAeVPOYBsnygPvoYL4CA&ved=0CB0Q6AEwAA#v=onepage&q=dobrnsko%20podolje&f=false> (13.8. 2014).

Pleterski, Andrej: Nekateri topografski vidiki obrednih mest. *Studia ethnologica Croatica* 21, 2009, str. 27–46.

Pleterski, Andrej: Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih. *Zgodovinski časopis* 50, 1996, str. 169–185.

Sever, Leopold: *Prazgodovinski svatje in mi: kultura staroških gradiščarjev jasno odseva tudi v naš čas.* Ivančna Gorica: Turistični društvo, 2009.

Skutil Josef: Moravski lydovy nazor a predstavy o praveku. *Česky lid*, 1946, str. 29–135.

Slatinek, Zoran: *Lemberg: grad in trg.* Lemberg: samozaložba, 2013.

Šmitek Zmago: *Poetika in logika slovenskih mitov: Ključi kraljestva.* Ljubljana: Študentska založba, 2010.

Šmitek, Zmago: *Mitološko izročilo Slovencev: Svetinje preteklosti.* Ljubljana: Študentska založba, 2004.

Terenski zapisi Jožeta Hudalesa, zvočni zapisi avtorja posneti v letu 2014.

Toporov, Vladimir: Predzgodovina književnosti pri Slovanih. Poizkus rekonstrukcije. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Zupaničeva knjižnica 9, 2002.

Vrbič, Ajda: *Arheološka topografija in ustno izročilo Ša-*

leške doline (diplomska naloga). Ljubljana: Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete, 2010.

S U M M A R Y

The castles at Dobrna and its surroundings in folk tradition

In his contribution, the author continues the discussion on the folk tradition concerning leather bridges, which remained completely neglected until he first opened it in 2013. At the focus of the discussion at hand is the local tradition on the Dobrna or Snake (Schlangenburg) Castle at Dobrna and some other castles in the surrounding area. The author first summarises the notes of Janko Orožen and his pupils from the Celje Grammar School, which were published in 1936 in the book *Gradovi in graščine v ljudskem izročilu* [*Castles and Mansions in Folk Tradition*], and then compares them to the preserved and now written fragments of an oral tradition he collected at Dobrna and its surroundings with a group of his students in May 2014. This time, too, most attention is devoted to the fragment concerning a (leather) bridge that once connected the Dobrna Castle with the nearby Gradišče pri Dobrni – a Hallstatt settlement according to the archaeological finds, situated south of the Church of St. Nicholas. The comparison of this fragment to the presently preserved traditions and those written by Orožen decades ago on the castles in Dobrna's immediate vicinity shows that even today, as the traditional lore concerning castles has all but disappeared, one may still encounter many more traditions on bridges between the (present) ruins of the medieval castle and the nearby hill Gradišče than in Orožen's book. Whereas Orožen's traditions concerning leather bridges between two neighbouring »castles« (one of them usually being Gradišče) are set in the nearby surroundings of Dobrna, especially Vitanje, Vojnik and the Šentjur area, the recently written material from the field mentions at least three other locations in the immediate vicinity with leather bridges: Lančperg, Rožni vrh–Gorečka and Helfenberg. Interestingly, the number of traditions concerning leather bridges is extremely high, especially in the so-called Dobrna plain and on its fringes. Nevertheless, every narrative on a leather bridge connecting two »castles«, where the passage was usually rendered difficult by a valley, a stream, a gorge or a lake, also contains an indication of a nearby hill called Gradišče, as well as caves, gorges or streams whose names include the word »hud(a)« [Devil's, evil]. In the author's opinion, this testifies to very old mythological bases of the tradition, through which

almost every corner of this area incorporated a similar »setting« of the mythological narrative that still remains largely unknown to us. With his analysis of the poorly preserved fragments, the author continues to build on the hypothesis that the preserved fragments are in fact the remnants of the original Slavic myth on the struggle between two divine bro-

thers Perun and Veles, as has in the last decades been revealed by such authors as Vladimir Toporov and Nikolaj Mikhailov, Andrej Pleterski, Zmago Šmitek, Vitomir Belaj, and others. The author concludes his contribution by listing a few examples of similar traditions in Moravia, Serbia and Croatia.

Ostanki gradu Schlangenburg leta 1929.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 711.455:338.48(497.4Dobrna)
664.71(497.4Dobrna)

Prejeto: 17. 6. 2014

Vito Hazler

dr., izredni profesor za področje etnologije, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta,
Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: vito.hazler@ff.uni-lj.si

Mlini ob potoku Temnjaški vrelec v Lokovini pri Dobrni

IZVLEČEK

Dobrna z okolico je daleč naokrog že dolgo znana po izvirih termalne vode in zdraviliškem turizmu. Zadnja desetletja se oživlja starodavno vinogradništvo, iz na videz nepomembnih lokalnih gospodarskih okvirov pa izstopa zanimanje za mlinarstvo ter vse bolj živahno pohodništvo in kolesarjenje po slikoviti pokrajini. Posebnost okolice Dobrne so številni manjši potoki in rečice, ob katere so domačini postavljali mline, žage in kovačije. Večina teh hišnih ali obrtniških obratov je prenehala delovati v 50. in 60. letih 20. stoletja. Ohranila se jih je le peščica, še največ na območju Lok, Janškovega sela in Lokovine zahodno od Dobrne. V t. i. »dolini mlinov« se je od enajstih poznanih lokacij fizično ohranilo le šest mlinov, nekateri že v razvalinah, drugi samo z mlinskimi stavbami, a le pri Vovkovih sta se mlina ohranila v celoti – tisti najstarejši, ki je bil domnevno nekoč celo grajski, danes ponovno obratuje.

KLJUČNE BESEDE

Dobrna, Temnjaški vrelec, dolina mlinov, kulturna dediščina, kulturni turizem, turizem, vodni mlin, nadvžno kolo, mlinski mehanizem, stope

ABSTRACT

MILLS ON THE TEMNJAŠKI VRELEC STREAM AT LOKOVINA PRI DOBRNI

Dobrna with its surroundings has long been known for its thermal springs and spa tourism. Over the last decades, traditional viticulture has been experiencing a revival and within seemingly unimportant local economic frameworks there has been a growing interest in milling industry as well as in the increasingly popular hiking and cycling through the picturesque landscape. One particularity of the Dobrna area is the numerous streams and rivulets, which the local inhabitants lined with mills, sawmills and forges. Most of these domestic or craft manufacturing plants ceased to operate in the 1950s and 1960s, with only a small number having been preserved to date, mostly around Loke, Janškovo Selo and Lokovina, west of Dobrna. In the so-called »valley of mills«, only six water mills have been physically preserved in eleven known locations, some already lying in ruins and others with merely mill buildings still left standing. Only the two Vovko mills have been preserved in their entirety – the oldest one, which was once supposedly a castle mill, has been restored and is now fully operational.

KEY WORDS

Dobrna, Temnjaški vrelec, valley of mills, cultural heritage, cultural tourism, tourism, water mill, water wheel, mill mechanism, stamps

Uvod

Dobrna z okolico je več stoletij znana po izvirih termalne vode in zdraviliškem turizmu, zato je bila že v preteklosti vključena v pregledne¹ ali tematske predstavitve² vse bolj uglednega zdraviliškega in turističnega kraja, njegovih sakralnih posebnosti,³ zgodovine⁴ in predvsem umetnostne dediščine.⁵ V 20. stoletju je Dobrna z okolico postala zanimiva tudi z drugih zornih kotov, saj se pojavlja turizem sodobnih razsežnosti – iz nekdanjega Zdravilišča Dobrna za ženske bolezni so nastale sodobne Terme Dobrna, vabljive za domače in tuje goste. Toda vzporedno s termalnim se v kraju in okolici razvijajo tudi druge oblike turizma, ki vse bolj temeljijo na programih kulturnega turizma ter spoznavanju naravne in kulturne dediščine. Zanimivo postaja starodavno vinogradništvo v sodobni preobleki, razgibana narava daje neizmerne možnosti pohodništva in kolesarjenja,⁶ iz na videz nepomembnih lokalnih gospodarskih okvirov pa izstopa zanimanje za nekdanje mlinarstvo⁷ in druge oblike gospodarskega prizadevanja v bližnji in nekoliko oddaljenejši okolici.⁸

Okolica Dobrne je s svojim širšim zaledjem razpeta med razgibano hribovje južnih pobočij Paškega Kozjaka (1272 m), Vinske gore (806 m) in Kurnikovega vrha (948 m) na zahodu in Stenice (1091 m) na vzhodu. Proti severu hribovje prehaja v južno pogorje Pohorja, kjer se izpod kopastih Kobuja (1313 m), Volovice (1455 m), Turna (1463 m) in Kraguljišča (1454 m) razvejano in na skoraj vse strani neba stekajo vodovja Mislinje, Oplotnice, Dravinje in Hudinje, ki si pot do dolin utirajo skozi soteske, že v preteklosti idealne za postavitev številnih vodnih mlinov in žag, danes pa mesto za nekaj deset malih hidroelektrarn.

Reka Hudinja z južnega Pohorja pobira precej pritokov, med njimi Tesnico, ki priteka od Stranic in je še pred pol stoletja gostila več kot šestdeset kmečkih mlinov in žag, Rovski potok, ki zbira vodo iz južnih pobočij Konjiške gore, in Dobrnico, ki pri Vinski Gorici prevzame z vzhodne strani Kačjega gradu stekajočo se Klančnico. Po soteski severozahodno in zahodno od Kačjega gradu teče potok Temnjaški vrec, ki naj bi ime dobil po hribu Temnjak in po

zelo topli izvirski vodi. Vzpetina s Kačjim gradom ter hriba Kurjek (515 m) in Obložje (463 m) na območju vasi Lokovina tvorijo lokalno razvodje, saj preusmerjajo Temnjaški vrec v Pirešico, ki se pod Arjo vasio izliva v Ložnico, ta pa pred Celjem v Savinjo.

V tem širšem zaledju Dobrne in tudi v njeni neposredni okolici je dovolj potokov in rečic, da so postali izziv za postavljanje številnih vodnih mlinov, žag in kovačij na vodni pogon. Ti obrati so bili sprva grajski in veleposestniški, od srede 19. stoletja pa postopoma prehajajo v kmečko last. Sčasoma so se jim pridružili še novi, povsem kmečki obrati, tako da so imeli na nekaterih kmetijah tudi po dva mlina⁹ ali ob mlinu še žago.¹⁰

Značilno območje zgoščenega števila mlinov so bili vodotoki v neposredni okolici Dobrne, zlasti na območju Temnjaškega vrelca, ki so mu pred leti nadelali vzneseni naslov »dolina mlinov«, potokov Kačnik in Šumečnik, Topovskega grabna in potoka Dobrnice. Zanimanje smo usmerili v Temnjaški vrec, kjer se je ohranil spomin na enajst vodnih mlinov, od katerih danes deluje le nekdanji grajski mlin na Vovkovi kmetiji (Lokovina 36).

Mlini na območju Dobrne v raziskavah

Mlini in mlinarstvo so priljubljeno raziskovalno področje, ki mu je na Slovenskem s tehničnega zornega kota utiral pot strojnik Albert Struna,¹¹ sledili pa so mu etnologi (Janez Bogataj),¹² zgodovinarji (Majda Žontar),¹³ geografi (Milan Natek,¹⁴ Julij Titl¹⁵), ljubiteljski raziskovalci¹⁶ ter številni mladi raziskovalci z osnovnih in srednjih šol ter študentje etnologije,¹⁷ zgodovine, geografije in drugi.

Zaradi številnih vodotokov in različnih vodnih naprav na južnih pobočjih Pohorja in območju Dobrne se je zanimanje za mlinarstvo razširilo tudi v teh krajih. Že v 50. letih 20. stoletja je temeljite raziskave opravljala Tehnični muzej Slovenije, ki je evidentiral več žag, mlinov in kovačij¹⁸ na vodni pogon. Z zgodovinskega zornega kota je območje z mlini in žagami v istem obdobju in pozneje predstavljal celjski

¹ Thatherr (baron), *Fremdenführer von Cilli und Umgebung*.

² Steierm., *Landes Curanstalt Bad-Neubaus. Landeskuranstalt Bad Neubaus bei Cilli in Untersteiermark*; Woerl, *Führer durch Bad Neubaus bei Cilli in Untersteiermark*.

³ Orožen, Ignacij, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Th. 8. Das Dekanat Neukirchen*.

⁴ Orožen, Janko, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*; isti, *Celje z zaledjem*; isti, *Donesek k zgodovini Dobrne*; isti, *Zgodovina Celja in okolice. Kratka zgodovina Celja in okolice*; isti, *Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji*; isti, *Zgodovina Celja in okolice. 1. in 2. del*.

⁵ Stopar, *Dobrna*.

⁶ *Pohodniške poti – Terme Dobrna* (spletni vir); *Sprehajalne poti – Terme Dobrna* (spletni vir).

⁷ *Dolina mlinov – Terme Dobrna* (spletni vir).

⁸ *Turistična kmetija Soržev mlin – Terme Dobrna* (spletni vir).

⁹ Na primer v nadaljevanju obravnavana domačija Vovk v Lokovini z dvema mlinoma.

¹⁰ Na primer Soržev mlin v Polžah pri Novi Cerkvi ter več domačij z mlini in žagami ob potoku Tesnica med Stranicami in Vojnikom.

¹¹ Struna, *Vodni pogoni na Slovenskem*.

¹² Bogataj, *Domače obrti na Slovenskem*.

¹³ Žontar, *Mlini na Gorenjskem*.

¹⁴ Natek, *Vodno omrežje v Spodnji Savinjski dolini in njena uporaba za mlinarstvo in žagarstvo*.

¹⁵ Titl, *Vodni mlini in mlinarstvo v Slovenski Istri*.

¹⁶ Grden et al., *Iz doline nekdanjih mlinov*.

¹⁷ Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL je bilo na temo mlinov med letoma 1971 in 2009 izdelanih 13 seminarских in 3 diplomске naloge.

¹⁸ Na primer Skomarje 1 in 2, Ošlakova domačija s kovačijo in žago ter mizarsko delavnico; Polže 1 in 2, Sorževa domačija s kovačijo, mlinom in žago.

Lokovina, pojasnjevalna tabla in smerokazi pred vstopom v »dolino mlinov« (foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).

zgodovinar Janko Orožen,¹⁹ ki pa je že pred drugo svetovno vojno zbiral ljudske pripovedi o gradovih in graščinah, med drugim tudi o znamenitem Kačjem gradu v Lokovini pri Dobrni.²⁰ Za ohranjanje krajevnega zgodovinskega in socialnega spomina so za obravnavano območje pomembne raziskave osnovnošolcev, ki so ob pomoči mentorjev in mentoric raziskovali mline in mlinarstvo,²¹ obrti²² in turistične poti²³ ter s temi in sorodnimi pojavi povezano ljudsko izročilo.²⁴

Posebej kaže ob pregledu mlinarstva na območju Dobrne in okolice izpostaviti raziskovalno nalogo sedmošolk in osmošolk Osnovne šole XIV. divizije Dobrna iz leta 1991,²⁵ ki so pod mentorstvom Lee Sreše spisale zagotovo najpreglednejše in najobsežnejše besedilo o takrat obstoječih in v spominu ohranjenih vodnih mlinih na območju Krajevne skupnosti Dobrna. Poganjali so jih potoki Temnjaški vrelc (6

evidentiranih mlinov in ena žaga),²⁶ ki se pri Spodnji Črnovi izliva v Pirešico, Kačnik in Šumečnik (6 evidentiranih mlinov),²⁷ ki se že pri Parožu, severno nad Dobrno, izliva v prav tako mlinski potok Dobrnico (2 evidentirana mlina in kovačija),²⁸ in potoka Čreškoviča (po raziskovalkah Loze ali Topovski graben) in Vrbnica (13 evidentiranih mlinov),²⁹ ki se pri Socki izliva v reko Hudinjo. Avtorice so nalogo opremile z več ročno izdelanimi zemljevidi potokov, risbami in fotografijami sestavin izbranih mlinskih enot ter besedilo razdelile na uvodni pregled *Zgodovina mlinarske obrti v Krajevni skupnosti Dobrna*, kjer so se terminološko oprle predvsem na tisti čas vablivo Bogatajevo monografijo *Domače obrti na Slovenskem*,³⁰ in v nadaljevanju raziskavo mlinov razdelile po že omenjenih območjih potokov oziroma grabnov. Najprej so obdelale območje Temnjaške-

¹⁹ Orožen, *Donese k zgodovini Dobrne* (upoštevajte tudi druga že zgoraj citirana avtorjeva dela).

²⁰ Orožen, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*.

²¹ Verdel et al., *Doline mlinov na potokih južnega dela Paškega Kozjaka*.

²² Horvat et al., *Dediščina mojstrov in obrtnikov Dobrne*.

²³ Vohar et al., *Vodna učna pot Dobrna*.

²⁴ Zanimanje osnovnošolcev za zgodovinske in etnološke raziskave je mogoče ugotoviti tudi v sosednjih krajih. Na Frankolovem so učenci raziskovali mlinarstvo (glej: Bezenšek, *Ob bistrem potoku bil je mlin*), na Ljubečni pri Celju pa ljudsko izročilo in pripovedi, povezane s starim dobrniškim Kačjim gradom, ki gospoduje prav nad t. i. »dolino mlinov« (glej: Kovše et al., *Ljudske pripovedi na Ljubečni*).

²⁵ Verdel et al., *Doline mlinov na potokih južnega dela Paškega Kozjaka*.

²⁶ Na Temnjaškem vrelcu so osnovnošolke evidentirale: Gregorjev, Petračev, Sedejškov, zgornji in spodnji Vovkov mlin ter Gorjančev in Brecljev mlin.

²⁷ Na potokih Kačnik in Šumečnik so evidentirale: Jerkin, Kragovčkov, Zlodejev, Kovačev in Pravnarjev (to je mlin z EŠD 23692 (gl. spodnjo Tabelo in Hohnec, *Strokovne zasnove varstva kulturne dediščine za območje občine Dobrna*)), edini v evidenci kulturne dediščine na območju občine Dobrna, ki je izven Temnjaškega vrelca, ter Zlodejevo žago.

²⁸ Na potoku Dobrnica so evidentirale: mlin sredi Dobrne (h. št. 8), Miklavžev mlin in Šandrovo kovačijo, ki je imela nekaj glavnih naprav na vodni pogon.

²⁹ Na območju Topovskega grabna, ob potokih Čreškoviča (Laze) in Vrbnica, so evidentirale: Čerjakov, Topovšekov, Rihtarjev, Platovškov, Tonačev, Masnetov, Skokov, Korjakov, Prahovski, prvi in drugi Škrebetov mlin ter Novakov in Petretov mlin.

³⁰ Bogataj, *Domače obrti na Slovenskem*.

Lokovina 36, Vovkova domačija v »dolini mlinov«. Desno je streha zgornjega Vovkovega mlina, za drevesom je spodnji Vovkov mlin, levo za njim je hiša, desno pa gospodarsko poslopje in kozolec (foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).

ga vrelca, nato potokov Kačnik in Šumečjek,³¹ nato območja Loz ali Topovskega grabna in Vrbnice ter nazadnje še območje Dobrnice. Prepisale in analizirale so »mlinsko tarifo« iz zgornjega Vovkovega mлина ter na osnovi ankete ugotovile pogostost mletja »ljudi iz okolice« v obravnavanih mlinih. Daleč pred vsemi je imel največ različnih (23) strank iz okolice Vovkov (domnevno zgornji) mlin, nato pa sledijo Pravnarjev (10 različnih strank), Jerkin (9), Kovačev (5), Golobov (5), Arličev (4) in Ramšakov (3 različne stranke). Tudi zato so največ pozornosti posvetile prav zgornjemu in spodnjemu Vovkovemu mlinu ob Temnjaškem vrelcu, saj je bila v času raziskave mlinarska dejavnost še razmeroma živa, danes pa je ponovno obnovljena in zasluži našo pozornost tako zaradi dejavnosti same kot tudi zaradi dokaj uspešnega vključevanja tega območja, torej doline mlinov, v turistično življenje Dobrne in okolice.

Mlini ob Temnjaškem vrelcu ter nekateri mlini in žage drugod na območju Dobrne iz nekdane velike občine Celje so bili leta 1993 vključeni v obsežno raziskavo *Gradnja v vašem prostoru celjskih arhitekturnih krajin*,³² ki so jo opravili etnolog in dva arhitekta kot sestavni del projekta *Arhitekturne krajine in regije Slovenije*.³³ Raziskava je bila še isto leto podlaga za izdelavo projektne naloge *Konservatorski*

*program za prenovo Vovkovega mlina*³⁴ pri predmetu Etnološko konservatorstvo na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.³⁵

Mlini kot kulturna dediščina

Tudi mlini, žage in naprave na vodni, vetrni ali kak drug pogon so vpisani v zbirni register nepremične kulturne dediščine Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Po podatkih iz leta 2001 je bil mlin kot tipološko geslo uporabljen 76-krat,³⁶ kar lahko razumemo tako, da je bilo takrat v register vpisanih prav toliko mlinov. Toda to je število, ki spomeniškovarstveni službi ne more biti v čast, saj je bilo že takrat odločno prenizko. Mlinov, ki bi si zaslužili vpis v državne zbirne registre, je namreč bistveno več. To lahko podkrepimo s podatkom, da je samo avtor med letoma 1979 in 1995, ko je kot konservator deloval na območju Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje, imel v svojih evidencah nekaj več kot 60 enot mlinov na kamne in valjčnih mlinov. Zakaj

³⁴ Timer, *Konservatorski program za prenovo Vovkovega mlina*.

³⁵ V tem in podobnih projektih so študentje obravnavali problematiko oživljanja mlinarske dejavnosti za razvoj manj razvitih območij in pospeševanje okolju prijaznega turizma. Takšna tematska usmerjenost izpred nekaj let v študiju na OEIKA se zadnje čase opušta in preusmerja v bolj ali manj teoretska razmišljanja o kulturnih in naravnih pojavih, povezanih s problematiko turizma, identitet, nacionalnega, okolja, varovanih območij idr.

³⁶ Kovačec Naglič, *Predstavitev Zbirnega registra nepremične kulturne dediščine in etnološke dediščine v njem*.

³¹ Avtorice uporabljajo izraza Šumečjek in Šumečnik.

³² Hazler et al., *Gradnja v vašem prostoru*.

³³ Na osnovi tega projekta sta izšli knjigi: Fister, Peter et al., *Arhitekturne krajine in regije Slovenije*; isti: *Glosar arhitekturne tipologije*.

je pozneje v evidencah prišlo do takšnih redukcij in neuravnovešenih seznamov, nam ni znano. Škoda je zaradi tega zagotovo velika, saj drugih zbirnih seznamov o ohranjenih mlinih v Republiki Sloveniji nimamo. Zato bi bilo prav, da so v zbirnem registru dediščine zbrani prav vsi, tudi tisti, ki imajo morda ohranjene samo mlinske stavbe ali zgolj zidove. Tako ohranjen je na primer Kroflov mlin v Kozjem³⁷ in več nekdanjih mlinov ob Temnjaškem vrelcu, ki je predmet naše razprave.

Menimo, da bi se s kolikor mogoče izpopolnjenim registrom bistveno izboljšala vedenje o mlinarstvu za domače potrebe in trg ter vloga mlinov v prehrani in drugih sestavinah kulture. Ob tem je treba izpostaviti še podatek, da so imeli pred leti absolutno prednost pri prepoznavanju za dediščino predvsem kmečki mlini na kamne, medtem ko so številni obrtniški valjni mlini povsem izostali in so bili samo del nedorečene tehniške dediščine, s katero se dolgo ni nihče ukvarjal. Tudi zato menimo, da so omenjene evidence bistveno podhranjene. Sodeč po ocenah in novih terenskih izkušnjah avtorja tega zapisa, je v Sloveniji vsaj okrog 600 vidnih mlinskih lokalitet, ki bi jih bilo treba uvrstiti na zbirne seznane.

Če se v nadaljevanju osredotočimo samo na mline ob Temnjaškem vrelcu, je treba tudi v tem primeru opozoriti na dokaj različne navedbe števila tam delujočih mlinov v preteklosti in danes. Lokalni kronisti so pred leti našli osem mlinov in ta podatek je bil leta 2014 na spletnih straneh še vedno dostopen.⁴¹ Mlade raziskovalke z osnovne šole Dobrna so leta 1991 navedle šest mlinov in eno žago,⁴² medtem ko je omenjena raziskava *Gradnja v vašem prostoru celjskih arhitekturnih krajin* iz leta 1993 postregla s podatkom, da je ob Temnjaškem vrelcu stalo trinajst mlinov, ki so se jih takrat in tudi leta 2013 informatorji še spominjali z imeni. Ob potoku navzdol so si sledili Gregorjev, Petračev, Sedeškov, Vovkov (zgornji I) zidani in Vovkov (spodnji II) leseni mlin ter Gorjančev, Brecljev, Blažičev, Lamperški, Arnčev, Potoški, Kenžarjev in Rebernikov mlin. V samo raziskavo in na evidenčne liste pa je bilo mogoče uvrstiti le Gregorjev, Petračev, Sedeškov, oba Vovkova in Blažičev mlin. Lokacije ostalih mlinov so bile že takrat v naravi povsem neprepoznave in za evidenco kulturne dediščine nepomembne.

V uradno evidenco oziroma zbirni register kulturne dediščine so bili mlini ob Temnjaškem vrelcu

Tabela: Evidenca dediščine – mlini ob Temnjaškem vrelcu v občinah Dobrna in Velenje³⁸

EŠD	Ime	Tip	Kat.	SDP	Opombe varstvo	Opombe/status
26589	Loka pri Dobrni – Gregorjev mlin	2	2		stavbna dediščina	lokalni pomen/občina Dobrna
15074	Lokovina – Domačija, Lokovina 36	2	2		stavbna dediščina	lokalni pomen/občina Dobrna
15073	Lokovina – Mlin I na domačiji Lokovina 36	2	1		stavbna dediščina	lokalni pomen/občina Velenje
8127	Lokovina – Mlin II na domačiji Lokovina 36	2	1		stavbna dediščina	lokalni pomen/občina Dobrna
241052	Lokovina – Petračev mlin	2	2		stavbna dediščina	lokalni pomen/občina Dobrna
23692	Klanc – Pravnarjev mlin, Klanc 59	2	1		stavbna dediščina	lokalni pomen/občina Dobrna (izven območja potoka Temnjaški vrelc)

Pojasnila k tabeli:³⁹

EŠD: evidenčna številka dediščine

Tip: 2 – profana stavbna dediščina

Kat.: 1 – razglasitev za spomenik

2 – varovanje v prostorskih aktih

SDP: enota je razglašena za spomenik državnega pomena⁴⁰

³⁷ Hazler, *Nekoč grajski, danes Kroflov mlin*.

³⁸ Glej: Hohnec et al., *Strokovne zasnove ...* (za občini Dobrna in Velenje). Vse območne enote ZVKD Slovenije so leta 2008 pripravile podobno koncipirane *strokovne zasnove varstva kulturne dediščine* za 210 takratnih slovenskih občin, ki imajo skoraj identična uvodna in pojasnjevalna besedila. Razlike so le v »seznamih enot nepremične kulturne dediščine«, kjer so posamezne lokalitete opremljene z evidenčno številko dediščine in tipološkimi oznakami, ki pa so za povprečnega bralca težko razumljive. Zato sodijo ti, sicer zelo uporabni seznam med manj poznana gradiva, nadvse pomembna za usmeritev strategije gospodarskega in predvsem turističnega življenja v posamezni občini. Naše preverjanje vedenja o tem gradivu je pri nekaj deset občinskih upravah (med letoma 2010 in 2013) dalo porazne rezultate!

³⁹ Prav tam, str. 11.

⁴⁰ Po naši zakonodaji te najvišje vrednostne kategorije ne dosega noben mlin s seznama kulturne dediščine za občini Dobrna in Velenje.

uvrščeni nekaj let po omenjeni raziskavi. Javnost je uradne seznane spoznala leta 2008, ko je Območna enota Celje Zavoda za varstvo kulturne dediščine objavila *Strokovne zasnove varstva kulturne dediščine za območje občin Dobrna*⁴³ in Velenje.⁴⁴ Prav na tem območju se namreč stikata obe občini in (kar je nenavadno) zgornji zidani Vovkov mlin (v evidenci Mlin I) namreč stoji v občini Velenje, saj občinska

⁴¹ *Pohodniške poti – Terme Dobrna* (spletni vir).

⁴² Verdel et al., *Doline mlinov na potokih južnega dela Paskega Kozjaka*.

⁴³ Hohnec et al., *Strokovne zasnove varstva kulturne dediščine za območje občine Dobrna*.

⁴⁴ Hohnec et al., *Strokovne zasnove varstva kulturne dediščine za območje občine Velenje*.

meja in meja katastrskih občin potekata skozi domačijo.⁴⁵

Mlini ob Temnjaškem vrelcu v očeh javnosti, medijev in turizma

Raziskave ter vpisi mlinov in žag na seznime kulturne dediščine so zlasti ob nastanku novih občin leta 1995 zbujali zanimanje tako dobrniške kot velenjske javnosti in celjske okolice. Vse več je bilo objav v tiskanih in elektronskih medijih, še zlasti med letoma 2004 in 2007, ko je potekala obnova Vovkovega zgornjega mlina. Novinarji *Novega tednika* so bili kritični do njegove počasne obnove⁴⁶ in celo do »čudnega razglasjanja kulturnih spomenikov«, ko so ocenjevali postopke ločene razglasitve dela kulturne dediščine za spomenike v občini Dobrna.⁴⁷ Spraševali so se celo, ali »so mlini na Dobrni dovolj zanimivi?«. ⁴⁸ Bolj naklonjeni tem postopkom so bili pri dnevniku *Večer*,⁴⁹ kjer je ista novinarka že nekaj let poprej pripravila zanimivo reportažo o dolini mlinov, zidanicah, vinskih poteh, krajinskem parku in drugih znamenitostih ter opozorila, da »v občini Dobrna nameravajo načrtno skrbeti za svoje podeželske znamenitosti«. ⁵⁰

Bistveno več pozornosti so predvsem tiskani mediji namenili »dolini mlinov« in Vovkovemu mlinu po njegovi obnovi in svečani predaji v obratovanje, 2. septembra 2007, ko je na domačiji potekala 2. Mlinarska nedelja. Nekaj dni zatem so poročali, da »dolina mlinov končno tudi melje«⁵¹ in da »dolina mlinov postaja dolina spominov« na okrog trinajst mlinovskih koles, ki so se vrtele na potokih med dobrnsko (do leta 1995 celjsko) in velenjsko občino.⁵²

V času svečanega odprtja obnovljenega Vovkovega mlina so dogajanja spremljali tudi elektronski mediji. Leta 2011 je v produkciji Video-pro iz Vrtojbe nastala serija treh osemindvajsetminutnih oddaj z naslovom *Mlini na Slovenskem* za predvajanje na Gorenjski televiziji in drugih komercialnih televizijah po Sloveniji. V seriji sta bila podrobno predstavljena tudi oba Vovkova mlina.

Zadnja leta so mlini ob Temnjaškem vrelcu in tudi druga kulturna dediščina v občini Dobrna vključeni v redni program turistične ponudbe. Gostje Term Dobrna na primer lahko izbirajo med sedmimi po-

hodniškimi potmi,⁵³ osmimi sprehajalnimi potmi,⁵⁴ desetimi izleti,⁵⁵ kolesarjenjem in drugimi ponudbami. Zlasti priljubljeni točki obiska sta Vovkov mlin ob Temnjaškem vrelcu⁵⁶ in Soržev mlin v Polžah⁵⁷ ob strugi reke Hudinje v bližini Nove Cerkve pri Vojniku. Lastnika Vovkovega in Sorževega mlina že vrsto let sodelujeta in si pomagata pri obnovi mlinovskih mehanizmov in promociji svojih spomeniško zaščiteneh stavb.⁵⁸

Predstavitve mlinov

Po pripovedovanju domačinov⁵⁹ naj bi ob Temnjaškem vrelcu od njegovega zgornjega toka do izliva v potok Pirešica nekdanj stalo trinajst vodnih mlinov, bodisi samo kmečkih ali storitvenih za stranke. Kot smo že omenili, so si od zgoraj navzdol sledili Gregorjev, Petračev, Sedevškov, Vovkov (zgornji I) zidani in Vovkov (spodnji II) leseni mlin ter Blažičev, Gorjančev, Brecljev, Lamperški, Arnčekov, Potoški, Kenžarjev in Rebernikov mlin.

Leta 2014 so bile mlinске stavbe fizično ohranjene le pri zgornjih šestih mlinih, s tem da imata le Vovkova mlina ohranjene tudi mlinске mehanizme in spodnji celo stope. Ostalih pet mlinov danes pravzaprav ni več. Nanje le tu in tam spominjajo razvaline, nekatere je že povsem prerasel gozd, večino pa so lastniki popolnoma razgradili in zidno kamenje uporabili za druge gradbene namene. Zato je bilo mogoče opisno predstaviti zgolj nekdanji Gregorjev, Petračev in Sedevškov mlin, delujoči Vovkov zgornji in mirujoči Vovkov spodnji mlin ter reminiscence o nekdanjem Blažičevem mlinu. Ker pa so mlini, razen obeh Vovkovih, večkrat menjali lastnike, so podat-

⁵³ To so: A – Anina pot, L – Loška pot, Dolina mlinov, Novi grad – Kačji grad – Mlini – Loka, Dobrna – Paški Kozjak – Špič, Dobrna – Lanšperg – Kunigunda, Dobrna – Brdce – Štrukljev vrh (*Pohodniške poti – Terme Dobrna* (spletni vir)).

⁵⁴ To so: Kačji grad, Novi grad, Marijina cerkev – Dobrna, Cerkve sv. Miklavža, Vila Ružička, Graščina Dobrnica – Gutek, Čebelarstvo Krulec, Gozdna učna pot (*Sprehajalne poti – Terme Dobrna* 2013).

⁵⁵ To so: Turistična kmetija Soržev mlin, Muzej Velenje na Velenjskem gradu, Zlati grič, Muzej premogovništva v Velenju, Mozirski gaj – park cvetja, Šmartinsko jezero in Celje, Logarska dolina, Rimska nekropola, Jama Pekel, Ekomuzej hmeljarstva in pivovarstva Slovenije (glej: *Izleti – Terme Dobrna* (spletni vir)).

⁵⁶ *Dolina mlinov – Terme Dobrna* (spletni vir).

⁵⁷ *Turistična kmetija Soržev mlin – Terme Dobrna* (spletni vir).

⁵⁸ Avtor tega članka že od leta 1982 sodeluje pri obnovi Sorževe domačije. Kot je bilo že omenjeno, je bila leta 1993 v raziskavi *Gradnja v vaškem prostoru celjskih arhitekturnih regij* opravljena evidenca domačijskih stavb. Sorževa mlinarjeva hiša, kozolec in žaga venecijanka so bile prepoznane za kulturni spomenik, stanovanjska hiša z mlinom za kulturno dediščino, medtem ko gospodarsko poslopje in čebelnjak nista bila uvrščena na seznam dediščine. Pozneje je avtor pripravil še *Konservatorski program za obnovo Sorževe domačije, Polže 1, 2. faza: Obnova mlinarjeve stanovanjske hiše, Polže 2* ter sodeloval pri obnovi objekta in zasnovi notranje opreme.

⁵⁹ Hazler, TZ 2013: Pungartnik Karel.

⁴⁵ Tudi zato je Vovkova domačija skupaj z obema mlinoma predmet obravnavanj planinskih društev (glej: Jordan, *Vinska Gora*), turističnih združenj (*Vovkov mlin bo spet mel* (spletni vir)) in izobraževalnih ustanov (Vohar et al., *Vodna učna pot Dobrna*) obeh občin.

⁴⁶ Jeranko, *Polževa obnova doline mlinov*.

⁴⁷ Jeranko, *Čudno razglasjanje spomenikov*.

⁴⁸ Petek, *So mlini na Dobrni dovolj zanimivi?*

⁴⁹ Premšak, *Sedem zaščiteneh objektov*.

⁵⁰ Premšak, *Dolina mlinov, zidance, vinske poti, krajinski park*.

⁵¹ Petek, *Dolina mlinov končno tudi melje*.

⁵² Petek, *Dolina mlinov – dolina spominov*.

ki o lastništvu lahko različni. Zato so uvodne *splošne označbe* omejene le na osnovne podatke.

1. Gregorjev mlin

Splošne označbe:

Kraj (mlin): Loka 11

Lastnik (dom): pred leti Božnik, Ivanka,
nato Nikolić, Brane (?)

Hišno ime (dom, mlin): pr' Gregori

Karta (mlin): TTN Šoštanj 38

Nadmorska višina (mlin): 500 m

Opis in vrednotenje:

Mlin je dobil ime po srednje veliki Gregorjevi kmetiji. Po zasnovi odstopa od prevladujočih kmečkih mlinov. Kot prostorna stavba je obsegal delno vkopani mlinski prostor in stanovanjske prostore v pritličju. Okrog leta 1965 je mlin še obratoval. Takrat je v pritličju stanovala podnajemniška družina Vrhovnik, ki je imela v najemu tudi mlin. Gregorjevi so mlin prodali nekemu lastniku iz Celja, ki je stavbo preuredil v občasno počitniško bivališče, nato pa je lastnik postal »Ljubljčan Nikolić«. ⁶⁰ Zadnja leta stavba bolj ali manj sameva.

Gregorjev mlin stoji povsem na samem v grapi, na levem bregu potoka Temnjaški vreclec. Po oceni je nastal sredi 19. stoletja. Zasnovan je kot ob breg prislonjena vrhkletna zidana stavba s predelano črno kuhinjo v pritličju. V levem delu stavbe je mlinski prostor, ki je deloma vkopan v obdajajoče zemljišče in po višini sega do pritličja. Vhod ima s sprednjega (glavnega) pročelja, medtem ko je vhod (dvokrilna lesena vrata) v bivalne prostore z zadnje strani. Desno ob mlinu je vhod v delno vkopano klet. Bivalni prostori obsegajo vhodno vežo, kuhinjo, ki je bila prvotno črna, in »hišo« s krušno pečjo. Stavba je v celoti zgrajena iz kamna in ometana s finim zaribanim ometom. Ostreže je izvedeno v konstrukciji trapezastega povezja, somerna dvokapna streha je prekrita z opečnim zareznikom. Sodeč po razpokah ometov na obeh zatrepih je stavba prvotno imela dvokapno streho s čopoma, kritina je bila zelo verjetno bobrovec.

V mlinskem prostoru je stal le en mlinski mehanizem, ki ga je poganjalo nadlivno vodno kolo, nameščeno ob levo stransko pročelje. Voda je do mlina pritekala od manjšega jezusa sredi gozda nad stavbo po skopanem jarku in nato po ozkem lesenem žlebu do nadlivnega kolesa. Mlinski mehanizem je vseboval *grad*, lesen obod s parom mlinskih kamnov in velik zaboj – *pajkl*, kjer se je ob enakomernih tresljajih sejala moka.

Čeprav Gregorjev mlin že vrsto let ne obratuje, je gradbeno stanje objekta dobro. V času našega prvega ogleda leta 1992⁶¹ smo ga ovrednotili za kulturno

Loka 11, Gregorjev mlin s spodnje strani
(foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).

Loka 11, Gregorjev mlin z zgornje strani.
Ob tej steni je stalo nadlivno vodno kolo
(foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).

dediščino. Ohranjeno vrednost dediščine smo ocenili na 70 % (od možnih 100 %), gradbeno ohranjenost pa na 75 %.⁶² Do leta 2013 se je stanje ohranjenosti mlina po obeh vrednostnih lestvicah nekoliko poslabšalo, vendar še vedno lahko govorimo o zadovoljivi ohranjenosti in objektu kulturne dediščine. Tega leta smo mu izmerili 65-odstotno ohranjeno vrednost dediščine in 70-odstotno gradbeno ohranjenost.

Priporočilo: Nekdanji Gregorjev mlin je torej še vedno toliko ohranjen, da ga je mogoče z nekaterimi novimi vsebinami vključiti v obstoječo turistično ponudbo Dobrne.

⁶⁰ Hazler, TZ 2013.

⁶¹ Hazler et al., *Gradnja v vašem prostoru*, str. 127.

⁶² V primeru ohranjene vrednosti dediščine v razponu od 81 % do 100 % bi bil objekt prepoznan za kulturni spomenik. Ta metoda vrednotenja je predstavljena v knjigi: Hazler, *Podreti ali obnoviti?*

2. Petračev mlin

Splošne označbe:

Kraj (mlin): Lokovina 37

Lastnik (dom): Dupelnik, Franc

Hišno ime (dom): Petrač

Karta (mlin): TTN Šoštanj 38

Nadmorska višina (mlin): 490 m

Opis in vrednotenje:

Mlin je dobil ime po srednje veliki Petračevi kmetiji iz Lok pri Dobrni. V njem so lastniki mleli predvsem za lastne potrebe in nekaj malega tudi za okoliške prebivalce. Obratoval je do 60. let 20. stoletja, ko je mlinarstvo postalo nedonosen posel in breme tudi za domače potrebe. Vse redkejšo obratovanje in težavno vzdrževanje v vlažni grapi Temnjaškega vrelca sta lastnika leta 1970 prisilila v prestavitev mlinskega mehanizma na svoj dom, da ga je nekoliko preuredil in usposobil za električni pogon. Takrat še dobro ohranjeno mlinsko stavbo je oddajal v najem podnajemniškim družinam. Pozneje je mlin večkrat menjal lastnike, nekateri so ga poskušali uporabljati tudi za občasno počitniško bivališče, a se jim zaradi odročnosti kraja in slabe dovozne poti tudi to ni več splačalo. Zadnja leta Petračev mlin bolj ali manj sameva.

Petračev mlin stoji na levem bregu potoka Temnjaški vrelc. Zgrajen je iz kamna in je tako znotraj kot zunaj ometan z bolj grobim zaribanim ometom. Obsega odprto lopo, ki jo podpirata dva lesena stebra, večji mlinski prostor kvadratastega tlorisa in v podaljšku manjšo sobo, ki pa so jo verjetno dogradili naknadno, saj ima nižjo streho in nekoliko drugačen način zidave. Zatrep nad sobo je zgrajen iz pletene lesene stene in ometan kot drugi deli zunanjšine. Sodeč po letnici 1900, vrezani na preklado vhoda izpod lope v mlin, so takrat mlin preuredili v današnjo podobo, sicer pa je vsaj mlinski del nekaj desetletij starejši, kar je mogoče soditi po bolj arhaičnem načinu zidave in obdelave sten. Ostrešje je izvedeno v konstrukciji preprostega trapezastega povezja, somerna dvokrilna in stopničasta streha je prekrita z bobrovcem. Pred leti je lastnik na stara okna s kovanimi mrežami vgradil nove naoknice z drobnimi letvicami, si za silo uredil bivalni prostor na podstrešju in očistil okolico.

Po ustnem izročilu⁶³ je v mlinskem prostoru vedno stal le en mlinski mehanizem s parom kamnov. Sestavljen je bil iz usipnega *groda*, lesenega oboda s parom mlinskih kamnov in velikega zbiralnega zaboja – *pajkla*, kamor se je ob enakomernih tresljajih sejala moka. Ob daljšem desnem pročelju ob potoku je bilo nameščeno nadlivno leseno kolo s koritci. Do kolesa je voda od manjšega jezusa pritekala po lesenih žlebovih. Vrtenje kolesa je mlinar nadzoroval iz

*Lokovina 37, Petračev mlin z lope z zgornje strani
(foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).*

*Lokovina 37, Petračev mlin s spodnje strani
(foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).*

mlinskega prostora, saj mu je poseben drog omogočal premikanje lesenega žleba za dotok vode na kolo ali spuščanje v strugo.

Današnja podoba Petračevega mlina ni najbolj spodbudna. Leta 1992, torej v času našega prvega oglada,⁶⁴ smo objekt še ovrednotili za kulturno dediščino. Ohranjeno vrednost dediščine smo ocenili na 70 % (od možnih 100 %), gradbeno ohranjenost pa na 75 %. Do leta 2013 se je stanje ohranjenosti mlina po obeh vrednostnih lestvicah nekoliko poslabšalo, vendar smo objekt še lahko ovrednotili kot kulturno dediščino. Izmerili smo mu 65 % ohranjene vrednosti dediščine in 70-odstotno gradbeno ohranjenost.

Priporočilo: Razmeroma dobro vzdrževanje objekta tudi v zadnjih dvajsetih letih omogoča njegovo vključitev v načrtovane dejavnosti »turistične oživitve doline mlinov«. To je zagotovo mogoče. Različne programske vsebine bi obogatile tamkajšnjo pohodniško pot.

⁶³ Hazler, TZ 1992 in 2013.

⁶⁴ Hazler et al., *Gradnja v vaškem prostoru*, str. 134.

3. Sedevškov mlin

Splošne označbe:

Kraj (mlin): Lokovina (brez hišne številke)

Lastnik (dom): Švent, Franc

Hišno ime (dom, mlin): Sedevšek

Karta (mlin): TTN Šoštanj 38

Nadmorska višina (mlin): 480 m

Opis in vrednotenje:

Sedeškov mlin stoji med levim bregom Temnjaškega vrelca in dobro uhojeno potjo. Mlin je danes že razvalina, saj ima ohranjenih le nekaj kamnitih sten ter komaj vidne ostanke jezu in lesenih korit. Podobno je bilo stanje mlina tudi leta 1992, vendar je takrat še imel udrti streho ter je bil manj zaraščen z drevjem in srobotom. Po ustnem izročilu⁶⁵ je mlin deloval do leta 1960, ko ga je Franc Švent, lastnik takrat srednje velike kmetije iz Vrbe pri Dobrni, zaradi nerentabilnosti in odročnosti opustil.

Sedeškov mlin je bil pritličen objekt z enim prostorom. Zgrajen je bil iz kamna in v celoti grobo ometan – večina ometa je že odpadla. Udrta se je tudi že dvokapna streha s čopoma, ki je bila prekrita z bobrovcem. Vhod v mlin je bil z ožjega zatrepnega pročelja. Mlinsko kolo s pogonom na zgornjo vodo je bilo vgrajeno ob daljši steni in je poganjalo mehanizem s parom mlinskih kamnov. Voda se je do mlina domnevno stekala po žlebovih, ki so propadli že pred prvim evidentiranjem objekta leta 1992. Po oceni so mlin zgradili sredi 19. stoletja, torej v času, ko se je ponujalo vse več možnosti za gradnjo zasebnih kmečkih mlinov. Mlin namreč stoji v dnu grape, do kamor sega Sedeškov gozd, zato s pridobivanjem lokacije mlina lastniki niso imeli posebnih težav.

Ob prvem evidentiranju in vrednotenju Sedeškovega mlina⁶⁶ smo vrednost dediščine ocenili samo

na 35 % (od možnih 100 %), gradbeno ohranjenost pa komaj na 25 %. Današnje stanje je še slabše in v bodoče bo mlin zelo težko zdržal na seznamu kulturne dediščine. Tega mu ne omogočajo niti ohranjeni detajli, zanimiv je le še kot lokaliteta v »dolini mlinov« s seznama turistične ponudbe Dobrne z okolico.

Priporočilo: Zaradi bolj kakovostnega načrtovanja pohodniških doživetij ob mlinih Temnjaškega vrelca bi bilo smiselno zadržati obstoječe stanje mlina kot razvaline. Popolna obnova ni nujna, saj je tudi takšna podoba Sedeškovega mlina lahko poučno dopolnilo celovite mlinarske zgodbe.

4. Vovkov zgornji mlin (1)

Splošne označbe:

Kraj (mlin): Lokovina 36

Lastnik (dom): Pungartnik, Karel, Terezija, Roman

Hišna številka (dom): Lokovina 36

Hišno ime (dom, mlin): Vovk

Karta (mlin): TTN Šoštanj 38

Nadmorska višina (mlin): 460 m

Opis in vrednotenje:

Srednje velika Vovkova domačija ima kar dva mlina. Zgornji zidani mlin je gradbeno in po zasnovi pomembnejši in tudi najstarejši med vsemi mlini ob Temnjaškem vrelcu. Občasno je deloval do leta 1990, ko sta ga močno poškodovala neurje in hudo urniška moč potoka.⁶⁷ Po letu 2000 so stekle priprave na njegovo obnovo, ki pa zaradi pomanjkanja sredstev in težav z izvajalci ni vedno potekala v skladu s pričakovanji. Zato so jo nekajkrat kritično ocenili novinarji regionalnega časopisa.⁶⁸ Leta 2007 je bila obnova vendarle končana in od takrat dalje mlin redno obratuje. Obnovljeno ima veliko pogonsko kolo in ves mlinski mehanizem, notranjo opremo in tudi mlinarjevo sobo v prizidku na pročelni strani. Po izročilu je mlin prvotno pripadal bližnjemu Kačjemu gradu, ki ga je leta 1772 takratni lastnik Franc Ksaverij Avguštin baron Dienersperg zapustil zaradi poretisa in splošne zanemarjenosti.⁶⁹ Domnevno je mlin sredi 19. stoletja prešel v kmečko posest prednikov današnje Vovkove družine. Na grajski izvor lastništva nakazuje gradbena zasnova mlina, ki je konstrukcijsko naprednejša in bolj arhaična od drugih mlinov tako ob Temnjaškem vrelcu kot na širšem porečju Hudinje in Pirešnice.

Mlin je postavljen na desni breg potoka Temnjaški vrelc, tik pod gozdni rob nad Vovkovo domačijo. Osrednji in najstarejši del mlina je pozidan iz kamna, le prizidek z odprto lopo v pritličju iz leta 1957 je

*Lokovina, ostanki Sedeškovega mlina
(foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).*

⁶⁵ Hazler, TZ 1992.

⁶⁶ Hazler et al., *Gradnja v vašem prostoru*, str. 133.

⁶⁷ Hazler, TZ 2013.

⁶⁸ Jeranko, *Polževa obnova doline mlinov*, str. 36–37.

⁶⁹ Stopar, *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*, str. 83.

pozidan iz opeke, dveh betonskih stebrov in armiranobetonske plošče. O starosti starega dela mlina po virih krožijo različni podatki. Najpogostejše se omenja starost štiristo⁷⁰ ali tristo⁷¹ let, s čimer skušajo predvsem pisci turističnih promocijskih besedil izpostaviti njegov pomen.⁷² Žal točnega podatka o starosti mlina doslej še ni bilo mogoče odkriti, saj ga strokovna literatura posebej ne omenja. Ker pisnih ali slikovnih podatkov o mlinu ni, smo si glede datacije pomagali s spomeniškovarstvenimi merili vrednotenja⁷³ ter ga na osnovi zasnove in slogovnih ter gradbeniških značilnosti uvrstili v drugo polovico 18. stoletja, vendar utegne biti objekt še starejši. Bolj otipljivi so le podatki o preureditvah sredi 19. stoletja, ko postane zasebna kmečka last. Takrat so na leseno predelno konstrukcijo vrezali letnico 1859, kar nakazuje na nekatere nujne posodobitve po večletnem propadanju.

Po uporabni tipologiji genetično-strukturalne analize stavbarstva oziroma nepremične kulturne dediščine⁷⁴ je zgornji Vovkov mlin mogoče prepoznati kot v breg potisnjeno vrhkletno zidano stavbo z nadlilnim vodnim kolesom.⁷⁵ Drugih tipoloških posebnosti stavba nima, če seveda ne upoštevamo prizidka iz leta 1957, ki je nekoliko razbil njen prvotni arhaični videz.

Kot je bilo že omenjeno, je stari del mlina v celoti zgrajen iz kamna in apnene malte. Zunanjščina in notranjščina sta ometani z zaglajenim ometom, kar datiranje mlina povsem upravičeno umešča v drugo polovico 18. stoletja. Mlin ima vhod s spodnjega ožjega pročelja, izpod naknadnega prizidka. Prvotno so bila vzdolž daljšega desnega pročelja nameščena tri kolesa na zgornjo vodo, ki so mlinске mehanizme poganjala s tremi pari kamnov. Danes sta ohranjena le dva mlinška mehanizma. Leta 2007 so obnovili eno vodno kolo, ki poganja levi mehanizem. To je po lastnikovem⁷⁶ prepričanju povsem ustrezalo zmogljivosti mletja večinoma za lastne potrebe. Se pa iz leta v leto povečuje povpraševanje po mlevskih proizvodih, zato lastnik melje tudi za stranke, večinoma goste turistične Dobrne.

Naj še na kratko predstavimo nekatere druge značilnosti mlinске stavbe. Stari del mlina prekriva dvokapna streha s čopoma, kritina je bobrovec. Dvokapnico z enim čopom ima tudi prizidek in tudi tam je streha prekrita z bobrovcem. Omeniti velja še ostrešje, ki je izvedeno v značilni konstrukciji mlin-skih ostrešij, torej s položenimi legami vrh zaključka sten z vgrajenimi kratkimi prečnimi tramovi – bla-

žilci tresljajev med obratovanjem mlina –, da kritina ne bi razpokala.

Notranjost je pregrajena na značilen mlin-ski način z lesenimi podi in stropi ter vmesnimi podesti, kjer je mlinar stresal žita in koruzo v levi ali desni *grod*, da se je ob obratih kolesa in mehanskih tresljajih mlevez počasi sipal med mlin-ska kamna; od tam je drobir po žlebu drsel v veliko leseno omaro (*pajkl*) na sito, kjer se je ob želeni menjavi strukture mrežic ločeval na moko, zдроб in otrobe.

Če se povzpne po lesenih stopnicah za medetažo navzgor, vstopimo v manjši prostor, ki je z zadnjo steno skoraj povsem porinjen v brežino, zato je tudi zelo vlažen in vedno hladen. To je bilo nekoč skladišče in občasno mlinarjevo bivališče, danes pa je v njem priložnostno razstavišče z nekaj mlinarskimi pripravami in orodji ter *žrmeljami*, ki jih je sedanj lastnik nabavil pred leti. Z njimi gostom predstavlja starodavni ročni način mletja, ki je bil sicer še pred nekaj desetletji razširjen med revnejšim prebivalstvom in zlasti v krajih, kjer ni bilo vodnih ali vetrnih mlinov (npr. svet pod Donačko goro, Haloze idr.).

Lokovina 36. Zgornji Vovkov, nekoč tudi grajski mlin (foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).

Lokovina 36. Notranjost zgornjega Vovkovega mlina (foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).

⁷⁰ Vovkov mlin (spletni vir).

⁷¹ Vovkov mlin *spet ropota* (spletni vir).

⁷² Štiristo in še pogostejše tristo let sta splošno razširjena laična sinonima za prepričljivo določanje starosti pomembnih kulturnih pojavov.

⁷³ Hazler, *Podreti ali obnoviti?*, str. 162–183.

⁷⁴ Prav tam, str. 195–208.

⁷⁵ Prav tam, str. 207.

⁷⁶ Hazler, TZ 2013.

Lokovina 36. Notranjost zgornjega Vovkovskega mlina
(foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).

Lokovina 36. Leseni skrinji za shranjevanje različnih
vrst moke (foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).

Danes je zgornji Vovkov mlin zgledno obnovljen ter obratuje glede na želje strank in domače potrebe. Leta 1992⁷⁷ je bilo stanje mlinske stavbe in mehanizmov bistveno slabše kot danes. Takrat smo ohranjeno vrednost dediščine ocenili na 85 % (od možnih 100 %) in gradbeno ohranjenost na 75 % (od možnih 100 %). Leta 2013 smo ponovno ocenili vrednost dediščine in prepoznali njeno 90-odstotno ohranjenost.

⁷⁷ Hazler et al., *Gradnja v vašem prostoru*, str. 132.

Lokovina 36. Del lesenega pokrova skrinje
z izračuni za obračun merce – plačila
(foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).

Bistveno je izboljšana tudi gradbena ohranjenost, ki smo jo ocenili na 95 %.

Priporočilo: Vovkov mlin postaja ena osrednjih zanimivosti turistične Dobrne in okolice. Z razmeroma posrečenim poimenovanjem doline mlinov kot lokacije, kjer mlin ponovno obratuje, se odpirajo še dodatne možnosti v smeri turističnega razvoja, seveda na temelju kakovostnih študij in programov.

5. Vovkov spodnji mlin (2)

Splošne oznake:

Kraj (mlin): Lokovina 36

Lastnik (dom): Pungartnik, Karel, Terezija, Roman

Hišna številka (dom): Lokovina 36

Hišno ime (dom, mlin): Vovk

Karta (mlin): TTN Šoštanj 38

Nadmorska višina (mlin): 450 m

Opis in vrednotenje:

Spodnji Vovkov mlin stoji na levem bregu potoka Temnjaški vrec, bliže hiši in drugim domačijskim poslopjem ter le dober lučaj pod zgornjim mlinom. Stavba je v celoti lesena in zgrajena iz skeletne konstrukcije nosilnih soh, ki so obite s pokončno pritrjenimi smrekovimi deskami. Tloris ima skoraj kvadraten. Ob nekoliko daljšo steno ob potoku je bilo umeščeno nadlivo vodno kolo in speljan razgiban sistem dovodnih *rak* (žlebov, korit). Somerna dvokapna streha mlina je prekrita z opečnim zareznikom, ostrešje je izvedeno v enostavni konstrukciji trapezastega povezja. Na spodnji strani je k mlinu prislunjena lesena lopa, opažena s pokončno pritrjenimi smrekovimi deskami. Širok vhod brez vrat vodi do vhoda v mlin, kjer je postavljena lesena preša z letnico 1951. Lopa ima enokapno streho, prekrita s cementnim zareznikom.

Na hrastovih vhodnih vratih sta vrezani inicialki

F. I. in letnica 1878, ki zelo verjetno določa postavitev mlina. Po družinskem izročilu se je v tistem času povečalo povpraševanje po mlevnih proizvodih, zato so na domačiji postavili še eno mlinsko stavbo s stopami in enim mlinskim mehanizmom. Obe napravi sta še danes dobro ohranjeni, čeprav se mlinsko kolo ne vrtilo že več kot dvajset let. Tudi njega je leta 1990 močno poškodovala poplava, tako da so mletje in phanje žit povsem opustili.

Ob našem prvem ogledu domačije leta 1990 smo spodnji mlin prepoznali za kulturni spomenik. Njegovo ohranjeno vrednost dediščine smo ocenili na 85 % (od možnih 100 %), gradbeno ohranjenost pa na 85 % (od možnih 100 %). Leta 2013 je bilo stanje mlina še dobro. Z nekaj tesarskimi in mizarskimi posegi bi se ga dalo razmeroma hitro usposobiti; večji zalogaj so nadlivo kolo in žlebovi, ki jih je treba izdelati na novo. Z nujnimi popravili bo mogoče kmalu zagnati tako mlin kot stope. Zaradi slabše gradbene ohranjenosti mlinske stavbe (sama le 75 %) bo potrebna njena temeljita obnova, ki čaka tudi skoraj že povsem propadlo mlinsko kolo in žlebove.

Lokovina 36. Spodnji leseni in zgornji zidani Vovkov mlin (foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).

Lokovina 36. Spodnji Vovkov mlin, v ozadju stanovanjska hiša (foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).

Lokovina 36. Stope v spodnjem Vovkovem mlinu (foto: V. Hazler, 29. 6. 2013).

Priporočilo: Mlin naj se obnovi v sedanji podobi, saj bo s tem zaokrožena pripoved o »dolini mlinov«, ki je za sedaj bolj ali manj torzo. To je namreč edini mlin, ki ga je dejansko še mogoče usposobiti za mletje žit in phanje vseh vrst kaš.

6. Blažičev mlin

Splošne oznake:

Kraj (mlin): Lokovina 30 a

Lastnik (dom): Dobovičnik, Stanko

Hišna številka (mlin, dom): Lokovina 30 a (Dobovičnik, Stanko, Bevkova ulica 19, Celje)

Hišno ime (mlin, dom): Blažič

Karta (mlin): TTN Šostanj 38

Nadmorska višina (mlin): 383 m

Opis in vrednotenje:

Na mestu, kjer se »dolina mlinov« najbolj raztegne, je deloval Blažičev mlin. Imel je kar tri vodna kolesa za pogon dveh mlinskih mehanizmov s kamni in stop. Lastniki so redno mleli za stranke in lastne potrebe, ko pa je leta 1954 poplava uničila vsa kolesa, dovodna korita in jez in tudi v notranjosti vse mlevne naprave, se za obnovo niso več odločili. Izpraznjeno mlinsko stavbo je leta 1960 kupil Stanko Dobovičnik, ki je v mlinu nekaj let stalno prebival, sedaj pa njegova družina stavbo uporablja le še kot občasno počitniško bivališče.

Mlin je dobil ime po veliki Blažičevi kmetiji. Ime se je ohranilo do danes, čeprav se je lastništvo že nekajkrat menjalo. Veliko mlinsko in stanovanjsko stavbo so predniki Blažičeve družine postavili na desni breg potoka Temnjaški vrec, domnevno leta 1871, kakor je zapisano na vratnih krilih vhoda v bivalni del stavbe. Večina starejšega dela je pozidanega iz kamna, le nekajkrat preurejeni stanovanjski del je pozidan iz žgane opeke. Domnevno je prvotno tam stal le mlin, morda celo fevdalnega porekla, in šele pozneje (1871?), ko je prešel v kmečke roke, so mu

dozidali stanovanjski del. Sprva je bil mlin v celoti ometan z grobim zaribanim ometom, pozneje so z bolj finim ometom obdali vso stavbo in jo pobelili z rumenkasto-oker apnenim beležem. Zunanjščino so tudi pozneje večkrat preurejali in belili z različnimi beleži.

Prvotno je pritlični Blažičev mlin obsegal obsežen mlinski prostor z dvema mlinskima mehanizma na kamne in stope za phanje prosa in ječmena, nato pa še prizidano vežo, črno kuhinjo in »hišo«. Po prodaji mlina je novi lastnik Dobovičnik prvotno črno kuhinjo predelal v belo in bivalne prostore razširil še na nekdanji mlinski prostor. Pogonska kolesa so bila nameščena vzdolž daljše zadnje stene ob potoku. Vhod v mlinski prostor je bil s spodnjega zatrepnega pročelja, vhod v bivalno pritličje pa z daljše dvoriščne strani. Stavba je prvotno imela somerno dvokapno streho s čopoma, kritina je bila bobrovec. Od okrog leta 1980 je občutno poenostavljena dvokapnica prekrita z opečnim zareznikom.

Današnja podoba Blažičevega mlina je kljub opuščenim mlinarski dejavnosti še vedno zanimiva. Ob našem prvem evidentiranju dediščine na obravnavanem območju leta 1992⁷⁸ smo objekt ovrednotili za kulturno dediščino. V njem ohranjeno vrednost dediščine smo ocenili na 63 % (od možnih 100 %), gradbeno ohranjenost pa na 85 % (od možnih 100 %).

Do leta 2013 se stanje ohranjenosti objekta ni bistveno poslabšalo. Še vedno ima ohranjena slikovito rezljana vrata z letnico 1871, nekaj drobnih detajlov pri obrobah oken in prvotno razporeditev notranjih prostorov.

Priporočilo: Čeprav mlin ne obratuje že več kot pol stoletja, je kot objekt z vrednostjo dediščine vreden ogleda in primeren za vključitev v turistično ponudbo Dobrne z okolico.

Današnja podoba doline mlinov ob Temnjaškem vrelcu in načrti

Podoba šestih obravnavanih od skupaj enajstih mlinov ob Temnjaškem vrelcu je danes zelo različna. Obratuje le zgornji Vovkov mlin, medtem ko so ostali zaradi dotrajanosti v mirujočem stanju (spodnji Vovkov mlin), ohranjeno imajo le mlinsko stavbo (Gregorjev, Petračev in Blažičev mlin), Sedevškov mlin je ohranjen le kot razvalina, za nekaterimi pa se je njihova sled v prostoru že povsem zbrisala (Lamperški, Arnčekov, Potoški, Kenžárjev in Rebernikov mlin). Toda kljub raznoliki usodi mlinov v »dolini mlinov« so sedanje oblike vključevanja mlinov v ponudbo turistične Dobrne povsem spodbudne. Zelo smiselno bi bilo označiti lokalitete obstoječih in pordrtih mlinov z usmerjevalnimi in pojasnjevalnimi ta-

Lokovina 36, Vovkova domačija in pogled na spodnji del doline mlinov (foto V. Hazler, 29. 6. 2013).

⁷⁸ Prav tam, str. 128.

blami ter še dodatno razviti mlinarske in turistične dejavnosti na Vovkovi domačiji. Ta postaja osrednji dejavnik t. i. kulturnega turizma, saj na domačiji že leta potekajo različna družabna srečanja, kot je bila na primer leta 2007 »Mlinarska nedelja«. Priložnosti za različne oblike dopolnilnih dejavnosti kmetije, med drugim tudi turizma, je več, in del teh Vovkova družina že izvaja. Za nadaljnji razvoj bi bila smotrna izdelava akcijskega programa razvoja, ki bi z vidika različnih strokovnih področij začrtala razvojno pot in vsebinsko obogatila prizadevanja na področju dobriškega turizma.

VIRI IN LITERATURA

- Bezenšek, Elizabeta, Lukman, Matic, Rožanski, Sara: *Ob bistrem potoku bil je mlin*. Frankolovo: Osnovna šola Frankolovo, 2008 (raziskovalna naloga, mentorica Štefka Iršič).
- Bogataj, Janez: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.
- Fister, Peter et al.: *Arhitekturne krajine in regije Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije, Zavod za prostorsko planiranje, 1993.
- Fister, Peter et al.: *Glosar arhitekturne tipologije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije, Zavod za prostorsko planiranje, 1993.
- Grden, Mojca, Brodar, Marinka, Ribič, Marija: *Iz doline nekdanjih mlinov*. Mlinše: Kulturno društvo, Medgeneracijska skupina za kakovostno starost Mlinček, 2010.
- Hazler, Vito, Hazler-Papič, Milena, Pajer, Andrej: *Gradnja v vašem prostoru celjskih arhitekturnih krajin*. Celje: Raziskovalna naloga v okviru projekta Arhitekturne krajine in regije Slovenije, 1993 (tipkopis, dostopno v Osrednji knjižnici Celje).
- Hazler, Vito: *Konservatorski program za obnovo Sorževe domačije, Polže 1, 2. faza: Obnova mlinarjeve stanovanjske hiše, Polže 2*. Celje: Zavod za varstvo kulturne dediščine Celje, 1999 (tipkopis, dostopno na ZVKD Slovenije, Območna enota Celje).
- Hazler, Vito: *Nekoč grajski, danes Kroflov mlin. Študija obnove kulturnega spomenika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2011.
- Hohnec, Tanja et al.: *Strokovne zasnove varstva kulturne dediščine za območje občine Dobrna*. Celje: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje, 2008.
- Hohnec, Tanja et al.: *Strokovne zasnove varstva kulturne dediščine za območje občine Velenje*. Celje: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje, 2008.
- Horvat, Marina, Šteger, Katja et al.: *Dediščina mojstrov in obrtnikov Dobrne*. Dobrna: Osnovna šola Dobrna, 2002 (raziskovalna naloga v okviru projekta Mladi za napredek občine Vojnik in občine Dobrna, mentorica Lea Sreš).
- Jeranko, Brane: Čudno razglašanje spomenikov. Na Dobrni izsiljeni seznam etnoloških kulturnih spomenikov. *Novi tednik*, 7. 2. 2004, str. 17.
- Jeranko, Brane: Polževa obnova doline mlinov: v dolini blizu Dobrne zanimiva turistična priložnost. *Novi tednik*, 29. 1. 2004, str. 36–37.
- Jordan, Božo: Vinska Gora. Zapisek iz planinskega dnevnika. *Planinski vestnik* 84, 1984, št. 11, str. 495–496.
- Kovačec Naglič, Ksenja: Predstavitev Zbirnega registra nepremične kulturne dediščine in etnološke dediščine v njem. *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 41, 2001, št. 3, 4, str. 12–16.
- Kovše, Špela, Podkrižnik, Anja, Tovornik, Iza: *Ljudske pripovedi na Ljubečni*. Celje: Osnovna šola Ljubečna, 2009 (raziskovalna naloga v okviru projekta Mladi za Celje, mentorica Mateja Samastur).
- Landeskuranstalt Bad Neuhaus bei Cilli in Steiermark, Graz: samozaložba, 1908 (okrog).
- Natek, Milan: Vodno omrežje v Spodnji Savinjski dolini in njena uporaba za mlinarstvo in žagarstvo. *Celjski zbornik* 11 (1967), str. 143–188.
- Orožen, Ignacij: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Th. 8, Das Dekanat Neukirchen. Mit den Pfarren St. Leonhard in Neukirchen, St. Bartholomä in Hohe-neck, Maria Himmelfahrt in Doberna, St. Peter und Paul in Weitenstein, St. Martin im Rosenthale, St. Joseph in Sternstein, St. Judok am Kozjak und U. L. Frau in Kirchstätten*. Marburg: Selbstverlag, 1893.
- Orožen, Janko: *Celje z zaledjem*. Celje: Tiskarna družbe sv. Mohorja v Celju, 1948.
- Orožen, Janko: *Dobrna. Preteklost in sedanjost zdravilišča, kraja in okolice*. Dobrna: Zdravilišče Dobrna, 1975.
- Orožen, Janko: Donesek k zgodovini Dobrne. *Celjski zbornik* 5, 1960, str. 280–291.
- Orožen, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu. 1. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi*. Celje: samozaložba, 1936 (o Kačjem gradu pri Dobrni).
- Orožen, Janko: *Oris sodobne zgodovine Celja in okolice. 1941–1979*. Celje: Kulturna skupnost občine Celje, 1980.
- Orožen, Janko: Paški Kozjak. Zemljepisni in zgodovinski oris. *Celjski zbornik*, 16, 1974, str. 337–370.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. 1. in 2. del*. Celje: Kulturna skupnost Celje, 1971.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. Kratka zgodovina Celja in okolice*. Celje: Olepševalno in turistično društvo Celje, Celjska turistična zveza, 1967.

- Orožen, Janko: *Zgodovina obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji*. Celje: Agens, 1971.
- Petek, Romari: Dolina mlinov – dolina spominov. Novi tednik v vašem kraju. Nekoč se je na meji med dobrnsko in velenjsko občino vrtele trinajst mlinskih koles, danes le še eden. *Novi tednik*, 26. 10. 2007, str. 17.
- Petek, Romari: Dolina mlinov končno tudi melje. Turistično društvo Vinska gora in občina Dobrna sodelovali pri obnovi mlinov. *Novi tednik*, 7. 9. 2007, str. 17.
- Petek, Romari: So mlini na Dobrni dovolj zanimivi? *Novi tednik*, 1. 8. 2006, str. 15.
- Podpečan, Mitja, Felicijan, Klavdija, Črep, Vojko: *Dobrna – izleti v okolico*. Dobrna: Osnovna šola Dobrna, 1995 (raziskovalna naloga Mladi za napredek Celja, mentorica Lea Sreš).
- Premšak, Marlen: Dolina mlinov, zidanice, vinske poti, krajinski park.... V občini Dobrna nameravajo načrtno skrbeti za svoje podeželske znamenitosti. *Večer*, 4. 3. 2000, str. 13.
- Premšak, Marlen: Sedem zaščiteneh objektov. V občini Dobrna so določili etnološke spomenike lokalnega pomena. *Večer*, 2. 3. 2004, str. 16.
- Steierm: *Landes Curanstalt Bad-Neuhaus. Landeskuranstalt Bad Neuhaus bei Cilli in Steiermark*. Graz: Selbstverlag, 1908 (okrog).
- Stopar, Ivan: *Dobrna*. Motovun: Izdavačka radna organizacija »Motovun«, 1986.
- Stopar, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1982.
- Struna, Albert: *Vodni pogoni na Slovenskem*. Ljubljana: Knjižnica Titovih zavodov »Litostroj«, 1955.
- Thatherr (baron): *Fremdenführer von Cilli und Umgebung. Und Wegweiser nach den Sulzbacher Alpen. Mit besonderer Berücksichtigung der nahen Curorte Neuhaus, Sauerbrunn, Tüffer und Römerbad*. Cilli: Theofil Drexel, 1875.
- Timer, Marta, Kunstelj, Marta et al.: *Konservatorski program za prenovo Vovkovega mlina*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 1993 (projektna naloga pri predmetu Etnološko konservatorstvo, mentor Vito Hazler).
- Titl, Julij: *Vodni mlini in mlinarstvo v Slovenski Istri*. Koper: Lipa, 1988.
- Verdel, Suzana, Žagavec, Katarina, Pungartnik, Mojca: *Doline mlinov na potokih južnega dela Paškega Kozjaka*. Dobrna: Osnovna šola XIV. divizije Dobrna, 1991 (raziskovalna naloga, mentorica Lea Sreš).
- Vohar, Barbara, Špegel, Lucija et al.: *Vodna učna pot Dobrna*. Dobrna: Osnovna šola Dobrna, 2009 (turistična naloga, mentorica Sonja Špegel).
- Woerl, Leo et al.: *Führer durch Bad Neuhaus bei Cilli in Untersteiermark. Mit Karte der Umgebung*. Würzburg: L. Woerl, 1894.
- Žontar, Majda: *Mlini na Gorenjskem. Katalog razstave Gorenjskega muzeja*. Kranj: Gorenjski muzej, 1974.

SPLETNI VIRI

Dolina mlinov – Terme Dobrna

Vir: <http://www.term-dobrna.si/razvedrilo-sport/pohodniske-poti/dolina-mlinov/> (16. 6. 2013).

Izleti – Terme Dobrna

Vir: <http://www.term-dobrna.si/razvedrilo-sport/izleti/> (16. 6. 2013).

Pohodniške poti – Terme Dobrna

Vir: <http://www.term-dobrna.si/razvedrilo-sport/pohodniske-poti/> (15. 6. 2013).

Sprehajalne poti – Terme Dobrna

Vir: <http://www.term-dobrna.si/razvedrilo-sport/sprehajalne-poti/> (15. 6. 2013).

Turistična kmetija Soržev mlin – Terme Dobrna

Vir: <http://www.term-dobrna.si/razvedrilo-sport/izleti/turisticna-kmetija-sorzev-mlin/> (16. 6. 2013).

Vovkov mlin

Vir: http://www.slovenia.info/?kul_zgod_znamenitosti=10678&lng=1 (10. 6. 2013).

Vovkov mlin spet ropota

Vir: <http://www.preberi.si/content/view/250310-Vovkov-mlin-spet-ropota.html> (12. 6. 2013).

TERENSKI ZAPISKI

Hazler, Vito, TZ – 28. 8. 1992.

Hazler, Vito, TZ – 10. 5. 1993.

Hazler, Vito, TZ – 9. 9. 2011.

Hazler, Vito, TZ – 29. 6. 2013.

S U M M A R Y

Mills on the Temnjaški vrelec stream at Lokovina pri Dobrni

Dobrna with its surroundings has for centuries been known for its thermal springs and spa tourism. As such it was already in the past included in overall or thematic presentations as a spa and tourism resort of growing recognition. Its traditional significance also rests on the famous Snake (Dobrna) Castle as well as other mansions and castles, big-estate posts and luxurious villas, with the attractive but decaying Villa Ružička as Dobrna's major architectural landmark. As a rule, these prominent buildings never stood alone but were part of a diversified architectural and above all economic structure, which was more or less also marked by ordinary residential and agricultural buildings ranging from households to a wide array of animal-breeding and processing plants. The Dobrna area covers a very variegated, at some places distinctly mountainous surface. Numerous wide and narrow gorges, ravines and valleys are criss-crossed by brooks and small rivers, which the privileged class and later also the majority population densely lined with processing plants, such as water mills and saw-mills. Only a few of these have been physically pre-

served to date and many more in narrative tradition.

The best preserved as well as continually functioning (especially water) mills stand on the Temnjaški vrelec stream, which springs from under the village Loke west of Dobrna, makes its way through a gorge and a somewhat wider valley, past the ancient Dobrna Castle, into the Pirešica stream.

From the upper section to its outflow, the locals say, there were once thirteen water mills that farmers used for either their own purposes or for their clients. Standing from upstream downwards were the Gregor, Petrač, Sedevšek, Vovko (upper I) brick and Vovko (lower II) wooden mill, as well as the Blažič, Gorjanc, Breclj, Lamperček, Arnček, Potok, Kenžár and Rebernik mills. In the last twenty years, only the upper six water mills still have mill buildings standing, whereas the two Vovko water mills have also preserved mill mechanisms, the lower one even stampers. Several years ago, the upper Vovko water mill was prepared for grinding and today, the mill itself, as well as the Vovko homestead, attracts an ever-growing number of hikers, trekkers as well as guests of Dobrna thermal spa resort.

Given the above and considering the first-rate possibilities for their development, the water mills on the Temnjaški vrelec stream provide a source of new supplementary farming activities and especially a basis for planning various forms of sustainable and cultural tourism.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 39(Lemberg pri Novi Cerkvi)(091)

Prejeto: 22. 9. 2014

Božena Hostnik

univ. dipl. etnologinja, konservatorska svetovalka, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
OE Celje, Glavni trg 1, SI-3000 Celje
E-pošta: bozena.hostnik@zvkd.si

Zgodovinsko-etnološki oris naselja Lemberg pri Novi Cerkvi

IZVLEČEK

Prispevek poskuša podati splošen prikaz zgodovinsko-etnološkega razvoja naselja Lemberg pri Novi Cerkvi. Naselju sledimo od prvih zapisov do njegovega razcveta z usnjarsko obrtjo na prelomu 18. v 19. stoletje. Večji mejnik v razvoju je bil konec 2. svetovne vojne ter konec družine Galle, ki je imela v lasti lemerski grad. Hud udarec v razvoju naselja pa je bila poplava leta 1954, po kateri je Lemberg začel stagnirati. Sedaj v njem živi pretežno upokojeno prebivalstvo. Nekaj upanja pa Lembergu kljub vsemu daje entuziastična obnova gradu.

KLJUČNE BESEDE

Lemberg, grad, družina Galle, usnjarska obrt, mlin, konservatorstvo, kulturna dediščina

ABSTRACT

HISTORICAL-ETHNOLOGICAL DEPICTION OF THE SETTLEMENT LEMBERG PRI NOVI CERKVI

The contribution aims to provide a general overview of the historical-ethnological development of the settlement Lemberg pri Novi Cerkvi, from the first records to its economic boom with the flourishing leather trade in the 18th and 19th centuries. A major turning point in its development was brought about by the end of the Second World War and the demise of the Galle family, which owned the Lemberg Castle. But the heaviest blow came from the flood of 1954, after which Lemberg began to stagnate. Today, the main portion of the Lemberg population consists of retired people. The enthusiastic restoration of the castle, however, raises some hope for the future.

KEY WORDS

Lemberg, castle, Galle family, leather trade, mill, conservationism, cultural heritage

Geografski oris

Lemberg pri Novi Cerkvi je majhno strnjeno naselje v Občini Vojnik, ki leži na nadmorski višini 340 m in ima približno 110 prebivalcev. Od leta 1997, ko se je Dobrna odcepila od vojniške občine, je mejni kraj med občinama, hkrati pa je tudi zadnje strnjeno naselje ob glavni cesti do Dobrne.

Glavnina naselja je ob regionalni cesti Vojnik–Velenje, približno 6 km od Vojnika. Osrednja znamenitost naselja je grad Lemberg iz 12. stoletja, ki stoji na severni apneniški vzpetini nad naseljem.¹ Na jugu naselje vzporedno s cesto omejujejo potok Dobrnica² ter pobočja Langerja in gozdnati hrib Rigelj z nadmorsko višino 536 m. Najbližji šoli in trgovine pa so na Dobrni in v Novi Cerkvi, ki sta oddaljeni 4 in 5,5 km.

Zgodovinski razvoj

Lemberg pri Novi Cerkvi (dalje: Lemberg)³ je prvič kot *Lenberch*⁴ oziroma *Leumburch*⁵ omenjen v listini iz leta 1213, s katero je avstrijski in štajerski vojvoda Leopold VI. v Mariboru potrdil volila za kartuzijanski samostan v Žičah. Med letoma 1248 in 1271 je na gradu živel krški ministerial Nikolaj Lemberški (*Nikolaj de Lewenberch*).⁶ Leta 1380 so omenjeni stolp pri Lembergu, štiri njive, dva vinograde in ena opustela huba.⁷ Leta 1391 so ponovno omenjeni stolp pri Lembergu ter njive in vrtovi. Leta 1418 sta omenjena dva stolpa v Lembergu. Leta 1396 se omenja vdova po trgovcu in leta 1417 hiša v trgu ter vinograd v trški gorci nad Lembergom, kar dokazuje, da je kraj že pred koncem 14. stoletja dobil trške pravice. V njem je v 17. stoletju obstajala celo svobodna hiša, ki se kot krški fevd omenja leta 1684.⁸ Lemberg, ki je še v prvi polovici 18. stoletja cvetel zaradi tranzitnega prometa in usnjarstva, je v drugi polovici istega stoletja zaradi prevlade konkurenčnih cest⁹ preko Vitanja in Pirešice zamrl in izgubil trško veljavo, ohranil pa je podedovano tržno zasnovo.¹⁰

Kar nekaj nadaljnjih informacij o Lembergu lahko razberemo iz srednjeveških urbarjev, v katerih so zbrani podatki o dohodkih zemljiškega gospoda, popisi podložnih posestev in obveznosti podložnikov do zemljiškega gospoda. Urbar naj bi imela vsaka

gospoščina, saj je bil njen interes, da vodi evidenco o svojih dohodkih in podložnikih.

Tudi leberska gospoščina je vodila svojo evidenco. Ohranjen je urbar iz leta 1678, iz katerega je mogoče razbrati premoženjsko stanje leberske gospoščine in položaj njenih podložnikov. Na podlagi ugotovitev Toneta Kolška je Lemberg spadal med srednje močna gospodstva.¹¹ Leta 1542 je v okvir njegove posesti spadalo 8 planinskih kmetij in 36 naselij s skupno 108 podložniki.

Za podložnike leberske gospoščine je bila značilna precejšnja razpršenost, pa tudi kmetje, živeči v istem naselju, niso bili podložni isti gosposki. To je veljalo le za trg Lemberg, kjer je mogoče zaslediti večje število leberskih podložnikov – kar 21 –, ter za Hrenovo – 10 podložnikov. V drugih naseljih je bilo povprečno po pet kmetij podložnih Lembergu, ostale pa so bile podložne drugim gospodstvom. Poleg kmetij v naseljih so imeli Lemberžani v posesti še kmetije, raztresene po hribovitem ozemlju Paškega Kozjaka.

Lemberška gospoščina je imela skupno 114 dajatenih zavezancev. Največ je bilo kmetij, urbar pa še navaja po eno enoto za vrt, mlin,¹² kovačijo, travnik in vinograd. Skupno število posestnih enot je bilo 121. Glede na to, da je bilo število zavezancev 114, posestnih enot pa 121, lahko sklepamo, da so nekateri imeli v posesti dve ali več enot.

Vse te kmetije so imele do leberske gospoščine dajatvene obveznosti. Vsem je bila skupna denarna dajatev, ostale oblike pa so bile dodeljene vsakemu podložniku posebej. Dajatve so se delile na redne urbarialne denarne in naturalne dajatve ter lov na polhe. Dajanje desetine je bilo vezano na vino, drobnico in žito. Poleg dajatev pa je moral kmet opraviti tudi redno tlako.

Denarna dajatev je bila določena za vsakega kmeta posebej. Pogosto je veljalo, da so morali kmetje nižjo denarno dajatev nadomestiti z višjo naturalno. Te so se nanašale predvsem na vino, živino in žita. S pretvorbo naturalnih dajatev podložnikov v denarni izračun se je njihova letna dajatev gibala med 11 in 19 goldinarji (odvisno od posameznega podložnika).

Vsebina naturalne dajatve je bila prilagojena vsakemu kmetu posebej, medtem ko jih je večina morala biti na razpolago za redno dnevno tlako. Tako je moral eden od podložnikov oddajati vino in opraviti tlako, drugi je moral poleg denarja in redne tlake oddati še pšenico, rž in oves, tretji je bil obvezan oddati drva, loden, mast, jagnje, kole za vinograd in določeno vsoto denarja. Ščasoma so se naturalne dajatve manjšale in zamenjale so jih denarne.

Pretvorba dajatev žitne desetine v denarno vred-

¹ <http://www.td-novacerkev.com>.

² Dobrnica je pritok Hudinje, ki se izteka v Voglajno, ta pa je pritok Savinje.

³ Domačini naselje preprosto in kratko imenujejo Lemberg.

⁴ Curk, *Trgi in mesta*, str. 30.

⁵ Blaznik, *Historična topografija*, str. 414.

⁶ Curk, *Trgi in mesta*, str. 93.

⁷ Huba je posestvo v času fevdalizma; obsegala je od 15 do 20 ha.

⁸ Slatinek, *Lemberg*, str. 142.

⁹ Ob stari rimski cesti, ki je iz Celja mimo leberskega gradu vodila v Mislinjsko dolino, so pri vasi odkrili rimske napisne kamne.

¹⁰ Curk, *Trgi in mesta*, str. 93.

¹¹ Kolšek, *Gospodarsko stanje*, str. 21–38.

¹² Čater, *Kjer se je ustavil čas*, str. 41. Čeprav urbar ne omenja imena mlina, bi to lahko bil leberski mlin. To je edini mlin v trgu Lemberg, letnica 1541 na portalu vrat pa potrjuje njegov obstoj že v času omenjenega urbarja.

*Lemberg na franciscejskem katastru iz leta 1825
(vir: Giskd.situla.org).*

nost je Lembergu prinesla skupno 325 goldinarjev. V urbarju je za žitno mero naveden le koplevnik, ki je znašal 150 celjskih škafov prosa ali ajde. Ta mera je bila uveljavljena na območju ozemlja lemlberške gosposčine. Podatki za oddajo desetine drugih vrst žitaric niso vpisani v urbarju. En škaaf je imel vrednost 30 krajcarjev, torej je bila denarna vrednost koplevnika 75 goldinarjev.¹³ Dejanskega stanja lemlberške gosposčine iz urbarja iz leta 1687 žal ne moremo razbrati, saj se je urbar navezoval pretežno na podložnike in njihove dajatve, medtem ko ostali prihodki v njem niso zapisani.

Nadaljnji pisni viri o Lembergu segajo v začetek 19. stoletja. Franciscejska katastrska karta iz leta 1825¹⁴ Lemberg predstavlja kot naselje, katerega jedro je sestavljalo 15 domačij, razporejenih na obeh straneh ceste Nova Cerkev–Velenje. Z južne strani ga obteka potok Dobrnica z mlinskim rokavom, z zahodne strani pa ga zapira potok, ki priteka iz grajskega griča. Pod trgom na koncu mlinskega rokava je stal štirikolesni mlin. Sredi trga je do konca 18. stoletja stala poznogotska cerkva s pokopališčem, ki so jo leta 1857 prezidali v stanovanjsko hišo (Lemberg

pri Novi Cerkvi 16), potem ko so leta 1841 postavili sedanjo cerkev sv. Katarine.¹⁵

V čas nastanka franciscejskega katastra sodi tudi vodenje zemljiških knjig. Katastrska občina Lemberg ima svoje območje v dolini Dobrnice, zajema pa trg Lemberg, Spodnjo in Zgornjo Hrenovo ter Spodnje in Zgornje Vine. Trg Lemberg pa obsega lemlberški graščini podložno posest: grajsko žago in sušilnico, pozneje združeno z graščino, Kadeževo, Tonič-Muzeljevo, Pavčnikovo, Stoparjevo, Poličevo, Adamičevo (z usnjarstvom), Šanderjevo, Lipač-Seničevo, Kovačevo, Križan-Gorjavškovo (z usnjarno in gostilno), Jakopičevo, Caharijasovo, Topolšek-Jezernikovo in Šibančevo.¹⁶

Zanimiva je primerjava priimkov, navedenih v katastrski občini (začetek 19. stoletja), s priimki, navedenimi v urbarju iz leta 1687. Priimki lemlberških urbarialnih podložnikov nakazujejo na kontinuiteto in trdoživost imen, ki imajo izvor v daljni preteklosti in se kažejo predvsem v domačih imenih. V veliko primerih se je priimek razvil iz ledinskih ali krajevnih imen. Ni pa tako redko, da so podložniki navedeni samo z osebnim imenom, kar je za pozno 17. stoletje nekoliko nenavadno.¹⁷ Priimki lemlberških urbarialnih podložnikov so Kramer, Veler, Verdel, Scheuerl, Dobnik, Pintar, Pristovšek, Kozjak, Korošec, Trager, Hohenart, Prešič, Caharija, Kolenc, Legner, Kuk, Rihernik, Prikler, Mušl, Meglič. Ugotovljeno je, da se je iz poznega 17. stoletja do začetka 19. stoletja ohranil le priimek Caharija.

Do druge svetovne vojne je bil Lemberg skoraj v celoti »odvisen« od gradu, ki je skozi zgodovino menjal različne lastnike.¹⁸ Zadnja lastnika sta bila od leta 1904 dalje Hubert in Ana Galle, ki sta bila po pripovedi informatorjev¹⁹ stroga, a pravična. Večina okoliških prebivalcev je delala zanj. Ženske so opravljale poljska dela, moški pa delo z živino, s konji ter delo v gozdu in kamnolomu.

Usnjarstvo v Lembergu

Kot posebno zanimivost v zgodovini Lemberga je treba omeniti usnjarsko obrt, ki je po ustnem izročilu delovala do 2. svetovne vojne. Usnjarna v Lembergu je prvič omenjena leta 1706, ko je cesar Jožef I. potrdiril pravila celjskega usnjarskega ceha za Lemberg in ostale usnjarne.²⁰ Tudi cesarica Marija Terezija je

¹³ Kolšek, Gospodarsko stanje, str. 29.

¹⁴ http://www.zape.si/srd/srd_kataster.htm. Franciscejski kataster je vrsta davčnega popisa, ki se je v letih 1818–1828 uveljavila v habsburških dednih deželah, po reformah cesarja Franca I. Je naslednik jožefinskega katastra. Napisan je v nemščini. Kataster vsebuje spisovni in mapni del. Katastrske mape so barvne, večinoma risane v merilu 1:2880, osnovna mera pa je katastrska občina, ki je lahko prišla na več mapnih listov. Franciscejski kataster je risala vojska (geodeti in častniki). To je bil zadnji kataster, risan v celoti na terenu, hkrati pa prvi, ki je bil risan s pomočjo merilnih instrumentov. V okrožju vsake dežele so vzpostavili posebno komisijo, najmanjša enota katastra pa je bila katastrska občina (velikost približno 7 km²). Franciscejski kataster so za potrebe davčne odmere hranili v okrajnem katastrskem uradu, za dežele pa v mapnem arhivu. Za vsako občino sta na voljo grafični in spisovni del (zapisnik).

¹⁵ Curk, *Trgi in mesta*, str. 93.

¹⁶ Zdovc, *Zakladnica*, str. 179–180.

¹⁷ Kolšek, Gospodarsko stanje, str. 27.

¹⁸ *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 123. Grad je bil zgrajen v 12. stoletju. Tu je bilo eno od upravnih središč bivših posestev Viljema Breže Selškega, ki so v prvi polovici 11. stoletja prešla v roke krškega samostana na Koroškem in nato leta 1072 na krško škofijo.

¹⁹ Marija Božnik, Hrenova 35.

²⁰ Slatinek, Lemberg, str. 149. Usnjarne so bile še v Celju, Laškem, Žalcu, Braslovčah, Mozirju, Šoštanju, Velenju, Vojniku, Šentjurju in Planini pri Sevnici.

Ostanki betonskih korit za pranje usnja na Adamičevi zemlji (foto: Božena Hostnik).

leta 1757 ponovno potrdila Jožefova pravila celjskega usnjarskega ceha. Njen prvi člen omenja, da je celovsko ozemlje celjskih usnarjev že »sto in več let nespremenjeno«.

Razvoj obrtnih dejavnosti so poleg grajskih potreb pogojevale bližina vode, razvita živinoreja, svinjereja itd.²¹ Po urbarju iz leta 1687 so bili v Lembergu trije obrtniki: Jurij Pintar je bil mlinar, Jurij – mali trgovec ali kramar ter neimenovani čevljar. Kasneje je omenjen še Topolšek-Jezernikov mlin. Pri Kovaču pa je bila kovačnica. Zunaj trga je imela graščina svojo žago in dve usnjarni: Adamičevo in Križan-Gosjakovo.²² Informatorji pomnijo le, da je bila ob hiši Lemberg pri Novi Cerkvi 15, domače ime pri Adamič, usnjarna vse do 2. svetovne vojne. Za hišo so strojili, prali in sušili kože. Po vsem trgu je zelo smrdelo.

Strojenje je predelava surove živalske kože s stroji v usnje. Način strojenja je odvisen od uporabljenega strojila. Po iznajdbi rastlinskih ekstraktov v 18. stoletju se je proces strojenja, ki je prej trajal tudi do enega leta ali več, močno skrajšal. Konec 19. stoletja so za strojenje pričeli uporabljati natrijev sulfit in kromove soli, v začetku 20. stoletja pa sintetična strojila. Številne rastline imajo v lubju, lesu, listih, plodovih in koreninah strojilne snovi, ki so jih pridobivali s posebnimi postopki, stroji in napravami. Na Slovenskem so v 19. stoletju največ strojili s smrekovim in hrastovim lubjem ter ježicami (vegetabilno strojenje). Uporabljali so hrastovo lubje 12–20-letnih hrastov. Zaradi pomanjkanja hrastovega lubja so začeli

uporabljati smrekovo čreslenico, ki se močneje skisa kakor hrastova, zato so jo raje uporabljali v kombinaciji z izvlečkom kebrača.²³

Zanimivo je, da so leta 2008, v času čistilne akcije, prostovoljni gasilci iz Lemberga iz potoka Dobrnica potegnili stroj oziroma mlin za »škurje mlet« – stroj za mletje hrastovega lubja, ki so ga uporabljali v Adamičevi usnjarni.²⁴ Predali so ga zbiralcu starin, kateremu pa je skladišče pogorelo, tako da stroj ni več ohranjen.

Mejnik v zgodovinskem razvoju naselja je bila 2. svetovna vojna. Po njenem koncu grad Lemberg ni bil več v lasti družine Galle, ampak je prešel v last splošnega družbenega premoženja.²⁵ Člani družine Galle so bili izgnani oziroma ustreljeni,²⁶ v gradu pa so se naselili razni stanovalci. Bližnji prebivalci niso več delali za potrebe gradu, ampak so se preizposlili v okoliških krajih. Ob začetku vojne je zamrla usnjarska obrt, opuščeno graščinsko žago in stari mlin pa je leta 1954 opustošila povodenj,²⁷ ki je bila za Lemberg hud udarec.

²³ Nemški strojevec (*Myricaria germanica*) iz družine tamariševk (*maricaceae*).

²⁴ Zadnji usnjar Karli Adamič je umrl leta 1948.

²⁵ V postopku denacionalizacije je družina Galle leta 2002 dobila vrnjeno posest z gradom. Od leta 2007 je lastnik Franci Zidar.

²⁶ Informatorji še pomnijo, da »so staro Galetovo partizani mučili in ubili pod sv. Tomažem, sinova pa sta šla z nemško vojsko k sorodnikom v Avstrijo«.

²⁷ Krajevni leksikon Slovenije, str. 86.

²¹ Prav tam, str. 148.

²² Slatinek, Lemberg, str. 149.

Poplava leta 1954

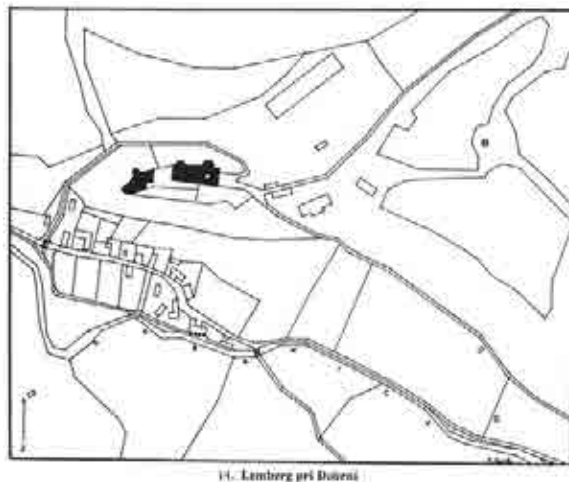
Za bolj doživet prikaz takratne hude ujme je povzeto poročilo lokalnih poročevalcev o povodnji ob Zgornji Hudinji in Dobrnici, objavljeno v *Geografskem vestniku* leta 1954: »Dne 4. in 5. junija 1954 je bila v okrajih Celjskem, Šoštanskem in Krškem huda povodenjska katastrofa, ki je napravila ogromno škodo in zahtevala tudi znatno število človeških žrtev. Nad Grosovim klancem med Pristavo in Lembergom je zemeljski plaz zasul strugo in vodo zaježil; zato je tu narasla za 3 do 3 in pol metra nad normalo ter se razlila izven struge do 2 m visoko. Z novo, do 2 m globoko strugo si je poiskala pot kar čez njivo in s tem presekala dotedanji ovinek. V vsem sektorju nad Lembergom je voda Dobrnice porušila eno kmečko hišo, 2 kovačiji, 10 gospodarskih poslopij in delavnic, 4 mline, 3 jezove, 2 žagi, 1 betonski in 3 kamnite mostove. Človeških žrtev ni zahtevala. Plazovi zemlje in kamenja so v porečju Dobrnice tudi sicer napravili obilo škode. Uničili so več kompleksov gozda, zasuli cesto v Hudičevem grabnu ter cesto in strugo pri Grosovem klancu pod Lembergom. Posebno veliko jih je bilo ravno pri Lembergu in bližnjih Vinah, kjer so mehkim miocenskim laporjem podlaga močno nagnjene plasti litavskega apnenca. V sektorju med Lembergom in Hrenovo, kjer se dolina nekoliko razširi, se je voda razlila do 100 m na široko ter dosegla južno pobočje, ki ga je nasproti Lembergu pričela izpodjedati. Ob ovirah, na katere je zadela, na primer ob podrtem kozolcu v Lembergu, je odlagala blato in kamenje. Tudi v tem svetu je bilo v mehkiem terciarnem svetu obilo usadov. Vsega skupaj so bila tu uničena 3 gospodarska poslopja, 1 jez, 1 mlin, 1 kozolec, 1 kamniti in nekaj manjših lesenih mostov. Cesto je pri Lembergu uničil usad, med Lembergom in Hrenovo pa deloma usad, deloma voda.«²⁸

Poplava je močno spremenila zgornji del Lemberga. Kar za nekaj deset metrov se je prestavila struga Dobrnice, ki je odnesla Galletovo žago in močno poškodovala njihov konjski hlev. Starejši prebivalci Lemberga še sedaj pomnijo takratno ujmo. Pravijo, da si po povodnji Lemberg še dolgo ni opomogel.

Današnja podoba Lemberga pri Novi Cerkvi

Jedro naselja je ob regionalni cesti Vojnik–Velenje (oziroma Dobrna) in predstavlja razložen tip obcestnega naselja, ki ga tvorijo obcestno razporejene stavbe, med katerimi je še ohranjenih nekaj starejših poslopij. Ta so z daljšo fasado postavljena bolj ali manj pravokotno na cesto in po svoji zasnovi ohranjajo prvoten videz naselja.

Leta 1850 je naselje spadalo k novoustanovljeni občini Nova Cerkev. Leta 1992 se je naselje Lemberg

Katastrski načrt iz leta 1825 (Curk, Trgi in mesta).

Sedanja zasnova Lemberga z gradom (Giskd.situla.org).

pri Strmcu (pogosto poimenovano Lemberg pri Dobrni) preimenovalo v naselje z imenom Lemberg pri Novi Cerkvi in se pripojilo k Občini Vojnik.²⁹

Primerjava med katastrskim načrtom iz okoli leta 1825³⁰ in sedanjo osnovno naselja kaže, da je parcelacija v naselju v osnovi ohranjena. Razvidna sta tudi število objektov v Lembergu v preteklosti in njihova orientacija.

Zanimiva je tudi primerjava gibanja števila prebivalcev v naselju Lemberg pri Novi Cerkvi od leta 1820 do leta 2010.³¹ Največ prebivalcev je bilo v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Sedaj prebivalstvo stagnira, po najnovejših podatkih s terena pa celo upada.³²

²⁹ www.stat.si/.../doc/spremembe%20naselij%20-%202024.10.xls.

³⁰ Curk, *Trgi in mesta*, str. 189, kataster Lemberg pri Dobrni.

³¹ www.stat.si/Popis2002//si/rezultati/NAS-T-111_T_Z_slo.xls.

³² Kar nekaj zanimivih starejših informatorjev, ki so poznali zgodovino Lemberga, je v zadnjih letih umrlo.

²⁸ Melik, *Povodenj*, str. 36–38, po poročilih Silve Arlič in Ivana Gamsa.

Gibanje števila prebivalcev v obdobju 1820 do 2010*Pogled na Lemberg z gradu (foto: Božena Hostnik).*

Lemberg pri Novi Cerкви ima lastnosti kulturne dediščine in je v skladu z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS št. 16/2008) varovan v prostorskih aktih Občine Vojnik³³ ter vpisan v Register kulturne dediščine (dalje RKD) kot Lemberg pri Novi Cerкви – Trško naselje (EŠD 12180).

Lastnosti kulturnega spomenika lokalnega pomena v naselju imata Lemberg pri Novi Cerкви –

Grad Lemberg (EŠD 4369)³⁴ in Lemberg pri Novi Cerкви – Cerkev sv. Katarine (EŠD 3203).³⁵

Kulturni spomenik Lemberg pri Novi Cerкви – Grad Lemberg (EŠD 4369) je v RKD predstavljen z opisom: »Srednjeveški grad je bil leta 1584 temeljito predelan, dozidan v renesančnem slogu z dodanima velikima rondelama. Datacija: prva četrtina 13. stol., 1213, tretja četrtina 15. stol., zadnja četrtina 16. stol.,

³³ Prostorski plan Občine Vojnik (Ur. l. RS št. 79/2004) in Odlok o PUP za kmetijski prostor Občine Vojnik (Ur. l. RS št. 89/2004).

³⁴ EŠD – evidenčna številka dediščine.

³⁵ Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju Občine Celje (Ur. l. RS št. 28/86 in št. 1/92).

Cerkev sv. Katarine in grad (foto: Božena Hostnik).

1584, prva polovica 19. stol. Grad stoji na pomolu nad cesto Nova Cerkev–Dobrna.«³⁶

Leta 1453 je grad razrušil Friderik II. Celjski. Novi grad so zgradili šele leta 1584. Ko so leta 1456 Celjski izumrli, je postala lemerska gosposčina last deželnih knezov, ki so jo dajali v najem. Do 2. svetovne vojne je bila lastnica gradu družina Galle, nato je bil grad nacionaliziran in denacionaliziran, sedaj je lastnik Franci Zidar.

Drugi kulturni spomenik v naselju je Lemberg pri Novi Cerkvi – Cerkev sv. Katarine (EŠD 3203). Prvotna cerkev iz leta 1262³⁷ je stala na mestu sedanje hiše v Lembergu št. 16,³⁸ vendar pa ustni viri zatrjujejo, da je kapela stala na mestu gospodarskega poslopja, ki spada k domačiji Lemberg 16. Leta 1787 je bila cerkev zaradi reform, ki so težile k podreditvi cerkve državi, porušena, saj je cesar Jožef II. odločno nadaljeval cerkveno politiko svoje matere Marije Terezije. V letih 1839–1841 so po prizadevanjih usnjara Matevža Križana na njegovem svetu zgradili sedanjo cerkev sv. Katarine.³⁹

Cerkev je posvečena mučenki Katarini Aleksandrijski.⁴⁰ Rojena je bila okrog leta 282 v Aleksandriji, kjer naj bi v prvih letih 4. stoletja (najbrž leta 307) umrla mučeniške smrti. Njeno truplo naj bi angeli takoj odnesli na goro Sinaj, kjer sta iz njenega gro-

ba pritekla mleko in olje s čudežno zdravilno močjo. Največkrat je upodobljena s kolesom in mečem,⁴¹ v cerkvi v Lembergu pa je upodobljena ob svoji zaroki z Jezusom. Goduje 25. novembra in takrat je v Lembergu Lepa nedelja. Maša je tudi na velikonočni ponedeljek in na praznik sv. Rešnjega telesa.

Cerkev je enoten pravokoten prostor z dvokapno streho in zvonikom nad fasado. Zunanost cerkve je preprosta z opečnim profiliranim venčnim zidcem. Okna so pravokotna, polkrožno zaključena. Zvonik izstopa iz tlorisa za pol metra in je spodaj okrašen z vodoravno maltasto rustiko, zgornjo polovico krasita po dva pilastra. Notranost je enoten prostor, ki ga sestavljajo tri kapasto obočne pole. Tlak je kamnit. Pevski kor nosita dva kanelirana slopa in trije kapasti oboki. V cerkvi sta dragoceni baročni sliki Filipa Karla Laubmanna iz leta 1788. Oltarna slika je predvidoma delo podobarja Jožefa Vrenka. Slika Zaroke sv. Katarine z Jezusom, večna luč in baročni križev pot pa so iz porušene stare cerkve.⁴²

Objekti kulturne dediščine v Lembergu pri Novi Cerkvi

V Lembergu pri Novi Cerkvi – Trško naselje (EŠD 12180)⁴³ stoji pet objektov, ki so še ohranili lastnosti, zaradi katerih jih lahko vrednotimo kot kul-

³⁶ Gradu in njegovemu zgodovinskemu razvoju je posvečena večja pozornost v ostalih člankih.

³⁷ Orožen, *Zgodovina*, str. 278.

³⁸ Curk, *Topografsko gradivo*, str. 66.

³⁹ Slatinek, *Lemberg*, str. 157–158.

⁴⁰ Schaubert, Schindler, *Svetniki*, str. 609. V Sloveniji ji je posvečenih še 35 cerkva.

⁴¹ Prav tam, str. 607–609.

⁴² Curk, *Topografsko gradivo*, str. 66.

⁴³ Objekti so varovani v skladu z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS št. 16/2008). Predstavljeni so z dopolnjenim opisom iz RKD ter s podatki, pridobljenimi iz ustnih virov.

*Objekti z lastnostmi kulturne dediščine
(Giskd.situla.org).*

turno dediščino. Ohranjeno imajo prvotno zunanjo in notranjo podobo ter tlorisno zasnovo. Časovno so vsi datirani na prelom med 18. in 19. stoletjem in vrisani na franciscejskem katastru iz leta 1825. Iz njih lahko razberemo način življenja in gospodarjenja v preteklosti.

Lemberg pri Novi Cerкви – Mlin Lemberg pri Novi Cerкви 12 (EŠD 15018); domače ime: pri mlinarji

Nadstropna zidana hiša ima tlorisno zasnovo v L. V preteklosti sta bila v zgradbi mlin na tri kamne in mlinarjevo stanovanje. V pritličju sta bila črna kuhinja in mlin z mlinskimi napravami, v nadstropju pa mlinarjeva soba, skladišče, kašča in še ena (malo večja) črna kuhinja (sedaj je na njenem mestu kopalnica). Na lesenem vhodnem portalu sta letnici 1541 in 1898, na tramu v notranjosti mlina pa: »18 Jur Toplišček 98«. Informatorji še pomnijo zgodbe o močnih bratih Juriju (roj. 1859) in Matevžu (roj. 1861) Toplišček ter njuni »nori« sestri Agnes, ki je napadala ljudi, ko so prišli v mlin. Njeno norost so videli tudi v

Lemberg pri Novi Cerкви 12 (foto: Božena Hostnik).

tem, da je »pozimi v grabnu noge umivala«. ⁴⁴ Nihče iz družine Toplišček ni imel potomcev, zato je mlin podedovala sorodnica Ana, poročena Jezernik. Mlin je deloval do poplave leta 1954, ko ga je ta tako močno poškodovala, da ga niso več obnovili.

Leta 2002 je Zavod za varstvo kulturne dediščine pripravil Strokovne podlage za razglasitev kulturnih spomenikov v Občini Vojnik (NC 620/02). Med predlogi je bil zaradi svoje izjemne zasnove in (takrat) še ohranjene notranje opreme vključen tudi mlin. Žal se je Občina Vojnik samovoljno odločila, da mlina ne bo razglasila za kulturni spomenik. Jezerniki so nato leta 2004 mlin prodali sedanjemu lastniku Rudolfu Smrečniku, ki pa z Zavodom za varstvo kulturne dediščine ne sodeluje. Na objektu se izvajajo gradbeni posegi, ki občutno zmanjšujejo lastnosti kulturnega spomenika. Mlinske naprave v notranjosti so bile še bolj poškodovane v poplavi leta 1990. Sedaj postaja obnova notranjosti mlina z razpoložljivimi sredstvi vprašljiva. Zadnjih nekaj let je mlin po sanaciji ceste ograjen z visoko ograjo in težko dostopen.

Lemberg pri Novi Cerкви – Hiša Lemberg pri Novi Cerкви 13 (EŠD 25142); domače ime: Križan, Gorjakušek, Hren

Nadstropna stavba pravokotnega tlorisa s petosno fasado je v celoti zidana. Streha je somerna dvokapnica s čopoma, krita z opečnim zareznikom. Vhodni portal je kamnit, z letnico 1832. Na vzhodni strani je novejša senčnica, namenjena gostilniškemu vrtu.

Ustni viri navajajo, da je imel gostilničar Križan zasebnega učitelja za svoje otroke. Za njim je gostilno vodil Gorjakušek, ki je bil tudi »dohtar« (zdravnik). Imel je tri hčere, ki so se odločile, da postanejo nune in so se ukvarjale z zeliščarstvom. Pred 2. svetovno vojno naj bi bili poleg gostilne še trafika in pošta. Nekaj let naj bi bila poleg gostilne tudi domača lekarna.

Lemberg pri Novi Cerкви 13 (foto: Božena Hostnik).

⁴⁴ Čater, *Kjer se je ustavil čas*, str. 41.

Nune so pred 2. svetovno vojno odšle v samostan, gostilna pa je bila prodana Hrenom, ki so bili med vojno izgnani v Bosno. Tradicijo gostinske obrti nadaljuje Krčma pod gradom.

Lemberg pri Novi Cerkvi – Hiša Lemberg 15 (EŠD 25141); domače ime: pri Adamič, pri Ledrarji

Nadstropna trška hiša s petosno glavno fasado je bila zgrajena na začetku 19. stoletja. Zaradi kasnejših gradbenih posegov ima tloris v obliki črke L. Fasada je skromno členjena. Streha je somerna dvokapna. Do vhoda v nadstropje vodijo enoramne kamnite stopnice. Pritličje je bilo nekdanje usnjarski obrti, v nadstropju pa je bilo usnjarjevo stanovanje.

Kot je že bilo omenjeno, je bil Lemberg v preteklosti znan po usnjarstvu. Največji razcvet je doživel na prelomu iz 18. v 19. stoletje, ko so bile v Lembergu tri usnjarne: Adamičeva, Križan – Gosjakova in Žabukovškova, ki se je preselila iz Celja.⁴⁵ Najdlje se je obdržala »Adamičeva ledrarija«. Delovala naj bi vse do poplave leta 1954. Obsegala je ves južni del travnika za hišo. Na travniku so bila betonska korita za kože, sodi za shranjevanje, prostor za strojenje in sušenje itd. Za potrebe usnjarstva se je uporabljalo tudi bližnje gospodarsko poslopje, ki je spadalo k domačiji Lemberg pri Novi Cerkvi 14 in v katerem so bila tudi tri korita za namakanje kož. Čez travnik na južnem delu je bil speljan jarek za dotok vode, ki je z vodo oskrboval tudi bližnje mlininsko kolo v mlinu. Mlinar in usnjar sta imela strogo določen čas dotoka vode. Adamič je za usnjarno lahko vodo uporabljal le ob torkih in četrtnih, ko je za nekaj ur ustavil dotok vode v mlin. Po poplavi leta 1954 usnjarna ni več delovala.

Lemberg pri Novi Cerkvi 15 (foto: Božena Hostnik).

⁴⁵ Slatinek, *Lemberg*, str. 149.

Lemberg pri Novi Cerkvi – Hiša Lemberg pri Novi Cerkvi 16 (EŠD 25139); domače ime: pri Jakopič, pri Škoflek

Pritlična zidana hiša je pravokotnega tlorisa. Streha je somerna dvokapnica, krita s cementnim zareznikom. V vogalni niši je podoba Kristusa na križu. Notranjost objekta je v veži in kuhinji obokana. Nekdaj je bila v hiši črna kuhinja. V Topografskem gradivu⁴⁶ je navedeno, da je prvotna cerkev, ki jo je dal Jožef II. porušiti, stala na mestu hiše, vendar ustni viri in izkopana okostja ob gospodarskem poslopju nakazujejo drugače. Hiša je sedaj prazna. Lastniki jo uporabljajo za sušenje mesnin, orehov in zelišč ter za shranjevanje krame.

Lemberg pri Novi Cerkvi 16 (foto: Božena Hostnik).

Lemberg pri Novi Cerkvi – Marof na domačiji Lemberg pri Novi Cerkvi 17 (EŠD 25140); domače ime: Ceherija, Ceherez, pri Božnik

Nadstropna stavba pravokotnega tlorisa je v spodnjem delu kamnita, v nadstropju pa lesena, grajena iz brun. Streha je somerna dvokapnica, krita s salonitno kritino. Zahodno stran poslopja opasuje lesen gank.

Lemberg pri Novi Cerkvi 17, gospodarsko poslopje (foto: Božena Hostnik).

⁴⁶ Curk, *Topografsko gradivo*, str. 66.

S stransko fasado meji pravokotno na cesto. Gospodarsko poslopje, ki je še ohranilo svojo prvotno tlorisno zasnovo in zunanjo podobo, kaže način življenja in gospodarjenja v preteklosti. Poslopje je delno še v uporabi.

Lemberg pri Novi Cerkvi – Hiša Lemberg 23 (EŠD 12179); domače ime: Langerca, pri Langerju

Nadstropna, nepodkletena zidana stavba ima tlorisno zasnovo v obliki črke L. Fasada je skromno členjena. Streha je krita z opeko. Ohranjena je prvotna tlorisna razporeditev. Objekt je trenutno v fazi gradbene prenove.

Graditelji hiše niso znani. Informatorji se spominjajo predzadnjega lastnika Langerja, ki ga navajajo viri po kmetijski odvezi med gospodarji lemberskega gradu.⁴⁷ Dr. Edmund Langer je namreč leta 1890 število kmetij, ki so pripadale lemberski gosposčini, povečal za štiri.⁴⁸ Bil je deželni poslanec, advokat in lastnik gospostva Lemberg.⁴⁹ Njegova hči Hermina se je leta 1894 poročila s Heinrichom Jaborneggom, ki je v Celju opravljal delo pravnika in direktorja pošilnice ter bil v letih 1906–1914 celjski župan. Potomcev nista imela.⁵⁰ Dr. Langer je umrl leta 1912, nato je hišo kupila družina Galle, saj je njegova hči Hermina živela v Celju. Družina Galle je hišo namenila svojim uslužbencem – hišno ime Langerca pa je kljub temu ostalo.

Lemberg pri Novi Cerkvi 23 (foto: Božena Hostnik).

Objekti, ki so bili v preteklosti v naselju Lemberg

V Lembergu je kar nekaj objektov, ki nimajo lastnosti kulturne dediščine, vendar pa so na njihovih mestih v preteklosti stale zgradbe, ki so z etnološko-zgodovinskega vidika pomembne za razumevanje razvoja naselja.

Lemberg pri Novi Cerkvi 13 b – stanovanjska hiša; domače ime: Hrenov marof

Na mestu sedanje, z daljšo fasado ob breg prislojene stanovanjske hiše, ki je bila zgrajena v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, je nekdaj stalo gospodarsko poslopje – marof, ki je pripadalo gostilni Hren. Spodaj je bilo kamnito, zgoraj pa leseno. Marof je zgorel v požaru leta 1965.

Lemberg pri Novi Cerkvi 14 – stanovanjska hiša; domače ime: pri Polič, pri Klinec

Pritlična, nepodkletena zidana stanovanjska hiša stoji v vzhodnem delu naselja, nasproti gostilne. V objektu so bile nekdaj trgovina, gostilna in tudi kovačija. Trgovina in kovačija sta delovali do tridesetih let prejšnjega stoletja, gostilna pa do konca 2. svetovne vojne. Pred gostilno je na mestu, kjer danes teče cesta, stala velika lipa, ki je bila posajena za časa Turkov in so jo posekali v šestdesetih letih 20. stoletja, ko so širili cesto. Stanovanjska hiša ni ohranila prvotne notranje zasnove. Gospodarsko poslopje ob stanovanjski hiši je v času delovanja Adamičeve usnjarne služilo kot skladišče. Sedaj je zapuščeno, brez namembnosti.

Lemberg pri Novi Cerkvi 16 – gospodarsko poslopje; domače ime: pri Jakopič

Podolžno, spodaj kamnito in zgoraj leseno gospodarsko poslopje je s krajšo fasado potisnjeno v breg pod gradom. Streha je dvokapna s čopi, krita z opeko. Gospodarsko poslopje je bilo v osemdesetih letih prejšnjega stoletja adaptirano in je zaradi prizidkov na zahodni strani in gradbenih posegov v notranjosti izgubilo lastnosti dediščine. Na lesenem vhodnem portalu v obokano klet v pritličju je letnica A 1857 P. Ustni viri zatrjujejo, da je na tem mestu stala prvotna kapela. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo ob prenovi objekta najdenih veliko človeških okostij, kar nakazuje, da je bilo nekoč tam pokopališče. Vendar pa stroka o najdišču okostij ni bila obveščena, tako da so podatki o preteklosti izgubljeni.

Lemberg pri Novi Cerkvi 16 a – stanovanjska hiša

Na mestu sedanje stanovanjske hiše, ki je bila zgrajena v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, je stala manjša kamnita vinska klet, ki je pripadala gostilni Hren.

Lemberg pri Novi Cerkvi 18 – stanovanjska hiša; domače ime: pri Šander, Šanderjevo

Sedanja stanovanjska hiša je bila zgrajena v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Na njenem mestu (isto orientirana) je prej stala stara pritlična Šandorjeva hiša. Družina Šandor je bila znana po veliki dre-

⁴⁷ Orožen, *Zgodovina*, str. 26.

⁴⁸ Prav tam, str. 85.

⁴⁹ <http://www.celjskokozasavski.si/osebe/jabornegg,-pl.-altenfels-heinrich/257/>.

⁵⁰ Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 50–51.

vesnici, ki se je raztezala na zahodnem robu naselja – nad desnim bregom potoka Dobrnica. Drevesnica sadnega in okrasnega drevja je bila namenjena potrebam graščine.

Lemberg pri Novi Cerkvi 19 – gasilski dom

Nadstropna zidana stavba, ki je pravokotno postavljena na cesto, stoji na zahodnem robu naselja. V njej deluje Prostovoljno gasilsko društvo (PGD) Lemberg. Leta 1948 so se zbrali gasilski entuziasti iz vasi Vine, Zgornja Hrenova in Lemberg ter v okviru PGD Strmec (sedaj Nova Cerkev) ustanovili gasilsko enoto v Lembergu. Leta 1950 so postali samostojno društvo.⁵¹ Stavbo za gasilski dom je gasilskemu društvu dodelila (takratna) Občina Celje. To je bila nekdanja hmeljska sušilnica. Pred 2. svetovno vojno je pripadala družini Galle, ki je imela v Lembergu in Hrenovi velika posestva s hmeljem. V času obiranja hmelja so pri delu pomagali prebivalci bližnje in daljne okolice. Lesen sušilni stolp na južnem delu stavbe so odstranili leta 1948, ko je stavbo prevzelo v upravljanje gasilsko društvo.⁵² Na mestu sušilnega stolpa so uredili dovoz za gasilska vozila.

Lemberg pri Novi Cerkvi 19 b – stanovanjska hiša

Na mestu sedanje, novejše stanovanjske hiše, ki stoji ob potoku Dobrnica, na južnem robu naselja, je v času delovanja Adamičeve usnjarne (do poplave leta 1954) stalo podolžno leseno pritlično gospodarsko poslopje, v katerem sta bila skladišče za kože in stroj oziroma mlin za »škurje mlet«.

Lemberg pri Novi Cerkvi 20 – stanovanjska hiša; domače ime: pri Senič

V obnovljeni stanovanjski hiši, ki stoji tik ob cesti na zahodnem robu naselja, je v času pred 2. svetovno vojno živel Senič, »fervolter« – oskrbnik – v Galletovi graščini. Delo je opravljal do konca 2. svetovne vojne – skoraj 50 let. Za Seničevo hišo pa je stal velik zidan grajski hlev za govedo (sedaj Lemberg pri Novi Cerkvi 20 a), poleg njega pa manjša hiša, v kateri so imeli stanovanja »fijakarji« – kočijaži.

Zahodno od Seničeve hiše, na koncu naselja, kjer je sedaj avtobusna postaja, je bil kamnolom – »pruh«, ki je deloval do leta 1960. Zapreti so ga morali zaradi pritožb prebivalcev o hrupu in premočnih tresljajih. Kamnolom so Galleti v preteklosti uporabljali za potrebe graščine. V vzhodnem delu naselja (v bližini sedanje cerkve sv. Katarine) je bil manjši Štajnerjev kamnolom, ki pa so ga zaprli že pred 2. svetovno vojno.

Lemberg pri Novi Cerkvi 21 – lesena baraka

Na jugozahodnem robu naselja, na robu dvorišča gasilskega doma, stoji manjša lesena baraka, ki spada pod hišno številko 21. Na njenem mestu je nekdanja stala kovačija, ki je služila potrebam graščine (Galleti so imeli kovačijo tudi v Hrenovi). Obenem je bil ob kovačiji prostor za »prehar« – stroj za lomljenje in drobljenje kamna iz kamnoloma – na nasprotni strani ceste. Povodenj leta 1954 je odnesla kovačijo z vso opremo vred.

Lemberg pri Novi Cerkvi 23 a – stanovanjska hiša; domače ime: pri Majarji

Nasproti »Langerce« (Lemberg pri Novi Cerkvi 23), na levem bregu potoka Dobrnica, stoji leta 1986 zgrajena stanovanjska hiša. Informatorji pomnijo, da je bila zgrajena znotraj velikega konjskega hleva, ki so ga porušili, ko je bila hiša dokončana. Do konca 2. svetovne vojne je bil na tem mestu velik Galletov konjski hlev. Po pripovedi informatorjev naj bi bilo v hlevu tudi do 100 konj. »Majer« pa se je imenoval nadzornik – upravljavec s konji oziroma hlevom. V podolžnem zidanem poslopju so poleg konj bivali tudi hlapci in majer. Ob poslopju, na dvorišču, naj bi bil (po ustnem izročilu) tudi gepelj,⁵³ ki so ga gnali konji. Povodenj leta 1954 konjskega hleva kljub bližini potoka ni uničila, porušili so ga zaradi gradnje stanovanjske hiše.

LITERATURA

- Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500, II del*. Maribor: Založba Obzorja, 1986.
- Curk, Jože: *Topografsko gradivo, 1. Sakralni spomeniki na območju občine Celje*. Celje: Zavod za spomeniško varstvo Celje, 1966.
- Curk, Jože: *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbano gradbeni oris do začetka 20. stoletja*. Maribor: Založba Obzorja, 1991.
- Čater, Simona: *Kjer se je ustavil čas*: Konservatorski program za obnovo mlina v Lembergu: diplomsko delo. Celje, 2001.
- Kolšek, Tone: *Gospodarsko stanje lemerške gospodarske, dajatve in položaj njenih podložnikov po urbarju iz leta 1687. Celjski zbornik 1977–1981*. Celje: Kulturna skupnost občine Celje, 1981, str. 21–38.
- Krajevni leksikon Dravske banovine* (ur. Guido Zupan). Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.

⁵¹ Orožen, Oris, str. 583.

⁵² Gasilske družine, <http://www.knjiznica-celje.si/raziskovalne/4200604032.pdf>.

⁵³ Gepelj je naprava za vrtenje pogonske gredi, ki jo poganja vprežna živina, npr. konji, s hojo v krogu. Gepelj je bil prehodna oblika med ročnim mlatenjem žit in mlatilnicami.

Melik, Anton: Povodenj okrog Celja junija 1954. *Geografski vestnik* 26, 1954, letnik 26, str. 36–38.

Orožen, Janko: *Oris sodobne zgodovine Celja in okolice 1941–1979*. Celje: Kulturna skupnost občine Celje, 1980.

Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. I. del; Od začetka do leta 1848*. Celje: Kulturna skupnost občine Celje, 1971.

Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. 1. in 2. del*. Celje: Kulturna skupnost Celje, 1971.

Pajer, Andrej, in Milena Hazler-Papič in Vito Hazler: *Gradnja v vaškem prostoru celjskih arhitekturnih regij*. Celje: Občina Celje: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 1993.

Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 18. stoletje*, 1. del. Ljubljana: Viharnik 2013.

Schauber, Vera, in Michael Schindler: *Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan v letu*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.

Slatinek, Zoran: *Lemberg grad in trg*. Lemberg: samozaložba, 2013.

Slovenski etnološki leksikon (ur. Angelos Baš). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

Zdovc, Hedvika: *Zakladnica podatkov o posestnih razmerah v fondu okrajnega sodišča Celje*. Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2010.

SPLETNI VIRI

<http://www.knjiznica-celje.si/raziskovalne/4200604032.pdf>, *Gasilske družine v gasilski zvezi Vojnik – Dobrna*. Raziskovalna naloga, Osnovna šola Vojnik (mentorica Milena Jurgec), Vojnik 1999.

<http://www.celjskozasavski.si/osebe/jabornegg,-pl.-altenfels-heinrich/257/>

<http://www.td-novacerkev.com/Predstavitev%20kraja%20-%20Lemberg.html>

<http://www.knjiznica-celje.si/raziskovalne/4200905042.pdf> *Lemberg – nova turistična destinacija*. Raziskovalna naloga, Srednja šola za gostinstvo in turizem Celje (mentorica Polona Frajzman), Celje 2009.

www.stat.si/Popis2002//si/rezultati/NAS-T-111_T_Z_slo.xls *Popis prebivalstva*

<http://giskds.situla.org/evrd/>

http://www.zape.si/srd/srd_kataster.htm *Franciscejski kataster*

USTNI VIRI – informatorji

Marija Aubrecht Medved, Lemberg pri Novi Cerkvi 8

Marija Božnik, Hrenova 35

Marija Božnik, Lemberg pri Novi Cerkvi 17

Branko Jezernik, Nova Cerkev 22

Alojz Pušnik, Lemberg pri Novi Cerkvi 11

Rudolf Smrečnik, Lemberg pri Novi Cerkvi 12

Aleksander Škoflek, Lemberg pri Novi Cerkvi 19 a

S U M M A R Y

Historical-ethnological depiction of the settlement Lemberg pri Novi Cerkvi

The settlement Lemberg pri Novi Cerkvi, which may be traced back to the Roman times, experienced a major economic boom at the turn of the 18th and 19th centuries and in the years leading up to the Second World War. During that period, the settlement had a blooming leather trade, and the majority of the population derived their income from all kinds of labour services for the manor and work in the fields, barns, forest, hop fields, the local quarry, etc.

It is also important to note that when the Dobrna spa experienced its boom, the transit route to the health resort ran through Lemberg. At that time, the settlement had two or three taverns and stores. A major turning point in its development was brought about by the Second World War and the demise of the castle or, rather, the Galle family, which drove the inhabitants to seek work opportunities in nearby places, especially Celje. The settlement received the heaviest blow during the flood of 1954, which destroyed and damaged several buildings and facilities. As a result, the traditional crafts and trades, such as leather trade, milling and blacksmith trade, disappeared.

Today, the main portion of the Lemberg population consists of older people, with young families forming a small minority. The settlement still has an operating tavern and the Church of St. Catherine delivers mass services only on major holidays. The inhabitants are disappointed with the current reconstruction of the former mill. In their opinion, the mill could serve as a great tourist attraction, especially in connection with the local castle. However, since the reconstruction works have caused too much damage, it is no longer presentable as a tourist landmark and the revival of the settlement as a tourist destination is no longer possible.

On the other hand, the Lemberg inhabitants have been following sympathetically the restoration works on the castle, which give them some hope that local tourism has better days ahead.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 338.483.12:728.81(497.4Lemberg pri Novi Cerkvi)

Prejeto: 1. 10. 2014

Igor Sapač

univ. dipl. inženir arhitekture, univ. dipl. umetnostni zgodovinar, dr. umetnostne zgodovine, muzejski svetovalec, docent,
Oddelek za arhitekturo, Fakulteta za gradbeništvo, Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@guest.arnes.si

Arhitekturna zgodovina gradu Lemberg

IZVLEČEK

Nad dolino Dobrnice pozidani grad Lemberg je edini ohranjeni od treh gradov, ki so tesno povezani s srednjeveško zgodovino Dobrne. V 16. stoletju so Krištof Welzer, njegov sin Moric in vnuk Viktor kot nadomestilo za porušeni srednjeveški grad postopno zgradili novo grajsko zasnovo, ki sodi med najpomembnejše stvaritve renesančne arhitekture na Slovenskem. Isti trije Welzerji so zgradili tudi trdnjavo Kluže pri Bovcu, koroške gradove in dvorce Frauenstein blizu Šentvida ob Glini, Hallegg in Welzenegg pri Celovcu ter palačo Welzer v Celovcu. Po letu 1629, ko je morala koroška veja rodovine Welzer v obdobju protireformacije grad skupaj z vsem svojim drugim premoženjem prodati in oditi v emigracijo, je prešel v posest plemiške rodovine Schrattenbach in leta 1660 se je v njem rodil Wolfgang Hannibal grof Schrattenbach, knezeškof v Olomucu, kardinal in vicekralj neapeljskega kraljestva. V 18. in 19. stoletju so renesančno grajsko zasnovo nekoliko predelali in jo okrnili, a njene ključne značilnosti so ostale prepoznavne. V drugi polovici 20. stoletja je grajska stavba naglo propadala, od leta 2007 pa poteka njena uspešna obnova.

KLJUČNE BESEDE

grad, Lemberg pri Novi Cerkvi, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, stavbni razvoj, romanika, renesansa, klasicizem, Welzer, Kluže, Frauenstein, Hallegg, Welzenegg, palača Welzer, Schrattenbach, Schrottenbach, Langer, Galle, Franci Zidar, konservatorstvo, spomeniško varstvo

ABSTRACT

ARCHITECTURAL HISTORY OF THE LEMBERG CASTLE

Of the three ministerial castles that were closely associated with the medieval history of Dobrna, the Lemberg Castle, standing above the Dobrnica Valley, is the only one to have been preserved to date. In the 16th century, Krištof Welzer, his son Moric and grandson Viktor gradually built on the ruins of the medieval castle a new castle layout, which is one of the most important achievements of Renaissance architecture in the present-day territory of Slovenia. The same three Welzers also built the Kluže Fort near Bovec, Carinthian castles and mansions Frauenstein near Sankt Veit an der Glan/Šentvid ob Glini, Hallegg and Welzenegg near Klagenfurt/Celovec, as well as the Welzer Palace in Klagenfurt. After 1629, in the period of Counter-Reformation, during which the Carinthian branch of the Welzer family was forced to sell the castle and the rest of their property and emigrate, the Lemberg Castle came into the hands of the Schrattenbach family. In 1660, it was the birthplace of Wolfgang Hannibal Count von Schrattenbach, Prince Bishop of Olomouc, as well as Cardinal and Vice-King of the Kingdom of Naples. Although the Renaissance building layout was somewhat reconstructed and curtailed in the 18th and 19th centuries, its key features remained recognisable. In the second half of the 20th century, the castle building deteriorated rapidly and, since 2007, it has been undergoing successful restoration.

KEY WORDS

castle, Lemberg pri Novi Cerkvi, architecture, architectural history, castelology, architectural development, Romanesque period, Renaissance, Classicism, Welzer, Kluže, Frauenstein, Hallegg, Welzenegg, Welzer Palace, Schrattenbach, Schrottenbach, Langer, Galle, Franci Zidar, architectural conservation, protection of cultural heritage

Grad Lemberg z južne strani na litografski upodobitvi Carla Reicherta iz Tagespostove suite, okoli leta 1864.

Na prepadnem skalnem grebenu nad dolino Dobrne in regionalno cesto med Dobrno in Vojnikom, jugovzhodno od Dobrne, pozidani slikoviti grad Lemberg je edini ohranjeni od treh gradov, ki so tesno povezani s srednjeveško zgodovino Dobrne; grad Ranšperk oziroma Lanšperk, ki je stal na drugi strani doline, je z zemeljskega površja skoraj povsem izginil že konec srednjega veka, grad Dobrna, ki je bil od treh gradov najmlajši, pa se je v razvalino spremenil v zadnji tretjini 18. stoletja. Tako samo še Lemberg kljubuje času in kot pomembni grajeni simbol in ena najstarejših stavb priča o življenju na tem območju v obdobju fevdalnega družbenega reda. Povezan je tudi s prvimi začetki zdraviliškega turizma na Dobrni v 16. stoletju. Znani zgodovinar Janko Orožen je v knjigi *Gradovi in graščine v narodnem izročilu* iz leta 1936 v zvezi z Lembergom zapisal: *Starinska je njegova oblika in sivo njegovo kamenje*.¹ Grad pa ni zanimiv samo zaradi lokalne zgodovine in slikovite starodavne podobe. Njegov pomen bistveno presega lokalni nivo in uvršča se med najpomembnejše grajske stavbe na Slovenskem. V elaboratu *Kulturni spomeniki v Sloveniji: spomeniki prve kategorije* oziroma v tako imenovani Beli knjigi najpomembnejših slovenskih grajenih kulturnih spomenikov, ki jo je nekdanji Zavod za spomeniško varstvo Socialistične republike Slovenije kot prvi tovrstni poskus v zgodovini slo-

venskega konservatorstva izdal leta 1974, je bil po izboru pionirja slovenske kastelologije dr. Ivana Komelja zlasti zaradi izjemno kakovostne renesančne arhitekture izbran med okoli 600 grajskimi stavbami na območju Slovenije in uvrščen med 50 najpomembnejših.² Med najpomembnejše grajske stavbe je Lemberg uvrstil tudi kastelolog dr. Ivan Stopar s predstavitvijo v knjigi *Gradovi na Slovenskem*, ki je pri Cankarjevi založbi v Ljubljani izšla leta 1986 in v kateri je bil prvič pri nas predstavljen zaokrožen izbor okoli 90 najbolj značilnih in najbolj kakovostnih grajskih stavb na ozemlju Slovenije.³ Kljub izjemnemu pomenu, ki ga je stroka prepoznala že zelo zgodaj, je grad v drugi polovici 20. stoletja naglo propadal in vse je kazalo, da bo boj s časom dokončno izgubil, da bo sledil usodi ranšperškega in dobrnskega gradu ter da se bo spremenil v popolno razvalino. Tik pred dvanajsto je dobil novega skrbnika, ki je spoznal njegovo izjemno vrednost, z velikimi naporji zaustavil hitro propadanje, se lotil obnove in oživljanja ter tako poskrbel, da bodo starodavno poslopje z vsemi njegovimi zgodbami mogle uživati tudi nove generacije v 21. stoletju. Obnovitvena dela na gradu v zadnjih letih so prinesla nekatera pomembna nova spoznanja v zvezi z njegovim gradbenim razvojem

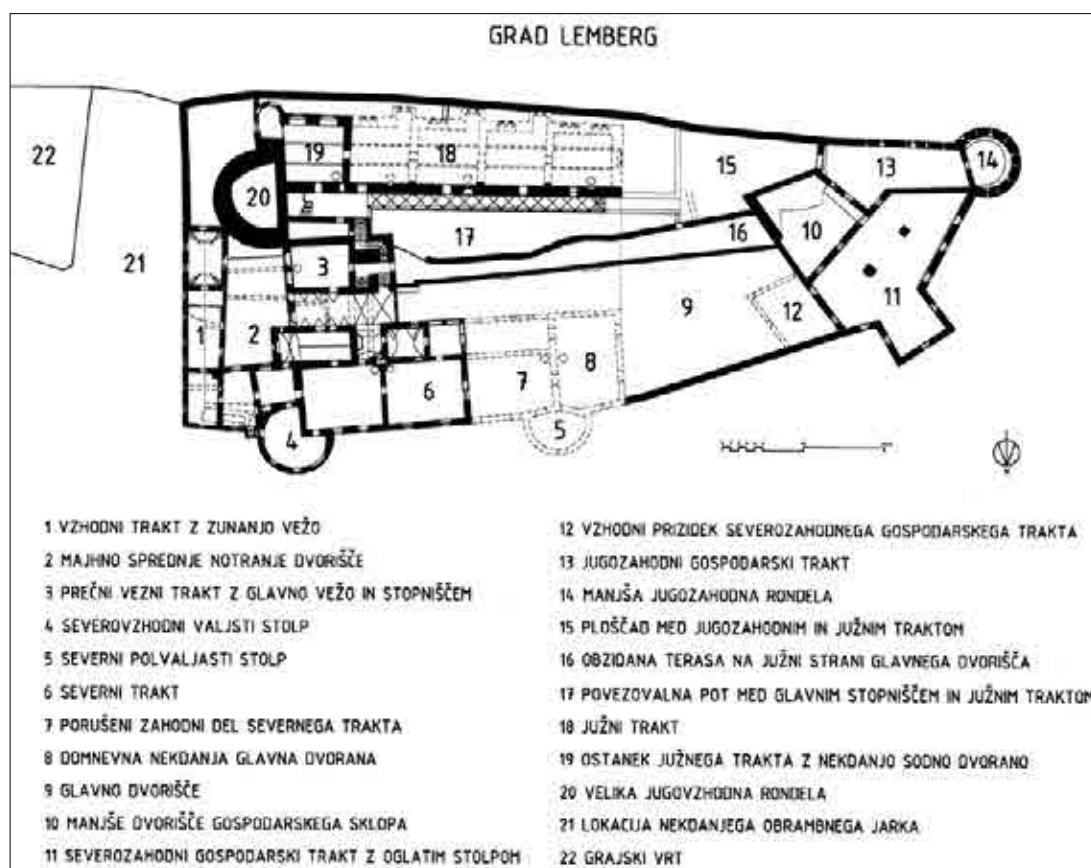
¹ Orožen, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*, str. 140.

² *Kulturni spomeniki v Sloveniji. Spomeniki prve kategorije*, str. 65 (avtor zapisa: dr. Ivan Komelj).

³ Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 134–137.

Pogled na grad Lemberg z okolico z jugovzhodne strani (Igor Sapač, februar 2012).

Tloris vrhnje etaže gradu Lemberg s poimenovanjem posameznih stavbnih delov (Posnetek Smiljana Simerla, dopolnil Igor Sapač).

skozi čas in pojavila se je potreba po nekaterih popravkih in dopolnitvah prikaza njegove zgodovine, orisane v obstoječi literaturi. S tem prispevkom želim strniti in nadgraditi dosedanja spoznanja v zvezi z arhitekturno zgodovino gradu in opozoriti, da je z zgodovinskega, umetnostnozgodovinskega, arheološkega, etnološkega, sociološkega in arhitekturnega vidika bistveno bolj kompleksen fenomen, kakor je bilo predstavljeno doslej.

Srednjeveški Lemberg

Grad je v pisnih virih posredno prvič izpričan v listini avstrijskega in štajerskega vojvode Leopolda VI. iz leta 1213, v kateri je kot priča poleg Ušalka Ranšperškega omenjen tudi njegov brat Eberhard Lemberški – *Vlscalcus de Rauenerberch et frater eius Eberhardus de Leuburch*.⁴ Izrecno je grad prvič omenjen leta 1288 kot hiša – *havs ze Lewenb(ur)ch*.⁵ Leta 1299 se omenja kot grad – *purch Lewenberch*,⁶ leta 1387 pa kot utrdba – *vest Lenberch*.⁷ Postavili so ga zatem, ko je tisto območje okoli leta 1150 od grofov Bogenskih pridobila škofija Krka.⁸ Bil je eden od okoli tridesetih gradov na ozemlju sedanje slovenske Štajerske in Dolenjske, s katerimi so krški škofje v 12. in 13. stoletju sistematično kolonizirali in zavarovali pred tem slabo poseljeno posest.⁹ Zanj je skrbela krška ministerialna rodovina Ranšperško/Lemberško/Dobrnskih. Nastal je kot grad kolonizacijskega značaja in poleg vloge središča zemljiškega gospodstva je imel tudi funkcijo

utrjene nadzorne točke ob pomembni cesti. Najverjetneje so ga postavili okoli leta 1200 in zdi se, da je bil leta 1213 omenjeni krški ministerial Eberhard z Lemberga njegov graditelj, saj se je njegov brat Ušalk imenoval po Ranšperku.¹⁰ Ranšperk je bil med tremi krškimi gradovi na tem območju najstarejši in verjetno je nastal kmalu po letu 1155, vsekakor pa pred letom 1189, ko je posredno prvič omenjen v pisnih virih.¹¹ Lemberg je nastal za njim, nazadnje, verjetno malo pred letoma 1224 oziroma najpozneje do leta 1252, pa so zgradili še grad Dobrna, kar kaže tudi nje-

¹⁰ Prim. Kos, *Vitez in grad*, str. 308–309; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 162.

¹¹ Leta 1189 se kot priča krškega škofa omenja Ušalk – *Vlscalcus iunior de Rabensperch*. Oznaka mlajši – *iunior* – pomeni, da je bil predstavnik vsaj druge generacije krških ministerialov, ki živeli na Ranšperku in da je grad nastal več let pred 1189 oziroma kmalu po letu 1155. To potrjujejo tudi listine s konca 12. stoletja, v katerih se poleg Ušalka pojavlja tudi njegov oče Bertold, prav tako poimenovan po Ranšperku – *Perchtoldus de Rauensberch*. V listini iz leta 1197 je skupaj z očetom omenjen tudi Ušalkov brat Engelskalk – *Perchtoldus et filius eius Engelskalkus de Rabensperch*. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 119; Kos, *Vitez in grad*, str. 362–363; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 162. Gradu zatem, ko so ga leta 1452 hkrati z Lembergom opustošile čete Celjskih grofov, niso obnovili. Od konca šestdesetih let 15. stoletja je v listinah omenjen samo še kot opuščen grad oziroma gradišče – *purkhsstal*. Prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 217. Njegove skromne razvaline stojijo na dominantnem 539 metrov visokem strmem skalnem kopastem hribu na območju razpršene vaške naselbine Rupe, med Šmartnim v Rožni dolini in Dobrno, jugozahodno od gradu Lemberg. Nekdanja stavbna zasnova je v osnovnih obrisih še dovolj dobro razpoznavna. Vse kaže, da je imel grad značilno romansko obodno zasnovo z obzidanim dvoriščem in stanovanjsko stavbo – palacijem. Tlorisna zasnova se je prilagodila naravni izoblikovanosti vrha kopaste vzpetine s skalnimi stenami na južni in zahodni strani. Obodno zidovje, pozidano v glavnem iz grobo obklesanih kamnitih blokov, so večinoma naslonili na naravne sklane stene, ki so jih deloma obklesali. Najbolje določljiv je severozahodni del grajske zasnove, kjer zidovje ponekod sega še do višine okoli 2 metra. Tam je stal palacij običajne oblike in velikosti krških ministerialnih gradov s pravokotno talno ploskvijo v izmeri okoli 21 × 9,2 metra; tik nad potjo do gradu je ostanek zunanega zahodnega vogala te stavbe in vidna sta tudi njena vzporedna vzdolžna zidova debeline 120 centimetrov, med katerima razmik v nekdanji notranjosti stavbe znaša 6,8 metra. Pred jugovzhodno steno palacija je bilo obzidano grajsko dvorišče, ki so ga zasnovali na nepravilni trapezasti talni ploskvi v izmeri okoli 21 × 21 × 13,5 × 34,5 metrov. Jugovzhodni vogal dvoriščne talne ploskve je bil klinasto izoblikovan in zdi se, da je tam stal trikotni obrambni stolp – bergfrid – s stranicami dolgimi okoli 13,5 in 13,5 in 16,5 metrov. Opisano zasnovo je še najlažje primerjati z zasnovo bližnjega gradu Šalek, ki je verjetno nastal malo pred letom 1154. Dobro primerljiva je tudi z zasnovami gradov Lož na Notranjskem (pred letom 1220), Prem ob reki Reki (pred letom 1213) in Vrbovec pri naselju Klenovec Humski v Hrvaškem Zagorju, ki je nastal pred letom 1267. Če je trikotni bergfrid res stal, bi glede na analogije mogel nastati kot sekundarni dodatek k obodnemu obzidju. Grajsko jedro je dopolnjevalo predgradje, ki je bilo urejeno na deloma umetno izravnanih platojih na severozahodni in južni strani vzpetine. Prim. Orožen, *Dobrna*, str. 85–86; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 119–120; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 279; Trobec, *Šmartno v Rožni dolini*, str. 26–29.

⁴ Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, V, št. 215; Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske. I. knjiga*, str. 414; Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 278. Primerjaj: Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 197; Orožen, *Fevdalno omrežje*, str. 25; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216; Kolšek, *Gospodarsko stanje lemerške gosposčine*, str. 22.

⁵ Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske. I. knjiga*, str. 415.

⁶ Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 170.

⁷ Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske. I. knjiga*, str. 415.

⁸ V zvezi s Krško škofijo in gradovi Ranšperk, Lemberg in Dobrna primerjaj: Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*, str. 14–17; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216–217, 220–222; Kos, *Med gradom in mestom*, str. 63–64, 78–79, 96–97; Kos, *Lastniki, posestniki in prebivalci*, str. 20–29; Kos, *Vitez in grad*, str. 266–268, 308–310, 362–363; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 39, 105–106, 150–151, 160–167.

⁹ Leta 1072 ustanovljena Krška škofija je imela na sedanjem slovenskem ozemlju poleg Lemberga še gradove: Vitanje, Ranšperk, Dobrna, Roženberk, Helfenberg (Soteska), Ekenštajn, Šalek, Lindek, Lušperk, Freudenberk, Kebelj, Andenburg, Ploštanj, Prežin, Lemberg pri Šmarju, Rogatec, Žamerk, Žusem, Podčetrtek, Planina pri Sevnici, Pilštanj, Kozje, Podsreda, Kunšperk, Bizeljsko, Boštanj ob Savi, Erkenštajn pri Radečah, Mokronog in Štrasberk (Stražberk) na Dolenjskem. Prim. Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 213–245; Curk, *Gradovi in graščine v Spodnji Savinjski dolini*, str. 144; Curk, *Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture*, str. 254; Kos, *Lastniki, posestniki in prebivalci*, str. 17–30; Bajt in Vidic, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 68, 74–75. Ohranjeni krški gradovi se odlikujejo s kakovostno romansko arhitekturo.

Pogled na leberski grajski kompleks z jugozahodne smeri, iz lokacije porušenega gradu Ranšperk (Igor Sapač, 2014).

govo ime nemško Neuhaus.¹² Da je ista ministerialna rodovina v bližini prvega gradu zgradila še drugi grad, pozneje pa še grad Dobrna, govori o velikem strateškem in gospodarskem pomenu tega sicer dokaj majhnega območja. Zdi se, da je odnos Lemberga do starejšega bližnjega Ranšperka mogoče primerjati s starejšim in novejšim gradom Turjak ali pa s starejšim in novejšim gradom v Devinu ob Tržaškem zalivu; z novejšim večjim gradom, pozidanim bližje pomembne ceste, so omogočili učinkovitejši nadzor nad območjem in poskrbeli za njegovo uspešnejšo kolonizacijo. Ranšperk in Lemberg sta bila sicer drugače kakor para gradov Turjak in Devin vsak zase sedež samostojnega zemljiškega gospodstva, ki pa sta bili vsaj na začetku trdno povezani, o čemer priča listina iz leta 1213. Zdi se, da je Lemberg že zgodaj vse bolj prevzemal tudi upravno vlogo Ranšperka, saj je iz leta 1335 napisane listine mogoče razbrati, da je bil takrat Ranšperk deloma že razvaljen.¹³ O posebnem pomenu Lemberga že v času nastanka priča tudi njegovo srednjevisokonemško ime *Leuburch*, dobesedno 'Levji grad', oziroma *Lewenberch*, dobesedno 'Levova gora', ki se navezuje na simbolni pomen leva – močnejše, močne in pogumne živali in ki ga prav gotovo

niso izbrali naključno.¹⁴ Med letoma 1248 in 1270 je na gradu Lemberg živel krški ministerial Nikolaj I. Lemberški (*Nicolaus de Lewenberch*), ki je bil eden od vitezov iz kroga znamenitega minnesängerja Ulrika Liechtensteinskega. Od leta 1270 je Lemberg za krško škofijo upravljal Hartnid iz Guštanja, deželni sodnik v Savinjski dolini, ki se mu je leta 1279 oziroma pred letom 1299 odpovedal v korist gospodov Ptujskih.¹⁵ Ptujski so na grad Lemberg naselili svoje gradiščane, med katerimi je bil med prvimi Ditmar z Lemberga, ki se omenja leta 1307. V devetdesetih letih 14. stoletja so Ptujski združili gospodarsko upravo Lemberga in bližnjega Ranšperka, oba pa sta obdržala svojega gradiščana. Leta 1387 je krški škof Lemberg skupaj s štirimi drugimi svojimi gradovi podelil v fevd grofom Celjskim, vendar do realnega prevzema ni prišlo.¹⁶

O prvotni srednjeveški podobi gradu Lemberg moremo zgolj domnevati, saj v sedanji stavbni zasnovi ni ohranjenih grajenih elementov, ki bi jih bilo mogoče opredeliti kot srednjeveške. Tudi arheološke

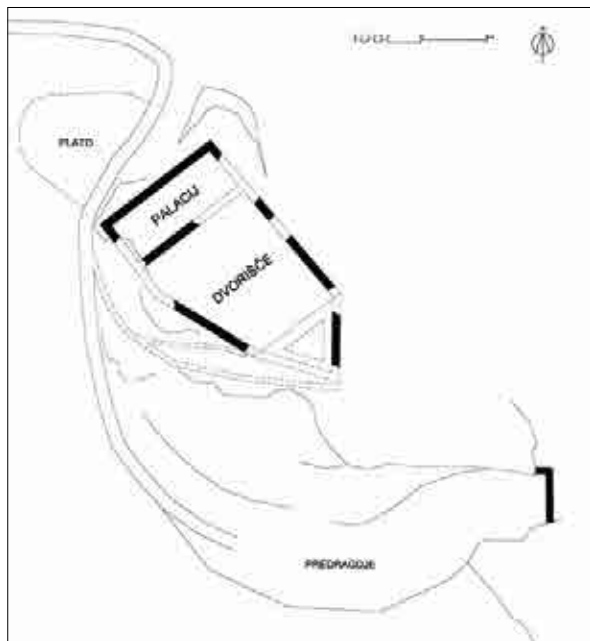
¹² Kos, *Vitez in grad*, str. 266–268; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 161, 162; prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 32–35; Kos, Lastniki, posestniki in prebivalci, str. 20; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 89.

¹³ Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 167. Že v prvi izrecni omembi iz leta 1355 je grad Ranšperk poimenovan stari grad (hiša) – *Rabensperch das alt haws*. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 120.

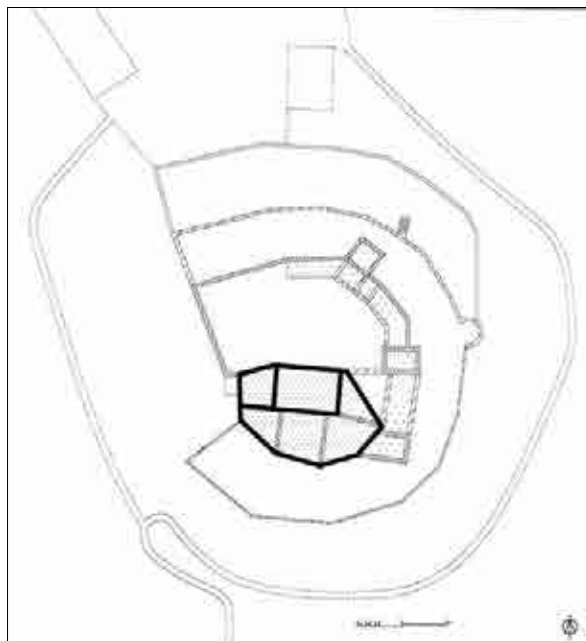
¹⁴ Prim. Snoj, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, str. 229–230. Leopold Pettau Lemberga v svojem pregledu ni obravnaval. Prim. Pettau, Imena važnejših starejših gradov. Morda so ime gradu izbrali analogno bližnjemu Ranšperku; ta se v poznem 12. stoletju in zgodnjem 13. stoletju omenja kot Rabensperch, dobesedno 'Vranja gora', pa tudi kot Rauenberch, dobesedno Groba gora, po morfoloških značilnostih kraja, kjer so ga bili pozidali.

¹⁵ Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 165–166; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216; Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske. I. knjiga*, str. 414–415; Kos, *Vitez in grad*, str. 309.

¹⁶ Kos, *Vitez in grad*, str. 309–310.

*Situacijska shema talne zasnove gradu Ranšperk
(Igor Sapač, 2014).*

*Situacijska shema talne zasnove gradu Dobrna
(Igor Sapač, 2014).*

raziskave v letih 2009 in 2010, ki so sicer potekale le na majhnem delu grajske površine, niso razkrile ostankov srednjeveškega zidovja. A med raziskavami leta 2009 so odkrili tudi precej odlomkov poznosrednjeveških pečnic, lončenine in stekla, kar kaže, da je srednjeveški grad vendarle stal na lokaciji sedanjega grajskega kompleksa in ne morda na kakšni drugi bližnji lokaciji.¹⁷ Primerjave z drugimi gradovi krške škofije iz 12. in 13. stoletja omogočajo predpostavko, da je imel na začetku obodno zasnovo z obodnim obrambnim obzidjem okoli notranjega dvorišča, talno površino veliko med 600 in 1200 kvadratnimi metri, stanovanjsko stavbo – palacij – in morda tudi veliki obrambni stolp – bergfrid. Grajske oblike na podlagi teh primerjav ni mogoče natančneje določiti, ker so imeli krški gradovi zelo raznolične obodne tlorisne zasnove, odvisne zlasti od naravne izoblikovanosti lokacije, kjer so jih postavili;¹⁸ od pravih pravokotnih zasnov, kakršne so najboljše razpoznavne na Podsredi, Podčetrtku, Rogatcu in Boštanju, petkotnih zasnov, kakršno, denimo, najdemo na Lindeku, mnogokotnih zasnov kot pri Dobrni in Lušperku,¹⁹ do povsem nepravilnih in konfiguracij

terena prilagojenih zasnov, kakršne, denimo, najdemo na Kunšperku, Mokronogu ali na mlajšem gradu v Vitanju. Zato tudi ni utemeljeno domnevati, da so prvotno zasnovo Lemberga oblikovali po vzoru bližnjega Ranšperka, saj so Ranšperk zgradili vrh kope, Lemberg pa na grebenu. Samo z analizo morfoloških značilnosti lokacije, kjer so ga bili pozidali, je mogoče poskusiti natančneje določiti prvotno zasnovo. Vse kaže, da se je sedanja grajska zasnova, izoblikovana v glavnem v 16. stoletju, prilagodila starejši topografski situaciji vrh skalnega grebena in zato, kljub renesančnim elementom, s kompozicijo stavbnih

tegnjene osmerokotne talne ploskve. Največja dolžina talne ploskve na Lušperku meri 34 metrov in širina 24 metrov. Na gradu Dobrna največja dolžina talne ploskve znaša 35 metrov in širina 23 metrov. Na obeh gradovih je bila prvotna stanovanjska stavba – palacij – na notranji strani obodnega obzidja in prislonežna na njegovo najdaljšo stranico. Na dobrnskem gradu so palacij sekundarno povečali, tako da so z novimi stanovanjskimi prostori zapolnili oziroma izzidali celotno površino na notranji strani prvotnega obodnega obzidja in tega nadzidali ter tako ustvarili izjemno mogočno stolpasto učinkujočo bivalno stavbo s strmo večstranično streho, ki jo kaže Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681. Drugače od Lušperka, ki se je do propada, morda v celjski vojni okoli leta 1440, v glavnem ohranil v prvotni podobi, je dobrnski grad med 14. in 16. stoletjem dobil tudi koncentrično zunanje obrambno obzidje, na katerega so pozneje naslonili nekaj poslopij in tako izoblikovali zelo kompleksen in slikovit stavbni sestav. Z romanskima zasnovima gradov Dobrna in Lušperk je deloma primerljiva tudi zasnova gradu Zbelovo pri Poljčanah, ki je nastal v poznem 12. stoletju oziroma okoli leta 1200. Prim. Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 45, 136, 140; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25–26, 161–163; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 32–34.

¹⁷ Prim. Bricelj in Krempuš, *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg*; Butina in Krempuš in Bricelj in Rutar, *Poročilo predhodnih arheoloških raziskav na gradu Lemberg*. Za tezo o srednjeveškem gradu na drugi lokaciji prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 94; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56; Orožen, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*, str. 141; Orožen, *Dobrna*, str. 82.

¹⁸ Prim. Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*.

¹⁹ Tlorisni zasnovi gradov Dobrna in Lušperk, ki sta oba nastala za krške ministeriale v 13. stoletju oziroma pred letom 1279, sta si v osnovi zelo podobni, saj obe izhajata iz nepravilne po-

Pogled na grad Lemberg z bližnjo okolico z južne strani (Igor Sapač, 2014).

mas še vedno učinkuje zelo srednjeveško.²⁰ Obenem je sedanja grajska zasnova pomembno izhodišče za razmišljanje o prvotni srednjeveški grajski zasnovi, čeprav v njej ni mogoče razpoznati srednjeveških zidov. Izoblikovanost skalnega grebena omogoča, da določimo največjo možno velikost prvotne zasnove. Romanski grad ni mogel biti večji od sedanjega grajskega kompleksa in nedvomno je obsegal najvišji del sedanje zasnove. Na južni strani ga je gotovo omejevala in določala dolga ter v razmeroma ravni črti potekajoča prepadna skalna stena, vrh katere je pozneje stala tudi južna fasadna stena južnega renesančnega trakta, ki je sedaj v glavnem porušena. Na severni strani romanska grajska zasnova zelo verjetno ni segala čez črto dvoriščne fasadne stene sedanjega severnega trakta, ki je postavljen na zelo zahtevnem terenu na strmem severnem pobočju sklanega grebena in ki ima zato pod sedanjim pritličjem dve kletni etaži, deloma vsekani v pobočje skalnega grebena; malo verjetno je, da bi severni rob oziroma obzidje romanske zasnove postavili na zahtevnem terenu v pobočju grebena in nižje od kote sedanjih tal pritličja severnega trakta. Najverjetneje so sedanji severni grajski trakt v 16. stoletju zaradi premajhnega razpoložljivega zemljišča znotraj območja srednjeveške grajske zasnove morali zgraditi na zunanji strani črte severnega romanskega obodnega obzidja, kar je bil

dokaj zahteven in drzen gradbeni podvig. Na vzhodni strani srednjeveška grajska zasnova ni mogla segati čez črto, ki jo sedaj določa zadnja stena velike renesančne rondele in ki od tam poteka proti severu do sedanjega glavnega portala druge oziroma notranje grajske veže in naprej do severovzhodnega valjastega stolpa. Na zahodni strani prvotna grajska zasnova verjetno ni segala dlje od zahodnega konca sedanjega južnega arkadnega hodnika oziroma čez črto nekdanje zahodne fasade južnega renesančnega grajskega trakta, saj se od tam skalna osnova spušča proti zahodu. Če upoštevamo opisane omejitve na jugu, severu, vzhodu in zahodu grajske zasnove zarišemo štiri ravne črte, na tlorisu dobimo skoraj povsem pravilno pravokotno ploskev, ki v smeri vzhod–zahod meri okoli 40 metrov in v smeri sever–jug okoli 26 metrov. To površino je mogoče primerjati s prvotnima pravokotnima tlorisnima zasnovama krških gradov Podsreda (okoli 20 × 40 metrov) in Podčetrtek (okoli 20 × 50 metrov) iz druge tretjine 12. stoletja.²¹ Nobenega pravega razloga ni, ki bi nas napeljeval k uganjani, ali je bila prvotna zasnova Lemberga bistveno manjša od talne ploskve v izmeri 26 × 40 metrov; grad je nastal okoli leta 1200, ko se je gradnja gradov pri nas že zelo razvila in so ti postajali vse večji, obenem pa je takšno velikost narekoval tudi pomen gradu nad strateško pomembno cesto. Presenetljiva

²⁰ Prim. Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 162–163; Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 136.

²¹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga*, str. 71–92.

ni niti pravilna pravokotna talna ploskev; takšne zasnove najdemo pri več gradovih krške škofije iz 12. in 13. stoletja in največkrat so nastajale na grebenih. Na Lembergu je oblika grebena z vzporednima južno prepadno skalno steno in strmim severnim pobočjem omogočila zelo pravilno pravokotno talno ploskev, ki je bila prav gotovo skrbno načrtovana. Posebni problem za načrtovalce prvotne grajske zasnove je bil skalnati teren, ki je padal od juga proti severu in ki je onemogočal izvedbo tako pravilne in udobne grajske zasnove z izravnanim notranjim dvoriščem kakor na gradovih Podsreda ali Podčetrtek. Vse kaže, da so na Lembergu, podobno kakor na pomembnem krškem gradu Planina pri Sevnici, zgrajenem v drugi polovici 12. stoletja oziroma pred letom 1190,²² znotraj obzidanega dvorišča ohranili dokaj strmo padajoč skalnat teren, ki so ga le deloma odklesali oziroma izravnali. Dvorišče so obdali z obodnim obzidjem, ki je bilo po drugih krških gradovih sodeč visoko okoli 8 metrov in na vrhu opremljeno s pokrito leseno obrambno galerijo. Domnevati smemo, da so prvotni grajski kompleks na naravno najslabše zavarovani vzhodni strani pred obodnim obzidjem zavarovali z odklesavanjem skalne osnove; tako pridobljeni material so uporabili za gradnjo grajskih zidov. Upošteva je ustrezne analogije se zdi najbolj verjetno, da so glavni vhod v grad uredili v severni bočni stranici obzidja, nad strmo padajočim severnim pobočjem grebena. Po analogijah smemo tudi domnevati, da je bil prag vhodnega portala na višini tal dvorišča in odprtina portala je bila verjetno široka okoli 2 metra, visoka še več in na vrhu polkrožno zaključena.

Tako kakor drugi srednjeveški gradovi je imel Lemberg prav gotovo že na začetku na dvorišču zbiralnik oziroma cisterno za vodo, ki je bila vsekana v naravno skalno osnovo in verjetno opremljena s filtrskim nasutjem.²³ Nedvomno je imel grad že od vsega začetka tudi stanovanjsko stavbo – palacij. Po drugih krških gradovih sodeč je bil romanski palacij na Lembergu pozidan na pravokotni talni ploskvi in nad pritličjem je imel še dve nadstropji. Grajske palacije so največkrat postavljali v tistem delu grajskega kompleksa, kjer so bili najboljše zavarovani in od koder je bil omogočen dober razgled na dolino. Na Lembergu je zato palacij najbolj utemeljeno domnevati tik nad prepadno skalno steno na južni strani obzidane pravokotne talne ploskve, na lokaciji poznejšega renesančnega južnega grajskega trakta, od katerega je sedaj ohranjena le še njegova vzhodna petina in severna stena z arkadnim hodni-

kom.²⁴ Palaciji romanskih gradov krških škofov so bili največkrat široki okoli 10 metrov in prav toliko znaša tudi širina nekdanjega južnega renesančnega trakta na Lembergu; zdi se verjetno, da so ta trakt v 16. stoletju postavili na talni ploskvi romanskega predhodnika. Ohranjena severna stena z arkadnim hodnikom kaže, da je bil renesančni južni trakt dolg 43 metrov in tako dolg bi mogel biti tudi prvotni romanski palacij. Ta dolžina je sicer enkrat večja od, denimo, dolžine obeh palacijev na gradu Podsreda, a tako dolgi palaciji na pomembnejših gradovih krške škofije niso bili izjemni. Grad Strassburg blizu Krke na avstrijskem Koroškem, ki je kot rezidenčni grad krških škofov in upravno središče krške škofije nastal malo pred letom 1147, je okoli leta 1200 na južni strani obodnega obzidja nad dolino dobil prizidan nov velik dvonadstropni palacij s pravokotno talno ploskvijo v izmeri okoli 13 × 52 metrov in z dvema prečnima stenama v notranjščini; v njem so uredili tudi reprezentativno škofovsko dvorano, s katere je bil mogoč dober pogled na cesto v dolini.²⁵ Na gradu Planina pri Sevnici je v drugi polovici 12. stoletja nastal palacij, ki je bil dolg okoli 38 metrov in širok verjetno okoli 10 metrov; postavili so ga na nižjem delu obzidanega grajskega dvorišča, kljub temu pa je bil iz njegove reprezentativne dvorane v prvem nadstropju mogoč odličen pogled na pomembno cesto v dolini na severni strani. Zdi se, da sta zelo dolga romanska palacija imela tudi krška gradova Pilštanj na Kozjanskem in Freudenberg nad Zrečami, od katerih pa skoraj ni več sledov. Palacij na Pilštanju, ki je verjetno nastal v 12. stoletju, je dokaj zanesljivo dokumentiran na dveh upodobitvah iz 17. stoletja, ki sta ju izdelala Johannes Clobucciarich in Georg Mathäus Vischer; dvonadstropna podolžna stavba s štirikapno streho je imela proti dolini obrnjeno sedemosno fasado in je bila torej približno enkrat daljša od podobnega prvega palacija na bližnjem gradu Podsreda. Skromni sledovi na terenu kažejo, da je bil palacij na Pilštanju verjetno dolg okoli 40 metrov, in da je bilo vzporedno z njim notranje grajsko dvorišče, ki je bilo obdano z obodnim obzidjem.²⁶ Grad Freudenberg nad Zrečami je nastal v zgodnjem 13. stoletju, opustili pa so ga že v 15. stoletju.²⁷ Umetnostni zgodovinar Avguštin Stegenšek je na začetku 20. stoletja na njegovi lokaciji dokumentiral stavbno zasnovo z razpotegnjeno približno pravokotno talno ploskvijo v izmeri okoli 30 × 14 metrov oziroma nekaj več.²⁸ Zdi se, da je tudi tam ob južni stranici obodnega obzidja in vzporedno

²⁴ Prim. Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 86.

²⁵ Schicht, *Bollwerke Gottes*, str. 211–218. Južna stena palacija nad dolino se je leta 1915 v večjem delu porušila.

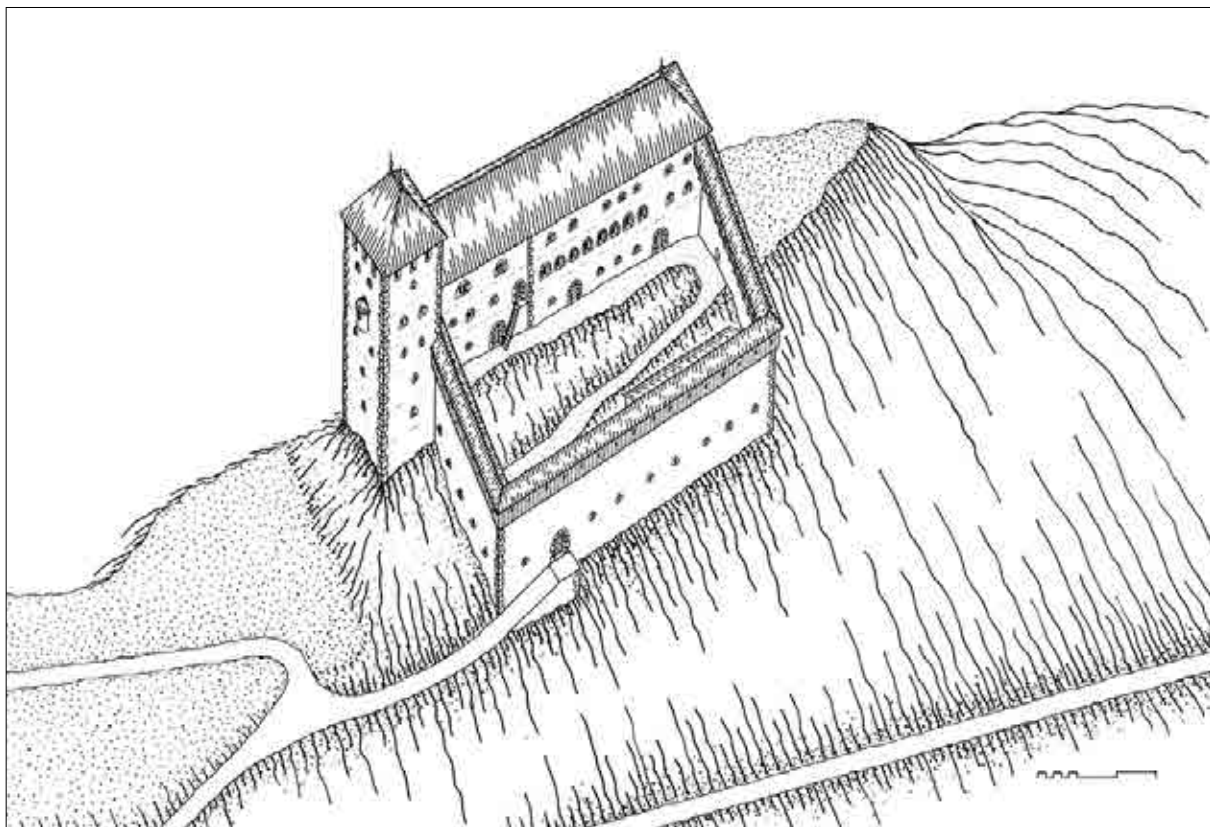
²⁶ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga*, str. 56–58.

²⁷ Kos, *Vitez in grad*, str. 275–276. Grad so morda razdejale čete celjskih grofov okoli leta 1440. Prim. Kosi, *Grajska politika*, str. 481–483.

²⁸ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, str. 91; prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga*, str. 25–26.

²² Za čas nastanka gradu Planina glej: Kos, *Vitez in grad*, str. 341.

²³ Sedanja grajska zasnova sicer nima cisterne za vodo oziroma vodnjaka. Nazadnje so grad z vodo oskrbovali s pomočjo vodovodne napeljave, ki je bila sestavljena iz glaziranih opečnih cevastih elementov okroglega prereza; ostanke te napeljave so razkrila zadnja obnovitvena dela.

Grad Lemberg v 13. stoletju. Aksonometrična študija. Hipotetični poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2014).

z dolino stal dokaj dolgi romanski palacij. Glede na pomen Lemberga okoli 40 metrov dolg palacij torej ne bi bil posebno presenečenje. Dopustiti je treba tudi možnost, da je bil palacij sprva krajši in da so ga šele pozneje podaljšali. Žal je o teh vprašanjih mogoče le hipotetično razpravljati, saj so med gradnjo južnega renesančnega trakta odstranili vse ostanke domnevnihih starejših gradenj in skalno osnovo izravnali.

Še težje je odgovoriti na vprašanje, ali je imel srednjeveški Lemberg tudi veliki grajski stolp – bergfrid, kakršni so bili na gradovih v srednji Evropi zelo pogosti med sredino 12. stoletja in 14. stoletjem in kakršne so zgradili tudi na več krških gradovih. Stanovanjsko stavbo oziroma palacij so imeli prav vsi gradovi, bergfrid pa so dobili le nekateri in pravila, na katerih gradovih smejo nastati, ni bilo; bergfrid je bil obrambni stolp, pa tudi pomemben statusni simbol in zato je bilo zlasti od ambicioznosti grajskega lastnika oziroma upravitelja odvisno, ali ga bodo zgradili. Za domnevo, da je tudi na Lembergu stal srednjeveški bergfrid, govori dejstvo, da je bil grad dokaj pomemben, da so takšne stolpe postavili na večini krških gradov in da so ga zgradili okoli leta 1200, ko so bili bergfridi že zelo pogosti in njihova gradnja ni bila več tako zahteven podvig kakor v prvi polovici 12. stoletja. Zdi se, da je imel bergfrid tudi bližni Ranšperk. Če je bergfrid na Lembergu res stal, bi ga z največjo verjetnostjo mogli predvideti na naravno

najslabše zavarovani vzhodni strani, na izpostavljenem skalnem pomolu, kjer so v 16. stoletju postavili sedanjo veliko renesančno rondelo in za katerega je malo verjetno, da je bil v srednjem veku neizkoriščen za obrambne namene. Skalna osnova, na kateri je postavljena rondela, kaže, da bi tam mogel stati značilni bergfrid s kvadratno talno ploskvijo v izmeri do 10 × 10 metrov in tako kakor rondela v 16. stoletju bi mogel odlično obvladovati dostop do glavnega vhoda v grad iz vzhodne strani. Bergfrid s kvadratno ploskvijo se zdi najbolj verjeten, čeprav ni mogoče povsem izključiti možnosti, da je imel trikotno obliko, tako kakor bližnji Šalek ali Planina pri Sevnici v 14. stoletju in domnevno tudi bližnji Ranšperk, ali peterokotno obliko tako kakor bergfrid na krškem gradu Rifnik iz druge polovice 13. stoletja in bergfrid na gradu Borl. Analogni primer se je ohranil na krškem gradu Strassburg; bergfrid s kvadratno talno ploskvijo v izmeri 8,5 × 8,5 metrov so okoli leta 1200 zgradili ob strani glavnega grajskega vhoda in ga naslonili na čelno stranico starejšega obodnega obzidja.²⁹ Tudi na Lembergu ne gre izključiti možnosti, da so bergfrid zgradili sekundarno ob naslonitvi na starejše obodno obzidje. V eni od zgornjih etaž bergfrida bi mogla biti grajska kapela, ki bi mogla biti tako kot kapeli v

²⁹ Schicht, *Bollwerke Gottes*, str. 216–218; prim. Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 32.

Lokacija nekdanjega izpostavljenega stolpa gradu Lemberg na vrhu vzpetine Tornovšče oziroma Gradišče (Igor Sapač, 2014).

bergfridih na gradovih Lindek in Ormož usmerjena proti vzhodu.

Edina stavba v sklopu srednjeveškega gradu Lemberg, katere obstoj in lokacija sta nesporno potrjeni, je dislocirani samostojni izpostavljeni stolp – propugnakul. Postavili so ga okoli 300 metrov vzhodno od gradu, na vrhu lepo zaobljene dominantne kopaste vzpetine, sedaj poimenovane Tornovšče oziroma Gradišče, od koder je mogoče z višine odlično obvladovati dostop do gradu z vzhodne strani iz doline Dobrnice, hkrati pa nadzirati tudi dolinico severno za gradom in dolino severozahodno od gradu. Verjetno je nastal v 13. stoletju in zgradili so ga na kvadratni ali okrogli talni ploskvi. Sedaj so razpoznavni le še njegovi skromni sledovi, ki čakajo na ustrezne arheološke raziskave.³⁰ Tovrstni samostojni izpostavljeni stolpi, ki se po osnovni stavbni zasnovi niso veliko razlikovali od bergfridov, so bili na gradovih krške škofije zelo pogosti in na Slovenskem so izpričani oziroma dokumentirani na Podčetrtku, Planini pri Sevnici, Kozjem, Keblju na Pohorju in Rogatcu.³¹ Morda je takšen stolp stal tudi v kompleksu gradu Podsreda. Zelo pogosti so bili tudi na Koroškem, kjer pa so jih v novem veku tako kakor drugod večinoma podrli; najlepša primera sta se ohranila v kompleksih gradov Grünburg blizu Šentvida ob Glini in Vivšnik

(Weissenegg) blizu vasi Ruda (Ruden); nastala sta v 13. stoletju in imata okroglo talno ploskev.³² Lemberški propugnakul je bil glede na analogije verjetno štirinadstropen, visok okoli 20 metrov, opremljen s podstrešno obrambno poletažo in vhodom v prvem nadstropju in imel je takšno funkcijo kot večina podobnih izpostavljenih stolpov; nastal je za varovanje dostopa do gradu in verjetno je varoval tudi predgradje z gospodarskimi poslopji. Njegova zgornja nadstropja so bila verjetno bivalna.

V 14. stoletju in v prvi polovici 15. stoletja se na Lembergu verjetno, tako kakor na veliki večini drugih gradov na Štajerskem, ni veliko gradilo, saj je velikost romanske zasnove zadostovala in samo ugibati je mogoče, ali so takrat znotraj obzidanega dvorišča postavili kakšno pomožno stavbo. Gradbena dejavnost se je v tistem obdobju preusmerila na obcestno naselbino, ki je nastala tik pod gradom v dolini Dobrnice in ki je že pred koncem 14. stoletja dobila trške pravice.³³ Sedaj je to vas Lemberg pri Novi Cerkvi. Domačije so načrtno, na osnovi parcelacijske sheme, postavili na obeh straneh ceste in srednjeveška urbanistična zasnova je dobro razpoznavna še sedaj. Naselbina je v srednjem veku verjetno imela okoli dva ducata hiš in okoli 100 prebivalcev in to se tudi pozneje ni bistveno spremenilo.³⁴ Sredi naselbine je na severni strani ceste stala majhna poznogotska cerkev

³⁰ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 71–72; Slatinek, *Lemberg*, str. 127, 134; prim. omembe lokacije prehodnika sedanjega leंबरškega gradu v: Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 94; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56; Orožen, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*, str. 141; Orožen, *Dobrna*, str. 82.

³¹ Prim. Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 84–86; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 28–34.

³² Prim. Wagener, *Burgen in Kärnten – Vorwerke und mehrteilige Burganlagen*, str. 39–47.

³³ Curk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93, 189; Šumi, *Naselbinska kultura*, str. 127; Bajt in Vidic, *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 76–77; Slatinek, *Lemberg*, str. 141–153.

³⁴ Leta 1820 je bilo v kraju 27 hiš in 121 prebivalcev.

s pokopališčem.³⁵ Verjetno sta že zgodaj v naselbini ob Dobrnici nastala tudi grajski mlin in žaga. V letih 1380 in 1391 se omenja stolp pod gradom – *turn gele(g)en zw Lemberg vnd(er) der vesten*, leta 1418 pa sta v trgu Lemberg hkrati omenjena kar dva stolpa – *zwei thuerme im markte Lemberg*.³⁶ Najbrž sta bila to značilna večnadstropna stolpasta dvora, kakršni so bili tudi v bližini krških gradov zelo pogosti.³⁷

Grad Lemberg je kot fevd krške škofije do leta 1438 ostal v posesti gospodov Ptujskih, nato pa je po njihovem izumrtju v moškem rodu z dedovanjem prešel v roke grofov Schaunberskih. Ti so bili pri-staši deželnega kneza in zato nasprotniki grofov oz. knezov Celjskih, kar je srednjeveški grad usodno zaznamovalo.³⁸ V kroniki grofov Celjskih je zapisano, da je leta 1452 Friderik II. Celjski s svojimi vojaki zavzel in razdeljal gradova Lemberg in Ranšperk, ker sta bila po njegovem Celju preblizu. Grad je takrat kot krški fevdnik posedoval grof Ulrik Schaunberski, ki je bil zaveznik in svetovalca cesarja Friderika III.³⁹ Hans Pirchegger je ugibal, ali Celjski Ranšperka in Lemberga morda niso razdeljali že leta 1439, ko je celjski vojskovodja Jan Vitovec v spopadih s Habsburžani razdeljal številne gradove.⁴⁰ Vsekakor je leta 1452 krški škof Janez V. Schallermann Ranšperk

in Lemberg podelil v fevd Frideriku II. Celjskemu in razvaljena gradova sta v celjskih rokah ostala do izumrtja te rodovine leta 1456.⁴¹ Po izumrtju Celjskih sta Ranšperk in Lemberg kot krška fevda znova pridobila grofa Ulrik in Albreht Schaunberska, a ju že leta 1463 zastavila bratoma Štefanu in Andreju pl. Hohenwartoma, ki sta bila sinova E(be)rharda Hohenwarta in nečaka poznejšega celjskega glavarja Andreja Hohenwarta. Leta 1487 sta Hohenwarta Ranšperk in Lemberg dobila kot neposredni krški fevd.⁴² Že prej, leta 1479, ko sta si brata Štefan in Andrej po smrti očeta E(be)rharda razdelila posest, je Lemberg pripadel Andreju in Ranšperk Štefanu.⁴³

³⁵ Ko so v letih 1841 in 1842 na vzhodnem robu naselbine pod gradom postavili sedanjo poznobaročno cerkev sv. Katarine, so staro cerkev leta 1857 prezidali v stanovanjsko hišo, ki sedaj nosi hišno številko Lemberg 16. Prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 97; Curk, *Topografsko gradivo I*, str. 66; Orožen, *Dobrna*, str. 80; Curk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93; Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5. sekcija 174; Slatinek, *Lemberg*, str. 154–167.

³⁶ Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske. I. knjiga*, str. 415; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 217; Curk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93.

³⁷ Denimo v bližini krškega gradu in trga Pilštanj je verjetno v 14. stoletju nastal stolpasti dvor Hartenštajn, iz katerega se je v novem veku razvil sedaj izginuli dvorec. V 14. stoletju je nastal tudi stolpasti dvor v bližini gradu in trga Rogatec, ki so ga v 15. stoletju poimenovali Strmol. Vse kaže, da je stolpasti dvor stal tudi v bližini gradu Podsreda, na 481 metrov visoki vzpetini Turnič zahodno od gradu. V dokaj avtentični obliki je ohranjen stolp v Mokronogu, ki so ga krški upravitelji v trški naselbini pod mokronoškim gradom postavili v 13. stoletju in ki so ga vključili v takrat zgrajeno trško obzidje.

³⁸ Kos, *Vitez in grad*, str. 309–310; Ravnikar, *Po zvezdnih poteh*, str. 169.

³⁹ Krones *Die Freien von Saneck*, str. 112; prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 57; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 204; Orožen, *Fevdalno omrežje*, str. 27; Curk, *Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture*, str. 270; Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, str. 20; Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 136; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 68; Kos, *Vitez in grad*, str. 310; Kosi, *Grajska politika*, str. 482, 484. Ranšperk in Lemberg sta bila res zelo blizu Celja in z Ranšperka vrh visoke vzpetine je bilo mogoče dobro opazovati tudi zgornji in spodnji celjski grad, pa tudi dvor Celjskih pred severnimi celjskimi mestnimi vrati. V jasnih nočeh je bilo verjetno iz Ranšperka mogoče videti tudi osvetljene prostore v celjskih grajskih stavbah. Prim. Kolšek, *Gospodarsko stanje lemerške gosposčine*, str. 22.

⁴⁰ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216; prim. Kosi, *Grajska politika*, str. 481–485.

⁴¹ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 57; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 512; Kolšek, *Gospodarsko stanje lemerške gosposčine*, str. 22–23.

⁴² Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 205, 512; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216; prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 96; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 57. Ulrik Schaunberski je bil menda okoli leta 1468 cesarski oskrbnik gradu Gornje Celje.

⁴³ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 186; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 205, 512; Kolšek, *Gospodarsko stanje lemerške gosposčine*, str. 23. Brata Štefan in Andrej (mlajši) pl. Hohenwarta sta bila sinova E(be)rharda pl. Hohenwarta (ok. 1520? – pred 1479) in nečaka poznejšega celjskega glavarja Andreja (starejšega) pl. Hohenwarta (ok. 1430? – 1503). Obstoječa literatura v zvezi z Lembergom največkrat napačno navaja, da je imel grad celjski glavar Andrej Hohenwart (st.). Primerjaj nazadnje: Slatinek, *Lemberg*, str. 13, 49–50. E(be)rhart in Andrej (st.) Hohenwarta sta bila sinova Janeza (Ivana) Hohenwarta, ki je bil leta 1424 glavar v Metliki. Pozneje sta bila metliška glavarja tudi E(be)rhart (1450) in Andrej (st.) (1457), domnevno pa tudi Andrej (ml.). Ni jasno, kateri Andrej Hohenwart je z Jurijem in Gašparjem Črnomajlskim v Gradcu pri Metliki okoli leta 1466 nameraval ustanoviti frančiškanski samostan, kar se sicer zaradi turškega pustošenja leta 1469 ni posrečilo. Bolj verjetno se zdi, da je bil to Andrej st. Prim. Pirjevec, *Hohenwart*, str. 331.

Andrej (st.) Hohenwart je bil poročen s Suzano, roj. Auerperg, ki je bila v prvem zakonu omožena s Hansom pl. Sebrichom. Suzana z Andrejem ni imela otrok in je umrla leta 1485 ali 1486 v Celju, kjer je na zunanjsčini stolno-opatijske cerkve sv. Danijela ohranjen njen figuradni nagrobnik. (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 72, 73; prim. Žvanut, *Od viteza do gospoda*, str. 117; Stopar, *Celjske impresije*, str. 30) Andrej (st.) je bil med letoma 1457 in 1464 metliški glavar in od leta 1456 do 1470 je imel v zastavi deželnoknežje gospostvo Metlika z gradom. (Kos, *Urbarji*, str. 45) Leta 1470 je namesto zastavljene Metlike dobil grad in deželnoknežje gospostvo Ribnica na Dolenjskem, ki ju je upravljal do leta 1493. (Oto-repec, *Doneski k zgodovini Ribnice*, str. 82; prim. Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 421, 620) Pred letom 1493 je imel v zakupu tudi grad in gospostvo Kostel ob Kolpi. (Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 235, 620) Leta 1478 je imel v zakupu menda tudi grad in gospostvo Planina pri Sevnici, od leta 1492 do smrti pa tudi mitnico z dvorcem na Vranskem. (Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 153) Leta 1462 si je za zasluge pridobil funkcijo dednega stolnika na Kranjskem in v Marki, nato pa napredoval do glavarja v Celju, celjskega vicedoma in cesarjevega svetovalca. (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 72, 73) Leta 1470 mu je cesar Friderik III. izročil grad Gornje Celje, ki ga je nato upravljal več kakor 30 let. (Orožen, *Zgodovina Celja in okolice. I. del*, str. 291–292; prim. Santonino, *Popotni dnevniki. 1485–1487*, str. 89) Andrej (st.) Hohenwart je umrl leta 1503, kar dokumentira tudi vklesana letnica na njegovem odličnem figuralnem nagrobniku v celjski stolno-opatijski

cerkvi. (Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in Barokom*, str. 84; Stopar, *Celjske impresije*, str. 30–31; Šlatinek, *Lemberg*, str. 50)

Andrej (ml.) Hohenwart (ok. 1440? – ok. 1483) se je domnevno rodil na gradu Kolovec blizu Domžal, ki ga imel njegov oče E(be)rhart in po katerem se je imenoval. Z delitvijo očetovega premoženja leta 1479 je Kolovec tako kakor Ranšperk pripadel Andrejevemu mlajšemu bratu Štefanu. (Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 186; Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 226) Andrej (ml.) je imel od leta 1461 skupaj z ženo Ano v zakupu deželno knežje gospostvo in grad Rudenek v Zgornji Savinjski dolini. (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 199; Stumberger, *Die Welzer*, str. 145) Leta 1463 je skupaj z bratom Štefanom v zastavo dobil gradova in gosposčini Ranšperk in Lemberg. Med letoma 1467 in 1469 je bil deželni glavar na Kranjskem. (Pirjevec, Hohenwart, str. 331). Po delitvi očetovega premoženja leta 1479 sta mu poleg Lemberga ostali še dve tretjini gospostva Mengeš in dvor pod srednjeveškim mengeškim gradom, iz katerega se je v 16. stoletju razvil sedanji dvorec Ravbarjev grad. (Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 186, 282; prim. Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 291) Andrej (ml.) Hohenwart je bil štirikrat poročen. Prvič se je poročil pred letom 1461 z Ano iz gradu Vrbovec v Zgornji Savinjski dolini. (Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 199). Tretjič je bil poročen z Gertrudo oziroma Barbaro, roj. Lemberg z gradu Črnelo pri Domžalah. Četrtrič se je poročil z Nežo († ok. 1505), bogato hčerjo Konrada Färberja z gradu Frauenstein pri Šentvidu ob Glini na Koroškem, ki je leta 1504 Frauenstein tudi dedovala. Neža (Agnes) se je po smrti svojega prvega moža Andreja (ml.) Hohenwarta v drugo poročila z Baltazarjem pl. Luegerjem, po smrti tega pa se je okoli leta 1499 v tretje poročila z Andrejem IV. pl. Welzerjem († pred 1531), sinom Jurija I. Welzerja (po 1462 – pred 1488) in bratom Kristofa V. Welzerja (ok. 1475–1539). Imela je enega samega otroka, Nežo (Agnes) Hohenwart (ok. 1480 – po 1544), ki se je leta 1500 poročila s Kristofom V. Welzerjem in ki mu je v zakon prinesla gradova Frauenstein in Lemberg. (Stumberger, *Die Welzer*, str. 139–149, 157, op. 686) Neža, roj. Hohenwart je imela starejšo polsestro Margareto († po 1534 oz. ok. 1540), ki je bila hči Andreja (ml.) Hohenwarta in Gertrude oziroma Barbare, roj. Lemberg. Margareta je bila prvič poročena s Kristofom Auerspergom († ok. 1506), drugič s Henrikom Scheppachom († pred 1524) in tretjič s Kristofom VII. Welzerjem. (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 72, 66, 67; prim. Stumberger, *Die Welzer*, str. 157) Kristof VII. Welzer je oberwölške oziroma štajerske linije te plemiške rodovine je bil malo mlajši od Kristofa V. Welzerja in v pisnih virih je omenjen od leta 1517, ko je bil že polnoleten; svojo ženo Margareto je preživel. (Stumberger, *Die Welzer*, str. 157) V nasprotju s temi podatki je Valvasorjeva navedba pri opisu gradu Krupa v Beli krajini, da je Margareta, roj. Hohenwart po smrti svojega očeta Andreja Hohenwarta leta 1483 kot njegova edina potomka Krupo s poroko prinesla Moricu pl. Purgstallu in da je ta posest nato v lasti potomcev Margarete in Morica ostala do poznega 17. stoletja. (Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 322–323; prim. Smole, *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 248, 620) Verjetna se zdi Valvasorjeva navedba, da je Andrej Hohenwart, ki pa ni bil celjski glavar, ampak njegov nečak, umrl okoli leta 1483. Leta 1492 je bila njegova vdova Neža, roj. Färber namreč že poročena z Baltazarjem Luegerjem, ki je bil gradiščan v Lienzu in (Pred)jami in dedni maršal v Gorici, leta 1499 pa je omenjena kot žena Andreja IV. Welzerja. (Stumberger, *Die Welzer*, str. 139)

Iz uporabljene navedene literature ni mogoče razbrati, katerega Andreja Hohenwarta so na šentjernejski dan leta 1475 po porazu notranjeavstrijske vojske pri Kunšperku ob reki Sotli zajeli Turki in ki so ga pozneje iz ujetništva odkupili za visoko odkupnino 6000 florintov. Janko Orožen navaja, da je bil to celjski glavar Andrej (st.) Hohenwart. (Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*. I. del., str. 292). Bolj verjetna se zdi navedba Avgusta Pirjevca, da je bil to kranjski deželni glavar in lemerski gospod Andrej (ml.) Hohenwart, ki se je bojeval proti Turkom. (Pirjevec, Hohenwart, str. 331) S tem

Kronika grofov Celjskih navaja, da je Friderik Celjski velel gradova Ranšperk in Lemberg do temeljev razvaliti. Kolikšno je bilo dejansko razdejavanje, moremo sedaj le še ugibati. Upošteva je podatke v zvezi z drugimi gradovi, ki so jih razdejale celjske čete,⁴⁴ moremo sklepati, da zapis v celjski kroniki ni pretiran. Večine razdejanih gradov nikoli niso obnovili in njihovo upravno-rezidenčno vlogo so prevzele druge bližnje grajske stavbe oziroma redki novo zgrajeni nadomestni dvorci. Na tistih razdejanih gradovih, kjer so se odločili za obnovo, so zidovje zgradili skoraj v celoti na novo, kar potrjuje domnevo, da so Celjski svoje uničevalno delo povsod opravili zelo temeljito in da se niso zadovoljili zgolj z delno onesposobitvijo utrdbenih stavbnih delov. Da je bilo tako tudi na Lembergu, kaže sedanja grajska zasnova, v kateri ni mogoče razpoznati srednjeveških grajenih prvin.⁴⁵ To dejstvo zanika tudi navedbi Josefa Andreasa Janischa in Ignacija Orožna, da sta razdejani grad Ulrik in Albreht Schaunberska po letu 1456 obnovila.⁴⁶ Če bi že takrat izvedli obsežnejše gradbene posege, novo pozidanih delov v 16. stoletju prav gotovo ne bi povsem odstranili in bi jih bilo mogoče v sedanji zasnovi vsaj deloma prepoznati. Verjetno razdejanega Lemberga enako kakor sosednjega Ranšperka po letu 1456 niso obnavljali, marveč so oba srednjeveška gradova v njuni upravni in rezidenčni vlogi nadomestili z novim dvorcem Ranšperk, ki ga je pod starim Ranšperkom po navedbi zgodovinarja Karlmana Tangla (1799–1866) dal zgraditi Andrej (ml.) Hohenwart.⁴⁷ Gradnja manjšega neutrujenega novega dvorca je bila vsekakor najbolj razumna in učinkovita rešitev. Podobno so ravnali tudi v zvezi z razdejanim bližnjim gradom Soteska oziroma Helfenberg.⁴⁸ Na drago gradnjo novih utrjenih gradov po izumrtju Celjskih grofov in pred začetkom intenzivnih turških vpadov na to območje prav gotovo nihče

vprašanjem je povezano tudi vprašanje, kateri Andrej Hohenwart je dal do okoli leta 1580 zgraditi mogočno gotsko cerkev na Svetini pri Celju. Zdi se, da bi mogel biti to skupni podvig rodovine Hohenwart, pri katerem sta sodelovala tako brata Štefan in Andrej (ml.) kakor tudi njun stric in celjski glavar Andrej (st.). Takšno tezo grb rodovine Hohenwart na obočnem sklepniku prezbiterija vsekakor dopušča. Prim. Stopar, *Svetina*, str. 14–18.

⁴⁴ Prim. Kosi, *Grajska politika*, str. 481–483.

⁴⁵ Tudi severni grajski trakt z nekaterimi (pozn)gotsko oblikovanimi elementi ni nastal pred letom 1500. Za drugačno mnenje prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. *Tretja knjiga*, str. 71, 72.

⁴⁶ Prim. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 57; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*. VIII. Theil, str. 205.

⁴⁷ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant*. VIII. Theil, str. 512, 514. Spremenno besedilo k avstrijskemu vojaškemu zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787 omenja, da dvorec Ranšperk stoji tik pod hribom, kjer je nekoč stal grad, in da meri 40 korakov v dolžino in 30 v širino. Enako velik je bil bližnji dvorec Dobrna, ki je nastal leta 1774. Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5, sekcija 174, opisi str. 123, 125.

⁴⁸ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. *Tretja knjiga*, str. 127–129.

ni pomislil. Novi dvorec Ranšperk so najbrž zgradili kmalu po letu 1463, vsekakor pa pred letom 1479, ko je z delitvijo premoženja ranšperško gospostvo pripadlo Štefanu Hohenwartu. Zgolj ugibati moremo, ali se je Andrej (ml.) Hohenwart po izgubi Ranšperka in rodnega Kolovca lotil obnove Lemberga. Prav veliko bržkone ni mogel zgraditi, saj je že okoli leta 1483 umrl.⁴⁹ Zadnja tri desetletja 15. stoletja zaradi pogostih turških vpadov gotovo niso bila čas, primeren za ambicioznejše gradbene podvige. Turške čete so se v tistem obdobju večkrat premikale tudi mimo Lemberga, a o morebitni povzročeni škodi na gradu viri molčijo.⁵⁰ Vsekakor pa se je takrat znova pokazal velik strateški pomen grajske lokacije na enem od prehodov iz dolin Save in Savinje proti Koroški in to je omogočilo, da se je življenje na lokaciji srednjeveškega gradu v novem veku nadaljevalo.

Ponovna gradnja gradu Lemberg v 16. stoletju

Iz razpoložljivih virov ni mogoče razbrati, kdo je za grad Lemberg skrbel po smrti Andreja (ml.) Hohenwarta okoli leta 1483. Morda je bila to njegova zadnja žena Neža (Agnes) († ok. 1505), hči Konrada Färberja z gradu Frauenstein pri Šentvidu ob Glini na Koroškem. Andrej (ml.) Hohenwart ni imel moških potomcev in zato je grad Lemberg pripadel njegovi hčeri Neži (ok. 1480 – po 1544), ki je postala polnoletna šele v zadnjem desetletju 15. stoletja in ki se je leta 1500 poročila s Krištofom V. Welzerjem (ok. 1475–1539). Pred skupno poroko sta bila oba že enkrat poročena.⁵¹ Leta 1501 je Neža svojemu možu Krištofu za 3000 fl. poleg nekaterih posesti na Štajerskem in Kranjskem iz svoje dediščine zastavila tudi gospostvi Lemberg in Rudenek.⁵² Takrat se je na prehodu v novi vek začelo pomembno novo poglavje v zgodovini Lemberga in trajalo je do leta 1629, ko je

rodovina Welzer grad v burnem obdobju protireformacije izgubila. Srednjeveški grad se je v 16. stoletju prelevil v mogočno novo renesančno grajsko zasnovo, eno večjih in najslikovitejših v deželi, ki je do danes ostala pomemben grajeni simbol in poudarek v krajski sliki.⁵³

Nastajanje renesančne grajske zasnove je bil bistveno bolj kompleksen in dolgotrajen proces, kakor je to mogoče slutiti na podlagi navedb v obstoječi literaturi. Precejšnjo krivdo za to nosita Viktor Welzer in njegova žena Elizabeta, ki sta dala nad glavni grajski portal na v(z)hodnem traktu samozvestno vzditi še sedaj dobro ohranjeno ploščo iz belega marmorja z napisom: HERR VICTOR WELTZER VON EBER/STAIN ZV HALLEGG VND LEMBERG / FR: DR: ERTZHERZOGEN CARLS ZV OSSTERREICH RAT VND FRAV ELS/BET WELTZERIN EIN GEBORNE KE/VENHILLERIN DIE ERBAVETEN DI/SEN STOCKH IM 1584 IAR.⁵⁴ Zaradi tega napisa so doslej skoraj brez izjeme vsi avtorji, ki so začeni z Rudolfom Gustavom Puffom leta 1847 opisovali grad, nekritično navajali, da je sedanja (renesančna) grajska zasnova nastala 1584.⁵⁵ Pri tem niso upoštevali dejstva, da plošča omenja samo vhodni trakt, ki je že na prvi pogled sekundarno prislo-njen na oba vzhodna grajska stolpa. Po drugi strani nihče od opisovalcev renesančnega gradu v zvezi z njegovo stavbno zgodovino ni upošteval letnice 1536 oziroma napisa v gotici: *Jesus Nazarenus Rex Judeorum a. i. CCCCXXXVI (anno incarnationis 1536)* na zvonu grajske kapele v lesenem strešnem stolpiču vrh

⁵³ Prim. Hausmann, *Südsteiermark*, str. 98.

⁵⁴ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 70 (z napakami v prepisu besedila s plošče). Nad napisom sta kartuši z grboma plemiških rodovin Welzer von Eberstein (levo) in Khevenhüller (desno), ki ju na sredini drži in povezuje manjša ženska figura. Prim. Bartsch, *Steiermärkisches Wappen-Buch*, str. 43. Plošča je sedaj vključena v historistično členitev glavne fasade vhodnega grajskega trakta in vzdiana v pravokotni kartuši med dvema oknom nad polkrožno sklenjenim glavnim portalom. Zdi se, da je bila plošča nad glavnim portalom vzdiana že v 16. stoletju, saj so bile arkade v prvem nadstropju, ki so sedaj zazidane, okoli en meter višje od sedanjih oken.

⁵⁵ Prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 94; *Schöne alte Steiermark*, str. 150–151; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 206; *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 107; *Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga*, str. 86; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216; Curk, *Delež italijanskih gradbenikov*, str. 58; Curk, *Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture*, str. 273; Curk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93; Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*, str. 139–142; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse*, str. 104; Šumi, *Naselbinska kultura*, str. 127; Orožen, *Dobrna*, str. 81; Kolšek, *Gospodarsko stanje lemerške gosposčine*, str. 23; Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 136; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 69, 72; Stopar, *Lemberg pri Strmcu*, str. 125; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 91; Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 86; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 185; Jakič, *Sto gradov na Slovenskem*, str. 95; Slatinek, *Lemberg*, str. 51; Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*, str. 216.

⁴⁹ Glej opombo 43.

⁵⁰ Na Celjskem so se Turki prvič pojavili leta 1469 in nato znova leta 1471, ko so opustošili tudi samostana Novi Klošter in Gornji Grad. Jeseni leta 1472 so čez Gorenjsko prodrli na Koroško in vračali so se skozi Mislinjsko dolino, od koder je eno krdelo krenilo proti Vitanju in Konjicam, drugo pa mimo Velenja in Lemberga proti Celju. Leta 1475 so Turki plenili na Kranjskem in znova so hoteli prodreti na Koroško; zatem ko so jih koroške obmejne čete zavrnilo, so se vrnili mimo Lemberga. Leta 1480 so bili znova na Celjskem in znova so opustošili tudi samostan Novi Klošter. Leta 1483 so turške čete znova prodrle skozi Savinjsko dolino do Mislinjske doline. Prim. Orožen, *Zgodovina Celja in okolice. I. del.*, str. 659, 661; Simoniti, *Turki so v deželi že*, str. 48, 56, 62, 74, 75, 85; Voje, *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*, str. 22–32.

⁵¹ Stumberger, *Die Welzer*, str. 154, 192; prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 205; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216. Neža, roj. Hohenwart je bila prvič poročena z Leonhardom pl. Prasingom (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 67).

⁵² Stumberger, *Die Welzer*, str. 145, 387; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 198–199. Ignac Orožen navaja, da sta imela leta 1521 grad skupaj Krištof Welzer in njegova žena Neža, roj. Hohenwart. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 205.

Grbovno-napisna plošča Viktorja in Elizabete Welzer na v(z)hodnem traktu gradu Lemberg iz leta 1584 (levo) in primerljiva plošča istih zakoncev iz leta 1576 na zahodni stavbi oziroma traktu dvorca Hallegg blizu Celovca (desno) (Igor Sapač, 2012).

glavnega grajskega stolpa, na kar je opozoril že Ignac Orožen leta 1893.⁵⁶ Samo kastelolog, umetnostni zgodovinar in konservator Ivan Komelj (1923–1985) je ugotovil, da je grad Lemberg primerljiv z v prvi polovici 16. stoletja renesančno prezidanimi srednjeveškimi gradovi Žužemberk, Turjak, Škofja Loka in Rihemberk in da sodi med tiste grajske stavbe, kjer se renesančni utrdbeni principi in renesančne oblike prepletajo s poznogotskimi. V zvezi s tem je zapisal: »Renesančna utrdbitev je Turjak in Žužemberk na zunanaj tako spremenila, da ju moramo kljub starejšim stavbnim osnovam prištevati kar k izraziti renesančni arhitekturi. Srednjeveško izročilo ohranja le še položaj in delno upošteva terenske oblike in starejše formalne člene na neutrdbenem delu arhitekture. V isto kategorijo temeljitih prezidav, toda s še srednjeveškim izročilom, lahko postavimo tudi grad Lemberg med Dobrno in Vojnikom. Renesanci zidni obroč je prilagojen obliki terena, pristopno stran pa varuje mogočna bastija.« V opombi je še dodal: »Napisna plošča na zunanjsčini datira prezidavo gradu v leto 1584, kar bi v resnici pomenilo retardacijo, kolikor ne gre v tem letu le za dopolnitev že obstoječih utrdbenih naprav.«⁵⁷ To pomembno spoznanje je ostalo neopaženo. Tako je več avtorjev pozneje omenjalo

mogočno okroglo bastijo, ki da sodi med največje motive te vrste v Sloveniji, ob tem so navajali letnico 1584, a niso se ozirali na dejstvo, da bi bil tovrsten utrdbeni motiv v osemdesetih letih 16. stoletja že popolni arhaizem.

Ključ do razumevanja geneze renesančne arhitekture gradu Lemberg v 16. stoletju sta genealoška analiza koroške veje plemiške rodovine Welzer in pregled njenih gradbenih podvigov.⁵⁸ Obstoječa slovenska literatura v zvezi z Lembergom omenja le dva člana te rodovine, Kristofa in Viktorja, deda in vnuka. Morica (Mavricija) Welzerja, Kristofovega sina in Viktorjevega očeta, ki je bil prav tako zelo pomemben lastnik Lemberga, v slovenski literaturi ni mogoče najti. Člani rodovine Welzer, ki je izšla iz doline Wölztal na severozahodu avstrijske Štajerske, po kateri je dobila tudi ime, se v pisnih virih omenjajo od 13. stoletja.⁵⁹ Koroška veja te rodovine, ki je nosila predikat von Eberstein, je nastala v drugi polovici 15. stoletja. Njen začetnik je bil Moric II. Welzer (pred 1421–1462), ki se je v letih 1456 in 1457 na strani cesarja Friderika III. boril za dediščino izumrlih grofov Celjskih in ki je za doto od druge žene Katarine Herberstein dobil gospostvo in grad Eberstein severovzhodno od Šentvida ob Glini na Koroškem. Eberstein so koroški Welzerji kot svoj matični grad

⁵⁶ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 208; prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 95; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 71.

⁵⁷ Komelj, *Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji*, str. 76, 85, 90, op. 42.

⁵⁸ Prim. Stumberger, *Die Welzer*; Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*.

⁵⁹ Stumberger, *Die Welzer*, str. 26 in dalje.

obdržali do leta 1629, ko so ga morali v obdobju protireformacije zapustiti.⁶⁰ Moric II. Welzer je imel pet sinov; med njimi je bil najbolj uspešen in ugleden Vid I. Welzer (1452–1540), ki je bil od leta 1490 cesarski svetnik na dvoru Friderika III. in od leta 1493 Maksimiljana I., med letoma 1494 in 1520 deželni upravitelj na Koroškem ter med letoma 1520 in 1537 koroški deželni glavar.⁶¹ Vid I. Welzer se nikoli ni poročil in ni imel otrok ter je zato že zgodaj nekatere svoje funkcije in posesti prepustil svojemu nečaku Kristofu V. Welzerju (ok. 1475–1539), ki je bil sin njegovega brata Jurija I. Welzerja (pred 1462 – pred 1488). Ta je bil po letu 1470 cesarski upravitelj gradu Slovenska Bistrica in je po smrti poleg sina Kristofa V. zapustil še otroka Andreja IV. in Apolonijo, za katera je nato prav tako skrbel Vid I. Welzer.⁶²

Omenili smo že, da se je Kristof V. Welzer, ki so ga imenovali Der Schwabe – Švab, leta 1500 v drugo poročil z Nežo Hohenwart, hčerjo lemlerskega gospoda Andreja (ml.) Hohenwarta in Neže, roj. Färber z gradu Frauenstein. Njegova tašča se je okoli leta 1499 v tretje poročila z njegovim starejšim bratom Andrejem IV. in okoli leta 1505 je njemu in njegovi ženi Neži zapustila precejšnje premoženje. Kristof V. je bil podobno ambiciozen in vpliven kakor njegov stric Vid I. Že okoli leta 1510 je bil ugleden vojaški poveljnik. Od okoli leta 1520 do okoli 1527 je bil koroški deželni upravitelj in je v tej funkciji dopolnjeval vlogo svojega strica Vida, ki je bil deželni glavar. Boril se je proti Turkom, Benečanom in kmečkim upornikom. Leta 1525 so ga v Schladmingu zajeli kmečki uporniki in ga ranili, a je preživel in so ga pozneje izpustili. Verjetno je pod vtisom tega dogodka leta 1526 napisal oporoko. Kljub temu je živel še do leta 1539 in do smrti je užival zaupanje Ferdinanda I. Po letu 1527 se je umaknil iz javnega življenja in se ukvarjal predvsem s svojo posestjo.⁶³

Kristof V. Welzer je imel z ženo Nežo, roj. Hohenwart samo enega otroka – sina Morica IV. Welzerja (1500–1555). Ta se je leta 1524 v Schwazu na Tirolskem poročil z Marijo (1506–1560), hčerjo Simona (Žige) Tänzla (ok. 1570–1525) s Tratzberga na Tirolskem in vnukinjo bogatega lastnika rudnika srebra v Schwazu Kristjana Tänzla (ok. 1430–1491). Za doto je Marija od očeta dobila 4000 fl. in od strica Vida Jakoba Tänzla (ok. 1465–1530) še dodatnih 100 fl. Poroka je bila za obe rodovini zelo dobrodošla; Welzerji so se tako navezali na bogate novopečene plemiče Tänzle, ti pa so tako dobili navezavo na ugledno staro plemstvo. Moric IV. je bil podobno ambiciozen in vpliven kakor njegov oče in stari stric Vid; od leta 1530 je bil koroški deželni upravitelj in

leta 1532 je organiziral koroško deželno obrambo. Vseskozi je bil zvest pristaš Ferdinanda I. Leta 1539, po smrti očeta, mu je mati Neža predala vso svojo posest na Štajerskem in Koroškem in takrat je postal tudi imetnik Lemberga. Po smrti 23. 9. 1555 so ga pokopali v cerkvi sv. Doroteje na Dunaju.⁶⁴ V galeriji Akademije upodablajočih umetnosti na Dunaju (Gemäldegalerie der Akademie der bildenden Künste) sta se ohranila odlična renesančna portreta Morica IV. Welzerja in njegove žene Marije, ki ju je za njuno poroko leta 1524 po naročilu rodovine Tänzla v tempera tehniki na lesu naslikal ugledni nemško-tirolski slikar Hans Maler zu Schwaz (ok. 1480/1488 – ok. 1526/1529), sodobnik Albrehta Dürerja. Hans Maler je bil eden najboljših portretistov svojega časa v nemških deželah in je od leta 1510 delal za cesarja Maksimiljana I., pozneje za Ferdinanda I., pa tudi za znamenito vplivno trgovsko družino Fugger. Da je upodobil tudi zakonca Welzer, priča o njunem velikem pomenu oziroma o izjemnem bogastvu, samozavesti in razgledanosti Marijinega očeta in strica, ki ju je cesar Maksimiljan I. leta 1502 poveljnil.⁶⁵ Portreta sta s kulturno- in umetnostnozgodovinskega vidika za Slovence še posebno pomembna; portret Morica IV. Welzerja je mogoče pojmovati kot prvi renesančni posvetni portret kakšne osebnosti s slovenskega prostora. Nastal je v obdobju, ko so pri nas posvetni portreti skoraj izključno nastajali na nagrobnih obeležjih. Odlikujejo ga plemenite poteze upodobljenca, bogata draperija in izjemno natančno ponazorjene nadrobnosti.

Moric IV. in Marija sta imela tri sinove in štiri hčere. Njuna hči Ana Marija Welzer (ok. 1526–1566) se je leta 1545 poročila s Kristofom baronom Khevenhüllerjem pl. Aichelbergom (1503–1557), ki je bil komornik cesarja Ferdinanda I., od leta 1540 koroški deželni glavar in od leta 1546 predsednik notranjeavstrijske dvorne komore. Po njegovi smrti se je v drugo poročila z Jakobom baronom Windischgrätzom.⁶⁶ Sin Kristof IX. Welzer (ok. 1525–1566) se je leta 1553 poročil z Ano Thurzó baronico Bethlenfalva (1546–1607) in za svojo glavno rezidenco sta si izbrala grad Frauenstein blizu Šentvida ob Glini na Koroškem.⁶⁷ Kristofov mlajši brat Viktor I. (1527–1595) je po smrti očeta Morica IV. leta 1555 dobil gradova Hallegg pri Celovcu in Lemberg. Leta 1560 se je po-

⁶⁰ Stumberger, *Die Welzer*, str. 74–79.

⁶¹ Stumberger, *Die Welzer*, str. 108–117; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 36–39, 205, 227.

⁶² Stumberger, *Die Welzer*, str. 100–102, 139–151.

⁶³ Stumberger, *Die Welzer*, str. 112, 113, 140, 145–150, 154; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 206–207, 242.

⁶⁴ Stumberger, *Die Welzer*, str. 175–179; Krause, *Die Porträts von Hans Maler*, str. 69–70, 87.

⁶⁵ Portreta velikosti 36 × 30 cm nosita inventarni številki 577 in 578. Prim. Mackowitz, *Der Maler Hans von Schwaz*; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 96–97, 207; Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 119–120; Krause, *Die Porträts von Hans Maler*, str. 68–70, 85–87, kat. št. 19, 20.

⁶⁶ Stumberger, *Die Welzer*, str. 221–222.

⁶⁷ Stumberger, *Die Welzer*, str. 210–213. Kristof IX. Welzer je leta 1566 umrl v Radgoni in njegov kakovostni renesančni figuralni nagrobnik je še sedaj ohranjen na zunanjsčini radgonske mestne župnijske cerkve sv. Janeza Krstnika, desno od glavnega portala.

Hans Maler zu Schwaz: Portreta Morica Welzerja in njegove žene Marije iz leta 1524. Zakonca sta na gradu Lemberg gospodarila med letoma 1539 in 1555 (Dunaj, Gemäldegalerie der Akademie der bildenden Künste).

ročil z Elizabeto Khevenhüller († 1588) in glavno rezidenco sta si uredila na Halleggu. Občasno sta bivala tudi v družinski palači v Celovcu, na gradu Lemberg in v dvorcu Welzenegg na obrobju Celovca. Viktor je tako kakor njegov ded Krištof in oče Moric užival velik družbeni ugled. Leta 1562 je bil povabljen na kronanje Maksimilijana II. v Pragi. Bil je v odličnih odnosih s koroškimi deželnimi knezi in jim je posojal denar. Leta 1584 je nadvojvodi Karlu II. posodil veliko vsoto 12.026 fl. Leta 1576 mu je nadvojvoda podelil v zastavo urad Vojnik z razvaljenim gradom in Welzer je to posest leta 1585 tudi odkupil. Skupni nagrobnik Elizabete in Viktorja I. Welzerja je ohranjen na severni fasadi mestne župnijske cerkve v Celovcu.⁶⁸

⁶⁸ Stumberger, *Die Welzer*, str. 213–220, 229, 356; prim. Henckel, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, II, str. 70. Renesanci figuralni nagrobnik Elizabete in Viktorja Welzerja, ki je verjetno nastal med letoma 1588 in 1595, še v času življenja Viktorja Welzerja, je opremljen z napisom: HIE LIGT BEGRABEN DER EDL VND GESTRENG HERR VICTOR WELTZER VON EBERSTAIN EC. FVRSTL. DLHT. / ERTZHERTZOGEN CARLS ZU OSTERREICH EC. RATH EC. WELCHER DEN / IN GOTT SELIGKLICH VERSCHIDEN VND SEIN ELICHES WEIB ELSEBETH WELZERIN EIN GEBORNE KEVENHULLERIN / WELCHE DEN 9. TAG DECEMBRIS DES 1588 JARS IN GOTT AUCH SELIGKLICHEN ENTSCHLAFEN. DENEN / DER ALLMECHTIG BARMHERCZIG GOTT AIN FROLICHE GENADENREICHE AVFFERSTEHUNG ZV DEM EWIGEN LEBEN GENEDIGKLICHEN VERLEYHEN WÖLLE. AMEN

Viktor I. Welzer je imel sina Morica VII. (po 1560–1606) in hčer Marijo. Moric VII. Welzer, ki je po očetu leta 1595 dedoval tudi grad Lemberg, je okoli leta 1583 študiral na univerzi v Sieni in leta 1589 se je poročil z Marijo, roj. Khevenhüller († 1638), ki mu je med letoma 1590 in 1606 rodila enajst otrok. Bil je zagret protestant in njegovi sinovi so v glavnem študirali na nemških univerzah, ki jih je protestantsko plemstvo zelo cenilo. Leta 1597 je kupil dvorec in gospodstvo Tabor pri Vojniku. Kmalu zatem je zaradi preganjanja protestantov na Štajerskem in Koroškem začel razmišljati o izselitvi v nemške protestantske dežele. V naslednjih letih si je prizadeval ugodno prodati svoje premoženje. Leta 1602 je celjskemu meščanu in trgovcu Štefanu Schibenitschkemu prodal dvorec in gospodstvo Tabor, leta 1604 pa je celjskemu trgovcu Ulrichu Kazianowitschu prodal dvorec in urad Ponikva, ki sta do takrat sodila h gospodstvu Vojnik. Načrtovane emigracije v nemške dežele zaradi smrti 6. marca 1606 ni uresničil.⁶⁹

Po smrti Morica VII. Welzerja je grad in gospodstvo Lemberg kot skrbnica petih mladoletnih sinov, prevzela njegova vdova Marija, ki se je leta 1608 v drugo poročila s Henrikom pl. Polheimom. Lemberg je upravljala do leta 1624, ko so vsi njeni sinovi postali polnoletni in si razdelili premoženje.⁷⁰ Grad

⁶⁹ Stumberger, *Die Welzer*, str. 245–250, 387–388, 390; Prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 226, 233.

⁷⁰ Stumberger, *Die Welzer*, str. 388.

Lemberg je takrat dobil Žiga VII. Welzer (1600–1673), ki je bil četrti sin Morica VII. in Marije; leta 1614 je študiral v Tübingenu, leta 1618 pa je bil skupaj z bratom Krištofom XI. na univerzi v Sieni. Grad je obdržal samo pet let, saj je moral že leta 1629 z ženo Sidonijo, roj. Schärffenberg in hčerama Dorotejo Sidonijo in Marijo Elizabeto emigrirati v Regensburg, nato pa je po letu 1633 živel v Bratislavi, Eckartsauu blizu Dunaja, Regensburgu in Sopronu. Po smrti so ga pokopali ob ženi Sidoniji († 1659) v cerkvi sv. Michaela v Sopronu. Zapustila sta tri sinove in tri hčere.⁷¹ Tudi drugi otroci Morica VII. in Marije so ostali zvesti protestantizmu in so okoli leta 1629 skupaj s približno 1000 drugimi koroškimi plemiči in meščani zapustili deželo.⁷² Franc I. Welzer (1594 – okoli 1655), ki je imel v letih 1621 in 1622 Turn pri Velenju in od leta 1622 Ravno polje pri Ptuj, se je leta 1629 z družino preselil v Regensburg.⁷³ Krištof XI. Welzer (1596–1649), ki je imel do leta 1629 dvorec Welzenegg pri Celovcu, se je z družino odselil v Ulm.⁷⁴ Najmlajši sin Moric VIII. Welzer (1606–1634) je leta 1629 oziroma leta 1630 prodal gosposstvo Vojnik in emigriral v Basel.⁷⁵

Krištof V. Welzer, njegov sin Moric IV. in vnuk Viktor I. so bili ambiciozni graditelji in tudi s pomočjo premoženja svojih žena so ustvarili nekaj odličnih grajskih stavb in eno nič manj odlično mestno palačo. Te gradnje so nastale postopoma, v glavnem na starejši osnovi in pri večini sta bili udeleženi dve generaciji. Welzerji tako za Khevenhüllerji po izvedenih velikopoteznih gradbenih podvigih veljajo za drugo najpomembnejšo koroško plemiško rodovino v 16. stoletju in prav tako kakor prvi so znali uspešno združiti skrb za razvoj družine, deželno zavest in politično in gospodarsko spretnost. Z njimi povezane arhitekture so kot skupina dobro prepoznavne; zanje so značilni nekateri posebno oblikovani gradbeni oziroma dekorativni elementi, zlasti kapiteli arkadnih stebrov in sgraffiti na dvoriščnih fasadah, česar na renesančnih grajskih stavbah drugih koroških plemiških rodov in mogoče videti.⁷⁶

Prva izpričana pomembna gradnja, povezana s koroško vejo rodovine Welzer v 16. stoletju, je trdnjava Kluže v soteski Koritnice pri Bovcu. Krištof V. Welzer je med prvo avstrijsko-beneško vojno leta 1509 kot vojaški poveljnik s svojimi vojaki zavzel beneško utrdbo iz 15. stoletja, ki je bila napol lesena, in dal kmalu zatem z denarjem koroških deželnih stanov

Razvaline renesančne trdnjave Kluže blizu Bovca na fotografiji iz leta 1881 (Izrez iz razglednice z zgodnjega 20. stoletja, zasebna zbirka).

in s podporo svojega strica Vida I. Welzerja postaviti novo večjo zidano trdnjavo, s katero so zavarovali prehod do prelaza Predel iz doline Soče in tako enega glavnih dostopov do Koroške iz jugozahodne strani.⁷⁷ Do leta 1514 je trdnjavo, v kateri so uredili tudi sedež avstrijskega glavarja Bovškega, vzdrževala dežela Koroška, nato pa so jo Habsburžani s celotnim Bovškim in Tolminskim priključili Goriški grofiji. Leta 1797 so jo napadli in zavzeli Napoleonovi vojaki. V letih 1881 in 1882 so razvaline odstranili in zgradili novo trdnjavo, ki je ohranjena še sedaj. Čeprav stare trdnjave ni več, smo o njeni podobi dokaj dobro poučeni; njeno podobo kaže več starih upodobitev, načrtov in fotografij. Bila je ena prvih renesančnih gradenj v celinskem delu slovenskega prostora in njena arhitekturna zasnova je bila prilagojena novemu načinu bojevanja z ognjenim strelnim orožjem.⁷⁸

Kluže so bile javna gradnja. Drugi veliki gradbeni podvigi Welzerjev so bili zasebne narave. Verjetno malo za začetkom gradnje nove trdnjave Kluže se je Krištof V. Welzer z ženo lotil obsežne prezidave gradu Frauenstein severno od takratne koroške deželne

⁷⁷ Wutte, Flitsch, str. 10; Fortunat Černilogar, *Bovške Kluže*, str. 18–19; prim. Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, str. 85.

⁷⁸ Že najstarejša evidentirana risba trdnjave iz leta 1610, ki je sedaj v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, kaže osno simetrično kubično učinkujočo glavno stanovanjsko-obrambno poslopje z dvema valjastima stolpoma na glavni fasadi. Ta stavba z okoli 2,5 metra debelimi zidovi v pritličju je bila zgrajena na približno kvadratni talni ploskvi v izmeri okoli 19 × 19 metrov, visoka pa je bila okoli 10 metrov. V njeni notranjstvi so bili prostori razvrščeni v glavnem simetrično na osrednje veže. Valjasta vogalna obrambna stolpa nista presegala višine drugih zidov stavbe in v spodnjem delu sta bila prav tako opasana z značilnim renesančnim kamnitim paličastim zidcem polkrožnega prereza. Stavba je imela zgolj pritličje in podstrešno poletajo. V pritličju je bilo več pravokotnih okenskih odprtín, v podstrešni poletaji pa številne manjše strelne line. Ob glavni stavbi je verjetno že od začetka stalo nekaj stranskih poslopij, zlasti hiša za vojake in konjušnica. Kompleks je bil od ceste ločen z globoko sotesko Koritnice, čez katero je bil postavljen lesen mostovž. Prim. Fortunat Černilogar, *Bovške Kluže*; Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. IV. Brda in Zgornje Posočje*, str. 137–151.

⁷¹ Stumberger, *Die Welzer*, str. 272–273. Nagrobnika Žige in Sidonije sta sedaj v muzeju Xantus János Múzeum v mestu Győr na Madžarskem.

⁷² Stumberger, *Die Welzer*, str. 263–278; prim. Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 690–698.

⁷³ Stumberger, *Die Welzer*, str. 266–269, 391.

⁷⁴ Stumberger, *Die Welzer*, str. 270–271.

⁷⁵ Stumberger, *Die Welzer*, str. 274, 390.

⁷⁶ Prim. Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 153, 185–186.

Grad Frauenstein blizu Šentvida ob Glini (Spletna fotografija, 2013).

prestolnice Šentvid ob Glini; grad je leta 1504 po Konradu Färberju dedovala njegova hči Neža in ga leta 1505 zapustila svoji edini hčeri Neži, roj. Hohenwart, ki je bila od leta 1500 poročena s Kristofom V. Welzerjem, bratom njenega moža Andreja. Na gradu vklesane letnice kažejo, da so približno med letoma 1515 in 1521 manjši romanski vodni grad iz 12. stoletja s palacijem in vogalnim okroglim glavnim stolpom temeljito predelali in povečali ter oblikovali slikovito zasnovo s približno pravokotnim notranjim dvoriščem, dvema podobnima stavbnima traktoma na nasprotnih straneh dvorišča, petimi valjastimi stolpi(či) in enim stolpičastim oglatim konzolnim vogalnim pomolom. Stavbne zasnove iz prve četrtine 16. stoletja pozneje, ko je zaradi selitve koroške deželne prestolnice iz Šentvida v Celovec izgubila velik del pomena, niso bistveno spremenili in je še sedaj celovito ohranjena ter velja za eno najlepših poznogotskih grajskih stavb v Avstriji.⁷⁹ Drugače kakor

ser in Kärnten, str. 71–73. Postopno izvedbo prezidave gradu dokumentirajo vklesane letnice in vzdane napisne plošče. Najprej so okoli leta 1515 temeljito prezidali stari romanski palacij na zahodni strani zasnove in ga preoblikovali v sedanjí zahodni grajski trakt; na prekladi kletnega okna, levo od glavnega portala, je vklesana letnica 1515, ob kateri sta kamnita ščitka z grboma rodovin Welzer in Hohenwart. Trakt so na zahodni strani opremili z valjastima vogalnima stolpoma, prostore v njegovi notranjščini pa razporedili pravokotno na os osrednje veže. Tlorisna zasnova zahodnega grajskega trakta torej v nasprotju z oblikovanjem stavbnih členov že kaže renesančne tendence in je primerljiva s približno takrat zgrajeno glavno stavbo trdnjave Kluže. Leta 1519 je na nasprotni strani podaljšane dvorišča nastal vzhodni grajski trakt, ki so ga zasnovali kot pendant zahodnega trakta; gradnjo dokumentira plošča, ki je sedaj ponovno vzdana na dvoriščni fasadi vzhodnega trakta in ki ima vklesan napis: HERR · CRISTOFF · WELTZER / KHVNIKHLICHER · RAT / LANTSFERWESER · IN / KHARNTEN · FRAV · AGNES / HOHENBARTERIN · SEIN / HAVSFRAV · ERPAVTEN · DAS / HAVS · FRAVENSTAIN / 15·19 · IAR. Malo za zahodnim in vzhodnim traktom so zgradili severno dvoriščno obzidje s polvaljastim severnim bočnim stolpom. V vrhnjem delu tistega stolpa so uredili grajsko kapelo z višino dveh etaž, zvezdastim obokom, strešnim stolpičem in poznogotskim portalom, ki ima vklesano letnico 1521. Nekaj let pozneje so notranje grajsko dvorišče na treh straneh obdali z nadstropnimi arkadnimi hodniki, ki imajo šilaste loke, okrogle stebriče s poligonalnimi bazami in križnogrebenaste oboke. Frauenstein je ostal glavna rezidenca Kristofa V. Welzerja do njegove smrti leta 1539. Njegov sin Moric IV. si je za glavno rezidanco izbral in do okoli leta 1547 preuredil Hallegg pri Celovcu in zato je Frauenstein že nekaj let pred smrtjo leta 1555 predal svojemu najstarejšemu sinu Kristofu IX. Welzerju (ok. 1525–1566). Ta si je na Frauensteinu po poroki z Ano Thurzó baronico Bethlenfalva leta 1553 uredil glavno rezidenco. Zakonca sta dala nad polkrožno zaključce-

⁷⁹ Prim. Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae*, Pernhart, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, str. 81; Kohla, *Kärntens Burgen*; Henckel, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, II, str. 40–44; Wiessner in Seebach, *Burgen und Schlösser in Kärnten*. *Wolfsberg, Friesach, St. Veit*, str. 23–25; Hartwagner, *Kärnten. Der Bezirk St. Veit an der Glan*, str. 47–49; Stumberger, *Die Welzer*, str. 147, 376–379; Kreuzer, *Kärntner Burgenbuch*, str. 60–63; Luschin, *Von Türmen und Schlössern*; Leitner, *Frühneuzeitliche Inschriftenbelege zur Familie der Welzer von Eberstein*, str. 70–80; Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 187–188; Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*, str. 216–220; Deuer, *Burgen und Schlös-*

Renesančno arkadno dvorišče palače Welzer na Starem trgu v Celovcu (Igor Sapač, 2013).

pri trdnjavi Kluze se pri predelavi gradu Frauenstein nova renesančna usmeritev še ni uveljavila in vsi stavbni členi in tudi stavbne mase so oblikovani še povsem v skladu z gotsko tradicijo. Podobne značilnosti so opazne tudi na tistih delih gradu Lemberg, ki so jih zgradili najprej v času Kristofa V. Welzerja.

Po letu 1527 je Kristof V. Welzer v Celovcu ob Starem trgu, sedaj Alter Platz 1, začel graditi veliko prosto stoječo štiriraktno dvonadstropno palačo z dvonadstropnim notranjim arkadnim dvoriščem. Palača je nastala na lokaciji srednjeveške hiše, ki jo je kupil leta 1527 in na lokaciji sosednje parcele, ki jo je dokupil leta 1529. Gradnja palače je bila povezana z živahno gradbeno dejavnostjo v Celovcu, potem ko je mesto leta 1518 postalo koroška deželna prestolnica. Natančnejšega časa začetka gradnje palače iz razpoložljivih pisnih virov ni mogoče razbrati. Najpozneje se je to zgodilo po velikem požaru mesta leta 1535. Gradnjo palače je po Kristofovi smrti leta 1539 nadaljeval njegov sin Moric IV. in slogovne značilnosti kažejo, da so jo zelo verjetno končali še pred Moricovo smrtjo leta 1555. Palača je v osnovi zasnovana

po vzoru italijanskih renesančnih palač s pravokotno talno ploskvijo in arkadnim dvoriščem na sredini, nekatere oblikovne rešitve na arkadnem dvorišču, ki so primerljive s starejšim arkadnim dvoriščem gradu Frauenstein, pa kažejo, da gotsko izročilo kljub prodoru novih renesančnih oblik še ni povsem zamrlo. To poleg mrežastih slepih parapetnih ograj arkad v drugem nadstropju kažejo zlasti arkadni stebriči v obeh nadstropjih, ki imajo nenavadne kapitele, oblikovane kot presek cilindra in štiristranične piramide. Po interpretaciji Wilhelma Deuerja je to asociacija na črko W (Welzer) in na grb Welzerjev z dvema stisnjenima rokama v obliki črke W. Fasade arkadnega dvorišča so okrašene s preprosto geometrijsko sgrafitno ornamentiko, podobno kakršno je mogoče videti tudi na drugih gradnjah Morica IV. Welzerja in njegovega sina Viktorja I. Palača Welzer v Celovcu je bila poleg palače Salamanca-Ortenburg oziroma pozneje Porcia v Spittalu ob Dravi in med drugo svetovno vojno uničeno palače Khevenhüller v Beljaku ena najiminenitnejših renesančnih plemiških palač na Koroškem. Njene zunanje fasade so v obdobju baroka spremenili; ohranil se je samo renesančni glavni portal, ki je verjetno nastal šele po letu 1600. Med letoma 1739 in 1918 je bil v stavbi celovski rotovž.⁸⁰

Moric IV. Welzer se je hkrati z dokončanjem družinske palače v Celovcu po letu 1539 lotil tudi velikopotezne prezidave in povečanja dvorca Hallegg

nim poznogotskim glavnim grajskim portalom iz okoli leta 1520 vzdati ploščo z grboma rodovin Welzer in Thurzó in vklesanim napisom: HER · CRISTOF · WELZER / ZV · FRAV(EN)STAIN · VD · EB(ER)STA(IN) / FRAV · ANNA TVRSIN · IN / SEIN · GEMAH · / ANO 1 · 5 · 5 · 4. Nekateri starejši raziskovalci, so domnevali, da so takrat zgradili arkade na grajskem dvorišču, a novejša raziskava so pokazale, da so gotsko oblikovane arkade najbrž nastale že v prvi polovici 16. stoletja, verjetno še pred bolj napredno renesančno oblikovanimi arkadami palače Welzer v Celovcu iz druge četrtine oziroma druge tretjine 16. stoletja. Po letu 1553 so verjetno le nekoliko preuredili grajsko notranjščino in na zahodni strani postavili utrjeno predgradje.

⁸⁰ Hartwagner, *Klagenfurt-Stadt*, str. 55; Stumberger, *Die Welzer*, str. 147–148, 217–218, 396–398; *Dehio-Handbuch. Kärnten*, str. 284; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 207, 563; Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 185; Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*, str. 220–224.

Renesančni dvorec Hallegg blizu Celovca (Spletna fotografija, 2013).

severozahodno od Celovca. Tam je do zgodnjega 16. stoletja stal stolpasti dvor, ki je še leta 1510 omenjen samo kot stolp – *Turm zu Hallegg* – in ne kot grad oziroma dvorec. Leta 1504 je Neža, hči Konrada Färberja in vdova Andreja (ml.) Hohenwarta, Hallegg prepustila svojemu tretjemu možu Andreju IV. Welzerju. Ta ga je pred letom 1535 zaradi sodnega spora prepustil Heleni, hčeri Rajnprehta Halleškega in ženi Wolfganga pl. Gutensteina, ona pa ga je nato po smrti svojega moža leta 1535 prodala svojemu svaku Krištofu V. Welzerju.⁸¹ Krištof je kmalu umrl in zato je šele njegov sin Moric IV. mogel izvesti obsežna gradbena dela, s katerimi je na osnovi srednjeveškega dvora nastal slikoviti renesančni dvorec z dvema arkadnima notranjima dvoriščema, ki sta med najlepšimi na koroških grajskih stavbah. Ambiciozno gradnjo je omogočilo veliko premoženje Morica IV. in njegove žene Marije, roj. Tänzl. Gradbena dela je v sedemdesetih letih 16. stoletja dokončal njun sin Viktor I., ki je dvorec uporabljal kot občasno letno rezidenco.⁸²

⁸¹ Henckel, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, II, str. 70; prim. Stumberger, *Die Welzer*, str. 139–142. Dvor je v pisnih virih prvič posredno izpričan leta 1213, ko se omenjata brata Gerhardus in Albertus de Haileke, ministeriala koroškega vojvode.

⁸² Prim. Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae*, Pernhart, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, str. 63; Kohla, *Kärntens Burgen*; Henckel, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, II, str. 69–71; Wiessner in Seebach, *Burgen und Schlösser in Kärnten. Klagenfurt, Feldkirchen, Völkermarkt*, str. 28–29; Kohla in Metnitz im Moro, *Kärntner Burgenkunde*, I, str. 110–112; Hartwagner, *Klagenfurt-Stadt*, str. 108–110; Stumberger, *Die Welzer*, str. 141, 148, 380–384; *Debio-Handbuch. Kärnten*, str. 214; Leitner, *Frühneuzeitliche Inschriftenbelege zur Familie der Welzer von Eberstein*, str. 70–80; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 564, 696; Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 188–189; Krause, *Die Porträts von Hans Maler*, str. 69–70; Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*, str. 225–235; Deuer, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, str. 146–149. Prvotni srednjeveški stolpasti dvor je stal na lokaciji sedanjega zahodnega grajskega trakta, na najvišjem delu sedanje zasnove. Verjetno

so še pred 16. stoletjem na vzhodni strani prvotne stolpaste stavbe uredili dvorišče in ob njem na severovzhodni strani postavili dodatno stavbo, ki je še vedno ohranjena. Moric IV. Welzer je severovzhodno od te zasnove po letu 1539 zgradil novo (spodnje) obzidano grajsko dvorišče nepravilne tlorisne oblike z novo štokasto stanovanjsko stavbo na jugovzhodu, valjastim vogalnim stolpičem na severovzhodu, oglatim vhodnim stolpičem na severozahodu in dvonadstropnimi arkadnimi hodniki na severni in vzhodni strani. Valjasti stolpič so v vrhnji polovici oblikovali z drzno konzolno konstrukcijo in v njegovi notranjosti uredili grajsko kapelo, ki je v pisnih virih izpričana od leta 1616. Arkadne hodnike so v drugem nadstropju oblikovali kot galerijo, odprto tudi na zunanjo stran dvoriščnega obzidja. Urejanje spodnjega dvorišča so verjetno končali okoli leta 1546, ko je nastala na vhodnem stolpiču nad polkrožno sklenjenim poznogotskim glavnim portalom vzdiana plošča z grboma rodovin Welzer in Tänzl in napisom: HERR·MARITZ·WELZER / ZVM·FRAVNSTAIN·RITER / FRAV·MARIA·TANTZLIN / SEIN·HAVSFRAV· / ERPAVTEN·TAS·HAVS / ANNO · 1546 · IAR. Kmalu zatem so preoblikovali tudi trapezasto zgornje grajsko dvorišče, ki so ga na štirih straneh obdali z enonadstropnimi arkadnimi hodniki. Dvorišče so tako kakor spodnje dvorišče okrasili z geometrijskimi sgraffitnimi ornamenti, ki so na jugovzhodnem vogalu datirani z letnico 1547. Arkadni stebri zgornjega dvorišča so podobni stebrom na spodnjem dvorišču in stebrom v nadstropjih arkadnega dvorišča palače Welzer v Celovcu; na vrhu so zaključeni s posebnimi kapiteli v obliki cilindra, prebitega s štiristranično piramido. Leta 1553 je Moric IV. Welzer od dežele pridobil tudi stari stolpasti dvor na zahodnem koncu grajske zasnove. Njegov sin Viktor I. je tisto starodavno skromno stavbo podrli okoli leta 1576 na njeni lokaciji na najvišji točki grajskega kompleksa na zahodnem koncu arkadiranega zgornjega dvorišča zgradil veliko dvonadstropno monolitno stavbo v obliki kubično učinkujočega štoka s poznogotskimi pravokotnimi okenci v spodnjih dveh etažah, v katerih so uredili grajsko kaščo, in z renesančnimi okni v vrhnji etaži, v kateri so uredili reprezentativne neogrevane bivalne prostore z banjasto obokano dolgo grajsko dvorano v osrednjem delu. Gradnja zahodne stavbe je dokumentirana z marmorno ploščo iz leta 1576, vzdano levo od glavnega portala slavnostne dvorane, ki je opremljena z renesančnim okvirom, grboma rodovin Welzer in Khevenhüller in napisom: HERR VICTOR·WELZER / VON EBERSTAIN·ZV / HALLEG·VND·LEM·BERG FVR: DVR. / ERZHERZOGEN / CARLS ZV·OSTSTER/ REICH·&c·RATH·VND / FRAV ELSBET WELZE/ RIN·EIN·GEBORNE· / KEVENHVLERIN·DIE / ER-

Moric IV. Welzer in njegova žena Marija sta dvorec Hallegg uporabljala kot glavno rezidenco, njun sin Viktor I. in njegova žena Elizabeta, roj. Khevenhüller pa sta si dala okoli leta 1575 zgraditi novo glavno rezidenco oziroma dvorec v ravnini na severovzhodnem obrobju Celovca. Leta 1578 je nadvojvoda Karel s posebno listino dovolil, da se novo zgrajeni dvorec po njegovem lastniku poimenuje Welzenegg. Stavbo, ki sedaj stoji znotraj mestnega območja Celovca in ki nosi naslov Welzenegger Strasse 36, so oblikovali kot renesančno primestno plemiško vilo – villo suburbano – in bila je ena najbolj ambicioznih tovrstnih arhitekturnih stvaritev na Koroškem v zadnji tretjini 16. stoletja. Dvorec so na vogalih poudarili s štirimi oglatimi stolpiči, ki niso imeli obrambnega pomena, marveč so bili zgolj simbol plemiške veljave. Isto funkcijo je imel nekdanji vodni jarek okoli stavbe, ki je sedaj zasut in ki je bil, denimo, primerljiv z nekdanjim vodnim jarkom okoli dvorca Betnava na obrobju Maribora. Dvorec Welzenegg je po smrti Viktorja I. Welzerja pripadel njegovemu sinu Moricu VII. in po njegovi smrti leta 1606 njegovemu sinu Kristofu XI. Welzerju, ki ga je obdržal do prodaje v obdobju protireformacije leta 1629. Poznejši lastniki dvorca niso več uporabljali kot stalno rezidenco in zato se je njegova renesančna podoba ohranila brez bistvenih sprememb.⁸³

BAVETEN-DISEN / STOCK · IM · M · D · / LXXVI · IAR. V tistem obdobju so obnovili tudi sgraffitne dekoracije na zgornjem dvorišču in jih dopolnili z naslikanimi grboma rodov Welzer in Khevenhüller. Pozneje na grajski stavbi ni bilo omembe vrednih gradbenih posegov in ohranila se je v skoraj povsem nespremenjeni podobi. Značilno je, da se tako na stavbnih delih iz štiridesetih let 16. stoletja, kakor tudi na stavbnih delih iz sedemdesetih let 16. stoletja, skupaj pojavljajo poznogotsko in renesančno oblikovani stavbni členi. Po smrti Viktorja I. Welzerja je Hallegg pripadel njegovemu sinu Moricu VII. in za njim ga je leta 1606 dedoval njegov drugorojeni sin Viktor II. (1591–1629), ki je umrl, še preden je utegnil grad v obdobju protireformacije prodati in se izseliti iz dežele. Grad je nato pripadel njegovi hčeri Ani Siguni in po njeni smrti leta 1645 njenemu možu Andreju Ludviku baronu Windischgrätzju.

⁸³ Prim. Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae*; Pernhart, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, str. 60; Kohla, *Kärntens Burgen*; Henckel, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, II, str. 186–187; Wiessner in Seebach, *Burgen und Schlösser in Kärnten. Klagenfurt, Feldkirchen, Völkermarkt*, str. 40–41; Kohla in Metnitz in Moro, *Kärntner Burgenkunde*, I, str. 365; Hartwagner, *Klagenfurt-Stadt*, str. 245–246; Stumberger, *Die Welzer*, str. 216, 271, 385–386; *Debio-Handbuch. Kärnten*, str. 398; Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 194; Deuer, *800 Jahre Klagenfurt*, str. 196–199; Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*, str. 228–232; Deuer, *Burgen und Schlösser in Kärnten*, str. 155–157. Tri-traktna enoinpolnadstropna stavba z malo višjimi oglatimi vogalnimi stolpiči je postavljena na pravokotni talni ploskvi z razmerjem stranic 1 : 2 in ima arkadno notranje dvorišče s kvadratno talno ploskvijo. Stavbni trakti so različno veliki. Verjetno so najprej, okoli leta 1575, zgradili glavni trakt na zahodu, ki je najširši in ima v notranjosti prostore razvrščene simetrično na os osrednje veže, okoli leta 1578 pa so zgradili še dva trakta na severu in vzhodu in tako izoblikovali kvadratno dvorišče, ki so ga na jugu zaprli z visokim zidom. Iz prvotnega monolitnega dvorca se je tako izoblikovala kastel-

Viktor I. Welzer je dal morda zgraditi tudi dvorec Ponikva blizu Šentjurja pri Celju; tamkajšnjo posest, ki je bila sprva del gospostva Vojnik, je kupil leta 1585. Monolitno enonadstropno 2 × 7-osno stavbo s strmo štirikapno streho so zasnovali na pravokotni talni ploskvi in prostore v njeni notranjščini so razvrstili simetrično na os osrednje veže. Tovrstne zasnove manjših renesančnih dvorcev so bile v drugi polovici 16. stoletja in v prvi polovici 17. stoletja na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem zelo pogoste in v osnovi ima takšno obliko tudi glavni trakt dvorca Welzenegg. Dvorec Ponikva so obnovili po letu 1635, ko so ga zavzeli in opustošili uporni kmetje, in v drugi polovici 19. stoletja, ko je dobil neorenesančno glavno fasado s prizidanim višjim oglatim stolpičem. Stavba se je ohranila do leta 1946, ko so jo požgali in zatem podrli.⁸⁴

Na podlagi analize pomembnih gradbenih podvigov koroške veje rodovine Welzer oziroma tistih njenih članov, ki so v 16. stoletju posedovali tudi Lemberg, je mogoče lažje interpretirati tudi gradbeni razvoj lemberškega gradu v 16. stoletju. Pri tem so poleg slogovnih značilnosti in analize gradbenih stikov posameznih stavbnih delov v pomoč tudi rezultati dendrokronološke raziskave lesa iz gradu, ki je bila opravljena leta 2010.⁸⁵ Sedanja longitudinalno organizirana grajska zasnova se je na lokaciji porušenega srednjeveškega gradu v celoti izoblikovala

na zasnova z notranjim dvoriščem. Proti mestnemu središču obrnjena glavna fasada na zahodni strani zahodnega trakta ima v osrednji osi polkrožno sklenjeni portal in nad njim vzdano marmorno ploščo iz leta 1575 z grboma rodov Welzer in Khevenhüller in napisom: HERR VICTOR WELZER / VOM OBERSTAIN ZVM / HALEGG VND LEMBERG / FVRSTLICH DVRCHLEIHT / ERZHERZOGEN CARLS / ZV OSTEREICH RATH / VND FRAY ELSPETH / WELZERIN EIN GEPO/RNE KHEVENHILERIN / SEIN GEMACHEL DIE / ERPAVTEN DAS HAVS IM / ·M · D·LXXV· Okvir plošče je podoben okviru eno leto mlajše plošče na dvorcu Hallegg. Na dvoriščni strani so enonadstropni arkadni hodniki, ki so okrašeni z geometrijskimi sgraffitnimi ornamentami in barvnim grbom rodovine Welzer v okroglem medaljonu z napisom VICTOR WELZER RITTER – 1527–1595. V pritličju so arkadni loki širši in počivajo na stebrih s posebnimi prisekanimi kapiteli, ki nekoliko spominjajo na romanske kapitule z lističi na vogalih. V nadstropju so arkade ožje in imajo toskanske stebre. Kombiniranje poznogotskih in renesančnih oblik je vidno tudi na zunanjih fasadah; večje fasadne površine imajo v prvem nadstropju pravokotne renesančne kamnite okenske okvire, krajše stranice vogalnih stolpičev pa so v nadstropju opremljene s poznogotskimi okenci. Vzporedje renesančnih in poznogotskih oblik je glede na nastanek dvorca po sredini 16. stoletja nekoliko nenavadno. V notranjosti sta se iz časa nastanka stavbe v slavnostni dvorani ohranila dva odlična lesena intarzirana portala z obliko antikizirajočega slavoloka z jonskima stebroma ob straneh.

⁸⁴ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga*, str. 93–94; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 254; Prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 596; Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, str. 298; Sapač, *Razvoj grajske arhitekture*, str. 140–159.

⁸⁵ Čufar in Merela in Krže, Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg.

Motiva s spodnjega arkadnega dvorišča dvorca Hallegg blizu Celovca (Igor Sapač, 2013).

Arkadni hodniki zgornjega dvorišča dvorca Hallegg blizu Celovca (Spletna fotografija, 2013).

Renesančni dvorec Welzenegg na severovzhodnem obrobju Celovca (Igor Sapač, 2013).

Arkadno dvorišče in spominski sgraffitni medaljon Viktorja Welzerja na dvorcu Welzenegg (Spletni fotografiji, 2013).

v 16. stoletju in pozneje so samo še parcialno prede-
lovali, dopolnjevali oziroma okrnili nekatere njene
dele. Zasnova je že na prvi pogled zelo heterogena in
ne more prikriti, da je nastajala postopoma več de-
setletij v 16. stoletju. V osnovi je sestavljena iz dveh
dokaj samostojno zasnovanih delov, ki sta postavlje-
nega zaporedno vrh skalnega grebena in povezana
z obzidjem in dolgim glavnim grajskim dvoriščem
v dveh ravninah; na vzhodu stoji večji utrjeni rezi-
denčni stavbni sklop, na zahodu pa utrjeni gospodar-
ski stavbni sklop. Residenčni sklop, ki je sedaj napol

razvaljen, so v 16. stoletju sestavljali: velika rondela
na jugovzhodu, dvoetažni vzhodni trakt z zunanjo
vežo, majhno sprednje grajsko dvorišče, štirietazni
enonadstropni severni trakt s severovzhodnim va-
ljastim stolpom in severnim polvaljastim stolpom,
enoinpoletazni južni trakt z dolgim arkadnim ho-
dnikom na severni strani in dvoetažni prečni vezni
trakt med severnim in južnim traktom z notranjo
vežo in stopniščem. Gospodarski sklop, ki je sedaj
prav tako napol razvaljen, so v 16. stoletju sestavljali:
manjše samostojno dvorišče s trapezasto talno plo-

Historistično preoblikovani renesančni dvorec Ponikva blizu Šentjurja pri Celju (Fotografija na razglednici iz okoli leta 1914, zasebna zbirka).

skvijo in zapornim zidom s portalom, trietažni severozahodni trakt z oglatim stolpom in vzhodnim prizidkom in dvoetažni jugozahodni trakt z manjšo jugozahodno rondelo. Zbrani podatki omogočajo dokaj zanesljivo interpretacijo stavbnega razvoja grajskega kompleksa v 16. stoletju.

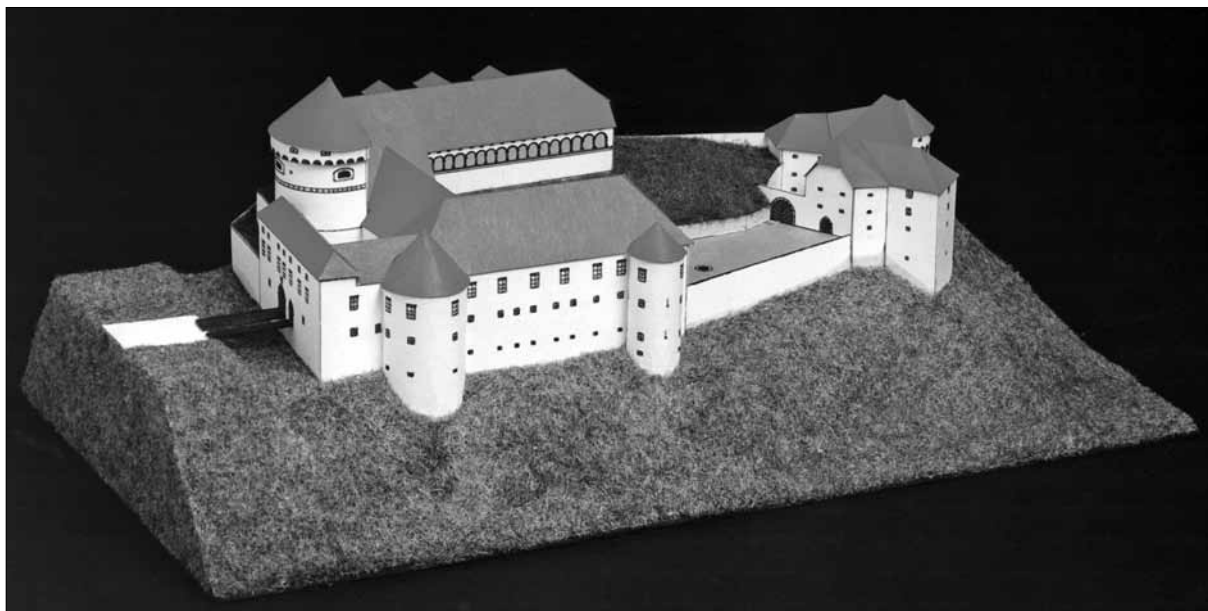
Gradnja nove grajske zasnove se je začela po letu 1500, ko je lemberško gospostvo s poroko Neže, roj. Hohenwart (ok. 1480 – po 1544) prešlo v posest Krištofa V. Welzerja (ok. 1475–1539), oziroma po letu 1501, ko je Neža svojemu možu zastavila gospostvi Lemberg in Rudenek. Malo verjetno se zdi, da bi se Neža in Krištof V. Welzer obsežne gradnje lotila pred gradnjo svoje glavne rezidence na gradu Frauenstein, ki je potekala približno med letoma 1515 in 1521. Bolj verjetno se zdi, da so na Lembergu začeli graditi po dokončanju Frauensteina in preden so Krištofa leta 1525 v Schladmingu ranili in zajeli kmečki uporniki. S to datacijo se skladajo tudi rezultati dendrokronološke raziskave lesa iz severnega grajskega trakta.⁸⁶ Že zgoraj sem zapisal, da

v sedanji grajski zasnovi ni razpoznavnih elementov, ki bi jih bilo mogoče datirati pred leto 1500; v 16. stoletju so vse ostanke starejšega zidovja povsem odstranili in na lokaciji srednjeveškega gradu zgradili povsem novo grajsko zasnovo. Zelo verjetno vseh ostankov srednjeveških zidov niso odstranili hkrati, ampak postopoma, vzporedno z gradnjo novega zidovja. Sedanja heterogena a premišljena zasnova kaže, da so že v obdobju Krištofa V. Welzerja z izjemo vhodnega trakta določili njen obseg, gradnja posameznih stavbnih delov pa je nato s presledki tekla več desetletij in je na koncu povsem zabrisala vse grajene ostanke srednjeveškega gradu. Ostanke starega zidovja očitno nikjer niso bili več dovolj trdni, da bi jih bilo mogoče ponovno uporabiti in vključiti v nove stavbne dele. Domnevati smemo, da so bili ostanke srednjeveškega gradu po celjskem razdejanju več desetletij izpostavljeni nezadržnemu propadanju, verjetno pa jih je prizadel tudi močni potres 26. marca 1511 s središčem na Idrijskem oziroma v vzhodni Furlaniji, ki je razdejal gradove in druge stavbe na zahodni polovici sedanjega slovenskega ozemlja, precej poškodoval stavbe v Ljubljani, grad Smlednik in Zgornji grad v Kamniku in čigar posledice so čutili tudi v Benetkah, na Koroškem in Štajerskem.⁸⁷ Na

⁸⁶ Leta 2010 opravljena raziskava je pokazala, da so hrastov nosilni tram lesenega stropa v sedanjem pritličju severnega trakta v osrednjem prostoru ob severni fasadi posekali leta 1524 ali nekaj let pozneje. Tram so na sedanje mesto vzdali, ko so severnemu traktu nadzidali sedanje vrhne nadstropje. Pri tem ni mogoče izključiti možnosti, da je bil tram že prej vzidan v severnem traktu in da so ga med nadzidavo ponovno uporabili. Prim. Čufar in Merela in Krže, Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg, str. 2, 12, 14. Ta prostor ima na severni fasadi zazidano pravokotno okence s poznogotsko oblikovanim kamnitim okvirom. Enaki okenci sta tudi pod

tem okencem v obeh kletnih etažah in kažeta, da so kletni etaži in pritličje zgradili sočasno. To potrjuje tudi enotna zidava brez vidnih cezur med etažami.

⁸⁷ Prim. Ribarič, *Potresi v Sloveniji*, str. 34–51; Košir in Ceci, *Potres 26. marca 1511*, str. 90–104. Zdi se, da se je med potresom sesul del južne prepadne skalne stene pod domnevnim

Maketa gradu Lemberg. Poskus idealne rekonstrukcije (Igor Sapač, 1996).

odločitev, da srednjeveško zidovje povsem odstranijo, je gotovo vplivala tudi uveljavitev novega ognjene-ga strelnega orožja v tistem obdobju, ki je terjala bistveno bolj močne oziroma debele zidove na najbolj izpostavljenih delih grajskega kompleksa. Iz istih razlogov so v prvi polovici 16. stoletja v veliki meri na novo zgradili, denimo, tudi gradove Turjak, Žužemberk, Tolmin, Škofja Loka in Bled. Prav nič ne preseneča, da nove zasnove na Lembergu niso začeli graditi takoj po letu 1500 oziroma takoj po potresu leta 1511, marveč nekaj let pozneje; zaradi posledic turških vpadov, številnih v potresu razdejanih stavb in kmečkega upora leta 1515 ter posledičnega velikega pomanjkanja denarja so večino gradov začeli temeljiteje obnavljati, prezidavati in dodatno utrjevati šele več let po razdejanju. V potresu leta 1511 porušeni Loški grad, denimo, so začeli obnavljati leta 1514, grad Turjak pa šele leta 1520 in dela so trajala več let.⁸⁸ Srednjeveški grad v Brežicah, ki so ga leta 1515 razdejali kmečki uporniki, so sprva samo zasilno zavarovali in šele po letu 1529 so na njegovi lokaciji začeli graditi veliko novo utrjeno renesančno grajsko zasnovo, ki so jo dokončali čez več desetletij po deloma spremenjenem konceptu.⁸⁹ Turški vpadi, potres in kmečki upor leta 1515, ki se je iz Kranjske razširil tudi na Koroško,⁹⁰ so bili na Lembergu,

enako kakor sočasno pri več drugih gradovih v sedanjem slovenskem prostoru, priložnost za velikopotezno nadomestitev srednjeveške zasnove s sodobno močno utrjeno renesančno grajsko stavbo, ki je lahko kljubovala tudi novemu načinu bojevanja z ognjenim strelnim orožjem. Na odločitev, da obudijo tradicijo več kakor pol stoletja nazaj porušenega srednjeveškega gradu, je gotovo vplival veliki strateški pomen njegove lokacije tik nad pomembno cesto, ki je peljala proti Šaleški dolini in ki je omogočala prehod iz dolin Save in Savinje na Koroško. Lemberg je bil v tistem obdobju pravzaprav izpostavljena jugovzhodna prednja utrdba Koroške in v tej funkciji primerljiv s Klužami pri Bovcu. Celovito načrtovano in obsežno gradnjo je omogočilo premoženje Krištofa in Neže, ki sta ga okoli leta 1505 dedovala po Nežini materi Neži, roj. Färber, in verjetno tudi dejstvo, da so bili Welzerji v odličnih odnosih s krško škofijo, ki je bila lastnica gradu.⁹¹

Vse kaže, da so staro grajsko zasnovo, podobno kakor, denimo, na gradu Turjak, nadomestili z novo, ki je nove obrambne obodne zidove dobila deloma na lokaciji starih, deloma pa pomaknjene navzven čez črto starih, ki so jih med oziroma takoj po izgradnji novih podrli. Zaradi potrebe po dodatnih površinah znotraj obzidja so površino srednjeveške grajske zasnove razširili proti zahodu in severu.⁹² Pri tem so

romanskim grajskim palacijem, saj so morali pred gradnjo renesančnega južnega grajskega trakta skalno osnovo tam izravnati in utrditi z eskarpnim zidom.

⁸⁸ Košir in Ceci, Potres 26. marca 1511, str. 97.

⁸⁹ Prim. Schäffer, Festungsbau an der Türkengrenze, str. 31–59; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga*, str. 18–26.

⁹⁰ Prim. Stumberger, *Die Welzer*, str. 111; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 148–150.

⁹¹ Krištofov stric Vid I. Welzer je bil med letoma 1506 in 1520 tudi glavar oziroma vojaški varuh rezidenčnega gradu krške škofije v Strassburgu, pred letom 1509 pa je bil skupaj s krškim škofom cesarski upravitelj gradu Ostrovia (Hochosterwitz) na Koroškem. Stumberger, *Die Welzer*, str. 110–111; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, II, str. 39.

⁹² Širitev srednjeveške zasnove na Lembergu v 16. stoletju je primerljiva s širitvijo srednjeveške zasnove gradu Samobor

zaradi oblike vzpetine novo obzidje deloma postavili precej nižje od nivojev temeljev starega obzidja. Zaradi širitve stopničasto navzdol je ostalo notranje grajsko dvorišče precej nad vznožjem novih obodnih sten. Grad so tako kot mnoge druge srednjeveške gradove v 16. stoletju na območju sedanje Slovenije zaradi obsega del in pomanjkanja denarja predelovali in utrjevali postopoma. Gradnja je v času Kristofa V. Welzerja verjetno potekala razmeroma počasi, saj je imel zaradi prenove gradu Frauenstein in turškega davka finančne težave.⁹³ Kljub temu so že pred njegovo smrtjo leta 1539 zgradili največji del sedanje grajske zasnove.

V sedanji grajski zasnovi je mogoče dobro prepoznati tiste dele, ki so v obdobju Kristofa V. Welzerja in njegove žene Neže nastali do konca dvajsetih let 16. stoletja, saj se dovolj razlikujejo od tistih delov, ki so nastali v drugi in tretji fazi gradnje renesančne grajske zasnove v tridesetih, štiridesetih in petdesetih letih 16. stoletja in v osemdesetih letih istega stoletja. Pri teh delih so stavbni členi oblikovani še povsem v skladu s poznogotsko tradicijo in renesančne prvine so povsem osamljene.⁹⁴ Prvo fazo gradnje renesančne grajske zasnove so očitno izvedli domači stavbeniki,⁹⁵ ki so bili kljub poskusom po prevzemu novih italijanskih oblik še povsem zaznamovani z izročilom gotske arhitekture. Tako tudi Lemberg potrjuje spoznanje, da je na Štajerskem gotska arhitekturna usmeritev ostala močno prisotna do druge tretjine 16. stoletja; takrat so zlasti na področju utrdbenih gradenj začeli delovati v Gradcu in pozneje tudi v drugih štajerskih mestih številni stalno bivajoči severnoitalijanski stavbeniki, ki so dosledno uveljavili nova renesančna gradbena načela.⁹⁶ V prvi fazi gradnje nove grajske zasnove so postopno postavili trietažno jedro severnega trakta s severovzhodnim in severnim stolpom in trietažni severozahodni gospodarski trakt z oglatim stolpom in manjšim samostojnim dvoriščem, ki je bilo že na začetku zavarovano z zapornim zidom. S tema skoraj povsem neodvisno zasnovanima stavbnima sklopoma so talno ploskev srednjeveške grajske zasnove bistveno povečali in jo razširili proti severu

in zahodu. Takrat izoblikovane površine v poznejših obdobjih niso več bistveno širili in je postala okvir in merilo za vse nadaljnje gradbene posege v grajskem kompleksu. Nova stavbna sklopa so postavili pred zunanjim robom srednjeveške zasnove in tako učinkovito zavarovali dostop do nje. Med gradnjo so verjetno uporabili kamen iz razrušenih srednjeveških zidov, območje srednjeveške zasnove pa je v tistem obdobju ostalo nepozidano. O tem, kako obsežni so bili v tistem obdobju ostanki srednjeveškega gradu, moremo zgolj ugibati. Vsekakor so z novima stavbnima sklopoma učinkovito nadomestili vse štiri osnovne funkcije razdejanega srednjeveškega gradu: rezidenčno, upravno, utrdbeno in gospodarsko. Struktura zidave in kompozicija stavbnih mas kažeta, da so prvo fazo gradnje nove grajske zasnove do konca dvajsetih let 16. stoletja izvajali postopno v več gradbenih etapah. Verjetno so že takrat zgradili tudi cisterno za vodo, kolikor niso obnovili stare srednjeveške, saj je bila oskrba gradu z vodo za njegovo preživetje eden osnovnih pogojev.⁹⁷

Najprej so zgradili utrjeni rezidenčno-upravni severni grajski trakt oziroma novi grajski palacij. Sedanja tlorisna zasnova severnega trakta kaže, da je bil na južni oziroma dvoriščni strani sprva za približno eno tretjino ožji kot danes in da še ni imel niza prostorov ob sedanji južni fasadi. Cezura na severni fasadi trakta kaže, da je bil sprva nižji in da so mu sedanje prvo nadstropje nadzidali pozneje, ko so ga razširili proti jugu in zahodu.⁹⁸ Na prvotni južni fasadni steni trakta so med zadnjimi raziskavami okoli 80 centimetrov pod nivojem tal sedanjega prvega nadstropja odkrili niz tramovnic in prag portala, ki je verjetno povezoval odprti leseni zunanji hodnik na južni fasadi s podstrešno (obrambno) poletažo; to so pozneje nadomestili s sedanjim prvim nadstropjem. Severni trakt je bil torej sprva triinpoetažen, v osnovi je imel pravokotno talno ploskev v izmeri okoli 32,5 × 9 metrov in v notranjščini je bil prečno predeljen na tri približno enako velike dele. Trakt ima sedaj pod pritličjem dve banjasto obokani kletni etaži, ki sta vkopani oziroma usekani v teren samo na južni strani in ki sta v slovenskem prostoru brez primere. Sodi ta med najzanimivejše sestavine gradu. Opremljeni sta s poznogotsko oblikovanimi kamnitimi portali, ki s polkrožnimi zaključki in z značilnimi proporcijami kažejo, da so nastali šele v 16. stoletju.⁹⁹ Spodnja kletna etaža, ki ima značaj trdnjavijskih kazemat, je

blizu Zagreba na Hrvaškem; tam so pravokotno romansko obodno zasnovo z bergfridom na najbolj izpostavljeni strani razširili na eno stran vzdolž grebena in hkrati na eni bočni strani. Bočno stran so zavarovali z dvema polvaljastima stolpoma, na podaljšanem koncu zasnove pa so zgradili močno bastijo, zasnovano kot pendant staremu bergfridu na drugem koncu zasnove. Prim. Horvat, *Između gotike i baroka*, str. 64.

⁹³ Prim. Stumberger, *Die Welzer*, str. 150.

⁹⁴ V prvi tretjini 16. stoletja so bili renesančno oblikovani stavbni členi sicer povsod v celinskem delu slovenskega prostora zelo redki in največkrat so se pojavljali osamljeno, iztrgani iz konteksta, poleg prevladujočih poznogotskih oblik. Prim. npr. Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse*; Fister, *Arhitektura slovenskih protiturskih taborov*.

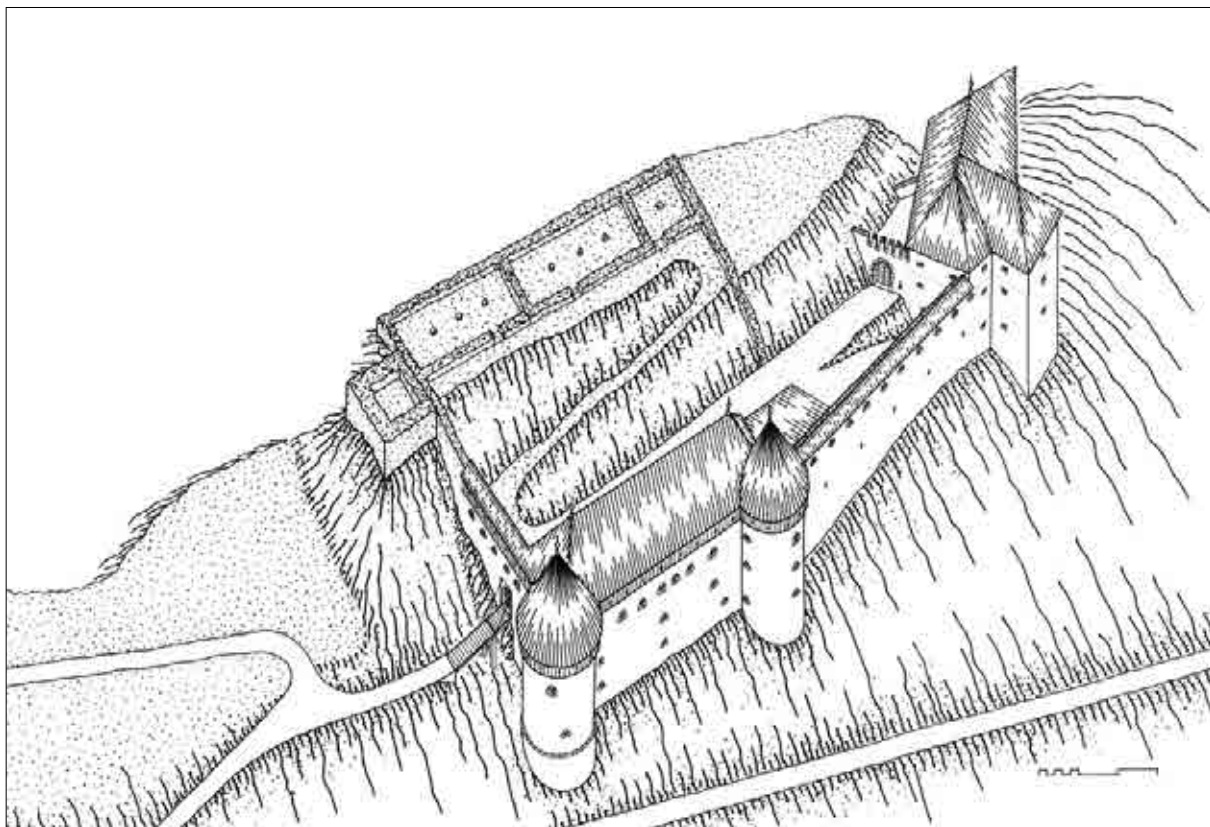
⁹⁵ Morda so bili to isti stavbeniki, ki so za Nežo in Kristofa V. Welzerja gradili tudi na gradu Frauenstein.

⁹⁶ Prim. Čurk, *Delež italijanskih gradbenikov*, str. 37–72.

⁹⁷ Lokacije cisterne za vodo doslej opravljene raziskave niso razkrile. Glej tudi opombo 23.

⁹⁸ Med zadnjimi raziskavami odkrite tramovnice v notranjščini severnih prostorov v sedanjem pritličju severnega trakta kažejo, da je bila prvotna stropna konstrukcija okoli 80 centimetrov nižje od sedanje in da je bil sprva malce nižji tudi nivo tal v tisti etaži.

⁹⁹ Za drugačno mnenje prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 71, 72. Ivan Stopar je kleti pod severnim traktom opredelil kot zrelogotske in jih povezal z Ulrikom in Albrehtom Schauberskima.

Grad Lemberg v poznih dvajsetih letih 16. stoletja. Aksonometrična študija. Hipotetični poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2014).

ožja od zgornje in je z južnim zidom naslonjena na naravno skalno osnovo severnega pobočja grebena. V zgornji kletni etaži ima veliki osrednji prostor v južni steni levo in desno od portala okenci, obrnjeni proti ožjemu južnemu prostoru, ki je nastal s širitvijo severnega trakta proti jugu. Okenci dokazujeta, da je imela sedanja zgornja kletna etaža severnega trakta sprva značaj pritličja in da je imel trakt torej sprva, pred širitvijo proti jugu, samo eno kletno etažo.¹⁰⁰

¹⁰⁰ V slovenskem prostoru je znanih več primerov, ko so z napipavanjem oziroma z dvigom nivoja notranjega grajskega dvorišča pritličje spremenili v klet. Najbolj značilni tovrstni primeri v klet spremenjenih pritličij so vidni na gradovih Ptuj, Rajhenburg v Brestanici in Rihemberk nad Branikom. Tudi zato, ker je imela zgornja kletna etaža na Lembergu sprva značaj pritličja, je malo verjetno izročilo, da so bile grajske kleti v celoti namenjene ječam. Prim. Orožen, *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*, str. 140–142; Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 134–137; Stopar, *Za grajskimi zidovi*, str. 102. Kot ječa je morda rabil le prostor v spodnji etaži severnega polvaljastega stolpa, dostopen skozi šilastoločni portal. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 70. Najbolj verjetno se zdi, da je bila grajska ječa v obokanem podzemnem prostoru pod manjšim samostojnim dvoriščem ob severozahodnem gospodarskem traktu. Podobna podzemna ječa je v zgodnjem 17. stoletju nastala pod dvoriščem gradu Žužemberk na Dolenjskem. Zelo verjetno so ječe na gradu Lemberg obstajale že v prvi fazi gradnje nove renesančne grajske zasnove; potrebne so bile zaradi deželskega sodišča na gradu, prvič omenjenega v letih 1404 in 1428, in

Banjasto obokani prostori ob severni fasadni steni v sedanji zgornji kletni etaži imajo šilastoločne sosvodnice, ki so v slovenskem prostoru najbolj primerljive s sosvodnicami v spodnji etaži severnega trakta gradu Rihemberk na Goriškem iz okoli leta 1530. Zadnje raziskave so pokazale, da so oboki nadomestili malo starejše ravne lesene tramovne stropne in da je bila sedanja zgornja kletna etaža sprva malce nižja. Severni trakt so že na začetku oziroma zelo hitro po njegovi izgradnji, vsekakor pred njegovo širitvijo in nadzidavo, na obeh severnih vogalih opremili z valjastima stolpoma, ki nista presegala njegove višine.¹⁰¹

tudi zaradi kmečkih upornikov, proti katerim se je Krištof V. Welzer vneto boril. Vsekakor je bilo mogoče v spodnjo kletno etažo severnega trakta v skrajni sili zapreti tudi večje število ljudi oziroma upornih kmetov. Za omembo sodišča prim. Curk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93.

¹⁰¹ Dokaj visoki valjasti vogalni stolpi, zasnovani v poznogotški tradiciji z nekaterimi renesančnimi elementi so bili v prvi polovici 16. stoletja razširjeni na celotnem slovenskem ozemlju in pojavljali so se vzporedno z naprednejšimi renesančnimi rondelami. Najznačilnejši tovrstni stolpi so dokumentirani na gradovih Gewerkenegg v Idriji (okoli 1527), Tolmin (po 1511), Rajhenburg (okoli 1500), Vurberk (ok. 1510), Velenje (ok. 1500?) in Pobrežje v Beli krajini (okoli 1550). S stolpoma na Lembergu so po obliki in času nastanka najbolj primerljivi štirje vogalni valjasti stolpi na bližnjem dvorcu Tabor pri Vojniku, ki so ga zgradili okoli leta 1524. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 147–150. Dvo-

Severna fasada severnega trakta gradu Lemberg s sekundarno nadzidano vrhno etažo (Igor Sapač, 2012).

Severozahodni stolp oziroma sedaj severni stolp so zgradili sočasno s traktom in ga na dveh bočnih straneh v vseh treh etažah opremili z navzven razširjenimi pravokotnimi strelnimi linami renesančnih oblik, v notranjščini pa s kamnitimi oboki. Severovzhodni stolp so sekundarno prislonili k severnemu traktu in v notranjščini je imel sprva ravne lesene tramovne stropce, ki so jih pozneje nadomestili sedanji opečni kupolasti oboki. Med zadnjimi raziskavami med pritličjem in nadstropjem v notranjščini severovzhodnega stolpa odkriti sledovi kažejo, da sta bila stolpa sprva, tako kakor, denimo, stolpi na gradu Frauenstein, na vrhu opremljena z leseno konzolno podstrešno obrambno poletažo, ki je bila povezana s podstrešno poletažo severnega trakta. Dvoetažni severovzhodni stolp, s katerim so zavarovali grad in severni trakt na najbolj izpostavljeni strani, je bil malo

večji od trietažnega severozahodnega oziroma severnega in v spodnjem delu na zunanjsčini so ga opremili s kamnitim kordonskim vencem, ki učinkuje kot prehodna oblika med poševno prisekanimi gotskimi talnimi zidci in renesančnimi paličastimi kordonskimi zidci polkrožnega prereza. Severni stolp ni dobil takšnega zidca, vhod v njegovo spodnjo kletno etažo pa so uredili skozi ožji portal, ki ima edini na gradu šilasti lok.¹⁰² Neenakovredno prepletanje gotske arhitekturne tradicije in novih renesančnih oblik zrcalijo tudi odprtine na severni fasadi severnega trakta; zgornjo kletno etažo severnega trakta so tik ob severovzhodnem stolpu opremili z navzven razširjeno renesančno strelno lino, podobno tistim, s katerimi so opremili obe etaži stolpa, okna na isti fasadi pa so opremili s pravokotnimi kamnitimi okvirji, ki imajo v poznogotski maniri prisekane robove. Zelo verjetno je nova grajska zasnova že na začetku imela tudi grajsko kapelo. Domnevati smemo, da so jo uredili v vrhni oziroma tretji etaži polvaljastega severnega stolpa, kjer je bila še v 19. stoletju.¹⁰³ Ta prostor je bil do porušitve okoli leta 1996, enako kakor prostora pod njim, opremljen z renesančnim kamnitim obokom kupolaste oblike z zvezdasto razporejenimi

rec Tabor je bil sprva simetrična dvonadstropna pravokotna stavba s štirimi vitkimi vogalnimi valjastimi stolpi. Pozneje so ga, tako kakor severni trakt na Lembergu, nadzidali za eno nadstropje in ga razširili, da so valjasti stolpi izgubili prvotni učinek vogalnih stavbnih delov. Lemberške stolpe je mogoče dobro primerjati tudi s tremi valjastimi vogalnimi stolpi na gradu Vrbovec v Nazarjah, ki so nastali v prvi polovici 16. stoletja; tam so podobno kakor na Lembergu srednjeveško zasnovo obdali z novim renesančnim obzidjem, v katerega so vpeli dva samostojno zasnovana trakta, ki sta bila sprva nepovezana. Severozahodni trakt na Vrbovcu je po zasnovi zelo primerljiv s prvotno zasnovo severnega trakta na Lembergu; dolga ozka stavbna masa je na zunanjih vogalih poudarjena z valjastimi stolpoma. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Četrta knjiga, str. 140–144.

¹⁰² Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Tretja knjiga, str. 70, 71. Šilastoločni portal je bil po zrušitvi večjega dela severnega stolpa okoli leta 1996 precej poškodovan.

¹⁰³ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*. Tretja knjiga, str. 70.

Pogled na severno fasado severnega trakta gradu Lemberg s severnim polvaljastim stolpom, malo preden se je sesul (Igor Sapač, 1995).

sosvodnicami.¹⁰⁴ Najverjetneje so do kapele v prvotnem prvem nadstropju speljali zunanje stopnišče. Zunanje stopnišče je zelo verjetno sprva vodilo tudi do bivalnih prostorov v prvem nadstropju, sedanjem pritličju, severnega trakta, saj v notranjščini trakta ni opaznih sledov stopnišča.

Hkrati z rezidenčno-upravnim severnim grajskim traktom so kot njegov zahodni podaljšek zgradili obrambno obzidje, s katerim so obdali dokaj veliko površino nepravilne podolžne oblike in tako oblikovali dvorišče, ki so ga mogli uporabljati tudi kot protitursko pribežališče za okoliško prebivalstvo.¹⁰⁵ Okoli 7 metrov visoko obzidje z dvema ravnima stranicama je bilo v vrhnjem delu opremljeno z

navzven razširjenimi pravokotnimi strelnimi linami renesančnih oblik, enakimi kot na severnem polvaljastem stolpu.¹⁰⁶ Kmalu po nastanku obzidja, verjetno približno takrat, ko so severnemu traktu prizidali severovzhodni stolp, so z naslonitvijo na notranjo stran ometanega obzidja na zahodnem koncu dvorišča zgradili spodnji dve etaži sedanjega severozahodnega gospodarskega trakta.¹⁰⁷ Novi trakt so na zunanji strani obzidja, na njegovem zalomu, okrepili z oglatim stolpom in tako ustvarili utrjeno gosposčinsko kaščo. Trakt so zaradi prilagajanja starejšemu obzidju in naravni skalni osnovi pozidali na nepravilni peterokotni talni ploskvi. Okno v južni steni, obrnjeno v notranjščino jugozahodnega trakta z rondelo, kaže, da so jugozahodni trakt sekundarno prizidali severozahodnemu traktu in da ga sprva še niso predvideli. To kaže tudi severovzhodna dvoriščna stena jugozahodnega trakta, ki je očitno sekundarno prislonjena na dvoriščno steno severozahodnega trakta. V notranjščini severozahodnega trakta oziroma kašče so v kletni in pritlični etaži uredili dva velika prostora, ki sta brez vmesne stene povezana z obrambnim oglatim stolpom na severozahodni strani; sprva sta bila

¹⁰⁴ Domnevo, da je bila grajska kapela že zgodaj v 16. stoletju v severnem stolpu, opravičuje tudi primerjava z gradom Frauenstein, kjer so kapelo okoli leta 1521 uredili v vrhnji etaži polvaljastega bočnega stolpa sredi severne grajske fasade, pa tudi primerjava z dvorcem Hallelegg pri Celovcu, kjer so kapelo v 16. stoletju prav tako uredili v vrhnjem nadstropju valjastega vogalnega stolpa. Zgovorna je tudi primerjava z gradom Ostrovica (Hochosterwitz), kjer so (notranjo) grajsko kapelo leta 1570 uredili v vrhnji etaži polvaljastega stolpa iz 16. stoletja sredi vzhodne obzidne stranice grajskega jedra; stolp so kljub kapeli v njem še naprej mogli uporabljati tudi za obrambne namene.

¹⁰⁵ V letih 2009 in 2010 opravljene arheološke raziskave so pokazale, da je sedanje dvoriščno obzidje med severnim rezidenčnim traktom in severozahodnim gospodarskim traktom nastalo šele v drugi fazi gradnje renesančne grajske zasnove in da je nadomestilo starejše obzidje iz prve faze, ki je bilo sočasno s severnim polvaljastim stolpom.

¹⁰⁶ Ohranili sta se dve lini; prva je južno ob južnem oknu v pritličju zahodne stene severozahodnega gospodarskega trakta, druga pa je v pritličju na vogalu med severno in severovzhodno steno istega trakta.

¹⁰⁷ Severovzhodno steno trakta so naslonili na ometano starejše severno dvoriščno obzidje in prekrila je renesančno oblikovano strelno lino obzidja.

Pogled iz severozahodne strani na severozahodni gospodarski trakt gradu Lemberg z oglatim stolpom in pozneje prizidano renesančno jugozahodno rondelo (Igor Sapač, 2012).

Napol porušene obočne konstrukcije v pritličju severozahodnega gospodarskega trakta gradu Lemberg, preden so se povsem sesule (Igor Sapač, 1999).

opremljena z ravnimi lesenimi stropnimi konstrukcijami, ki so jih pozneje, verjetno v drugi renesančni stavbni fazi, nadomestili z mogočnimi banjastimi oziroma križnimi oboki, oprtimi na masivna zidana slopa. Kmalu za spodnjima etažama so zgradili še tretjo etažo oziroma sedanje prvo nadstropje, ki je od spodnjih dveh etaž na fasadah ločeno s cezuro, a ima enako strukturo zidave. Enotni stik na vzhodnem vogalu kaže, da je imel severozahodni gospodarski trakt že na začetku na jugovzhodni strani manjše samostojno dvorišče s trapezasto talno ploskvijo, ki ga je na jugovzhodu varovala naravna skalna stena,

na severovzhodu pa zaporni zid s portalom. Izravnan dvorišče so uredili na nivoju tal pritličja oziroma druge etaže trakta in pod njegovim severozahodnim delom so zasnovali banjasto obokani podzemni prostor, ki je zavzel površino med dvoriščno steno trakta in naravno skalno steno. Zaporni zid dvorišča so na vrhu po izgradnji tretje etaže trakta poudarili z majhnimi zobčastimi nastavki – cinami,¹⁰⁸ ob stiku

¹⁰⁸ Zobčaste nastavke vrh zidu so pozneje zazidali, med zadnjo obnovo pa so jih hkrati s ponovno gradnjo večjega dela zapornega zidu obnovili po vzoru originalnega ostanka ob stiku

s traktom pa so ga opremili s strelno lino v obliki ključavnice, ki je še ohranjena in ki z značilnim oblikovanjem kaže, da je nastala pred drugo tretjino 16. stoletja. Kamniti portal zapornega zidu, ki sedaj ni več ohranjen, je imel verjetno poznogotsko obliko s posnetimi robovi in šilastoločnim ali polkrožnim vrhnjim zaključkom.

Dvorišče med gospodarskim in rezidenčno-upravnim stavbnim sklopom je bilo že v prvi fazi izgradnje nove grajske zasnove dolgo in dokaj ozko, njegova podoba pa je bila precej drugačna kakor sedaj; od vzhoda proti zahodu ni položno padalo, marveč obratno. Prehod na dvorišče gospodarskega sklopa je bil na sedanjem nivoju, na vzhodu, ob dvoriščni fasadi severnega trakta, pa je bilo dvorišče sprva nižje skoraj za višino ene etaže oziroma okoli 3 metre kakor danes. Glavni grajski portal so verjetno postavili tik ob jugovzhodnem vogalu severnega trakta, v obzidju na črti domnevne vzhodne stranice romanskega obodnega obzidja oziroma desno nižje od sedanjega prehoda med majhnim sprednjim dvoriščem in glavnim dvoriščem, na lokaciji sedanjega baročnega izsidka. Skalna osnova v jugovzhodnem prostoru sedanje zgornje kletne etaže severnega trakta kaže, da je bil prag portala, če je res stal na tem mestu, malo višje od nivoja tal. Zdi se manj verjetno, da je bil glavni grajski portal na severni strani grajske zasnove, v obzidju med severnim traktom in severozahodnim gospodarskim traktom.

Nedolgo po dokončanju severnega trakta in severnega polvaljastega vogalnega stolpa so severni trakt razširili proti zahodu s približno pravokotnim prizidkom, ki so ga prislonili na notranjo stran nastavka severnega obzidja in z njim so zaprli neposredni dostop do vhoda v severni stolp z grajskega dvorišča. Ostanke tega prizidka so razkrile arheološke raziskave v letih 2009 in 2010.¹⁰⁹ Na južni strani je bil okoli 2 metra širši od severnega trakta in je segal čez njegov jugozahodni vogal. Njegova južna (dvoriščna) fasada je bila dolga okoli 10 metrov.¹¹⁰ Arheološke raziskave so razkrile njegovo zasuto spodnjo etažo, ki je imela tla na nivoju prvotnega pritličja oziroma sedanje zgornje kleti severnega trakta. V notranjščini je bil prizidek s steno v smeri od severa proti jugu prečno predeljen na dva dela in predelna stena je imela dva ločno zaključena prehoda. Zidovje

prizidka je bilo dokaj tanko in slabe kakovosti, kar kaže, da je imel verjetno neko pomožno namembnost in da je obsegal eno samo etažo. Vhod vanj je bil verjetno na južnem koncu vzhodne stene. Že nekaj let po nastanku so prizidek predelali; njegovo predelno steno so okrepili z delno obzidavo in tako omogočili obokanje obeh prostorov. V vzhodnem prostoru so križne oboke na sredini oprli na steber, zgradili pa so tudi poletažo in do nje ob severni fasadni steni speljali zidano dvoravno stopnišče. Pod tem stopniščem so uredili obokan prehod do glavnega vhoda v spodnjo kletno etažo severnega trakta in do vhoda v kletno etažo severnega polvaljastega stolpa.

V tridesetih, štiridesetih in morda tudi petdesetih letih 16. stoletja je etapno potekala druga velika faza izgradnje novega leंबरškega grajskega kompleksa v 16. stoletju. Ta faza se je začela še v času Kristofa V. Welzerja, po njegovi smrti leta 1539 pa jo je dokončal njegov sin Moric IV. Welzer (1500–1555), ki je verjetno že prej, od druge polovice dvajsetih let 16. stoletja, aktivno sodeloval pri gradbenih podvigih na družinskih stavbah in ki je po očetovi smrti dokončal tudi družinsko palačo v Celovcu in začel s temeljito prezidavo in povečanjem dvorca Hallegg. Ambiciozne gradbene podvige je omogočilo premoženje njegove žene Marije, roj. Tänzl, pa tudi premoženje, ki ga je leta 1540 dedoval po starem stricu Vidu I. Welzerju. Na ambicioznost Moricovih gradbenih podvigov je gotovo vplival tudi dvorec Tratzberg blizu Schwaza na Tirolskem, eden najbolj razkošnih dvorcev tistega časa v srednji Evropi, s katerega je bila doma njegova žena in ki so ga gradili več kakor dve desetletji od leta 1499 dalje.¹¹¹ Tako ni presenetljivo, da se je z drugo stavbno fazo v 16. stoletju leंबरški grajski kompleks prelevil iz dokaj utilitarne zasnove v reprezentativni renesančni utrjeni grad, ki je zrcalil samozavest in razgledanost njegovih lastnikov. V tisti stavbni fazi so sicer še nastali nekateri poznogotsko oblikovani stavbni členi, a nove iz Italije importirane renesančne oblike so jih povsem nadvladale.¹¹²

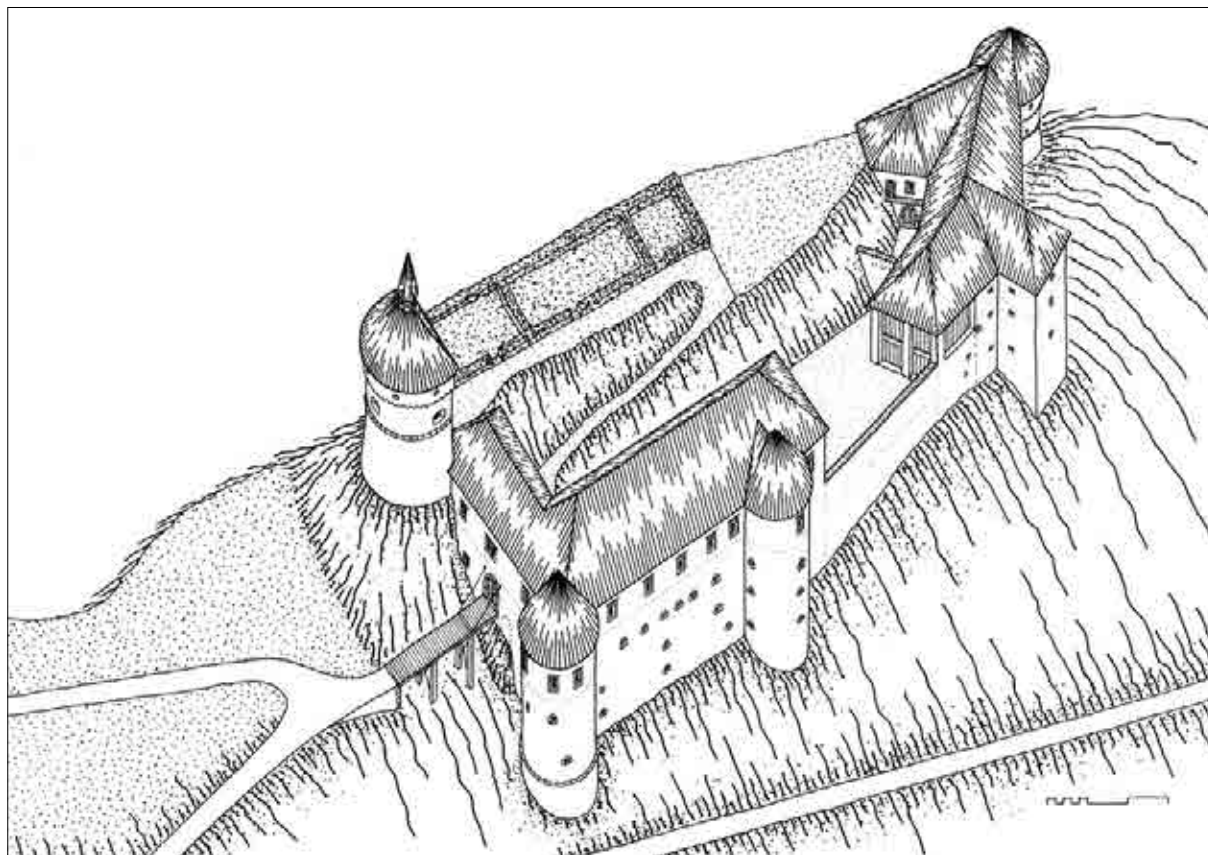
¹¹¹ Prim. Krause, *Die Porträts von Hans Maler*, str. 35.

¹¹² Poznogotsko oblikovani stavbni členi tudi še v drugi fazi izgradnje leंबरškega grajskega kompleksa v 16. stoletju niso presenetljivi. Po eni strani so tovrstni stavbni členi značilni za večino grajskih stavb v slovenskem prostoru tudi še v drugi četrtini 16. stoletja in pojavljajo se, tako kot na Lembergu, skoraj izključno na bivalnih in gospodarskih stavbnih delih. Po drugi strani je pri Lembergu treba tudi upoštevati, da je v 16. stoletju nastal pod močnim vplivom stavbarstva na Koroškem, kjer je trdno zakoreninjena gotška arhitekturna tradicija vzporedno z novo iz Italije importirano arhitekturno usmeritvijo preživela še dolgo v drugi polovici 16. stoletja. Tako so na Koroškem po eni strani že zelo zgodaj leta 1533 v Spittalu ob Dravi pod vplivom italijanskih renesančnih palač začeli graditi odlični renesančni dvorec oziroma palačo Salamanca-Ortenburg, pozneje Porcia, po drugi strani pa so, denimo, na mogočnem gradu Ostrovia (Hochosterwitz) še v letih 1575 in 1576 zgradili nov dolgi zahodni trakt grajskega jedra, ki so ga opremili s še povsem gotško občutenima valjastima vogalnima stolpoma in poznogotsko oblikovanimi okenskimi okviri. Prim. Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*,

z gospodarskim traktom. Podobno oblikovani zaporni dvoriščni zid s petimi majhnimi cinami na vrhu in šilastoločnim portalom je ohranjen v predgradju gradu Frauenstein blizu Šentvida ob Glini. S podobno oblikovanim zidom z majhnimi cinami nad portalom so menda šele v 19. stoletju zavarovali tudi dostop do predgradja oziroma do zunanjega dvorišča gradu Podsreda na Kozjanskem.

¹⁰⁹ Bricelj in Krempuš, *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg*; Butina in Krempuš in Bricelj in Rutar, *Poročilo predhodnih arheoloških raziskav na gradu Lemberg*.

¹¹⁰ Arheološke raziskave so pokazale, da je bil prizidek na zahodni strani vsaj 2 metra daljši od poznejše zahodne stene severnega trakta, porušene v drugi polovici 19. stoletja.

Grad Lemberg v poznih petdesetih letih 16. stoletja. Aksonometrična študija. Hipotetični poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2014).

Gradbeni posegi v drugi renesančni stavbni fazi so sledili dvema glavnima ciljema: povečati rezidenčne prostore in povečati obrambno sposobnost gradu. Takrat so nadzidali in razširili severni grajski trakt z obema severnima valjastima stolpoma vred, zgradili novi vhodni oziroma prečni vezni trakt z glavno grajsko vežo na dvoriščni strani severnega trakta, preuredili glavno grajsko dvorišče, zgradili rondeli in s prizidkoma povečali zahodni gospodarski sklop. Grajski kompleks se je v tistem obdobju začel širiti tudi zunaj obzidja; najbrž so že takrat začeli graditi novo z obzidjem zavarovano predgradje vzhodno od gradu, na jugovzhodnem koncu naselbine pod gradom ob Dobrnici pa so verjetno na starejši osnovi zgradili nov mlin, ki je na kletnem portalu datiran z letnicama 1541 in 1898.¹¹³

II, str. 237–239; Großmann, *Die Burg zur Zeit der Renaissance*, str. 137–150; Dinklage, *Kärnten um 1620*.

¹¹³ Nadstropna zidana stavba s talno ploskvijo v obliki črke L sedaj nosi hišno številko Lemberg pri Novi Cerkvi 12. Mlin je v njej deloval do velike povodnji leta 1954. Do takrat je zraven stala tudi grajska žaga. Predelana stavba mlina sedaj rabi za stanovanjske potrebe. Prim. Orožen, *Dobrna*, str. 80; *Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga*, str. 86; Slatinek, *Lemberg*, str. 147, 152–153.

Sosledja posameznih gradbenih etap v drugi fazi izgradnje leberskega grajskega kompleksa v 16. stoletju glede na trenutno stanje raziskav ni mogoče natančneje določiti. Glede na slogovne značilnosti smemo domnevati, da so najprej nadzidali in razširili severni grajski trakt, mu prizidali prečni vhodni trakt in preuredili glavno dvorišče, pozneje pa so zgradili še južni rondeli. Po drugi strani ni mogoče izključiti možnosti, da so te gradbene etape izvedli v obratnem vrstnem redu, saj je zvon v strešnem stolpiču velike rondelje nosil letnico 1536,¹¹⁴ dendrokronološke raziskave hrastovega talnega stropnika v prvem nadstropju v severozahodnem vogalu prostora ob severovzhodnem stolpu pa so pokazale, da je bil les posekan po letu 1542 oziroma verjetno okoli leta 1553.¹¹⁵

Severni grajski trakt je sprva nudil le malo bivalnega udobja in je imel v vrhnji etaži samo tri prostore in ni se veliko razlikoval od približno takrat zgrajenega bližnjega majhnega dvorca Tabor pri Vojniku.

¹¹⁴ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 208.

¹¹⁵ Čufar in Merela in Krže, *Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg*, str. 2, 9, 12. Les je bil na tistem mestu morda uporabljen sekundarno, vsekakor pa dokazuje, da so v obdobju Morica IV. Welzerja po letu 1542 oziroma okoli leta 1553 na gradu potekala gradbena dela.

Banjasto obokana renesančna glavna grajska veža, pogled proti vzhodu po sesutju vzhodnega dela obočne konstrukcije z majhno arkadirano lopo, in polkrožno zaključeni portal poznogotskih oblik med avlo nad glavno vežo in severnim grajskim traktom (Igor Sapač, 2004).

Gradnja prizidka na zahodni strani severnega trakta ni bistveno vplivala na povečanje njegove bivalne kakovosti. Zato ne preseneča, da so se že razmeroma zgodaj odločili za obsežno povečanje severnega trakta. Na južni (dvoriščni) strani so trakt z enako dolgim prizidkom razširili za okoli 4,5 metra oziroma za eno tretjino, hkrati pa so mu odstranili podstrešno poletažo in jo nadomestili z novo visoko četrto etažo, kar kaže tudi cezura na njegovi severni fasadi.¹¹⁶ Hkrati s traktom so za eno etažo nadzidali tudi njegova valjasta severna vogalna stolpa, ki sta takrat prav tako izgubila podstrešni poletaži. Zaradi širitve trakta so morali za okoli 3 metre dvigniti nivo dvorišča in urediti nov glavni grajski portal. Na zahodni strani trakta so podrli zahodno polovico njegovega prizidka in preostalo vzhodno polovico prizidka so z nasipavanjem dvorišča in nekaterimi prezidavami¹¹⁷ preuredili v klet ter nad njo zgradili novo zahodno četrtino severnega trakta, ki je bila enako široka in visoka kakor druge vzhodne tri četrtine trakta. Na zahodni strani je bil podaljšek severnega trakta za okoli 2 metra krajši od podrttega prizidka in segal je okoli 4 metre dlje od severnega valjastega stolpa, ki je takrat izgubil značaj vogalnega stolpa.¹¹⁸ Ob novi zahodni fasadni steni podaljšanega severnega trakta so v njegovi notranjščini zgradili dolgo enoramno stopnišče, ki je povezovalo vhod v pritličju na južni fasadni steni z obokanim preходом do spodnje kletne etaže ob

severozahodnem vogalu trakta. Novo vrhno etažo trakta so na severni fasadi opremili z velikimi pravokotnimi okenskimi odprtinami, na dvoriščni strani v zahodni polovici pa z arkadnim hodnikom, ki je imel raven lesen strop in domnevno sedem arkadnih odprtin; po rušitvi v drugi polovici 19. stoletja sta se ohranila samo dva arkadna loka na vzhodnem koncu nekdanjega hodnika, ki sta oprta na kamnita slopa poznogotskih oblik z lahno prisekanimi robovi.¹¹⁹ Med zadnjimi raziskavami so na severni in vzhodni steni ostanka arkadnega hodnika odkrili fragmente figuralnih poslikav, ki so domnevno še iz 16. stoletja. Iz arkadnega hodnika je bila dostopna velika soba na zahodnem koncu severnega trakta, ki je bila osvetljena z okni na južni, zahodni in verjetno tudi severni strani in ki je imela najbrž funkcijo glavne grajske dvorane. O oblikovanju tega prostora moremo zgolj ugibati. Verjetno so se tudi tam prepletale poznogotske in renesančne oblike, ker so tudi druge stavbne člene na novo zgrajenih zidovih severnega trakta so oblikovali v poznogotski tradiciji. Na južni steni v pritličju se je iz tistega obdobja ohranil pravokotni kamniti okenski okvir s poznogotsko posnetimi robovi, nad njim v novem prvem nadstropju pa polkrožno zaključeni portal poznogotskih oblik, ki vodi v avlo nad vežo. Ta portal kaže, da so hkrati s širitvijo in nadzidavo severnega trakta zgradili prečno nanj postavljeni enonadstropni vhodni trakt s prevozno odprto glavno grajsko vežo v pritličju. Vežo so na vzhodni strani opremili z velikim polkrožno zaključenim portalom poznogotskih oblik, ki so ga morda prestavili z druge lokacije in ki sedaj povezu-

¹¹⁶ Med nadzidavo so nivo stropov v sedanjem pritličju dvignili za okoli 80 centimetrov in verjetno so takrat nastali tudi sedanji banjasti opečni oboki v obeh kletnih etažah.

¹¹⁷ Takrat so v prizidku zazidali polkrožno zaključena prehoda v prečni predelni steni proti zahodnemu prostoru, pa tudi prehod na stopnišče ob severni fasadni steni.

¹¹⁸ Prim. Bricelj in Krempuš, *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg*; Butina in Krempuš in Bricelj in Rutar, *Poročilo predhodnih arheoloških raziskav na gradu Lemberg*.

¹¹⁹ Med zadnjimi raziskavami so na slopih odkrili več plasti poslikav in med njimi je bila tudi naslikana baročna cerkvena fasada.

je majhno sprednje dvorišče z glavnim dvoriščem.¹²⁰ Veža je imela sprva ravni leseni tramovni strop, ki so ga kmalu nadomestili z elegantnim kamnitim banjastim obokom s sosvodnicami.¹²¹ V jugovzhodnem vogalu veže so na naravni skalni osnovi hkrati z obokom zgradili majhno slikovito arkadirano lopo, ki je verjetno rabila kot prostor za grajske stražarje.¹²² Nad vežo so v nadstropju uredili avlo, ki so jo prav tako opremili s kamnitim banjastim obokom s sosvodnicami in jo z vzhodne strani osvetlili z bifornim oknom. Ob avli so uredili stopnišče, ki je povezovalo pritličje in nadstropje in ki je bilo sprva morda odprto.¹²³ Iz avle so bile skozi omenjeni polkrožno zaključeni poznogotski portal in preko manjšega veznega prostora dostopne tri ob severni fasadni steni zaporedno razvrščene skoraj povsem enako velike pravokotne reprezentativne sobane v novem prvem nadstropju severnega trakta. Na zahodu se je na ta niz navezovala omenjena domnevna glavna grajska dvorana. Sobane so bile verjetno opremljene s profiliranimi neometanimi lesenimi stropi,¹²⁴ lončenimi pečmi z bogato okrašenimi glaziranimi pečnicami¹²⁵ in stavbnim pohištvom s pokositrenim okovjem ter vsaj deloma okrašene s stenskim slikarji; sedaj je viden le še ostanek kakovostne renesančne figuralne slikarije na vzhodni steni tretje dvorane v nizu, ki ima od druge polovice 19. stoletja funkcijo zunanje zahodne stene skrajšanega severnega trakta. Med arheološkimi raziskavami leta 2009 so na lokaciji porušenega zahodnega dela severnega trakta odkrili več odlomkov ometa z ostanki renesančnih stenskih

poslikav, kar kaže, da je bilo v 16. stoletju zelo verjetno poslikanih več prostorov v vrhnji etaži severnega trakta. Ker sta bila poslikana arkadni hodnik in zahodna sobana v nizu, je utemeljena domneva, da je bila poslikana tudi nanju navezana glavna dvorana. Med zadnjimi raziskavami so ostanke stenskih poslikav odkrili tudi v prostorih pritličja severnega trakta. V letih 2009 in 2010 opravljene arheološke raziskave so pokazale, da so hkrati z zahodnim podaljškom severnega trakta zgradili tudi novo severno dvoriščno obzidje, s katerim je bila nova zahodna stena severnega trakta enotno povezana, in da so hkrati z obzidjem zgradili tudi nadstropni prizidek pred severovzhodno fasado severozahodnega gospodarskega trakta.¹²⁶ S tem se je razmak med severnim rezidenčno-upravnim traktom in gospodarskim severozahodnim traktom zmanjšal in vmesni prostor, na severu zamejen z obzidjem, so z nasipavanjem izravnali in mu dali funkcijo glavnega grajskega dvorišča. Ureditev nove izravnane dvoriščne površine na tem mestu je bila nujna, saj se je dvoriščna površina na južni strani severnega trakta z njegovo širitvijo zožila na minimum in dobila koridorski značaj. Prizidek gospodarskega trakta so oblikovali povsem utilitarno in zaradi njega so deloma spremenili obliko strehe gospodarskega trakta in zazidali cine vrh zapornega zidu. Vrhno etažo prizidka so oblikovali kot senik z odprtimi oziroma z lesom zaprtimi površinami med zidanimi vogalnimi nosilnimi slopi. Verjetno so morali zaradi dviga oziroma nasipavanja nivoja dvorišča podreti prvotno šibkejšo severno obzidje iz prve faze gradnje gradu in ga nadomestiti z močnejšim obzidjem, ki je imelo v spodnji polovici funkcijo eskarpnega zidu.

Drugi pomembni cilj širitve gradu v drugi gradbeni fazi v 16. stoletju so bile nove utrdbene sestavine. Tu se je nova renesančna usmeritev mogla uveljaviti bistveno bolj celovito in dosledno kakor pri širitvi rezidenčnega dela. Podobno je bilo tudi pri gradnjah na večini drugih grajskih stavb na Slovenskem v drugi tretjini 16. stoletja. Vzrok za ta fenomen je bil predvsem praktične narave in je le v manjši meri rezultiral iz razgledanosti in izobraženosti plemstva. Usmeritev je bila v 16. stoletju v slovenskem prostoru zaradi turških vpadov, kmečkih uporov in vsesplošne verske zmede zelo otežena. Zaradi turških vpadov so se slovenske dežele spremenile v bojišče in za učinkovito obrambo je bilo treba zgraditi nove utrdbne, prilagajene novemu načinu bojevanja z ognjenim strelnim orožjem. Najboljši mojstri za gradnjo tovrstnih utrdb so bili Italijani. Kralj in pozneje cesar Ferdinand I. je po letu 1521 poklical na Dunaj številne stavbarje iz okolice Comskega jezera v Lombardiji, ki so kmalu začeli delovati v vsej Notranji Avstriji. Tradicionalne

¹²⁰ Glede na obliko portala, ki je primerljiv s portali v obeh sedanjih kletnih etažah severnega trakta, moremo domnevati, da je bil to prvotni glavni grajski portal iz prve faze gradnje grajskega kompleksa v 16. stoletju. Sprva bi mogel biti vzidan desno spodaj od sedanje lokacije, tik ob prvotnem jugovzhodnem vogalu severnega trakta, ali, manj verjetno, v severnem dvoriščnem obzidju. Portal je primerljiv z velikim polkrožno zaključenim glavnim portalom gradu Frauenstein iz okoli leta 1520, ki ima ohranjena originalna z železnimi ploščami okovana enokrilna masivna lesena vrata z majhnimi izmuznimi vratci. Podobna sta tudi glavni portal in portal med prvim in drugim dvoriščem na dvorcu Hallegg, ki sta nastala okoli leta 1546.

¹²¹ Po sesutju oboka med letoma 1999 in 2012 so se na stenah nad obočnimi petami pokazale ometane stene iz obdobja, ko je vežo pokrival ravni leseni strop. V zadnjih letih so ostanke oboka v veži povsem odstranili in namestili nov lesen strop.

¹²² Nekdanja podoba lope s tremi loki na slopih, ki se je sesula leta 1999, je dokumentirana na akvareli upodobitvi stotnika 40. cesarskega pešpolka Bernhardt iz časa okoli sredine 19. stoletja, ki jo sedaj hrani Pokrajinski muzej Celje.

¹²³ Stopnišče je bilo v tej stavbi fazi prav gotovo še zelo skromno. Šele v obdobju baroka ga je nadomestilo udobnejše in bolj reprezentativno stopnišče.

¹²⁴ Ohranil se je samo leseni tramovni strop v manjšem jugovzhodnem veznem prostoru prvega nadstropja severnega trakta. Druge renesančne stropje so v 18. in 19. stoletju nadomestili z ometanimi ravnimi lesnimi stropi, ki so propadli po zrušitvi strehe severnega trakta leta 1999.

¹²⁵ Med zadnjimi obnovitvenimi deli so v zasutjih na gradu odkrili večje število kakovostno renesančno oblikovanih glaziranih zelenih pečnic iz 16. stoletja s figuralnimi, rastlinskimi in geometrijskimi ornamentami.

¹²⁶ Prim. Bricelj in Krempuš, *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg*; Butina in Krempuš in Bricelj in Rutar, *Poročilo predhodnih arheoloških raziskav na gradu Lemberg*.

*Severovzhodni valjasti stolp in velika renesančna jugovzhodna rondela na gradu Lemberg
(Igor Sapač, 2014 in 2006).*

lokalne srednjeveške stavbarnice so zato, pa tudi zaradi hitrega nazadovanja gradnje cerkva, v drugi tretjini 16. stoletja izgubile pomen. Po prvem turškem obleganju Dunaja leta 1529 so severnoitalijanski stavbarji oziroma Comaski tudi na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem začeli načrtno graditi moderne nove grajske in mestne utrdbe¹²⁷ in z njimi se je v teh deželah začel razcvet renesančne (utrdbene) arhitekture, ki je seveda ne gre razumeti kot rezultat novih filozofskih pogledov, marveč predvsem kot odmev hitro napredujoče gradbene tehnike in obrabnih gradenj. Gradnja utrjenih gradov kot najpomembnejših simbolov fevdalne družbene ureditve je v 16. stoletju na Slovenskem najbolj od vseh gradbenih aktivnosti kazala politično in gospodarsko moč ter kulturni pomen plemstva. Kljub pojavu novih ravninskih (utrjenih) dvorcev, ki so izšli iz tipologije renesančne italijanske vile, je ideja srednjeveškega gradu v tistem obdobju v nekoliko modificirani obliki preživela in njihova svojevrstna trdnjavska estetika, ki je presegala golo utilitarnost, je ostala aktualna do konca 19. stoletja.

Grad Lemberg je tako, morda kot nadomestilo za

porušeni srednjeveški glavni grajski stolp – bergfrid¹²⁸ – na najvišjem položaju grajskega kompleksa na izpostavljenem skalnem pomolu na jugovzhodni strani v drugi gradbeni fazi v 16. stoletju dobil nov poudarjeni glavni grajski stolp, ki so ga oblikovali kot mogočno polvaljasto rondelo z okoli 2,75 metra debelimi zidovi v spodnjem delu, kamnitim paličastim kordonskim vencem polkrožnega prereza, tremi velikimi navzven razširjenimi strelnimi linami za topove, podstrešnim konzolnim vencem s preprostimi izlivnicami med konzolami, manjšimi strelnimi linami za ročno strelno orožje in s sivo barvo geometrijsko poslikanim preprostim podstrešnim vencem ter stožčasto streho, ki je bila sprva verjetno pokrita s škodlami. Vrh strehe so postavili leseni osmerokotni strešni stolpič s koničasto škodlasto piramidalno streho,¹²⁹ v katerem je še v poznem 19. stoletju visel bronasti zvon z

¹²⁷ Osamljene prve moderne renesančne utrdbe so v celinskem delu slovenskega prostora sicer začele nastajati že okoli leta 1510. Med najzgodnejšimi tovrstnimi primeri so grad v Vipavskem Križu, дворец Brdo pri Kranju in trdnjava Kluže pri Bovcu. Tudi na Koroškem so se že takrat pojavile prve (proto) renesančne oblike. Prim. Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*.

¹²⁸ Če je velika rondela na Lembergu resnično nastala kot nadomestilo za srednjeveški bergfrid, bi jo mogli deloma primerjati z glavnim stolpom na gradu Borl blizu Ptuja; tam so v poznem 15. stoletju ali v prvi tretjini 16. stoletja znižali stari bergfrid iz 13. stoletja, stoječ na najvišjem in naravno najslabše zavarovanem zahodnem delu grajskega kompleksa, in ga obzidali z več metrov debelim zidovjem, da je nastala sedanja čokato in masivno učinkujoča stolpasta stavba.

¹²⁹ Strešni stolpič kaže tudi Vischerjeva upodobitev gradu iz okoli leta 1681. Podobno oblikovani osmerokotni strešni stolpič s strmo koničasto piramidalno streho so v 16. stoletju postavili vrh strehe polvaljastega stolpiča s kapelo na gradu Frauenstein blizu Šentvida ob Glini.

Detajl obrambnega konzolnega venca velike rondele na gradu Lemberg z arhitekturno poslikavo pod napuščem (Igor Sapač, 2006).

letnico 1536.¹³⁰ Čeprav ni mogoče z gotovostjo trditi, da je zvon že na začetku visel v strešnem stolpiču vrh rondele,¹³¹ se zdi to vendarle zelo verjetno in letnico 1536 je mogoče odlično uskladiti s stavbnimi značilnostmi rondele, ki je po stavbnih značilnostih sodeč gotovo nastala v drugi četrtini 16. stoletja.¹³² Pozidali

so jo iz lomljenca.¹³³ Velika rondela je dobila hkrati funkciji središča grajske obrambe in izpostavljene utrdbe in kljub renesančnim trdnjavskim oblikam učinkuje kakor visokosrednjeveški bergfrid na najvišjem delu grajskega kompleksa. Poleg dejanskega utrdbenega pomena je dobila tudi pomembno vlogo simbola moči, ki dominira visoko nad dolino. Njena zasnova potrjuje spoznanje, da so mnoge na novo zgrajene utrjene renesančne grajske stavbe v srednji Evropi po vzoru srednjeveških gradov opremili s poudarjenim glavnim stolpom, ki je višinsko presegal druge stavbne dele in ki je imel poleg obrambne tudi pomembno simbolno funkcijo.¹³⁴ Lemberško veliko rondelo so postavili kot povsem samostojni stavbni

¹³⁰ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 208; prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 95; *Schöne alte Steiermark*, str. 150–151; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56.

¹³¹ Ostrežje velike rondele so večkrat obnavljali. Leta 2010 opravljena dendrokronološka raziskava je pokazala, da je bil hrastov nosilni tram konstrukcije nad vrhno etažo posekan po letu 1594 oziroma verjetno po letu 1609. Prim. Čufar in Merela in Krže, *Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg*, str. 2, 7–8. Streho velike rondele so verjetno sekundarno na severovzhodni strani opremili tudi s frčado, na kateri so namestili veliko uro in ki se je ohranila do petdesetih let 20. stoletja; na gradu se je ohranila leva polovica urne številčnice, ki je sestavljena iz lesenih desk. Primerljiva je z baročnimi lesenimi urnimi številčnicami, ki so jih pred nekaj leti odkrili na gradu v Škofji Loki, deloma pa tudi s kovinskimi urnimi številčnicami s konca 19. stoletja na gradu Hompoš pri Mariboru. Na številčnici s plitko izrezljanimi ornamentami in rimskimi urnimi številkami so vidni sledovi rumene in črne barve. Na vogalnih poljih med zunanjo krožnico urne številčnice in robom osnovne kvadratne ploskve številčnice sta vidni številki 1 in 3; to je verjetno ostanek letnice iz tridesetih let 18. stoletja.

¹³² Rondela, ki sodi med največje arhitekturne motive te vrste na Slovenskem, je z osnovno zasnovo in s stavbnimi členi v slovenskem prostoru najbolj primerljiva z veliko volovsko bastijo na gradu Turjak, ki je nastala po letu 1520 in ki je na dvoriščnem portalu datirana z vklesano letnico 1534. V širšem prostoru je ena prvih tovrstnih rondel, prilagojenih novemu načinu bojevanja s topovi, nastala med letoma 1518 in 1522 na gradu Kufstein na Tirolskem; veliki štirinadstropni valjasti Cesarski stolp, ki ima funkcijo osrednje stavbe in višinske dominantne trdnjavskega grajskega kompleksa, so zgradili na ukaz cesarja Maksimilijana I. in z njim so na najbolj izpostavljeni točki okrepili srednjeveško grajsko zasnovo. Prim. Neumann, *Festungsbau-Kunst und -Technik*, str.

40. Z lemlersko veliko rondelo so primerljive tudi velike nizke vogalne rondele mestnega obzidja v Šentvidu ob Glini na Koroškem, ki so nastale po letu 1530. Utemeljena je tudi primerjava z veliko polvaljasto rondelo na razvaljenem gradu Kostel pri Pregradi v Hrvaškem Zagorju, zgrajeno po letu 1523. Prim. Horvat, *Između gotike i baroka*, str. 65. Lemberške velike rondele pa ni najbolj smiselno primerjati z veliko rondelo na gradu Velenje, ki je precej manjša in mlajša in nima velikih lin za topove. Lemberška velika rondela ima funkcijo glavnega grajskega stolpa na najvišji točki grajskega kompleksa, velenjska rondela pa je postavljena daleč pred grajskim jedrom in ima izključno funkcijo izpostavljenosti prednje utrdbe, ne pa tudi vloge središča grajske obrambe. Prim. Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 136.

¹³³ Struktura zidave je dobro vidna na notranji strani, ki je nikoli niso ometali.

¹³⁴ Prim. Moos, *Turm und Bollwerk. Beiträge zu einer politischen Ikonographie der italienischen Renaissancearchitektur*, str. 192–221. Primerljiv renesančni »bergfrid« so, denimo, po letu 1542 zgradili tudi na gradu Vajskra (Landskron) blizu Beljaka na Koroškem, ki je ga je dala rodovina Khevenhüller postaviti na lokaciji starejšega manjšega gradu iz 14. stoletja. Zelo visoki oglati stolp s kvadratno talno ploskvijo je postal absolutna dominantna razsežne renesančne grajske zasnove in to vlogo je obdržal do propada gradu po požaru leta 1812.

del ob platoju na lokaciji domnevnega romanskega palacija in sprva se nanjo zelo verjetno neposredno ni naslanjal noben drug stavbni del. Sedanji južni grajski trakt z arkadnim hodnikom so brez dvoma šele pozneje naslonili na rondelo, saj je streha tega trakta prekrila okno in lino v njeni vrhni etaži na zahodni strani, poligonalno zaključeni jugovzhodni izzidek trakta pa so postavili tik ob njeni južni topovski lini, ki je s tem izgubila velik del obrambnega pomena. Zaradi postavitve južnega trakta so morali tudi precej zožiti vhod v rondelo na njeni zahodni strani. Kljub temu so gradnjo novega južnega trakta na lokaciji domnevnega romanskega palacija verjetno načrtovali že v času gradnje rondele, kar kaže njena ravna in razmeroma tanka zahodna stena. Šele po nastanku novega južnega trakta so do rondele uredili udobni stopniščni dostop. Sprva je rondelo in grajsko vežo čez skalno pobočje verjetno povezovalo le preprosto odprto stopnišče. Takrat je verjetno že stal obokani prostor v vhodnem traktu južno od veže z ravno stropnim večjim prostorom nad njim v nadstropju.

Oblikovne značilnosti kažejo, da so hkrati z veliko rondelo zgradili tudi manjšo rondelo na jugozahodnem koncu grajskega kompleksa, ki ima prav tako polvaljasto zasnovano, kamniti paličasti kordonski venec polkrožnega prereza in konzolno obrambno poletažo na vrhu z izmenjujočimi se navzven razširjenimi strelnimi linami in ožjimi linami za izlivanje. Opečni podstrešni venec manjše rondele, ki je oblikovan z zobčasto in diagonalno postavljenimi opečnimi zidaki, je enak podstrešnemu vencu na ravni zahodni steni velike rondele. Manjšo rondelo so prislonili na jugozahodni vogal starejšega severozahodnega gospodarskega trakta in jo z njim višinsko povsem izenačili. Hkrati z manjšo rondelo so na njeni vzhodni strani zgradili ožji dvoetažni jugozahodni gospodarski trakt, s katerim so zakrili južno steno starejšega severozahodnega trakta in na južni strani zaprli njegovo dvorišče. Proti dolini obrnjeno južno steno novega trakta so v štirih nivojih opremili z majhnimi navzven razširjenimi strelnimi linami za ročno ognjeno strelno orožje, ki so jih pozneje deloma poškodovali z novimi utilitarno oblikovanimi okenskimi odprtini.

Upodobitev gradu Georga Matthäusa Vischerja iz okoli leta 1681 kaže vrh severovzhodnega valjastega stolpa konzolno obrambno poletažo, enako kot na obeh južnih rondelah. Verjetno ta element v rešnici nikoli ni obstajal, saj je struktura zidave vrhnje etaže nad cezuro vrh sedanjega pritličja stolpa enaka sosednji zidavi vrhnje etaže severne fasadne stene severnega trakta iz druge gradbene faze v 16. stoletju. Opečni podstrešni venec stolpa je podoben podstrešnemu vencu jugozahodne rondele in tudi dokaj strma stožčasta streha, značilna za 16. stoletje oziroma za čas gotske tradicije strmih strešnih naklonov, je do porušenia leta 1999 kazala, da je Vischer zelo verjetno na upodobitvi gradu zmotno ponovil motiv

jugovzhodne rondele, s čimer je upodobitev sicer pridobila na slikovitosti in dramatičnosti.¹³⁵

Leta 1542, v času Morica IV. Welzerja, je bil grad Lemberg ocenjen na 500 funtov pfenigov, grajska pristava na 160, mlin pod gradom na 100, vinograd pri gradu pa na 300.¹³⁶ Grad v tistem času torej še ni bil posebno velik, saj je bil, denimo, grad Cmurek istega leta ocenjen na 1000 funtov pfenigov, dokaj skromni grad Klek blizu Radgone pa prav tako na 500 funtov pfenigov.¹³⁷ Šele po letu 1542 so zgradili nove stavbne dele, s katerimi se je Lemberg uvrstil med večje gradove na Štajerskem.

Grad Lemberg je postal izrazito reprezentativna renesančna plemiška rezidenca šele v tretji veliki gradbeni fazi v 16. stoletju, ki so jo izvedli v osemdesetih letih tistega stoletja, ko je bil grajski gospodar Viktor I. Welzer (1527–1595); gradbenih del na Lembergu se je lotil zatem, ko je v sedemdesetih letih 16. stoletja dokončal dvorec Hallegg in zgradil dvorec Welzenegg. Približno takrat je morda zgradil tudi novi dvorec Ponikva. Velikopotezne gradbene podvige sta mu omogočala veliko premoženje in veliki družbeni vpliv. Grad Lemberg je v tistem obdobju dobil tudi funkcijo upravnega središča urada Vojnik in je v tem oziru nadomestil razvaljeni srednjeveški vojniški grad.¹³⁸ Takrat so zasnovano iz prve in druge gradbene faze v 16. stoletju dopolnili z dolgim eno- in poletažnim južnim traktom z arkadnim hodnikom na severni strani in dvoetažnim vzhodnim traktom z zunanjo vežo in majhnim zaprtim sprednjim grajskim dvoriščem.

Novi južni grajski trakt so zgradili na najvišjem delu grajskega območja in ga na vzhodnem koncu naslonili na ravno zahodno steno velike jugovzhodne rondele.¹³⁹ Na zahodnem koncu so dolžino trakta prilagodili zahodnemu koncu starejšega severnega trakta. Trakt so zelo verjetno postavili na lokaciji nekdanjega srednjeveškega palacija in s tega vidika bi ga mogli primerjati z zahodnim štokastim traktom dvorca Hallegg, ki ga je dal Viktor I. Welzer leta 1576 zgraditi na lokaciji porušenega srednjeveškega stolpastega dvora na najvišjem delu stavbne zasnove.

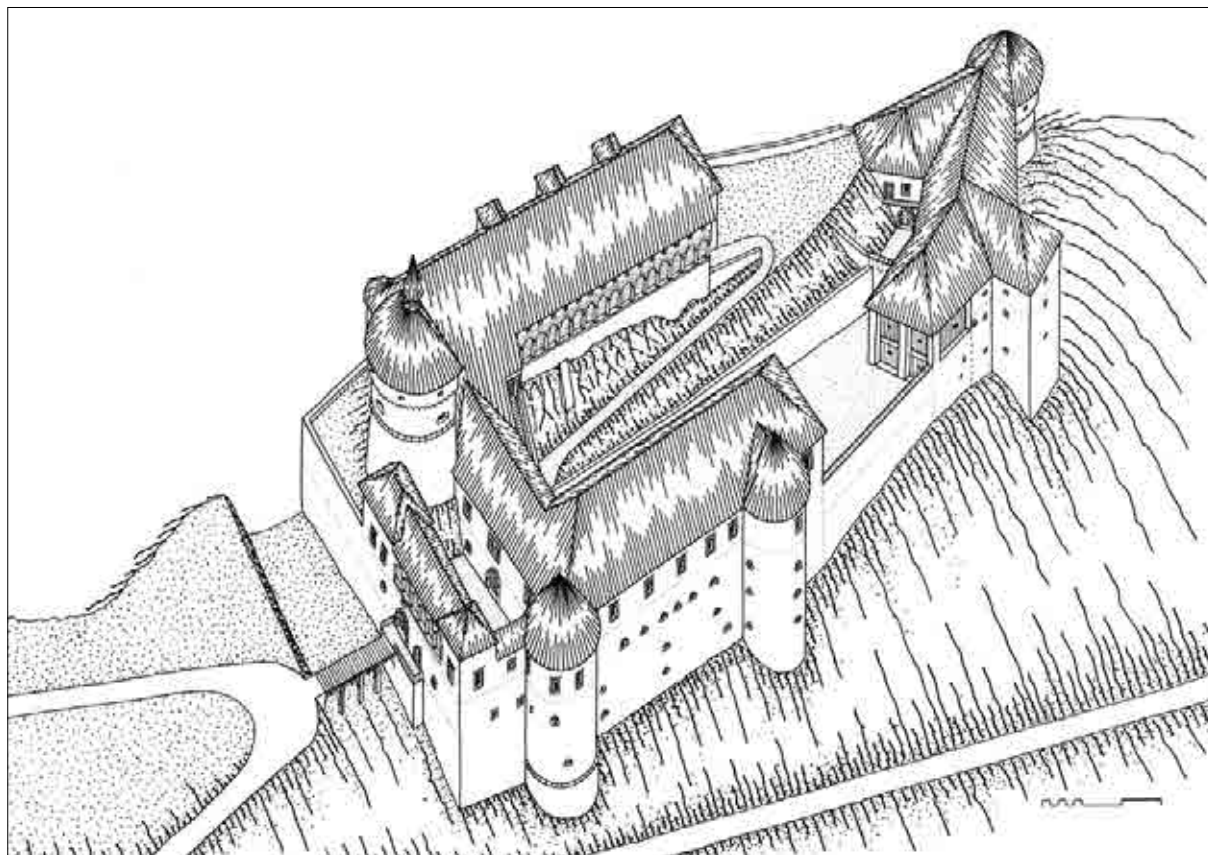
¹³⁵ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 72; Vischer, *Topographia Ducatus Stirie*. Graz, 1681. Faksimilirana izdaja: Graz 1975; Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae. Faksimilirana izdaja listov s slovenskimi motivi*; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 89.

¹³⁶ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 217; Stumberger, *Die Welzer*, str. 387.

¹³⁷ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Prva knjiga*, str. 32; prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 36.

¹³⁸ Viktor I. Welzer je leta 1576 urad Vojnik prejel v zastavo, leta 1585 pa ga je od nadvojvode odkupil. Prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 212; Stumberger, *Die Welzer*, str. 217, 228, 390.

¹³⁹ Od takrat streha južnega trakta zakriva polovico okenske odprtine sredi vrhnje etaže rondele, južna lina v vrhnjem delu zahodne stene pa je od takrat obrnjena proti podstrešju južnega trakta. Zaradi severne stene novega trakta so morali vhod v rondelo na njeni zahodni steni zelo zožiti.

Grad Lemberg okoli leta 1590. Aksonometrična študija. Hipotetični poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2014).

V letih 2009 in 2010 izvedene arheološke raziskave so sicer pokazale, da pod ostanki renesančnega južnega trakta ni starejših grajenih ostalin.¹⁴⁰ Vse kaže, da so lokacijo srednjeveškega palacija najprej izravnali do naravne skalne osnove in šele nato na njej postavili novi trakt. Arheološke raziskave so tudi pokazale, da je imel južni trakt že na začetku na južni fasadi tik nad prepadno skalno steno tri slikovite pravokotne stolpičaste izzidke, široke okoli 2 metra, ki so vidni tudi na precej natančni Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681.¹⁴¹ Sedaj sta od trakta ohranjeni le še njegova vzhodna petina s poligonalnim vogalnim izzidkom ob stiku z veliko rondelo in severna stena z

arkadnim hodnikom.¹⁴² Ohranjeni deli kažejo, da je imel trakt nad pritličjem s petimi zaporedno nanižanimi in približno kvadratnimi sobanami še dolgo podstrešno obrambno poletažo, ki ni bila predeljena s prečnimi stenami.¹⁴³ V ohranjenem skrajnem vzhodnem pritličnem prostoru trakta je odličen originalni renesančni profilirani leseni strop; leta 2010 opra-

¹⁴⁰ Prim. Bricelj in Krempuš, *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg*; Butina in Krempuš in Bricelj in Rutar, *Poročilo predhodnih arheoloških raziskav na gradu Lemberg*.

¹⁴¹ Izzidki so bili primerljivi s konzolnimi pomoli, ki so bili v obdobju gotike in renesanse zelo priljubljen arhitekturni motiv na gradovih. Da so z njimi opremili proti dolini obrnjeno južno fasadno steno južnega trakta, kaže, da je bil trakt zasnovan kot izrazito reprezentativna gradnja in je imel podobno kakor starejša velika rondela velik simbolni pomen. Južna fasada južnega trakta je z izzidki delovala zelo razgibano, monumentalno in je bila svojevrsten grajeni simbol moči, ki je dominiral nad dolino pod njo. Izzidki, ki so bili po Vischerjevi upodobitvi sodeč za pol etaže višji od južne fasadne stene, so učinkovali kakor obrambni stolpiči, a v resnici so imeli predvsem simbolni pomen.

¹⁴² Teza Ivana Stoparja, da je poligonalni vogalni izzidek nastal šele v obdobju neogotike in da je imel funkcijo grajske kapele, je povsem neosnovana. Izzidek ima značilne kamnite renesančne okenske okvire iz 16. stoletja in upodobljen je že na Vischerjevi upodobitvi iz okoli leta 1681. Sprva je imel morda nekoliko drugačno obliko strehe od sedanjega. Pred drugo svetovno vojno je bil v njem japonsko-kitajski kabinet, kar še sedaj kažejo naslikane pismenke na njegovih stenah v notranjščini. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 71.

¹⁴³ Zasnova južnega trakta gradu Lemberg je s tega vidika primerljiva z zasnovo nekdanjega glavnega stanovanjsko-obrambnega poslopja v kompleksu trdnjave Kluže pri Bovcu. V obeh primerih je šlo za enoinpoletažno stavbno zasnovo in spodaj so bili bivalni prostori, podstrešna poletaža pa je rabila za obrambo in ni imela predelnih sten. V obeh primerih je bila podstrešna obrambna poletaža opremljena z navzven razširjenimi širokimi in zgoraj segmentnolonočno zaključenimi strelnimi linami. Prim. Sapač, *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. IV. Brda in Zgornje Posočje*, str. 142, 146. Na Lembergu je bila podstrešna poletaža na sredini opremljena s štirimi masivnimi zidanimi slopi, ki so nad prečnimi predelnimi spodnje etaže opirali strešno konstrukcijo.

Renesančni profilirani leseni strop v vzhodnem prostoru pritličja južnega trakta (Igor Sapač, 2006).

vljena dendrokronološka raziskava je pokazala, da je strop zelo verjetno nastal nekaj let po letu 1582, ko je nastala najmlajša razpoznavna branika na dveh prečnih tramovih iz jelke, oziroma verjetno kmalu po letu 1584, ko je nastala ena od njegovih stropnih desk. Približno takrat je nastala tudi sedanja strešna konstrukcija nad tem delom trakta.¹⁴⁴ V drugi gradbeni etapi, ki so jo izvedli zelo hitro za prvo, so trakt na severni strani opremili z dolgim enoetažnim elegantnim arkadnim hodnikom s križno-grebenastimi oboki in polkrožnimi loki, oprtimi na 17 vitkih kamnitih stebričev. Stebriče so opremili s preprostimi kapiteli, drugačnimi od v tistem obdobju na Štajerskem in Koroškem najbolj uveljavljenih toskanskih kapitelov, s kakršnimi so opremili tudi stebriče približno takrat zgrajene galerije vzhodnega trakta.¹⁴⁵ Nad arkadnim hodnikom so podstrešno poletažo v oseh arkadnih lokov osvetlili z majhnimi linami, ki so bile sprva verjetno namenjene obrambi,¹⁴⁶ enako oblikovane kakor line na južni fasadi trakta, zgoraj segmentnoločno zaključene in poudarjene z naslikano sivo obrobo. Arkadni hodnik sta še sredi 19. stoletja krasila portreta in grba Viktorja I. Welzerja in njegove

žene Elizabete, roj. Khevenhüller.¹⁴⁷ Morda sta bila izdelana v fresko tehniki, tako kakor poslikave v notranjščini vrhnjega nadstropja severnega trakta, ni pa mogoče niti izključiti možnosti, da sta bila izdelana v sgraffitni tehniki.¹⁴⁸ Med zadnjo obnovo so v zgornjem delu fasadne stene arkadnega hodnika, med temeni lokov arkad in linami podstrešne poletaže odkrili tudi ostanke naslikane renesančne balustrske ograje, ki je bila primerljiva s podobnim motivom na koroških dvorcih Hallegg in Welzenegg.¹⁴⁹ Iz arkadnega hodnika so bile skozi sedaj zaprte prehode dostopne sobane v pritličju južnega trakta, dostopa nanj

¹⁴⁴ Čufar in Merela in Krže, Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg, str. 2, 2–6.

¹⁴⁵ Nenavadno oblikovani kapiteli arkadnih stebričev, ki sicer niso povsem takšni, kakršne srečamo na palači Welzer v Celovcu in na dvorcih Hallegg in Welzenegg, so pa z njimi še najbolj primerljivi, kažejo, da bi južni grajski trakt mogli graditi stavbeniki s Koroške. Prim. tudi: Kohlbach, *Steirische Baumeister*: avtor gradu Lemberg v svojem izčrpnem pregledu ne omenja.

¹⁴⁶ Line so pozneje v vrhnjem delu znižali skupaj s streho arkadnega hodnika; da so bile sprva zasnovane kot strelne line, kažejo leseni nasloni za muškete na njihovi notranji strani spodaj.

¹⁴⁷ Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 94; *Schöne alte Steiermark*, str. 150; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56. V gradu sta bila do leta 1945 tudi oljna portreta Viktorja I. in Elizabete Welzer iz okoli leta 1580, ki ju sedaj hrani Pokrajinski muzej Celje. Prim. Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 286; Slatinek, *Lemberg*, str. 100.

¹⁴⁸ Renesančne sgraffitne poslikave so kot fasadni okras prišle iz Italije in so se razširile zlasti v deželah severno od reke Donave. Z njimi so poudarjali zlasti nerazčlenjene fasadne površine. Precejšnje število renesančnih sgraffitnih fasadnih dekoracij je v drugi in tretji tretjini 16. stoletja nastalo tudi na Koroškem; to so bile predvsem preproste arhitekturne oblike, zlasti delilni pasovi, balustri in rozete. Okoli leta 1547 so s sgraffitnimi poslikavami opremili obe dvorišči dvorca Hallegg; spodnje dvorišče so okrasili z balustri in obrobami arkadnih lokov, zgornje dvorišče pa zlasti s številnimi medaljoni z geometrijsko motiviko. Podobno sgraffitno dekoracijo je v sedemdesetih letih 16. stoletja dobilo tudi arkadno dvorišče dvorca Welzenegg. Prim. Kienzl in Deuer in Vancsa, *Renaissance in Kärnten*, str. 125–126.

¹⁴⁹ Ostanke naslikane balustrske ograje so bili najbolj ohranjeni na vzhodnem koncu fasadne stene, ki jo je do zadnje obnove prekrival sekundarno nanjo prislonjeni zid s potlačenim arkadnim lokom med arkadnim hodnikom južnega trakta in glavnim grajskim stopniščem. Za obnovo arhitekturne poslikave se niso odločili, ker so bili ostanke menda preskromni in ker zato rekonstrukcija ne bi mogla biti dovolj kakovostna.

Propadajoči renesančni arkadni hodnik južnega trakta na gradu Lemberg (Igor Sapač, 2004).

pa so uredili iz vzhodne in zahodne strani. Na zahodni strani je bil iz arkadnega hodnika preko nekaj stopnic mogoč prehod na izravnano in vrtno urejeno manjšo ploščad med višjim južnim traktom in nižje ležečim gospodarskim jugozahodnim traktom. Na zahodni strani so v izteku arkadnega hodnika med severno sobano južnega trakta, veliko rondelo in južno steno nižje ležečega prečnega vhodnega oziroma veznega grajskega trakta z glavno vežo uredili dokaj širok hodnik in iz njega uredili tudi prehod v veliko rondelo.¹⁵⁰ Za dostop iz nižje ležečega glavnega grajskega dvorišča do arkadnega hodnika južnega trakta so verjetno ob zahodni dvoriščni fasadi prečnega vhodnega oziroma veznega grajskega trakta zgradili dolgo enoramno stopnišče, ki je bilo sprva morda nezastrešeno in ki so ga v obdobju baroka nadomestili s sedanjim širšim in udobnejšim večramnim stopniščem.¹⁵¹ Dovolj široko in udobno stopnišče je bilo na

Grad Lemberg na upodobitvi Georga Matthäusa Vischerja iz okoli leta 1681.

tem mestu vsekakor potrebno, saj sicer ne bi mogli biti dostopni reprezentativni bivalni prostori južnega trakta. Da je bilo pet soban, ki so bile pendant štirim starejšim sobanam v vrhnjem nadstropju severnega trakta, resnično razkošnih, še sedaj kaže omenjeni rezljani in bogato profilirani leseni strop v vzhodni od njih, ki jo tradicionalno imenujejo Sodna dvorana.¹⁵² Verjetno so bili podobni stropi tudi v drugih štirih sobanah, kar kažejo sledovi na ohranjeni severni steni trakta. Iz soban, ki so bile visoke okoli 3,5 metra in z okni obrnjene proti jugu, je bil mogoč širok razgled na dolino. O opreми soban moremo zgolj ugibati. Gotovo ni bila skromna. Viktor I. Welzer je nedvomno poznal odlični dvorec Tratzberg na Tirolskem, ki je bil dom njegove matere Marije in ki je slovel zlasti zaradi razkošne opreme notranjih prostorov, v glavnem ohranjene še sedaj. Da je imel Viktor I. Welzer smisel za luksuzne bivalne prostore, kaže tudi dvorec Welzenegg, v katerem sta se v slavnostni dvorani iz časa nastanka stavbe ohranila dva odlična lesena intarzirana portala z obliko antikizirajočega slavoloka z jonskima stebroma ob straneh. Kaj podobnega je verjetno obstajalo na Lembergu, čeprav tu nobena sobana v južnem traktu po velikosti ni odstopala od drugih in ni bilo jasno razpoznavne velike osrednje dvorane.

Drugi pomembni gradbeni podvig v tretji fazi gradnje nove grajske zasnove v 16. stoletju oziroma v obdobju, ko je na Lembergu gospodaril Viktor I. Welzer, je bila gradnja novega vzhodnega trakta oziroma novega zunanjskega vhodnega trakta. Dokaj ozki enonadstropni pravokotni trakt s kratko zunanjo grajsko vežo so z jugozahodnim vogalom naslonili na veliko rondelo in postavili so ga pred starejšim vhodnim traktom ter tako izoblikovali majhno zaprto sprednje grajsko dvorišče. Trakt je nad širokim polkrožno sklenjenim glavnim portalom opremljen

¹⁵⁰ Severna in južna stena hodnika nista povsem vzporedni, kar kaže, da je prečni vhodni oziroma vezni grajski trakt z glavno vežo nastal pred južnim traktom, ki se mu zaradi geomorfoloških danosti ni mogel povsem prilagoditi.

¹⁵¹ Stopnišče je bilo najbrž primerljivo s stopniščem med spodnjim in zgornjim dvoriščem gradu Vurberk blizu Ptuja, ki sedaj ni več ohranjeno. Smiselna je tudi primerjava z zunanjim stopniščem, ki vodi do jedra gradu Velenje. Manj verjetna se zdi možnost, da je bilo stopnišče opremljeno z arkadami in pokrito, tako kakor, denimo, nekdanje renesančno stopnišče Prunkstiege, ki so ga v kompleksu spodnjega

mestnega gradu v Gradcu zgradili okoli leta 1554 in podrli okoli leta 1854, ali okoli leta 1615 zgrajeni zunanji arkadni stopnišči trakta Novi grad v sklopu grajskega kompleksa Negova v Slovenskih goricah.

¹⁵² Prim. Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 137; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 70.

Sedanji pogled na grad Lemberg z jugovzhodne strani (Igor Sapač, 2014).

z omenjeno belo marmorno napisno ploščo z grboma rodovin Welzer in Khevenhüller in letnico 1584, ki kaže, da so vzhodni trakt zelo verjetno zgradili približno takrat kakor južni trakt.¹⁵³ V zadnjih letih opravljene sondažne raziskave so pokazale, da je vhodni trakt nastal postopoma; najprej so zgradili njegov sedanji pritlični sprednji zid, ki je močan okoli 2,5 metra in ki je predrt z večjim glavnim portalom in manjšimi polkrožno zaključenimi izmuznimi vratci na desni strani. Pred zidom, ki je imel sprva očitno funkcijo močnega čelnega ščitnega zidu, so razširili in preuredili v skalno osnovo usekani obrambni jarek, ki je gotovo že obstajal v prvi in drugi fazi gradnje nove grajske zasnove v 16. stoletju. Čez jarek so do zidanega podesta pred portaloma postavili lesen mostovž, ki so ga verjetno že kmalu nadomestili z zidanim ločnim mostičem.¹⁵⁴ Na severni strani so ščitni zid in severovzhodni valjasti stolp povezali s krajšim in tanjšim obrambnim zidom.¹⁵⁵ Na južni strani so ščitni zid tik pod veliko rondelo dopolnili z deloma v skalo usekanim obokanim prostorom, ki so ga verjetno namenili grajski straži. Koliko časa je preteklo med nastankom ščitnega zidu in njegovo

vključitvijo v novi trakt, na podlagi doslej izvedenih raziskav ni mogoče ugotoviti.¹⁵⁶ Nekdanjo renesančno obliko v 18. in 19. stoletju precej predelanega in povečanega trakta dokumentira Vischerjeva upodobitev iz okoli leta 1681, ki se je z zadnjimi izvedenimi stavbnimi sondažnimi raziskavami izkazala kot precej zanesljiva. Vzhodni trakt so zasnovali kot skoraj povsem samostojni stavbni del in ga v zgornji etaži opremili z elegantno odprto arkadno galerijo, s katero so utrjeni introvertirani grad do neke mere simbolno odprli navzven in že na daleč poudarili njegov reprezentativni rezidenčni značaj. Z galerijo so morda nadomestili prvotni leseni obrambni hodnik vrh ščitnega zidu. Napol odprti stavbni del je nastal kot izraziti povezovalni element med grajsko stavbo in njeno okolico. V zadnjih letih izvedene sondažne raziskave so pokazale, da je imel trakt na prednji in dvoriščni strani po šest polkrožnih arkadnih lokov, ki so bili oprti na vitke kamnite stebriče pravilnih toskanskih oblik.¹⁵⁷ Na severni in južni strani je bila arkadna galerija povezana z zaprtima prostoroma, ki sta bila malce višja od nje in ki sta svojo zasnovo omogočala njeno statično stabilnost. Ob stiku med galerijo in zaprtima prostoroma so bili vgrajeni polovični arkadni stebriči. V notranjščini je bila arkadna galerija na vrhu opremljena z ravnim lesenim stropom. Lemberška arkadna galerija je v slovenskem prostoru, če odštejemo precej mlajšo in drugačno arkadno galerijo vrh vzhodnega trakta mestnega gradu v Mariboru, brez primere. Njeno edino pravo vzporedje je galerija vrh obzidja spo-

¹⁵³ Plošča je zlasti z napisom in grboma dobro primerljiva z omenjenimi napisnimi ploščami na dvorcih Hallegg in Welzenegg. Prvotna lokacija plošče ni znana. Verjetno se zdi, da je bila že sprva nad glavnim grajskim portalom, čeprav ob tem ni mogoče povsem izključiti možnosti, da je bila sprva vzdana na južnem traktu.

¹⁵⁴ Na zasuti zidani podest pred glavnim portalom in na zahodni zidani kamniti lok mostiča čez nekdanji obrambni jarek pred vzhodnim traktom so naleteli med arheološkimi izkopavanji leta 2009. Prim. Bricelj in Krempuš, *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg*.

¹⁵⁵ Dokaj kratki vezni zid med novim čelnim ščitnim zidom in severovzhodnim valjastim stolpom so na dvoriščni strani opremili z velikim zidanim lokom, ki je sprva verjetno na vrhu nosil obrambno galerijo in od katerega je sedaj na severni steni severovzhodnega prostora v pritličju vzhodnega grajskega trakta ohranjena njegova zazidana vzhodna polovica.

¹⁵⁶ Ni mogoče povsem izključiti možnosti, da so ščitni zid postavili že kmalu po dokončanju velike jugovzhodne rondele.

¹⁵⁷ Arkadni stebriči vzhodnega trakta učinkujejo veliko manj arhaično od arkadnih stebričev južnega trakta, kar pa nikakor ne pomeni, da niso mogli nastati sočasno. Tudi na dvorišču dvorca Welzenegg so arkadni stebri v pritličju in nadstropju precej različni.

dnjega dvorišča dvorca Hallegg, ki jo je dal Viktorjev oče Moric IV. Welzer zgraditi okoli leta 1546 in ki je bila verjetno neposredni vzor zanjo. Galerija kaže, da je nastala v času, ko je neposredna nevarnost turških vpadov na to ozemlje po začetku gradnje trdnjave Karlovec leta 1579 prenehala. Zato ne preseneča, da so z njo deloma okrnili obrambni pomen velike ron-dele in severovzhodnega stolpa.

Z novima južnim in vzhodnim traktom se je grad Lemberg torej v osemdesetih letih 16. stoletja dokončno prelevil v veliko in reprezentativno renesančno rezidenčno vplivne plemiške rodovine. Najbrž ni pretirano zapisati, da se je takrat končal proces, ki se je v prvi fazi v zgodnjem 16. stoletju začel kot obračanje k novi modi brez resničnega razumevanja duha novega renesančnega časa in ki je na koncu privedel do resničnega odseva intelektualnega antropocentrizma razsvetljenega plemstva.¹⁵⁸ Izoblikovana zasnova je mogla dostojno zrcaliti veliko samozavest rodovine Welzer, pa tudi vsestranski razcvet Koroške v 16. stoletju.¹⁵⁹ Gotovo je bilo veliko premoženje glavno izhodišče, da sta se Moric IV. in še zlasti Viktor I. odločila tudi ta odročni štajerski grad, ki je bil precej oddaljen od njunih koroških gradov, spremeniti v razkošno rezidenčno, primerljivo s Halleggom in Welzeneggom. A dovolj denarja in potreba po vzpostavitvi novega upravnega sedeža urada Vojnik verjetno nista bila odločilni razlog za izjemno ambiciozno zastavljene gradbene posege. Izpričana portreta Viktorja I. Welzerja in njegove žene Elizabete na arkadnem hodniku sta motiv, ki ga z drugih grajskih stavb na Slovenskem ne poznamo; pričata, da je bil eden glavnih ciljev izgradnje Lemberga v tretji renesančni stavbni fazi ustvariti pomembni grajeni statusni simbol z memorialno vrednostjo in hkrati tudi rezidenčno, ki ne bi zaostajala za rezidencama na obrobju koroške prestolnice in ki bi njenim vplivnim lastnikom omogočala tudi udobno daljše bivanje. Ostanki dimničnih tuljav kažejo, da so bile vse velike sobane v severnem in južnem traktu opremljene s pečmi in da so jih mogli torej uporabljati tudi v hladnejših mesecih leta. Kateri vzrok je bil torej odločilen, da so si Welzerji na oddaljenem štajerskem gradu, daleč od Celovca in svojih koroških posesti, uredili razkošno rezidenčno, ki so jo mogli uporabljati skozi vse leto, tudi pozimi? Zdi se, da je bil pomemben razlog tudi bližina dobrnskih toplic, ki so samo 4 kilometre oddaljene od gradu. Viktor I. Welzer, ki je bil v času izvajanja obsežnih gradbenih posegov na gradu leta 1584 star 57 let in ki je takrat gotovo že čutil breme svojih let, je nedvomno poznal zdravilne

termalne izvire in zdi se verjetno, da jih je tudi užival. Prav v tistem obdobju so na Štajerskem beležili prve začetke razvoja zdraviliškega turizma. Okoli leta 1570 se je pojavilo zanimanje za zdravilne izvire na območju sedanje Rogaške Slatine in njihovi prvi obiskovalci oziroma uporabniki so bili iz vrst plemstva. Znan je podatek, da je bil na Dobrni zdravilni vrelec že leta 1582 ograjen z leseno ograjo in pokrit, zraven njega pa je stala hišica s prenočišči za goste. Dobrnske toplice so bile v tistem obdobju dokaj dobro obiskane in mnogi gostje so bili zelo ugledni. Leta 1579 jih je malo pred smrtjo obiskal ljubljanski škof Baltazar pl. Radlič (1533–1579) in leta 1580 je na Dobrni umrl župan Brež na Koroškem. Leta 1594 je kot topliški gost umrl celovski občinski svetovalec Hanns Ehrenpacher.¹⁶⁰ Gotovo ni bilo naključje, da je bilo več uglednih topliških gostov s Koroške, od koder so bili tudi Welzerji. Malo verjetno se zdi, da so ugledni gostje dobrnskih toplic spali v skromni hišici ob vrelcu. Do postavitve prvega zidanega topliškega doma med letoma 1608 in 1612, ki je omogočil uporabo toplic tudi pozimi, oziroma do gradnje večjega štiriraktnega topliškega doma leta 1624,¹⁶¹ sta bila v bližini toplic samo dve primerni stavbi, v katerih so mogli poskrbeti za uglednejše goste: grad Dobrna in grad Lemberg. Zadnji je bil večji in udobnejši in do stop do njega je bil manj naporen. Zdi se mogoče, da so prav za oskrbo uglednih topliških gostov zgradili novi južni grajski trakt z nizom petih približno enako velikih kvadratnih, ogrevanih in dobro osvetljenih soban. Vzhodni trakt z arkadno galerijo, ki je ponujala lep razgled na dolino, bi bilo v tem kontekstu mogoče hipotetično interpretirati tudi kot neke vrste pokrito topliško sprehajališče.

V osemdesetih letih 16. stoletja se je renesančni stavbni razvoj grajskega kompleksa zaključil. V zadnjem desetletju 16. stoletja je ostareli Viktor I. Welzer umrl, njegov sin Moric VII. Welzer pa zaradi protestantom vse bolj nenaklonjenih časov očitno ni imel več volje konkurirati gradbenim podvigom svojih predhodnikov. Tudi naslednja stoletja osnovne zasnove gradu niso več bistveno spremenila in do danes je ostala odličen primer utrjene renesančne grajske arhitekture, ki kaže, kako je mogla ideja utrjenega srednjeveškega višinskega gradu v renesančni preobleki preživeti še po koncu srednjega veka v 16. stoletju.¹⁶² V primeru Lemberga ni šlo zgolj za

¹⁵⁸ O kulturnem nivoju Welzerjev smo, podobno kot o kulturnem nivoju večine drugih plemičev na Slovenskem v 16. stoletju, slabo poučeni. Vsekakor so člani zadnje in predzadnje generacije, preden je rodovina okoli leta 1629 zapustila Koroško, študirali na raznih univerzah in se želeli izobraževati.

¹⁵⁹ Prim. Deuer, *Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert*, str. 215.

¹⁶⁰ Orožen, *Donesek k zgodovini Dobrne*, str. 280–281; za škofa Baltazarja pl. Radliča prim. Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 89–96.

¹⁶¹ Orožen, *Donesek k zgodovini Dobrne*, str. 282.

¹⁶² Utrjeni srednjeveški grad je kot stavbna zvrst v srednji Evropi ostal aktualna gradbena naloga še celo 16. stoletje. Dvorci so se v tistem obdobju začeli uveljavljati vzporedno z gradovi in nadomeščali so jih postopno. Lemberg je lep primer spoznanja, da je prehod med srednjeveškim gradom in novoveškim dvorcem teklen kontinuirano, brez ostrih cezur. Prim. Weninger, *Die letzte Ausbauphase der Kärntner Höhenburgen im 16. Jahrhundert*, str. 142–151; Großmann, *Die Burg zur*

problematiko ohranjanja oziroma revitalizacije stare lokacije in gradnje protiturške utrdbe; njegova zasnova kaže, da so višinski gradovi z raznoličnimi stavbnimi deli tudi še v 16. stoletju plemstvu še vedno ustrezali kot reprezentativna oblika gosposkega sedeža. Nikakor ni naključje, da ima grad s slikovito razgibanimi stavbnimi masami izjemen pomen v krajinski sliki širšega prostora. Njegovi graditelji so se očitno zavestno odločili, da kljub potrebi po gradnji moderne renesančne grajske stavbe, ki more kljubovati tudi težkemu ognjenemu strelnemu orožju in se prilagoditi novemu izboljšanemu bivalnemu standardu, v stavbnih masah ohranijo oziroma ponovijo obliko srednjeveškega gradu. Tako je nastala zasnova, ki po eni strani ohranja srednjeveško heterogeno kompozicijo raznoličnih stavbnih mas in ki že na prvi pogled omogoča jasno razlikovanje funkcij posameznih stavbnih delov, po drugi strani pa poskuša vse sestavine povezati z bolj ali manj enotno renesančno preobleko. Prav zaradi tega ima Lemberg v okviru grajske dediščine na Slovenskem poseben pomen. Nikjer drugje ni mogoče srečati grajske zasnove iz 16. stoletja, ki bi imela znotraj obzidja še na povsem srednjeveški način ločena rezidenčno-upravni in gospodarski del, ki bi imela veliko renesančno rondelo zasnovano kakor visokosrednjeveški bergfrid, in ki bi imela dva dokaj velika, a med seboj slabo povezana bivalna stavbna trakta, zasnovana v osnovi v veliki meri kakor srednjeveška palacija in hkrati opremljena z značilnimi pridobitvami novoveške stanovanjske kulture, zlasti z večjimi okni, lončeniimi pečmi za ogrevanje prostorov in z več prostori, ki omogočajo grajski družini več zasebnosti.

Baročni gradbeni posegi na gradu Lemberg v 17. in 18. stoletju

Štiriindvajsetega julija leta 1629 je Žiga VII. Welzer (1600–1673), zadnji lastnik Lemberga iz rodovine Welzer, malo preden je moral zaradi zvestobe protestantski veri zapustiti Štajersko in Koroško, grad z vso opremo vred prodal Janezu Frideriku baronu Schrattenbachu (1605–1665).¹⁶³ Člani iz te znane in ugledne novoveške štajerske plemiške rodovine, ki se v virih pogosto omenja tudi kot Schrottenbach, so imeli grad do leta 1762.¹⁶⁴ Janez Friderik baron Schrattenbach je imel poleg Lemberga tudi bližnja gospostva Stopnik, Ojstrica, Prebold in Vojnik in leta

1649 je bil povzdignjen v državnega grofa.¹⁶⁵ Okoli leta 1630 je začel na lokaciji starejšega dvora graditi veliki reprezentativni poznorenesančni двореc Prebold, ki so ga dokončali po velikem kmečkem uporu leta 1635 in ki je postal glavna rezidenca rodovine Schrattenbach na južnem Štajerskem.¹⁶⁶ Dvorec Prebold je bil postavljen v dolini in gotovo je bil bolj udoben od Lemberga, a ta je kljub temu še naprej ostal pomembna rezidenca, v kateri so Schrattenbach pogosto bivali. Po Janezu Frideriku ga je dedoval njegov sin Janez Baltazar II. grof Schrattenbach, ki ga je imel še leta 1687.¹⁶⁷ Nato je lastnik Lemberga pred letom 1697 postal Rudolf Friderik Ferdinand grof Schrattenbach (pred 1660–1728), najstarejši sin Janeza Baltazarja II.; imel je pet sester in šest bratov in več se jih je rodilo na gradu Lemberg. Med njimi je bil tudi slavní Wolfgang Hannibal grof Schrattenbach, ki se je na Lembergu rodil 12. 9. 1660; na Germanicumu v Rimu je doktoriral iz filozofije in teologije, od leta 1682 je bil stolni kanonik v Olomu-

¹⁶⁵ Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 206; prim. Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 87; <http://geneall.net/de/name/1841484/johann-friedrich-graf-von-schrattenbach> (26. 8. 2014). Janez Friderik Schrattenbach je imel do leta 1652 tudi dvorec Podgrad pri Vranskem. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 102. Od leta 1659 so imeli Schrattenbach tudi dvorec Legen pri Slovenj Gradcu. Prim. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 170–171; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga*, str. 47–49. Po letu 1672 so imeli Schrattenbach tudi reprezentativni novi dvorec Zalog pri Žalcu. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 157. Od leta 1674 so imeli tudi gospostvo in dvorec Ivnik (Eibiswald) blizu Radelj na sedanjem avstrijskem Štajerskem.

¹⁶⁶ Prim. Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, str. 297; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 108–111; Slatinek, *Lemberg*, str. 55–56. Dvorec Prebold so verjetno zasnovali deloma po vzoru okoli leta 1510 zgrajenega renesančnega dvorca Brdo pri Kranju, s katerega je bila doma žena Janeza Friderika barona Schrattenbacha Doroteja Sidonija, roj. baronica Egkh-Hungerspach (ok. 1600–1669). Po letu 1641 sta bila zakonca Schrattenbach tudi lastnika polovice Brda pri Kranju in Janez Friderik je tam pogosto bival in tam tudi umrl. Prim. Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 86–87. Arhitekturna zasnova dvorca Prebold je v slovenskem merilu sicer najbolj primerljiva z dvorcem Soteska ob Krki na Dolenjskem. Verjetno je bil dvorec Prebold eden glavnih vzorov za Sotesko; poleg oblikovnih vzporedij in družbenega vzpona njunih graditeljev v stan državnih grofov za to tezo govorijo zlasti družinske vezi: Sotesko je dal med letoma 1664 in 1697 zgraditi Jurij Žiga grof Gallenberg (po 1624–1697), ki je bil od leta 1660 poročen s svojo sorodnico Katarino Elizabeto grofico Schrattenbach (po 1628–1678), hčerjo lemlerskega graščaka in graditelja dvorca Prebold Janeza Friderika grofa Schrattenbacha (1605–1665) in Doroteje Sidonije, roj. baronice Egkh-Hungerspach. Prim. Žvanut, *Plemiške zgodbe*, str. 52–57, 68–90; Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 86–88. Nad glavnim portalom dvorca Soteska sta bila do okoli leta 1960 vzdana bela marmorna grba rodovin Gallenberg in Schrattenbach z napisom in letnico 1675, ki sta sedaj v Dolenjskem muzeju v Novem mestu. Je morda na ta grba vplivala bela marmorna plošča z grboma nad glavnim portalom gradu Lemberg? Sta morda na elegantne dolge arkadne hodnike dvorca Soteska vplivala dolgi arkadni hodnik južnega trakta in arkadna galerija vzhodnega trakta gradu Lemberg?

¹⁶⁷ Kolšek, *Gospodarsko stanje lemlerske gosposčine*, str. 21, 24.

Zeit der Renaissance.

¹⁶³ Stumberger, *Die Welzer*, str. 272, 388; Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 278. Do leta 1630 je mlajši brat Žige VII. Welzerja, Moric VIII. Welzer (1606–1634) družini Schrattenbach prodal še gospostvo Vojnik; kupil ga je Feliks baron Schrattenbach, oče Janeza Friderika barona Schrattenbacha. Moric se je nato odselil v Basel, kjer je umrl. Prim. Stumberger, *Die Welzer*, str. 274.

¹⁶⁴ Za rodovino Schrattenbach prim. Höfflinger, *Eine Chronik der Grafen Schrattenbach*, str. 145–178.

Baročni nagrobnik na gradu Lemberg rojenega kardinala Wolfganga Hannibala grofa Schrattenbacha (1660–1738) v kapeli Žalostne Matere Božje mestne župnijske cerkve sv. Mavricija v Kroměřížu na Moravskem (Igor Sapač, 2007).

cu in Salzburgu, od leta 1711 do smrti je bil knezoškof v Olomucu na Moravskem, leta 1712 je postal kardinal, leta 1714 je šel kot cesarski odposlanec na papeški dvor v Rim, med letoma 1719 in 1721 pa je bil celo neapeljski glavar in kraljevi namestnik oziroma podkralj v Neaplju, ki je po španski nasledstveni vojni pripadel Habsburžanom. Leta 1722 se je vrnil v svojo škofijo. Umrli je leta 1738 v Brnu in pokopali so ga v mestni župnijski cerkvi sv. Mavricija (Mořica) v Kroměřížu na Moravskem, v kapeli Žalostne Matere Božje, sedaj poimenovani Schrattenbachova kapela, ki jo je dal zgraditi leta 1733 in v kateri je še vedno ohranjen njegov odlični baročni figuralni nagrobnik, delo bavarsko-olomuškega kiparja Andreasa (Ondřeja) Zahnerja (1709–1752).¹⁶⁸ Na Lembergu se je rodil tudi Feliks Sigismund grof Schrattenbach, brat Rudolfa Friderika Ferdinanda in Wolfganga Hannibala, ki so ga isti dan po rojstvu leta 1679 krstili v bližnji Novi Cerkvi; od leta 1728 do smrti leta 1742 je bil ljubljanski knezoškof in v tistem obdobju je bil povezan tudi z nekaterimi ambicioznimi baročnimi gradbenimi podvigi na območju ljubljanske škofije.¹⁶⁹ Ko je leta 1728 Rudolf Friderik Ferdinand grof Schrattenbach umrl, ne da bi zapustil otroke, je grad Lemberg pripadel njegovi vdovi Jožefini, roj. grofici Gallenberg, ki je prav tako umrla brez otrok.¹⁷⁰ Posest je 22. 2. 1762 dedoval njen mladoletni nečak Salesius grof Gallenberg in obdržal jo je do leta 1765,

ko jo je njegov oče in skrbnik Wolf Sigmund grof Gallenberg prodal.¹⁷¹

Čeprav so imeli Schrattenbacha na južnem Štajerskem več udobnih dvorcev, je grad Lemberg v njihovem obdobju vseskozi ostal pomembna rezidenca, ki ni bila prepuščena samo gosposkim oskrbnikom. Grad so redno vzdrževali in postopno so izvedli tudi nekaj gradbenih posegov, s katerimi so zlasti renesančne bivalne prostore prilagodili novi baročni stanovanjski kulturi. V vrhnjem nadstropju severnega trakta so takrat večino neometanih lesenih stropov nadomestili z novimi ometanimi ravnimi lesenimi stropi, opremljenimi s preprostimi štukiranimi obrobami. Zelo verjetno so takrat nadomestili tudi stare dotrajane renesančne lončene peči z novimi baročnimi oblik in vgradili nekaj novega stavbnega pohištva. Nekatere prostore v pritličju severnega trakta so okrasili z novimi dekorativnimi stenski poslikavami. S temi deli je bila verjetno povezana tudi gradnja novega udobnega zaprtega baročnega dvorarnega stopnišča na zahodni dvoriščni strani prečnega vhodnega oziroma veznega grajskega trakta z glavno vežo.¹⁷² S stopniščem so nadomestili staro stopnišče iz 16. stoletja. Zaradi dozidave stopnišča so trakt razširili proti zahodu, ga pokrili z novo širšo dvokapno strešno konstrukcijo in glavno vežo in avlo v prvem nadstropju nad njo podaljšali proti zahodu. Do zrušitve in popolne odstranitve banjastih obokov veže in avle med letoma 1999 in 2012 je bila dobro vidna baročna podaljšava renesančne konstrukcije; konstrukcija iz 16. stoletja je bila zidana s kamnom, enako oblikovana banjasta obočna konstrukcija s sosvodnicami iz obdobja baroka pa iz opeke in od starejše konstrukcije na vzhodni strani ločena z oprogo. Novo dvoriščno fasado tega trakta so oblikovali z dvema širokima arkadnima odprtinama v nadstropju, ki sta bili verjetno podobni ločni odprtini na koncu veže v pritličju. Morda so hkrati z novim stopniščem

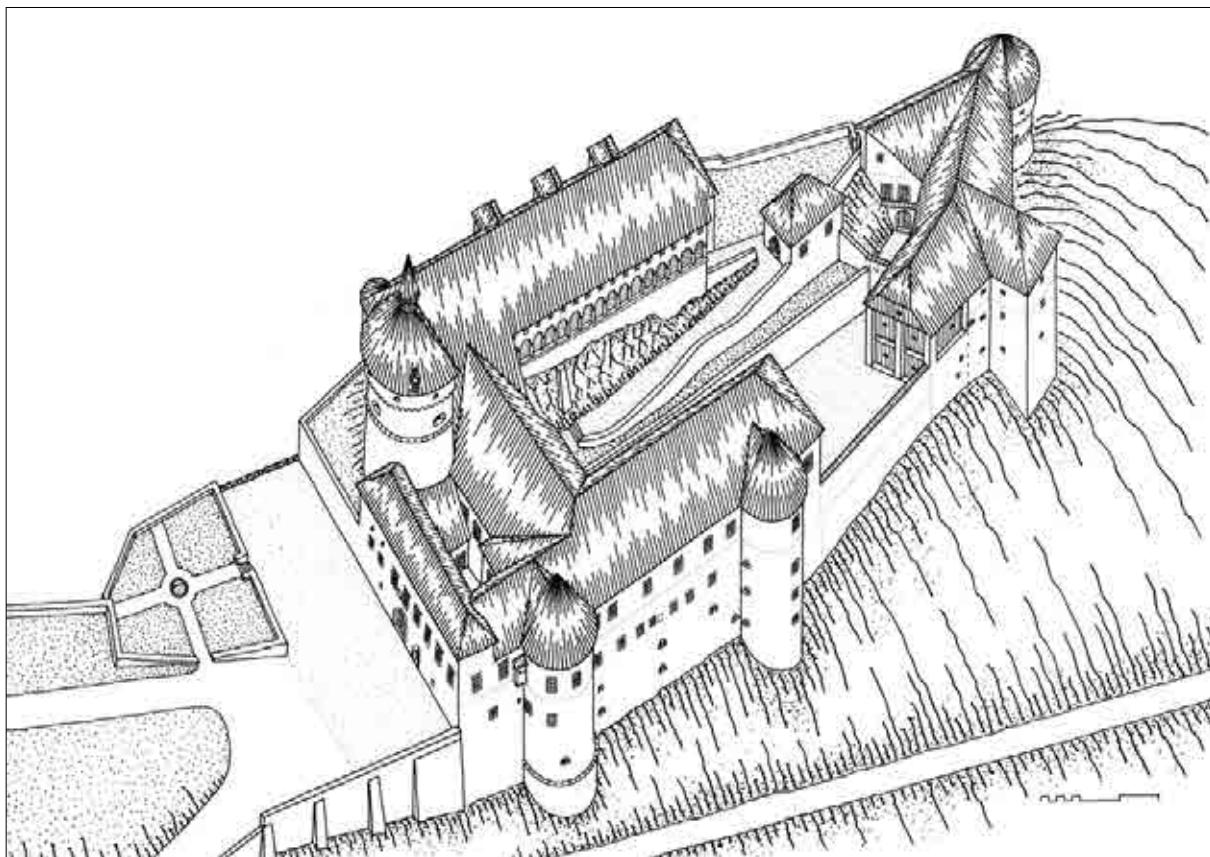
¹⁷¹ Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279; Slatinek, *Lemberg*, str. 59; prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 95.

¹⁷² Na Slovenskem so večino renesančnih grajskih stavb v obdobju baroka, opremlili z novimi udobnejšimi stopnišči, saj so bila stopnišča iz 16. stoletja pogosto zelo tesna in nereprezentativna. Da je dvorarno stopnišče na Lembergu nastalo šele v obdobju baroka, kaže tudi njegova mešana gradnja dokaj slabe kakovosti. Struktura zidave kaže, da so zahodno dvoriščno steno stopnišča pozneje še dvakrat preoblikovali; prvič morda že v drugi polovici 18. stoletja, drugič pa v drugi polovici 19. stoletja, ko so na njej zaprli večjo ločno odprtino in jo nadomestili z manjšim šilastoločnim portalom neogotskih oblik, porušeni leta 1999. Nad vzhodno spodnjo ramo stopnišča je bilo sprva iz avle nad glavno vežo navzgor do arkadnega hodnika južnega trakta speljano dolgo enorarno stopnišče, ki so ga v drugi polovici 19. stoletja v severnem delu podrli in ga nadomestili z zavitim tesnim stopniščem, ki so ga na južni strani prizidali na južno steno baročnega dvorarnega stopnišča. Baročno dvorarno stopnišče je bilo sprva morda opremljeno s kamnito balustrsko ograjo; med obnovitvenimi deli na gradu so odkrili kamniti baročni baluster kvadratnega prereza, ki je primerljiv z balustri nekdanje baročne stopniščne ograje gradu Podčetrtek na Kozjanskem iz zgodnjega 18. stoletja.

¹⁶⁸ Prim. Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 278–279; Slatinek, *Lemberg*, str. 58–59; http://de.wikipedia.org/wiki/Wolfgang_Hannibal_von_Schrattenbach (26. 8. 2014).

¹⁶⁹ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 183–190.

¹⁷⁰ Prim. Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, II, str. 400; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 206–208; Slana, *Brdo pri Kranju*, str. 87.

Grad Lemberg v 18. stoletju. Aksonometrična študija. Hipotetični poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2014).

zgradili tudi kamniti dvoriščni eskarpni zid na skalnem pobočju med spodnjim eskarpnim zidom na južni strani glavnega dvorišča in arkadnim hodnikom južnega trakta; z zidom so zavarovali pot od novega stopnišča do zahodnega konca južnega arkadnega hodnika in z vijugastim potekom so ga prilagodili naravni skalni osnovi. Na zahodnem koncu so novi eskarpni zid naslonili na dvoriščni zid zahodnega gospodarskega sklopa.¹⁷³

Renesančno podobo gradu so najbolj spremenili s predelavo vzhodnega trakta, ki so ga na sredini nadzidali do višine stranskih delov, ga pokrili z enotno streho in ga z malce nižjim prizidkom, naslonjenim na renesančno severovzhodno obzidje, povezali z vzhodno fasado severnega trakta. Severovzhodni stolp severnega trakta je takrat dobil značaj polvaljastega stolpa, napol potopljenega v severni fasadni steni. Hkrati so zazidali arkade galerije v prvem nad-

stropju vzhodnega trakta in jih nadomestili s pravokotnimi okni, opremljenimi s kamnitimi okviri. Ob tem so nekoliko znižali nivo tal. Namesto arkadne galerije so uredili podolžno sobano, ki so jo na omejenem ravnem stropu okrasili s štukaturo zgodnje-baročnih oblik, verjetno iz zadnje četrtine 17. stoletja.¹⁷⁴ Baročna sobana je bila na severni strani malce krajša od renesančne arkadne galerije. Renesančni prostor južno od nekdanje arkadne galerije so pokrili z zrcalnim obokom, ga verjetno v drugi tretjini 18. stoletja poslikali z baročno oziroma rokokojsko ornamentalno poslikavo z medaljoni in ga na vzhodni strani opremili z novima pravokotnima oknoma in zanimivima manjšima šilastoločno zaključenima linama nad njimi.¹⁷⁵ V tako preurejenem nadstropju vzhodnega trakta so namesto galerije uredili tri bivalne prostore. Za boljšo povezavo so takrat zgradili tudi manjši pravokotni izzidek na južnem koncu

¹⁷³ Med obnovo eskarpnega zidu v letih 2013 in 2014 se je pokazalo, da so zid večkrat obnavljali in da je bil v zahodnem delu sprva nekoliko bolj pomaknjen proti jugu oziroma navznoter. Prvotni potek zidu nakazuje obokana niša v njegovem zahodnem delu, ki je bila verjetno povezana z ureditvijo vrtnih teras znotraj obzidanega grajskega območja. Med obnovo zidu so odkrili tudi vogal neke manjše novoveške stavbe, ki je stala na platoju med južnim traktom in zahodnim gospodarskim sklopom; to je bilo verjetno baročno pomožno poslopje, ki so ga podrli pred nastankom franciscejskega katastra leta 1825.

¹⁷⁴ Štukirani strop, ki so ga v drugi polovici 19. stoletja zakrili z novim spušenim ravnim stropom, se je v devetdesetih letih 20. stoletja zaradi zamakanja strehe sesul. Vrh sten, ob stiku z nekdanjim stropom, so se ohranili fragmenti štukiranega bisernega niza, ki z značilnim oblikovanjem kaže, da je nastal v zadnji četrtini 17. stoletja.

¹⁷⁵ Poslikave v tem prostoru so pod novjšimi beleži še v veliki meri ohranjene. Navezujejo se tudi na šilastoločno linijo, ki sta vidni tudi na zunanji fasadi in ki sta zanimiv primer gotskega baroka oziroma zgodnjega historizma v 18. stoletju.

vzhodne fasade severnega trakta in iz njega uredili prehod do novega prizidka med severnim in vzhodnim traktom.¹⁷⁶ Na južni strani majhnega zaprtega sprednjega grajskega dvorišča so za dodatno povezavo med vzhodnim traktom in prečnim vhodnim oziroma veznim traktom zgradili pomožni kratki ozki enonadstropni vezni trakt, ki so ga naslonili na severni eskarpni zid velike rondele. Trakt, ki se je okoli leta 1965 sesul, je bil oblikovan skoraj povsem utilitarno.

O natančnejšem času izvedbe gradbenih posegov na gradu v obdobju Schrattenbachov moremo zgolj ugibati. Prva dela so verjetno izvedli po kmečkem uporju leta 1635, ko so grad zavzeli in menda tudi poškodovali uporni kmetje.¹⁷⁷ Škoda takrat bržkone ni bila velika, saj renesančne zasnove iz 16. stoletja niso spremenili. Morda so že takrat zasuli obrambni jarek pred glavnim grajskim vhodom in ga nadomestili z manjšim vrtom. Morda so že takrat zgradili tudi stolpičasti oglati izzidek na vzhodni fasadi severnega trakta, ki so ga naslonili na desni podboj velikega poznogotskega portala glavne grajske veže. Večje posege, zlasti gradnjo novega glavnega stopnišča in prezidavo vzhodnega trakta so izvedli po nastanku Vischerjeve upodobitve iz okoli leta 1681. Leta 2010 opravljena dendrokronološka raziskava je pokazala, da so les za lege stropa z zgodnjebaročnimi štukaturami v prostoru prvega nadstropja nad vežo v vzhodnem traktu posekali nekaj let po letu 1679.¹⁷⁸ Vzhodni trakt so torej prezidali kmalu po nastanku Vischerjeve upodobitve in arkadna galerija je izgini-la že takrat in ne šele v 19. stoletju.¹⁷⁹ Odprta renesančna arkadna galerija je bila sicer zelo atraktiven in izjemen arhitekturni motiv, a njeno vzdrževanje prav gotovo ni bilo enostavno in ker je bila tudi nefunkcionalna, so se verjetno brez prevelikega obžalovanja že zgodaj odločili, da jo nadomestijo z novimi zaprtimi bivalnimi prostori. Iz njih je bil mogoč imenitni pogled na vrt pred gradom in na dvignjeni plato z obzidanim predgradjem, kjer so v 17. in 18. stoletju gotovo nastala nova oziroma dodatna gospodarska poslopja.

Predelave gradu v 19. stoletju

Po letu 1765 so bili lastniki Lemberga do leta 1811 grofje Gross pl. Villanova. Prvi med njimi je bil

Karl Anton grof Gross pl. Villanova († 1778), ki je bil od leta 1744 enako kot njegov brat Franc Ludvik cesarski general, od leta 1754 pa generalfeldmaršal. Brata sta se odlikovala v bojih s Turki. Po smrti Karla Antona je grad pripadel potomcem njegovega brata Franca Ludvika († 1758). Leta 1811 je Karl grof Gross pl. Villanova Lemberg prodal Ignacu baronu Reinischu (1770–1843), ki je bil vojskovodja in od leta 1832 direktor vojaške akademije v Dunajskem Novem mestu. Od leta 1822 oziroma od leta 1830 je imel grad Vincenc(ij) Langer in za njim njegova vdova, od leta 1855 pa je pripadal njenemu sinu dr. Edmundu Langerju, ki je bil odvetnik in solastnik Rimskih Toplic. V lasti njegovih potomcev je Lemberg ostal do leta 1904.¹⁸⁰

V drugi polovici 18. stoletja grad na vzpetini gotovo ni bil več tako imenitna rezidenca kakor v drugi polovici 16. stoletja in v 17. stoletju. Kljub temu ga niso opustili in izognil se je usodi sosednjega gradu Dobrna, ki se je po delni samoporušitvi v sedemdesetih letih 18. stoletja spremenil v popolno ruševino. Lemberg je bil novejši, udobnejši in lažje dostopen od dobrnskega gradu in zato so ga vsaj za silo še naprej vzdrževali, čeprav so njegove obrambne sestavine izgubile ves prvotni pomen. V drugi polovici 18. stoletja je zaradi prevlade konkurenčnih cest preko Vitanja in Pirešice precejšnji del pomena izgubila tudi naselbina pod gradom, ki je do prve polovice 18. stoletja cvetela zaradi tranzitnega prometa in usnjars-tva; število prebivalcev in hiš v naselbini se je zmanjšalo in izgubila je značaj trga.¹⁸¹ V tistem obdobju so opustili in porušili tudi večji del renesančnega južnega grajskega trakta; ostala je samo njegova vzhodna petina in celotna severna stena z nanjo prislonjenim arkadnim hodnikom. Ta sicer slikoviti in dominantni grajski trakt je bil zaradi lokacije vrh skalnega grebena precej težje dostopen od severnega in vzhodnega trakta, ki so ju v obdobju baroka temeljito prenovili, in z upadanjem pomena gradu je izgubil svoj pomen.¹⁸² Na sicer drobni in shematski risbi talne zasnove gradu na vojaškem zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787 je južni trakt še označen,¹⁸³ v mapi franci-

¹⁷⁶ Ni mogoče izključiti možnosti, da je stolpičasti oglati izzidek na vzhodni fasadi severnega trakta nastal že pred veznim prizidkom med severnim in vzhodnim traktom. Njegova podoba z linama na kratki južni fasadi zrcali renesančno tradicijo.

¹⁷⁷ Curk, Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture, str. 275; prim. Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, str. 298.

¹⁷⁸ Čufar in Merela in Krže, Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg, str. 2, 9–11.

¹⁷⁹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 72. Da so arkadno galerijo na vzhodnem traktu zazidali že v obdobju baroka, dokazuje tudi naključni baročni omet, ki prekriva renesančne arkadne loke in ki so ga v 19. stoletju prekrili z novo plastjo ometa.

¹⁸⁰ Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon*, II, str. 400; Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 207; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 216; prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 95–97; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56; Orožen, *Dobrna*, str. 81; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 69; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 185; Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279; Slatinek, *Lemberg*, str. 59, 81, 84, 90.

¹⁸¹ Prim. Curk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93.

¹⁸² Morda je trakt postal nepotreben tudi zaradi novega večjega topliškega doma, ki so ga na Dobrni zgradili leta 1624. Vsekakor trakt že v času Schrattenbachov ni imel posebne uporabne vrednosti, saj so ga baročne prezidave zaobšle in zato se je v njem ohranil tudi renesančni profilirani lesen strop. V severnem traktu so renesančne stropce nadomestili z novimi ometanimi lesenimi stropi.

¹⁸³ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5, sekcija 174. Spremni tekst (Navedeno delo, 5, opisi, str. 124) navaja: »Grad Lemberg je trdno grajen, deloma enonadstropen, de-

Carl Goebel (1824–1899): Grad Lemberg z jugozahodne strani. Kolorirana litografska upodobitev iz okoli leta 1860 (Stopar, Dobrna, str. 68).

scejskega katastra iz leta 1825 pa njegovega večjega dela ni več in tam je bil takrat vrt.¹⁸⁴ Večji del južnega trakta so torej najverjetneje porušili po letu 1774, vsekakor pa pred letom 1825.¹⁸⁵ Ko je leta 1847 grad opisal Rudolf Gustav Puff, južnega trakta že dolgo ni bilo več.¹⁸⁶ Lemberg je bil tako deležen podobne usode kakor glavni grad krške škofije v Strassburgu na Koroškem; oba sta nad dolino izgubila večji del najbolj reprezentativnega trakta, kar je precej okrnilo njuno dominantno podobo v krajinski sliki.¹⁸⁷ Iz razpoložljivih virov ni mogoče razbrati, zakaj in kako so na Lembergu porušili večji del južnega trakta. Verjetno so južno in zahodno steno trakta in ostrešje nad njima podrli načrtno, saj sta severna stena in vzhodni

del trakta nepoškodovana in nad vzhodnim delom se je ohranila strešna konstrukcija iz poznega 16. stoletja. Najbolj verjetno se zdi, da so večji del trakta in še zlasti zahodne štiri petine njegove južne stene s tremi stolpičastimi izzidki vred podrli predvsem zaradi statičnih težav oziroma zaradi krušče se naravne skalne stene pod njimi.¹⁸⁸ Morda je na rušenje večjega dela trakta vplival tudi strah, ki ga je povzročilo samoporušenje sosednjega gradu Dobrna leta 1773.¹⁸⁹ Da je do rušenja najverjetneje res prišlo predvsem zaradi težav s skalno steno, kaže tudi severna stena z arkadnim hodnikom, ki je niso odstranili in tako ohranili podobo zaprtega grajskega dvorišča z arkadnimi hodniki na dveh oziroma treh straneh. Streho arkadnega hodnika so malce znižali in zato okrnili tudi line njegove vrhnje poletaže. Zaradi rušenja večjega dela trakta so morali nad pritlično zahodno steno preostale petine zgraditi nov zid, s katerim so zaprli ostanek podstrešne poletaže in ki je zaradi izbrane pozicije terjal zazidavo ene od segmentnoločno zaključenih strelnih lin na južni strani. Vzhodno petino

loma dvonadstropen; sprejel bi lahko divizijo vojakov; dober za obrambo ceste.«

¹⁸⁴ V mapi franciscjskega katastra sta severni in vzhodni grajski trakt označena kot stanovanjska dela, zahodni stavbni sklop in velika jugovzhodna rondela z ostankom južnega trakta pa kot gospodarska dela. Prim. reprodukcijo v: Šumi, *Naselbinska kultura*, str. 127.

¹⁸⁵ Sekcija z Lembergom je v okviru vojaškega zemljevida nastala po letu 1774, saj spremno besedilo že omenja дворец Dobrna, ki je nastal leta 1774 oziroma po zrušitvi gradu Dobrna leta 1773.

¹⁸⁶ Prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 94.

¹⁸⁷ Južna stena južnega trakta gradu Strassburg se je sicer porušila šele leta 1915.

¹⁸⁸ Iz istega vzroka so, denimo, v 19. stoletju podrli tudi srednjeveški zahodni trakt oziroma palacij gradu Borl blizu Ptuja.

¹⁸⁹ V zvezi s porušitvijo gradu Dobrna prim. prispevek Borisa Golca v isti številki *Kronike*.

Neznani avtor: Grad Lemberg z naselbino s severne strani. Risba s tušem iz okoli leta 1865 (Gallé, Die Gallé. Eine Familiengeschichte, str. 284, Štajerski deželni arhiv v Gradcu).

trakta so ohranili, ker ni bila statično ogrožena, ker je bila vizualno povezana z veliko rondelo in verjetno tudi zato, da bi ohranili sodno dvorano, v kateri je bil sedež deželskega sodišča, ločenega ob bivalnih prostorov v severnem in vzhodnem traktu. Deželsko sodišče je na gradu ostalo še celo prvo polovico 19. stoletja in takrat sta bila v gradu tudi še sedež zemljiškega gospostva in sedež okraja.¹⁹⁰

Med zadnjo tretjino 18. stoletja in sredino 19. stoletja so izvedli tudi nekaj gradbenih posegov v severnem traktu. Takrat so severovzhodni prostor v pritličju tega trakta z vgradnjo prečne predelne stene razdelili na dva približno enaka prostora, ki so ju opremili z banjastima obokoma s sosvodnicami. Ker je nova prečna stena nastala nad banjastim obokom prostora zgornje kletne etaže, so jo oprli na opečni razbremenilni lok.¹⁹¹ Verjetno so šele takrat severovzhodni valjasti stolp v vseh treh etažah opremili z opečnimi kupolastimi oboki. Morda so takrat zgradili tudi banjasti obok v pritličju vzhodnega trakta,

desno od veže, s katerim so nadomestili prvotni ravni leseni strop.

Leta 1848 je grad izgubil funkcijo središča fevdalnega zemljiškega gospostva in postal je središče veleposesti, ki je bilo v lasti družine Langer. V tistem obdobju ga niso opustili, tako kakor nekatere druge stare dotrajane grajske stavbe na težje dostopnih višinskih lokacijah, marveč je zatem, ko je bil že precej zanemarjen, doživel še zadnjo pomembno fazo stavbnega razvoja. Na njegovo preživetje sta verjetno pomembno vplivala zlasti bližina dobrnskih toplic, ki so se začele po letu 1846 razvijati v sodobno mondeno vodno zdravilišče, in odprtje železniške proge Južne železnice med Gradcem in Celjem leta 1846. Po nastanku dveh litografskih upodobitev gradu Carla Reicherta iz začetka šestdesetih let 19. stoletja, ko je bil grajski gospodar dr. Edmund Langer, so severni in vzhodni stanovanjski trakt temeljito predelali.¹⁹² Reichertova upodobitev gradu s severne

¹⁹⁰ Curk, *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem*, str. 93.

¹⁹¹ V drugi polovici 19. stoletja so razbremenilni lok prebili z vrtno odprtino in tako statično oslabili obok prostora v zgornji kletni etaži pod prečno predelno steno.

¹⁹² Reichertova upodobitev gradu s severne strani je objavljena v albumu *Einst und jetzt*, izdanem med letoma 1861 in 1864. Reichert, *Einst und jetzt*; prim. *Schöne alte Steiermark*, str. 150–151; Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 68; Stopar, *Najlepsi slovenski gradovi*, str. 90; Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 23; Gallé, *Die Gallé. Eine*

Grad Lemberg pred drugo svetovno vojno s severovzhodne strani (Gallé, Die Gallé. Eine Familiengeschichte, str. 284).

Familiengeschichte, str. 283. Druga Reichertova upodobitev, ki kaže grad z južne strani, je objavljena v Tagespostovi suiti, ki je v šestdesetih letih 19. stoletja oziroma po letu 1859 izhajala pri graškem založniku A. Leykam's Erben. Predstavitvi Lemberga je namenjen 42. od 55 zveščičev in poleg vedute so v njem še štiri strani spremnega besedila, ki je v glavnem povzeto po opisu Rudolfa Gustava Puffa iz leta 1847. *Ansichten aus der Steiermark, mit vorzüglicher Beachtung der Alterthümer und Denkwürdigkeiten, als: Burgen, Schlösser, Kirchen u. f. m. Der als Erläuterung beigegebene Text enthält viele Daten zur Geschichte des Kronlandes. XLII. Heft. Schloss Lemberg. Druck und Verlag von A. Leykam's Erben in Graz.* Prim. Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 23, 86–87; Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 283.

V 19. stoletju je nastalo še več upodobitev gradu Lemberg, ki imajo danes veliko dokumentarno vrednost. Preseneča, da slikovitega gradu niso vključili v obsežno serijo upodobitev v *Stari Kaiserjevi* suiti, ki je nastala med letoma 1824 in 1833. Prim. Kaiser, *Lithographirte Ansichten der steiermärkischen Staedte, Maerkte und Schloesser*; Kaiser, *Litografirane podobe slovenjštajerskih mest, trgov in dvorcev. Stara Kaiserjeva suita 1824–1833*. Okoli sredine 19. stoletja sta nastali dve akvarelirani upodobitvi gradu, ki sta bili do leta 1945 na gradu, sedaj pa ju hrani Pokrajinski muzej Celje. Prva, ki jo je leta 1856 naslikal C. J. Van Hulstijn, grad kaže s severozahodne strani; takrat je še stal zahodni del severnega trakta in severozahodni gospodarski trakt je še imel dvoriščni prizidek s senikom. Druga upodobitev, ki jo je izdelal Bernhardt, stotnik 40. cesarskega pešpolka, kaže obokano glavno oziroma notranjo grajsko vežo z majhno arkadirano lopo v jugovzhodnem vogalu, ki se je 1999 sesula, njene ostanke pa so do leta 2014 povsem odstranili. Upodobitvi sta reproducirani v knjigi: Stopar, *Gradovi na Slovenskem*, str. 134–135, 137; prim. Slatinek, *Lemberg*, str. 90, 88. Okoli leta 1860 je nastala litografska upodobitev gradu z jugozahodne strani, ki jo je izdelal dunajski slikar Carl Goebel (1824–1899) in ki je

strani kaže, da je imel vzhodni trakt že takrat sedanjo stavbno maso, drugačna pa je bila njegova glavna fasada; na severu je bilo šest oken, na jugu sta bili dve manjši okni in nad njima dve šilastolčno zaključeni lini, na južno stransko fasado trakta pa se je pred veliko rondelo naslanjala manjša zidana pomožna stavba. Severni trakt je imel enako kot na Hulstijnovi upodobitvi iz leta 1856 še vedno svoj zahodni del, severni polvaljasti stolp je še imel prvo nadstropje s strmo stožčasto streho in severozahodni gospodarski trakt je imel pred severovzhodno fasado enako visoki prizidek s senikom in streho prirezano na čop. To podobo so verjetno kmalu po nastanku Reicher-

bila prvič reproducirana v knjigi: Stopar, *Dobrna*, str. 68. Ta upodobitev je nastala približno takrat kakor Goeblova upodobitev bližnjega dvorca Socka. Prim. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 126. Carl Goebel je okoli leta 1860 izdelal več upodobitev Dobrne in Zdravilišča Dobrna in izdal grafično mapo s šestimi toniranimi litografijami z naslovom: *Erinnerung an das Bad Neubaus nächst Cilli in Untersteiermark*. Prim. Stopar, *Dobrna*, str. 14–15, 16, 20, 32, 34–35, 36, 50–51, 68, 70; Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 22. Goeblovi upodobitvi Lemberga sta kmalu sledili omenjeni dve Reichartovi litografski upodobitvi. Zadnji upodobitvi gradu v 19. stoletju sta nastali okoli leta 1865; to sta risbi s tujem neznanim avtorja, ki kažeta grad z jugozahodne in južne strani; prva risba je nastala na podlagi Goeblove litografije. Risbi sta shranjeni v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, njuni reprodukciji pa sta objavljeni v knjigi: Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 284; prim. Slatinek, *Lemberg*, str. 89, 148.

tove upodobitve predelali in okrnili. Porušili so prizidek severozahodnega gospodarskega trakta in tega skupaj z oglatim stolpom pokrili z novo položnejšo dvokapno streho, ki je imela na severovzhodni strani preprosti leseni trikotni zatrep. Takrat je nastala tudi nova stožčasta streha nad jugozahodno rondelo, ki je imela daljši napušč od prvotne. Grad so najbolj okrnili z rušitvijo zahodne polovice severnega trakta, od katere sta ostala zgolj majhni del pritličja ob stiku z vzhodno polovico trakta in severni polvaljasti stolp z opuščeno kapelo, ki je izgubil prvo nadstropje in strmo stožčasto streho.¹⁹³ Iz razpoložljivih virov ni mogoče razbrati, zakaj so podrli polovico severnega trakta. Morda se je to zgodilo zaradi statičnih težav, saj je bil ta del trakta postavljen nad ostanki starejšega prizidka s slabo grajenim zidovjem. Po porušenju zahodnega dela severnega trakta so znižani severni polvaljasti stolp pokrili z bolj položno stožčasto streho, klet pred njim pa zasuli in tam uredili nov del dvoriščne površine. Vzhodni del zgornje kletne etaže ob stiku z vzhodno polovico trakta so predelali z novim masivnim prečnim zidom, potekajočim v smeri od severa proti jugu, na katerega so postavili novo zahodno fasadno steno pritličnega prizidka. Ta prizidek so pokrili z enokapno streho in naslonili so jo na staro osrednjo prečno steno severnega trakta, ki je po rušitvi zahodne polovice trakta dobila funkcijo nove zahodne fasadne stene; na steni so z novim ometom v prvem nadstropju prekrili stare renesančne stenske poslikave, oblikovali preproste nove pravokotne okenske odprtine in hkrati zazidali arkadni hodnik s preostalima dvema lokoma ob vogalu zahodne in južne stene. Dokaj utilitarno oblikovano novo zahodno fasadno steno severnega trakta so na vrhu zaključili z novim zidanim trikotnim zatrepom, ki so ga opremili s pravokotnim trifornim oknom in manjšo okroglo lino nad njim. Hkrati z rušitvijo zahodnega dela severnega trakta so utilitarno preoblikovali pravokotne okenske odprtine v prvem nadstropju njegove severne in južne fasade in deloma so preuredili in na novo opremili tudi bivalne prostore v prvem nadstropju. V njih so ohranili dokaj veliko zbirko baročnih slik, med katerimi je bilo več družinskih portretov, po kakovosti pa je posebej izstopala slika s prizorom Lotove hčere baročnega slikarja Hansa Adama Weisenkirchnerja (1646–1695).¹⁹⁴ Deloma so preuredili tudi prostore v pritličju ohranjenega vzhodnega dela severnega trakta; v enem od prostorov na južni strani

so se iz tistega obdobja ohranile lesene stenske obloge. Temeljito so prenovili tudi prečni vhodni oziroma vezni trakt, kjer so na novo tlakovali avlo nad glavno vežo in jo opremili s paroma novih utilitarno oblikovanih pravokotnih oken na vzhodni in zahodni strani.¹⁹⁵ Hkrati z avlo so prenovili glavno dvoravno stopnišče do nje; na zahodni dvoriščni fasadi so zazidali široko baročno ločno odprtino in namesto nje oblikovali dokaj ozki šilastoločni portal neogotskih oblik, ki je še naprej omogočal prehod s stopnišča na teraso nad južnim dvoriščnim eskarpnim zidom in naprej do vrta na terasi med nekdanjim južnim traktom in jugozahodnim gospodarskim traktom.¹⁹⁶ Nasproti šilastoločnega portala so v vzhodni steni stopnišča prebili šilastoločno okno, ki je osvetljevalo prostor v nadstropju vzhodno od stopnišča. V avli so zazidali prehod, ki je držal na stopniščno ramo do arkadnega hodnika nekdanjega južnega trakta. Hkrati so porušili severni del te stopniščne rame in jo nadomestili z novim ozkim zavitim stopniščem, ki so ga prizidali na južno zunanjo stran baročnega stopniščnega prizidka. S temi posegi so prostor dvoravnega stopnišča povišali in ga na vrhu opremili z ravnim ometanim stropom. Na stopnišču in v avli so pod vplivom historistične mode tistega časa razstavili zbirko kopij in redkih originalov srednjeveškega hladnega orožja in lovske trofeje.¹⁹⁷

Če je bila predelava severnega trakta v drugi polovici 19. stoletja izvedena skoraj povsem utilitarno, tega ni mogoče zapisati za vzhodni trakt.¹⁹⁸ Tam so ohranili baročno stavbno maso, ki jo kaže tudi Reichertova upodobitev, oblikovali pa novo vzhodno glavno fasado z nizom osmih enakih pravokotnih oken z dokaj bogato profiliranimi poznoklasicističnimi oziroma neorenesančnimi maltastimi obrobami v prvem nadstropju. Nad temi okni so oblikovali z lesenimi oknicami zaprta slepa podolžnopravokotna mansardna okna, ki imajo maltaste obrobe oblikovane z motivom sekajočih se palic, kar kaže, da so nastala v obdobju zgodnjega historizma, malo po sredini 19. stoletja, ko se je klasicistična tradicija mešala z novimi historističnimi oziroma neogotskimi oblikami. Pritli-

¹⁹³ Ignacij Orožen je leta 1893 omenil, da so na gradu nekaj let nazaj podrli trakt, v katerem so bili uradi. Iz njegovega opisa ni mogoče razbrati, ali je mislil že dalj časa nazaj podrli južni trakt, kar se zdi bolj verjetno, ali zahodni del severnega trakta, ki so ga res podrli samo nekaj let pred njegovim obiskom. Grajske kapele, ki je še obstajala v času vizitacije leta 1751 in ki je imela Mariji posvečen oltar, v Orožnovem času ni bilo več; prostor so takrat uporabljali za stanovanjske potrebe. Prim. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil*, str. 207–208.

¹⁹⁴ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, str. 56.

¹⁹⁵ Tlak v avli so sestavili iz večjih osemkotnih opečnih ploščic in manjših črnih kvadratnih ploščic. Zadnje ostanke tega tlaka so odstranili po letu 2007.

¹⁹⁶ Portal je propadel po sesutju strehe trakta leta 1999.

¹⁹⁷ Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279.

¹⁹⁸ Da so tudi vzhodni grajski trakt z glavno grajsko fasado preoblikovali šele v drugi polovici 19. stoletja, poleg Reichertove upodobitve kaže tudi primerjava z oblikovanjem podružnične cerkve sv. Katarine Aleksandrijske, ki so jo v naselbini ob vznožju grajske vzpetine zgradili leta 1841; manjša cerkev, ki je domnevno nastala pod vodstvom stavbenika Franca Greina st. iz Vojnika, je oblikovana še povsem v skladu s poznobaročno tradicijo in takšna bi bila verjetno tudi glavna grajska fasada, če bi jo oblikovali pred sredino 19. stoletja. Za cerkev v Lembergu prim. Curk, *Topografsko gradivo I*, str. 65–67; Kemperl, *Korpus poznobaročne sakralne arhitekture*, str. 64, 220; Kemperl, Zidarski mojster Franc Grein, str. 113; Slatinek, *Lemberg*, str. 154–167.

Velika rondela s senčnico oziroma pokritim razglediščem in vzhodnim traktom pred drugo svetovno vojno (Gallé, Die Gallé. Eine Familiengeschichte, str. 282).

čje glavne fasade so oblikovali s polkrožno zaključeni-mi okenskimi obrobami, oblikovanimi v klasicistični tradiciji, v katere so vključili dve starejši pravokotni okenci, pa tudi izmuzna vratca desno od glavnega portala.¹⁹⁹ Tega so opremili z novo rustikalno obrobo neorenesančnih oblik, med dve okni nad njim pa so v novo obrobo vključili staro renesančno napisno ploščo z grboma in letnico 1584. Na dvoriščni fasadi vzhodnega trakta ni bilo bistvenih sprememb; zazidali so dve pravokotni baročni okni, a njuna kamnita okvira sta ostala deloma vidna.²⁰⁰ Verjetno so takrat predelali tudi mali vezni trakt na južni strani majhnega zaprtega sprednjega grajskega dvorišča.

Približno takrat kakor severni in vzhodni trakt so prenovili tudi ostanek južnega trakta, kjer pa so

bili gradbeni posegi manj obsežni. Na poligonalnem izzidku na jugovzhodnem vogalu južnega trakta so zazidali tri okna in v njegovi notranjščini uredili čajnico, ki je bila oblikovana v kitajsko-japonskem slogu z orožjem samurajev in kitajskimi rezbarijami na stenah.²⁰¹ Sobano s profiliranim renesančnim lesenim stropom so okrasili z naslikanimi imitacijami parapetnih lesenih stenskih oblog, kombiniranimi s pompejansko rdeče obarvanimi stenskimi ploskvami nad njimi. Hkrati so v historistični maniri temeljito prenovili dolgi arkadni hodnik in sosvodnice njegovih križno-grebenastih obokov poudarili s palicami, izdelanimi iz štuk, s katerimi se je oblikovno približal gotskim križnorebrastim obokom. Ta vtis so še dodatno poudarili s štukaturnimi sklepniki v obliki rozet na sečiščih palic.²⁰² Stene hodnika so obarvali sivo, palice, sklepnike in obočne konzole pa belo. Takrat so verjetno odstranili naslikana grba in portreta zakoncev Welzer in morda tudi naslikano balustrsko ograjo na fasadi. Hodnik so tlakovali s šamotnimi tlakovci.²⁰³

V drugi polovici 19. stoletja so izvedli tudi nekaj manj pomembnih gradbenih posegov na gospodarskih poslopih v predgradju vzhodno od gradu. Franciscejski kataster kaže, da so takrat dolgo pravokotno glavno gospodarsko poslopje podaljšali proti vzhodu s kvadratnim prizidkom. Zraven tega poslopja je takrat samostojno stalo še manjše podolžno gospodarsko poslopje.²⁰⁴ Že pred letom 1856, ko je nastala Hulstijnova upodobitev gradu, so ob cestnem zavoju med gradom in predgradjem postavili složno znamenje poznobaročnih oblik, ki je ohranjeno še sedaj; postavljeno je na kvadratni talni ploskvi in ima plitke polkrožno zaključene stenske niše. Pred glavno grajsko fasado so preuredili manjši parterni vrt in vrh opornega zidu na njegovi vzhodni strani postavili manjši odprti leseni paviljon stolpičaste oblike z osemkotno talno ploskvijo. V povezavi z ureditvijo vrta je bila tudi postavitev senčnice oziroma pokritega razgledišča; kmalu po drugi svetovni vojni porušeno odprto podolžno leseno stavbo historističnih oblik z dvokapno streho so postavili vrh renesančnega obzidja pred vzhodno stranjo velike jugovzhodne rondele in z njo nadomestili zidano stavbo, ki jo kaže Reichertova upodobitev kot južni podaljšek vzhodnega grajskega trakta.²⁰⁵

¹⁹⁹ Rudolf Gustav Puff je v svojem opisu gradu iz leta 1847 na vhodnem traktu poleg portala omenil tudi zazidana okna, a zelo verjetno s tem ni mislil sedanjih polkrožno zaključenih slepih oken na pritličnem delu zgodnjehistoristične fasade. Prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 94. Polkrožno zaključena okna v pritličju so značilni klasicistični motiv, v bližini Lemberga pa so tovrstna okna nastala med letoma 1846 in 1854 na velikem stranskem prizidku glavnega trakta Zdraviliškega doma na Dobrni in z njimi so poudarili reprezentativno visoko zdraviliško dvorano v zgornji etaži. Prim. Puff, *Das Römer-Bad Töplitz*, str. 99; Stopar, *Dobrna*, str. 33–51, 60. Pri polkrožno zaključenih slepih oknih v pritličju glavne fasade vzhodnega trakta na Lembergu ni mogoče niti povsem izključiti možnosti, da so nastala kot zavestna historistična memorialna interpretacija nekdanje renesančne arkadne galerije na tem traktu, saj so lastniki gradu gotovo poznali njeno slikovito podobo z Vischerjeve upodobitve.

²⁰⁰ Baročni okni so morda zazidali že malo prej, v prvi polovici 19. stoletja, saj sta na zazidani površini vidni dve plasti ometa.

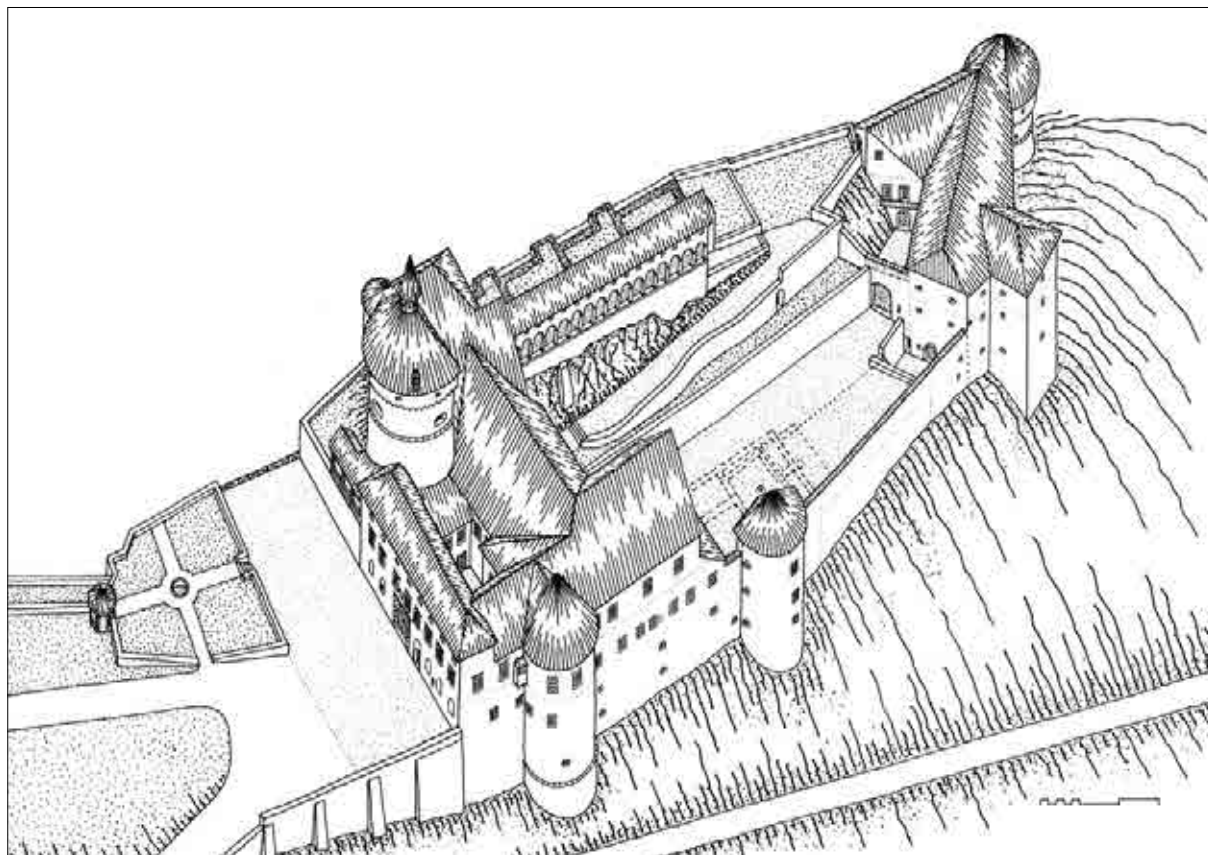
²⁰¹ Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279.

²⁰² Prim. Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*, str. 140; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse*, str. 104.

²⁰³ Tlakovce so po letu 1972 iztrgali in jih odpeljali. Prim. Ivan Stopar, Lemberg pri Dobrni. Konservatorsko poročilo, *Varstvo spomenikov*, XVII–XIX/2, 1975, str. 149.

²⁰⁴ Gospodarski poslopiji v grajskem predgradju sta dokumentirani na Hulstijnovi in Reichertovi (severni) upodobitvi. Vidni sta tudi na razglednični fotografiji gradu s severne strani, ki jo je okoli leta 1960 posnel znani celjski fotograf Josip Pelikan (1885–1977).

²⁰⁵ Paviljon in senčnica sta že vidna na najstarejši fotografiji gradu, ki je morda nastala že okoli leta 1865, verjetneje pa malo

Grad Lemberg v zadnji tretjini 19. stoletja. Aksonometrična študija. Hipotetični poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2014).

Grad Lemberg v 20. in 21. stoletju: od propada do obnove

Leta 1904 sta grad Lemberg od dr. Fritza Langerja kupila zakonca Hubert Nikolaus Gallé (1866–1921) in Anna (Netta) Gallé, roj. Janesch (1875–1945).²⁰⁶ Grajsko poslopje je bilo takrat solidno ohranjeno in v celoti opremljeno.²⁰⁷ Vrednost opreme je zlasti zaradi njenega velikega kulturnozgodovinskega pomena znašala kar 40 odstotkov kupnine za celotni grad.²⁰⁸ Po Hubertovi smrti je postala edina lastnica gradu in posestva njegova vdova Anna (Netta), ki so jo takoj po drugi svetovni vojni partizani brez sodnega postopka razglasili za narodno izdajalko in jo ostarelo v še vedno ne do kraja pojasnenih okoliščinah ubili.²⁰⁹

pozneje. Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 282, 288; prim. Slatinek, *Lemberg*, str. 91, 118.

²⁰⁶ Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga*, str. 69; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 185; Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279; Slatinek, *Lemberg*, str. 59, 81, 84, 90.

²⁰⁷ Tudi še po prvi svetovni vojni je bil grad dobro ohranjen in v njem je bila zbirka slik, starin in orožja. Prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 107.

²⁰⁸ Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279.

²⁰⁹ Galle, *Iz zgodovine družine Galle*, str. 199–204; Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279, 286; Stopar, *Grajske*

Grad so zaplenili. O stanju grajske stavbe in takrat še v celoti ohranjeni dragoceni opremljeni v njej nas dovolj podrobno informira popis, ki ga je 18. 5. 1945, devet dni po uradnem koncu vojne, pripravila komisija okrajnega odbora OF; v gradu, ki je bil z gradbenega vidika v srednjem stanju, a še v celoti opremljen in ki je ostal med vojno nepoškodovan, je bilo 17 sob, 2 kuhinji, 3 kleti, 2 kašči in 16 shramb. V grajskih prostorih je komisija evidentirala 1931 predmetov in med njimi je bilo 438 kosov pohištva, zlasti stolov, miz, omar in ogledal, 168 umetnin oziroma likovnih del, zlasti slik in skulptur, 78 kosov orožja, zlasti he-lebard, mečev in en viteški oklep, 214 manjših dekorativnih predmetov, zlasti vaz in svečnikov, en klavir in številne preproge. Julija 1945, kmalu po likvidaciji Anne (Nette) Gallé, je Okrajni odbor OF organiziral prevoz večine predmetov iz Lemberga v Celje in to utemeljil s pojasnilom, da na gradu ni mogoče zagotoviti njihove varnosti in da jih bodo v Celju namenili narodnemu muzeju.²¹⁰ Del teh predmetov je pozneje preko Federalnega zbirnega centra res pre-

stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga, str. 72; Stopar, *Naj-lepši slovenski gradovi*, str. 91; Stopar, *Slikovite podobe Slovenije*, str. 86; Slatinek, *Lemberg*, str. 95–100.

²¹⁰ Slatinek, *Lemberg*, str. 101–117.

Reprezentativno glavno grajsko stopnišče z razstavljenim orožjem, bojno opremo in lovskimi trofejami pred letom 1945 (Gallé, Die Gallé. Eine Familiengeschichte, str. 285).

šel v zbirke Pokrajinskega muzeja Celje; kolikšno je bilo njihovo število, ni mogoče zapisati, ker doslej še ni bil objavljen seznam lemberških predmetov v Pokrajinskem muzeju Celje. Vsekakor so mnoge predmete na poti med Lembergom in celjskim muzejem odtujili.²¹¹ Umetnostni zgodovinarji kulturnozgodovinsko zelo zanimive lemberške zbirke doslej še niso obravnavali.²¹² Ohranjene predvojne fotografije kažejo, da je bil grad opremljen zlasti s historističnim pohištvom iz druge polovice 19. stoletja, prav gotovo pa je bilo nekaj kosov tudi starejših. Žal so v popisih iz 18. 5. 1945 in 13. 7. 1945, pri sestavljanju katerih razumljivo niso sodelovali usposobljeni strokovnjaki, predmeti opisani zgolj z oznako starinski in iz njiju ni mogoče razbrati, koliko predmetov je bilo iz 19. stoletja in koliko starejših. Večina slik je bila prav gotovo baročnih; med njimi je po velikosti izstopal več

kakor dva metra visoki celopostavni portret kardinala Wolfganga Hannibala grofa Schrattenbacha, ki je visel v kotu glavnega grajskega salona in ki ga sedaj hrani Pokrajinski muzej Celje.²¹³ Glavno stopnišče in avla nad glavno vežo sta bila z zbirko orožja in razstavljenimi lovskimi trofejami zanimiv primer značilnega historističnega grajskega ambienta, primerljivega, denimo, z gradom Snežnik na Notranjskem. Grad je bil eden dokaj redkih na Štajerskem, ki je do konca druge svetovne vojne v celoti ohranil opremo notranjih prostorov in z njeno nerazumno odtujitvijo, pogojeno z nebrzdanimi revolucionarnim zanosom, so kulturnozgodovinskemu patrimoniju na Slovenskem povzročili veliko in nepopravljivo škodo.²¹⁴

²¹¹ Pokrajinski muzej Celje hrani več slik z Lemberga, nekatere pa menda so tudi v drugih slovenskih muzejih in galerijah. Neznano kam so izginili zlasti dragoceni manjši predmeti. Gotovo so imeli na gradu tudi kakšen jedilni servis, a popisa tega ne omenjata... Po ne povsem zanesljivem ustnem izročilu naj bi 42 kvadratnih metrov velika perzijska preproga iz Lemberga, ki so jo leta 1935 ocenili na vrednost 360.000 dinarjev, pozneje krasila sedanjo Predsedniško palačo v Ljubljani. Prim. Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 287; *Večer*, 3. 9. 2008; *Dnevnik*, 2. 11. 2012.

²¹² Prim. npr. Ciglencečki, *Oprema gradov*.

²¹³ V zasebni zbirki ohranjene fotografije grajskih interiorov iz obdobja pred drugo svetovno vojno so objavljene v knjigi: Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 282–290; prim. Slatinek, *Lemberg*, str. 59, 78, 100, 101, 112.

²¹⁴ V mnogih grajskih stavbah na območju Dravske banovine so po prvi svetovni vojni zaradi zadolženosti njihovih lastnikov ali zaradi emigriranja teh v tujino sistematsko razprodali umetnostno pomembno opremo njihovih reprezentativnih notranjih prostorov. Prim. Komelj, Grad kot spomeniškovarstveni problem, str. 13–32. Po drugi svetovni vojni so izropali skoraj vse preostale grajske interiere na območju Ljudske republike Slovenije. Poleg lemberškega interiera smo takrat izgubili tudi dragoceno opremo notranjih prostorov na gradovih in dvorcih Dornava, Ormož, Sevnica, Slovenska Bistrica, Podčetrtek, Trebnik v Slovenskih Konjicah, Viltuš, Slivnica

Opremljeni sobani v prvem nadstropju severnega trakta gradu Lemberg pred letom 1945 (Gallé, Die Gallé. Eine Familiengeschichte, str. 286 in 287).

Vzhodna polovica gradu Lemberg na fotografiji iz zraka s severozahodne strani (Vlado Vivod, okoli 1985).

Leta 1947 je grad Lemberg postal splošno ljudsko premoženje in oblast je vanj naselila posameznike in družine, ki niso imeli domov. Tako je delil usodo z večino drugih nacionaliziranih grajskih poslopij na ozemlju Ljudske republike Slovenije. Ko so iz njega odpeljali še zadnje kose premične opreme, so začeli postopoma izginjati tudi tlaki, peči in leseno stavbno pohištvo z dragoceninami okovjem. Nekdo je podrli in odpeljal historistično kovano ograjo, ki je bila postavljena vrh obzidja pred veliko rondelo.²¹⁵ Prostor nek-

pri Mariboru, Turnišče pri Ptuj, Loka pri Zidanem Mostu, Senek pri Polzeli, Ravne pri Šoštanju, Dobrna, Socka, Tabor pri Vojniku, Velenje, Žovnek, Podgrad pri Vranskem, Prešnik blizu Celja, Grmovje blizu Žalca, Zalog pri Žalcu, Bizeljsko, Pišce na Kozjanskem, Beltinci v Prekmurju, Smlednik na Gorenjskem, Brdo pri Kranju, Menges, Zaprice pri Kamniku, Črnelo in Češenik pri Domžalah, Črni Potok pri Litiji, Impoljca v Posavju, Gradac v Beli krajini, Ortnek pri Ribnici, Cekinov grad v Ljubljani, Polhov Gradec, Orehek pri Postojni, Prem v Brkinih, Jablanica in Gotnik blizu Ilirske Bistrice, Odolina pri Materiji, Lože pri Vipavi, Vipolže in Dobrovo v Goriških Brdih. Po naključju so se ohranili samo interieri v gradovih Ptuj, Snežnik na Notranjskem in Strmol na Gorenjskem.

²¹⁵ Z ostankom te ograje so med zadnjimi obnovitvenimi deli

danje grajske kapele v pritličju severnega polvaljastega stolpa so spremenili v kravji hlev. Novi uporabniki stavbe niso vzdrževali, grad ni imel pravega skrbnika in ker že pred vojno ni bil v najboljšem gradbenem stanju – dotrajana je bila zlasti njegova opečna strešna kritina – je začel hitro propadati. Zanimarjanje je bilo najprej najbolj opazno na neposredni okolici grajske stavbe; parterni vrt pred glavno grajsko fasado se je zarasel, leseni osmerokotni vrtni paviljon je propadel, sesula se je tudi odprta lesena senčnica vrh renesančnega obzidja pred veliko jugovzhodno rondelo, v grajskem predgradju pa so kmalu po letu 1960 podrli manjšega od obeh gospodarskih poslopij in ga nadomestili z brezoblično malo stanovanjsko hišo. Že v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja so nevdrževane grajske strehe začele na več mestih popuščati. Pred letom 1960 so odstranili dotrajani leseni osmerokotni strešni stolpič vrh velike rondele in takrat je grad izgubil svoj glavni višinski poudarek.²¹⁶ Hkrati

zavarovali eskarpni zid pred vhodom v zahodni gospodarski del gradu.

²¹⁶ Na razglednični fotografiji gradu s severne strani, ki jo je

Sesuta streha nad veznim traktom in osrednjim delom severnega trakta gradu Lemberg (Igor Sapač, 1999).

so s strehe rondele odstranili tudi frčado z uro. Že pred letom 1960 so odstranili tudi okna v vzhodnem ostanku južnega trakta in na njegovem poligonalnem zaključku. Zaradi zamakanja so začeli hitro propadati tudi stropi in celo zidovi. Okoli leta 1965 se je na južni strani majhnega zaprtega sprednjega grajskega dvorišča sesul pomožni kratki ozki enonadstropni vezni trakt, ki je do takrat ob severnem eskarpnem zidu velike rondele povezoval vzhodni trakt in prečni vhodni oziroma vezni trakt. Upravitelj gradu – stanovanjsko podjetje v Celju – se ni oziralo na opozorila spomeniške službe in na takrat veljavno zakonodajo ter se odločilo, da bo iz razpadajočega poslopja izselilo še njegove zadnje prebivalce in ga prepustilo usodi.²¹⁷ Nevarnosti, da bi se del opuščene gradu

mogel sesuti na naselbino pod njim, se celjsko stanovanjsko podjetje očitno ni prav zavedalo. Spomeniški službi je kljub temu leta 1973 uspelo z novo opečno strešno kritino prekriti veliko jugovzhodno rondelo in vzhodni ostanek južnega trakta, v katerem je pred tem zaradi večletnega zamakanja propadel velik del dragocenega renesančnega profiliranega stropa sodne dvorane.²¹⁸ Prizadevanja spomeniške službe, da bi na novo prekrili tudi severni, vezni in vzhodni grajski trakt, niso bila uspešna in propad teh delov gradu se je nezadržno nadaljeval. Pred letom 1985 se je sesul južni del strehe nad veznim traktom in posledično se je začelo podirati razmočeno glavno grajsko stopnišče. Neposredni dostop iz glavne grajske veže do zgornjega dela gradu z veliko rondelo in ostankom južnega trakta z južnim arkadnim hodnikom od takrat ni bil več mogoč. Že pred letom 1985 se je sesula tudi streha nad severozahodnim gospodarskim traktom in za sabo je potegnila še streho severozahodnega oglatega stolpa. Kmalu po zrušitvi strehe se je sesula tudi severovzhodna polovica obočne konstrukcije nad pritličjem tega trakta.²¹⁹ V osemdesetih letih 20. stoletja

okoli leta 1960 posnel fotograf Josip Pelikan, strešnega stolpča ni več. Prim. tudi fotografijo v: Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*, str. 142. Za nekdanjo podobo stolpča s strmo piramidarno streho prim. Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 282, 284, 288; Slatinek, *Lemberg*, str. 118. Stolpč je viden tudi na razglednici gradu iz leta 1908. Prim. Jakič, *Sto gradov na Slovenskem*, str. 94–95. Prim. tudi fotografiji gradu s severne strani iz leta 1890 v INDOK centru pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije in fotografijo gradu z iste strani, ki je objavljena v reviji: *Dom in svet*, letnik 12, številka 24, 1899, str. 760.

²¹⁷ Ivan Stopar, Lemberg pri Dobrni. Konservatorsko poročilo, *Varstvo spomenikov*, XI, 1966, str. 151; prim. Ivan Stopar, Lemberg pri Dobrni. Konservatorsko poročilo, *Varstvo spomenikov*, XIII–XIV, 1968–1969, str. 228.

²¹⁸ Prim. Ivo Prodan, Lemberg pri Dobrni. Konservatorsko poročilo, *Varstvo spomenikov*, XVII–XIX/2, 1975, str. 168; Stopar, Se Lembergu obeta boljša prihodnost?, str. 30.

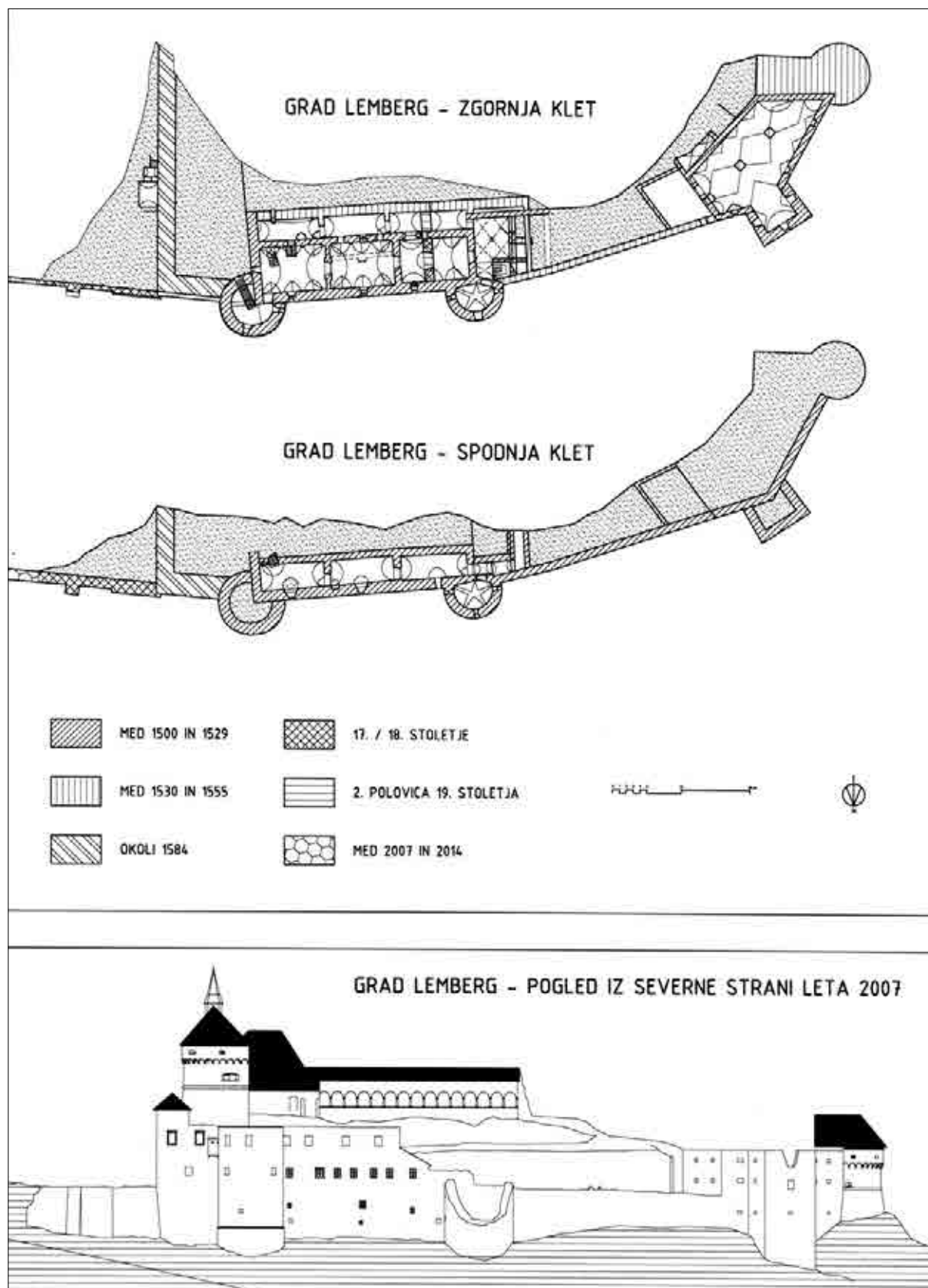
²¹⁹ Ko je celjski konservator Jože Curk okoli leta 1958 posnel tloris gradu, so bili oboki v pritličju severozahodnega gospodarskega grajskega trakta še v celoti ohranjeni. Prim. Curk,

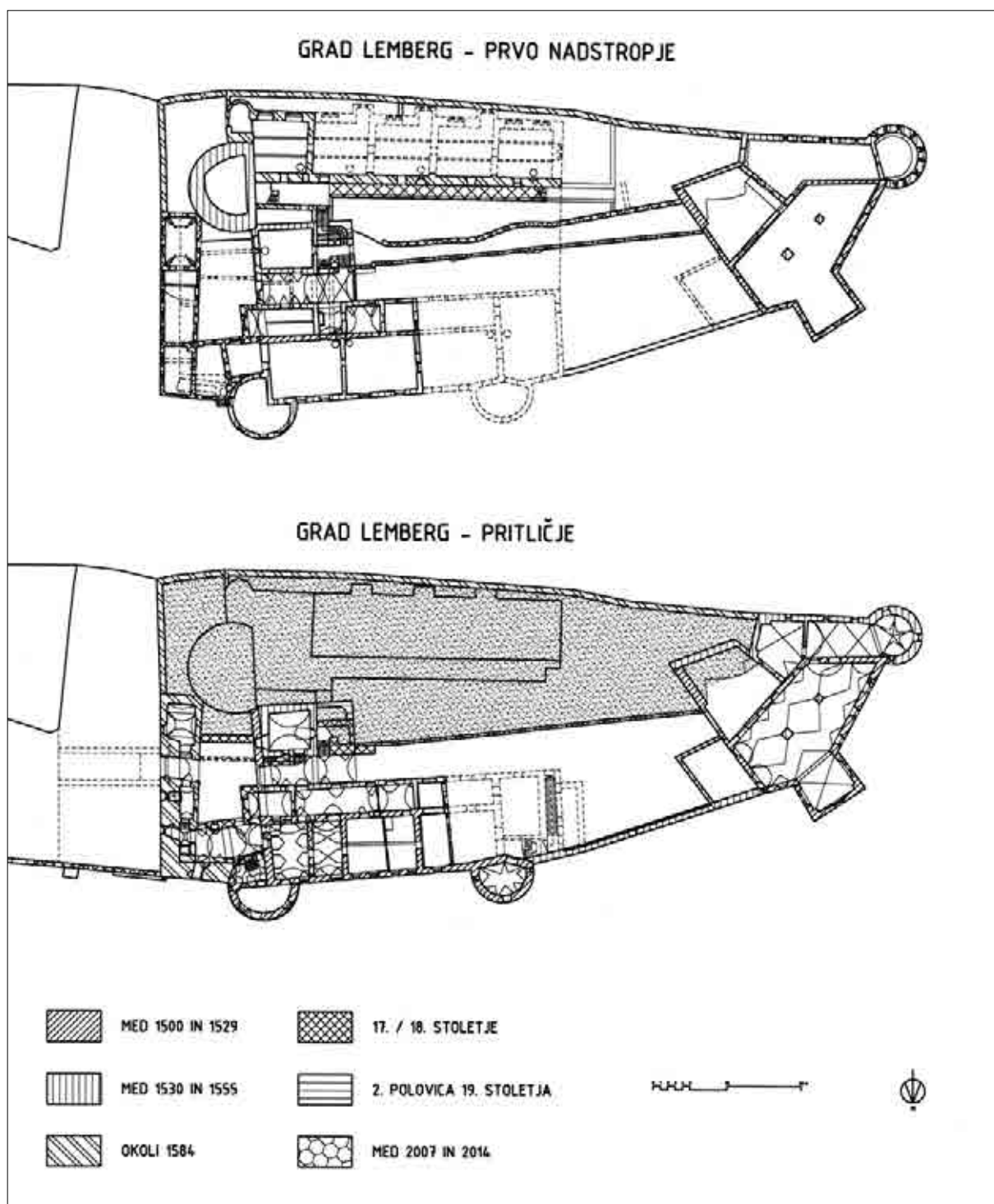
Obnovljeni arkadni hodnik južnega trakta (Igor Sapač, 2014).

S sondažnimi raziskavami odkriti sledovi renesančne arkadne galerije na vzhodnem traktu in ponovno odprti arkadi na dvoriščni fasadi severnega trakta (Igor Sapač, 2014).

Tlorisa zgornje in spodnje kleti z označenimi fazami stavbnega razvoja in izris severne grajske fasade gradu Lemberg (Posnetek Smiljana Simerla, dopolnil Igor Sapač).

*Tlorisa pritličja in prvega nadstropja gradu Lemberg z označenimi fazami stavbnega razvoja
(Posnetek Smiljana Simerla, dopolnil Igor Sapač).*

*Grad Lemberg na fotografiji iz zraka s severozahodne strani med obnovo leta 2014
(Zasebni arhiv Francija Zidarja).*

so v predgradju vzhodno od gradu do tal podrli še glavno gospodarsko poslopje z veliko grajsko kaščo.²²⁰ Najbolj hitro je grad propadal v drugi polovici devetdesetih let 20. stoletja. Med letoma 1995 in 1998 se je sesul večji del severnega polvaljastega stolpa z nekdanjo grajsko kapelo in njegova severna polovica je zdrknila navzdol po severnem grajskem pobočju. Leta 1998 je grajsko stavbo prizadel velikonočni posoški potres. Verjetno se je tudi zato pozimi 1998/1999 sesula celotna streha nad veznim traktom in osrednjim delom severnega trakta in za seboj je potegnila večji del zahodne dvoriščne fasade veznega trakta, skoraj celotni banjasti obok avle v veznem traktu in vzhodni del razmajanega banjastega oboka v glavni grajski veži z majhno pritlično arkadirano lopo vred.²²¹ Po

sesutju strehe nad osrednjim delom severnega trakta so se zlasti zaradi zamakanja sesuli tudi ometani leseni stropi nad večino prostorov v prvem nadstropju severnega trakta. Konec 20. stoletja je vse kazalo, da se bo grad kmalu spremenil v popolno razvalino.

Zgodilo se je drugače. Do leta 2002 je spomeniška služba uspela z denarjem Občine Vojnik in Ministrstva za kulturo očistiti vhod v grad oziroma omogočiti varen dostop do glavnega grajskega dvorišča, odstraniti razpadajoče ostanke strehe in stropov prvega nadstropja severnega trakta²²² in nad tem traktom, pa tudi nad veznim traktom in podaljškom do vzhodnega trakta, postaviti provizorično zaščitno streho iz lesa in strešne lepenke z zelo nizkim naklonom. Hkrati so odstranili dotrajano strešno konstrukcijo nad vzhodnim traktom in jo nadomestili z novo, približno enake oblike, ki so jo znova pokrili

Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture, str. 269; prim. tudi fotografijo v: Orožen, *Dobrna*, str. 80. Na tlorisu gradu, ki ga je v sedemdesetih letih 20. stoletja posnel gradbeni tehnik Ivo Gričar, oboki niso več označeni, čeprav so vsaj v jugozahodnem delu pritličja trakta še stali. Verjetno trakt v tistem obdobju zaradi nevarnosti rušenja ni bil več v celoti dostopen. Leta 1999 je bila obočna konstrukcija v jugozahodni polovici pritličja severozahodnega trakta še ohranjena, nato pa se je do leta 2006 sesula. Do leta 2012 sta propadala tudi visoka nosilna zidana stropa kvadratnega prereza, ki sta segala od tal pritličja do vrha prvega nadstropja. V kletni etaži sta se stropa z obočno konstrukcijo vred v celoti ohranila.

²²⁰ Gallé, *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*, str. 279.

²²¹ Prim. Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*. Faksimilirana iz-

daja listov s slovenskimi motivi, str. 63; Stopar, *Najlepši slovenski gradovi*, str. 91; Slatinek, *Lemberg*, str. 118–122, 124. Razmajane ostanke kamnitih in opečnih obočnih konstrukcij v glavni veži in v avli nad njo so odstranili med letoma 2006 in 2012.

²²² Takrat so odstranili tudi vse dimnike na severnem traktu. Tako je od nekoč številnih grajskih dimnikov nekaj let stal samo še dimnik nad vzhodnim ostankom južnega trakta, ki so ga odstranili leta 2012, med obnovo strehe nad arkadnim hodnikom južnega trakta. Od leta 2012 grad nima več dimnikov.

z opečnim bobrovcem. Odstranili so tudi vzhodno polovico dotrajane strehe nad jugozahodnim gospodarskim traktom in jo nadomestili s provizorično zaščitno ravno streho. Na arkadnem hodniku so namesto nekaterih porušениh kamnitih stebričev vstavili lesene podpore in tako preprečili porušitev obokov.

Leta 2000 je slovenska država oziroma Občina Vojnik razdejani grad po zaključku več let trajajočega postopka denacionalizacije prepustila potomcem ubite Anne (Nette) Gallé in ti so ga jeseni leta 2007 za 80.000 evrov prodali Franciju Židarju, zgodovinarju, geografu in nekdanjemu direktorju Kozjanskega parka.²²³ Novi lastnik je najprej poskrbel za celoviti arhitekturni posnetek gradu, ki ga je izdelal gradbeni tehnik in konservatorski sodelavec Smiljan Simerl, nato pa opravil nujne zaščitne ukrepe, ki so zaustavili nadaljnje podiranje delov grajske stavbe. Hkrati se je v stavbni kompleks s koncerti, razstavami in drugimi kulturnimi dogodki začelo vračati življenje. Med letoma 2007 in 2014 so v grajskem kompleksu odstranili številne po drugi svetovni vojni postavljene provizorične lope in drvarnice ter obsežno vegetacijo, ki je prerasčala in uničevala grajsko zidovje. Iz grajskih soban in kleti so odpeljali veliko različne navlake, hkrati pa so v razvaljenih delih gradu odstranili ruševinska zasutja. Z odvozom več kakor štiri tisoč kubičnih metrov raznorazne navlake, odpadkov in ruševinskega materiala so omogočili izvedbo nujnih zaščitnih ukrepov in s tem ohranitev kulturnega spomenika. Do leta 2014 so od predgradja na vzhodu do zahodnega dela grajskega kompleksa sanirali in deloma ponovno zgradili več kakor 1500 kubičnih metrov zidovja stavbnih delov in podpornih zidov. V letih 2009 in 2010 so na gradu opravili delne arheološke raziskave in z njimi razkrili zlasti ostanke porušenega zahodnega dela severnega trakta, dele porušenega južnega trakta in zasuti mostovž čez nekdanji obrambni jarek pred vzhodnim traktom.²²⁴ Do leta 2012 so izkopane ostanke porušenega dela severnega grajskega trakta statično sanirali. Na osnovi rezultatov izvedenih raziskav je lastnik gradu s sodelovanju s spomeniško službo oblikoval gradbena in vsebinska izhodišča za celovito prenovu grajskega kompleksa; s sanacijo ohranjenih delov, s ponovno gradnjo večine v 19. in 20. stoletju porušениh stavbnih delov in s kulturnozgodovinskemu pomenu primerno prezentacijo oziroma interpretacijo celote naj bi omogočili vnos novih vsebin in dejavnosti vanjo in tako zagotovili njeno dolgoročno preživetje v funkciji kulturnega, izobraževalnega, poslovnega in turističnega središča. Med letoma 2010 in 2013 so na tej podlagi z zasebnimi in javnimi sredstvi sanirali veliki obokani kletni prostor v severozahodnem gospodarskem traktu gospodarskega poslopja in v njem uredili prireditveno

dvorano.²²⁵ Leta 2013 so ponovno zgradili porušeni porton zahodnega gospodarskega dela gradu in ga na vrhu opremili z novimi cinami, oblikovanimi po vzoru nekdanjih.²²⁶ Med letoma 2012 in 2014 so v celoti obnovili arkadni hodnik južnega trakta in pri tem vse originalne kamnite stebriče zaradi dotrajanosti oziroma nepopravljivih poškodb zamenjali z novimi kamnitimi stebriči enakih oblik. Na obokih hodnika so obnovili historistično členitev iz druge polovice 19. stoletja. Izdelali so nove bele apnene fasadne omete, naslikanih renesančnih balustrov pa zaradi preskromnih ostankov niso obnovili. Poletažo nad arkadami so z opečnimi modularnimi zidaki nadzidali do prvotne višine in line oblikovali po vzoru lin podstrešne poletaže na ohranjenem vzhodnem delu južnega trakta. Novo višjo streho nad arkadnim hodnikom so pokrili z novim opečnim bobrovcem. Do slavnostnega odprtja prenovljenega južnega arkadnega hodnika, s čimer so 29. 8. 2014 dostojno obeležili osemstoto obletnico prve omembe gradu v pisnih virih in ki se ga je udeležilo veliko število ljudi, so v celoti obnovili tudi kamnite eskarpne zidove in povezovalne poti med nekdanjim južnim traktom in glavnim grajskim dvoriščem, statično so sanirali zidovje jugozahodne roncle in obodne zidove severozahodnega gospodarskega trakta, obnovili so dvoriščno pročelje zahodnega dela severnega trakta in na njem ponovno odprli dve arkadni odprtini v nadstropju, v glavni grajski veži in v avli nad njo so odstranili razmajane ostanke banjastih obokov in med pritličjem in nadstropjem postavili leseni tramovni strop. V zadnjih nekaj letih se je propadanje gradu tako z velikimi naporii uspešno ustavilo in začel je dobivati novo podobo, ki nas lahko navdaja z upanjem, da bo eden najpomembnejših grajskih kompleksov v Sloveniji v doglednem času ponovno mogel dostojno spominjati na vrhunec svojega razvoja v poznem 16. stoletju. Obnova gradu v zadnjih letih ni pomembna samo zaradi Lemberga; kot zelo uspešen primer javno-zasebnega partnerstva je lahko odličen vzor za prenove drugih primerljivih kulturnih spomenikov pri nas.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 177/C/R/C187 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Lemberg) 1825

SI AS 177/C/R/C384 – Franciscejski kataster za Štajersko (k. o. Rupe) 1825

²²³ Veier, 3. 9. 2008; Veier, 25. 9. 2010; Veier, 27. 9. 2012; Dnevnik, 2. 11. 2012; Slatinek, Lemberg, str. 123–126.

²²⁴ Za posredovane podatke se zahvaljujem g. Franciju Židarju.

²²⁵ Prim. Nedelo, 28. 10. 2012.

²²⁶ Porton s cinami so zgradili v sodobni konstrukciji z modularnimi opečnimi zidaki in armiranobetonskimi vezmi in ga na koncu ometali z belim apnenim ometom.

INDOK – INDOK center pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije
Fototeka (Lemberg)

MAO – Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Ljubljana
Fototeka Oddelka za (starejšo) arhitekturo: Fotografije gradu Lemberg avtorja Mirana Kambiča iz leta 1996

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Celje
Spisovno gradivo: Grad Lemberg
Čufar, Katarina in Merela, Maks in Krže, Luka: Dendrokronološko datiranje lesa z gradu Lemberg pri Novi Cerkvi, Poročilo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Biotehniška fakulteta. Oddelek za lesarstvo, 2010.
Fototeka: Fotografije gradu Lemberg od okoli leta 1965 dalje
Zbirka načrtov: Grad Lemberg (avtorja Ivo Gričar in Smiljan Simerl)

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine, Območna enota Ljubljana
Fototeka: Fotografije gradu Lemberg iz okoli leta 1970

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

- Bajt, Drago in Vidic, Marko (ur.): *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Bartsch, Zacharias: *Steiermärkisches Wappen-Buch. Facsimile-Ausgabe*. Graz-Leipzig: Ulrich Moser, 1893.
- Blaznik, Pavle: *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. I. knjiga: A–M*. Maribor: Založba Obzorja, 1986.
- Bricelj, Maja in Krempuš, Robert: *Poročilo arheološkega dokumentiranja na gradu Lemberg (EŠD 4368). Faza I*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2009.
- Butina, Eva in Krempuš, Robert in Bricelj, Maja in Rutar, Gašper: *Poročilo predhodnih arheoloških raziskav na gradu Lemberg (EŠD 4369). 2. Faza*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2010.
- Cevc, Emilijan: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.
- Ciglencečki, Marjeta: *Oprema gradov na slovenskem Štajerskem od srede 17. do srede 20. stoletja*. Ljubljana, 1997 (Doktorska disertacija na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).
- Curk, Jože: Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v XVI. in XVII. stoletju. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965, str. 37–72.
- Curk, Jože: Gradovi in graščine v Spodnji Savinjski dolini. *Savinjski zbornik*, 1, 1959, str. 140–160.

- Curk, Jože: Nastanek in razvoj fevdalne arhitekture v Posavinju, Obsotelju in Posavju s posebnim ozirom na razvoj celjske grofijske posesti. *Celjski zbornik*, 10, 1965, str. 249–280.
- Curk, Jože: *Topografsko gradivo I. Sakralni spomeniki na območju občine Celje*. Celje: Zavod za spomeniško varstvo, 1966.
- Curk, Jože: *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*. Maribor: Založba Obzorja, 1991.
- Dehio-Handbuch. Kärnten. 2. verbesserte Auflage*. Wien: A. Schroll & Co, 1981 (Die Kunstdenkmäler Österreichs).
- Deuer, Wilhelm: *Burgen und Schlösser in Kärnten*. Klagenfurt: J. Heyn, 2008.
- Deuer, Wilhelm: Die Bautätigkeit der Welzer im 16. Jahrhundert unter dem Aspekt der Kärntner Hauptstadtfraße. *Kärntner Landesgeschichte und Archivwissenschaft. Festschrift für Alfred Ogris zum Geburtstag*. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 2001 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie; 84), str. 215–235.
- Deuer, Wilhelm (ur.): *800 Jahre Klagenfurt. Festschrift zum Jubiläum der ersten urkundlichen Nennung*. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1996 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie; 77).
- Dinkluge, Karl: *Kärnten um 1620. Die Bilder der Khevenhüller-Chronik*. Wien: Edition Tusch, 1980.
- Dolinar, France M.: *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina, 2007.
- Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturskih tabarov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.
- Fortunat Černilogar, Damjana: *Bovške Kluže*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1993 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 182).
- Fräss-Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens. Band. 2 – Die Ständische Epoche*. Klagenfurt: Verlag Johannes Heyn, 1994.
- Gallé, Hubert Wolfgang: *Die Gallé. Eine Familiengeschichte*. Graz: Selbstverlag 2007.
- Galle, Hubert Wolfgang: Iz zgodovine družine Gallé. *Celjski zbornik*, 26, 1991, str. 199–204.
- Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Großmann, G. Ulrich (ur.): *Die Burg zur Zeit der Renaissance*. Berlin-München: Deutscher Kunstverlag, 2010 (Forschungen zu Burgen und Schlössern; 13).
- Hartwagner, Siegfried: *Kärnten. Der Bezirk St. Veit an der Glan. Seine Kunstwerke, Historische Lebens- und Siedlungsformen*. Graz: Buchmarkt, 1994 (Österreichische Kunstmonographie; 8).
- Hartwagner, Siegfried: *Klagenfurt-Stadt. Ihre Kunstwerke, historischen Lebens- und Siedlungsformen*. Salzburg: St. Peter, 1980 (Österreichische Kunstmonographie; 10).

- Hausmann, Franz (ur.): *Südsteiermark. Ein Gedenkbuch*, Graz: Verlag Ulr. Mosers Buchhandlung, 1925.
- Henckel, Hugo: *Burgen und Schlösser in Kärnten*. 2 zvezka. Klagenfurt-Wien: Verlag Joh. Leon sen., 1964.
- Horvat, Anđela: *Između gotike i baroka. Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1975.
- Höflinger, Heinrich W.: Eine Chronik der Grafen Schrattenbach. *Jahrbuch der K. K. heraldischen Gesellschaft Adler*, Neue Folge 23, 1913, str. 145–178.
- Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.
- Jakič, Ivan: *Sto gradov na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 2001.
- Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark: mit historischen Notizen und Anmerkungen*. II. Graz: Leykam-Josefstahl, 1885.
- Kaiser, Joseph Franz: *Lithographirte Ansichten der steiermärkischen Staedte, Maerkte und Schloesser*. Graz, 1825. Ponatis: Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1982.
- Kaiser, Joseph Franz: *Litografirane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev. Stara Kaiserjeva suita 1824–1833*. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Ivan Stopar. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999.
- Kemperl, Metoda: *Korpus poznobaročne sakralne arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2007 (Historia Artis).
- Kemperl, Metoda: Zidarski mojster Franc Grein st. in sakralna arhitektura na Celjskem v prvi polovici 19. stoletja. *Historični seminar*, 10, 2012, str. 105–126 (<http://hs.zrc-sazu.si/eknjiga/HS10.pdf>).
- Kienzl, Barbara in Deuer, Wilhelm in Vancsa, Eckart: *Renaissance in Kärnten*. Klagenfurt: Carinthia, 1996.
- Kohla, Franz X.: *Kärntens Burgen, Schlösser und werhafte Stätten*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1953.
- Kohla, Franz Xaver in Metnitz, Gustaf Adolf in Moro, Gotbert: *Kärntner Burgenkunde. Ergebnisse und Hinweise in Übersicht*. 2 Bände. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1973.
- Kohlbach, Rochus: *Steirische Baumeister*. Graz: Grazer Domverlag, 1961.
- Kolšek, Tone: Gospodarsko stanje leंबरške gospodščine, dajatve in položaj njenih podložnikov po urbarju iz leta 1687. *Celjski zbornik*, 18, 1977–1981, str. 21–38.
- Komelj, Ivan: Grad kot spomeniškovarstveni problem v času med obema vojnama. *Varstvo spomenikov*, XXV, 1983, str. 13–32.
- Komelj, Ivan: Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1965, nova vrsta VII, str. 73–92.
- Kos, Dušan: Lastniki, posestniki in prebivalci grajskih poslopij na Celjskem do začetka 15. stoletja. *Celjski zbornik*, 29, 1993, str. 17–60.
- Kos, Dušan: *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Kos, Dušan: *Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15.–18. stoletje). Viri za zgodovino Slovencev. Trinajsta knjiga. Novejši urbarji za Slovenijo. Prvi zvezek*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Znanstvenoraziskovalni center SAZU: Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1991.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I–V*. Ljubljana: Leonova družba, 1902–1928.
- Kosi, Miha: Grajska politika – primer grofov Celjskih. *Kronika*, 60/3, 2012 (Iz zgodovine slovenskih gradov), str. 465–494.
- Košir, Matevž in Ceci, Ina: Potres 26. marca 1511 v luči novih raziskav. *Idrijski razgledi*, 56/1, 2011, str. 90–104.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.
- Krajevni leksikon Slovenije. III. knjiga* (ur. Roman Savnik). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1976.
- Krause, Stefan: *Die Porträts von Hans Maler – Studien zum frühneuzeitlichen Standesporträt*. Wien: Universität Wien, 2008 (Doktorska disertacija iz umetnostne zgodovine).
- Kreuzer, Anton: *Kärntner Burgenbuch*. Klagenfurt: Verlag Carinthia, 1978.
- Krones, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. Teil 2: Die Cillier Chronik*. Graz: Verlag von Leuschner & Lubensky, 1883.
- Kulturni spomeniki v Sloveniji. Spomeniki prve kategorije*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije, 1974.
- Leitner, Friedrich W.: Frühneuzeitliche Inschriftenbelege zur Familie der Welzer von Eberstein. *Die Kärntner Landsmannschaft*, 1989/10, str. 70–80.
- Luschin, Hans in Luschin, Berta: *Von Türmen und Schlössern*. Klagenfurt: Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft, 1987.
- Mackowitz, Heinz von: *Der Maler Hans von Schwaz*. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1960 (Innsbrucker Beiträge zur Kunstgeschichte; 4).
- Moos, Stanislaus: *Turm und Bollwerk. Beiträge zu einer politischen Ikonographie der italienischen Renaissancearchitektur*. Zürich: Atlantis, 1974.

- Neumann, Hartwig: *Festungsbau-Kunst und -Technik. Deutsche Wehrbauarchitektur vom XV. bis XX. Jahrhundert*. Bonn; Bernard und Graefe Verlag, 2004.
- Orožen, Ignacij: *Das Bisthum und die Diözese Lavant. VIII. Theil. Das Dekanat Neukirchen*. Marburg, 1893.
- Orožen, Janko: *Dobrna. Preteklost in sedanost zdravilišča, kraja in okolice*. Dobrna: Zdravilišče, 1975.
- Orožen, Janko: Donesek k zgodovini Dobrne. *Celjski zbornik*, 5, 1960, str. 280–291.
- Orožen, Janko: Fevdalno omrežje v srednjem in spodnjem Posavinju. *Celjski zbornik*, 1, 1951, str. 22–39.
- Orožen, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu. I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi*. Celje: samozaložba, 1936.
- Orožen, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. I. del. Od začetka do leta 1848*. Celje: Kulturna skupnost, 1971.
- Otorepec, Božo: Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku. *Kronika*, 30/2, 1982, str. 79–87.
- Pernhart, Markus: *Burgen und Schlösser in Kärnten. 194 Bleistiftzeichnungen aus der Zeit um 1860*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1988.
- Pettauer, Leopold: Imena važnejših starejših gradov na Slovenskem nekdanj in sedaj. Imensko zgodovinska razprava. *Kronika slovenskih mest*, 5, 1938, str. 7–17, 107–109, 189–192.
- Pirchegger, Hans: *Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark*. Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1956 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie; 49).
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte*. München: Verlag R. Oldenburg, 1962 (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; 10).
- Pirjavec, Avgust: Hohenwart. *Slovenski biografski leksikon*, I/3. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1928, str. 330–331.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Puff, Rudolf Gustav: *Das Römer-Bad Töplitz. nächst Tüffer mit seinen Umgebungen*. Gratz: J. F. Kaiser, 1847.
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 5. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Ravnikar, Tone: *Po zvezdnih poteh. Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku*. Velenje: Muzej Velenje, 2007.
- Reichert, Carl: *Einst und jetzt. Steiermark's Schlöser, Burgruinen, Städte Märkte u. Klöster. Band 1*. Graz: Selbstverlag C. Reichert, 1861/1863.
- Ribarič, Vladimir: *Potresi v Sloveniji. Ob stoti obletnici velikega ljubljanskega potresa*. Ljubljana: Slovenska matica, 1994.
- Rutar, Simon: *Zgodovina Tolminskega*. Gorica: J. Devetak, 1882.
- Santonino, Paolo: *Popotni dnevniki. 1485–1487*. Celovec; Dunaj; Ljubljana: Mohorjeva založba, 1991.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. IV. Brda in Zgornje Posočje*. Ljubljana: Viharnik, 2011 (Grajske stavbe 23).
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*. Ljubljana, 2003 (Diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
- Schäffer, Roland: Festungsbau an der Türkengrenze. Die Pfandschaft Rann im 16. Jahrhundert. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark*, 75, 1984, str. 31–59.
- Schöne alte Steiermark. Litographien und Texte aus Karl Reicherts Album »Einst und jetzt«*. Band 2. Süd- und Untersteiermark. Graz: Leykam Verlag, 1989.
- Schicht, Patrick: *Bollwerke Gottes. Der Burgenbau der Erzbischöfe von Salzburg*. Wien: Phoibos Verlag, 2010.
- Schmutz, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. Zweyter Theil. H–M*. Gratz: And. Kienreich, 1822.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Slana, Lidija: *Brdo pri Kranju*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009.
- Slatinek, Zoran: *Lemberg. Grad in trg*. Lemberg: samozaložba, 2013.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Snoj, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan: Založba ZRC, 2009.
- Stegenšek, Avgustin: *Konjiška dekanija*. Maribor: samozaložba, 1909 (Umetniški spomeniki Lavantinske škofije; 2).
- Stopar, Ivan: *Celjske impresije. Dediščina knežjega mesta*. Celje: Pokrajinski muzej, 2012.
- Stopar, Ivan: *Dobrna*. Motovun: Motovun, 1986.
- Stopar, Ivan: *Gradovi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Četrta knjiga. Med Solčavskim in Kobanskim*. Ljubljana: Viharnik, 1993 (Grajske stavbe 4).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Druga knjiga. Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*. Ljubljana: Park, 1991 (Grajske stavbe 2).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Peta knjiga. Med Kozjanskim in porečjem Save*. Ljubljana: Viharnik, 1993.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Prva*

- knjiga. *Območje Maribora in Ptuja*. Ljubljana: Partizanska knjiga – Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1990 (Grajske stavbe 1).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga. Spodnja Savinjska dolina*. Ljubljana: Park, 1992 (Grajske stavbe 3).
- Stopar, Ivan: Lemberg pri Strmcu. *Enciklopedija Slovenije*, 6, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 125.
- Stopar, Ivan: *Najlepši slovenski gradovi*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2008.
- Stopar, Ivan: *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Stopar, Ivan: Se Lembergu obeta boljša prihodnost?. *Obrazi*, Celje 1974, str. 30.
- Stopar, Ivan: *Slikovite podobe Slovenije. 101 veduta naše dežele, kakršna je bila nekoč*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2013.
- Stopar, Ivan: *Svetina*. Maribor: Založba Obzorja, 1978 (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 89).
- Stopar, Ivan: *Za grajskimi zidovi*. Ljubljana: Viharnik, 2007 (Zbirka Življenje na srednjeveških gradovih na Slovenskem).
- Stumberger, Monika: *Die Welzer. Genealogie und Besitzgeschichte einer steirischen Adelsfamilie*. Graz: Verlag für die Technische Universität Graz, 1980 (Dissertationen der Universität Graz; 48).
- Šumi, Nace: *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 1997.
- Šumi, Nace: *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1966.
- Šumi, Nace: *Naselbinska kultura na Slovenskem. Urbana naselja*. Ljubljana: Viharnik in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Trobec, Marija: *Šmartno v Rožni dolini od davnih do današnjih dni*. Šmartno v Rožni dolini: KS, 2003.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. Laybach-Nürnberg, 1689.
- Valvasor, Johann Weichard: *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae & modernae completa. Das ist Vollkommne und gründliche Land-Beschreibung dess berühmten Erz-Hertzogthums Kärndten / beydes nach dem vormaligem und jetzigem Zustande desselben ... ans Liecht gestellt durch Johann Weichard Valvasor Freyherrn. Nachdruck der Ausgabe von 1688*. Klagenfurt: J. Heyn, 1975.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae*. Graz, 1681. Faksimilirana izdaja: spremna beseda Anton Leopold Schuller. Graz: ADEVA, 1975.
- Vischer, Georg Matthäus: *Topographia Ducatus Stiriae. Faksimilirana izdaja listov s slovenskimi motivi*. Zbrala Ivan Stopar, Primož Premzl. Spremljena beseda Ivan Stopar. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2006.
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Wagner, Olaf: Burgen in Kärnten – Vorwerke und mehrteilige Burganlagen. *Burgen im Alpenraum. Herausgegeben von der Wartburg-Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern*. Petersberg: Imhof, 2012 (Forschungen zu Burgen und Schlössern, 14), str. 39–47.
- Wenninger, Markus J.: Die letzte Ausbauphase der Kärntner Höhenburgen im 16. Jahrhundert. *Burgen im Alpenraum. Herausgegeben von der Wartburg-Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern*. Petersberg: Imhof, 2012 (Forschungen zu Burgen und Schlössern, 14), str. 142–151.
- Wiessner, Hermann in Seebach, Gerhard: *Burgen und Schlösser in Kärnten. Klagenfurt, Feldkirchen, Völkermarkt. 2 erweiterte Auflage*. Wien: Birken, 1980.
- Wiessner, Hermann in Seebach, Gerhard: *Burgen und Schlösser in Kärnten. Wolfsberg, Friesach, St. Veit. 2. erweiterte Auflage*. Wien: Birken, 1977.
- Wutte, Martin: Flitsch. Ein Beitrag zur Geschichte der Südgrenze Kärntens. *Carinthia*, 114, 1924, str. 6–13.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik, 1994.

S U M M A R Y

Architectural history of the Lemberg Castle

Southeast of Dobrna, the picturesque Lemberg Castle stands on the precipitous rocky ridge above the Dobrnica Valley and the road connecting Dobrna with Vojnik. Of the three ministerial castles in the Diocese of Gurk that were closely associated with the medieval history of Dobrna, the Lemberg Castle is the only one to have been preserved to date. The appearance of the medieval castle, which was first mentioned in written sources in 1213 and destroyed by the troops of the Counts of Celje in 1452, may be deduced from comparisons with other castles in the Diocese of Gurk and on the basis of a geomorphological analysis of the location in which a brand new, present castle complex rose in the 16th century. Between the early 1500s and the penultimate decade of the same century, the latter was gradually built by Krištof Welzer, his son Moric and grandson Viktor, members of the Carinthian branch of the distinguished noble family, who also went down in history for having built the Fort Kluže near Bovec, Carinthian castles and mansions Frauenstein near Sankt Veit an der Glan/Sentvid ob Glini, Hallegg

and Welzenegg near Klagenfurt/Celovec, as well as the Welzer Palace at Alter Platz/Stari trg in Klagenfurt. The 16th-century layout of the Lemberg Castle is one of the most important achievements of Renaissance architecture in the present-day territory of Slovenia. In addition to being a part of the anti-Ottoman defence system and a symbol of the Renaissance nobility's ambition, it was also associated with the beginnings of spa tourism at Dobrna in the second half of the 16th century. After 1629, in the period of Counter-Reformation, during which the Carinthian branch of the Welzer family was forced to sell the castle with the rest of their property in Styria and Carinthia and emigrate, the Lemberg Castle and all its furnishings came into the hands of the Schrattenbach family. Remaining a splendid noble residence, the castle was, among others, also the birthplace of Wolfgang Hannibal Count von Schrattenbach (1660–1738), Prince Bishop of Olomouc, as well as Cardinal and Vice-King of the Kingdom of Naples. Although the Renaissance building layout

was somewhat reconstructed and curtailed in the 18th and 19th centuries, its key features remained recognisable. In the summer of 1945, the castle's rich furnishings, including the collections of paintings and weapons, were removed and, in part, subsequently handed over to the Celje Regional Museum. In the second half of the 20th century, the neglected castle building deteriorated rapidly until in 2000 it was largely in ruins. In 2007, it was bought by Franci Zidar, who has since then, in cooperation with the local community, state and the cultural conservation service, successfully endeavoured for its conservation, restoration and revitalisation. Historical, art-historical, architectural, archaeological and dendrochronological research that has taken place over the recent years as part of the restoration process, makes it possible to provide a much more detailed description of the architectural development of the castle building which, in some important segments, completely differs from representations in the existing literature.

*Grad Lemberg s severovzhodne strani na kolorirani litografski upodobitvi Carla Reicherta iz albuma
Einst und Jetzt, okoli leta 1864.*

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstom (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospodstva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si)

ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

- ☐ želim postati naročnik *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino z letom _____ naprej
☐ Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/števila _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 25,00 EUR

za upokojence: 18,00 EUR

za študente: 18,00 EUR

za ustanove: 30,00 EUR

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

Pošta: _____

Status: ☐ zaposlen ☐ študent ☐ upokojenec ☐ ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljite na naslov ali fax:

Barbara Šterbenc Svetina

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

Novi trg 2, p.p. 306

1000 LJUBLJANA

fax: ++386 1 4257 801

Julijana Visočnik
Boris Hajdinjak
Rok Poles
Boris Golec
Elke Hammer-Luza
Irena Ivančič Lebar
Marija Počivavšek
Mojca Štuhec
Andreja Mihelčič Koželj
Jože Hudales
Vito Hazler
Božena Hostnik
Igor Sapač

KRONIKA

15,00 €

ISSN 0023-4923